

Hikmət Babaoğlu

AZƏRBAYCAN BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏRİN AKTORU KİMİ

Siyasi, ideoloji və diplomatik məsələlər

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin

İşlər İdarəsi

PREZİDENT KİTABXANASI

Bakı – «Elm» – 2007

Kitab Bakı Dövlət Universitetinin Politologiya və
Sosiologiya kafedrasının 19 may 2007-ci il tarixli
9 sayılı iclasının qərarı ilə çapa tövsiyə edilmişdir.

Elmi redaktoru: **fəlsəfə elmləri namizədi,
dosent Azər Şirinov**

Rəyçilər: **siyasi elmlər doktoru, professor
Vəqif Abdullayev
fəlsəfə elmləri namizədi, dosent
Sevil Məmmədova
siyasi elmlər namizədi Elşad Mirbəşir**

Hikmət Babaoğlu. Azərbaycan beynəlxalq münasibətlərin
aktoru kimi (siyasi, ideoloji və diplomatik məsələlər). Bakı:
«Elm», 2007. – 516 s.

ISBN 5-8066-1738-6

Oxuculara təqdim olunan «Azərbaycan Beynəlxalq Münasibət-
lərin Aktoru kimi» (siyasi, ideoloji və diplomatik məsələlər) adlı ki-
tabda beynəlxalq münasibətlərin nəzəri əsasları, bu sahədə möv-
cud olan aparıcı nəzəriyyələr, bu münasibətlərin praktik yönəri təh-
lil edilərək ümumiləşdirilir, suverenlik, millət, dövlət, imperializm,
milli güc, milli potensial, milli potensialın kəmiyyət və keyfiyyət ün-
sürləri, beynəlxalq münasibətlərin aktorları və s. kimi terminologiya-
ların beynəlxalq münasibətlər leksionu baxımından geniş izahı veri-
lir, müstəqilliyini əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikasının
milli dövlət statusunda beynəlxalq münasibətlərin aktoru kimi rolu
və yeri diqqətə təqdim olunur. Qəbul etdiyi siyasi qərarlarla beynə-
lxalq münasibətlərin istiqamətlənməsi və şəkillənməsinə təsir edən
Azərbaycan Respublikasının qərar qəbul etmə prosesində həyata
keçirdiyi siyasi, ideoloji və diplomatik fəaliyyəti təhlil edilir. Bu za-
man ayrı-ayrı fəsillərdə uyğun nəzəri girişlərdən sonra müəllifin hə-
min dövrdə Respublika mətbuatında məsələlərin analitik təhlilinə
həsr edilmiş məqalələri verilir ki, bu da həmin dövrün siyasi gerçək-
likləri və proqnozlaşdırılması baxımından olduqca maraqlıdır.

Kitab Azərbaycanda dövlət quruculuğu prosesinin inkişaf ten-
dencyaları ilə maraqlananlar, həmin dövrdə ölkənin ictimai-siyasi
vəziyyətinə analitik təfəkkürün gözü ilə baxmaq istəyənlər və ümu-
miyyətlə geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

0802000000
B 655(07) – 2007

© «Elm» nəşriyyatı, 2007

MÜNDƏRİCAT

Ön söz.....7

I fəsil

Dünya siyasəti və beynəlxalq münasibətlər

Siyasi məsələlər

Siyasət, millət, dövlət və suverenlik anlayışları haqqında.....	11
Siyasət (Politika)	11
Millət, dövlət və suverenlik	15
Beynəlxalq əlaqələr, beynəlxalq siyasət və xarici siyasət	22
Beynəlxalq münasibətlərin aktorları: Milli dövlət, fərdlər və hökumətdənkənar milli iştirakçılar	27
Milli dövlətlər	30
Fərdlər (vahidlər)	34
Hökumətdənkənar milli aktorlar	35
Beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyələri	38
İdealist, liberalist və realist nəzəriyyələr	41
İmperializm.....	47
İmperializm nəzəriyyələri	50
İmperializm siyasəti	52
Hərbi imperializm	55
İqtisadi imperializm	56
Mədəni imperializm	57
Siyasi üfüqlər aydınlaşmağa başlayır	58
Azərbaycan-Ukrayna münasibətləri yeni mərhələdə	64
“Xəzər bizi həm ayırır, həm də birləşdirir”	69
Müxalifətə daha nə lazımdır?	73
Müxalifətin seçkiləri udmaq şansı nə qədərdir?	77
İlkin neftin marşrutu strateji maraqlarımıza uyğundur	80
Rusiya-azərbaycan münasibətləri yeni mərhələdə	85
Çeçenlər silahı yerə qoyacaqmı?	89
Yeltsin çeçenistana səfərə hazırlaşır	92
Rusiya Qafqaza doğru can atır	95
Qafqaziyada mənafeələr üçbucağı	99
Erməni-yunan lobbi birliyi hərbi ittifaqa çevrilir	111
Suriya Türkiyə əleyhinə ittifaq yaratmağa çalışır	115
Rusiyanın Qafqaz siyasəti iflasa uğraya bilər	119

ABŞ-Azərbaycan: münasibətlər daha da yaxşı olmalıdır.....	122
Siyasi proseslərin gərginləşməsi regional qarşılıqlı gücləndirir	125
Rusiyanın Qafqazda yeni oyunları	131
Çeçenistan seçki arafəsində.....	134
Rusiya ilə Azərbaycan arasında hərbi-texniki əməkdaşlıq daha perspektivlidir	138
Cozef Pçessel "Hay Dad"la nə danışib?	141
Rusiya yeni müttəfiqlər axtarışında	144
"Rosvoorujeniya" Kiprə silah satmaqda qərarlıdır	148
Qərb neft, qafqaz işə dinclik arzulayır.....	151
Rusiya etinasızlığa son qoymalıdır.....	155
MDB - müttəfiq deyil, münaqişə edən ölkələrin birliyi.....	158
Qafqazda hərbi yox, iqtisadi əməkdaşlıq daha perspektivlidir ..	161
Rusiya vaxt, qərb işə neft itirmək istəmir	164
Çeçenistanda susan silahlar cavahetiyada səslənə bilər	166
Cinah sazişindən imtina etmək lazım idimi?	170
Hatəmi İranın Qorbaçovu ola bilərmi?	174
Moskva iqtisadi maraqları önə çəkir	178
Rusiya-Çeçenistan: iqtisadi müttəfiqliyin siyasi tərəfinə bir baxış	181
Bill Klinton: Azərbaycan Avropa ilə Mərkəzi Asiya arasında strateji məkandır.....	185
ABŞ-a rəsmi səfərin Pentaqon səhifəsi	189
Demokratik qanunlar demokratik seçkiləri şərtləndirir	192
Azərbaycanın seçimi. İlham Əliyev siyasi səhnəmizdə real gücə çevrilib.....	198
Azərbaycan siyasi palitrasının İlham Əliyev gerçəkliyi	203

II fəsil

Dövlət quruculuğu prosesi və ideologiya

İdeoloji məsələlər

Milli güc.....	209
Milli gücün cəmiyyət ünsürləri (coğrafiya, təbii ehtiyatlar, iqtisadiyyat, hərbi güc, əhali)	209
Milli gücün keyfiyyət ünsürləri (milli xüsusiyyət, milli mənəviyyət, milli diplomatiya təcrübəsi, milli hökumətin keyfiyyəti)	216
Viktor Yuşşenko qıpçaqdır	223

Qədim türklərdə dövlət və siyasət	229
Ruslar bizdən nələri əxz ediblər	234
"Əsrin müqaviləsi"nin siyasi tərəfinə bir baxış	239
Azərbaycan MDB dövlətləri arasında ən müstəqil dövlətdir ..	245
Təkamül yolunu seçən partiya.....	248
Dörd iyundan bu günə kimi.....	251
Azərbaycana Pirin qələbəsi lazım idimi?	254
İnam və etimad özünü doğruldacaq	260
Yeni konstitusiya demokratik dövlətin yaradılmasına əsas verən hüquqi siyasi sənəddir	263
Zaqafqaziya, yoxsa qafqazlar?	270
5-6 aprel ümumxalq toplantısı xalqın özünə hesabatı idi	274
Cinayət cəzasızlıqdan doğur.....	279
İctimai-siyasi tənəkkürün formalaşmasında dinin rolu	291
Xəzər nefti və Rusiya	298
Milli ideologiyamızın prinsipləri haqqında.....	301
20 Yanvar faciəsi xalqımızın azadlıq mübarizəsinə vurulan zərbə idi	305
Mart qiyamı 3-5 oktyabr hadisələrinin məntiqi davamı idi.....	312
Sabit cəmiyyət demokratik seçkilərin əsasıdır	315
Azərbaycanın xarici siyasətində neft amili	324
Demokratik cəmiyyətdə iqtidarla müxalifət arasında münasibətlərin qurulması məsələləri	329
Müsləman siyasi tənəkkürü və demokratiya.....	334
Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında	350
Azərbaycan və Rusiya Federasiyası, siyasi münasibətlər və siyasi proqnozlar	362
Azərbaycan-Rusiya siyasi mədəniyyətlərinin müqayisəli təhlili.....	369
İnsan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinin Azərbaycan təcrübəsi	378
Torpaq islahatlarının sosial-siyasi aspektləri	388

III fəsil

Xarici siyasət və diplomatiya

Diplomatik məsələlər

Milli diplomatiya, milli güc və potensial	399
Lissabon sammiti: diplomatik müharibədə növbəti mərhələ.....	405
Lissabon sammiti: Qarabağ probleminin həllində yeni mərhələnin bünövrəsi	410

Lissabon sammitindən keçən 15 gün proqnozlarımızın doğru olduğunu sübut etdi	418
Fransa Rus-İngilis maraqları arasında məhərrətə manevr edir	422
Ermenistanla Azərbaycan arasında danışıqlar bərpa olunacaq	426
Gürcüstan diplomatiyasının uğurlu manevrləri	430
Azərbaycan sülh, Ermənistan müharibə istəyir	434
Ermənistandakı daxili vəziyyət atəşkəsin pozulmasına səbəb ola bilər	437
Atəşkəsi pozmaqda məqsəd nədir?	441
Azərbaycan və Avropanın beynəlxalq təşkilatları	444
Madrid sammitinin tarixi məqamları	451
Albert Qor: "Mən artıq Azərbaycan haqqında istədiyimdən daha çox bilərəm"	455
Azərbaycan-Türkiyə siyasi münasibətləri	459
Azərbaycan Türkiyə münasibətləri: (1918-1920-ci illərdə)	464
Azərbaycan-İran münasibətləri	468
Qarabağ problemi	473
Qərbi Azərbaycan, yoxsa yüzrlərlə toponim, etnonim, oykonim, hidronimlər	478
Ermənistan türklərinin tarixi coğrafiyası haqqında (Amasiya rayonu)	493
İstifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısı	511

ÖN SÖZ

1991-ci ildə Azərbaycan Respublikası Dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra beynəlxalq hüququn müstəqil subyektinə çevrilməklə bərabər həm də beynəlxalq münasibətlərin tam hüquqlu aktoru oldu. Yeni münasibətlər sistemi və yeni status dövlətin və cəmiyyətin bütün institutlarında yeniləşməni şərtləndirməklə bu münasibətlər sistemində milli və dövlət maraqlarının qorunması məsələsini aktuallaşdırdı. Belə olan halda ölkəmizdə beynəlxalq münasibətləri, bu sahədə olan nəzəriyyələri və təcrübə əsasları dərinlən mənimsəmiş, eyni zamanda beynəlxalq diplomatik leksionu əxz etmiş kadrların hazırlanması zərurəti meydana çıxdı. Artıq neçə ildir ki, bu sahədə uğurlu işlər həyata keçirilməkdədir. Oxuculara təqdim edilən bu kitabda da beynəlxalq münasibətlərdə əsas nəzəriyyələr hesab edilən idealist, realist və liberalist nəzəriyyələr diqqətə təqdim edilir, onların əsas prinsipləri, oxşar və fərqli cəhətləri öyrənilir. Bundan başqa, Millət, Dövlət, Siyasət, Suverenlik, Aktor kimi beynəlxalq leksikonda çox işlənən sözlərin etimoloji və müasir mənə baxımından izahı verilir, bu sözlərin mənə yükünü oxşar və fərqli şəkildə yozumlayan ayrı-ayrı araşdırmaçıların fikirləri təhlil edilir. Kitabda XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərində meydana çıxan və yeni dünya düzəninə istiqamətlərini müəyyənləşdirən amillər, ideologiyalar və prinsiplər müxtəlif aspektlərdən öyrənilməklə ümumiləşdirilir və onların əsasları araşdırılır. Bu zaman qarşıya çıxan və beynəlxalq münasibətlərin əsas istiqamətlərinin formalaşmasında başlıca rollardan birini oynayan İmperializm faktoru diqqətçəkən məqam kimi təhlil obyektinə çevrilir. İmperatorluq, imperiializm, neoimperializm anlayışları və onların kəsb etdiyi məzmun bu termin-

lərin işləndiyi mənalər üzrə öyrənilməklə tarixi dinamika-sına da diqqət yetirilir. Hərbi, iqtisadi, mədəni imperializm və onları doğuran tarixi, siyasi və iqtisadi şərtlər araşdırılır.

Kitabda beynəlxalq münasibətlərin aktoru olan və demək olar ki, bütün nəzəriyyəçilər tərəfindən bu statusda mübahisəsiz qəbul edilən Milli Dövlət anlayışı bütün tərəfləri ilə təhlil edilməklə beynəlxalq münasibətlərin digər aktorları haqqında da ətraflı danışılır.

Bundan başqa beynəlxalq münasibətlərdə güc nəzəriyyəsi, milli güc, milli potensial və onların reallaşdırılması məsələləri də müxtəlif elm adamlarına istinad edilməklə izah olunur. Bu zaman H.Morgentau-nun milli gücün kəmiyyət və keyfiyyət ünsürləri ilə bağlı fikirləri geniş təhlil edilir. Milli gücün kəmiyyət ünsürləri hesab edilən coğrafiya, təbii ehtiyatlar, hərbi güc, əhali və s. kimi faktorlar ayrı yarımbaşlıqda, keyfiyyət ünsürlərini təşkil edən milli xarakter, milli mədəniyyət, milli hökumətin və diplomatiyanın keyfiyyəti və s. kimi məsələlər isə başqa yarımbaşlıqda təhlil edilir.

Söylənilən nəzəri əsaslarla yanaşı kitabda Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq münasibətlərin aktoru kimi fəaliyyət göstərdiyi son 15 illik tarix və bu dövr ərzində həmin fəaliyyətin müxtəlif aspektləri də uyğun dövrün mətbuat orqanlarında dərc edilmiş məqalələr vasitəsilə dəyərləndirilir və beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyələrinin Azərbaycan Respublikasında tətbiqi kimi qiymətləndirilir. Kitabda siyasi, ideoloji və diplomatik mövzular ayrı-ayrı fəsillərdə qruplaşdırılır. Azərbaycan Dövlətçiliyinin memarı böyük tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyevin Azərbaycan dövləti adına qəbul etdiyi qərarlar və bu qərarların beynəlxalq münasibətlərin aktoru olan digər subyektlərə necə təsir etdiyi ölkəmizin milli maraqları baxımından

nə qədər əhəmiyyətli olduğu diqqətə təqdim edilir. Bu silsilədə Azərbaycan-Ermənistan Dağlıq Qarabağ probleminin həlli ilə bağlı aparılan diplomatik danışıqlar və danışıqlar prosesində Azərbaycan tərəfinin maraqlı və cəsarətli diplomatik gedişləri, beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyələrinin təcrübi nöqtəyi-nəzərdən zənginləşdirilməsi, onlara yeni çalarların əlavə edilməsi baxımından xüsusi istiqamət kimi qiymətləndirilir.

Kitabın bir məziyyəti də ondan ibarətdir ki, yuxarıda qoyulan məsələlər ardıcıl olaraq müvafiq dövrün mətbuat orqanlarında dərc edilmiş və analitik təhlilə əsaslanan məqalələrlə gücləndirilir. Bundan başqa kitabda müxtəlif zamanlarda siyasi təhlil və analitik təfəkkürə əsaslanaraq proqnozlaşdırılmış siyasi proseslərin sonrakı illərində həmin proqnozların gerçəkliklə nə dərəcədə uzlaşması məsələləri də öz əksini tapmışdır.

Ümid edirik ki, kitab Azərbaycan Respublikasının son 15 illik müstəqillik tarixində ölkə daxilində və xaricində baş verən hadisələrin öyrənilməsi baxımından əhəmiyyətli mənbə rolunu oynamaqla bərabər həm də həmin dövrün, analitik təfəkkürün süzgəcindən keçirilərək öyrənilməsi baxımından oxucular üçün maraqlı olacaqdır.

Məcid ƏFƏNDİYEV,
fəlsəfə elmləri namizədi, dosent

SİYASƏT, MİLLƏT, DÖVLƏT VƏ SUVERENLİK ANLAYIŞLARI HAQQINDA

Dünya siyasəti və beynəlxalq münasibətlər mövzusunda danışarkən əlbəttə hüquq ictimai elmlər iqtisadiyyat tarix və bu kimi digər elmlərdən mütləq müxtəlif səviyyədə yararlanmadan keçinmək mümkün deyil. Ancaq sadaladığımız sahələrin hər biri ayrılıqda deyil hamısı birlikdə mövzuya aid olduğu üçün onların üstündə xüsusi dayanmağı məqsədmüvafiq hesab etmək olmaz. Ona görə də biz yalnız dünya siyasətində təməl anlayış kimi qəbul edilən və tez-tez istifadə olunan «siyasət», «millət», «dövlət» və «beynəlxalq» anlayışlarına daha çox diqqət yetirəcəyik.

Siyasət (Politika)

İctimai elmlərdə mövcud olan bir çox anlayışlar kimi, «politika» anlayışı da müxtəlif mənalarda təqdim edilən və ayrı-ayrı alimlər tərəfindən fərqli şəkildə izah olunan bir anlayışdır. Məsələn bəzilərində görə siyasət bir oyun, bir qarşılaşmadır, başqalarına görə isə ictimai ahəngi qoruyan bir mexanizmdir. Birincilərə görə siyasət azlığın çoxluq üzərində hakimiyyətini təmin edən vasitə, ikincilərə görə isə insanların cəmiyyət içərisində birləşmələrini təmin edən faktordur və s. Lakin bu da hələ hamısı deyil. Müxtəlif elm adamları və cəmiyyətşünaslar tərəfindən siyasət güc, iqtidar mücadiləsi, mənfəət və maraq, dəyərlərin bölüşdürülməsi prosesi, hətta bir nüfuza söykənərək dəyərlərin paylanması, digərlərinə görə isə siyasət bir işbirliyi, uzlaşma prosesidir və s.

Bu qədər ziddiyyətli yanaşmalar bir mənada siyasət anlayışının öz təbiətinin mürəkkəbliyinə bağlıdırsa, digər tərəfdən onu izah edən mütəxəssislərin dün-

I FƏSİL

DÜNYA SİYASƏTİ VƏ BEYNƏLXALQ MÜNASİBƏTLƏR

SİYASİ MƏSƏLƏLƏR

yagörüşünə bağlıdır.

Əsasən liberal nəzəriyyəni qəbul edən və Aristotel və Platondan başlayaraq Kant və Qrotiusa qədər gəlib çatan idealist və liberal məktəbi təmsil edən siyasətşünaslar siyasəti bir işbirliyi və mənfəətlərin uzlaşdırılması prosesi kimi görürlər. Realist məktəbin nümayəndələri isə siyasəti daha çox rəqabət prosesi və hətta mənafe rəqabəti kimi qəbul edirlər. Siyasət eyni zamanda siniflərarası rəqabətdir. Yaxud istehsal vasitələri üzərində rəqabətdir. Əmək və sərmayə arasındakı, burjuaziya və proletariat arasındakı rəqabət yaxud qarşıdurmadır.

Siyasəti istər rəqabət istərsə də uzlaşma prosesi olaraq qəbul edən tərəflər bu anlayışların dar və ya geniş mənada başa düşülməsi məsələsində də fərqli mövqelərdən çıxış edirlər. Məsələn, siyasət iqtidara gəlmək uğrunda mübarizədirsə əvvəlcə iqtidar dedikdə nəyin nəzərdə tutulduğunu dəqiqləşdirmək lazımdır. İqtidar anlayışı sadəcə siyasi iqtidar kimi başa düşülürsə bu məqsəddən kənar olan ünsürlər və fəaliyyətlər bir tərəfə atılmalıdır. Əgər iqtidar dedikdə siyasi iqtidarı ələ keçirmək məqsədi güdməyən, lakin ona birbaşa və ya dolayısı ilə təsir etmək imkanları əldə etmək istəyən fərdlərin və qrupların fəaliyyəti başa düşülürsə belə anlayış siyasət anlayışından kənarda tutulmalıdır. Başqa bir tərəfdən iqtidar anlayışı geniş mənada qəbul edilərək cəmiyyətin bütün təbəqələrində şəxsi məqsədlərini (istəklərini) digər fərdlərə və qruplara qəbul etdirəbilmə mücadiləsi, yəni bir nüfuz və səlahiyyət əldə etmə mücadiləsi şəkilində ortaya qoyularsa, bütün sosial məqsədli təşkilatlarda fərdlərin eyni məqsədə uyğun davranışlarını da bu anlayışa daxil etməklə daha geniş mənada siyasət anlayışı kimi dərk etmək olar.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi bəziləri siyasəti bir uz-

laşma və işbirliyi prosesi kimi qəbul edirlər. Belə mövqedən yanaşdıqda siyasət müəyyən bir cəmiyyətdə toqquşma vəziyyətində olan mənafeələrin uzlaşdırılması fəaliyyətidir. Belə olduqda həmin fəaliyyət prosesində vaxtaşırı toqquşmaların da olduğuna diqqət etsək, burada siyasətin özünün gerçəkdən də toqquşan mənafeələrin uzlaşdırılması prosesi olaraq ortaya çıxdığını söyləmək lazımdır.

Başqa bir mövqeyə görə isə toqquşmalar siyasətin təməlini təşkil edir və toqquşmanın əsl səbəbi də məhz dəyərlərin (maddi və ya mənəvi) bölüşdürülməsidir. Belə bölüşməyə görə siyasət siyasi iqtidarı ələ alaraq və ya ondan istifadə edərək öz fikirlərini və mənafeələrini həyata keçirməyə çalışan müxtəlif qruplar arasında, yaxud fərdlər arasında bir mübarizə prosesidir. Bu cür yaşmada siyasətin rəqabət, toqquşma tərəfini ön plana çıxarılmqla bəzi hallarda bu prosesin uzlaşma və əməkdaşlıq şəkilində ola bilməsi gözərdi edilir.

Əgər siyasət dəyərlərin bölüşdürülməsi prosesi olaraq izah edilirsə o zaman bu dəyərlər dedikdə nəyin nəzərdə tutulduğunu aydınlaşdırmaq lazımdır. Bu ilk növbədə əlbəttə bütün növ maddi və mənəvi dəyərlərin bölüşdürülməsi kimi başa düşülə bilər. Lakin belə olduqda dəyər anlayışının sərhədləri qeyri müəyyən hala gəlmiş ola bilər və cəmiyyətin bütün növ əlaqələrini bura daxil etmək zərurəti yaranar.

Bəzilərində görə siyasət dövlətin fəaliyyəti yaxud dövlət ilə fərd arasındakı münasibətlərdən ibarətdir. Ancaq belə izahat məntiqi baxımdan özlüyündə doğru sayılsa da sadəcə olaraq dövlətlə bağlı münasibətləri əhatə etdiyi üçün, hələ dövlət olaraq təşkilatlanmamış cəmiyyətlərdə siyasətin olmadığı kimi yanlış nəticəyə gəlməyə səbəb ola bilər. Belə olduqda dövlət kimi tanınmayan, lakin bir dövlət olmağın şərtlərini

təmin etmiş yaxud dövlət içərisində ondan asılı olmayan müxtəlif fərdlərin və qrupların fəaliyyətini siyasətin yuxarıda göstərilən məzmunu ilə başa düşmək çox çətin olar.

Bu çərçivədə məşhur siyasət bilicisi Devid İston, siyasəti dəyərlərin bir nüfuzə söykənərək bölüşdürülməsi prosesi kimi görür. Göründüyü kimi burada da siyasətin mövcud olması üçün bir nüfuz sahibinin olması şərti axtarılmaktadır. Siyasətin mövcudluğu üçün doğrudan da bir nüfuz sahibinin olması şərtidirmi?! Əgər bu gerçəkdən şərtdirsə, beynəlxalq sistemdə legitim bir nüfuz sahibinin olmadığını nəzərə alsaq «beynəlxalq siyasət» anlayışından da imtina olunması kimi fikir irəli sürmək olarmı?

Beynəlxalq əlaqələr sahəsində güc amili məsələsinə diqqəti cəlb edən Hans Morqentau siyasəti güc mücadiləsi olaraq izah etməkdədir. Morqentauya görə dövlətlər xarici siyasətlərini nə şəkildə ifadə edərlərsə etsinlər, bunu yolları necə olursa olsun, gerçək ifadəsi güc və mənafe mücadiləsidir. Lakin H.Morqentaunun dövlətlər arasındakı münasibətlərin başqa bir məqsədə deyil, yalnız gücə əsaslandığını iddia etməsi və güc anlayışının tam izahatını verməməsi, ayrıca gücün məqsədini, yoxsa vasitəmi olduğunu müəyyənləşdirməməsi tənqid hədəfi olmuşdur.

Göründüyü kimi ayrı-ayrı alimlər siyasət məsələsinə müxtəlif mövqedən yanaşır, özlərinə görə öz mövqelərində doğru olduqlarını ifadə edərlər. Lakin bununla bərabər bu mövqelərin bir hissəsi ya siyasət prosesinin mahiyyətini tam əks etdirmir ya da əksinə onun əhatə dairəsini həddindən artıq genişləndirir yaxud daraldırlar.

Ancaq necə izah edilməsindən asılı olmayaraq siyasətin insanların cəmiyyət halında yaşamasının təbii nəticəsi olduğu göz önündədir. Fərd təkbaşına yaşa-

dığı zaman onun siyasi fəallığından söhbət gedə bilməz. Başqa sözlə ictimai ehtiyacların ortaya çıxması ilə bərabər insanlar bunları təmin etmək və ya paylaşmaq məqsədi ilə müxtəlif təsiretmə yolları tapmışlar.

Hamının qəbul etdiyi ümumi bir yanaşma olmasa da bir çox elm adamları, siyasəti, insanların müəyyən məqsədə çatmaq və sahib olduqları fikirləri həyata keçirmək üçün göstərdikləri, bəzən əməkdaşlıq və uzlaşma, bəzənsə rəqabət və toqquşma şəklində ortaya çıxan bir strateji təsir prosesi kimi izah edirlər. Beləliklə siyasəti sadəcə daimi qarşıdurma və mübarizə vəziyyəti kimi görmək yox, onu məqsədlərə çatmaq və dəyərləri yaymanın yaxud qəbul etdirmənin yeni siyasi davranış olan əməkdaşlıq yolu olduğunu qəbul etmək lazımdır. Deməli siyasət, rəqabət, qarşıdurma və əməkdaşlıq fəaliyyətini birləşdirən bir prosesdir. Ancaq siyasətin həyata keçirilməsi zamanı biz təhdid, hədə, mükafatlandırma, cəzavermə, hətta ittifaq yaratma iqtisadi və siyasi birliklər təsis etmə kimi ən müxtəlif fəaliyyətlərlə üzləşirik. Bəs «beynəlxalq» və «beynəlxalq siyasət» anlayışlarını necə başa düşmək lazımdır. Bunun üçün ilk növbədə «millət», «dövlət», «hökumət», «xalq» və «suverenlik» kimi anlayışların mənasını və bunlar arasında yaxın əlaqələri öyrənməliyik.

Millət, Dövlət və Suverenlik

Millət, dövlət, hökumət və xalq anlayışlarını zaman-zaman biri-birinin yerinə bəzən də fərqli mənada istifadə edildiği məlumdur. Siyasət anlayışında olduğu kimi bu anlayışlar da müxtəlif elm adamları tərəfindən müxtəlif cür izah edilir.

«Dövlət» sözü daha çox hüquqi bir mənə kəsb edir. Müasir mənada dövlət, müəyyən sərhədlərə

malik bir ölkə torpaqları üzərində olan, müəyyən bir hökumət tərəfindən idarə olunan və hüquqi baxımdan suveren olan siyasi təşkilatlanmadır. Bununla yanaşı bəziləri dövləti sadəcə sosial dəyərlər piramidasının zirvəsi olaraq görür. Belələrinə görə dövlət ən üstün dəyərdir və məxsusi bir məqsəddir. Heygel dövləti az qala dünyəvi Allah səviyyəsinə qaldırır. Bəzilərinə görə isə dövlət bir məqsəd deyil sadəcə ictimai nizamı və ictimai barışıqı qoruyan vasitədir. Bəziləri dövləti tək və suveren bir iqtidar quruluşu kimi xarakterizə edir, bəziləri isə bunun əksinə dövləti insanlar tərəfindən meydana gətirilən digər cəmiyyətlər kimi bir cəmiyyət lakin belə cəmiyyətlərdən daha geniş, cəmiyyətlər cəmiyyəti kimi izah edirlər.

Bütün bu tipli izahatlara baxmayaraq əsas etibarilə Dövlət anlayışı hüquqşünaslar tərəfindən izah edilən formada qəbul edilməkdədir. Məsələn «Klassik Fransız ictimai hüquq doktrinasına görə Dövlət hər hansı millətin hüquqi status qazanmış formasıdır. Avstriyalı hüquqşünas Hans Kelsenə görə isə «Dövlət daimi hərəkətdə olan hüquqi normalar sistemidir».

Müəyyən edilmiş sərhədlərə sahib və bu sərhədlər içərisində vahid bir hüquq sisteminin mövcud olduğu suveren cəmiyyətlər mənasına gələn müasir milli –dövlətin yaranması protestanlığın və Avropada hüquqi dövlət anlayışının yaranmasına səbəb olan və 30 illik müharibəni sona çatdıran 1648-ci il Vestal müqaviləsindən başlayır. Bu mənada dövlət bəzi elm adamlarına görə beynəlxalq münasibətlərin əsas və tək aktoru, bəzilərinə görə isə çox sayda aktorlardan biri olmaqla bərabər yenə də beynəlxalq münasibətlərin ən əhəmiyyətli aktoruudur. Bununla bərabər məhz Vestal müqaviləsinin müasir beynəlxalq sistemin siyasi təməlini yaratdığı kimi fikirlərdə ümumən qəbul edilir. Çünki 30 il davam edən bu müharibə

4340

Roma katolik kilsəsini və Müqəddəs Roma imperatorluğunu dəstəkləyən Katoliklərlə İslahatçı güclər arasında baş verməklə bərabər, bu iki qrup arasında iqtisadi və siyasi mənafe fərqlərinə söykənən bəsit bir müharibə olmaqla qalmamış, onun izləri həddindən artıq müxtəlif sahələri əhatə etmişdir. Belə ki, müharibə Roma İmperatoru VIII Henrixlə kifayət qədər nüfuzlu güc sahibi olan Kilsənin qarşıdurmasından yaranmış və sonralar Dövlətlə Kilsə arasında gədən amansız müharibəyə çevrilmişdir. Müharibə nəticəsində Henrixin Kilsənin gücünü ortadan qaldırması və onun sahib olduğu zənginlikləri ələ keçirməsi, iqtisadi-siyasi ikitirəliyə son qoyması və dövləti vahid güc halına gətirməsi, siyasi iqtidarın da kilsədən alınaraq dövlətin əlinə keçməsi, feodalizmin çöküşünə və Avropada dindən asılı olmayan hüquqi dövlətin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Müharibədən sonra siyasi və iqtisadi iqtidarın başqa müstəviyə keçməsi və sərvətlərin yenidən bölüşdürülməsi ilə bərabər yeni bir emalat və ticarətçi sinifinin meydana gəlməsi, yeni mərhələdə dövləti təmsil edən monarxla yeni istehsalçı güclər arasında belə dövlətin mövcudluğunda maraqlı olan ortaq mənafehin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu prosesdə ən sürətli inkişaf İngiltərədə baş vermiş və İngiltərə qısa bir zamanda feodal dövlət quruluşundan uzuaqlaşaraq istehsalat və ticarət mənafehlərinin mövcud olduğu kapitalist sistemini mənimsəyən bir ölkəyə çevrilmişdir.

Həqiqətən də bu prosesin sonunda Avropada dövlət ən əhəmiyyətli siyasi, iqtisadi və sosial varlıq halına gəlmiş, bununla Avropada kapitalizm inkişaf etməyə başlamış, dünya iqtisadiyyatı deyilən bir məvhum meydana gəlmiş və Avropanın gücünün və təsirinin inhisarçılıq siyasəti ilə bütün dünyaya yayılma-

sına şərait yaranmışdır. Beləliklə 1648-ci il dönməindən sonra dövlət beynəlxalq siyasi sistemin əsas aktoruna çevrilmişdir.

Yuxarıda bildirildi ki kimi müasir mənada dövlət sərhədləri müəyyənlanmış bir ərazidə yaşayan xalqa, suveren bir hökumətə və digər dövlətlər tərəfindən tanınan və legitim sayılan bir rejimə sahib olan siyasi topluluk mənasını daşıyır. Buna görə də beynəlxalq münasibətlərdə millət və dövlət anlayışları bir-birindən ayrı tutulur. Millət dedikdə eyni ortaq kökə sahib, ortaq adət və ənənəyə, ortaq dilə, ortaq keçmişə, ortaq dünyagörüşə, mədəniyyətə sahib olan ən geniş toplum, cəmiyyət başa düşülür. Bu mənada Avropa və Asiyada ilk milli dövlətlər kimi İngiltərə, Fransa, İspaniya, Çin, Yaponiya və s. olduğu qəbul edilir.

Millət və Dövlət məfhumlarının bir-birinin yerinə işlədilməsi zaman-zaman dolaşıqlıq yaradır. Bir toplum qrupu mənasında bir millət bəzən bir neçə dövlətdə yaşadığı halda həmin dövlətlərin eyni adlı millətə aid olmaması mümkündür. Məsələn Afrikada, Asiyada, Avropada çoxlu sayda etnik qruplar bir neçə dövlətin ərazisində toplum olaraq yaşayırlar və s. Amma bəzən də bir toplumun özü mövcud olsa da konkret dövləti yoxdur. Məsələn, Fələstin xalqı, cəmiyyəti və bundan doğan digər münasibətlər olsa da, onları birləşdirən və müasir anlamda qəbul edilən bir dövlət hələlik yoxdur. Bununla yanaşı bəzi dövlətlər çoxmillətli bir quruluşa sahibdirlər. Məsələn tarixi keçmişdə Osmanlı və Avstriya Macarıstan imperatorluqları yaxın keçmişdə Sovet İttifaqı, hal hazırda ABŞ, Hindistan, İran, Rusiya və s. çox millətli dövlətlərdir. Beləliklə ilk Avropa dövlətləri, hər biri bir millətdən ibarət olan həqiqi milli dövlət idilərse hazırda modern dövlət olmaqla köçlər, emiqrasiyalar və s. kimi səbəblərlə müxtəlif millətlərin yaşadığı ölkələrə çevrilmişlər.

Millət məfhumunun bəzi alimlər eyni etnik kökə malik eyni dini, dili, mədəniyyəti olan insan toplumu kimi izah etsələr də bəziləri etnik kökün məhz genetik mənada izah etməyə üstünlük verirlər. Belə oluqda millətçilik anlayışı irqçilik və etnik ayrımcılıq mənasına gəlir ki, bu da çox uğurlu izahət hesab edilmir. Ayrıca eyni etnik kökdən gələn insanların yaratdığı dövlət monoetnik sayılsa da olduqca az olduğundan modern milli dövlət anlayışı ilə o qədər də eyniyyət təşkil etməyə bilər. Ayrıca milli dövlətə sırf genetik etnik yanaşma bir sıra ölkələrdə qarışıqlıq və qarşıdurma yarada biləcəyindən elm adamları belə yanaşmanı rədd edirlər. Ona görə də elm adamları milli dövlət dedikdə məhz ortaq mədəniyyətə, ortaq dəyərlərə, ortaq standartlara, ortaq siyasi hədəflərə sahib olan toplumun nəzərdə tutulmasını müdafiə edirlər.

Bu mənada millət insanların özünəməxsus fərqliliklərini qoruyaraq ortaq dəyərlər və ya ortaq vətəndaşlıq çərçivəsində birləşən insanların birliyi mənasını daşıyır.

Məşhur siyasət bilicisi olan Robert İmersana görə isə millət bir topluma aid olan mirasın ən əhəmiyyətli ünsürlərinə ortaq sahib olduqlarına inanan və gələcəkdə talelərinin ortaq olduğunu düşünən insanlar birliyidir.

Millət məfhumuna yaxın bir mənə verən xalq məfhumuna gəlincə bu bəzi hallarda millət sözünün yerinə işlədilsə də əslində bir qədər fərqli mahiyyət daşıyır. Xalq dedikdə etnik mədəni və dil baxımından aralarında oxşarlıq olan və bəlli bir ərazidə yaşayan, siyasi və vahid topluluk baxımından təşkilatlanmış olan insanların birliyi başa düşülür. Buradan da göründüyü kimi millət və xalq anlayışlarının fərqli izahatı müasir siyasət elmində mübahisələrin yarana biləcəyi və dəqiq izahatın qeyri-müəyyən olmasını şərtləndirir.

məkdədir. Buna görə də bəzən millət anlayışını dövlət anlayışı ilə eyniləşdirilməsi ortaya çıxan mübahisələrin məhz bu yolla aradan qaldırılması məqədini daşıyır. Millət məfhumunun etnik topluluk mənasında işlənilməsi isə millət-dövlət eyniləşməsini (bərabərləşməsini) ortadan qaldırır. Yuxarıda da qeyd olunan kimi hazırda bu mənada, ya bir dövlət içərisində bir çox fərqli millətlər yaşamaqda, ya da bir millət bir neçə dövlətin ərazisində bölünmüş halda yaşaması mövcuddur.

Bu çərçivədə son həlqə olaraq «hökumət» isə dövlətin siyasətini həyata keçirən və rəsmi əlaqələrini yaradan, qisası idarəetmə səlahiyyətinə sahib təşkilatlanmadır. Başqa sözlə qanunları icra edən, dövlətin sahib olduğu legitim məcburetmə gücünü istifadə edən, dövlətin başqa dövlətlərlə əlaqələrini həyata keçirən təşkilati fərddir.

Dövlət məvhumu ilə bərabər qeyd olunan və daha çox hüquqi mənə kəsb edən «suverenlik» məfhumuna gəlincə bu ümumi mənada bir dövlətin torpaqları üzərində idarəetmə səlahiyyətini istifadəetmə haqqını ifadə etməsidir. Bir-biri ilə sıx bağlı siyasi və hüquqi məzmun kəsb edən suverenlik anlayışı daxili və xarici olmaqla iki başlıca mənə daşıyır. Dövlətin ölkə torpaqları üzərində mütləq idarəetmə haqqını və bu ərazidə yaşayan xalqı təmsil etmə səlahiyyətini ifadə edən suverenlik anlayışının kökü də Vestal sisteminə gedib çıxır. Başqa sözlə suverenlik sözünün tarixi baxımdan meydana gəlməsi də Avropada feodalizmin çökməsi və mərkəzləşmiş krallıqların meydana gəlməsi ilə əlaqədar olmuşdur. Bu sözü ilk dəfə istifadə edən Con Bodinə görə kralın mərkəzi nüfuzu hər şeydən üstün olmalıydı. Bu mütləq suverenlik anlayışı Tomas Hobbes tərəfindən daha da inkişaf etdirildi. Lakin müasir dövrdə suverenlik anlayışı, istər

daxili, istərsə də xarici mənada bu «mütləq» məzmunundan çox uzaqdır. Günümüzdə heç bir dövlət ölkə torpaqları üzərində sahib olduğu səlahiyyətləri həyata keçirərkən mütləq və hüdudsuz şəkildə hərəkət edə bilməz. Hər bir dövlət, ölkə daxilində siyasi idarəetmə səlahiyyətindən istifadə edərkən bunu ölkə daxilindəki digər fərdlər və qruplarla bölüşmək məcburiyyətindədir. Dövlət eyni zamanda qanunlar vasitəsi ilə suverenlik səlahiyyətini məhdudlaşdırmaqdadır. Eyni şey beynəlxalq münasibətlər üçün də keçərlidir. Hər hansı bir dövlət digər dövlətlərin, beynəlxalq təzyiq qruplarının və beynəlxalq sazişlərdən irəli gələn öhdəliklərin tələblərini nəzərə alaraq qərarlar qəbul edə bilər.

Beynəlxalq münasibətlərdə meydana gələn qarşılıqlı asılılıq suverenlik məfhumuna nisbi mənə yüklənmiş, xüsusi ilə xarici siyasət məsələlərində dövlətin mütləq suverenliyinə əhəmiyyətli məhdudiyyətlər gətirmişdir. Bununla bərabər hüquqi mənada indi də dövlətin davranışları üzərində onun razılığı olmadan heç bir xarici dövlətin legitimliyinin qəbul edilmədiyini ifadə edilir. Ancaq təcrübə bunun heç də belə olmadığını sübut edir.

Müasir dövrdə dövlətlər üzvü olduqları müxtəlif təşkilatların və ya ittifaqların qərarlarına uyğun hərəkət etmək, yaxud müttəfiq olduğu ölkələrin siyasətlərinə istəmədiyini halda dəstək vermək zorundadırlar. Bütün bunlar normal olaraq iradi vəziyyət kimi səciyyələndirilməyə çalışılsa da bir çox hallarda iradədən kənar olduğunu da əks etdirməkdədir.

Bir dövlətin hüquqi olaraq suverenliyi eyni zamanda dövlətlərin beynəlxalq aləmdə bərabər hüquqlu olmalarına işarədir. Amma realıqda bəzi dövlətlər digərlərinə nisbətən daha çox suveren görünürlər. Dövlətin digər dövlət qarşısında öz ölkəsini təmsil

etmə səlahiyyətinə sahib ola bilməsi üçün suveren olması lazımdır. Ancaq suveren olaraq qəbul edilmə digər dövlətlər tərəfindən diplomatik qaydada tanınmaqla mümkün olan işdir. Bu proses tərəflər arasında diplomatik təmsilçiliklər mübadiləsi və ya dövlətin BMT-yə üzv olaraq qəbul edilməsi şəklində baş verir.

Suverenliyin təsisatı bir hüquqi anlayış olduğu 1949-1971-ci illər arasında Çin Xalq Cumhuriyyətinin Qərb ölkələri tərəfindən tanınmaması və BMT-yə üzvlüyünə qəbulunun gerçəkləşmədiyi üçün bir suveren dövlət olaraq görülmədiyi məlumdur. Bilindi ki kimi həmin dövr ərzində BMT-də legitim Çin hökuməti yerinə Milliyyətçi Çin yaxud başqa adla desək Tayvan hökuməti tanınmışdır.

Beynəlxalq əlaqələr, beynəlxalq siyasət və xarici siyasət

Beynəlxalq əlaqələr və beynəlxalq siyasət məvhumlarını izah etmədən öncə ilk növbədə beynəlxalq sözünün özünün nə kəsb etdiyini aydınlaşdırmaq lazımdır. Bu anlayış ilk dəfə XVIII əsrin sonlarında Yerey Bentham tərəfindən istifadə edilmişdir. Hərçənd ki, ondan təqribən 100 il əvvəl Riçard Zouçhe, latın dilində eyni anlama gələn «intergentes» anlayışını dilə gətirmişdi. Həmin şəxslər bəhs edilən məfhumu latın dilində «cusgentium» mənasına gələn və hüququn bir qolu olaraq suveren millətlər arasında əlaqələrini tənzimləyən qaydaları əhatə edən beynəlxalq hüququ ifadə etmək üçün istifadə olunmuşdur. Bu məfhum əslində uzun müddət yalnız suveren dövlətlər arasındakı siyasi və hüquqi əlaqələri ifadə etmək üçün işlədilmişdir. Ancaq dövlətlər arasında rəsmi səviyyədə həyata keçirilən hüquqi və diplomatik əlaqələrdən başqa digər əlaqələr də mövcuddur. Eyni za-

manda beynəlxalq iqtisadi münasibətlər çərçivəsində həyata keçirilən ticarət və maliyyə əlaqələrinin bir qismi rəsmi kanallar vasitəsilə mümkün olursa böyük bir qismi də qeyri rəsmi kanallarla olur. Bundan başqa missioner fəaliyyətlərinin bir ölkədən digərinə müəllim, tələbə, turist səyahətlərinin, bir ölkədən digərinə emiqrasiyaların (köçlərin) və mətbuat, radio, kino-film vasitəsilə inkişaf edən mədəni əlaqələrin çoxunun qeyri-rəsmi kanallarla həyata keçirildiyi məlumdur.

XIX əsrin ortalarından etibarən hökumətlər və ya müxtəlif qruplar arasında artaraq davam edən xəbərləşmə, ticarət, maliyyə, kənd təsərrüfatı, səhiyyə, idman, elm, təhsil, tərkisiləh və sülh və s. məsələlərdə mövcud olan əlaqələr «beynəlxalq» məfhumunun mənasını genişləndirmişdir. Çünki beynəlxalq ictimaiyyətin hər təbəqəsi bu prosesə qoşulmaqda və bundan yararlanmaqdadır.

Buna görə də, müasir beynəlxalq əlaqələr biliciləri, dövlətlərin muxtar fərdlər olduqlarını rədd etməklə bərabər, dövlətin onları təşkil edən bütünün sadəcə bir hissəsini ifadə etdiyini bildirməkdən də çəkinmirlər.

Bundan belə bir nəticə ifadə etmək olar ki, «beynəlxalq» məfhumu sadəcə millətlərarası deyil, eyni zamanda dövlətlər, hökumətlər və xalqlar arasındakı əlaqələri də əhatə edir. Fəqət bəziləri tərəfindən bunların suveren olmasının gərəkliliyi üzərində durulsa da, suveren anlayışının günümüzdə struktur bir mənə ifadə etdiyini diqqətə alaraq beynəlxalq əlaqələr məfhumunun, suveren olsun-olmasın, bütün siyasi varlıqlar arasındakı əlaqələri əhatə etdiyi söylənilə bilər. Bu çərçivədə əsasən eyni mənada istifadə edilən «beynəlxalq siyasət», «beynəlxalq əlaqələr» və «xarici siyasət» məfhumlarına birlikdə toxunmaqda qərar var. Bu

sahədə aparılan araşdırmalarda eyni məsələlərin zaman-zaman hər üç məfhumla ifadə edildiyi diqqəti çəkməkdədir. Bu hal, çox zaman bu məfhumlar arasında qəti bir mənə fərqliliyinin olmamasından irəli gəlir.

Bununla bərabər, bu məfhumlar arasında az da olsa bəzi fərqlər vardır. Bu isə daha çox onların əhatə dairəsi ilə əlaqədardır. Bu mənada, beynəlxalq siyasət və xarici siyasət anlayışları birincinin ikincini də əhatə edən daha geniş mənədə istifadə edilməsilə fərqlənməsidir. Beynəlxalq münasibətlər isə, hər ikisini də özündə ehtiva edən daha geniş və əhatəli bir termindir. Ayrılıqda izah etmək tələb olunursa, bunlardan xarici siyasət beynəlxalq siyasi məsələlərə bir dövlətin yaxud ümumi olaraq dövlətlərin məqsədləri, hədəfləri və davranışları nöqtəyi-nəzərindən baxır, bir dövlətin beynəlxalq sistemə yaxud dövlətlərə qarşı mövqeyini əks etdirir.

Beynəlxalq siyasət isə, beynəlxalq siyasi təsir proseslərinə, milli vahidlərə daha geniş prizmadan baxır və beynəlxalq təşkilatların hamısının fonunda nəzərdən keçirir. Başqa sözlə beynəlxalq münasibətlər dövlətlərin xarici siyasətlərinin bəsit cəmindən ibarət olmayıb bu prosesə təsir edən dövlətdənkənar digər beynəlxalq təşkilatları və onların təsir imkanlarını da nəzərə alır. Buna görə də xarici siyasət məsələləri beynəlxalq münasibətlərin yalnız daxilolma sistemini təşkil edir, onun incələnməsinə və analiz edilməsinə köməkçi olur. Fəqət sadəcə xarici siyasətlərin incələnməsi ilə beynəlxalq münasibətlər haqqında mötəbər nəticələrə gəlmək olmaz. Ancaq beynəlxalq siyasət araşdırmaları dövlətdənkənar bütün ünsürlərin və iştirakçıların qarşılıqlı münasibətlərini və prosesə təsirini nəzərə alan geniş mənə ifadə etdiyi kimi, sadəcə dövlətlərarası siyasət mənasında da işlədilir. Bu həm də daha sonra nəzərdən keçiriləcək olan beynəlxalq

münasibətlərə klassik və modern yanaşma yaxud başqa sözlə dövlətmərkəzli və dövlətmərkəzli olmayan yanaşmaların mənimsənilməsi ilə əlaqədardır. Məsələn ənənəvi dövlətmərkəzli yanaşmalarda sistem nəzəriyyəsi, realist nəzəriyyə, geopolitik nəzəriyyəyə görə beynəlxalq münasibətlər suveren milli dövlətlər arasındakı siyasi dəyişmələrdir. Bununla bərabər liberalizm, qərarvermə, qarşılıqlı asılılıq nəzəriyyəsi kimi plüralist yanaşmalara görə beynəlxalq siyasət sadəcə suveren dövlətlər arasındakı dəyişikliklər olmaqdan savayı bunun fərdlər, qruplar, beynəlxalq təşkilatlar və beynəlxalq şirkətlərin də daxil olduğu və təsir göstərdiyi bir proses olaraq izah edir. Zaman-zaman beynəlxalq siyasət anlayışının yerinə işlədilən beynəlxalq əlaqələr anlayışı isə dövlətlər, hökumətlər və xalqlar arasındakı siyasi, iqtisadi, ticari, əsgəri, mədəni, ictimai və s. bütün əlaqələri əhatə etdiyi səbəbiylə daha geniş bir mənə kəsb edir və buna görə də beynəlxalq siyasi əlaqələri əhatə edən beynəlxalq siyasətdən daha genişdir.

Çünki beynəlxalq siyasəti də əhatə edən daha geniş bir mənəyə və məzmununa sahibdir. Beynəlxalq münasibətlər bir dövləti təşkil edən vahidləri və ictimai qrupları ilə digər dövləti təşkil edən vahidləri və ictimai qrupları arasında cərəyan edən hər cür rəsmi və ya qeyri rəsmi münasibətləri əhatə edir. Sadəcə üz-bəsurət və ya birbaşa fiziki münasibətləri deyil iqtisadi münasibətləri, əsgəri gücdən istifadəetməni və diplomatik əlaqələri də əhatə edir. Beynəlxalq münasibətlər dedikdə bu anlayışın içərisinə müharibədən, humanitar yardıma, beynəlxalq ticarət və yatırım əlaqələrindən turizm və olimpiya oyunlarına, idmana qədər ən müxtəlif fəaliyyət növləri daxildir. Başqa sözlə beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq siyasət anlayışları zaman-zaman qarışdırılsa yaxud bəzi mütə-

xəssislər tərəfindən bir–birinin yerində işlədilsə belə beynəlxalq münasibətlər anlayışı, beynəlxalq siyasəti, beynəlxalq iqtisadi münasibətləri, beynəlxalq hüquq və beynəlxalq təhlükəsizlik əlaqələrini də özündə ehtifa etməsi baxımından daha geniş əhatəlidir.

Bütün bu münasibətlərin sadəcə siyasi tərəfi beynəlxalq siyasət anlayışına aiddir. Başqa sözlə beynəlxalq siyasət üzrə mütəxəssis, beynəlxalq ticarətə, dövlətlərin bəzi siyasi məqsədlərini gerçəkləşdirmək üçün iqtisadi metodları istifadə etməsi nöqtəyi-nəzərindən baxır, yaxud bu tipli əlaqələrin yalnız siyasi tərəfi ilə maraqlanır. Bununla bərabər günümüzdə bir çox elm adamı əlaqələrin siyasi tərəfini öyrənən beynəlxalq siyasət anlayışı ilə beynəlxalq əlaqələr anlayışını bir-birinin yerinə istifadə edir.

Burada qısaca olaraq daxili və xarici siyasət arasındakı təməl fərqliliklərə də toxunmaq gərəkirsə, ən əhəmiyyətli fərq daxili siyasətdə rəqabət və əməkdaşlığı tənzimləyən bəlli qaydaların mövcud olması beynəlxalq siyasətdə isə əməkdaşlığı tənzimləyən qaydaların gücsüz və təsirsiz olmasıdır.

Bu mənada beynəlxalq siyasət realistlər və globalistlər tərəfindən bir növ anarxiya xarakterli olaraq qəbul edilməkdə məsələlərin həllinin də bu nöqtəyi nəzərdən yanaşılmaqdadır. Bu realistlərə və globalistlərə görə beynəlxalq siyasət bir mərkəzi dövlətin, bir üstün nüfuz sahibinin (avtoritetin) yaxud bir suveren kapitalist gücün olmamasına görə anarxikdir və ona görə də dolayısıyla mübarizə bu münasibətlər sisteminin özünəməxsusluğudur. Bununla bərabər ənənəvi yanaşmanı mənimsəyənlər və Vilsonun görüşlərini paylaşanlar beynəlxalq təşkilatı və hüquqi təşkilatlı əsas götürərək bir tənzimləyicinin mövcud olduğunu dolayısıyla da beynəlxalq siyasətdə sözün tam mənasında bir anarxiya vəziyyətinin olmadığını

irəli sürürlər. Onlara görə bəzi ünsürlərin davranışlarının tənzimlənməsində özünü biruzə verən çatışmazlıqlar da dözümlülük qaydaları ilə aradan götürülür.

Bundan başqa dövlətlər arasında əməkdaşlıq və yaxınlaşmanın nəticəsi olaraq ortaya çıxan müqavilə və sazişlərdə beynəlxalq ictimai münasibətləri tənzimləyən ayrı bir təsirli ünsür element kimi qarşıya çıxır.

Beynəlxalq münasibətlərin aktorları: Milli dövlətlər, fərdlər və hökumətdən kənar milli iştirakçılar

XX əsrdə meydana çıxan hadisə və proseslər beynəlxalq münasibətlərin və beynəlxalq siyasətin keyfiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir. Hökumətlərin nəzarətindən kənarda baş verən bir çox proseslər hökumətləri bir başa təmsil etməyən müxtəlif təşkilatlar beynəlxalq əlaqələrə təsir göstərməkdədir. İnsani təmaslardan turizm və idman fəaliyyətinə, ölkə içərisindəki təzyiq qruplarından beynəlxalq səviyyədə fəaliyyəti göstərən təzyiq qruplarına və transmilli şirkətlərə qədər bir çox faktorun beynəlxalq siyasət məsələlərində nəzər alınmasının vacibliyi ortaya çıxmışdır.

Meydana çıxan bu tipli hadisələr dövlətin beynəlxalq münasibətlərdə əsas olduğu qənaətinin təftiş edilməsini cüdəmə cətimişdir. Bu məsələni aydınlaşdırmadan öncə beynəlxalq aktor anlayışının izahını vermək lazım olarsa, bu anlayış Cim Doghertə görə beynəlxalq arenada az və ya çox dərəcədə müstəqil qanuni fəaliyyət göstərmə qabiliyyətinə sahib təşkilatı bir mövcudluqdur. Bəzi araşdırmaçılar isə beynəlxalq münasibətlər aktorunu, «digər muxtar aktorların dav-

ranışları üzərində təsir göstərə bilən, nisbi olaraq muxtar bir vahid» kimi izah edirlər. Beynəlxalq sferada qərarları qəbul edən yaxud onlar icra edən başqa sözlə bu prosesə qoşulanların hər biri bir fərd və ya vahid kimi tanınır. Ancaq fərdi, vahidi aktor olaraq nəzərə almaq onun öz adından hərəkət etdiyi və öz ətrafı çərçivəsində muxtar olaraq davranma bildiyi halda mümkündür. Əks təqdirdə fərdin, vahidin təmsil etdiyi yaxud adından fəaliyyət göstərdiyi təşkilat və ya quruplar aktor olaraq nəzərə alınmır.

Nəticə etibarilə dövlətdən kənar sayılan və durmadan artmaqda olan bu təşkilatlar, beynəlxalq sferada dəyərlərin bölünməsi prosesinin tənzimlənməsinə kömək göstərmiş olur.

Beynəlxalq münasibətlərdə hər hansı bir qurumun aktor olaraq nəzərə alınması üçün ən azı aşağıdakı şərtlərə cavab verməsi lazımdır.

1. Açıq bir şəkildə müəyyən olması.
2. Beynəlxalq sferada müəyyən bir qərarvermə gücünə sahib olması.
3. Nisbi müstəqil, yəni müstəqil işlər yarada bilmə qabiliyyətinin olması
4. Digər oyunçulara təsir göstərəbilən nisbi məhdud vahidlər olması,.
5. Müəyyən bir dövr ərzində mövcud olması.

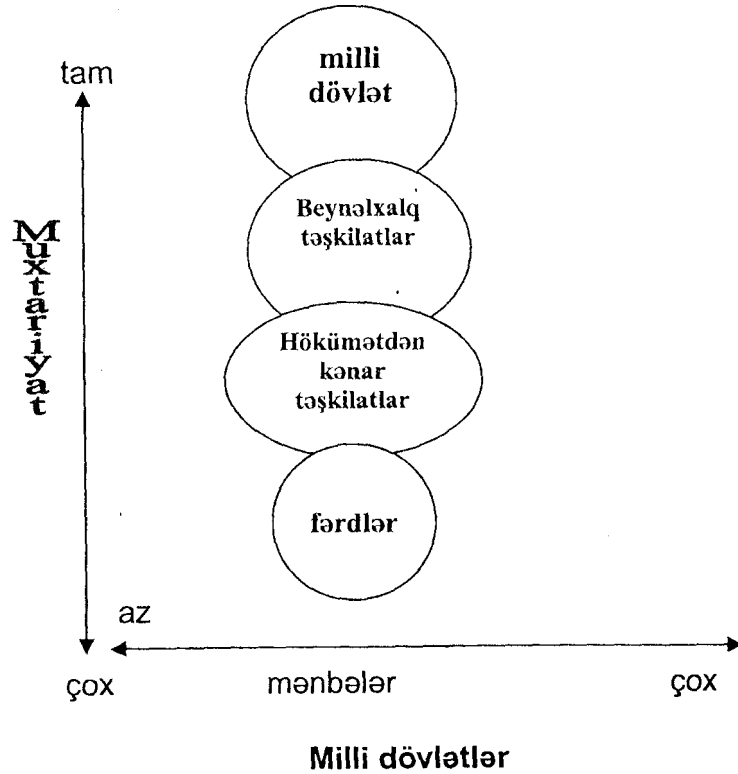
Əsas etibarilə bu xüsusiyyətlərə yalnız milli dövlətlərin sahib olduğu düşünülüyündən beynəlxalq siyasətin oyunçularının (iştirakçılarının) da elə dövlətlər olduğu hesab olunur. Ancaq gerçəklikdə beynəlxalq həyata təsir göstərən, müstəqil və məhdud müstəqil şəkildə davranma bilən bununla bərabər suveren olmayan və dövlətin hüquqi izahatına uyğun gəlməyən subyektlərə də rast gəlmək mümkündür. Bu mənada FAT (Fələstin Azadlıq Təşkilatı), İRA (İrlandiya Azad-

lıq Ordusu) və SİA kimi təşkilatların beynəlxalq siyasətə ən az dövlətlər qədər təsir etdiyi göz qabağındadır. Ayrıca Katolik Kilsəsi, Qırmızı Xaç və bu kimi digər təşkilatların konkret ölkəsi və suverenliyi olmamasına baxmayaraq beynəlxalq siyasətdə önəmli rolə malik aktor olduqları bəllidir. Başqa bir tərəfdən hələ dünənə qədər müstəqil bir dövlət olaraq BMT-də ABŞ və SSRİ-i ilə birlikdə səs vermə hüququ olan xarici siyasətində Hindistana bağlı olan Butanı beynəlxalq bir aktor kimi nəzərə almaq mümkün deyil.

Eyni zamanda SSRİ dönəmində suveren bir dövlət kimi ABŞ tərəfindən tanınan Latviya, Litva və Estoniyanın da o zaman beynəlxalq siyasətin aktoru olduqlarını iddia etmək doğru olmazdı. Buradan da göründüyü kimi beynəlxalq aktorunun, hüquqi baxımdan suveren olmasından daha çox muxtar olsa belə real aktor olub olmadığı nəzərə alınmalıdır. Başqa sözlə beynəlxalq siyasətə təsir etmə qabiliyyətinə sahib olması və davranışları digər aktorlar tərəfindən hiss edilməlidir. Bununla belə bəzi aktorlar digərlərinə görə daha məhdud davrandıqları halda daha böyük məstəqilliyə sahib olduğu görülür.

Bu mənada müasir beynəlxalq sistemdə hələ də suveren milli dövlətlərin daha çox nüfuza sahib olduğunu bildirmək lazımdır. Çünki digərləri ancaq bəlli şərtlərdə müstəqil yaxud qismən müstəqil davranma bilirlər. Bu mənada dövlətdən kənar digər aktorlar vətəndaşı olduğu ölkənin yaxud fəaliyyət göstərdiyi ölkənin qanunlara tabe olmaları baxımından, bir üstün nüfuza bağlı olmayan suveren dövlətlərlə müqayisədə daha məhdud muxtariyyətə sahibdirlər. Əlbəttə əsas etibarilə muxtar və ya müstəqil davranabilmə baxımından bir ardıcılıq höstərilərsə ilk sırada dövlətin duracağı mübahisəsizdir. Aşağıdakı qrafikdə şərti

olaraq beş qrupda birləşdirilmiş, beynəlxalq münasibətlərin aktorları göstərilir.

Yuxarıda da izah edildiyi kimi müstəqil və muxtar olaraq fəaliyyət göstərə bilən beynəlxalq sistem çərçivəsində digər muxtar aktorların davranışlarına təsir edə biləcək olan vahidlərin, fərdlərin başında bəzi istisnalar olmaqla milli dövlətlər qalır.

Ancaq burada bir şeyi vurğulamaq lazımdır ki, bu məsələdə nəzərə alınan başlıca kriteriya, heç də hüquqi suverenlik deyildir. Çünki artıq hüquqi suverenliyin müstəqil və ya muxtar davranma baxımından heç

də əsas faktor olmadığı məlumdur. Məsələn Desot dövlətiylə, beynəlxalq şirkət olan General Motorun beynəlxalq münasibətlərə təsir etmək baxımından müstəqil qərarlar qəbul edə bilmək imkanlarını müqayisə etsək birincinin suveren dövlət olmasına baxmayaraq ikinci ilə müqayisə olunmayacaq qədər zəif olduğunu görürük. Belə misalların sayını istənilən qədər artırmaq olar.

Başqa bir tərəfdən, məlum olduğu kimi ənənəvi yanaşmaya görə milli dövlət beynəlxalq münasibətlərin əsas aktorudur və beynəlxalq siyasətdə dövlətlər arasında rəsmi təsisatlar vasitəsilə aparılan siyasəti müəyyənləşdirir. Bu baxımdan beynəlxalq siyasət dövlətlər arasında həyata keçirilən siyasi fəaliyyət növüdür. Beynəlxalq hüququn subyektivi dövlətlər olduğu kimi beynəlxalq siyasətin də subyektivi dövlətlərdir. Dövlət beynəlxalq siyasətin aktoru olaraq öz gücü və məqsədləri daxilində müxtəlif işlər görə bilər.

II Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə beynəlxalq münasibətlər sistemində baş verən dəyişiklər bir tərəfdən bu münasibətlərin keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymasına səbəb olmuş, digər tərəfdən beynəlxalq təşkilatlanmanın sürətlənməsinə gətirib çıxarmışdır. Bu mərhələdə eyni zamanda bəzi vahidlər, fərdlər, müxtəlif zamanlarda beynəlxalq problemlərdə beynəlxalq siyasət oyunçusu kimi təkbaşına proseslərə təsir etməyə başlamışlar.

Əlbəttə bu cür davranışlar ayrı-ayrı mütəxəssislərin düşüncələrində yenidən doğurdan da dövlətin beynəlxalq münasibətlərin tək aktoru olub olmaması haqqında şübhələr oyatmağa başlamışdır. Başqa sözlə bu kimi hadisələr beynəlxalq münasibətlər sisteminin öyrənilməsində yeni elmi mübahisələrə səbəb olmuşdur.

Bu sahədə elmi mübahisələrin banilərindən biri

sayılan Con Hers, 1957-ci ildə dərc edilən «Milli dövlətin yüksəlişi və çöküşü» adlı məqaləsində millətlərə-rası və millətlərustü təşkilatların müharibədən sonrakı dövrdə sürətlə artmasına və ölkə içərisindəki şirkətlər, ticari birliklər kimi bəzi təsisatların beynəlxalq əlaqələrə təsir göstərdiyinə diqqəti cəkərək belə hadisələrin dövlətin milli varlığına mənfi təsir göstərdiyini irəli sürmüşdür. Alimin əsaslandığı başlıca prinsip, milli dövlətin konkret müəyyən olunmuş və müdafiə edilən sərhədlərinin önəmli dərəcədə qapalı olması idi.

Hers xüsusilə nüvə silahlarının, beynəlxalq asılılığın və qlobalaşmanın inkişafının, milli dövlətin nüfuzunu və milliliyi zəiflətməkdə olduğu tezisini ortaya armışdır. Ancaq daha sonra o öz fikirlərində fərqli qənaətə gəlmişdir. O. Sonrakı müşahidələrində göstərdiyi nəticələrin alınmadığını, haldisələrin başqa istiqamətdə inkişaf etdiyini, başqa sözlə, proseslərin qloballaşmadan daxilə qapanmağa, asılılıqdan özünü təmin etməyə, beləliklə də milli dövlətləri zəiflətməyə doğru deyil, tam əksinə nüfuzunu artırmağa səbəb olduğu qənaətini ifadə etmişdir. O, bu milliliyi modern milli dövlətçilik kimi qiymətləndirmişdir. Bunun əksinə olaraq, proseslərin dövlətin nüvuzunu və beynəlxalq münasibətlərdə əsas aktor olma statusunu zəiflətdiyini irəli sürən araşdırmaçılar isə, daha çox kommunikasiya və xəbərləşmə sahəsindəki inkişafa toxunaraq, bunun cəmiyyətlər arasındakı informasiya mübadiləsinə asanlaşdırdığını və sürətləndirdiyini bildirərək bunların artıq dövlətlər tərəfindən nəzarət edilməyən səviyyəyə qalxdığına işarə edirlər. Bunları nəzərə alan bir çox araşdırmaçılar bu cür hadisələrin nəticədə ölkələr arasındakı qeyri-rəsmi əlaqələrin rəsmi əlaqələri qabaqladığını bu baxımdan siyasi sərhədlərin əhəmiyyətinin getdikcə nisbətən azaldığını bildirirlər. Bu çərçivədə sərhədlərin böyük ölçüdə mənasını

itirdiyini bildiren Cozef Frankel, dövlətlərin mütləq suverenliyindən danışmağın, artıq çox çətin olduğuna diqqəti çəkir. Araşdırmaçı bunun iqtisadi və psixoloji səbəblərinə toxunarkən sənaye cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlərin başqa dövlətlərin iqtisadiyyatına açıqca müdaxilə etməsini, telekommunikasiya sahəsində meydana çıxan inkişafın isə beynəlxalq təbliğatın ölçülərini artırdığını qeyd edir. Təbii ki, bu mənada əsl önəmli inkişaf XX yüzildə hərbi texnologiya sahəsində olmuşdur. Nüvə silahlarında uzun mənzilli balistik raketlərdə və onların hədəfə çatmasını təmin edən vasitələrdə gəlinən nöqtə super dövlətlərin belə müdafiəsiz hala gəldiyini ortaya qoymuşdur. Başqa sözlə bu sahədə baş verən inkişaf hansı tipli olub olmasından asılı olmayaraq bütün dövlətlər üçün sərhəd toxunulmazlığı məsələsini aradan götürmüş və hücumə məruz vəziyyətə gətirmişdir.

Son olaraq bu mənada meydana gələn başqa bir önəmli məsələ isə ölkələr arasında qarşılıqlı şəkildə meydana çıxan asılılıqdır. Artıq müasir dövrdə başda iqtisadiyyat olmaqla bütün sahələrdə dövlətlər bir-birilərindən qarşılıqlı şəkildə asılı vəziyyətdədirlər. Münasibətlərin bu qədər sıx olduğu bir dünyada dövlətlərin mütləq suverenliyindən danışmaq əlbəttə çox çətinidir. İndi dövlətlər artıq öz sərhədlərindən kənara çıxmaq və başqa dövlətləri öz sərhədləri içərisinə buraxmaq məcburiyyətində qalmaqdadır.

Yuxarıda qısaca olaraq göstərilən səbəblərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, beynəlxalq siyasət sadəcə dövlətlər arasında cərəyan edən və yalnızca dövlətlərin bəlli orqanları tərəfindən idarə edilən əlaqələrdən daha çox, transmilli şirkətlərin, ticarət birliklərinin, məsləki təsisatların, ictimai-mədəni qurumların və bunlara bənzər çoxlu təşkilatın və əlaqələrin təsir etdiyi qarşılıqlı siyasi münasibətlər prosesidir.

Fərdlər (vahidlər)

Beynəlxalq münasibətlər sahəsindəki bir çox elm adamlarının fərdin beynəlxalq münasibətlərin oyunçusu kimi qəbul edilməsinə ehtiyatla yanaşmasına baxmayaraq klassik liberal görüşə görə, fərd cəmiyyəti təşkil edən əsas ünsür olduğu üçün hər hansı bir ictimai təsisatın da əsasında əl fərd durmalıdır. Bu mübahisələrə baxmayaraq tarix, siyasət və beynəlxalq əlaqələr sahəsində çalışan çox sayda alimlər siyasi liderləri diqqətə təqdim edərək onları zaman-zaman önə çəkirlər, onların da fərd olduğunu qeyd edirlər. Bundan başqa beynəlxalq toplantılarda verilən qərarların taleyini səsər həll etdiyi üçün burada da səs verən fərd əhəmiyyətli rol oynayır. Bütün bunlara baxmayaraq bir sıra alimlər yenə də milli dövlət və ya beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində fərdin diqqətə alınmasına ehtiyac duymurlar. Bütün bunlarla yanaşı, milli səviyyədə əhəmiyyət kəsb etməklə bərabər hökuməti təmsil etməyən bəzi fərdlər müəyyən ölçüdə beynəlxalq siyasətin aktoru, oyunçusu ola bilər. Məsələn 1984-cü ildə ABŞ-da keçirilən prezident seçkilərində Demokrat Partiyasından namizəd olan Cessi Cekson Kubadakı bəzi siyasi dustaqların azadlığa buraxılması məsələsində oynadığı rol buna misal ola bilər. Dolayısıyla bir beynəlxalq problemdə yaxud iki ölkə arasındakı uzlaşmamaq halında nüfuzlu sabiq bir dövlət adamı və ya bürokrat öz təşəbbüsü ilə hərəkətə keçərək həmin problemin həll edilməsinə təsir edə bilər. Belə olduqda hər hansı bir ölkənin rəsmi təmsilçisi olmayan, öz nüfuzundan və təcrübəsindən istifadə edərək problemin həllinə köməklik göstərən və tərəflər arasında vasitəçilik edən şəxs beynəlxalq siyasətin aktoru kimi nəzərə alınmalıdır. Çünki həmin şəxs müstəqil davranış və təşəbbüskar kimi başqa aktorların üzərində təsirli ola bilər.

Hökumətdən kənar milli aktorlar

Hökuməti təmsil etməyən milli səviyyəli aktorlar müxtəlif şəkildə ortaya çıxı bilər. Bunlar siyasi partiyalar, media və hökumət mexanizmindən kənar yər alan digər sivil cəmiyyət təşkilatları, yaxud təşkilati marağı olan qruplardır. Bunlara alt milli qruplar (subnasional) qruplar da deyilir. Belə qruplar ya bir başa lobbi yaratmaqla ya da dolay yolla ictimaiyyəti hərəkətə gətirərək xarici siyasətə təsir etməyə çalışırlar.

Liberal çoxluqlu demokratik parlamentar sistemlərə xas olan və demokratiya baxımından son dərəcə önəmli olan təzyiq qruplarının idarəetmə və qanunvericilik üzərində təsirləri məsələləri bu günədək bir çox araşdırmaçı tərəfindən əl alınmışdır. Təzyiq qrupları məfumu ilə bərabər lobbi, mənfəət qrupu, təşkilati qrup, siyasi qrup, sivil cəmiyyət quruluşları və s. adlar altında araşdırılan və ortaql mənafe ətrafında birləşən və siyasi qərarların qəbul edilməsində təsirli olmağı qarşıya məqsəd qoyan quruluşlara kobud təzyiq qrupları da deyilir. Belə təşkilatların alt qurumu olaraq onları peşə birlikləri, həmkarlar, media quruluşları, kütləvi təşkilatlar, könüllülər birliyi, ideya təşkilatları və s. də ayırmaqla araşdırmaya cəlb etmək olar.

Bəzi araşdırmaçılar mənfəət qurupları məfumu ilə təzyiq qrupları məfumunun eyni mənada işlədə bəziləri bunların fərqli mənə daşdığı fikrindədirlər. İkincilərə görə hər mənfəət qurupu təzyiq qurupu kimi qəbul edilməməlidir. Çünki qurupun bir təzyiq qurupu hesab edilməsi üçün onun mütləq siyasi qərarların alınması prosesinə təsir etmək cəhdlərində olaması lazımdır.

Kevin və Kornvelə görə isə təzyiq və ya mənfəət qrupları, bəzi ortaql məqsədləri həyata keçirmək məq-

sədilə bir araya gəlmiş , bəzən siyasi proseslərdə də yer alan təşkilati quruplardır. Digər tərəfdən Devid Truman «Hökumətləşmə Prosesi» adlı klassik əsərində mənfəət qruplarını bir və ya birdən çox məqsədi bölüşən və mövcud olduqları cəmiyyət içərisində öz ideyalarını və davranış formalarını yaymaq və inkişaf etdirmək üçün müəyyən fəaliyyət göstərən quruplar olaraq izah edir. Əlbətdə hər bir ictimai qrupda bir ortaq mənfəət olmalıdır, fəqət bu izahata görə hər ortaq mənfəətə sahib olan ictimai qrup bir mənfəət qrupu olaraq nəzərə alınmır. Qrupun üzvləri tərəfindən paylaşılan ortaq mənafeələri və məqsədləri gerçəkləşdirmək üçün bəzi istiqamətlərdən istifadə etmə iradəsi başlıca kriteriya olaraq görülür. Bu mənada qrupun təşkilati olub olmaması yaxud xüsusi yaxud ümumi keyfiyyətə malik olması da vəziyyəti dəyişdirmir.

Araşdırmalarında mənfəət qrupu yerinə başqa qrup anlayışına üstünlük verən Alan Ball-a görə təzyiq qrupları, müəyyən bir uzlaşma və ortaq məqsəd çərçivəsində bir araya gəlmiş və siyasi qərarvermə prosesinə təsir göstərməyə çalışan ictimai qruplardır. Professor İltər Turan isə təzyiq qrupunu «üzvlərinin ortaq mənfəət güdən lakin iqtidara gəlməyi qarşılarına məqsəd qoymadan siyasi sistemə təsir göstərməyə çalışan topluluk» olaraq izah edir. İ. Turan da araşdırmalarında təzyiq qruplarının təşkilati yaxud təşkilati olmaya biləcəyi kimi təsisatlı keyfiyyəti olan qurumların da təzyiq qrupu ola biləcəyinə diqqəti çəkir. Beləliklə təzyiq qrupları deyəndə ilk ağıla gələn , fəhlə həmkarlar təşkilatları, ticarət dərnəkləri, peşə birlikləri, ictimai təşkilatlar, könüllü qruplar, etnik təşkilatlar, qadın təşkilatları, təhsil tərbiyə işçiləri və s. -dir.

Bəzən mənfəət və təzyiq qrupları siyasi partiyalarla qarışdırılır. Hər nə qədər bunların ikisi də demok-

ratiyanın inkişafı üçün son dərəcə önəmli və cəmiyyətlə hökumət arasındakı əlaqələrin qurulmasında bir körpü rolu oynasada təzyiq qrupları tamamilə fərqli siyasi təşkilatlanmadır. Siyasi partiyalar əsasən iqtidara gəlmək məqsədilə yaradılmış təşkilat olub, hakimiyyətin idarə olunmasında bilavasitə iştirak etmək istəyir. Təzyiq qrupları isə məqsədi sadəcə siyasi qərarların qəbul edilməsinə təsir etmək imkanına nail olmaqdan ibarətdir.

Qanunlar əsasında yaradılan və fəaliyyətləri qanunlara uyğun olmalı olan son dərəcə yaxşı təşkilatlanmış olan partiyalar vahid ortaq məqsəd yəni siyasi hakimiyyətə gəlmək məqsədi ətrafında birləşmiş müxtəlif fikir və peşə xüsusiyyətlərinə sahib olan fərdlərdən əmələ gəlmiş böyük qruplardır. Bununla belə bəzi təzyiq qrupları da seçkilərdə öz namizədlərini irəli sürə və onun seçilməsi üçün mübarizəyə qoşula bilirlər. Bu baxımdan onların fəaliyyəti ilə siyasi partiyaların fəaliyyəti arasında oxşarlıq ola bilər. Ancaq bununla belə demək olar ki, bütün sistemlərdə təzyiq qrupları ilə siyasi partiyaların fəaliyyəti təşkilati, struktur sistemləri və üzvləri ilə bir-birlərindən fərqlənirlər.

Xarici siyasət məsələlərində də təzyiq qrupları hökumətə bu və ya digər dərəcədə təsir etməyə çalışırlar. Məsələn ABŞ-da İsrailə, Misirə yaxud Fələstinə yardım ayrılması məsələsi gündəliyə gəldikdə istər Yəhudi lobbisi, istərsə də Ərəb lobbisi Amerika hakimiyyətini, konqres üzvlərini və ictimaiyyəti öz məqsədləri xeyrinə yönləndirmək üçün ciddi fəaliyyətə keçirlər. Eyni vəziyyəti Türkiyə və Azərbaycanı maraqlandıran məsələlər gündəliyə gəldikdə Türk-Azərbaycan lobbisi ittifaqı ilə Erməni-Yunan lobbisi ittifaqlarının fəaliyyətlərində də müşahidə etmək olar.

Nəhayət sonda belə bir fikir ifadə etmək olar ki,

istər başqa təzyiq qrupları deyilsin, istərsə də təşkilatlanmış mənfəət qrupları deyilsin onların siyasi fəaliyyətlərinin təsirli olması üçün qanunlar çərçivəsində təşkilatlanmalar və fəaliyyət göstərmələri şərtidir. Bunun üçün də siyasi iqtidarda olanlar belə qrupların fəaliyyət göstərmələrinə şərait yaratmalı və müvafiq qanunlar qəbul etməlidirlər. Məhz belə qrupların mövcud olması faktı belə hər hansı prosesə təsir etmək qabiliyyəti ilə eyni mənaya gəlir. Bu tipli qruplar və mətbuat ölkələrin xarici siyasətində, xüsusilə demokratik cəmiyyətlərdə təsirli olmaqla, siyasi iqtidarın rəasional qərarlar qəbul etməsinə yardımçı olur və xalqı maraqlandıran məsələlərlə bağlı onu məlumatlandırır, xalqın ümumi mənafeini, dolayısıyla milli mənafeinin qorunması məsələsində iqtidarın yanlış qərar qəbul etməsinin qarşısını alır. Ancaq avtoritar və demokratik olmayan ölkələrdə belə məsələlər olduqca çətinliklidir.

Beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyələri:

1940-cı illərdən sonra beynəlxalq münasibətlər sahəsində metodologiya mövzusunda əhəmiyyətli irəliləyişlər yaranmış və elm adamları beynəlxalq münasibətlər nəzəriyyəsinin inkişafını şərtləndirən analiz və araşdırma yolları üzərində işləməyə başlamışlar. Bu sahədə ən böyük və əhatəli nəzəriyyələrin meydana gəlməsində idealistlər və realistlər adlandırılan tərəflər arasındakı elmi mübahisələr xüsusi rol oynamışdır. Beynəlxalq münasibətlər sahəsindəki ənənəvi fərziyyələrə tənqidi yanaşma yeni kantitativ metodların yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Bu sahədə başqa bir istiqamət isə «emprik» və «normativ» nəzəriyyələrdir. Bunlardan empirik nəzəriyyələr mövcud gerçəkliklər üzərində qurulursa, normativ nəzəriyyələr

olması arzu edilən fərziyyələr üzərində qurulur. Bundan başqa mübahisələr, mikro və makro, eyni zamanda realizm, pluralizm və globalizm nəzəriyyələri ətrafında da davam edir.

Təbii ki, bu sahədəki əsas nəzəriyyələri bəzi kriteriyaları əsas götürməklə siniflərə bölmək olar. Məsələn, açıqlama və detallara varma baxımından bəzi nəzəriyyələr beynəlxalq münasibətlərdə metodoloji suallara cavab verməklə və araşdırmaya bələdçilik edəcək nəzəriyyələri ortaya qoymaqla nəticə əldə edə biləcək qədər kamilləşməkdədir. Əhatə baxımından isə bəzi nəzəriyyələr ümumi nəzəriyyələr kimi, bəziləri isə sahəvi nəzəriyyələr kimi qiymətləndirilir. Bu çərçivədə qərarvermə nəzəriyyəsi kimi bəzi nəzəriyyələr kiçik sahəvi nəzəriyyələr kateqoriyasına aid edilərkən strategiya nəzəriyyəsi orta sahəvi nəzəriyyələr kateqoriyasına aid edilir. Başqa bir fərq isə dəqiq faktlar üzərində duran empirik nəzəriyyələr ilə gerçəkləşməsi arzu edilən faktlar üzərində formalaşan normativ nəzəriyyələr arasında qoyulan fərqdır. Digər ifadə ilə empirik nəzəriyyələr gerçəkləşmiş faktlar və dəyərlərlə üzərində qurulursa, fəlsəfi nəzəriyyələr təbiət və insan haqqındakı apriori anlayışlar üzərində qurulur.

Bu sahədə bir başqa istiqamət isə siyasi elmlər adı altında və bu kateqoriyada aparılan elmi araşdırmalardır. Bu tərzə mənimsəyənlər hadisəyə uyğun fəkirələr və nəzəriyyələr irəli sürən elm adamları olub, nəzəriyyəni siyasətə uyğunlaşdırmağa çalışanlardır ki, bu da tənqidlərə məruz qalmaqdadır. Sadəcə nəzəri işlərlə çalışmaq işini bitmiş hesab etməyib dövlət adamlarının istifadə edə biləcəyi bilgiler istehsal etmə məqsədilə iş görənlər və siyasi araşdırmaçı adı verilən belə elm adamlarına görə, elm adamı, öz akademik diskussiya sahəsindən kənara çıxaraq bir intel-

lektual şəxs kimi, yaxud mütəxəssis kimi, yaxud beynəlxalq münasibətlərdən sadəcə başı çıxan adam deyil, eyni zamanda bu sahədə istifadə edilə bilən nəzəriyyələr irəli sürən şəxs kimi hökumətin istifadəsi üçün tutarlı vəsaitlər hazırlama potensialına sahib olmalıdır. Başqa sözlə siyasət bilicisi eyni zamanda siyasi bilici olmalı və peşə bilgileri əsasında bəzi siyasətlərin həyata keçirilməsi, bəzilərinin isə qarşısının alınmasında siyasətçilərə təsir etməyə cəhd göstərməlidir. Ancaq şübhəsiz ki, bunun elmi etik tərəfdən bəzi qüsurları da vardır. Belə ki, bəzən elmi-məsələhətçi qərarverənlərə tövsiyələr edərkən fikirləri öz şəxsi maraqlarına uyğun manipulyasiya edə bilər. Ayrıca belə cəhdlər elmi araşdırmaların tərəfsiz və obyektiv aparılmasına da mane ola bilər.

Bunlardan əlavə fərqli kriteriyalar və fərqli istiqamətlər də mövcuddur. Məsələn, istifadə tərzlərinə görə nəzəriyyələr mərkəzdəngələn və mərkəzəyönələn formaları istifadə etmə, yəni, mücərrəd və real prinsiplərdən yola çıxaraq, ümumiləşdirmələrə varmaq kimi ikili şəkildə ola bilər. Yəni bu çərçivədə nəzəriyyələr arasında sistemləşdirmə aparılmağa cəhd edilərsə, bu zaman sistematik, tənzimləyici və səbəbiyyət üzərində mövcud olan üçlü fərqi olduğunu görmək mümkündür.

Ancaq bəzi nəzəriyyələr söylənilən kateqoriyalardan bir neçəsini eyni zamanda əhatə edə bilər. Məsələn, bir ümumi nəzəriyyə empirik ya da fəlsəfi nəzəriyyə ola biləcəyi kimi, mərkəzdəngələn (didaktiv) ya da mərkəzəyönələn (induksion) istiqamətləri əhatə edən bir nəzəriyyə də ola bilər. Bu xüsusiyyətləri ilə bərabər həm də, sistemləşdirməyə uyğun, sistematik, yaxud səbəbiyyət kriteriyalarını da əhatə edə bilər.

İdealist, liberalist və realist nəzəriyyələr

İdealizm (utopizm) və realizmi bir-birindən fərqləndirərkən diqqəti əhəmiyyətli bir nöqtəyə cəlb etmək lazımdır. Əslində özlərini idealist kimi tanıyan bir qrup olmadığı sadəcə öz mövqeləri ilə realistlərə qarşı duran bir qrupun mövcudluğundan söhbət gedir. Yəni realist öz görüşlərini dəqiqləşdirərkən, sistemləşdirərkən, onun əksi olan görüşləri, yanaşmaları idealizm və utopizm kimi dəyərləndirir.

İdealistlər əsasən II Dünya müharibəsindən sonra, sülhsevər bir dünyanın qurulması, müharibələrə təkrar yol verilməməsi üçün ideya-hüquqi əsasların yaradılması üzərində dururlar. Bu isə hələ I Dünya müharibəsindən sonra idealist görüşlərin ciddi şəkildə yüksəlişinə səbəb olmuşdur. Həmin dövrün təsiri altında idealizm, beynəlxalq münasibətlər sahəsindəki nəzəri çalışmaların əsasını təşkil etmişdir. Bu dövrdə E.N.Karr-dan başqa heç bir elm adamı, açıq şəkildə idealist və realist yanaşma arasındakı fəlsəfi fərqi izah etməyə ehtiyac duymamışdır. Karr, 1939-cu ildə dərc etdirdiyi araşdırmalarında idealizmin XVIII əsrin aydınlanma (maariflənmə), XIX əsrin liberalizm və XX əsrin Vilson idealizmini təmsil etdiyinə diqqəti cəlb etmişdir. Ümumən, Anqlo-Amerikan yönümlü elm adamları tərəfindən mənimsənilən idealizm əsas etibarilə dövlət adamının xarici siyasət sahəsində qərar qəbul edərkən böyük bir sərbəstliyə sahib olduğu fərziyyəsinə söykənir. Bu nəzəriyyə daha çox dövlətin beynəlxalq münasibətlərdə necə davrandığı üzərində deyil, necə davranmalı olduğu üzərində dayanır.

Müharibədən sonra inkişaf edən belə görüşlər əsas təməlini maariflənmə ideyasından irəli gələn, «irəliləmə» və «ağlın irəliləməni təmin edən əsas va-

site» olduğu düşüncəsindən alırdı. Bununla yanaşı, XIX əsrdə yayılmağa başlayan liberal düşüncə də idealizmin insan təbiətinə uyğun baxış tərzinin formalaşmasında təsirli olmuşdur. Beləliklə, C.Lok, C.Bentom və C.S.Millin görüşləri idealizmin fəlsəfi təməlini əmələ gətirmişdir. Bununla bərabər Kantın fəlsəfi düşüncələri də idealizmin formalaşmasında böyük rol oynamışdır. Kantın beynəlxalq münasibətləri dövlətlərarası münasibətlərdən üstün tutan fikirləri, siyasəti əxlaqla əlaqələndirən yanaşması və missiyançı, utopiyaçı tərz, idealistlərin də baxışlarında öz əksini tapmaqdadır. Ayrıca Qrotisə aid olan beynəlxalq ictimaiyyət fikri və bu ictimaiyyətin norma, adət-ənənə və hüquqi olması anlayışı öz izlərini idealistlərin araşdırmalarında da göstərməkdədir.

Müasir araşdırmalardan, Q.L.Diskinson, N.M.Buttar, Y.F.Şotvel, A.Zimmern, N.Angell, Q.Murray və digərlərinin təmsil etdiyi beynəlxalq əlaqələr nəzəriyyəsinə bağlı idealist-utopik görüşlər, ətraf mühitin insan davranışına təsir etdiyini əsas götürərək, ətraf mühit şərtlərinin dəyişməsi zamanı insan davranışının da dəyişəcəyi fikrinə işarə edən XVIII əsr maarifçi dövrünün fərziyyələrinə əsaslanır. Bu baxımdan realizmin tam tərsinə olaraq, idealizm insanın mükəmməlliliyi və ya ətraf mühit şərtlərinin yaxşılaşdırılmasıyla beynəlxalq münasibətlərin də yaxşılaşacağı fərziyyəsinə söykənirlər. Dolayısıyla beynəlxalq səviyyədə də Millətlər cəmiyyəti yaxud Birləşmiş Millətlər kimi təşkilatların və mexanizmlərin yaradılması ilə ətraf mühit şərtlərinin dəyişdirilməsinin mümkün olacağı qəbul edilmişdir. Çünki bəzi normalara işləklilik gətirilməklə, siyasi davranışları yönləndirməyin vacibliyi düşünülür. Ayrıca bu görüşə görə ziyalı bir insanın verdiyi qərarların daha rəşional olacağından həm ictimaiyyəti, həm də siyasətçiləri maarifləndirmək lazımdır. Eyni

zamanda yenə bu görüşə görə, əgər dövlət sülhsevər deyilsə, bu həmin hökumətin xalqa biganə olmasının göstəricisidir. Ona görə də təmsilçi demokratiya ilə idarə edilən dövlətlərdə həmişə sülhsevər mühit olacaqdır. Bu düşüncə millətlərin öz müqəddəratlarını təyin etmə prinsipinə söykənməkdədir. Bu görüşə görə insanlar öz hökumətlərini seçməkdə sərbəst olsalar, bu zaman seçdikləri hökumətlə sülh ortamında yaşamağı qəbul edəcək və bununla da beynəlxalq münasibətlərdə qarşılıqlı əməkdaşlığa və konsensusa töhvə vermiş olacaqlar.

İdealist-liberalist nəzəriyyənin təmsilçiləri insan təbiətinə baxışlarına görə realistlərdən fərqlənirlər. İdealistlərə görə insan təbiət etibarlı ilə yaxşılığa meyilli olduğu üçün qarşılıqlı yardıma və əməkdaşlığa daha yaxındır. İnsanların pis hərəkətləri isə onların pis olmalarından deyil, pis qayda-qanunların insanı egoist hərəkətlərə və məcburən pis davranmağa itələdiyindən meydana gəlir. Elə qarşıdurmalara da bu səbəb olur. Ona görə də hətta labüd hesab edilən ən ciddi qarşıdurmadan, müharibədən belə yayınmaq mümkündür. Çünki, beynəlxalq sferada olan anarxik özünəməxsusluğu aradan götürməklə müharibələrin qabağını almaq olar. Lakin təbii ki, müharibə, ədalətsizlik kimi beynəlxalq problemlərin aradan qaldırılması fərdi təşəbbüslərlə deyil, kollektiv və çoxtərəfli təşəbbüslərlə mümkündür. Bunun üçün də beynəlxalq ictimaiyyətin yüksək səviyyədə təsisatlanması tələb olunur.

İdealistlərin belə mövqeyini 1920-30-cu illərdə baş verən hadisələr demək olar ki, tamamilə alt-üst etdi. Çünki, həmin illərdə Almaniyada və İtaliyada nasizm və faşizm, Rusiyada diktatura, saditizm inkişaf etməklə heç də maariflənmə yolu ilə təmsilçi demokratiya formalaşdırmağın və bu vasitə ilə beynəlxalq

sülhə nail olmağın mümkün olmadığını ortaya qoydu. Nəhayət, qəbul olunmuş sərhədlərin güclə dəyişilməsini şərtləndirən II Dünya müharibəsinin başlanması idealist-liberalist dünyagörüşün iflasını açıqca ortaya qoydu. Bundan sonra beynəlxalq münasibətlərdə yeni nəzəriyyə realizm nəzəriyyəsi meydana gəlməyə başladı. Realizm nəzəriyyəsi xarakter etibarilə idealizm, utopizmdən fərqli olaraq güc və mənfəət anlayışı üzərində pərvəriş tapmağa başladı. Realizmin təzisləri, utopizmin «yaxşı olmağa meyllilik» nəzəriyyəsini qəbul etmir, idealist prinsiplərə şübhə ilə yanaşır, bunun əvəzində isə gerçəklikləri qəbul etməyi təklif edirdi. Onlara görə idealist-utopistlər öz nəzəriyyələrini formalaşdırarkən milli mənafeələr ilə ümumbəşəri mənafeə prinsipləri arasında fərqi görmək istəməmişlər, yaxud görə bilməmişlər.

Realistlərin, idealist və liberallardan ən böyük fərqi isə insan təbiətinə baxış məsələsində tutduqları mövqedən irəli gəlirdi. Realistlərə görə insan yaradılışdan pis və günah işlərə meyllidir. Çünki insanlar daima güc əldə etməyə və bunun vasitəsilə digərlərinə üstün gəlməyə çalışırlar. Bu xasiyyətin aradan qaldırılma biləcəyini və ya yaxşılığa istiqamətləndirilə biləcəyini düşünmək isə realistlərə görə utopiyadır, xəyalpərəstlikdir. Bu şərtlərdə beynəlxalq münasibətlər Hobbesin düşündüyü kimi «hər kəsin, hər kəslə savadı» bir dünya, beynəlxalq siyasət isə güc mücadiləsidir. Belə bir mühitdə hər bir dövlətin əsas məqsədi milli mənafeəni hər şeydən üstün tutmaq və digər bütün məqsədləri ikinci dərəcəli hesab etməkdir. Bu xaos içərisində dövlət ilk növbədə hərbi gücünə güvənməli, onu lazımı səviyyədə saxlamaq məcburiyyətindədir. İqtisadi məsələlər milli təhlükəsizliyi, hərbi məsələlərlə müqayisədə daha az maraqlandırır. Realistlərə görə bunlar, yəni hərbi güc və iqtisadiyyat

daha çox milli gücü və nüfuzu artırma vasitəsidir.

Dövlətin beynəlxalq siyasətin əsas aktoru olaraq qəbul edən realistlərə görə, dövlətlər arasında qarşıdurmalar qaçılmaz və təbiiyədir. Dövlət adamlarını və qərarverənləri rəşional davranan insanlar olaraq qəbul edən realistlərə görə dövlət adamının təməl məqsədi hər hansı xaos vəziyyətində belə dövlətin varlığını qorumaqdır. Bu məqsədə çatmaq üçün o, ola biləcəyi qədər güclü olmalıdır. Özünə yardım və ya özü-özünə yardım prinsiplərinə görə dövlət öz maraqlarını həyata keçirmək və özünü qorumaq üçün ancaq öz gücünə ümid bəsləyə və öz ehtiyatlarına güvənə bilər. Belə bir məqsədi olan və xarici siyasətdə rəşional davranan dövlətin hansısa mənafeə prinsiplərinə bağlanması, yaxud əxlaqi normalara riayət etməsini gözləmək lazım deyil. Çünki bu olduqca təhlükəlidir. Beynəlxalq siyasətin mənafeə dəyərdən təmizlənməsini doğru hesab edən realistlər üçün ideologiyanın yaxşısı və ya pisi yoxdur. Əhəmiyyətli olan nəyin dövlətin maraqlarına uyğun olmasıdır.

Əsas etibarilə amerikalıların yanaşma tərzi hesab edilən realizmin təməli Makiavelli və Hobbsun nəzəriyyələrinə söykənir. (Şimkoya görə realizm daha çox Avropa mərkəzli, neorealizm və liberalizm isə Amerika mərkəzli nəzəriyyələrdir). Siyasətin güc mücadiləsi kimi görən realist nəzəriyyəyə görə beynəlxalq siyasəti başa düşmək üçün güc mücadiləsindən törəyən qarşıdurma anlayışına baxmaq lazımdır. Elə buna görə də realistlərin fikrincə müharibə və zora əsaslanan qarşıdurmalar beynəlxalq siyasətin əsas gündəliyini təşkil edir. Bunu əsas götürən realistlər, müharibə və təhlükəsizlik məsələsini birinci dərəcəli (yüksək) siyasət, iqtisadi, ictimai, mədəni və s. məsələləri isə ikinci dərəcəli (aşağı) siyasət kimi görürlər.

Dövlətlərarası münasibətlərdə hələ də bir anarxi-

yanın hökm sürdüyünü irəli sürən realist baxışa görə beynəlxalq münasibətlərdə bütün dövlətlər tərəfindən qəbul edilən mərkəzi bir nüfuz (avtoritet) yoxdur. Bununla bərabər beynəlxalq sferada nüfuz baxımından bir iearxiya olmasa da, güc baxımından belə bir iearxiya vardır. Çünki beynəlxalq münasibətlər sisteminə bəzi dövlətlər digərlərinə görə müqayisə edilməz dərəcədə güclüdür. Onlara görə hər bir dövlət öz təhlükəsizliyini özü qorumalıdır. Ancaq hər hansı bir dövlətin öz təhlükəsizliyini qorumaq üçün gördüyü tədbirlər başqa bir dövlət tərəfindən ona qarşı yönələn tədbir kimi qiymətləndirilir və silahlanma yarışına səbəb olur. Belə vəziyyət isə beynəlxalq münasibətlərdə «qısır dövr» adlandırılır və əməkdaşlığı olduqca çətinləşdirir. Beynəlxalq aləmdə bir dövlətin başqa bir dövlətə təcavüzünün qarşısını alan yalnız güc tarazlığıdır.

Bütün bunları nəzərə alan realistlərə görə heç bir fərdi əxlaqi standart milli mövcudluğu sürdürmə məqsədinə əngəl olmamalıdır.

1940-cı illərdə beynəlxalq əlaqələr sahəsində meydana gələn elmi çalışmaların əksəriyyətində isə güc ünsürü ön plana çıxarılmışa başlandı. Bu dövrdə güc ünsürünü araşdırmalarında aparıcı ideyaya çevirən alimlərdən Martin Vircit, Georgi Şvarzenberqer, Hans Morgentau və s. göstərmək olar.

Realizmin «soyuq müharibə» illərindən sonrakı dövrdə hadisələrin inkişafını izah edə bilmədiyini iddia edənlər onun liberalizm qarşısında duruş gətirə bilmədiyini irəli sürürlər. Elə bu çərçivədə realizmin bir nəzəriyyədə var olması gərəkən qəbul etmə, izah etmə və proqnozlaşdırma qabiliyyətini itirdiyi irəli sürülür. Xüsusilə 1970-ci illərdən sonra ağırlığını hissettirməyə başlayan idealist-liberalist nəzəriyyələr soyuq müharibə illərindən sonra yenidən aparıcı nəzə-

riyyə kimi qəbul edilməyə başladı. Bu müstəvidə inteqrasiya, çoxsahəlilik və rejim kimi əsaslar liberal düşüncəni müxtəlif tərəfləriylə hakim nəzəriyyə etməyə çalışan fikirlər olmuşlardır. Bununla da liberal-idealit nəzəriyyələr soyuq müharibə illərindən sonra elmi araşdırmalarda yeni – Vilsonizm, neo-liberalizm, neoidealizm və s. adlarla yenidən gündəliyə gəlməyə başlamışdır.

İmperializm

Anlayışın kökü

İmperializm, imperatorluq anlamına gələn latınca «imperium» kəlməsindən əmələ gəlmişdir. Bu mənada etimoloci olaraq imperializm anlayışı imperatorluqla əlaqəlidir. Ancaq imperatorluq kəlməsinin sifət forması «imperial»dır və bu da yenə imperatorluqla əlaqəli anlam mənasına gəlir. İmperializm, imperial sifətinə bənzəməklə bərabər həm də olduqca fərqli bir anlam kəsb etməkdədir. Başqa sözlə imperializm imperatorluq siyasətinin bir növüdür. Yeni imperatorluqların heç də hamısı imperialist deyildir. İmperializm, kapitalistləşmə prosesində dənizötəsi torpaqlar üzərində yayılan Britaniya İmperatorluğunun yaratdığı bir imperatorluq strategiyasıdır. Bu strategiya sadəcə torpaq qazanmaq məqsədinə söykənmir. İmperialist strategiyada əsas məqsəd bazar qazanmaqdır. Məhz bu məqsədlə sənayeləşmənin yaratdığı ictimai problemlərin həll edilməsi ilə imprevializmin bir imperatorluq strategiyası olaraq inkişaf etməsi arasında üzvü bağlılıq vardır. İmperialist bir imperatorluq, dənizötəsi torpaqları milli sənaye istehsalı üçün bir bazar olaraq, yığılmış kapitalın axacağı bir yatırım ərazisi olaraq və ölkədə artan və problem təşkil edən əhəlinin köç edə biləcəyi bir torpaq parçası olaraq istifadə etməyi nə-

zərdə tutur. Bütün bunlarla yanaşı imperialist imperatorluqlar üçün dənizötəsi torpaqlar həm də strateji xammal və ucuz işçi qüvvəsi mənbəyidir.

İmperialist imperatorluq

İmperialist strategiyası həyata keçirən bir imperatorluq, gücdən istifadə etməklə qazandığı və gücdən istifadə etməklə əldə saxladığı dənizötəsi torpaqlara sahib olma səbəbiylə bir imperatorluq mahiyyəti daşımaqla bərabər həm də öz ölkəsində bir milli dövlət keyfiyyətinə malikdir. Buna görə də çoxmillətli və global imperatorluqlarla bu tip imperatorluqlar struktur baxımından bir-birlərindən olduqca fərqlidirlər. Çoxmillətli imperatorluqlar kapitalizm prosesinin ilkin mərhələsində mövcud olan təşkilatlanmalardır. Ona görə də imperialist keyfiyyətinə malik olmamışlar. Kapitalizmin inkişafı prosesində milliyyətçilik dalğalarının təsiri ilə varlıqlarını qoruya bilməmişlər. Başqa bir yandan təməlində milli dövlət mahiyyəti daşıyan imperialist imperatorluqlar siyasi və iqtisadi milliyyətçiliyin yayılaraq genişlənməsi ilə inkişaf etmişdir. Bu cür imperatorluqlar həmin imperatorluqların vətəninədən kənar da olan imperatorluq ərazilərini iqtisadi və siyasi baxımdan istismar edərək vətəninənin rifahını və gücünü artırmaq siyasəti yeritmiş, eyni zamanda gücdən istifadə etməklə böyümək siyasəti həyata keçirərkən həm də sərmayə əldə etmək və yığılmış sərmayəni gəlirli sahələrə yatırmaq məqsədi güdmüşlər.

Yeni imperializm

İmperialist imperatorluqlar ikinci dünya müharibəsindən sonra sıradan çıxmağa başlamışdır. Həmin imperatorluqların dənizötəsi məmləkətləri ikinci Dünya müharibəsindən sonrakı illərdən başlayaraq 1960-cı illərin sonlarına qədər müstəqilliklərini əldə etdilər.

Ancaq müstəqillik əldə etmələrinə baxmayaraq uzun müddət iqtisadi baxımdan istismarçı imperatorluqların bir hissəsi olaraq qaldılar. Öz müstəmləkələrini itirən imperialist metropollar isə milli dövlət kimi köhnə müstəmləkələri üzərində hakimiyyət və nəzarətlərini həyata keçirməyə davam etməyə çalışdılar. Olduqca çox sosial və iqtisadi problemləri olan bu gənc dövlətlərlə köhnə imperialist metropollar arasında ortaya çıxan bu yeni münasibətlər yeni imperializm adlandırılmağa başlandı. Yeni imperializm imperatorluq dövründən fərqli olaraq dolayı vasitələrdən istifadə etməklə bu gənc dövlətlərin bazarına və iqtisadi resurslarına nəzarət etmək niyyəti daşıyan bir fəaliyyətdir (Rusiyanın digər MDB ölkələrinə qarşı olan fəaliyyəti kimi - H.B.). Yeniimperializmin imperialist keyfiyyəti köhnə müstəmləkəçilər kimi bir tərəfli qaydada sərmayə toplama məqsədinə xidmət edən siyasətlərini davam etdirmələrindədir. Sadəcə siyasi müstəqilliyini əldə etmiş dövlətləri imperatorluq dövründən fərqli yeni vasitələrlə istismar edirlər. Yeniimperializmdə ölkə torpaqlarının genişləndirilməsi məsələsi yoxdur, ancaq sərmayə toplama və yeni bazar qazanma məqsədləri imperializmlə eynidir. Başqa sözlə yeniimperializmdə «yeni» olan məqsəd deyil məqsəd çatma «vasitələr»idir.

Üçüncü Dünya

Tarixi baxımdan imperialist dönmə müasir beynəlxalq əlaqələrdə də anlayış olaraq öz əksini tapmışdır. Bu mənada üçüncü dünya anlayışı yalnız imperialist bir mərkəzdən baxıldığında bir mənə ifadə edir. Üçüncü dünya anlayışı birinci və ikinci dünya ifadələri işlədilmədən bu dünyaların olduğuna işarə etməkdir. Başqa sözlə üçüncü dünya ifadəsi bu üç dünyanın varlığını və üçüncü dünyada yer aldığı dü-

şünülən dövlətlərin birinci dünyadakılar qarşısında ier-xik baxımdan aşağıda olduqlarına əsaslanmaqdadır.

«Birinci dünya» ifadə olaraq istifadə edilməsə də faktiki olaraq inkişaf etmiş sənayeləşmiş cəmiyyətləri və dövlətləri nəzərdə tutur. Əslində bu dövlətlər imperialist imperatorluqlar qurmuş dövlətlərdir. «İkinci dünya» yenə ifadə olaraq istifadə edilməsə də faktiki olaraq Soyuq Müharibə dövründə Sosialist Blokunda birləşən dövlətləri nəzərdə tutur. İfadə kimi mövcud olan üçüncü dünya isə bunlardan kənarda qalan müstəmləkə keçmiş olan , dünyanın böyük bir hissəsini əhatə edən cəmiyyətlər və dövlətlərdir.Üçüncü dünya ifadəsi, bir növ bu cəmiyyətlərin iqtisadi, sosial və siyasi geriliyini ön plana çəkməklə həm də birinci dünyanın üstünlüyünü vurğulayır. Buna görə də üçüncü dünya ifadəsi yeniimperializmin məqsədlərinə olduqca uyğun olan bir ifadədir. Soyuq Müharibənin başa çatması ilə daha çox global keyfiyyət qazandığı düşünülen dünyada, üçüncü dünya ölkələri yeniimperialist strategiyalar qarşısında yeni bir müstəmləkə əlaqələri ilə qarşı-qarşıya qalmışlardır. Sadəcə olaraq bu müstəmləkə əlaqələri imperialism dövründə olduğu kimi birbaşa gözə görünür. Yeniimperializmin yaratdığı asılılıq, dolayı və bu səbəblə də başa düşülməsi daha çətin olan bir asılılıq şəkilidir.

İmperializm nəzəriyyələri

İmperializm nəzəriyyələrinin inkişafında ingilis nəzəriyyəçisi Con Hobson və onun 1902-ci ildə nəşr etdirdiyi «İmperializm: Bir Araşdırma » adlı kitabı çox əhəmiyyətli yer tutur. Hobson bu kitabında kapitalist cəmiyyətlərinin bir-biri ilə əlaqəli olan üç mühüm problemlə qarşı-qarşıya qaldığını diqqətə təqdim etmişdir. Bu problemlər həddindən çox istehsal, həd-

dindən az istehlak və həddindən çox qənaətcilik, xəsislikdir. Hobson İngiltərənin timsalında imperializmin inkişafının bu üç faktla bağlı özünü göstərən iqtisadi problemlə üzləşdiyini bildirir. Bu baxımdan müstəmləkələr yığılan sərmayenin və tələbatdan artıq istehsalın yönələcəyi bazar kimi ortaya çıxmışdır. Bu şəkildə müstəmləkələrə qoyulacaq yatırımlar ölkədəki tələb-təklif və sərmayə ilə əlaqədar ortaya çıxan məsələni həll edəcəkdir. Beləliklə hərbi əsgəri irtica və müstəmləkəçilik siyasəti kapitalist iqtisadiyyatının vaxtaşırı yaşadıkları iqtisadi problemlərlə izah edilmişdir. Hobson imperializmə tənqidi yanaşmışdır. Hobsona görə imperializm, ölkədə xalqdan çox imperializm strategiyasına iqtisadi baxımdan sıx bağlanmış sənayeçilərin və maliyyəçilərin maraqlarını ifadə edir. O, imperializmin beynəlxalq rəqabəti və hərbi qarşılıqlı riskini artıran, müharibələrin əsas səbəblərindən biri olduğunu vurğulamışdır. Məhz Hobsonun görüşlərindən təsirlənən V.İ.Lenin də imperializm nəzəriyyələrinin inkişafına əhəmiyyətli töhfələr vermişdir. Vladimir İliç Lenin də 1916-cı ildə yazdığı «İmperializm kapitalizmin ən son mərhələsidir» adlı kitabında kapitalist dövlətlərin kapitalizmin milli sərhədlər içərisində yaratdığı sosial problemləri həll etmək və on-suz da artıq olan qiymətləri ardıcıl olaraq artırmaq məqsədi ilə aydın bir siyasət həyata keçiridiklərini irəli sürmüşdür. Lenin imperializmi kapitalist dövlətlərin kasıblıq və rifah problemini milli sferada həll edə bil-mədikləri üçün beynəlxalq sferaya transfer etmə siya-sətlərinin bir nəticəsi olaraq izah etmişdir. İstehsalat və maliyyə vasitəsilə dünyaya yayılan imperialst kapitalizm dövlətlər arasında asılılıq şəbəkələri qurmaqda və istismar kanalları yaratmaqdadır. Lenin üçün imperializm, kapitalist ölkələrin onun quruluşundan doğan maliyyə böhranlarını gecikdirmək üçün dünyanın

böyük bir hissəsini inkişafdan məhrum etmək və bu dövlətləri böyük bir yük altında saxlamaqdır. Lenin imperializmin yayılmasının kapitalist dövlətlər arasında gücə söykənən bir rəqabət yaratdığını və bu rəqabətin böyük müharibələrin əsas səbəbi olduğunu irəli sürür. O birinci dünya müharibəsini də məhz imperializmin güclənməsinin yaratdığı qarşıdurma nəticəsində baş verdiyini bildirir.

Hobson və Leninin imperializm nəzəriyyələri daha sonra beynəlxalq münasibətlər sferasında inkişaf edən «quruluş nəzəriyyələri»nin əsasını təşkil etmişdir. Imperializm nəzəriyyələrinin ardınca «Dünya Sistemi Nəzəriyyəsi», «Mərkəzi-Ətraf yanaşması», «Asılılıq Nəzəriyyəsi və neqramiya» nəzəriyyələri meydana gəlmişdir.

İmperializm siyasəti

İmperializm anlayışının müəyyən bir xarici siyasət növü əvəzinə, arzu edilməyən bir siyasəti alçaltmaq məqsədilə istifadə edilməsi və terminin məhz bu nöqtəyi nəzərdən polemikaya cəlb edilməsi onun obyektiv izahatını həmişə çətinləşdirir. Çünki imperializm anlayışı elə bir forma almışdır ki, bu anlayış onu istifadə edənin qarşı çıxdığı hər siyasəti, yaxud davranışı həmin siyasət və davranışının keyfiyyətinə belə baxmadan onu imperializm və imperialist kimi qiymətləndirməyə qədər gətirib çıxarır. Məsələn, ruslara qarşı olanlar, ruslar xarici siyasətdə hansı addım atırlarsa atsinlar, onu imperialist siyasəti kimi qiymətləndirirlər. Başqa bir tərəfdən, məsələ II Dünya müharibəsində Almaniya SSRİ-yə hücum etməyə qədər SSRİ bu müharibəni imperialistlərin müharibəsi kimi qiymətləndirirdi. Ancaq 1941-ci ildə SSRİ-yə hücum edilən

kimi SSRİ bu müharibəni artıq antiimperialist müharibə adlandırmağa başladı. Eyni şəkildə ABŞ-ı sevməyənlər tez-tez Amerika imperializmi sözünü işlətməyi xoşlayırlar. Beləliklə, imperializm məfhumunu bu şəkildə hər kəs öz düşüncəsinə görə işlətdiyi üçün artıq bu sözün konkret hansı mənanı kəsb etdiyi dəqiq deyil. Çünki hamı hamıya imperialist damğası yaşıdırmağı sevir. Elə buna görə də Morgentau, məfhumun bu ümumi istifadə formasını bir tərəfə ataraq, siyasət nəzəriyyəsi və təcrübəsi baxımından bir izahatının olmasını zəruri sayır. Bu zaman o imperializmin nə olduğu deyil, nə olmadığı üzərində durulmasını irəli sürür. Morgentau burada imperializm kimi başa düşülən, lakin ona görə imperializmlə heç bir əlaqəsi olmayan iki hala diqqət yetirir.

1. Morgentauya görə, bir millətin gücünü artırmaq məqsədi ilə girişdiyi hər hansı fəaliyyət imperializm kimi qiymətləndirilə bilməz. Ona görə ki, bildirildiyi kimi araşdırmaçı, imperializmi status kvonu alt-üst etmək, yaxud daha çox dövlət arasındakı güc münasibətlərini tərsinə çevirmək və yenidən qurmaq şəklində izah edir. Belə izaha görə hər hansı bir xarici siyasət bu güc münasibətlərinə toxunmur və sadəcə bəzi məqamları yenidən aydınlaşdırmaq istəyirsə, heç nəyə baxmayaraq status kvo sayılmalıdır.

2. Digər tərəfdən daha əvvəl mövcud olan bir imperatorluğu qorumaq məqsədi daşıyan bir xarici siyasətin də imperializm hesab edilməsi lazımdır. Morgentauya görə İngiltərə, Çin, yaxud ABŞ dünyanın müəyyən bir bölgəsində üstün vəziyyətlərini qorumaq istəyirlər və bunun üçün müxtəlif addımlar atırlar ki, bu da imperializm kimi qəbul edilməlidir. Araşdırmaçıya görə, mövcud olan bir imperatorluğu qorumaq və davam etdirmək məqsədi istiqamətində olan, dolayısıyla sabitliyi saxlayan statuslu bir siyasət im-

perialist olaraq götürülməməlidir. Ona görə də imperializm hər hansı bir imperatorluq qurmaq istiqamətində siyasət yeritmə kimi anlaşılmalıdır.

Imperializmin iqtisadi qaydaları isə xüsusilə marksist və liberal nəzəriyyələr tərəfindən aşağıdakı şəkildə izah edilir.

Marksist nəzəriyyə, bütün marksizm ideologiyasının təməlinə öz əksini tapan bir inanca, bütün siyasi gerçəkliyin iqtisadi güclərin əksi, inikası olduğu inancına söykənir. Başqa sözlə, imperializm onu doğuran iqtisadi sistemin məhsuludur. Belə iqtisadi sistemə isə kapitalizm deyilir. Marksizm nəzəriyyəsinə görə, kapitalist cəmiyyətlər müəyyən bir mərhələdən sonra öz toplumları içərisində istehsal etdikləri məhsullar üçün yetərli bazar, sərmayələri üçünse yetərli yatırım sahəsi tapa bilməyiblər və başqa ölkələri məhsulları üçün bazar, sərmayələri üçün yatırım yerinə çevirməyə cəhd göstərirlər. Bu isə özlüyündə imperializmi doğurur. Marksistlər imperializmi kapitalizmin siyasəti yaxud davamı kimi görürlər. Lenin və onun davamçıları, məsələn Buxarin isə kapitalizm və imperializmi eyniləşdirirlər. Onlara görə imperializm, kapitalizmin inhisarçı mərhələdəki formasıdır. Marksistlərə görə ən pis olanı elə kapitalizm sisteminin özüdür. Imperializm bu sistemin məcburən meydana gətirdiyi təzahürdür.

Liberallar isə imperializmi kapitalizmin deyil, kapitalist sistemi içərisindəki eybəcərliklərin doğurduğu nəticə hesab edirlər. Ancaq onlar da imperializmin izafi istehsal və xarici bazarlara sərmayə qoyma nəticəsində meydana gəldiyini inkar etmirlər. Ancaq Hobson və davamçılarına görə, imperialist genişlənmə qaçınılmaz bir şey deyildir. Çünki bu heç də artıq istehsal və artıq sərmayə probleminin həll edilməsinin rəasional yolu deyil. İstehsal və sərmayə artıqlığı

satılma gücünün qeyri bərabərliyi üzündən əmələ gəldiyi üçün, məsələnin həllində bu gücün artırılması, həddən artıq qənaətcilliyin aradan qaldırılması, ölkə daxili bazarın genişləndirilməsi kimi vasitələrdən istifadə etmək lazımdır.

Beləliklə, liberalları marksistlərdən ayıran başlıca cəhət kapitalizmin yaratdığı problemləri ölkə daxilində həll etmək düşüncəsini mənimsəmələrindədir.

Morgentau isə imperializmi tətbiqi formalarına görə üç yerə ayırır. Bunlar hərbi, iqtisadi və mədəni imperializmdir. Morgentauya görə hərbi imperializmin istəyi hərbi fəth, iqtisadi imperializmin istəyi başqa xalqları istismar etmək, mədəni imperializmin istəyi isə bir mədəniyyətin öz yerini başqa bir mədəniyyətə verməsidir. Amma ən əhəmiyyətli odur ki, bunların hamısından eyni kapitalist məqsədə çatmaq üçün istifadə edilir.

İndi isə bunları ayrılıqda daha geniş öyrənək.

Hərbi imperializm

Morgentauya görə ən qədim, ən açıq və ən zalım olan imperializm hərbi gücün tətbiq edildiyi imperializmdir. Imperialist dövlət baxımından bu üsulun üstün cəhəti, müharibədə qalib gəlmə nəticəsində əldə edilən güc münasibətlərinin ancaq və ancaq yeni bir müharibə və bu müharibədə məğlub dövlətin qalib gələ bilməsi halında dəyişdirilə bilməsidir. Hər bir dövlətin öz imperialist niyyətinə başqa üsullarla da çatması mümkündür, ancaq bu məqsədə çatmanın ən tez yolu məhz müharibədir. Ancaq bununla belə hərbi yolla, müharibə vasitəsilə imperialist məqsədə çatma bilmənin həmişə müəyyən bir riski vardır. Çünki müharibənin nəticəsinin nə olacağını əvvəlcədən heç də həmişə dəqiq proqnozlaşdırmaq mümkün olmur, yaxud əsgəri yolla zəbt edilən ərazini daha da böyüt-

mək istəyərkən qəfildən məğlubiyyətlə də üz-üzə gəlmək olur. Buna Napoleon Fransasını, Hitler Almaniyasını, militarist Yaponiyasını misal çəkmək olar.

İqtisadi imperializm

İqtisadi imperializm daha az zora söykənir və hərbi imperializmdən daha az təsirlidir. Ən azından zahirən belə görünür.

Morgentauya görə, güc əldə etmək məsələsində rəşional bir üsul iqtisadi imperializm modern zamanların məhsullarından biri və kapitalist genişlənmə dövrünün məcburi nəticəsidir. İqtisadi imperializm adı verilən siyasətlərin ortaq xüsusiyyəti, bir tərəfdən imperialist dövlət ilə digərləri arasındakı güc münasibətlərini dəyişdirərək statuskvonu çevirmək, digər tərəfdən də bunu ölkəni orduyla fəth edərək deyil, iqtisadi nəzarət yolu ilə həyata keçirmək istəmələridir. Başqa dövlətlər üzərində üstünlük əldə etmək istəyən ölkələr bu məqsədə yerli hakimiyyət üzərində təzyiq mexanizmi quraraq da çatı bilərlər. Məsələn, Orta Amreika ölkələrinin hamısı müstəqil dövlətdir və müstəqil dövlətə aid olan bütün atributları vardır. Lakin bu dövlətlər iqtisadi baxımdan tamamən ABŞ-ın nəzarəti altında olduğundan ABŞ-ın istəmədiyi hər hansı daxili və xarici siyasəti həyata keçirə bilməzlər. Gücdən istifadə edilmədən başqa bir dövlətin üzərində hakimiyyət qurmaqda ən təsirli vasitə olan iqtisadi imperializm mahiyyəti xüsusi ilə eyni dövlət üzərində iki başqa dövlətin hakimiyyət qurmaq uğrunda rəqabətə başlaması zamanı açıqca görünməyə başlayır.

İran üzərində bu hakimiyyəti təmin etmək üçün Rusiya və İngiltərə arasında 100 ildən çox davam edən rəqabət bunun ən bariz nümunəsidir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi İngiltərə ilə Rusiya arasında iqtisadi rəqabət və dolayısıyla siyasəti rəqabət

dövrələrində İranın xarici və daxili siyasəti bu dövlətlərin İran üzərində təsirindən asılı olaraq tez-tez dəyişmişdir.

Mədəni imperializm

Mədəni imperializm ən incə görünüşlü imperializm olmaqla bərabər müvəffəqiyyət baxımından imperialist siyasətlərin ən təsirlisidir. Mədəni imperializmin məqsədi, zahirə də heç də ölkəni işğal etmək, torpaq qazanmaq, yaxud iqtisadi həyatı nəzarət altına almaq kimi görünür. Əslində isə bir ölkəni işğal etmək vasitəsi olaraq həmin ölkənin milli düşüncəsini, zehniyyətini, aqlını fəth etməklə nəzarət altına almaq məqsədini güdür.

Morgentauya görə əgər A dövləti öz mədəniyyətini və ən önəmlisi siyasəti ideologiyasını bütün digər real imperialist hədəfləriylə birlikdə B dövlətinin daxili və xarici siyasətini müəyyənləşdirən insanlara məniməsədə bilmişsə, yəni B dövlətinin idarəedicilərinin düşüncə və beyinlərini fəth etmişsə, iqtisadi yollarla o ölkə üzərində hakimiyyət qurmaq istəyənlərin hamısından daha çox sabit və uzunömürlü bir üstünlük əldə etmiş olur.

Mədəni imperializmin müasir dövrümüzdə oynadığı tipik rol digər imperializm üsullarına kömək göstərməkdir. Çünki mədəni imperializm düşməni iradəsizləşdirir, hərbi işğal və iqtisadi hakimiyyət üçün daha rahat və uyğun bir şərait hazırlayır. Qısacası, mədəni imperializm bir ölkədə yaşayan bütün insanları, xüsusilə də intellektual sferada təsirli olan şəxsləri və ölkənin daxili və xarici siyasəti haqqında qərar qəbul etmə səlahiyyəti olan insanları hədəfə alır. Bu insanlar öz mədəniyyətinin cazibədar tərəfləri ilə təsir altına salır və onları öz siyasəti və iqtisadi məqsədlərinin quluna çevirir.

SIYASİ ÜFÜQLƏR AYDINLAŞMAĞA BAŞLAYIR

Müstəqilliyimizi qazandıqdan sonra bir sıra dövlətlərin Azərbaycana olan marağı bir az da artdı. Respublikamızın tutduğu geosiyasi mövqe və onun iqtisadi potensialı başda Amerika Birləşmiş Ştatları olmaqla Qərb ölkələrini özünə cəlb etməyə başladı. Beləliklə, regionda marağı olan Şərq ölkələrini özünə cəlb etməyə başladı. Beləliklə regionda marağı olan Şərq ölkələri İran, Türkiyə, Şimal qonşumuz Rusiya və Qərb birliyi arasında pərdəarxası mübarizə başladı, Qafqaza münasibətdə ABŞ ilə Türkiyənin mövqeləri bir-birinə uyğun olduğu üçün demək olar ki, onlar vahid cəbhədə birləşdilər. Bəzi Qərb ölkələrinin mənafeləri də bu iki dövlətin maraqları ilə uzlaşdığından onlar da eyni mövqeyi seçdilər. Belə olduqda bölgədə öz nüfuzunu itirməkdə olan rusiya və bölgəyə yeni daxil olmaq istəyən İran arasında yeni münasibətlər (müttəfiq münasibətləri) formalaşmağa başladı. Ancaq hadisələrin əvvəlində Azərbaycanda dayanıqlı hakimiyyət olmadığı üçün Qərb Azərbaycana kapital qoymağa, bizə doğru qəti addımlar atmağa ehtiyat edirdi. Belə bir müəkkəb vəziyyətdə Azərbaycana ölkəni idarə edə biləcək, qonşu dövlətlərlə, o cümlədən Qərblə münasibətləri yaxşılaşdırmağa biləcək, qüvvələr nisbətini tarazlaşdıraraq balanslaşdırılmış siyasət yeridə biləcək güclü bir şəxsiyyətin rəhbər olması zərurəti meydana çıxdı. Siyasətdə təsadüfi adamlar, "qoz əkənlər, hamam tikənlər", "stilya-qalar", "böyük siyasi oyunun kiçik peşkaları" və nəhayət "ideal demokratlar" bir-birinin arxasınca hakimiyyət sükanında davam gətirməyərək siyasi meydan-dan getdilər.

Bundan sonra xalqın tələbi ilə respublikamızın bütün imkan və problemlərini dərinədən bilən və həmin problemləri həll etməyi bacaran böyük siyasi sima H.Əliyev hakimiyyət başına gəldi. O, neçə ildir davam edən müharibədə uzunmüddətli sülh əldə edərək dinclik dövründən ordu və dövlət quruculuğu üçün istifadə etməyə başladı.

H.Əliyevin hakimiyyətə gəlməyi, ölkədaxili problemlərin həlli, bütün qiyam və çevrilişlərin qarşısının Qərbin arzuladığı demokratik prinsiplər əsasında alınması, ən başlıcası Azərbaycan dövlətçiliyinin tərəqqi etməsi, özünü tanıtməsi Qərbin Azərbaycana doğru qəti addım atmasına real zəmin yaratdı. Qərb H.Əliyevin simasında özünə e'tibarlı və güclü partiyor tapdığını başa düşdükdən sonra siyasi münasibətlər aydınlaşmağa başladı.

Bundan sonra Qafqazda marağı olan ölkələr artıq qətiyyətli mövqe nümayiş etdirmək imkanı qazandılar. Tezliklə Qərbin neft şirkətləri ilə ARDNŞ arasında "Əsrin müqaviləsi" adlanan neft kontraktı imzalandı. Rusiyanın özünün də daxil olmasına və beynəlxalq konsorsiumda 10 faizlik pay əldə etməsinə baxmayaraq, bu müqaviləni Rusiyanın bə'zi rəsmi dairələri narahatlıqla qarşıladılar. Onlar Xəzərin statusuna yenidən baxılması məsələsini ortaya atdılar və tezliklə bu məsələdə özlərinə həmfikirilər də tapdılar. Rusiyanın bu ideyasını dəstəkləyən Xəzəratrafı dövlətlərdən biri də cənub qonşumuz İran oldu. Hətta, İranla Rusiya arasında bu məsələ dövlət səviyyəsində müzakirə edilməyə başlandı. Belə olduqda Azərbaycan prezidenti H.Əliyev məsələnin kəskin şəkil almaması üçün bir sıra siyasi maneərlər etmək məcburiyyətində qaldı. Əks tərəflərin birini ən azı neytrallaşdırmaq lazım idi. Buna görə də Azərbaycan konsorsiumundakı payının müəyyən faizini İrana vermək qərarına gəldi.

Əvvəlcə ABŞ və Qərb bu məsələni sükutla qarşılayaraq ikinci böyük əks tərəfin mövqelərini yumşaltmaq üçün bir sıra diplomatik tədbirlər həyata keçirməyə başladılar. Nəhayət, Xəzərin yenidən bölüşdürülməsi məsələsi gündəlikdən "çıxarıldıqdan" sonra ABŞ bəyanat verərək İranın üzv olduğu konsorsiumda iştirak etməyəcəyini bildirdi. Belə olduqda Azərbaycan tərəfi beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində hərəkət etmək məcburiyyətində qalaraq konsorsium üzvlərinin istəmədikləri partnyordan imtina etməli oldu. İrana verilməsi nəzərdə tutulan pay isə Türkiyə və Amerika şirkətləri arasında bölündü.

Bütün bu məsələlərin həlli dövründə paralel olaraq bir sıra başqa mühüm hadisələr də cərəyan etməkdə idi. Qafqazda nüfuzunu itirmək istəməyən Rusiya Qarabağ və Abxaziya məsələlərindən məqsəd-yönlü istifadə edərək Gürcüstanda və Ermənistanda möhkəmlənə bildi. İkitərəfli razılaşma yolu ilə hər iki Qafqaz respublikasında yerləşən hərbi hissələr hərbi baza statusu aldı. Bunun ardınca Rusiyanın müdafiə naziri P.Qraçov Ermənistanda olarkən Rusiya və erməni hərbi birləşmələrinin Türkiyə sərhədində birgə manevrini keçirməklə güc nümayiş etdirdi. Başqa bir tərəfdən İranla danışıqlar apararaq hərbi sahədə əməkdaşlıq üçün ikinci tərəfi də fəal addımlar atmağa məcbur etdi.

Bundan sonra açıq və ya gizli şəkildə, əks-siyasi dairelərdə qütbləşmə meyilləri atdı. Bunun nəticəsi olaraq Amerika-Türkiyə münasibətləri də yeni mərhələyə qədəm qoydu. Azərbaycana səfərindən sonra Türkiyənin baş naziri xanım T.Çillər aprelin 19-da ABŞ-a rəsmi səfərə yola düşdü. Həmin səfərdə bir sıra məsələlərlə yanaşı, Qarabağ problemi, neft kəmərinin marşrutu, PKK terroruna qarşı Türkiyənin Şimali İraqda keçirdiyi əməliyyatlar və s. kimi aktual

problemlər də müzakirə edildi.

ABŞ tərəfi bəzi Avropa ölkələrinin əksinə olaraq Türkiyənin özünü PKK terrorundan qorumaq haqqını bəyan etdi. Bununla ABŞ neft kəməri marşrutunun Türkiyə ərazisindən keçməsinə maraqlı olduğunu bir daha nümayiş etdirdi. Eyni zamanda müttəfiqinin ölkəsi daxilindəki qeyri-stabil vəziyyətin tənzimlənməsini beynəlxalq aləmdə himayə etdi.

Digər tərəfdən kəmərin şimaldan keçməsinə istəyən Rusiyada daxili sabitlik əldə etmək, kəmərin keçəcəyi yolun təhlükəsizliyini təmin etmək üçün çəçən məsələsini birdəfəlik həll etmək qərarına gəldi. Bu müharibə Rusiya üçün gözlənilməyindən qat-qat baha başa gəldi və tam həll edilə bilmədi. Artıq neft kəməri məsələsində uduzduğunu hiss edən Rusiya Azərbaycanı ram etmək üçün başqa təzyiqlərə əl atmağa başladı. Şimali Qafqaz dəmir yolu rusların tam nəzarəti altına keçdikdən sonra rus hərbiçilərinin Azərbaycana yük vaqonlarını buraxmaması fikrimizi bir daha təsdiq edir. Doğrudur, Rusiya baş nazirinin müavini A.Balaşkov Rusiyanın Azərbaycana iqtisadi blokada e'lan etmədiyini bildirib. Ancaq eyni zamanda onu da bildirib ki, məsələnin konkret həlli üçün Rusiya siyasi rəhbərliyinin mövqelərini yumşaltmaq lazımdır. Hələlik isə Azərbaycan tərəfinin ciddi-cəhdlərinə baxmayaraq, Rusiya ilə münasibətdə bir sıra problemlər qalmaqdadır.

İkinci tərəfdən Amerika-İran münasibətləri daha da kəskinləşdi, Amerika-Rusiya münasibətlərində isə bir qədər soyuqluq yarandı, Rusiya tərəfi Amerikanın NATO-nu Şərqi Avropaya tərəf genişləndirməsinin əleyhinə olduğunu bildirib, bu cür siyasətin Avropanın yenidən parçalanmasına gətirib çıxaracağını bəyan edib. Amerika tərəfi isə NATO-nun Şərqi doğru genişlənməsinin Moskva üçün təhlükəli olmadığını, eyni

zamanda Rusiyanın bu məsələdə veto qoymaq hüququnun olmadığını deyib. Bundan başqa Qərb tez-tez Çeçenistanda insan hüquqlarının pozulmasından bərk narahat olduğunu bildirərək, Rusiyanın bu məsələni sülh yolu ilə həll etməsini tələb edir. Qərb həm də Rusiyanı İrana atom reaktorları satmaqda günahlandıraraq belə hesab edir ki, bu İran İslam Respublikası üçün nüvə silahı istehsal etmə mənbəyi ola bilər.

Bu məsələlər may ayının 9-da Moskvada bir sıra Qərb ölkələri rəhbərlərinin Rusiya prezidenti ilə görüşündə bir daha müzakirə edildisə də, yenə öz həllini tapmadı.

Bu münasibətlərə biganə qalmayan İran isə ABŞ-ın təşəbbüsü ilə beynəlxalq konsorsiumdan çıxarıldığını bəyan edərək bu ölkənin İrana qarşı destruktiv mövqe tutduğunu söyləyib. Eyni zamanda İran prezidenti H.Rəfsəncani ABŞ-ı dövlət terrorunda və İsrailin ərəb ölkələrinə təcavüzünü dəstələməkdə ittiham edib. Abş isə öz növbəsində İranın İsrail-ərəb danışıqlarına mane olduğunu qeyd edərək, beynəlxalq terrorçu "Hezbollah" təşkilatını maliyyələşdirdiyini, kimyəvi silah istehsalı, atom silahı istehsalına cəhdə və adi silahların artırılmasında günahlandırıb.

Nəhayət, aprel ayının 30-da ABŞ prezidenti Bill Klinton İrana qarşı tam ticarət və maliyyə embarqosu e'lan olunduğunu bildirib. Bundan sonra ABŞ-ın neft sənayesi sahəsində Tehranla əməkdaşlıq edən şirkətləri bu ölkə ilə əlaqələrini kəsmək məcburiyyətində qalıblar.

Hadisələrin bu cür inkişafı qütbləşmə meyillərinin daha da dərinləşdiyini göstərir. Azərbaycan tərəfi isə siyasi hadisələrin cərəyan etdiyi belə mürəkkəb şəraitdə öz konstruktiv mövqeyini bir daha nümayiş etdirmişdir. "Şahdəniz" yatağının İrana 5-10 faizlik pay verəcəyini bildirərək Tehrana doğru yeni bir ad-

dım atmışdır. Rəsmi Tehran isə bu məsələyə hələlik öz münasibətini bildirməib.

...Beləliklə, get-gedə bölgədə marağı olan dövlətlərin siyasi kursu aydınlaşdıqca artıq Qafqazın siyasi səmasında da aydın üfüqlər nəzərə çarpmağa başlayır. İndi münasibətlər keyfiyyət e'tibarı ilə yeni mərhələyə qədəm qoymaqladır. Qarabağ məsələsinin də, neft kəməri marşrutunun da taleyinin həlli çox uzaqda deyil.

Ümid etmək olar ki, prezidentimiz H.Əliyevin siyasi məharəti və uzaqgörənliyi sayəsində Azərbaycanın əsas problemləri xarici dövlətlərin respublikamızda təmsil olunan maraqları ilə edə uzlaşdırılacaq ki, yaxın zamanlarda bütün xalq bunun müsbət nəticələrini hiss edəcək.

"Səs" qəzeti, 1 iyun 1995-ci il

AZƏRBAYCAN-UKRAYNA MÜNASİBƏTLƏRİ YENİ MƏRHƏLƏDƏ

Son zamanlar Azərbaycan diplomatiyasının xarici siyasətdə atdığı uğurlu addımlar dünya dövlətlərinin respublikamıza olan marağını xeyli artırmışdır. Bunun nəticəsi olaraq iyul ayı bir sıra ölkələrin dövlət nümayəndələrinin respublikamıza rəsmi səfərləri ilə müşayiət edildi. Türkiyə respublikasının Baş naziri xanım Tansu Çillərin səfərindən sonra Rusiya federal Məclisinin Federasiya Şurasının sədri Vladimir Şumeykonun, Gürcüstan respublikası Dövlət Komitəsinin sədri A.Kavtsadzenin, Almaniya Federativ Respublikası Xarici İşlər Nazirinin birinci müavini Helmut Şeferinin, ondan sonra Ukrayna prezidenti Leonid Kuçmanın Azərbaycana gəlişi və eks-prezident C.Buşun ölkəmizi ziyarət etmək arzusu dünya dövlətlərinin Azərbaycanla bağlı siyasətlərinin həyata keçirilməsinin konkret mərhələyə qədəm qoyduğundan xəbər verir. **Həllədiçi məqam yaxınlaşdıqca maraqlı tərəflər daha aktiv diplomatiyaya, bunun effektiv olmadığını gördükdə isə zora əl atmağa çalışırlar. (məs. Rusiya) Bir qayda olaraq Azərbaycanın müstəqil siyasət yeritməyindən narahat olan və onu Qərbdə qısqanan Rusiya xanım Tansu Çillərin rəsmi Bakı ilə görüşündən sonra vəziyyəti "neytrallaşdırmaq" üçün operativ tədbirlər görməyə başladı. Bunlardan biri V.Şumeykonun diplomatik görüşləri idisə, ikincisi sərhəd bölgələrində atəşkəsin pozulması cəhdləri idi. Başqa sözlə öz mövqeyini Azərbaycana diqqət etməyə çalışan Rusiya yenə də özünəməxsus ənənəvi zor metodundan istifadə etməklə bir daha imperiya ambisiyalarından asılılıqla əl çəkməyəcəyinin nümayiş etdirdi. Dəfələrlə ən müxtəlif**

səviyyələrdə müzakirə edilməsinə baxmayaraq Şimala gedən yolların bağlı olması, respublikamızın iqtisadi blokada şəraitində yaşaması, Rusiyanın mövcud siyasi gerçəkliyi qəbul etmək istəməməsi Azərbaycanı bir sıra iqtisadi vəsiyəsi çətinliklərlə üz-üzə qoyur. Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, yaranmış mürəkkəb siyasi proseslər zamanı Azərbaycan diplomatiyası kifayət qədər düşünülmüş və professional mövqə nümayiş etdirir. Bənəlxalq qanunlara hörmətlə yanaşan bütün dünya dövlətləri ilə müstəqil, ikitərəfli münasibətlər qurmağı bəyan edən respublikamız MDB ölkələri ilə də ən yaxın iqtisadi-siyasi əlaqələr yaratmağa can atır. Belə dövlətlərdən biri də hələ 50 il bundan əvvəl BMT-nin tam hüquqlu üzvü olan müstəqil və suveren Ukrayna respublikasıdır. Hələ yaxın keçmiş qədər Azərbaycanla bu böyük dövlət arasında hər cür iqtisadi əlaqələr mövcud idi. Başqa sözlə SSRİ dövründə Ukrayna bizim ən mühüm partnyorlarımızdan biri idi. Son illərdə baş verən hadisələr bu iki ölkə arasındakı əlaqələri demək olar ki, tamamilə qırılmışdı. Bu münasibətləri bərpa etmək, yeni müstəqil üzərində yeni müstəqil ikitərəfli əlaqə yaratmaq üçün Azərbaycana və Ukraynaya ilk öncə bir sıra vacib məsələləri həll etmək və müxtəlif təzyiqlərdən yaxa qurtarmaq lazım idi. Problemlərin Azərbaycanda nədən ibarət olduğu və necə həll edildiyi haqda hamımızda kifayət qədər təsəvvür var. Bəs Ukraynada oxşar problemlər nədən ibarət idi və onlar öz həllini necə tapdı? Bunun üçün təkcə iyul ayında Ukrayna diplomatiyasının və dövlət nümayəndələrinin gördüyü işlərə qısa nəzər salaıq.

Əvvəla onu qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra problemlərin həllində Azərbaycana olduğu kimi Ukraynaya da Rusiya müxtəlif təzyiqlər göstərirdi. **Doğrudur, Krim məsələsi Qarabağ sepaatçılığı səviyyə-**

sinə çatdırıla bilməsə də hər halda bu kartdan Rusiya öz məqsədləri üçün lazımınca istifadə edə bildi. Qara Dəniz Donanması probleminin həllində bu faktor mühüm rol oynadı və Ukraynanı güzəştə getməyə məcbur etdi. Belə olduqda Rusiyanın müxtəlif təzyiqlərinə son qoymaq məqsədilə Ukrayna Qərblə əməkdaşlığa xüsusi diqqət yetirməyə, ayrı-ayrı nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla mümkün qədər sıx münasibətlər yaratmağa başladı.

Bu istiqamətdə görülən işlər Ukrayna diplomatiyasının son aylarda qazandığı uğurlarla nəticələndi. May ayında ABŞ prezidenti Klintonun Kiyevə rəsmi səfəri zamanı geniş əhatəli hərbi proqramlar haqqında müqavilə imzalandı. ABŞ Beynəlxalq Valyuta Fondu vasitəsilə Kiyevi, borclarını qaytarmaqla hədələyən Rusiyanın təzyiqindən xilas etdi. Ukrayna Baş nazirinin müavini, müdafiə naziri Valeri Şmarov ABŞ-a 6 günlük iyul səfəri zamanı NATO-nun genişlənməsi prosesinin sür'ətlənməsi və NATO ilə ikitərəfli münasibətlərinin yaradılması haqqında razılıq əldə etdi. İyul ayının ilk günlərində prezident L.Kuçma Almaniya rəsmi səfərə getdi. AFR kansleri H.Kolla görüş zamanı Ukrayna Almaniya münasibətlərindən başqa bir sıra digər məsələlər də müzakirə edildi. Almaniya tərəfi Ukraynanın NATO-ya və Avropa Birliyinə daxil olmasına kömək edəcəyinə söz verdi. Yalnız bu siyasi əməliyyatlardan sonra Rusiya yüksələn xətt üzrə inkişaf edən Ukrayna-Qərb münasibətlərinə təzyiq imkanını itirir. Bu isə Avropa ilə Rusiya arasında nəhəng geo-siyasi səddin formalaşmasına səbəb oldu. Mövcud gerçəklik Kremlin manevr imkanlarını xeyli zəiflətdi və onun yaranmış vəziyyəti qəbul etməkdən başqa çarəsi qalmadı.

Belə mühüm məsələləri həll etdikdən sonra

Ukraynanın ilk növbədə Azərbaycana üz tutması bu ölkənin respublikamıza xüsusi marağından irəli gəlir. Azərbaycanda rəsmi səfərdə olan L.Kuçma və prezidentimiz Heydər Əliyev jurnalistlərin suallarına cavab verərkən, öncə bu vaxta qədər Ukrayna ilə Azərbaycan arasında diplomatik nümayəndəliyin olmamasını mənfi hal kimi qeyd dərek iki dövlət arasında səfirlik mübadiləsi haqqında razılığa gəldiklərini bildirdilər. Hər iki prezident səmimiyyətlə bu tədbirin gecikməsini dilə gətirdilər ki, bu da yuxarıda söylədiyimiz problemlərin mövcudluğu ilə izah oluna bilər. Ölkələrimiz arasındakı iqtisadi-siyasi əlaqələrin möhkəmlənməsinin zəruriliyindən danışan dövlət başçıları keçid dövründə bir-birinə dayaq olmanın vacibliyini qeyd etdilər. Görüş zamanı bir sıra mühüm əhəmiyyətli məsələlərin müzakirəsi ilə yanaşı enerji daşıyıcıları və onların istismarı haqqında xüsusi fikir mübadiləsi oldu. Ukraynanın quruda və dənizdə neft ehtiyatlarının istismarında iştirakı, bunun əvəzinə isə neft sənayesində istifadə olunan borulardan başlayaraq ən müxtəlif avadanlıqlar, kompressor stansiyaları, nasoslar və digər qurğuların respublikamıza göndərilməsi və onun həyata keçirilməsi mexanizmi müzakirə edildi. **Görüşdə yüklərin Gürcüstan ərazisindən keçərək Qara dənizə çıxması və Ukraynaya çatdırılması, Azərbaycan-Gürcüstan Ukrayna Holding nəqliyyat şirkətinin yaradılması barədə Azərbaycan prezidenti H.Əliyevin təklifi xüsusi maraq doğurdu.** Gələcəkdə bu yolu Şərqə - Özbəkistan, Türkmənistan və Qazaxıstana qədər uzadılması perspektivi də dilə gətirildi. Göründüyü kimi müzakirə obyektinə olan məsələlər istər Azərbaycan, istərsə də Ukrayna üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir və münasibətlərin bu istiqamətdə inkişafı hər iki dövlətin milli mənə-

felərinə xidmət göstərəcək. Danışqlar zamanı iqtisadi məsələlərlə yanaşı bəzi siyasi məsələlərə toxunuldu. Qaçqınlarla görüş zamanı L.Kuçma bəyan etdi ki, Ukrayna azərbaycanlı qaçqınların problemlərinin həllinə dünya ictimaiyyətinin diqqətini cəlb edəcək. Ukrayna prezidenti seperatçılığın əleyhinə olduğunu bildirərək onu iyirmincə əsrin ən böyük belası adlandırdı.

Qarabağ probleminə toxunan L.kuçma bu məsələnin həllində ATƏT və BMT çərçivəsində Azərbaycana hər cür dəstək verəcəyini bildirdi.

Beləliklə iyul ayının 28-də respublikamıza rəsmi səfərini başa çatdıran L.Kuçma, prezident H.Əliyevlə birlikdə Azərbaycan Ukrayna münasibətlərində yeni dövrün başlanğıcını qoydular.

Yaxın zamanlarda prezident H.Əliyevin Ukraynaya rəsmi səfərində işə dostluq və əməkdaşlıq haqqında iki ölkə arasında iri həcmli siyasi müqavilənin imzalanması planlaşdırıldı.

Ümid etmək olar ki, Ukrayna kimi böyük bir Avropa ölkəsi ilə yaradılan dostluq münasibətləri respublikamızın istər beynəlxalq aləmdə, istər də ölkədaxili problemlərin həllində üzləşdiyi çətinliklərə yaxından kömək edəcək.

"Səs" qəzeti, 9 avqust 1995-ci il

"XƏZƏR BİZİ HƏM AYIRIR, HƏM DƏ BİRLƏŞDİRİR"

Qazaxıstanın Çingiztau (indiki Semipalatinsk) vilayətinin ucqar Karaul kəndində iri feodal ailəsində anadan olan Abay Kunanbayev öz ağıllı, zəkası və istedadı ilə tezliklə bütün dünyada tanınmışdır. O, zəngin bir ailədən çıxmasına baxmayaraq həmişə yoxsul təbəqənin mənafeələrini müdafiə etmiş, feodal adət-ənənələrini, rüşvətxorluğu, dövrünün ədalətsizliklərini satirik qələmi ilə kəskin tənqid atəsinə tutmuşdur. Qədim Yunan və Şərq fəlsəfəsini dərinlən bilən Abay şair, yazıçı, filosof olmaqla yanaşı həm də öz şeirlərinə mahnı yazan bəstəkar kimi tanınmışdır. Nəslrlə yazdığı "Əqliyyə" adlı nəsihətlər əsərində onun ictimai, fəlsəfi, pedaqoji və ədəbi görüşləri öz əksini tapmışdır.

1995-ci il YUNESKO tərəfindən
Abay ili elan olunmuşdur.

Abay Kunanbayevin anadan olmasının 150 illiyi münasibəti ilə keçirilən tədbirlərdə iştirak etmək üçün Azərbaycan prezidenti H.Əliyev avqust ayının 8-də Almatıya yola düşmüşdür. Həmişə olduğu kimi hörmətli prezidentimizin bu səfəri də gərgin və işgüzar şəraitdə keçmiş, iki gün ərzində H.Əliyev YUNESKO-nun baş direktoru Frederiko Mayorla, BMT baş katibinin informasiya işləri üzrə müşaviri Samir Sambarla, İran İslam Respublikasının xarici işlər naziri Əli Əkbər Vilayəti ilə, Tatarıstan prezidenti M.Şaymiyevlə və Rusiya hökuməti baş nazirinin müavini Yuri Yarovla görüşərək ölkəmizlə bağlı bir sıra məsələləri müzakirə etmişdir.

Avqust ayının 9-da Almatıda prezident H.Əliyev Qazaxıstanın dövlət başçısı Nursultan Nazarbayevlə görüşmüş, Qazax xalqının böyük oğlu dahi mütəfəkkir Abayın 150 illiyinə həsr edilmiş təntənəli bayram

münasibətilə bütün Qazax xalqını və N.Nazarbayevi təbrik etmişdir. Qazaxıstanın müstəqil və suveren dövlət olduğunu, Abay ideyalarının məhz bu gün həyata keçdiyini vurğulayan prezident H.Əliyev Azərbaycan və Qazaxıstanın müstəqilliklərini qazandıqdan sonra üzləşdikləri problemlərə toxunaraq bu məsələlərin həllində bir-birlərinə yardımçı olmalarını söyləmişdir. Hər iki prezident ölkələrarası münasibətlərin daha dərin və intensiv surətdə inkişaf etdirilməsinin zəruriliyini xüsusi qeyd etmişlər. Görüş zamanı H.Əliyev Qazaxıstan və Azərbaycanı bir-birinə bağlayan dərin tarixi köklərin dil, din oxşarlığının və başqa ümumi cəhətlərin olduğunu məmnunluqla qeyd edərək hər iki ölkədə mövcud olan bəzi ümumi problemlərə də toxunmuşdur. Belə ümumi problemlərdən biri də Xəzər problemidir.

Xəzər və onun sərvətlərinin bölüşdürülməsi artıq bir neçə ildir ki, siyasətçilərin ciddi məşğul olduğu məsələlərdəndir. Ayrı-ayrı vaxtlarda bu problem ətrafında müxtəlif müzakirələr olmuş və demək olar ki, Xəzərətrafi ölkələrin hamısı öz mövqeyini artıq müəyyənləşdirmişdir. Xəzər məsələsində Azərbaycanla eyni mövqedən çıxış edən ən nüfuzlu dövlətlərdən biri məhz Qazaxıstandır. Bundan başqa zəngin yertə və yerüstü sərvətlərə malik olan böyük dövlət öz ölkəsində istehsal olunan neftin respublikamızın ərazisindən keçərək Avropaya nəql edilməsinin tərəfdarıdır. Bir sıra başqa məsələlərdə və Azərbaycanla həmfikir olan Qazaxıstan bizim təbii müttəfiqimiz və iqtisadi baxımdan gələcəkdə ən böyük tərəf müqabilimiz hesab edilə bilər.

Lakin indiki mərhələdə Azərbaycan Qazaxıstan münasibətləri hələlilik yetkin dövrə qədəm qoymamışdır. Ümid etmək olar ki, yaxın gələcəkdə iki ölkə arasında iqtisadi inteqrasiya artacaqdır. Bu isə neft kə-

məri marşrutu e'lan edildikdən sonra daha sür'ətlə həyata keçəcək. Artıq belə demək olar ki, neft kəməri marşrutu Türkiyə üzərindən keçərək Aralıq dənizinə çıxacaqdır. Deməli, Qazaxıstan neftinin Azərbaycan ərazisindən keçməsi də tezliklə reallaşacaq ki, bu da ölkələrimiz arasında mövcud olan iqtisadi münasibətlərə yeni impuls əlavə edəcək. Dediymiz məsələdə maraqlı olan başqa bir tərəf, Türkiyə Respublikası isə həmin məqsədlə bu yaxınlarda Gürcüstana yeni bir qapı "Türkgözü" sərhəd qapısını açdı. Bu qapı Azərbaycan və Türkiyə arasında olan quru yolu (Gürcüstandan keçməklə) 300 kilometr qısaltdı. Təqribən bir aydan sonra isə "Aktaş" (Çıldır) adlanan daha bir qapının açılması gözlənilir ki, bu da məhz Qazaxıstan və Orta Asiya ilə birbaşa bağlıdır. Hələ ötən il iyul ayında Azərbaycanda və Özbəkistanda səfərdə olan Türkiyə Respublikasının baş naziri xanım Tansu Çillər Almatıdan başlayaraq Almatı - Bişkek - Conbul - Çimkent - Daşkənt - Səmərqənd - Buxara - Aşqabad - Türkmənbaşı - (Krasnovodsk) - Bakı - Gəncə - Qazax - Tbilisi - Borjomi - Türkgözü - Ardahan - Ərzurum - Ankara - İstanbul - Ədirnə avtomobil yolunun açılması haqqında hər iki ölkənin prezidentlərindən razılıq almışdır. Gözlənildiyinə görə bu il avqust ayında Qazaxıstan və Orta Asiyaya rəsmi səfər edəcək T.Çillər həmin məsələni N.Nazarbayev və digər dövlət başçıları ilə də müzakirə edəcək. Nəhayət, oktyabr ayında Azərbaycan, Orta Asiya və Qazaxıstanın dövlət başçıları Ankarada bir araya gələcək, XX əsrin ən böyük layihələrindən birini təsdiq edəcəklər. İlk baxışdan müşkül görünən, ancaq əslində həyata keçməsi mümkün olan bu yol Orta Asiya, Azərbaycan, Türkiyə və Avropanı birləşdirməklə sözsüz ki, Qazaxıstan, Azərbaycan münasibətlərində yeni ab-hava gətirəcək.

Göründüyü kimi, bu iki dost dövlətin iqtisadi-siyasi münasibətlərdə perspektiv imkanları çox böyükdür. Prezidentimiz H.Əliyevin N.Nazarbayevi ölkəmizə rəsmi səfərə dəvət etməsi və qarşılıqlı dəvət alması da hər iki ölkənin bir-birinə olan ciddi marağından irəli gəlir.

Ümid etmək olar ki, tezliklə bu iki ölkə arasında iqtisadi-siyasi münasibətlər yeni intensiv mərhələyə qədəm qoyacaqdır.

"Səs" qəzeti, 23 avqust 1995-ci il

MÜXALİFƏTƏ DAHA NƏ LAZIMDIR?

1995-ci il avqust ayının 2-də seçkilər haqqında qanun qəbul edildi. Əlbəttə, bu tarixi qanun xalqımızın hüquqi dövlət və demokratik cəmiyyət qurmasında böyük rol oynayacaq. Təəssüf ki, müxalifət naminə müxalifətolan bir sıra partiyalar seçki haqqında qanunun qeyri demokratik olduğunu iddia edir, bunu sübut etməyə əsaslı dəlil tapmayanda isə hələ seçkilər keçirilməmiş onun nəticələrinin saxtalaşdırılacağını söyləyirlər.

Əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, hazırda iqtidara qarşı qeyri konstruktiv mövqe tutan müxalifətçilər keçmiş iqtidarlardır. Onların heç biri isə (istər Mütəllibovçular, istərsə də cəbhəçi-müsavətçilər və s.) hakimiyyətə demokratik yolla adlandırmağa gəlməmişdilər. Əgər A.Mütəllibov Kreml tərəfindən "98,5 faiz səsle" təyin edilmişdisə, seçkiləri uduzan Ə.Elçibəy İ.Qəmbərin saxtalaşdırma əməliyyatı ilə "legitim" prezident olmuşdu. **Hər iki "siyasi" komanda iqtidar adına layiq ola bilmədiklərini iqtidarda qala bilməmələri ilə özləri sübut etdilər. Bir-birinin ardınca baş verən dövlət çevrilişləri o zamankı hakimiyyətin, o zamankı iqtidarların, iqtidarsızlıqlarının nəticəsi idi.** Təbii ki, dövlət hakim qüvvələr tərəfindən idarə edilə bilmədikdə hər cür qanunsuzluq və hərc-mərclik baş alıb gedir, cəmiyyətdə xaos yaranır, hakimiyyətə gəlmək istəyənlərin sayı getdikcə artır. Heç də uzaq keçmiş olmaın, cəmiyyəti bir neçə il əvvəl baş verən bu hadisələr çoxlarımızın yaxşı yadındadır və həmin dövrün bəzi məqamlarını təkrar yada salmaq.

"Göyçək" prezidentin sərgüzəştləri və həmin dövrdə Azərbaycan xalqının başına gələn faciələr

AXC qaragüruhçu dövründə davam etməyə başladı. Birinci komnda bir xarici dirijor çubuğu ilə idarə olunurdusa, ikinci komandanın ayrı-ayrı "müstəsna səlahiyyətli" nümayəndələrinin hərəsi bir havaya oynayırdılar. Qərb Azərbaycanda dayanıqlı hakimiyyət, möhkəm dövlət axtarırdı. Bunlardan isəəsər-əlamət yox idi. **Məhz AXC hakimiyyəti dövründə cəmiyyətin qeyri-demokratik və qeyri-stabil olduğunu müşahidə edən ABŞ kongresi özünün 907 nömrəli düzəlişi ilə Azərbaycana dövlət səviyəsində humanitar yardım edilməsini qadağan etdi və onu MDB ölkələri içərisində qeyri demokratik inkişaf xətti götürmüş ölkə kimi qiymətləndirdi.** Təəssüf ki, bu hadisələr baş verən zaman hakimiyyətdə olan (indiki Müsavat - AXC cütü) qüvvələr indi özlərini demokratiyanın qarantı və demokratiya etalonu kimi qələmə verməyə çalışırlar.

Yaddaşlardan silinmədiyini nəzərə alaraq bəhs etdiyimiz dövrün bütün eybəcərliklərini dilə gətirmək fikrində deyilik. Ancaq bir şeyi qeyd etməyi vacib sayırıq ki, həm Azərbaycan xalqının, həm də dövləti başlı-başlına qoyub qaçan indiki müxalifətin bəxti onda gətirdi ki, onlardan sonra hakimiyyətə H.Əliyev gəldi. Hörmətli prezidentimizin müdrik və uzaqgörən siyasəti olmasaydı, köhnə hakimiyyətin əsasını qoyduğu və ən'ənə halına gətirdiyi dövlət çevrilişləri bu bəlalı məmləkətin başına hələ çox bəlalər gətirəcəkdə. Və o zaman keçmiş iqtidar xalqın qəzəbli üsyanından yaxasını qurtara bilməyəcəkdi. **H.Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra AXC hakimiyyətindən ona miras qalmış üç böyük dövlət çevrilişinin qarşısını aldı və Azərbaycanı parçalanmaqdan xilas etdi. Ölkədə dövlətçilik ən'ənələri bərpa olunmağa başlandı.** Bundan sonra Qərb Azərbaycanda

özünə e'tibarlı tərəf müqabil tapdığını yəqin edib, ölkəmizə sərmayə qoymağa, onunla iqtisadi siyasi əlaqələr qurmağa başladı. Bütün dünyaya bəlli oldu ki, Azərbaycanda müstəqil, demokratik dövlət qurulur. artıq hər kəs üç tank, beş tapança ilə bu dövləti çevirə bilməz. Daha sonra 16 aydır ki, davam edən atəşkəs rejiminə nail olundu. Qan tökülməsinin qarşısı alındı. Qarabağ probleminin siyasi vasitələrlə həlli yolları müzakirə edilməyə başlandı. Müxtəlif adamlara xidmət edən ayrı-ayrı qrup və dəstələrdən deyil, Azərbaycanın vətənpərvər, şəxsi ambisiyalardan uzaq, şərəfli övladlarından ibarət möhkəm intizamlı ordu yaradıldı. Cəmiyyətin siyasi plüralizm və demokratik yolla idarə olunması üçün yeni-yeni demokratik qanunlar qəbul edildi. Dünya dövlətləri ilə beynəlxalq qanunlar çərçivəsində hərtərəfli iqtisadi siyasi əlaqələr quruldu. Sözüən həqiqi mə'nasında cəmiyyətdə sabaha inam, nikbinlik, oyanış başlandı. **Bu əhval-ruhiyyə içərisində də qarşıdan gələn parlament seçkilərinə hazırlıq işləri görülür. iqtidarda olarkən bütöv bir millətin şərəfini, hüququnu, ərazi bütövlüyünü, təhlükəsizliyini qorumaq üçün, lakin heç öz təhlükəsizliyini qorumağı bacarmayan, indi isə böyük iştaha ilə seçkilərə gedən müxalifət onun edə bilmədiklərini həyata keçirən, Azərbaycanda dövlətçiliyi bərqərar edən, demokratik seçkilərə şərait yaradan iqtidardan görsən daha nə istəyir?** Azərbaycanın mövcudluğu və öz normal siyasi fəaliyyəti üçün bu günkü iqtidara çox sağ ol deməli olan müxalifət öz pafoslu ədalarından niyə əl çəkmir? Görünür, ştatlı partiya işçilərinə dönerli valyuta ilə əmək haqqı verən, maddi cəhətdən hərtərəfli tə'min olunmuş bu adamların iddialarının həddi-hüdudu yoxdur. ancaq ədalət naminə gələn nəyə mə'nəfi haqqı-

mız çatırsa, onu tələb edək. Əgər bu gün H.Əliyev hakimiyyətdən imtina edərsə, inanırıq ki, onnu daşıdığı ağır yükün altına girməyə kimsə cəsarət etmər. Çünki, bu yükün nə olduğunu artıq onu atıb qaçan bə'zi müxalifətçilər yaxşı bilirlər! Ona görə də, bütün bunları bilə-bilə hay-küy qoparıb nə özümüzün, nə də məmləkətin adını hallandırmağa, hakimiyyətə gəlmək üçün ayrı-ayrı dövlətlərdən imdad, kömək diləməyə dəymər. Yaxşısı budur ki, siyasi mübarizə aparmaqla sivil cəmiyyət qurmaq, seçkilərdə qələbə qazanmaq üçün böhtan və nifrətlə deyil, təmiz ideologiya, möhkəm əqidə və millətə sevgi ilə silahlanaq.

"Səs" qəzeti, 9 sentyabr 1995-ci il

MÜXALİFƏTİN SEÇKİLƏRİ UDMAQ ŞANSI NƏ QƏDƏRDİR?

Müxalifət partiyaların iştirakı və təklifləri nəzərə alınmaqla seçki qanunu qəbul edildikdən sonra seçkilərin qeyri-demokratik keçəcəyi haqqında olan söhbətlər nisbətən səngiməyə başladı. Əgər müxalif qüvvələr həmin vaxta qədər özlərinin də əvvəlcədən gördükləri məğlubiyyəti demokratik qanunun olmaması və seçkilərin qeyri-demokratik keçəcəyi ilə əlaqələndirməyə çalışırdırsa, kifayət qədər demokratik və mükəmməl olan məlum qanun ortaya çıxdıqdan sonra, bu arqumentdən əl çəkmək məcburiyyətində qaldılar. Qərb ekspertlərinin və siyasi analitiklərin qanuna müsbət münasibəti müxalifətin əlindən ictimai fikri dolaşdıran və camaat arasında çaşqınlıq yaratmaq üçün istifadə edilən "qeyri-demokratik" silahını da aldı. Bundan sonra iqtidara qarşı qeyri-konstruktiv mövqe tutan siyasi partiyalar, nəhayət, populizmi bir kənara qoymağa, seçkilər haqqında ciddi düşünməyə və ona hazırlaşmağa başladı. Həqiqi iş görmək məqamı çatdıqda isə məlum oldu ki, bu vaxta qədər özlərini böyük hərflərlə müxalifət, hətta "ana müxalifət" hesab edən partiyalar sən demə nəinki hakimiyyətə gəlib dövləti idarə etməyə, sadəcə parlament seçkilərində normal iştirak etməyə belə hazır deyilmişlər. Bax elə buradan da ictimaiyyətdə sensasiyaya səbəb olacaq ittihamlar, bəyanatlar, parçalanma və "birləşmələr" başlandı.

Əvvəlcə öz güclərinə daxilən inanmayan bir sıra siyasi partiyalar seçkilərin müxalifət tərəfindən boykot edilmə ehtimalını dilə gətirdilər. Lakin stavka etdikləri "böyüklərdən" dəstək almadıqda bu fikirdən vaz keçdilər. ancaq bu manevrlər zamanı bəzi partiyaların "ələkçinin qılverənləri" olmaları üzə çıxdı. Məsələn,

seçkilərin boykot edilməsi haqqındakı qərarı dərhal qəbul etməyi təklif edən Ana Torpaq Partiyası Müsavat Partiyasına birləşməklə yuxarıda dediyimiz aforizmi təsdiq etdi. Bundan sonra Demkonqresə daxil olan XAP və "Yurddaş" isə AXCP-yə "qovuşdu". Bu əməliyyatlardan sonra "iri baliqlara" yem olmaq istəməyən DK-nin başqa bir üzvü ADP tək qaldı. Həmin partiyayı da böyük həvəslə "ram" etmək istəyən və bu məqsədlə partiya daxilində "xüsusi" əməliyyatlar aparan Müsavat ümidlərinin əksinə olaraq ADP-dən sarsıdıcı zərbə aldı. ADP-nin qurultayında çıxış edən Q.Məmmədov İ.Qəmbərin DTK-nin agentı olmasını və onda bunu sübut edən sənədlərin olduğunu bəyan etdi. Hər şeyin məhkəmə və qanun yolu ilə nizamlanmasının tərəfdarı olan İsa Qəmbər, nədənsə bu ciddi məsələnin həll edilməsi üçün məhkəməyə müraciət etmədi. Belə böyük ittihama sadəcə "Mən DTK-dən arayış almıyım ki, agent deyiləm?" - sualı ilə cavab verdi.

Ancaqistər Müsavat Partiyasının üzvləri və istərsə də bütün respublika ictimaiyyəti İsa Qəmbərdən əsaslı təkzibedici cavab gözləməklə yanaşı tezliklə məhkəmədə kimin haqlı, kimin haqsız olduğunu görmək istəyirdilər. "Boks" oyununda "Naqdaun" vəziyyətinə düşmüş partiya liderinin buvaxta qədər müəmmalı şəkildə susması partiyanın mövqeyinə və imicinə sözsüz ki, böyük tə'sir göstərdi. Hər halda seçkilərin nəticəsində də bu özünü qabarıq büruzə verəcək. DK-nin digər üzvü AXCP-nin bu məsələdə ADP-yə meyilli olması və onun DK-nin tərkibində qalmasını müdafiə etməsi Q.Məmmədovun vaxtilə İ.Qəmbər haqqında mə'lum informasiyanı eks-prezident Elçibəyə də söylədiyi fikrini təsdiq edir. Bundan başqa, əvvəllər A.Mütəllibov siyasi komandasının üzvü olmuş Sən'an Əlizadə və Rasim Musabəyovun, o cüm-

lədən Əmək Partiyasını tərk edən bir qrupunun da Müsavata daxil olması bu partiyayı siyasi orentariyasının haraya olduğu haqqında məntiqi fikir doğurur. Belə faktlarla qarşılaşanda ADP siyasi şurasının üzvü Q.Məmmədovun dedikləri haqqında bir daha düşünməli olursan. Görünür, AXCP və Müsavat partiyalarının seçkilərə bir siyasi blokda gedə bilməmələri də bu məsələlərlə üzvi şəkildə bağlıdır. Qütbləşməni Müsavat Partiyasının başqanı İ.Qəmbər və AXCP-nin siyasi məsələlər üzrə müavini Ə.Kərimov ayrılıqda hər iki partiyanın öz gücünə və nüfuzuna inanması, seçkiləri udmaq şansı ilə əlaqələndirməyə çalışsalar da, əslində bu AXCP və Müsavat partiyalarının artıq birlərini rədd etməsi, müxalifət daxili böhran və köhnə müttəfiqlər arasında getdikcə dərinləşən siyasi uçurumla izah edilməlidir. Bu parçalanmada məşhur "DTK" faktorunun da müəyyən rol oynadığını ehtimal etmək mümkündür.

Beləliklə, öz dolaşq sirləri ilə Bermud üçbucağını xatırladan köhnə müttəfiqlər, AXCP-Müsavat-ADP üçbucağında baş verən müəmmalı münasibətlərə aydınlıq gətirmək üçün bəlkə doğrudan da məhkəmə sözünə ehtiyac var?...

Hər halda bu prosesləri izləyən seçicilər də hadisələrin hansı sonluqla bitəcəyini intizarla gözləyirlər. Seçkilərə isə bir aydan da az vaxt qalır...

"Səs" qəzeti, 18 oktyabr 1995-ci il

İLKİN NEFTİN MARŞRUTU STRATEJİ MARAQLARIMIZA UYGUNDUR

Gözlənilədiyi kimi oktyabr ayının birinci on günlüyü respublikamızın siyasi həyatında əlamətdar hadisələrlə zəngin oldu. Parlament seçkilərinin start götürməsi, BMT kimi nüfuzlu beynəlxalq təşkilatın 50 illik yubileyi ilə bağlı tədbirlərin keçirilməsi, regionda strateji maraqları olan ayrı-ayrı dövlətlərin rəsmi nümayəndələrinin ölkəmizə səfər etməsi, müxtəlif mövqedə duran tərəflərin öz məqsədlərinə doğru daha qətiyyətli addımlar atması və nəhayət, Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin (BƏŞ) oktyabr ayının 9-da ilkin neftin ixracatı marşrutunu elan etməsi dünya informasiya agentliklərinin və siyasi ekspertlərin diqqətini yenidən Bakıya cəlb etdi. Sərin payız günlərində paytaxtımızda cərəyan edən bu qızğın siyasi hadisələri, toqquşan mənafeləri, kəşişən maraqları balanslaşdırmaq, normal siyasi məcrada saxlamaq, kükrəyə biləcək emosiyaları ram etmək respublika rəhbərliyindən sözün həqiqi mənasında böyük müdriklik və soyuqqanlıq tələb edirdi. Cəsarətlə demək olar ki, prezident Heydər Əliyev bu siyasi əməliyyatlar zamanı öz məharətli diplomatik xestləri, ağıllı siyasimanevrləri və heyranamiz soyuqqanlılığı ilə nadir və son dərəcə pəşəkar siyasətçi olduğunu bir daha nümayiş etdirdi. İndi isə hadisələrin inkişaf xəttinə xronoloji ardıcılıqla nəzər salaq.

...Oktyabr ayının 7-də Bakıda BMT-nin 50 illik yubileyinə həsr edilmiş təntənəli yığıncaqda prezident Heydər Əliyev respublikamızda diplomatik missiyalarını həyata keçirən müxtəlif dövlətlərin təmsilçiləri və digər rəsmi qonaqlar qarşısında böyük nitq söylədi. O, BMT-nin çox nüfuzlu bir təşkilat olduğunu, vaxtilə cəmisi 50, hazırda isə 184 dövləti birləşdirdiyini, bu

müvəffəqiyyətləri dünya ictimaiyyəti arasında qazandığı e'timad və uğurla əlaqələndirdi. Prezident H.Əliyev dünyada baş verən münaqişələrin nizama salınmasında BMT-nin xüsusi rolunu qeyd edərək, 1993-cü ildə bu təşkilatın Təhlükəsizlik Şurasının Qarabağ problemi haqqındakı qəbul etdiyi üç qətnaməsini də BMT-nin mə'lum münaqişəyə diqqəti kimi qiymətləndirdi.

Yarandığı gündən bu vaxta qədər öz fəaliyyətinin ən çətin və məs'ul dövrünü son beş ildə yaşayan BMT Bosniya məsələsində qəti mövqe nümayiş etdirməklə bir daha nizamnaməsinə sadıq qaldığını sübuta yetirdi. Həmin müddət ərzində Haiti, Somali, Küveyt və nəhayət, İsrail-Fələstin münaqişələrində əhəmiyyətli nailiyyətlər qazanan bu beynəlxalq təşkilat heç şübhəsiz ki, Qarabağ probleminin həllində öz sözünü deyəcək. Oktyabr ayının sonunda Nyu-Yorkda BMT-nin Baş Qərargahında keçiriləcək təntənəli mərasimlər zamanı Heydər Əliyevin bu təşkilatın diqqətini yenidən Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinə yönəldəcəyinə, bundan sonra Qarabağ məsələsini ən mühüm problem kimi BMT-nin gündəliyinə çıxarılacağına böyük ümidlər bəslənilir. Yüksək maddi-texniki imkanlarını, münaqişələri tənzimləmə mexanizmlərinin olmasını, oxşar problemlərin həllində lazımı təcrübə qazandığını nəzərə alsaq, qətiyyətlə deyə bilərik ki, bu təşkilat Qarabağ problemini tezliklə həll etmək iqtidarındadır. Öz çıxışının sonunda respublikamızın regionda tutduğu və yeritdiyi sülhpərvər və demokratik siyasəti beynəlxalq hüquq normalarına, BMT-nin nizamnaməsinə hörmət kimi izah edən prezident Azərbaycanın bu nüfuzlu təşkilatdan, onun Təhlükəsizlik Şurasından öz hüquqlarının təmin olunmasını tələb etməkdə nə qədər haqlı olduğunu bildirdi.

Elə həmin gün Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev respublikamızda səfərdə olan Rusiya Federasiyası hökuməti sədrinin müavini Aleksey Bolşakovun rəhbərlik etdiyi nümayəndə hey'ətini qəbul etdi. Cö-rüşdə Rusiya prezidentinin mövqeyini əks etdirən və MDB ölkələri ilə gələcək iqtisadi-siyasi əlaqələrin tənzimlənməsini nəzərdə tutan sənəd tanış olmaq üçün Heydər Əliyevə təqdim olundu. Bundan başqa Rusiya Federasiyasının baş naziri V.Çernomırdinin Azərbaycanla gələcək münasibətlərin inkişafı perspektivlərini qurmağa dair mövqelərini əks etdirən məktub da respublika prezidentinə təqdim edildi. Azərbaycanın dövlət başçısı Rusiya-Azərbaycan münasibətlərinə toxunaraq bu münasibətlərin daim inkişaf etdirilməsinin və genişlənməsinin vacibliyindən, bunun üçün iki ölkə arasında əlverişli zəminin, mədəni-tarixi əlaqələrin mövcudluğundan danışdı. Əlbəttə, iqtisadi-siyasi əməkdaşlığın inkişaf etdirmək əzmində olan iki dövlətin rəsmi nümayəndələrinin belə görüşləri təbiiidir. Bunnula yanaşı Rusiya nümayəndə hey'ətinin Azərbaycana məhz, BƏŞ-in Bakıda ilk neftin ixracatı marşrutunu müəyyənləşdirdiyi bir vaxtda gəlməsi heç də təsadüfi deyildir. Son zamanlar Rusiya rəsmi dairələrinin Xəzər dənizinin statusu və "Əsrin müqaviləsi" haqqında bəyanatları, eləcə də Azərbaycanı strateji müttəfiq hesab etmələri bölgədə Rusiyanın xüsusi maraqları olduğunu açıq-aydın göstərir. Son dövrdə baş verən hadisələrin təhlilindən bəlli olurdu ki, neft kəmərinin marşrutu asanlıqla müəyyən olunmayacaq. Kontraktın həyata keçməsi reallaşdıqca Rusiyanın xüsusi narahatlığı, Türkmənistanı keçirilən Xəzəryanı dövlətlərin görüşündə iştirak etməməsi, elə bu məsələ ilə bağlı Moskvaya gəlmiş Türkiyə nümayəndə hey'ətinin qəbul edilməməsi və s. şimal qonşumuzun xüsusi iddialarından xəbər

verirdi. Bosniya məsələsində beynəlxalq birlik tərəfindən güzəştə getməyə məcbur edilən Rusiya, Çeçenistanda da "seperat" danışıqlar stolu arxasında oturmağa məcbur oldu. Bu bir tərəfdən çeçenlərin ram edilə bilməməsi ilə əlaqədar idisə, digər tərəfdən yeni neft faktorı ilə sıx bağlı idi. Belə ki, heç olmasa son anda Rusiya öz ərazisindən keçəcək neft kəmərinin təhlükəsizliyinə təminat verə biləcəyini nümayiş etdirməli idi. Çeçen problemini "həll etmiş" kimi görünməyə çalışan Rusiya beynəlxalq konsorsiumun iştirakçısı olan dövlətlərə Novorossiysk marşrutunun "hazır" olduğunu sübut edə bildi. Fakt qarşısında qalan BƏŞ isə bu məsələni mütləq nəzərə almalı idi. Silsilə məğlubiyyətlərdən sonra Rusiyanın neft məsələsində qələbə qazanması mövcud demokratik quruluşun kommunist və milliyətçi liberalların zərbələrindən xilas olması üçün də lazım idi. Vəziyyətin xeyli mürəkkəbləşməsi Azərbaycan tərəfini də narahat etməyə bilməzdi. Mövcud iqtisadi blokadanın daha da sərtləşməsi, müharibənin yenidən alovlanması, status məsələsinin siyasi karta çevrilə bilməsi ehtimallarını nəzərdən keçirən rəsmi Bakı bu məsələnin həllində son dərəcə ehtiyatlı və düşünülmüş mövqe nümayiş etdirməli idi. Qeyd etdiyimiz kimi vəziyyəti tarazlaşdırmaq, balanslaşdırılmış siyasət yeritmək üçün atılacaq hər bir diplomatik addımı min dəfə ölçüb, bir dəfə biçmək lazım idi. Əlbəttə, ümumi müqavilədə 45 faiz payla təmsil olunan Amerika tərəfinin, qonşu Gürcüstan və Türkiyənin də mənafeləri nəzərə alınmalı idi. Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevlə ABŞ prezidenti Bill Klinton arasında olan 25 dəqiqəlik telefon söhbəti, "Amerikares" humanitar təşkilatın fəxri sədri Birləşmiş Ştatların görkəmli siyasi xadimi Zbiqnev Bzejinskinin ölkəmizə səfəri və prezident Heydər Əliyevlə görüşü də bilavasitə bu mövzu ilə bağlı idi.

Nəhayət, bütün tərəflərin maraqlarını xalqımızın milli mənafeyi ilə uzlaşdıran rəsmi Bakı öz mövqeyini dəqiqləşdirdi və BƏŞ-in ilkin neftin marşrutu haqqında qəbul etdiyi qərarla bu, öz əksini tapdı. Oktyabr ayının 9-da Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti Azərbaycan neftinin iki istiqamətdə, Rusiya və Gürcüstan vasitəsilə Avropaya ixrac olunacağını bəyan etdi. Beləliklə, mövcud siyasi gerçəklikdə və mövcud geosiyasi məkanda xalqımızın mənafeyi baxımından imkan daxilində maksimum fayda əldə olundu. Mürəkkəb geosiyasi məkanda yerləşən Azərbaycan, elə bu məkanda kəşifən dünya siyasətini müəyyənləşdirən dövlətlərin maraqlarını bu dəfə də böyük məharətlə uzlaşdırıb milli mənafeyimizə uyğun həll edə bildi.

Ümid etmək olar ki, Azərbaycan neftini Qərbdə daşıyacaq əsas kəmərin marşrutu da bütün mənafehlər nəzərə alınmaqla xalqımızın istəyinə uyğun müəyyənləşdiriləcək.

"Yeni Azərbaycan" qəzeti, 21 oktyabr 1995-ci il

RUSİYA-AZƏRBAYCAN MÜNASİBƏTLƏRİ YENİ MƏRHƏLƏDƏ

Rəsmi dövlət orqanlarında kütləvi informasiya vasitələri ilə yayılan xəbərlərə əsaslanan siyasi analitiklər 1996-cı ilin respublikamızda iqtisadi dirçəliş ilə olacağını proqnozlaşdırırdılar. Bu istiqamətdə ölkə başçısının irəliyə doğru atdığı bir sıra mühüm addımları ilə yanaşı, yeni ilin ilk ayı eyni zamanda əhəmiyyətli siyasi hadisələrlə də zəngin oldu.

Yanvar ayının 17-dən 20-dək respublika prezidenti Heydər Əliyev MDB-nin üzvü olan ölkələrin Dövlət Başçıları Şurasının iclasında iştirak etmək üçün Moskvaya səfər etdi. Heydər Əliyev həm də bir sıra problemlərin həlli ilə bağlı ayrı-ayrı dövlətlərlə ikitərəfli danışıqlar apardı. Səfərin ilk günü Rusiya Federasiyası xarici siyasət idarəsinin yeni rəhbəri, ixtisasca şərqşünas və şərq ölkələri ilə münasibətlərin formalaşmasında xüsusi təcrübəyə malik Yevgeni Primakovla görüş oldu. Üç saatdan artıq davam edən bu görüşdə əsasən Azərbaycan ilə Ermənistan arasında münaqişənin nizama salınması məsələləri müzakirə edildi. Y.Primakovun "regional münaqişələrin həlli Rusiyanın xarici siyasət sahəsində ən üstün vəzifələrindən biridir" deməsi artıq Rusiyanın belə məsələlərlə ciddi məşğul olacağına bir işarə idi. Görüşün nəticələrindən razı qaldığını bildiren Azərbaycan dövlət başçısı sonra Rusiya Federasiyasının prezidenti Boris Yeltsinlə görüşdü. Yenidən Qarabağ probleminin həlli yollarına toxunuldu. Bu görüşdən sonra Kremlin mətbuat mərkəzində MDB ölkələrinin Dövlət Başçıları Şurası iclasının yekunlarına dair Rusiya prezidentinin mətbuat konfransı keçirildi. "Azadlıq" radiosunun Azərbaycan redaksiyasının bu problemin həlli ilə bağlı Rusiya prezidentinə verdiyi suala

B.Yeltsin cavab verərək dedi ki, "açıq demək lazımdır, biz bu məsələ ilə az maraqlanmışıq. Mən Azərbaycan prezidentinə və'd etdim ki, bu işə lazımı təkan veriləcəkdir".

Xarici işlər naziri ilə Heydər Əliyevin üç saatlıq görüşünü Rusiya Federasiyası dövlət başçısının xüsusi vurğulaması isə onun dövlətinin artıq bu məsələnin tezliklə həll edilməsində marağı olmasının ifadəsi idi. Daha sonra öz fikrini bir qədər də açıq şərh edən prezident bu məsələ ilə bağlı Rusiya Federasiyasının tutduğu mövqeyi konkret bildirdi. O, qeyd etdi ki, "Azərbaycan Dağlıq Qarabağa Muxtar Respublika statusu təklif edir. Bundan yuxarı yoxdur, bizdə Rusiyada da bundan yuxarısı yoxdur, onlar isə deyirlər: - "Bu bizdən ötrü azdır, bizə daha böyük status verilsin". Mən bilmirəm onlara daha necə status lazımdır - bəlkə Amerika Birləşmiş Ştatları statusu istəyirlər?!".

Prezident B.Yeltsinin həmin gün söylədiyi bu fikir Rusiya tərəfinin Azərbaycanın mövqeyini və haqlı olduğunu müdafiə etməklə yanaşı, həm də Moskva görüşünün nəticələrinin çox müsbət olmasını ifadə edirdi.

Yanvarın 18-də Moskvada Rusiya Federasiyası hökumət evində (Ağ evdə) ölkəmiz üçün çox mühüm əhəmiyyətə malik olan Azərbaycan-Rusiya sazişlərinin imzalanma mərasimi oldu. Rusiya Azərbaycanın "Azəri", "Çıraq" və "Günəşli" neft yataqlarından çıxarılaçaq ilkin neftin Rusiya Federasiyası ərazisi ilə nəql edilməsi haqqında saziş imzalandı. Bundan başqa 2000-ci ilədək olan dövrdə iqtisadi əməkdaşlığın əsas istiqamətləri haqqında Azərbaycan və Rusiya hökumətləri arasında saziş və 1996-cı ildə mühüm məhsulların mübadiləsi haqqında protokol imzalandı.

Rusiya tərəfinin Azərbaycan neftinin onun ərazisindən keçməsinə təsdiq edən müqaviləyə rəsmi imza

atması bir daha Xəzərin statusu ilə bağlı bu dövlətin gələcəkdə heç bir iddiası olmayacağını hüquqi cəhətdən əsaslandırdı. Xəzərin statusu ilə bağlı verilən suallara isə Rusiya Federasiyasının baş naziri V.Çernomırdin "Mənim belə problemim yoxdur" deyərək cavab verdi.

Əlbəttə bütün bunlar Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin xarici siyasət sahəsində əldə etdiyi böyük nailiyyət diplomatiyamızın və uğurlu xarici siyasətimizin parlaq qələbəsi idi.

Moskva görüşlərini və onun səmərəli nəticələrini şərh edərkən bir məsələyə də toxunmadan keçinmək olmur. Bu bütün vücudları ilə çirkab içində olan milli satqınların mənsəbpərəstlərin öz mənfur niyyətlərindən hələ də əl çəkməmələri prezidentin Moskvaya səfəri ərəfəsində müxtəlif təxribatlar hazırlamaq cəhdləridir. A.Mütəllibov, S.Hüseynov, R.Qaziyev kimi dövlət canilərinin ciddi sə'y-i ilə vaxtaşırı Moskva mətbuatında yer tapan, Azərbaycan xalqının milli mənafeyinə ağır zərbələr vuran, respublikamızı terrorizmin, narkobiznesin çiçəkləndiyi bir ölkə kimi təqdim edən məqalələr dərc edilir. Belə cızmaqaralarda Azərbaycanın Çeçenistana canlı qüvvə, silah-sursatla kömək etməsi, bundan başqa xaricdə yaşayan Çeçen diasporunun üzvlərinin və könüllü mücahidlərin Çeçenistana keçməsi üçün tranzit yolu olduğu iddia edilir, respublikamızın guya öz dövlət sərhədlərini qoruya bilməməsi kimi fikirlər Rusiya ictimai şüuruna aşılandırılmağa çalışılır. Eyni tipli məqalələrdən biri də prezident Heydər Əliyevin başçılığı ilə nümayəndə heyətinin Moskvaya səfəri ərəfəsində "Obşaya qazeta"da işıq üzü görüb. Əlbəttə, bütün bu təxribatlar H.Əliyevin gördüyü böyük işlərin mahiyyətini nə azalda, nə də ona kölgə sala bildi. Bu faktları dövlət başçımız rəsmi və çox ciddi şəkildə təkzib etdi. Hətta

prezident "Azərbaycanın əleyhinə verilən xəbərlərin və bəyanatların iftira olduğuna əminlik üçün Rusiyanın müvafiq orqanlarının əməkdaşlarını Azərbaycanın ərazisinin istənilən nöqtəsinə baxış keçirməyə razı olduğunu bildirdi. O, həmçinin Rusiya tərəfinin, o cümlədən DİN rəhbəri, general Kulikovun bu təklifə heç bir cavab vermədiyini söylədi. Sərhədlərin qorunması barədə danışan Heydər Əliyev artıq xeyli müddətdir ki, respublikamızın şimal sərhəddinin faktiki olaraq bağlı olduğunu vurğuladı.

Əlbəttə, respublikamızı, onun rəhbərliyini böyük bir dövlətlə üz-üzə qoymağa çalışan, iki ölkə arasında münasibətlərin inkişafına təkan verəcək ictimai fikri yanlış istiqamətə yönəltmək istəyən adamlar xalqımızın düşmənidirlər. Azərbaycanımızın son illərdə damla-damla qazandığı nailiyyətləri, demokratik və dünyəvi dövlət imicini heçə endirmək istəyən naqisləri xalq özü mühakimə edəcək.

"Yeni Azərbaycan" qəzeti, 3 fevral 1996-cı il

ÇEÇENLƏR SİLAHI YERƏ QOYACAQMI?

Artıq bir neçə gündür ki, Rusiya televiziya kanallarında bir nömrəli mə'lumat olaraq bu yaxınlarda 52 yaşı tamam olmuş, Çeçenistan prezidenti Cövhər Dudaşevnin ölümü haqqında xəbərlər yayılır. Hadisədən xeyli keçməsinə baxmayaraq, hələ də Dudaşevin ölmüş və ya sağ olmas haqqında dəqiq mə'lumat yoxdur. Mə'lumatlı mənbələr bir tərəfdən İçkeriya prezidentinin ölümü və hətta Qroznıdan 35 km aralıda yerləşən Şalajı kəndində dəfn edilməsi xəbərini bildirsələr də başqa bir tərəfdən Dudaşevə yaxın rəsmi şəxslər bu xəbərlərin həqiqətlə heç bir əlaqəsi olmadığını söyləyirlər. Belə ki, çeçen liderinin Türkiyədəki nümayəndəliyinin əməkdaşı guya aprelin 22-nə keçən gecə Dudaşevin öldürülməsi xəbərini təkzib edərək demişdir ki, hadisədən bir gün sonra, yəni aprel ayının 23-də Dudaşevin şəxsi katibi Saypudi Xasanov yev onunla peyk telefonu vasitəsilə danışmışdır. Bundan başqa Dudaşevin şəxsi katibi Saypudi Xasanov da xəbəri təkzib edərək bildirmişdir ki, o, sağdır və adi rejimlə işləyir.

Məsələnin başqa bir maraqlı tərəfi Rusiya dövlət orqanları rəhbərlərinin də Dudaşevin ölümü haqqında dəqiq mə'lumatları olmamasını söyləmələridir. İstər Federal komandanlığın Çeçenistandakı nümayəndələri, istər respublika hökumətinin üzvləri bu məsələdən xəbərsiz olduqlarını bildirirlər. Hətta son zamanlar sülh danışıqları məsələsi ilə bağlı Dudaşevlə bir başa əlaqə saxlayan Rusiya dövlət dumasının deputatı Konstantin Brovay da heç nə bilmədiyini söyləmişdir. Əlbəttə, bütün bunlar Dudaşevin sağ olması fikrini gücləndirən amillərdir. Lakin Dudaşevin ölüm xəbərindən dərhal sonra vitse prezident Zəlimxan Yandarbiyevin and içərək İçkeriya prezidenti səlahiyyəti

yətlərini qəbul etməsi haqqında mə'lumat yayıldı. İndiyə qədər bu mə'lumatın təkzib edilməməsi Çeçenistanın Xarici işlər nazirinə Dudayevin ölümündən sonra hadisələrin inkişafı istiqaməti ilə bağlı verilən şərti suala Eduard Xaçukayevin cavab verməsi, Dudayevin doğrudan da öldürülməsi ehtimalını gücləndirir. Əgər bu iki faktora Rusiya Müdafiə naziri Pavel Qraçovun və baş nazir Viktor Çernomırdinin Çeçenistanda artıq danışıqları kiminlə aparacaqlarını müəyyənləşdirmələri də əlavə edilərsə bir daha Dudayevin ölümü haqqında xəbərin doğru olmasına inanmaq mümkündür. Belə ki, Rusiya prezidenti Boris Yeltsinlə Pekində rəsmi səfərdə olan Pavel Qraçov çeçenlərlə sülh danışıqlarının davam etdiriləcəyini, rəsmi tərəf olaraq isə Aslan Masxadovun və ya Zəlimxan Yandarbiyevin qəbul ediləcəyi ehtimalını dilə gətirmişdir. Həmçinin Çernomırdində bu iki nəfərdən biri ilə danışıqların aparılmasının mümkünlüyünü bildirmişdir ki, bunlar da yuxarıda söylədiyimiz fikrin doğru olmasını bir daha təsdiq edir. Ancaq bununla belə Dudayevin ölmüş olması haqda qəti söz demək hələ tezdir.

Bu gün istər Rusiyada və istərsə də qonşu respublikalarda ictimaiyyəti başqa bir məsələ daha çox maraqlandırır. Əgər Dudayev doğrudan da öldürülmüşsə, bunu rus-çeçen qarşıdurmasının sona çatması kimi başa düşmək olarmı? Və ya hadisələrin sonrakı inkişafı necə ola bilər?

Bu suala hələlik ən konkret cavabı Dudayevin xarici siyasət məsələləri üzrə müşaviri Eduard Xaçukayev vermişdir. O, demişdir ki, Dudayevin siyasi səhnədən getməsi çeçenlərin azadlıq və müstəqillik mübarizəsinə təsir etməyəcək, döyüş əməliyyatlarının xarakteri daha da kəskinləşəcək, hər bir çeçen döyüşçüsü öz liderinin qisasını alacaqdır. Daha sonra

o, qeyd etmişdir ki, çeçenlər belə bir hadisəyə əslində əvvəlcədən hazırlanmışdılar. Dudayevin siyasi səhnədən getməsi isə bir çoxlarının düşündüyünün əksinə olaraq rus-çeçen münaqişəsinin dinc yolla həlli şansını sıfıra endirmişdir.

Bu kəskin bəyənətdən də göründüyü kimi Dudayevin ölümündən sonra çeçenlərin silahı yerə qoyacaqlarına inanmaq sadələvhlik olardı. Lakin bu da həqiqətdir ki, Çeçenistanda apardıqları müharibəni əvvəlcədən məğlubiyyətə məhkum edildiyini başa düşənlərin sayı getdikcə artmaqdadır. İstər bu psixoloji amil, istərsə də silahlı toqquşmaların ortaya qoyduğu gerçəklik yəqin ki, çeçenləri yenidən düşünməyə, öz mövqelərini bir daha dəqiqləşdirməyə vadar edəcəkdir.

"Yeni Azərbaycan" qəzeti, 27 aprel 1996-cı il

YELTSİN ÇEÇENİSTANA SƏFƏRƏ HAZIRLAŞIR

1994-cü il dekabr ayının 11-də federal qüvvələrin Çeçenistana hücumu ilə başlanan müharibə artıq 16 aydır ki, davam edir. Bu qanlı münaqişə başladığı gündən keçən hər saat ərzində daha kəskin xarakter almış, daima dünyanın aparıcı informasiya agentliklərinin diqqət mərkəzində olmuşdur.

1996-cı il aprel ayının 21-də Çeçenistan prezidenti Cövhər Dudayevin öldürülməsi haqqında xəbər yayıldıqdan sonra bəzi analitiklər nəhayət münaqişənin gedişində müəyyən dönüş yarana biləcəyi ehtimalını söyləyirdilər. Lakin Dudayevdən sonra İçkeriya prezidentinin səlahiyyətlərini öz üzərinəgötürən Zəlimxan Yandarbiyevin Çeçenlərin heç vaxt öz azadlıqları və müstəqillikləri uğrunda apardıqları mübarizədən dönməyəcəklərini bəyan etməsi, münaqişənin sona çatması haqqında nikbin fikirdə olanların səhv etdiklərini ortaya qoydu. Rusiya informasiya agentliklərinin və siyasi ekspertlərinin Dudayev öldükdən sonra guya səhra komandirləri arasında hakimiyyət uğrunda qanlı toqquşmalar başlayacağı haqqında verdikləri proqnozlar da özünü doğrultmadı. Əksinə hadisələrin sonrakı inkişafını təhlil edərək belə bir qənaət ifadə etmək mümkündür ki, çeçenlər Dudayevin ölümündən sonra daha sıx birləşərək, daha mütəşəkkil mübarizə aparmaq əzmindədirlər.

İçkeriya prezidentinin öldürülməsi xəbəri hələ beynlərdə həzm edilməmiş, bunn ardınca Zəlimxan Yandarbiyevin öldürülməsi haqqında xəbərlər yayılmağa başladı. Lakin bir gün sonra bəzi müstəqil mənbələr bu mə'lumatı təkzib etdilər. Nəhayət, iki gün sonra Yandarbiyev yerli televiziya kanalı ilə çıxış etdikdən sonra bu xəbərin yalan olması haqqında bir

yəqinlik hasil oldu. Həmin çıxışında o, belə xəbərlərin Kreml tərəfindən məqsədli olaraq yayıldığını söyləyərək onu da əlavə etmişlər ki, hətta Yandarbiyev öldürülsə də, onun xələfi "iş axıra çatdırıla biləcək".

Göründüyü kimi, Yandarbiyev gözlənilənə uyğun olaraq yenə də öz radikal mövqeyinə sadıqdır və daha qətiyyətli addımlar atmağı planlaşdırır. Rusiya Federasiya rəhbərləri tərəfindən konstruktiv tərəfdaş kimi qəbul edilən və bu vaxtadək olan danışıqlarda Çeçen nümayəndə heyətinin başçısı kimi tanınan Aslan Masxadovun işdən azad edilməsi, Çeçenistan hərbi qüvvələrinə baş komandan olaraq Budyonovsk hadisələrinin əfsanəvi qəhrəmanı Şamil Basayevin tə'yin edilməsi, son günlər Qroznıda və Şali ətrafında baş verən hadisələr bu fikri bir daha təsdiq edir.

Bütün bunlara baxmayaraq, Rusiya Federasiyasının dövlət rəhbərləri hələ də sülh danışıqlarını davam etdirə biləcəklərinə və müəyyən uğurlar qazanacaqlarına inanırlar. Ancaq ümumi konsensusa gəlmək üçün mövqelər çox uzaqdır. Çeçen müqavimət hərəkatının nüfuzlu liderlərindən biri Ruslan Kelayev vəziyyəti şərh edərək Rusiyanın danışıqlar aparması təşəbbüsünü sadəcə oyun adlandırmış və bildirmişdir ki, hələlik tərəflər arasında heç zaman ciddi sülh danışıqları aparılmamışdır. Bundan başqa çeçenlər danışıqların yalnız BMT-nin vasitəçiliyi ilə aparılmasının mümkünliyünü qeyd etmiş və ilkin şərt olaraq bütün federal qüvvələrin İçkeriya ərazisindən çıxarılmasını tələb etmişlər. Onların fikrincə hər iki tərəf, yəni Rusiya və Çeçenistan beynəlxalq hüququn müstəqil subyektləridir və ona görə də bu məsələ heç də bir çoxlarının düşündüyü kimi Rusiyanın daxili problemi deyil.

May ayının ortalarında isə Rusiya Federasiyasının prezidenti Boris Yeltsinin Çeçenistana səfəri planlaş-

dırılır. Yeltsin Çeçenistanda həm rəsmi dövlət orqanlarının rəhbərləri, həm müxalifətin nümayəndələri, həm də çeçen ağsaqqalları ilə görüşmək niyyətindədir. Bununla bağlı Yandarbiyev bildirmişdir ki, görüşdə Doku Zavgayevin tərəf kimi iştirak edəcəyi təqdirə o, həmin görüşdən imtina edəcəkdir. Səfər zamanı Rusiya prezidenti nəhayət münaqişənin həlli yolunda müəyyən uğur qazanacağına inanır və həmin səfərin hadisələrin bundan sonrakı inkişafına müsbət təkan verəcəyinə ümid bəsləyir. Görünür, səfərdə dilə gətirilməyən başqa bir məqsəd də seçkiabağı ərəfədə Yeltsinin çeçenistanda heç olmasa nisbi sakitliyə nail olmaq istəyi ilə bağlıdır.

Rusiya prezidenti çeçenlərlə ümumi məxrəcə gələ biləcəkmi? Əlbəttə, bu suala cavab vermək çətinidir. Hadisələrin sonrakı inkişafına isə bu səfərin mənfi və ya müsbət təsir göstərəcəyi danışıqların nəticəsindən çox asılı olacaq.

"Yeni Azərbaycan " qəzeti, 9 may 1996-cı il

RUSIYA QAFQAZA DOĞRU CAN ATIR...

Yaxın keçmişə qədər "Şimali Atlantika İttifaqı" və "Varşava müqaviləsi iştirakçıları" iki hərbi siyasi təşkilat olaraq bütün dünyada sür'ətlə silahlanma və daha çox nüfuz dairəsi qazanmaq yarışına girmişdilər. SSRİ-nin mövcudluğuna tarixin hökmü ilə son qoyulduqdan sonra ikinci hərbi siyasi təşkilat qanunauyğun olaraq bəşəriyyətin siyasi həyatından silinib keçmişə qovuşdu. Həmin dövrü analiz edən siyasi analitiklər belə bir fikir söyləyirdilər ki, Varşava müqaviləsi əsasında yaradılmış hərbi siyasi təşkilat dağıldıqdan sonra heç NATO-nun da fəaliyyət göstərməsinə ehtiyac duyulmayacaq və bu təşkilat da artıq öz rolunu oynayıb qurtarmış hesab ediləcəkdir. Lakin gözlənilməyinin əksinə olaraq NATO hərbi bloku getdikcə daha da möhkəmlənməyə və özünə yeni tərəfdaşlar tapmağa başladı. İlk vaxtlarda bu təşkilatla əməkdaşlıq etmək niyyətində olanlar bir qədər tərəddüd etsələr də az sonra bu işdə fəallıq göstərməyə başladılar. Keçmiş SSRİ-nin hərbi siyasi və iqtisadi təsirindən yaxa qurtaran Şərqi Avropa ölkələri Şimali Atlantika İttifaqının məramnaməsinə əlavə edilmiş yeni assosiativ qrup olan "Sülh naminə əməkdaşlıq proqramı"na qoşulmağa başladılar. Bunun əsas səbəbi isə Rusiya təhlükəsi idi. Başqa sözlə, dünyada dinc yanaşı yaşama imkanı reallaşdığı bir vaxtda bir sıra şovinst əhval-ruhiyəli millətçilərin SSRİ-nin yenidən bərpa edəcəkləri haqqında söylədikləri sərsəm fikirlər, digər tərəfdən liberal demokratların yeni imperiya yaradacaqları haqqında dünyaya meydan oxuyan populist siyasi mövqeləri və nəhayət demokratların MDB adlı siyasi qurum yaratmaları Şərqi Avropa ölkələrində özünümüdafiə instiktinin güclənməsinə səbəb oldu. Təbii ki, həmin dövlətlərin suverenlik və

azadlıqlarının qorunması üçün yalnız NATO kimi güdrətli hərbi təşkilat kömək ola bilərdi. Məhz bu əsaslı faktor Şərqi Avropa ölkələrinin "Sülh naminə əməkdaşlıq proqramı"na qoşulmağa vadar etdi. Bundan sonra, ikinci mərhələdə keçmiş ittifaq respublikaları da həmin məqsədlə məlum proqrama qoşulmaq haqqında düşünməyə başladılar. Əslində hadisələrin bu cür inkişafına öz hərəkətləri ilə rəvac verən Rusiya, baş verən proseslərdən rahatsız olmağa başladı. Məhz həmin vaxt ilk dəfə olaraq yüksələn xətlə inkişaf edən Rusiya-Qərb münasibətlərində yenidən qarşılıqlı meyilləri duyulmağa başladı. Bir qədər keçdikdən sonra isə, artıq Rusiya NATO-nun Şərqə doğru genişlənməsindən daha çox təşviş keçirərək bu haqda öz fikirlərini daha ucadan söyləməyə başladı. Lakin hadisələrin sonluğu Rusiya Federasiyasını elə bir realılıqla üz-üzə qoydu ki, artıq Rusiya Şərqi Avropadakı hərbi siyasi üstünlüyünü itirdiyini aydınca dərk etdi. Bosniya-Hersoqovina məsələsində nə qədər cəhd edilsə də, proseslərin inkişafı birmənalı şəkildə göstərdi ki, Rusiyanın Şərqi Avropa və Balkanlarda yenidən möhkəmlənmə cəhdləri əbəddir. Həmin vaxt bu ölkələrə növbəti səfərinin birində Rusiya Federasiyasının müdafiə naziri Pavel Qraçov - "Biz Şərqi Avropanı dünyaya bağışladıq, lakin Zaqafqaziya və Pribaltikadan vaz keçməyəcəyik" deməsi də rusların nəhayət bu gerçəkliyi qəbul etməsi kimi başa düşüldü. Beləliklə, NATO Şərqi Avropada bu gün kifayət qədər möhkəmlənməkdədir. Hərçənd Rusiya bu ölkələrin Şimali Atlantika İttifaqının tam səlahiyyətli üzvü olmaları üçün hər cür təzyiq göstərməyə çalışır. Ancaq güman etmək olar ki, 1996-cı ilin sonunadək NATO-ya tam hüquqlu üzv olaraq bir neçə dövlət qəbul edilə bilər ki, bunların içərisində birinci namizəd Polşadır.

Belə olan halda, Rusiya Federasiyası heç olmasa Qafqazlarda və bütövlükdə keçmiş ittifaq məkanında möhkəmlənməyə, ənənəvi təsir gücünü həmin coğrafi məkanda bərpa etməyə cəhd göstərir. Lakin həmin məqsədlə həyata keçirmək istədiyi tədbirlər zamanı da Pribaltika və Qafqazlarda NATO və Qərblə növbəti mənafe toqquşmaları ilə üzləşir. Əlbəttə, bu cür əkslik Pribaltikadan fərqli olaraq Qafqazlarda o qədər də nəzərə cərpacaq dərəcədə deyildir. Çünki Qafqaz məsələsində Rusiya daha qətiyyətli görünür və hələlik mövqe baxımından hamıdan daha möhkəmdir. Rusiyanın iki Qafqaz respublikasında öz hərbi bazasını yerləşdirməsi, kifayət qədər problem və münaqişələr yaratması və onları idarə etməsi onun bu bölgədə manevr imkanlarının gücünü göstərir. 1996-cı ilin may ayında Rusiya federal hakimiyyət orqanlarının və patriarx ikinci Aleksinin regional planlaşdırılmamış səfərləri də bu böyük dövlətin Qafqaz siyasətində qətiyyətli olduğuna daha bir sübutdur. Lakin bununla belə bu qətiyyət və diplomatik intensivliyin məqsədə çatmaq üçün böyük uğurlar gətirəcəyinə inanmaq hələ tezdir. Ona görə ki, Qafqazlara yol Şimali Qafqazdan, Çeçenistandan gəlib keçir ki, Rusiya buradakı prosesləri bir reallıq kimi qəbul etmək zorundadır. İkincisi, Şimal qonşumuz hələlik Qafqazlarda ən böyük əraziyə və əhaliyə, o cümlədən ən əlverişli strateji coğrafi məkana sahib olan Azərbaycanla ümumi məxrəcə gələ bilməyib. Və nəhayət, Gürcüstanda bu ölkənin münasibətlərinin səmimi olmasına indiki halda inanmaq sadələşmədir. Bu iki ölkə arasında münasibətlərin uzunmüddətli və perspektivli olacağını dilə gətirmək çox çətinidir. Lakin, bunların əksinə olaraq Ermənistanla Rusiyanın münasibətləri bu gün ən sıx əməkdaşlıq səviyyəsinə çatmışdır. Sözsüz ki, Ermənistan bütöv Qafqaz hesab

edilə bilməz və təkcə ermənilərə arxalanaraq Rusiya Zaqafqaziya siyasətində uğur qazana bilməz.

Ona görə də belə bir fikri cəsarətlə söyləmək olar ki, Rusiyanın öz Qafqaz siyasətində Azərbaycanın yerini, mövqeyini qiymətləndirmək istəməməsi onun bu regionda diplomatik uğursuzluğa düşər olacağını şərtləndirir.

“Yeni Azərbaycan” qəzeti, 18 may 1996-cı il

QAFQAZIYADA MƏNAFELƏR ÜÇBUCAĞI

Nəhənglərin Avropada kəşişən maraqlarına “Deyton razılaşması” son qoydu. Bosniya müsəlmanları ilə serblər arasında gedən qanlı toqquşmaların arxasında kimlərin dayandığı və əslində münaqişənin mahiyyətinin nədən ibarət olduğu hadisələrin gedişi prosesində aydın oldu. Bir çox siyasi analitiklərin fikirlərinin əleyhinə olaraq xoşbəxtlikdən bu toqquşmalar üçüncü dünya müharibəsinə gətirib çıxarmadı. Bəşəriyyətə iki dünya müharibəsinin vəhşət və acılarını yaşadan avropa bu dəfə müdrik qərar qəbul edə bildi. Ancaq heç də təsadüf kimi qəbul etmək lazım deyil ki, mübahisələrə son qoyan razılaşma Amerikada imzalandı.

Bosniya hadisələri, SSRİ dağıldıqdan sonra pozulmuş dünya siyasi tarazlığında mütləq ağır tərəfi müəyyənləşdirdi. B ə'zi dövlətlərin məğlubedilməzlik mifi dağıldı. Məhz bu həqiqət dərk edildikdən sonra real dınışıqlar prosesi başlandı.

Əlbəttə, bu gün sivilizasiyalı cəmiyyətin ən ali mərhələsinə qədəm qoymuş Avropa dövlətləri burunlarının ucunda törədilən vəhşi müharibə alovlarına, siyasi terminlə desək, sadəcə qeyri sabitliyə seyrçi qala bilməzdilər. Bu onların istər iqtisadi-siyasi və istərsə də mə'nəvi ideoloji maraqlarına zidd olardı. Ona görə də məhz ilk növbədə keçmiş Yuqoslaviya ərazisində mövcud olan bu qanlı münaqişəyə son qoyulmalı idi. Yalnız bundan sonra növbəti münaqişələrin həllinə sıra çata bilərdi.

Bosniyada kəşişən maraqlar, toqquşan mənafeələr öz həllini tapdıqdan sonra bu gün nəhayət Qafqaz problemlərinin həll edilməsi məsələsi reallaşmaqdadır.

Bəs bu regionda toqquşan mənafeələrin arxasında duran real qüvvələr kimlərdir?

Regionda nüfuzuna görə sıra ardıcılığı ilə düzməyə çalışsaq, əlbəttə, birinci və ən güclü dövlət kimi Rusiyanı göstərmək olar. İki yüz ilə yaxındır ki, Qafqazlarda möhkəmlənən bu nəhəng şimal dövləti bu gün də həmişə olduğu kimi ənənəvi tərəfdaşı erməniləri müdafiə edir və Qarabağ məsələsində onların mənafeyini güdür. Əslində Ermənistan adlı dövlətin meydana gəlməsində müstəsna xidmətləri olan Rusiya, yaratdığı dövlətin böyüməsinə və güclənməsinə davamlı olaraq yardım göstərmişdir. Öz geosiyasi mənafeələrini qorumaq məqsədilə o, müxtəlif dövrlərdə törətdiyi və idarə etdiyi münaqişələr vasitəsilə Ermənistanın ərazisini qonşu dövlətlərin torpaqlarının ilhaq edilməsi hesabına xeyli böyütmüş və bu gün hərbi potensialına görə faktiki olaraq onu bölgənin ən güclü ölkəsinə çevirməkdədir.

Təəssüf edilməli haldır ki, Qafqaz məsələsində rusların mövqeyi və yeritdikləri siyasət istər çar, istər sovet, istərsə də demokratik Rusiya zamanında dəyişməz qaldı. Əslində indi də bu nəhəng dövlət öz əməlləri ilə I Pyotrun vəsiyyətlərini yerinə yetirdiyini nümayiş etdirir.

Təəccüb doğuran budur ki, çətin məqamlarda həmişə ifrat liberal mövqe tutan, (oxu: satqınlıq edən) daha doğrusu daima güclü tərəfin ağuşuna atılmağa öyrənmiş ermənilərin bu "genetik mərzələrini" yaxşı bilən ruslar XX əsrin sonunda bir daha onlara bel bağlayırlar.

Qafqazlarda möhkəmlənməklə onun bütün sərvətlərinə yiyələnmək, üstəlik buradan bütövlükdə klassik Şərqə nəzarət etmək imkanı qazana bilən Rusiya, ittifaqdağılıqdan sonra regionun müstəqil geosiyasi məkana çevrilə biləcəyindən qorxuya düşərək

öz maraqları naminə region ölkələrinə hərbi siyasi təzyiq etmək imkanı qazanmaq üçün uzun müddət davam etdirilməsi və idarə olunması mümkün olan münaqişə ocaqları yaratmaq planını gerçəkləşdirə bildi. Əlbəttə bunlardan ən böyüyü müstəqilliyə daha çox can atan və bu yolda inadlı mübarizə aparan Azərbaycan Respublikasını ərazisində törədildi. Bu hələ dübeti əsrin əvvəlində qoyulan Qarabağ problemi idi. Beləliklə aydın olur ki, bu münaqişədən öz iqtisadi-siyasi maraqları üçün istifadə edən, münaqişəni arxasında duran və onu idarə edən dövlətlərdən biri Rusiyadır. Regionun digər qaynar nöqtələrində - Abxaziyada, Şimali Asetiyada baş verən hadisələrin sükanı arxasında duran və bunnula da öz müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparan Qafqazın ikinci dövləti Gürcüstana təzyiq və tə'sir edən, beləliklə faktiki olaraq hər iki Qafqaz respublikasını bu gün öz nəzarəti altında saxlamağa çalışan yenə də Rusiyadır. İki qonşu dövlətin və ümumilikdə Qafqazın müstəqilliyi və siyasi sabitliyi əleyhinə çıxan, bölgədə dayaq məntəqəsi olaraq üçbucağın ikinci tərəfini təşkil edən region dövləti Ermənistandır. Və nəhayət öz siyasi rejiminin çürüklüyündən vahimələnən, vətəndaşlarının yarısını təşkil edən azərbaycanlıların milli azadlıq hərəkatından daima narahat olan İran, baş verməsi labüd olan və bu dövləti faktiki olaraq siyasət iflası uğrunda biləcək həmin faktorlarla bağlı baş verəcək siyasi proseslərin qarşısını almaq, öz milli mənafeələrini müdafiə etmək üçün maraqlarını Rusiya və ermənilərin maraqları ilə uzlaşdırmağa çalışan İran isə üçbucağın üçüncü tərəfidir. Beləliklə Qafqaziyada mənafeələr uğrunda mübarizə aparan iki üçbucaqdan biri Rusiya - Ermənistan - İran üçbucağıdır və hələlik onların ümumi regionda hərbi-siyasi manevr imkanları böyükdür.

Qafqazlarda birinci üçbucağa qarşı duran, öz milli maraqlarını və azadlığını müdafiə edən aparıcı region dövləti Azərbaycandır. Göstərilən bütün iqtisadi-siyasi və hərbi təzyiqlərə mətanətlə dözən və öz müstəqilliyini qorumağa çalışan bu respublika əlbəttə təbəşinə söylədiyimiz üçbucağa qarşı durmaq iqtidarında deyil. Belə olduqda o da öz milli maraqlarından çıxış edərək regionda nüfuz uğrunda mübarizə aparan bə'zi güclü dövlətlərlə mənafeələrini uzlaşdırmaq məcburiyyətindədir. Qafqazıyanın isə öz milli mənafeələri üçün zəruri region olduğunu bəyan edən hegemon dövlət ABŞ-dır.

Nəhayət, ikinci üçbucaqda sonuncu tərəf bölgədə tarixi haqq-sayı və ənənəvi nüfuzu olan, Qafqaz əhalisinin yarısından çoxunu təşkil edən türkəsilli xalqların təbii müttəfiqi Türkiyədir. Beləliklə, mübarizədə ikinci üçbucaq ABŞ - Azərbaycan - Türkiyə üçbucağıdır. Dərhal qeyd etmək lazımdır ki, ikinci üçbucaq hazırda manevr imkanlarına və hadisələrin inkişafını müəyyənləşdirmə gücünə görə birincidən xeyli geridədir. Ancaq eyni zamanda vəziyyətin gələcəkdə ikincilərin xeyrinə dəyişməsinə gözləmək mümkündür. Son zamanlar baş verən ictimai-siyasi proseslər söylədiyimiz fikrə məntiqi əsas verir.

(ardı var)

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
1 iyun 1996-cı il, № 27*

II yazı

... Qeyd etmişdik ki, Qafqaziyada Rusiya və onun tərəfdaşlarının mövqeləri getdikcə zəifləməyə başlayacaqdır. Bunun başlıca səbəbi regionda Şimal döv-

lətinin yeritdiyi sərt-zorakı siyasətdir.

Gürcüstanla bu ölkənin münasibətlərinə nəzər salsaq, iki dövlətin mövcud iqtisadi-siyasi əlaqələrinin bir tərəfin diqtəsi və güclü təzyiqi vasitəsilə mümkün-lüyünü görərik. Gürcüstan ərazisində rus ordusunun necə yerləşdirilməsi və hansı siyasi motivasiylə onun zərurət kimi təqdim edilməsi əlbəttə hamıya aydındır. Gürcülər Abxaziyada müəyyən güzəştlər əldə edə biləcəklərinə, Şimali Asetiyada suveren hüquqlarını bərpa edəcəklərinə ümid bəsləyərək bir çox mühüm əhəmiyyətli məsələlərdə Rusiyaya güzəştə getdilər. Ancaq təəssüf ki, umduqlarına nail ola bilmədilər. Nəticədə özünü aldadılmış və təhqir edilmiş hesab edən gürcü xalqı əlbəttə torpaqlarında yerləşən arzuolunmaz "qonaqların" getməsinə çalışacaq. Rəsmi Tbilisinin yuxarıda adlarını çəkdiyimiz iki münasibətin ədalətlə həlli məsələsində Rusiyaya bəslədiyi ümidlərinə isə Yevgeni Primakovun Qafqaz ölkələrinə səfəri zamanı son qoyuldu. May ayının 11-də Tbilisidə keçirilən brifinqdə onun - "Rusiyaya Gürcüstanın münasibətlərində düzəliş tələb edən heç bir ekstraordinar məqam yoxdur" deməsi gürcü siyasətçiləri tərəfindən heç də birmənalı qarşılanmadı. Y. Primakovun bu fikrini açıqlamağa çalışsaq belə bir anlam ifadə etmək olar ki, Rusiya Gürcüstana qarşı yeritdiyi siyasəti heç də dəyişmək fikrində deyil. Yəni Abxaziya və Asetiya məsələsində onun mövqeyi əvvəlki təq qalacaqdır. Əlbəttə, bu Gürcüstanı qane etmir. Lakin eyni zamanda Rusiyanın əldə saxladığı daha iki təzyiq vasitəsindən istifadə etməməsi üçün rəsmi Tbilisi hələlik susmağa üstünlük verir. Bu Abxaziya və Axalkalaki məsələləridir. Acariya haqqında bircə onu demək kifayətdir ki, bu muxtar vilayətin siyasi lideri Abişidze son illərdə bir dəfə də olsun Tbilisiyə gəlməyib. Hətta E. Şevardnadzenin ölkə pre-

zidenti seçkilərindən sonra onun andiçmə mərasimində də iştirak etməyib. Siyasi mövqeyinə gəldikdə isə bununla kifayətlənmək olar ki, o, rus qoşunlarının Acariyadan çıxarılmasının qəti əleyhinədir və bunu qeyri-mümkün hesab edir. Axalkalaki isə Gürcüstanın əhalisinin əsasən ermənilər təşkil edən bölgələrindəndir. Bu rayonda bə'zən inzibati binaların üstündə belə Ermənistan bayraqlarının dalğalanması, Türkiyədən həmin ərazidən Gürcüstana açılan "Çıldır" sərhəd qapısını məlum səbəblərdən müntəzəm işləməsi Gürcüstan dövlətinin suveren hüquqlarının orada pozulduğunu göstərir: Beləliklə, Abxaziya və Şimali Asetiyadan sonra daha iki sürprizlə üzləşmək istəməyən Gürcüstan Rusiya ilə münasibətlərində güzəştlər etmək məcburiyyətində qalır. Büün bu hərbi siyasi təzyiqlər isə gürcü xalqının içərisində rslara qarşı nifrət yaradır. Başqa sözlə bu günkü Gürcüstan heç də iki yüz il əvvəl olduğu kimi Rusiyanın simasında böyük xristian qardaş və himayədar görmür. Ona görə də rusların Gürcüstanda möhkəmlənməsi ağlabatan hesab edilə bilməz Xalqın nifrətini qazanmış ordu isə gec-tez oranı tərk etməlidir. Sonda belə bir nəticə ifadə etmək olar ki, Rusiya boyunduruğundan xilas olmaq üçün elə birinci fürsət ələ keçən kimi Gürcüstan bundan lazımınca istifadə edəcək.

Azərbaycana gəldikdə isə Gürcüstandan fərqli olaraq vəziyyət bir qədər başqadır. Sözsüz ki, Rusiyanın hər iki dövlətə qarşı mövqeyində və yeritdiyi siyasətdə kifayət qədər paralellər tapmaq mümkündür. Lakin bir respublikada rus ordusunun olmaması vəziyyətə başqa prizmadan baxmağı tələb edir. Əvvəla onu qeyd etmək vacibdir ki, Rusiya Azərbaycana qarşı Gürcüstandan fərqli olaraq bütün təzyiq vasitələrindən istifadə edir. Bu istər iqtisadi blokada, istərsə də Qarabağ müharibəsində əks tərəfə hərbi siyasi

yardımda özünü bürüzə verir. Ancaq Rusiya Gürcüstanda saxladığı ehtiyat variantlardan Azərbaycanda məhrumdur. Belə ki, onun oynadığı Talış-Muğan və Şimal etnik qrupu kartı umulan effekti vermədi və uğursuzluğa düçar oldu. Elə buradaca bir şeyi vurğulamaq lazımdır ki, Rusiyanın bu məsələlərdə udumasının səbəbi hadisələrin törədildiyi vaxtda Azərbaycanda siyasi hakimiyyətin peşəkar və möhkəm ələrdə olması idi. Əlbəttə, Şimal qonşumuzun gələcəkdə belə sürprizlərə yenidən qayıtması istisna olunmur. Lakin bir şey artıq dərk edildi ki, Azərbaycanda bu oyunların arxasında duran kimdir və məsələnin mahiyyəti əslində nədən ibarətdir? Ona görə də növbəti cəhdin də əvvəlcədən uğursuzluqla nəticələncəyini söyləmək mümkündür. Bunun əvəzində isə Rusiya Xəzər nefti məsələsində siyasi məqsədləri üçün istifadə etməyə çalışır. Bax elə buradaca Qafqaziya uğrunda mübarizə aparan üçbucaqların mənafeələrinin açıq toqquşması nəzərə çarpır. Həmin problemlə bağlı müzakirə və məsləhətləşmələr zamanı bə'zi dövlətlərin siyasi maskalarının altında əsl sifətləri görünür və bu əlbəttə, nə siyasətçilərin, nə də xalqın gözündən yayınır. Beləliklə, cəmiyyətdə mühüm siyasi məsələlərlə bağlı müəyyən ictimai rə'y formalaşır. Həmin rə'yin necəliyi isə Azərbaycanla əməkdaşlıq etmək istəyən xarici dövlətlər üçün çox vacibdir. Bu gün aydın dərk edilir ki, Azərbaycana son və yeganə təzyiq vasitəsi kimi saxlanılan Qarabağ problemi Rusiya istəməyincə həll edilməyəcəkdir. Rusiyanın Qafqaziyada maraqlarının təmin olunması üçün qoyduğu şərtlər isə çox ağır və təhqiramizdir. Əlbəttə, özünə hörmət edən heç bir xalq o şərtləri qəbul edə bilməz. Və azərbaycanlılar nə 1990-cı ilin yanvar ayının 20-ni, nə də heç vaxt həzm edilməyəcək Qarabağ məğlubiyyətini unutmayacaq-

lar. Rusiyada da bilirlər ki, çətin ki, hansısa "xanlıq" bundan sonra bir daha Rusiyaya birləşmək üçün "əlçi" göndərsin. Buna görə də artıq Azərbaycanla vıdalaşmanın vaxtı çatdığını bu Şimal ölkəsində də başa düşənlərin sayı artmaqdadır. Deməli, Gürcüstan və Azərbaycandan Rusiyanın əl çəkməsi tarixi zərurətdir və bunun gerçəkləşməsi üçün real zəmin yaranmaqdadır. Ancaq heç də bu o demək deyildir ki, asanlıqla Qafqaz regionu müstəqil bölgəyə çevrilə bilər. Bunun üçün şərti olaraq böldüyümüz ikinci üçbucağın mütəşəkkil siyasi fəaliyyəti, birinciye iqtisadi-siyasi təzyiqlər lazımdır. Təəssüf edilməlidir ki, bu istiqamətdə işlər çox ləng, hətta bezikdirici dərəcədə zəif gedir. Vaxtında atılmayan zəruri addımlar isə əks tərəfin getdikcə özünə inamına və iştahasının artmasına gətirib çıxarır. Beləliklə, bu gün Qafqazlarda yorğun və üzücü siyasi mübarizə davam edir. Bəs bu nə qədər çəkəcək? Qeyd etmişdik ki, 1996-cı ildə ABŞ Azərbaycanı geosiyasi məkan olaraq öz milli maraqları olan ölkələr sırasına daxil edib. Bu isə o deməkdir ki, bu böyük dövlət maraqlarının təmin olunması üçün müxtəlif yönümlü iqtisadi-siyasi planlar sistemi hazırlamış və onun icra mexanizmini formalaşdırmışdır. Lakin hələ bunlardan hansınısa tezliklə həyata keçiriləcəyini söyləmək çətinidir. Hətta bə'zən elə görünür ki, ABŞ Qafqaz siyasətində bir qədər tərəddüdlüdür. Ancaq yuxarıda dediyimiz fikir bu halın keçici olacağını şərtləndirir. Daha doğrusu, hesab etmək mümkündür ki, qətiyyətli addımların atılması üçün görünür zamana ehtiyac var.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
8 iyun 1996-cı il, № 29*

Qafqaziyada mənafeələr üçbucağı

III yazı

Bu gün Amerika Birləşmiş Ştatlarında Bill Klintonu Qafqaz siyasətində yumşaq mövqe tutduğuna və cəsarətli addımlar atmadığına görə tənqid edənlər çoxdur. Eyni zamanda Azərbaycanda da ABŞ-dan qətiyyətli tədbirlər görməyi umanlar az deyil. Hətta 1996-cı ildə nəhayət bir sıra ciddi məsələlərin həll ediləcəyinə böyük inam da var idi. Ancaq təəssüf ki, il yarım olsa da, hələlik bu ümidlərin gerçəkləşməsi istiqamətində heç bir real iş görülməyib. Bunun səbəblərindən biri kimi Rusiyada və ABŞ-da keçiriləcək prezident seçkilərini göstərmək olar. İlk baxışdan elə görünə bilər ki, bunun məsələyə bir o qədər də dəxli yoxdur. Ancaq vəziyyəti analiz etməklə başqa nəticəyə gəlmək mümkündür.

Əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, istər Rusiya prezidenti B.Yeltsin, istərsə də ABŞ prezidenti B.Klinton yenidən prezident seçilmək üçün namizədliklərini irəli sürmüşlər. Sözsüz ki, hər iki prezidentə bu kampaniyanı uğurla başa çatdırmaq üçün güclü maliyyə təminatı və vətəndaş müdafiəsi lazımdır. Bu da bir həqiqətdir ki, Rusiya və ABŞ-ın erməni lobbisi mövcuddur ki, onlar hətta prezident seçkilərində bu və ya digər namizədin uğur qazanmasına kifayət qədər təsir etmək gücünə malikdir. Əlbəttə, belə bir məqamda nə Rusiya prezidentini Qafqazdakı mövqelərindən az da olsa geri çəkəndirmək, nə də ABŞ prezidentinə ölkədə yunan lobbisi ilə türklərə qarşı birləşmiş və faktiki olaraq ikinci güclü lobbیه çevrilmiş erməni diasporuna qarşı getmək, Qarabağ məsələsində beynəlxalq qanunların tələb etdiyi suveren dövlətlərin ərazi bütövlüyü prinsiplərinin qorunması istiqə-

mətində qəti addımlar atmaq sərfəli deyil. Çünki bu addımlar onların seçki kompaniyalarına mənfi tə'sir göstərə bilər. Bu gün Qafqaz problemləri, o cümlədən Qarabağ problemi ilə bağlı keçirilən çoxsaylı görüşlərdən heç bir nəticənin hasil olmamasını da bu faktorla bağlamaq mümkündür.

Qeyd etmişdik ki, ABŞ və Rusiya Qafqazlar uğrunda mübarizədə əks qütblərdə dayanan tərəflərdir. Ancaq eyni zamanda Boris Yeltsin Qərb dövlətləri, oğümlədən ABŞ üçün Rusiya siyasətçiləri içərisində hələlik ən konstruktiv tərəfdaşdır. Ona görə də ABŞ indiki məqamda Qafqazda qəti addımlar atmaqla öz siyasi portnyorunun seçkiqabağı karyerasına ciddi zərbələr vurmaq istəmir. Çünki gələcəkdə Rusiyada ikinci belə nüfuzlu və qətiyyətli demokratin tapılması bir qədər çətindir. Məhz bu səbəbdən ABŞ hələlik əvəzedilməz tərəfdaşını heç kəslə dəyişmək fikrində deyil. Rusiyada keçiriləcək 16 iyun prezident seçkilərindən sonra güman etmək olar ki, ilin sonunadək Qafqaz bölgəsində əsaslı siyasi nüfuz dəyişikliyi olmayacaqdır. Çünki noyabr ayında ABŞ-da növbəti prezident seçkiləri keçiriləcək. Deməli, bu müddət ərzində bölgədə mövcud qeyri-müəyyənlik davam edəcək və qətiyyətli addımlar atılmayacaqdır. Beləliklə, 1996-cı ildə Qarabağ probleminin həll edilməsinə əngəl törədən məsələlərdən birinin Rusiya və ABŞ-da keçiriləcək prezident seçkilərinin olması aydınlaşır.

Seçki kompaniyasından sonra təzə seçilmiş dövlət başçıları prezidentliklərinin ilk yüz günündə gördükləri işin uğurlu olması naminə cəsarətli və səmərəli tədbirlər görməyə çalışacaqlar. Elə həmin vaxt, sözsüz ki, Qafqaziyada mənafeələr uğrunda qızgın mübarizə yenidən başlayacaqdır. Bir çox analitiklərin verdikləri proqnozlardan fərqli olaraq deyə bilərik ki, ABŞ-da prezident hətta B.Doul seçilsə belə, bu döv-

lən Azərbaycan münasibətlərində heç də xüsusi mənfi dəyişikliklər olmayacaqdır. Ona görə ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarının xarici siyasət strategiyası və dövlət mənafeyi bunu istisna edir. Güman etmək olar ki, bu müddət ərzində siyasi böhrandan yaxa qurtara biləcək Türkiyə və ABŞ-la birlikdə bölgədə yenidən fəallaşacaqdır. Bu iki ölkə arasında erməni lobbisinin yaratmağa çalışdığı ziddiyyətlər yəqin ki, gerçəkləşə bilməyəcəkdir. Çünki istər ABŞ-da, istərsə də Türkiyədə bu dövlətlərin bir-biri ilə əməkdaşlıq etmək məcburiyyətində olduqlarını yaxşı başa düşürlər.

Ən azı bu məsələlər aydınlaşdıqdan sonra, nəhayət, ABŞ-Türkiyə-Azərbaycan üçbucağı bölgədə möhkəmlənmək üçün ciddi addımlar atı biləcəklər. Ətalət nöqtəsindən tərpənmək üçün isə ediləcək ilk cəhd məhz Qarabağ probleminin həlli istiqamətində görülmək işlər olmalıdır. Sırr deyil ki, bu məsələdə müvəffəqiyyətə nail olan tərəf bütövlükdə Qafqazlarda nəzarəti tam ələ keçirmək şansı qazanacaqdır. Ona görə də mövcud siyasi gerçəklik bir daha, başda ABŞ olmaqla Qərbdən Qarabağ məsələsində ədalətli mövqe tutmağı tələb edir. Çünki bu problemin necə həll ediləcəyi ABŞ-ın bölgədə qazanmaq istədiyi siyasi imicə çox tə'sir edə bilər. Başqa sözlə, bu hegemon dövlətin siyasətçiləri bir məsələni yaxşıca dərk etməlidirlər ki, Rusiyanın Qafqazlarda gözdən düşməsi və siyasi nüfuzunu itirməsi bu dövlətin regionda yeritdiyi zorakı siyasətin və problemlərin həllində nümayiş etdirdiyi qeyri-obyektiv və ədalətsiz mövqeyi oldu. Güman etmək olar ki, regionda uzunmüddətli möhkəmlənmək istəyən ABŞ sələfinin səhvlərini təkrar etməyəcək və məhz Qarabağ probleminin həllində öz ədalətini nümayiş etdirəcəkdir.

Bu gün ABŞ-ın tutduğu rəsmi mövqe, məsələyə beynəlxalq hüquqda nəzərdə tutulmuş dövlətlərin

ərazi bütövlüyünün toxunulmazlığı prinsipindən yanaşması da bu ölkənin düzgün və ədalətli siyasi mövqeyini əks etdirir. Ona görə də güman etmək olar ki, tarixən həmişə haqq-ədalətə böyük üstünlük verən qafqazlılarla haqq-ədalətin müdafiəçisi olacaq bu dövlət, okean o tayından gəlsə belə, uğurlu iqtisadi siyasi münasibətlər yarada biləcəkdir. Həm də bu faktorlar ABŞ başda olmaqla üçbucağın möhkəmlənməsini, onların milli maraqlarının ifadə olunmasının təminatçısı olacaqdır.

*“Yeni Azərbaycan” qəzeti,
12 iyun 1996-cı il, № 30*

ERMƏNİ-YUNAN LOBBİ BİRLİYİ HƏRBİ İTTİFAQA ÇEVİRİLİR

Qafqazda öz irtica siyasətini həyata keçirmək niyyəti ilə hərbi cəhətdən qüdrətli bir ölkəyə çevrilmək istəyən Ermənistan bu istiqamətdə daim məqsədyönlü manevrlər edir. İyun ayının 18-də Ermənistan prezidenti L.Ter-Petrosiyanın Yunanıstana rəsmi səfəri zamanı Afinada iki ölkə arasında ticarət və hərbi əməkdaşlıq haqqında imzalanmış müqavilə də bu məqsədlə atılan növbəti addımlardan biri hesab edilə bilər. Bütün dünyada türklərə qarşı birləşmiş erməni-yunan lobbisi ittifaqından sonra atılan bu addım iki ölkənin hərbi sahədə də sıx əməkdaşlıq etmək niyyətində olduğunu göstərir. Həmin razılaşmada bir sıra hərbi-siyasi əlaqələrlə yanaşı Erməni-Yunan ordu birləşmələrinin birgə hərbi manevr keçirmələrində nəzərdə tutulur. Bəs bu ittifaq kimə qarşı yönəldilmişdir? Əlbəttə, ilk növbədə Türkiyəyə qarşı. Və torpaqlarımızın 20 faizini işğal etmiş ölkənin yaratdığı hərbi ittifaq təbii ki, həm də Azərbaycana qarşı bir müttəfiqlik hesab edilə bilər.

Bəlli olduğu kimi, hər iki dövlətin, istər Yunanıstan, istərsə də Ermənistanın Türkiyəyə qarşı torpaq iddiaları vardır. Bəs, hələlik praktik cəhətdən müqavilədə nəzərdə tutulan müddəaların həyata keçirilməsinin (məsələn: birgə hərbi manevr) mümkün olmadığını başa düşən bu ölkələr nəyə görə belə tələsik addım atmışlar. Fikrimizcə, Yunanıstan üçün bu aşağıdakı faktorlarla izah edilə bilər.

Yunanlar Kipr məsələsinin indiki formada həll edilməsindən qətiyyən razı deyillər. Üstəlik, bu ilin mart ayında baş verən Kardak adaları mübahisələrində də heç nəyə nail olabilmədilər. Nəhayət, bu yaxınlarda Kiprdə mavi dəbilqəlilərin zonasını keçərək

özünü adanın türklərə aid hissəsinə çatdırmağa çalışan yunan döyüşçüsünü türk sərhədçilərinin öldürməsi, yunanlara birmə'nəla şəkildə anladı ki, türklər nə dəniz mili, nə də torpaq məsələsində birçə addım da güzəştə getmək fikrində deyillər. Bu "yoxlamalardan" sonra türklərdən bir şey qopara bilməyəcəyinə əmin olan rəsmi Afina əlində olan digər iqtisadi və siyasi imkanlardan Ankaraya qarşı istifadə etməyə çalışır. Avropa Gömrük Birliyi məsələsində Türkiyənin bu təşkilata qoşulmasına var gücü ilə mane olmağa çalışan Yunanıstan indi də Türklərin Avropa İttifaqına girmələrinə heç cür razı ola bilmir. Dəfələrlə müzakirələrdə Türkiyənin əleyhinə çıxış edən Yunanıstan lazımlarsa öz veto hüququndan da istifadə edəcəyini bildirir. Bundan başqa, Avropa İttifaqının Türkiyəyə ayıracağı yarım milyard dollar kreditin də Afinanın tə'kidi ilə dayandırılması gözlənilir.

Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, Türkiyə öz məqsədinə doğru addım-addım irəliləyir. Üstəlik iqtisadi məsələlərdə əldə etdiyi uğurlarla yanaşı, ölkədə hakimiyyət böhranının mövcud olmasına baxmayaraq, Türkiyə regionda özünə İsrail kimi güclü hərbi müttəfiq də qazanmağa nail olmuşdur. Məhz bu müvəffəqiyyətlərdən vahimələnən yunanlar Türkiyəyə "acı vermək" üçün ermənilərlə tələsik hərbi ittifaq yaratmağı zəruri hesab etmişlər. Əlbəttə, biz bu hərbi anlaşmanın mahiyyətini heçə endirmək fikrində deyilik. Ancaq hazırkı şəraitdə mövcud razılaşmanın nə Yunanıstana, nə də Ermənistana böyük köməyi dəyəcəyinə inanmaq çətindir. Belə isə həmişə öz hərəkətlərini yüz ölçüb, bir biçməyə çalışan Ermənistan niyə bu cür tələsik ittifaqa qol qoydu. Axı, bu təcavüzkar ölkə regionda Rusiyanın strateji müttəfiqidir. Rusiya isə NATO-nun genişlənməsinin qəti əleyhinə olduğunu rəsmi olaraq dəfələrlə bildirib. Bəs görəsən,

bunları bilə-bilə nəyə görə Ermənistan NATO üzvü olan Yunanıstanla hərbi ittifaqa girir? Bə məsələdə Ermənistanın maraqları aşağıdakı faktorlarla izah edilə bilər.

Məlumdur ki, dünya dövlətlərinin təzyiqlərinə baxmayaraq, bu gün də Türkiyə Azərbaycanın işğal edilmiş torpaqlarından öz ordusunu çəkməyincə, Ermənistanla heç bir iqtisadi-siyasi əlaqə yaratmayacağını bəyan edib. Hətta bu məsələdə öz prinsiplial mövqeyindən dönməyəcəyini nümayiş etdirən rəsmi Ankara, Vaşinqtonun ona ayırdığı 25 milyon dollar yardımında imtina edib. Əlbəttə, ermənilər Türkiyənin belə sərt mövqeyinə qarşı hansısa cavab tədbirinə əl atmağa çalışırdılar. Bundan başqa Rusiyanın regionda getdikcə zəifləyə bilmək ehtimalının artdığını gören ermənilər gələcəkdə bu Şimal dövlətindən imtina etməkdə lazım olduqda NATO kimi güclü bir hərbi siyasi təşkilatda özünə əvvəlcədən müttəfiq tapmaq niyyəti ilə bu addımı ata bilərlər. Başqa sözlə, hələlik ermənilər Qarabağ problemini yalnız Rusiyanın həll edə biləcəyi iddiası ilə çıxış edir və hesab edirlər ki, Azərbaycan nəhayət Qərbin qətiyyətli addımlar ata bilməyəcəyini yaxın etdikdən sonra, ondan imtina edərək, özünü birmə'nəli şəkildə Rusiyaya doğru çevirə bilər. Ona görə də Ermənistan mə'lumprosesi o qədər uzatmaq niyyətindədir ki, nəhayət Azərbaycan qəti olaraq Şimala doğru addımlar atmağa başlasın. Bunu gören Qərb Azərbaycandan üz döndərsin və beləliklə, Ermənistan Azərbaycanı "perspektivsiz" Rusiyanın ağışuna itələsin, özü isə iqtisadi-siyasi sabitlik və demokratiya və'd edən Qərbə qovuşsun. Yunanıstanla bağlanan müqaviləyə isə Ermənistan Rusiyaya arxa çevirdikdən sonra yeyəcəyi "Şimal kötüyündən" özünü sığorta etmək üçün onu NATO-ya aparan möhkəm körpü kimi baxır. Həmin müqavilənin

məhz indi bağlanması da ermənilər üçün gələcək manevr imkanlarının genişləndirilməsinə xidmət edən vasitə olmalıdır.

Və nəhayət, bu razılaşma iyun ayında Türkiyə ilə Azərbaycan arasında bağlanan hərbi müqaviləyə də cavab tədbiri kimi qiymətləndirilə bilər.

Hər halda Ermənistanın son zamanlar etdiyi hərbi-diplomatik jestlər heç də xoş məramlı deyil və sözsüz ki, Türkiyə ilə yanaşı Azərbaycan da Ermənistanın daxil olduğu hərbi ittifaqın hədəfidir.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
26 iyun, 1996-cı il, № 34*

SURIYA TÜRKİYƏ ƏLEYHİNƏ İTTİFAQ YARATMAĞA ÇALIŞIR

Uzun illər bir sıra ərəb ölkələrinə, o cümlədən Suriyaya siyasi-iqtisadi və hərbi cəhətdən arxa duran keçmiş SSRİ-nin süqutundan sonra Orta Şərqdə münasibətlər balansını pozulmağa başladı. İlk öncə bu böyük subyektin dünyanın siyasi səhnəsindən getməsinin acısını İraq daddı. Küveyt məsələsində dünya dövlətləri tərəfindən yaxşıca tənbəh edilən rəsmi Bağdad yəqin ki, hələ son anadək Sovet dövlətinin valisi olan Rusiyadan kömək almaq ümidini kəsməmişdi. Lakin hadisələrin sonluğu zor-xoş özünü ərəb dünyasına lider kimi qəbul etdirməyə çalışan S.Hüseynə anladı ki, hələ lap yaxın keçmişdək onun güvəndiyi nəhəng qüvvə artıq real güc olaraq meydana yoxdur. Beləliklə, bu həqiqətləri hələ də həzm edə bilməyən İraq ərəb dünyasının liderliyi fikrindən uzaqlaşmaq zorunda qaldıqdan sonra, məhz Suriya özünü bu mövqedə görməyə çalışır. Sələfi kimi o da həqiqi liderə çevrilmək üçün ilk öncə bütün ərəbləri rahatsız edən bir məsələnin, Fələstin məsələsinin ərəblərin maksimum tələblərinə uyğun həll edilməsinə çalışaraq bu istiqamətdə əməli addımlar atmaqla, ərəb dünyasının rəğbətini qazanmağa və bu siyasi kapitalın hesabına özünün liderlik imicini formalaşdırmağa çalışır. Qeyd etmək lazımdır ki, əgər İraq fələstinlərlə həmrəyliyi Küveyt müharibəsi zamanı İsrailə bir neçə raket atmaqla nümayiş etdirməyə çalışdısa, Suriya bu işdə ondan qat-qat çox şeylər görməyə müvəffəq olmuşdur. Belə ki, artıq neçə illərdir davam edən İsrail-Ərəb münaqişəsində Suriya öz ərazisində daima müxtəlif terrorçu qrupların məskunlaşmasına şərait yaratmış, onları silah-sursatla təmin etmiş, beynəlxalq danışıqlarda birmənalı şəkildə öz

kəskin mövqeyini bildirmiş və hətta bir çox hallarda İsrailə hərbi münaqişədə tərəf kimi birbaşa iştirak etmişdir.

Bütün bunlara baxmayaraq, siyasi nüfuzuna görə ərəb ölkələri arasında İordaniya, Misir, Səudiyyə Ərəbistanı kimi dövlətlərdən çox-çox geridə qalan Suriya indi ərəb təəssübkeşliyi kartından başqa bir dövlətə qarşı istifadə etməyə çalışır. Bu dövlət Suriyanın yaxın qonşusu Türkiyə Respublikasıdır. Ərəb-İsrail münaqişəsi göstərdi ki, ərəblər yəhudilərə qarşı mütəşəkkil bir qurum olaraq birləşə bilmədilər. Bu istiqamətdə atılan axırıncı addım İsraildə son hakimiyyət dəyişikliyindən sonra, iyun ayının 21-dən 24-dək Qahirədə keçirilən ərəb ölkələrinin zirvə toplantısı oldu. Bu toplantı İsrailin yeni baş nazirinin radikal addımlarına qarşı bir tədbir kimi qiymətləndirilməsinə baxmayaraq, toplantının işində Suriya ərəb ölkələrinin diqqətini yeni hədəfə, İsrailə hərbi sahədə iş birliyi yapan Türkiyəyə qarşı yönəltməyə çalışdı. İsrail-Türkiyə müttəfiqliyinin bütün ərəb dünyasına qarşı olduğunu iddia edən Suriya təkidlə ərəb ölkələrinin cavab tədbirinə əl atmağa çağırdı. Lakin məsələnin mahiyyətinin əslində nədən ibarət olmasını yaxşı bilən bir sıra ərəb ölkələri, başda İordaniya krallığı olmaqla Suriyaya bu təşvişinin əsassız olduğunu anlatmaqla, hansısa əks tədbirin görülməsini lüzumsuz hesab etdilər. Buradan da əli boşa çıxan Suriya özünə yeni müttəfiqlər axtarmaqda davam edir.

Bəs, Suriyanın Türkiyəyə qarşı belə aqressiv münasibəti nə ilə izah edilə bilər? Hər şeydən əvvəl rəsmi Dəməşq Türkiyənin Suriya ilə həmsərhəd torpaqlarının xeyli hissəsinin, ata-baba ərəb torpaqları olmasını iddia edir. İkinci problem su məsələsidir ki, Suriya bu məsələdə də Türkiyə ilə heç cür ortaq məxrəcə gələ bilmir. Və nəhayət, bayaq qeyd etdiyi-

miz kimi İsrailə Türkiyə arasında əldə olunmuş hərbi əməkdaşlığı Suriya ona qarşı yönəlmiş ittifaq hesab edir. Torpaq məsələsini hələlik rəsmi olaraq dilə gətirməyə cəsarət etməyən bu ərəb ölkəsi, türklərin bu yaxınlarda Anadoluda gerçəkləşdirdiyi məşhur su anbarı və suvarma sistemi proyektini Suriyanın milli mənaflərinə zərbə kimi qiymətləndirir. O, hesab edir ki, Türkiyə dağlarından başlayıb, susuzluqdan həmişə əziyyət çəkən bu ölkəyə qədər axıb gələn çayların və su hövzələrinin qabağının kəsilməsi və Anadoluda bundan suvarma işləri üçün istifadə edilməsi Ankara tərəfindən atılmış ədalətsiz addımdır. Türkiyə tərəfi isə ona məxsus olan təbii ehtiyatlardan istifadə etmək hüququnun olduğunu bəyan edərək, həm də bildirib ki, o heç də öz qonşusunu susuz qoymaq niyyətində deyil. Əksinə, mərkəzləşdirilmiş su mənbəyi sisteminə Suriyaya onun ehtiyaclarını ödəyəcək qədər su vermək mümkündür. Və proyekt gerçəkləşdikdən sonra Suriya indiyə qədər istifadə etdiyindən daha çox su ala bilər. Lakin rəsmi Ankaranın heç bir güzəştli təklifi Suriyanı qane etmir. Bu iki ölkə arasında ziddiyyətlər artıq son həddə çatmaqdadır. İş o qədər mürəkkəbləşib ki, Suriya Türkiyə sərhədində 40 minlik ordu cəmləşdirib. Cavab tədbiri olaraq Türkiyə də öz cənub sərhədlərində hazırda hərbi manevr keçirir. Məsələnin belə ciddi şəkil alması Amerika Birləşmiş Ştatlarını da rahatsız etməyə başlayıb. Belə ki, ABŞ prezidenti B.Klinton öz NATO müttəfiqinin təcavüzə məruz qalmasına heç cür yol verməyəcəyini bildirib. O, Suriyaya xəbərdarlıq olaraq deyib: - "Türkiyəyə hücum etsəniz qarşınızda bizi görəcəksiniz". Əlbəttə, bu sözlərin arxasında nədayandığını, sözsüz ki, Suriyada yaxşı başa düşürlər. Hələ üstəlik gözlərinin qabağında yaddaşlardan tezliklə silinməyəcək əyani İraq misalı da var. Lakin bununla belə görünür

Hafiz Əsəd məqsədlərindən vaz keçmək niyyətində deyil. İndi baş tutmasa da gələcəkdə ilkin fürsət ələ düşən kimi öz qonşusuna gücünü göstərmək fikrindədir. Bu məqsədlə Yunanıstanın təklif etdiyi Afina, Yerevan, Tehran hərbi əməkdaşlığına Dəməşqin də qoşulması istisna edilmir. Qeyd edək ki, bu ideya yunanlara məxsusdur və Suriyanın həmin müttəfiqlikdə iştirak etməsini Ermənistan təklif edir. Hələlik bu məsələyə Suriyada rəsmi münasibət bildirilməsə də güman etmək olar ki, öz ərəb qardaşları içərisində Türkiyə əleyhinə müttəfiq tapa bilməyən Dəməşq bu yeni ittifaqı məmnuniyyətlə qəbul edəcək. Ancaq bu da bir həqiqətdir ki, təcavüz məqsədi ilə yaradılmış hər hansı bir ittifaq sonda məğlubiyyətə məhkumdur.

Türkiyəyə gəldikdə isə o belə mühasirə həlqələrindən dəfələrlə qalib çıxır. Bütün məsələlərin diplomatik yolla həll edilməsinin tərəfdarı olduğunu bəyan edən rəsmi Ankara görünür "xeyirxah" qonşuları ilə, həm də onların istədiyi dildə danışmağa hazır olmalıdır.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
6 iyul 1996-cı il, № 37*

RUSİYANIN QAFQAZ SİYASƏTİ İFLASA UĞRAYA BİLƏR

1996-cı ilin ilk aylarında Rusiya Federasiyasında prezident seçkisi kampaniyasının başlanması ölkənin daxilində və bilavasitə bu Şimal dövləti ilə bağlı olan yaxın xaricdə baş verəcək ictimai-siyasi proseslərə bir lənglik gətirmişdi. Seçki gününə qədər hətta Çeçenistandabelə vəziyyətin guya normallaşmış kimi təqdim edilməsi əlbəttə seçkilərdə Qərbin və MDB ölkələrinin müdafiə etdiyi "pislər içərisində yaxşı" hesab edilən Boris Yeltsinin prezident seçilməsi ilə bağlı idi. Seçkilərdən sonra əks tərəflərin razılığı ilə sün'i sürətdə dondurulan proseslər əlbəttə öz təbii axarına düşməliydi. Çeçenistanda baş verən son hadisələr bunu bir daha sübut etdi.

Güman etmək olar ki, Dağlıq Qarabağ probleminin həlli ilə bağlı hələ aprel-may aylarında planlaşdırılan qətiyyətli addımların atılması da Rusiyada və ABŞ-da keçiriləcək seçkilərlə əlaqədar olmuşdur.

İki nəhəng dövlətdən birində seçki başa çatdı. Ötən həftə B.Yeltsin and içərək yeni dördillik prezident fəaliyyətinə başladı.

Beləliklə başı bələlə postsovet məkanında mövcud olan problemlərin həll edilməsində yeni mərhələ açıldı. Çoxdandır ki, müsahibələrində artıq yerinə yetirdiyi missiyadan yorulduğunu bildirən və ekzotik ölkələrin birində diplomatik fəaliyyətini davam etdirmək istəyən Rusiya prezidentinin Dağlıq Qarabağ üzrə səlahiyyətli səfiri V.Kazimirov arzusuna uyğun olaraq Kosta-Rikaya səfir tə'yin edildi. Onun yerinə Rusiyanın Zimbabvedəki səfiri Yuri Yukalov gəldi.

Yeni diplomatın DQ-də olarkən "əgər münaqişənin həllinə ümidim olmasaydı buraya gəlməzdim" söyləməsi onun kifayət qədər optimist olmasından

xəbər verir. Ancaq bir sual hələlik açıq qalır. Bu optimizmin arxasında real iş və xüsusi plan durur, yoxsa deyilən sözlər sadəcə ümidverici diplomatik ifadədir. Sualın həqiqətə yaxın cavabını hələlik ancaq Rusiya Federasiyasının Ermənistandakı fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri Andrey Urnovun yerli jurnalistlərlə keçirdiyi görüşdə DQ ilə bağlı suallara verdiyi cavabda axtarmaq olar. Problemin həlli ilə bağlı Rusiyanın yeni mövqeyinin Ermənistandakı səfiri A.Urnovun dili ilə açıqlanması özlüyündə problemin həllində köklü bir yeniliyin olmayacağına bir işarədir. Görünür kəşfiyyat xarakteri daşıyan bu açıqlamanın Azərbaycanda necə əks-səda doğuracağından asılı olaraq Y.Yukalov öz fəaliyyət istiqamətini dəqiqləşdirəcək və manevr imkanlarını götür-qoy edəcəkdir. Rusiyanın yeni mövqeyindən bəhs edən Urnovun əsas tezləri bundan ibarətdir ki, Rusiya Azərbaycanın ərazisi bütövlüyünün qorunmasının tərəfdarıdır. Bunun ardınca səfir dərhal qeyd edir ki, DQ-nin rəsmi Bakıdan asılılığı perspektivsizdir. Dağlıq Qarabağın müstəqilliyini mövcud Azərbaycan sərhədlərini dəyişdirmədən gerçəkləşdirmək mümkündür. Fikrini bir az da açıqlayan səfir DQ-nin de-fakto müstəqil bir dövlət, de-yure isə Azərbaycanın tərkib hissəsi kimi qalmasının mümkünliyünü söyləyib. Görünür Rusiyanın bu təklifi Çeçenistana verəcəyi müstəqilliklə Dağlıq Qarabağa veriləcək müstəqilliyin eyniləşdirməsi arzusu ilə bağlıdır. Ancaq Çeçenistanla Qarabağ probleminin hətta müqayisə edilməsi belə yolverilməzdir. Çünki bu problemlərin kökləri və mənbələri tamamilə başqadır. Dağlıq Qarabağın ikiillik statusundan danışan səfir atəşkəs rejiminin indiyə qədər qorunub saxlanmasını münaqişə edən tərəflərin "silahların pariteti" ilə hesablaşması kimi qiymətləndirib. Ancaq bunun hansı vasitələrlə mümkün olduğuna toxunmayıb. Nəhayət

sonda A.Urnov bildirib ki, Moskva Qafqazlarda öz maraqlarından əl çəkmək niyyətində deyil.

Açıqlanan mövqedən belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, Rusiyanın Dağlıq Qarabağ probleminin həllində yaxın zamanlarda ciddi mövqe dəyişikliyi olmayacaqdır. Yeni səfirin təyini edilməsi isə problemdə yalnız bəzi "kosmetik" dəyişikliklərin həyata keçirilməsi ilə nəticələnəcək.

Ancaq son zamanlar regionda baş verən ictimai-siyasi proseslər Rusiya tərəfinin mövcud üsullarla Azərbaycanda möhkəmlənməyə can atmasının onun bütövlükdə Qafqaz siyasətinin iflasa uğraya biləcəyini şərtləndirir.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
14 avqust 1996-cı il, № 46*

ABŞ-AZƏRBAYCAN: MÜNASİBƏTLƏR DAHA DA YAXŞI OLMALIDIR

ABŞ Dövlət Departamentinin yeni dövlətlər üzrə baş əlaqələndiricisinin müavini Con Herbstin Konqresin Təmsilçilər Palatasının xarici siyasət komitəsində ABŞ-ın xarici siyasəti mövzusunda çıxışı olmuşdur. Həmin çıxışda Azərbaycanla bağlı məruzələr respublika mətbuatında geniş müzakirə və təhlil ediləcək. Hələlik çıxışının tam mətni ilə dəqiq tanışlığımız olmasa da YUSİA-nın yaydığı materiallara əsaslanaraq müəyyən fikirlər söyləmək mümkündür.

Hesabatdan göründüyü kimi, ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinin mövcud vəziyyəti bu ölkənin diplomatik və siyasi dairələrini də qane etmir. Əslində münasibətlərin inkişaf etdirilməsi və yüksək səviyyəyə çatdırılması üçün hər iki ölkədə təbii maraq, həmçinin ictimai-siyasi zəmin vardır. Bəs əlaqələrin lazımı sürətdə inkişafına mane olan səbəblər nədir.

Əvvəla qeyd etmək lazımdır ki, iki ölkə arasındakı münasibətlər sözsüz ki, okeanın o tayında yerləşən böyük dövlətin iradəsi və arzusuna uyğun olaraq istiqamətləndirilir. Azərbaycan isə münasibətlərdə təşəbbüsçü, eyni zamanda maraqlı tərəfdir. Mövqelərin və çəkirlərin qeyri tarazlığı isə ikinci tərəfin birinciyə tə'sir etmək imkanlarını həddən artıq məhdudlaşdırır, ona görə də hələlik sadəcə qarşı tərəfin təqdim etdiyi və milli maraqlarımıza uyğun təklifləri qəbul etməklə kifayətlənir. Belə vəziyyətdə münasibətlərin inkişaf sür'ətinə tə'sir etməyə təbii ki, respublikamızın nə imkanları, nə də vasitəçi mexanizmi var. Deməli, o zaman yalnız ABŞ-ın təşəbbüsü ilə iki ölkə arasında münasibətlər sür'ətlə və yüksələn xətlə inkişaf tapa bilər. ABŞ isə əslində münasibətlərin yüksək səviyyəyə çatmasında maraqlı olsa da, Azərbaycanın um-

duğu konkret addımlar atmağa hələlik ciddi sə'y göstərmir. Bə'zi analitiklər bunu səbəbkarı kimi erməni-yunan lobbii ittifaqını, bə'ziləri qarşıdan gələn prezident seçkilərini görürlər. Digərləri isə belə yumşaq mövqeni ABŞ-ın Qafqazda indiki vəziyyətdə Rusiya ilə üz-üzə gəlmək istəmədiyi ilə əlaqələndirirlər. Hətta bu münasibətlərdə dini məsələni də bir faktor kimi ortaya qoymağa çalışanlar var. Sonuncudan başqa söylənilən mülahizələrin hamısında müəyyən qədər həqiqət tapmaq mümkündür. Belə olan halda güman etmək olar ki, lobbii tə'siri ehtimalından başqa səbəblərin hamısı keçicidir. Münasibətlərə mane olan ən tə'sirli və əsas faktor kimi qiymətləndirilən ehtimal isə Rusiya və onun Qafqaz siyasəti ola bilər. Çünki bu ölkə dəfələrlə müxtəlif səviyyələrdə bəyan edib ki, Rusiya Qafqazdakı mövqelərində bir addım belə geri çəkilməyəcək. Lakin günün gerçəkliyi və tələbi isə başqadır. Zaman özü Rus siyasətçilərinin anlaşılmaz bəyənətlərinin əleyhinə işləyir. Şimali Qafqazda baş verən hadisələr, çeçenlərin getdikcə artan müqaviməti, müstəqil Qafqaz respublikalarında formalaşan yeni ictimai şəüur, azadlıq hissi, nəhayət Rusiyanın öz daxilində formalaşan geniş xalq kütlələrinin ümumi rə'yi rus ziyalılarının və qadınlarının zorakılığa qarşı öz səslərini ucaltmaları sözsüz ki, sonda siyasi avantüristlərin məğlubiyyəti ilə nəticələnəcək. Görünür ABŞ-ın siyasi liderlərinin bir qədər təmkinli və ləng hərəkətləri də Rusiyada gerçəkliyin dərk edilməsi, hər bir xalqın mənsub olduğu hüquq və azadlıqların onlara verilməsinin yaxın zamanlarda başa düşülməyinə olan inamla bağlıdır. Ümid etmək olar ki, nəhəng Şimal dövlətində onun zorakılıq siyasətini dəstəkləyənlərin sayı gündən-günə azalacaqdır. Lakin ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinin inkişafında müşahidə olunan lənglik, əlbəttə, təkcə bununla bağlı deyil.

Söylədiyimiz lobbi faktoru da ABŞ konqresində azadlığın dəstəklənməsi haqqında olan qanunda olan 907-ci maddənin Azərbaycana tətbiq edilməsinə nail olmaqla, üstəlik Porter əlavəsi kimi bir addımın atılmasını təşkil etməyə çalışmaqda ABŞ Azərbaycan münasibətlərinə öz "töhfəsini" vermişdir. Haqlı olaraq Con Herbst çıxışında 907-ci maddənin Azərbaycanda demokratiyanın və iqtisadiyyatın inkişafına ABŞ-ın yardım göstərmək imkanlarını məhdudlaşdırdığını, həmin qanunun ucbatından respublikamıza cəmi 800 milyon dollar yardım göstərildiyini, bu maddədən irəli gələn məhdudiyyətlərin ABŞ-ın Azərbaycanın tərəqqisinə müsbət təsir göstərmək qabiliyyətini kəskin surətdə aşağı saldığını Konqresin Təmsilçilər Palatasının xarici siyasət komitəsinin üzvlərinin nəzərinə çatdırmışdır.

Beləliklə, Azərbaycan və onun haqqında həqiqətlər ABŞ siyasi dairələrinə və ictimaiyyətə düzgün təqdim edilsə, Dağlıq Qarabağ və Azərbaycanın torpaqlarının 20 faizinin işğal olunması faktı ölkənin ictimai-siyasi dairələrinə aydınlaşdırılsa, bu iki dövlət arasında münasibətlərin daha da sürətlə inkişafına zəmin yarada bilər.

C.Herbstin çıxışında səslənən bəzi həqiqətləri Azərbaycan-ABŞ münasibətlərinin yüksəlişinə xidmət edən addım kimi qiymətləndirmək mümkündür.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
17 avqust 1996-cı il, № 47*

SIYASİ PROSESLƏRİN GƏRGİNLƏŞMƏSİ REGIONAL QARŞIDURMANI GÜCLƏNDİRİR

Regionda baş verən diplomatik gərginliklər və siyasi proseslərlə bağlı müxbirimizin suallarına YAP Mərkəzi Aparatı beynəlxalq əlaqələr və siyasi partiyalarla iş şöbəsinin məsul işçisi, politoloq Hikmət Babaoğlu cavab verir.

- Son zamanlar Qafqazda baş verən ictimai-siyasi proseslərin inkişafı belə bir fikir söyləməyə əsas verir ki, regionda maraqlar uğrunda mübarizə getdikcə kəskin xarakter alır. Sizcə, nəyə görə məhz indi mövqelər daha qətiyyətli, diplomatik gedişlər daha çılpəkdir?

- Bilirsiniz, bu ilk növbədə, Qafqazda mövcud olan problemlər və münaqişələrin nizama salınmasında, eyni zamanda, regiondakı iqtisadi maraqların kəşf üzərindən real müstəviyə keçməsində, yəni başda neft müqavilələri olmaqla, müxtəlif razılaşmaların gerçəkləşməsində həlledici məqamın yaxınlaşması ilə izah edilə bilər. Başqa bir səbəb müxtəlif qütblərin təmsilçisi olan hegemon qüvvələrin birinin regiondan sıxışdırılması, yəni tarixi mövqeyini güzəştə getmək istəməyən, eyni zamanda onu artıq qorumaq iqtidarında da olmayan Rusiyanın mövcud reallığı qəbul etməyərək imperiypərəst ambisiyalarını cilovlaya bilməməsidir.

Sualın ikinci hissəsinə gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası prezidentinin ABŞ-a tarixi səfərinə və onun nəticələrinə Rusiyanın söylədiyimiz ambisiyalardan doğan qısqancılıq hissləri ilə yanaşması, Rusiyanın aqressiv meyillərinin artması da vəziyyəti xeyli mürəkkəbləşdirib.

- Belə söyləmək olarmı ki, qarşıdurmanın kəskinləşməsinə təkan verən Rusiyadır?

- Əvvəla, nəzərinizə çatdırım ki, ABŞ səfərindən əvvəl Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev cənabları Rusiyaya səfər etdi. Əslində, həmin səfərin bu ilin sentyabrında həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Lakin Rusiya və Azərbaycanın qonşu dövlətlər kimi qarşılıqlı maraqları naminə ilk səfər Moskvaya edildi. Əslində, bu, Azərbaycanın Rusiya ilə münasibətlərinə böyük əhəmiyyət verməsini göstərən bir addım idi. Kremldə imzalanan sənədlərdən də göründüyü kimi, görüş qarşılıqlı anlaşma və dostluq şəraitində keçdi. Bunun ardınca gələn ABŞ səfəri də olduqca tarixi əhəmiyyətli və uğurlu oldu. Görünür, Rusiya səfərin nəticələrinin belə uğurlu olacağını gözləmiş. Ona görə də hələ səfər başa çatmamış ABŞ-Azərbaycan yaxınlaşmasına öz mənfi münasibətini Türkmənistan və İran dövlətləri "vasitəsilə" bildirdi. Əslində, regionun iqtisadi-siyasi problemlərinin həllinə böyük köməyi dəyə biləcək bölgənin demokratikləşməsində, yeni demokratik münasibətlər sisteminin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynaya biləcək bir ölkənin, ABŞ-ın Azərbaycanla dostluq münasibətlərini alqışlamalı olan Rusiya, belə qısqanc mövqe nümayiş etdirməklə, söylədiyimiz problemin həll edilməsində və ümumbəşəri dəyərlərin regionda intişar tapmasında maraqlı olmadığını sübut etdi. Başqa sözlə, Rusiya yaratdığı və idarə etdiyi münaqişə və problemlərin həll edilməsini heç kəsə həvalə etməyəcəyini göstərməyə çalışdı. Elə buradan da artıq maskalanması mümkün olmayan çılpaq "diplomatik" gedişlər ortaya çıxdı. Yə'ni Rusiyanın artıq iflasa uğrayan Qafqaz siyasəti tam çılpqlığı ilə hamıya bəlli oldu. Əlbəttə, bu, rus diplomatiyasının məğlubiyyətidir. Çünki Rusiyanın son hərəkətlərindən aydın olur ki, o, artıq ən'ənəsinə uyğun olaraq güc və zor yolu ilə danışmağa üstünlük verir. Bu üsul isə qeyd etdiyimiz kimi, diplomatiyanın

gücsüzlüyündən doğan bir haldır.

- Bəs bütün bunlara münasibətdə Amerika Birləşmiş Ştatlarının və Qərbin reaksiyası barədə nə demək mümkündür?

- Heydər Əliyev cənablarının ABŞ-a rəsmi səfərindən sonra yerli mətbuatımız (istər müxalifət, istərsə də iqtidar mətbuatı) daha çox ABŞ- Azərbaycan münasibətlərində Xəzər nefti və Qarabağ problemini əsas mövzu kimi təhlil və şərh etdilər. Ancaq "Yeni Azərbaycan" qəzetində bu səfərin yekunlarını təhlil edərkən biz ABŞ-Azərbaycan münasibətlərindən asılı olaraq Qafqazlarda, Yaxın və Orta Şərqdə, o cümlədən, Mərkəzi Asiyada dövlətlərarası əlaqələrdə yeni istiqamətlərin formalaşa biləcəyini qeyd etmişdik. Həmin vaxt səfərin bu aspektini diqqət mərkəzinə çəkərkən Rusiya, İran və Türkmənistanın hələ səfər başa çatmamış müxtəlif addımlar atmağı planlaşdırmalarını nümunə gətirmirik. Çox keçmədi ki, ABŞ-Azərbaycan münasibətlərindən doğan regional əlaqələr sistemində başqa bir dövlətin - İsrailin də özünəməxsus mövqedən münasibət bildirdiyinin şahidi olduq.

Əlbəttə, zəngin təcrübəyə malik böyük siyasətin oyun qaydalarını dərinlən bilən möhtərəm prezidenti-miz Heydər Əliyev cənabları və dünya siyasətini müəyyənləşdirən bir ölkənin siyasəti lideri Bill Klinton cənabları iki dövlətin iqtisadi-siyasi əlaqələrini yeni statusla, yeni müstəviyə köçürərkən regionda bunun ətrafında baş verə biləcək ictimai-siyasi prosesləri, yaranacaq yeni münasibətlər sistemini ölçüb-biçmiş deyildilər. Ona görə də əvvəlcədən proqnozlaşdırılması mümkün olan belə hallara adekvat münasibətlər planının hazır olması şübhə doğurmur. Mə'lumdur ki, ABŞ prezidenti Bill Klinton və vitse-prezident A.Qor bu günlərdə Heydər Əliyev cənablarına məktub göndərib. Məktubda ATƏT-in Minsk qrupu həm-

sədrlərinin sentyabrın sonlarında regiona səfəri zamanı Qarabağ probleminin həlli istiqamətində nəzərə cərpacaq irəliləyiş olacağı göstərilir. ABŞ prezidenti Qarabağ probleminin nizamlanmasını öz ölkəsi üçün ən mühüm məsələ hesab etdiyini bildirib. Dolayısı ilə bu fikirlər elə ABŞ-ın regiondakı son proseslərə münasibətinin ifadəsi kimi də qiymətləndirilməlidir.

- Hesab etmək olarmı ki, Rusiya yaxın zamanlarda Qafqaz siyasətində güzəştə gedə bilər?

- Əslində, Rusiyanın güzəştə getməsi və ya getməməsi söhbət mövzusu olmamalıdır. Bu ölkənin hökumət dairələri gerçəkliyi nəzərə alaraq imperiya maraqlarından deyil, rus xalqının milli maraqlarından çıxış etməlidir. Mətbuatda söylədiyim bir fikri yenidən təkrar etmək istəyirəm: Rusiyanın Qafqazda törətdiyi və idarə etdiyi təxribatlara xərclədiyi pul "LUKOyl" neft şirkətinin Xəzər neftindən əldə edəcəyi gəlirdən qat-qat çoxdur. Əgər Rusiya 5 manat qazanmaq üçün 15 manat xərcləyirsə, deməli o, yaxşı "iqtisadçı" deyil və müflis olmağa məhkumdur. Belə olduqda, Rusiyanın münaqişələrin tezliklə həll edilməsinə kömək göstərməsi onun güzəştə yox, milli marağı kimi qəbul edilməlidir. Rusiya gec-tez bunu dərk edəcəkdir.

- Ancaq Rusiyanın mövqeyi hələlən konstruktivlikdən çox uzaqdır.

- Doğrudur, Rusiya hazırda Qafqazlarda hərbi cəhətdən daha da möhkəmlənmək üçün cəhdlər edir. Ermənistanla Rusiya arasında "dostluq, əməkdaşlıq və hərbi yardım haqqında" bu yaxınlarda imzalanmış saziş də əslində, həmin planın tərkib hissəsidir. Ancaq belə mövqe perspektivli deyil və yaxşı heç nə vəd etmir. Böyük imperiyalar qurmuş və əsrlərlə onu yaşatmağı bacarmış xalqlar klassik imperiya üsul-idarəsindən XX əsrdə imtina etmək məcburiyyətində qaldılar. Yeni imperiya yaratmaq arzuları bu gün ro-

mantikadır. Özünü dərk edən xalqlar indi, belə demək mümkündürsə, müstəmləkəçiliyin yeni modelini - "iqtisadi" modelini mənimsəyiblər. Yə'ni sivil münasibətlər sistemi yaratmaqla beynəlxalq hüquq normalarına əsaslanaraq təbii iqtisadi rəqabətə girməyi daha üstün tuturlar. Hər hansı siyasi və hərbi təzyiq isə həmin ölkənin sadəcə olaraq, söylənilən rəqabətə qoşulmasına şərait yaradılması üçün edilir. Bu gün Azərbaycan nəinki Rusiyanı regionda və Xəzər hövzəsində iqtisadi rəqabətə qoşulmağa dəvət edir, hətta bunu təkid edir. Rusiya isə köhnə imperiya düşüncə tərzindən azad ola bilmədiyi üçün mütləq Azərbaycanda hərbi baza yerləşdirməyə və onun dövlət sərhədlərinə nəzarət etməyə çalışır. Belə olduqda, əlbəttə, konstruktiv əməkdaşlıq baş tutmayacaq və buna görə Rusiya məs'ulyyəti daşıyır.

- Ermənistanla Rusiya arasında imzalanmış saziş Azərbaycanın mənafeyinə nə dərəcədə toxunur? Rusiyanın imperiypərəst dairələri iddia edirlər ki, həmin saziş üçüncü tərəfə - Azərbaycana qarşı deyil. Azərbaycanın özü ilə də belə bir saziş imzalanıbmı?

- Bilirsiniz, belə izahla ən sadəlövh adamı da inandırmaq çətindir. Bir dəfə Rusiyanın xarici işlər naziri Y.Primakovun Avropa ölkələrinə turnesi zamanı onu inandırmağa çalışırdılar ki, NATO-nun Şərqi doğru genişlənməsi Rusiyaya qarşı deyil! Primakov isə cavab verdi ki, bəs kimə qarşıdır, antarktidayımı? İndi isə ruslar bizi inandırmağa çalışırlar: "ölkənin 20 faizini işğal etmiş bir dövlətə bir milyard dollarlıq silah-sursat, nüvə başlıqlı raket veririk, onunla qarşılıqlı-hərbi yardım barəsində müavilə bağlayırıq, ancaq bu, sizə qarşı deyil". Bəs görəsən kimə qarşıdır? Somaliyəmi? Bu, adamın gözünün içinə baxıb utanmadan, necə deyərlər, bolşeviksayağı "qırmızı" yalan da-

nışmaqdır.

Ermənistanla Rusiya arasında imzalanmış saziş əslində işğalçı ölkəyə verilmiş silah-sursata hüquqi cəhətdən bəraət qazandırır. Hələ bu azmış kimi, bundan sonra da Ermənistanla Rusiyanın istədiyi qədər silah verməsinə zəmin yaradır. Bu isə, əlbəttə, Azərbaycanı narahat edir və Azərbaycanın Xarici İşlər Nazirliyinin bəyanatında haqlı olaraq həmin narazılıq rəsmi ifadə edilir.

- Sizcə, Rusiyanın son hərəkətlərinə cavab olaraq hansı tədbirləri həyata keçirmək olar?

- Rusiya mə'lum faktı bir daha yüksək səviyyədə təsdiq edərək sübut etdi ki, o, Qarabağ məsələsində tutduğu mövqeyə görə, neytral ölkə deyil. Belə olduqda, həmin problemin həllində vasitəçi kimi obyektiv rol oynaya bilməz. Ona görə də Rusiyanın MQ həmsədrliyinə Azərbaycan yenidən baxmalıdır. Bu işdə ABŞ və Qərb təşəbbüsü ələ alaraq məs'ulyyəti öz üzərinə götürməlidir. Çünki regionda onların maraqlarının təmsilçisi Azərbaycandır. İnanırıq ki, yaxın zamanlarda belə də olacaq.

- Müsahibəyə görə çox sağ olun!

Müsahibəni apardı:

Aynur Məmmədzadə
«Yeni Azərbaycan» qəzeti,
28 avqust 1996-cı il

RUSİYANIN QAFQAZDA YENİ OYUNLARI

Noyabr ayının 24-də Dağlıq Qarabağda keçirilən qeyri-qanuni prezident seçkiləri baş tutdu. Beləliklə, Türkiyə, Fransa, Rusiya, ABŞ, İran və s. kimi nüfuzlu dövlətlərin pislədikləri və Lissabon sammiti danışıqlarına əvvəlcədən vurulan zərbə kimi qiymətləndirdikləri bu hüquqi-siyasi akt ermənilər tərəfindən gerçəkləşdirildi. Əslində hələ iki il əvvəl DQR-də parlament seçkilərinin keçirilməsi və həmin qanunsuz parlament tərəfindən R.Koçaryanın prezident tə'yin edilməsi 1996-cı il 24 noyabrında həyata keçirilən növbəti siyasi aksiyaya hazırlıq idi. Politoloq və siyasi ekspertlər üçün o qədər də gözlənilməz olmayan bu addım nəyə görə məhz noyabr ayının 24-də atıldı? Və dünyaya siyasətini müəyyənləşdirən nəhəng dövlətlərin iradəsinin əleyhinə belə kobud addım atmağa erməniləri cəsarətləndirən hansı siyasi amil oldu?

Məsələyə obyektiv baxış imkanı əldə etmək üçün ilk növbədə Rusiya tərəfindən idarə edilən keçmiş SSRİ məkanında mövcud olan münaqişələrin inkişaf qrafikinə nəzər salmaq... Beləliklə, 1996-cı il noyabr ayının 23-də Abxaziyada, 24-də isə Qarabağda seçkilər keçirildi. Bir gün fərqlə Belorusiyada referendum və Kobardina-Balkariyada bəlkərlərin öz müstəqilliklərini e'lan etməsi baş verdi. Daha sonra Moskvada Rusiyanın baş naziri V.Çernomyrdinlə Çeçenistan koalisiya hökumətinin başçısı A.Məshədov arasında iki respublikanın münasibətlərini 2001-ci ilədək nizamlayacaq hüquqi sənəd imzalandı. Abxaziya, Qarabağ və Belorus hadisələri dramatik inkişaf e'tibarı ilə öz kulminasiya nöqtəsinə çatdırıldı. Hər üç hadisənin mahiyyətinin arxasında gizlənən məqsəd Rusiya tərəfindən yaradılan və idarə edilən hadisələrə legitimlik donu geydirməklə onları hüquqi və faktiki nöq-

teyi-nəzərdən rəsmiləşdirmək idi. Deməli, Qarabağda seçkilərin noyabr ayının 24-də keçirilməsi əvvəlcədən əlaqəli olaraq planlaşdırılmışdı. Erməniləri isə belə bir addım atmağa cəsarətləndirən əlbəttə Rusiya olmuşdur. Qəribə də olsa söyləmək vacibdir ki, Şimal dövləti bu addımla indiki məqamda təkcə Azərbaycana deyil, həm də Ermənistanla təzyiq etmək imkanlarını nümayiş etdirməyə cəhd göstərmişdir. Lissabon samiti ərəfəsində həyata keçirilən bu tədbir Ermənistan dövlətinin imicinə zərbə vurmaqla yanaşı, həm də bu respublika Qərbə doğru meyl edərsə və ya onların təkliflərini qəbul etmək niyyətinə düşərsə Rusiyadan ağır zərbələr alacağına vurulan eyham idi. Başqa bir məqsəd isə Rusiyanın maraqlarının təmin olunmayacağı təqdirdə regionda siyasi sabitliyin bərqərar edilməsinin əbəs cəhd olduğunu və Qarabağ probleminin açarının hələ də onun əllərində olmasını bir daha nümayiş etdirmək idi. Bəs bütün bunların Çeçenistanla bağlılığı hansı siyasi müstəvi üzərindədir və necə oldu ki, birdən-birə çeçenlərə böyük güzəştlər edildi? Məlumdur ki, Rusiya prezidenti B.Yeltsin Çeçenistandan bütün federal ordu birləşmələrinin çıxarılması haqqında fərman imzalayıb. İçkeriya respublikası hökumətinin başçısının moskvalı həmkarı V.Çernomırdinlə görüşündə isə mə'lum müqavilə bağlandı. Həmin müqavilə əsasən iqtisadi və bərpa məsələlərini əhatə etdiyindən Çeçenistanın siyasi statusu hələ açıq qaldı. Qeyd etmək lazımdır ki, bu tələsik anlaşmanın arxasında duran niyyət Rusiyanın özünü çeçen problemini artıq həll etmiş kimi təqdim etmək istəyidir. Çünki rus siyasətçiləri yəqin etmişlər ki, bu məsələ həll edilməyincə nə Xəzərin statusu, nə də strateji neftin marşrutu məsələsində ciddi irəliləyişə nail olmaq mümkün deyil. Başqa bir tərəfdən isə rus-çeçen münasibətlərindəki qeyri-müəyyənlik erməni-

Azərbaycan münasibətləri üçün də siyasi örnək olmalıdır. Yə'ni hər iki konflikt - neft və status məsələsi öz qəti həllini tapana qədər müvəqqəti olaraq dondurulmalı, hadisələrin inkişafından asılı olaraq Rusiyanın Çeçenistana verəcəyi hüquqi statusa uyğun bir status da Azərbaycan tərəfindən ermənilərə veriləcəkdir. Bütün bunlara isə zaman lazımdır... Əlbəttə, bu müddət ərzində hakimiyyətin yüksək eşalonunda əyləşmiş müharibə mafiyasının öz gəlirlərindən məhrum olması üçün Şimali Qafqazda növbəti müharibə ocağının fitilinin yandırılması zəruri idi. Qeyd etdiyimiz Kəbardin və Balkar münasibətlərinin söylədiyimiz hadisələrlə əlaqəsi isə məhz bu amillərlə bağlıdır. Bütün bu hadisələrin fonunda Belorusun az qala Rusiya ilə birləşməsinə hüquqi əsas verən referendumun keçirilməsi və onun müsbət nəticələri ilə Rusiyanın hələ də SSRİ-ni bərpa edə beləcek iqtidarında olmasını nümayiş etdirmək idi. Şübhəsiz, siyasi gələcək baxımından heç bir məntiqə söykənməyən bu hadisələr həddindən artıq perspektivsiz görünür. Lakin buna baxmayaraq, bəşəriyyətin XXİ əsrin hamar və rahat yoluna çıxması üçün görünür bu maneələri keçməsi vacibdir.

Respublikamıza və onun ən ağır probleminə gəldikdə isə bir şeyi vurğulamaq lazımdır ki, dünya ictimaiyyətinin dəstəyini almaq və diplomatik uğurlar əldə etmək baxımından son illərdə mühüm nailiyyətlər qazanılmışdır ki, bu da Qarabağ probleminin həlli üçün çox vacibdir. Lakin təəssüf hissi ilə altı ay əvvəl söylədiyimiz fikri bu gün bir daha təsdiq etmək zorundayıq. ("Qafqazda mənafeələr üçbucağı" H.B. "Yeni Azərbaycan" 12 iyun 1996-cı il). Bu ilin sonunadək Qarabağ məsələsinin həllində əhəmiyyətli irəliləyişin əldə ediləcəyinə ümid çox azdır.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
30 noyabr 1996-cı il, № 67*

ÇEÇENİSTAN SEÇKİ ƏRƏFƏSİNDƏ

1997-ci ilin yanvar ayının 27-nə təyin edilmiş prezident seçkilərinə ilk namizədlərin qeydə alınması ilə İçkeriya Respublikasının təmsilçisi olmaq uğrunda mübarizə startı vermiş oldu. Dünənə qədər Mərkəzi Seçki Komissiyasında prezidentliyə namizəd kimi üç nəfər qeydiyyatdan keçmişdir. Bunlar İçkeriya Respublikasına C.Dudayevdən sonra rəhbərlik etmiş Zəlimxan Yandarbiyev, koalisiya hökumətinin başçısı Aslan Məshədov və Mərkəzi qoşun birləşmələrinin qərargah rəisi, Budyonnovsk hadisəsinin yarıməfsanəvi qəhrəmanı Şamil Basayevdir. Dekabr ayının 2-də isə 4-cü namizəd - Çeçenistan şimal qoşunlarının komandanı, "Çeçen Milli Müstəqillik" Partiyasının sədri Vaxa Arsanov mərkəzi seçki komissiyasına müraciət edərək mübarizəyə qoşuldu. Beləliklə, Doku Zavqayev namizədliyini verməkdən imtina edərək kö-nüllü surətdə ölkənin siyasi səhnəsini mənfi obraz kimi birdəfəlik tərk etdi. Qeyd etmək lazımdır ki, prezidentliyə namizədlərin üçünün soyadı respublikamızda, o cümlədən bütün dünyada məşhurdur və hər üç siyasətçi-döyüşçünün əqidəsi, prinsipləri və yeridəcəkləri siyasətin istiqamətləri barədə istər ölkə ictimaiyyatında, istərsə də bütövlükdə region xalqlarında kifayət qədər mə'lumat vardır.

Eyni zamanda onların arxalandığı sosial-siyasi baza da hamıya mə'lumdur. Dördüncü namizəd V.Arsanova gəldikdə isə, onun haqqında həтта siyasətlə az-çox məşğul olan adamların belə bilgisi azdır. Müstəqillik uğrunda döyüşlərdə şücaət göstərməsinə baxmayaraq V.Arsanovun arxasında duran sosial baza və yeridəcəyi siyasi kurs çoxları üçün aydın deyil.

Beləliklə, bundan sonra adları birinci çəkilən üç

nəfərdən daha artıq nüfuzlu bir namizədin ortaya çıxma biləcəyi ehtimalının sıfıra yaxın olduğunu nəzərə alsaq, bəri başdan söyləmək mümkündür ki, prezidentlik kreslosu uğrunda əsas mübarizə də məhz bu üç siyasətçi arasında gedəcək.

Bəs Çeçenistanda seçkiqabağı vəziyyət necədir və bu durum ayrı-ayrı siyasətçilər tərəfindən necə qiymətləndirilir? Əvvəla, onu qeyd etmək lazımdır ki, Rusiya Federasiyası prezidentinin bütün federal ordu hissələrinin Çeçenistandan çıxarılması ilə bağlı imzaladığı fərmandan sonra Arqun şəhərində fərmanın icra edilməsi ilə əlaqədar danışıqlar aparıldı. Əldə olunan razılaşmaya görə gələn ilin yanvarın 25-nə qədər bütün ordu hissələrinin çıxarılması planlaşdırıldı. Bu razılaşma bəzi çeçen liderləri tərəfindən narazılıqla qarşılasa da, ümumən qəbul edildi. Əsas narazılıq ordunun 1997-ci ilin yanvarın 25-dək, yəni seçkiyə cəmi iki gün qalana qədər deyil, daha tez çıxarılması istəyi ilə bağlı idi. Bundan başqa bütün imzalanmış müqavilələr və hadisələrin gedişi çeçenləri qane edirdi. Əks-tərəfi, yəni Rusiyanı isə qane etməyən bir sıra ciddi məqamlar var idi və onlar bu gün də mövcuddur. Sırr deyil ki, hazırda Rusiyada idarəedici və qanunverici hakimiyyətə tamamilə ayrı-ayrı siyasi baxışlara mənsub olan qüvvələr rəhbərlik edir. Əgər bunun üstünə hakimiyyət üzvlərinin içərisindəki müxalifliyi də gəlsək o zaman əlbəttə Çeçenistan məsələsinə münasibətdə fikirlərin nə qədər rəngarəng olacağını əvvəlcədən söyləmək mümkündür.

... Beləliklə, Rusiya Dövlət Dumasının deputatı, Liberal Demokrat Partiyasının sədri Vladimir Jirinovski çeçen-rus razılaşmasını milli satqınlıq kimi qiymətləndirdi. Onun fikrincə, Rusiya prezidentinin ətrafında xarici kəşfiyyat agentliklərinin adamları yerləşdirilib və həmin insanların təzyiq və tə'siri ilə prezident or-

dunun çıxarılması haqqında fərman imzalayıb.

Üstəlik həmin şəxslər həm də prezidentin "adamları" olduğuna görə Dumada impiçment məsələsi qoyulmalı və hökumət istefaya göndərilməlidir.

Rusiya Xarici İşlər Nazirliyinin mövqeyi də V.Jirinovskinin mövqeyindən o qədər fərqlənmir. Belə ki, Xarici İşlər Nazirliyi yaydığı bəyanatda bildirib ki, hər hansı bir ölkə İçəriya Respublikası ərazisində səfirlik açmaq fikrinə düşsə, o, bütün tədbirlərə, hətta həmin ölkələrlə diplomatik əlaqələri belə kəsməyə hazır olacaq. İcra və qanunverici orqanın rəsmi nümayəndələrinin ən kəskin fikirləri seçki ərafəsində belə oldu. Lakin Rusiya Təhlükəsizlik Şurasının sədri İvan Rıbkının mövqeyi bir qədər daha loyal səsləndi. Onun dediyinə görə Çeçenistanda həqiqi demokratik seçkilərin keçirilməsi üçün hazırda respublikanı tərk etmiş vətəndaşların qayıtması və seçkilərdə onların iştirakının təmin edilməsi vacibdir. Qeyd edək ki, Çeçenistanı tərk etmiş vətəndaşlar dedikdə müharibəyə qədər orada yaşamış kazaklar və ruslar nəzərdə tutulur. Yalnız bu halda həqiqi prezident seçkilərindən söhbət gedə bilər. Göründüyü kimi, Rusiya ali hakimiyyət orqanlarının ayrı-ayrı rəhbərləri və nümayəndələrinin problemin həllinə, seçki məsələsinə münasibəti müxtəlifdir. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, hələlik prezidentin fərmanı sözsüz icra edilir. Dünən növbəti 205-ci diviziya da Çeçenistan ərazisindən çıxarılaraq məlum Budyonnovsk şəhərinə gətirildi. Arqun razılaşmasına isə hər iki tərəf hörmətlə yanaşır. Belə ki, Qroznı aeroportundakı yeganə atışma istisna olmaqla, tərəflər bir-birinə hücum etmir. Güman etmək olar ki, bu anlaşma seçkilərə qədər davam edəcək. Və nəhayət, 1997-ci ilin yanvar ayının 27-də çeçen xalqı özünə prezident seçmiş olacaq. Ancaq təəssüf ki, Rusiyadakı bəzi nüfuzlu və səlahiyyətli qüvvələr seç-

kilərin baş tutmasında maraqlı deyillər. Ona görə də çeçen liderlərini qarşı-qarşıya qoymaq, prezident kürsüsü uğrunda aparılan sivil mübarizəni silahlı toqquşmaya çevirmək istəyirlər. Rusiya televiziya kanalları ilə tez-tez guya çeçen döyüşçülərinin hakimiyyət uğrunda bir-biri ilə vuruşacağı haqqında məlumatlar yayılması da ictimai rəyi dolaşdırmağa, gələcəkdə törədiləcək təxribata indidən sosial baza yaratmağa xidmət edir. Lakin ümid etmək olar ki, hər cür çətinliyə birgə sinə gərmiş və müstəqillik əldə etmiş çeçenlər özlərinə layiqli prezident seçməklə bir daha milli mənafeələrinin hər şeyin fövqündə olduğunu bütün dünyaya sübut edəcəklər.

Çeçenistan Respublikasının prezidenti seçilmək xoşbəxtliyi isə iki namizəddən birinə - A.Məshədov və ya Z.Yandarbiyevə qismət olacaq.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
4 dekabr 1996-cı il, № 68*

RUSİYA İLƏ AZƏRBAYCAN ARASINDA HƏRBİ-TEKNİKİ ƏMƏKDAŞLIQ DAHA PERSPEKTİVLİDİR

Dekabr ayının sonuncu on günlüyü Rusiya Federasiyasının müdafiə naziri İqor Radionovun respublikamıza rəsmi səfəri ilə yadda qaldı. Son illərdə Azərbaycanla Rusiya arasında hərbi əməkdaşlığın istiqamətləri və formaları müxtəlif səviyyəli görüşlərdə müzakirə edilsə də konkret prinsipial razılıq əldə olunmamışdır. Bu baxımdan İ. Radionovun Bakıya gəlməsi bir sıra məsələlərə dair razılaşmaların əldə edilməyi fikrini söyləməyə əsas verirdi. Lakin müdafiə nazirinin jurnalistlərlə görüşməməsi görünür, onun səfər zamanı nəzərdə tutduğu prinsiplərlə bağlı müəyyən nəticə əldə edə bilməməsi ilə əlaqədar idi. Bununla belə yüksək səviyyəli görüşdə əməkdaşlığın istiqamətləri, regionda hərbi-siyasi vəziyyət, münaqişələrin həlli, onların sabitləşdirilməsi tədbirləri haqqında və nəhayət Qəbələ RLS-in statusu müzakirələrin mövzusu olmuşdur. Görüşdə hərbi-texniki əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi ilə bağlı müəyyən razılıq əldə edilsə də digər məsələlərin həll olunması üçün onların öyrənilməsinin vacibliyi vurğulanıb.

Qeyd etmək lazımdır ki, hazırkı mərhələdə Rusiya yalnız Azərbaycanda gələcəkdə hərbi baza yerləşdirmək üçün cəhdlər göstərir və bu məqsədlə müəyyən hüquqi baza əldə etməyə çalışır. Sırr deyil ki, Azərbaycanın cənub sərhədlərinin, yəni İran və Türkiyə ilə olan sərhədlərin rus sərhədçiləri tərəfindən qorunmasının məqbul olduğu dəfələrlə müxtəlif vəzifəli Rusiya dövlət rəhbərlərinin dilindən eşidilib. Hətta bunun "zəruri" olduğunu ictimaiyyətə anlatmaq üçün müxtəlif informasiya vasitələrində Azərbaycandan Rusiyaya narkotik maddələrin, müxtəlif döyüş sur-

satları və "mücahidlərin" keçməsi haqqında dezinformasiyalar verilib. Ancaq söylənilənlər həqiqətə uyğun olmadığına görə heç bir effekt verməyib. Bu görüşdən sonra da Azərbaycanda Rusiyanın hərbi bazalarının yerləşdirilməsi məsələsi ilə bağlı suala müdafiə naziri Səfər Əbiyev - "Həmin məsələ müzakirə edilməyib və edilməyəcək" - deyə cavab verib.

Əslində Rusiyanın keçmiş SSRİ-nin nüfuz dairəsini bərpa etməyə cəhd göstərməsi bu ölkənin ayrı-ayrı siyasətçiləri tərəfindən heç də xüsusi olaraq gizlədilmir. NATO-nun Şərqə doğru genişlənməsi məsələsi reallaşdıqca Rusiyanın da bu meylləri artmağa başlayıb. Ancaq NATO-dan fərqli olaraq, Rusiya əməkdaşlıq etmək niyyətində olduğu ölkələrlə paralel deyil, şaquli münasibətlərə üstünlük verir. Ona görə də bərabərhüquqlu tərəfdaş olan NATO ölkələrini təqib edən uğur Rusiyaya nəsib olmur. Məsələn, Gürcüstanla yaradılmış münasibətlərə diqqət yetirək. Rusiyanın hərbi bazalarının Qafqaz ölkələrində yerləşdirilməsi və münaqişələrin nizama salınmasında rus hərbiçilərinin sülhməramlı qüvvələr statusunda istifadə edilməsi eyni vaxtda Azərbaycana və Gürcüstanla təklif edilmişdi. Azərbaycan bundan imtina etsə də, Gürcüstan verilən təkliflə razılaşmışdı. Hazırda buqonşu ölkədə Rusiyanın hərbi bazaları mövcuddur və Abxaziyada rus əsgərləri sülhməramlı qüvvələr rolunda xidmət edir. Ancaq nəticədə bu xidmət Abxaziyadan gürcülərin tam qovulmasına səbəb olub. Hərbi bazalar isə Gürcüstan dövlətinə təzyiq vasitəsinə çevrilib. İndi Gürcüstan rus qoşunlarının ərazisindən çıxarılması və Abxaziyanı tərk etməsi üçün müxtəlif cəhdlər etsə də, hələlik bir şeyə nail ola bilməyib. Əlbəttə, belə nümunə heç də ürəkaçan deyil. Bunu müşahidə edən digər dövlətlər də təbii ki, Rusiya ilə əməkdaşlıqdan yayınmağa çalışacaqlar. Bu mə'nada

müdafiə naziri S.Əbiyevin hərbi bazalarla bağlı nümayiş etdirdiyi birmə'nalı mövqe tamamilə məntiqlidir.

Rusiya Müdafiə Nazirliyi Baş Beynəlxalq Əməkdaşlıq İdarəsinin rəisi, general-polkovnik Leonid İvaşov və Azərbaycanın müdafiə naziri Səfər Əbiyevin jurnalistlərlə görüşü zamanı söylənilən fikirlərdən aydın olub ki, müzakirə edilən məsələlərdə fikir ayrılığı da mövcuddur. Belə ki, L.İvaşov Ermənistan ərazisində Rusiya hərbi bazalarının olmasını sabitləşdirici amil hesab edibse, general S.Əbiyev bu bazaların qarşılıqlı münasibətlərinin normal vəziyyətə salınmasına və sülhün bərqərar edilməsinə ciddi maneə olduğunu söyləyib. Əlbəttə, burada da Azərbaycanın müdafiə naziri mövqeyində tamamilə haqlıdır. Ən azı ona görə ki, 6 illik müharibə zamanı həmin bazalar erməni döyüşçülərinin və Ermənistan ordusunun hər tərəfli mə'nada (canlı qüvvə, silah-sursat, döyüş texnikası və s. baxımdan) təchizat bazası olmuşdur.

Daha sonra Rusiyanın Ermənistanla birgə hərbi tə'lim keçirməsinin qanuniliyi və bu dövlətin Qarabağ probleminə vasitəçilik roluna nə qədər uyğun gəlib-gəlməməsi ilə bağlı verilən suala cavab olaraq L.İvaşov hazırda barışığı saxlamaq və sülh müqaviləsi bağlanması üçün onu inkişaf etdirmək məqsədilə birgə tə'limlərdən imtina etməyin lazım olduğunu e'tiraf edib.

Mövqelərdən göründüyü kimi, Rusiya ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlıq hərbi-texniki sahədə daha perspektivlidir. Həmin əməkdaşlıq isə S.Əbiyevin qeyd etdiyi kimi, "Hərbi əməkdaşlıq haqqında dövlətlərarası protokol" və "Azərbaycan və Rusiya Müdafiə Nazirliklərinin əlaqələri haqqında plan"la tənzimlənəcək və gələn ilin yanvar ayının sonunadək imzaanacaq.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
25 dekabr 1996-cı il, № 74*

COZEF PÇESSEL "HAY DAD"LA NƏ DANIŞIB?

Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti B.Klintonun Qarabağ məsələsi üzrə xüsusi nümayəndəsi Cozef Pressel Lissabon sammitindən bir həftə əvvəl "Hay Dad" daşnak partiyasının də'vəti ilə ermənilər qarşısında Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlı mühazirə oxuyub. Mühazirənin mətnini "Molorok" qəzeti dərc edib və Amerika diplomatının həmin çıxışı gec də olsa respublika mətbuatında da çap olunub. Öz çıxışında C.Presli bir sıra prinsipial məsələlərlə bağlı təhrikedici fikirlər söyləməklə yanaşı əslində bu vaxta qədər təmsil etdiyi dövlətin də təşəbbüsü ilə əldə edilmiş diplomatik uğurların lüzumsuz bir şey olduğunu iddia edib. Məsələn, o deyib: - "Amerika hökumətini uzunmüddətli sülhün bərqərar olmasında maraqlıdır. Danışıqlar nəticəsində tərəflər Azərbaycanın sərhədlərinin dəyişdirilməsində razılığa gəlsələr, Amerika hökuməti bu razılaşmanı dəstəkləyər".

Cənab Presselin bu fikri belə təəssürat yaradır ki, onun Qarabağ məsələsində Azərbaycanın mövqeyindən və beynəlxalq qanunlardan xəbəri yoxdur. Axı Azərbaycan tə'kidlə ərazi bütövlüyünün tə'min edilməsini, beynəlxalq qanunlara əməl olunmasını tələb edir və torpaq məsələsində qəti olaraq güzəştə getməyəcəyini dəfələrlə rəsmi olaraq bəyan edib.

Daha sonra ABŞ diplomatı əvvəlki cümləsini inkar edən başqa bir fikir söyləyir: "Bu razılığa gələndə Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü tə'min etməlidir".

Sözsüz ki, işğal edilmiş torpaqlardan ermənilərin çıxması o qədər asan məsələ deyil. Belə olduqda Azərbaycan ərazi bütövlüyünü ancaq hərbi yolla bərpa edə bilər (əslində bu ən düzgün yoldur - H.B.). Bu isə təbii ki, ABŞ-in da dəstəklədiyi atəşkəs rejiminin

pozulması deməkdir. Deməli, belə başa düşmək olar ki, amerikalı diplomat dolayısı ilə elə buna nail olmaq istəyir və təmsil elədiyi dövlətin xarici siyasət kursunun əleyhinə gedir.

Presselin başqa bir fikri azərbaycanlıları gerçəkliyi qəbul etməyə çağırmasıdır. O deyir: - "Yaxşısı budur, tərəflərdən hər biri istədiyini deyil, özünə daha çox gərəkli, ən vacib olanı ala bilsin. Buna nail olmaq üçün tərəflərdən hər biri ciddi güzəştə getməli, bu güzəştə barışmalı, razılaşmalıdır. Məsələn, müəyyən mə'nada Qarabağı itirdiklərini azərilər bir həqiqət kimi qəbul etməlidirlər". Bu fikir əslində Azərbaycana psixoloji təzyiq və məğlubiyyəti Azərbaycan ictimaiyyətinə aşılamaq kimi başa düşülür. Azərbaycanın nəyi istəməsi və nəyin Azərbaycan üçün vacib olması həmişə bəllidir. Azərbaycan bütün dünya ölkələri, o cümlədən ABŞ üçün vacib sayılan dövlətlərin ərazi bütövlüyünün toxunulmazlığını tələb edir. Və Azərbaycan istədikləri bir çox məsələləri həmin "vacibin" bərpa olunması naminə güzəştə gedir. Cozef Pressel konkret münaqişə edən tərəflərlə kifayətlənməyərək Türkiyəyə də bir hədə gəlməyi vacib sayır: - "Təhlükə haradan, istər türklər, ruslar, gürcülər, istərsə də iranlılar tərəfindən gəlsə, Amerika hökuməti onun qarşısını almaq, Ermənistan respublikasının süqutuna yol verməmək üçün əlindən gələni əsirgəməz. Bəlkə bir şəhər Türkiyə qət eləyib deyir: "Gəlin, gedək Ermənistanı işğal edək!" Belə şey ola bilməz. Tarixə mənim dərin rəğbətim var. Bilirəm, məhz elə tarixdir sizi bu qənaətə gəlməyə sövq edən".

Əvvəlki fikrində ABŞ diplomatı azərbaycanlılara gerçəkliyi qəbul etməyi məsləhət görür. Yaxşı olardı ki, bu məsləhətindən o özü də faydalana idi. Hazırda gerçəklik budur ki, Ermənistan Azərbaycanın ərazisini işğal edib. Hərbi cəhətdən o xeyli güclüdür. Və

onu heç bir real xarici təhlükə gözləmir. C.Pressel gerçəklikdən çıxış edib Ermənistanı işğalçı dövlət adlandırmaqdan sa olmayacaq bir ehtimalı, onun süqutuna ABŞ-ın yol verməyəcəyini söyləyir. Əgər Amerika ədalət təcəssümündürsə, bəs niyə Azərbaycanın torpaqlarının işğal edilməsinə yol verir? Tarixə rəğbətini bildirən C.Pressel görəsən hansı tarixi hadisəni nəzərdə tutaraq ermənilərin gəldiyi "tarixi qənaəti" bildiyini vurğulayır. Əgər bu diplomat doğrudan da tarixi yaxşı bilirsə, qoy İrəvan xanlığının Rusiyaya necə birləşdirildiyini yadına salsın... İrəvan xanı Hüseyn xan 6 dəfə çar ordusunu məğlub edib bu şəhərin şərəfini qoruyanda İrəvanın əhalisinni cəmi 10-15 faizi erməni idi. Hər halda erməni-azərbaycan münaqişəsinin həlli ilə məşğul olan bir diplomat bu xamların tarixini bilsə yaxşıdı.

Fikrimizcə, bütün bunlardan sonra ABŞ dövlətinin səlahiyyətli nümayəndəsinin söylədiyi fikir və nümayiş etdirdiyi siyasi mövqe Azərbaycana təzyiq kimi qiymətləndirilməli, qərəzli çıxışına görə münaqişəni nizama salmaq məqsədi ilə aparılan danışıqlardan uzaqlaşdırılmalıdır.

Xatırladıraq ki, Moskva şəhərinin meri Y.Lujkov Simferopol haqqında söylədiyi birçə fikrinə görə Ukrayna Xarici Siyasət İdarəsi tərəfindən "persona non grata" e'lan edildi.

Bu diplomatik cəzanın C.Presselə də tətbiq edilməsi ədalətli və yerində olardı.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
28 dekabr 1996-cı il, № 75*

RUSIYA YENİ MÜTTƏFİQLƏR AXTARIŞINDA

Artıq Avropada hərbi-siyasi tarazlıq hiss ediləcək dərəcədə pozulmuşdur. Təbii ki, Rusiya bu rəqabətdə tərəzinin yüngül tərəfini təmsil edir. NATO-nun Şərqə doğru genişləndirilməsi planı da yaxın vaxtlarda gerçəkləşdirilərsə, o zaman həmişə öz iradəsini dikte etməyə öyrənmiş Rusiya, görünür, ən'ənəvi vərdişindən əl çəkərək gerçəkliklə barışmalı olacaqdır. Ancaq bu supre güc, əlbəttə, asanlıqla ikinci dərəcəli dövlətlər sırasına düşməyi özünə rəva bilməyəcəkdir.

Elə bu səbəbdən də Rusiya yenimüttəfiqlər axtarışında MDB adlı qurum yaradılmamışdan öncə Slav-yan birliyi adlanan hərbi-siyasi müttəfiqlik yaratmağa cəhd göstərilməsi sonra yuxarıda adı çəkilən birliyin formalaşmasına gətirib çıxardı. Əslində, prinsip e'tibarilə MDB, Qərbin təzyiqlərinə qarşı duruş gətirmək üçün Rusiyaya arxa olacaq real güc rolunu oynamalı idi. Lakin təşəbbüsçü ölkə tərəindən həmin dövlətlərlə münasibətlərin düzgün qurulmaması, MDB-nin nizamnaməsi ilə bu ölkələr arasında nəzərdə tutulan qarşılıqlı əməkdaşlığın reallaşmaması, Rusiyanın yenedən həmin dövlətlərlə şaquli münasibətlər formalaşdırmağa çalışması Müstəqil Dövlətlər Birliyinin idarəedilən vahid iqtisadi-siyasi qurum halına gəlməyə qoymadı. NATO-nun Şərqə doğru genişlənməsi məsələsində MDB dövlətlərindən dəstək almaq ümidində olan Rusiyanın cəhdləri boşa çıxdı. Çünki öz milli maraqlarının qorunmasında, münaqişələrin ədalətlə həll edilməsində həmin ölkələrə dəstək olmayan Rusiya, əlbəttə, yalnız bu cür cavabla üzləşməli idi. Nəhayət, keçmiş ittifaq məkanında köhnə e'tibarlı müttəfiqlər tapa bilməyəcəyini dərk edən Rusiya Avropanın və Asiyanın bir sıra ölkələrinə müttə-

fiq gözü ilə baxmağa çalışır. Bu cür dövlətlərdən biri də Yunanıstan hesab edilə bilər. Hələ Xəzər neftinin Avropaya nəqli ilə bağlı marşrutu müzakirə edilərkən ən sərfəli yolun Rusiya-Bolqarıstan və Yunanıstanın liman şəhərləri olduğu iddia edilərək Qara dəniz vasitəsilə kəmərin Yunanıstanın Aleksandros şəhərinə daşınması məqbul variant kimi dilə gətirildi. Əlbəttə, bu ideyanın arxasında sonrakı müxtəlif əməkdaşlıq perspektivləri gizlənirdi. Bu yaxınlarda isə RLDP-nin lideri V.Jirinovski, nəhayət, Rusiya ilə müttəfiq ola biləcək ölkələrin adını çəkməyə cəsarət edib. O hesab edir ki, Rusiya hökuməti NATO-ya qarşı "Şərqin hərbi bloku"nu yaratmalıdır. Həmin bloka isə Rusiya, Belarus, Serbiya, Kipr, Suriya, İraq, İran, Çin və Hindistan daxil edilməlidir. Əlbəttə, mövcud hərbi-siyasi əməkdaşlığı nəzərə alsaq, Ermənistan, Yunanıstan və Bolqarıstan da Jirinovskinin natamam siyahısında özünə yer tapmağa layiqdir. Görünür, RLDP-nin lideri artıq həmin ölkələrin müttəfiq olduğunu nəzərə alaraq adlarını çəkməyi lazım bilməyib. Ehtimal edilən müttəfiqliyin nə dərəcədə mümkün olub olmayacağına toxunmadan bu istiqamətdə Rusiyanın atdığı bə'zi addımlara baxaq. Son aylarda Kipr adasının yunanlara aid olan hissəsilə Rusiya arasında "S-300" tipli raketlərin alınması ilə bağlı müqavilə imzalanıb. Əslində bu, rus-yunan müttəfiqliyinin tərkib hissəsi olan növbəti əməkdaşlıqdan başqa bir şey deyil. ancaq məsələ ondadır ki, Rusiya həmin raketlərdən hərbi məqsədlər üçün istifadə edilən zaman Rusiyanın pilot hey'ətinin Kipr hərbi qüvvələri komandanlığının xidmətinə veriləcəyi nəzərdə tutulub. Hələ üstəlik qeyd edilib ki, hey'ətin idarə etdiyi təyyarə Rusiyanın ərazisi hesab ediləcək və ona qarşı görülən tədbirə Rusiya adekvat cavab verəcəkdir. Göründüyü kimi, Rusiya az qala Kipri özünün dövlət sərhədlərinin tərkib

hissəsi sayır. Əlbəttə, belə aqressiv mövqə Avropa Şurası və ABŞ tərəfindən qətiyyətlə pislənilmişdir. Buna cavab olaraq isə yaxın 16 ayda "S-300" raketlərinin adaya göndərilməməsi qərara alınıb. Söz gedən müttəfiqliyə Türkiyənin münasibətini şərh etməyə ehtiyac yoxdur.

Başqa istiqamətdə Rusiyanın atdığı addım Rusiya-İran-Ermənistan üçlüyünün yaradılmasına cəhd göstərilməsidir. Ötən ilin ortalarında İrana sualtı gəmilərin satılması və Fars körfəzində bu dövlətin hərbi qüdrətinin gücləndirilməsi iki ölkə arasında hərbi-siyasi əməkdaşlığın parlaq nümunəsidir. Xəzərin statusu və Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlı İran-Rusiya cütliyünün ümumi mövqeyi də iki ölkə arasında müttəfiqliyin konturlarının açıq nəzərə çarpdığını göstərir.

Söz gedən üçlüyə Rusiyanın təzyiqi ilə Türkmənistanın da cəlb edilməsi Ermənistan - İran - Türkmənistan - Rusiya əməkdaşlığının coğrafiyasını xeyli genişləndirmiş olur. Göründüyü kimi, Rusiya mövcud mərhələdə hətta tarixən o qədər də xoşagələn münasibətləri olmayan ölkələrlə xüsusi əlaqələr qurmaqla geosiyasi tarazlığı öz hesabına dəyişdirməyə çalışır.

Əlbəttə, söyləniləndiplomatik cəhdlərin arxasında dayanan başqa bir məqsəd də Rusiyanın bütüngücü ilə NATO-nun genişlənməsinə qarşı durmaq istəyidir. Yunanıstan və Kiprlə əməkdaşlığa xüsusi diqqət yetirilməsi isə NATO-nun Keçmiş Varşava müqaviləsi ölkələrinin Rusiyanın nüfuz dairəsindən ayırdığına bir cavab kimi bu ölkəni də NATO blokunun üzvü olan dövlətlərdən özünə tərəfdaş yaratmaq cəhdləridir. Rusiya bu zaman 1974-cü ildə Kipr problemi ilə bağlı hərbi münaqişə zamanı NATO-nun Yunanıstana lazımı dayaq olmadığını önə çəkməklə Kipr probleminin həlledilməsində bu ölkəyə daha e'tibarlı tərəfdaş oldu-

ğunu sübut etməyə çalışır. Əlbəttə, bu zaman hədəf Türkiyə və Şimali Kipr dövlətidir. Göründüyü kimi, belə və'dlər rəsmi Afinanın NATO-dan imtina etməsinə səbəb ola bilər və nəticədə, bu hərbi-siyasi blok müəyyən qədər sarsılar. Qeyd etmək lazımdır ki, Rusiyanın təhlükəli yeni müttəfiq axtarışları Azərbaycanı da diqqət mərkəzində olmalıdır. Belə ki, respublikamızla tarixi bağlılığı olan və ölkəmizin təbii müttəfiqi hesab edilən ölkəyə qarşı yaradılan hərbi-siyasi birlik Azərbaycanın da mənafeələrinə ciddi zərbə vura bilər.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
18 yanvar 1997-ci il*

“ROSVOORUJENIYA” KİPRƏ SİLƏH SATMAQDA QƏRARLIDIR

Kipr yunanlarını silahlanmaq məqsədilə Rusiyadan S-300 raketlərini almaq barəsində sövdələşmələri Türkiyə-Yunanistan münasibətlərini yenidən gərginləşdirmiş oldu. Amerika Birləşmiş Ştatları öz NATO müttəfiqlərinin növbəti qarşılıqlımasına yenə Türkiyənin mövqeyini müdafiə edərək adada silahlanmanın əleyhinə olduğunu bəyan etdi. Hələ 1974-cü ildən ABŞ-ın siyasətindən narazı qalan Yunanıstan isə bu münaqişə ilə bağlı rus-provaslav qardaşından himayə umur. Rusiya isə əsrin sonunda hara üzttusa, ABŞ-la qarşı-qarşıya gəlir. Şərqi Avropada geri çəkilməyə məcbur olan bu dövlət Balkanlarda və Qafqazda mövqelərini qoruyub saxlamağa, Şərqdə isə öz nüfuzunu bərpa etməyə çalışır. Yunanıstan və Kiprdə də mövcud əlaqələr Rusiya xarici siyasətinin mə'lum strateji kursunun tərkib hissəsidir. Əlbəttə, raketlərin alınması ilə bağlı Rusiya-Kipr razılaşmasını Türkiyə ilə ABŞ-ın pisləməsi, adada gərginliyin artması, rəsmi Kiprin raketlərin alınmasının 16 ay tə'xirə salındığını bəyan etməsi ilə nəticələndi. Türkiyə ilə ABŞ-ın ümumiyyətlə, mə'lum müqavilənin baş tutmasına çalışmaları, Moskvanın bu barədə susmağa üstünlük verməsi vəziyyətin qeyri-müəyyən hala gəlməsinə səbəb olmuşdur. Lakin ötən həftə “Rosvoorujeniya” istehsalat birliyinin direktorunun S-300 raketlərinin yunanlara satılması ilə bağlı verdiyi açıqlamada tez-tez Rusiya prezidentinə istinad etməsi və onun müqaviləni dəstəklədiyini bildirməsi məsələ ilə bağlı Kremlin mövqeyinə aydınlıq gətirmiş oldu. “Rosvoorujeniya” istehsalat birliyinin rəhbərinin fikrincə, son dövrlərdə Rusiya dövləti dünyanın silah bazarla-

rından sür'ətlə sıxışdırılaraq çıxarılır. Əlbəttə, olduqca gəlirli biznes hesab edilən silah ticarətində rusların uduzması bu dövlətin büdcəsinə külli miqdarda ziyan vurur. Ona görə də Kiprlə silah alveri haqqında sövdələşmə ilk növbədə hərbi islahatlar həyata keçirmək niyyətində olan Rusiyaya böyük qazanc gətirəcək ki, bu da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Müqavilənin həyata keçirilib-keçirilməməsi ilə bağlı suala cavab verərkən o bildirdi ki, buna heç kəsin şübhəsi olmasın. S-300 raketləri müdafiə xarakterli silahdır və onun satılması heç bir beynəlxalq müqaviləyə zidd deyil. Bundan başqa, adanın türklərə aid hissəsində oxşar raketlərin mövcud olması və S-300-dən daha artıq bir məsafədə, 170 km. radiusda hədəfi vurmaq qabiliyyətini nəzərə alsaq, yunanların bu silahı əldə etməsi təəccüblü sayılmaz. Rusiya isə öz müqavilə öhdəçiliyini mütləq yerinə yetirəcək.

Göründüyü kimi, Rusiya tərəfi qətiyyətlə müqaviləni həyata keçirəcəyini bildirir. Türkiyə isə raketlərin Bosfor boğazından gəmilər vasitəsilə keçirilməsinin qarşısını almaq məqsədilə rus və yunan gəmilərində xüsusi yoxlamalar aparacağını bəyan edir. Əgər raketlər başqa vasitələrlə adaya gətirilərsə, rəsmi Ankara türk silahlı qüvvələri tərəfindən onların vurulacağını bildirir. Bu məqsədlə iki müdafiə, bir hücum gəmisinin Kiprə göndərilməsi Türkiyənin bu məsələdə nə qədər qətiyyətli olacağını sübut edir. Problemin necə çözləcəyi ilə bağlı isə müəyyən fikir söyləmək olduqca çətindir. Bu qədər təhdidlərə mə'ruz qalan Türkiyə çox cəsarətli və amirane xarici siyasəti ilə böyük arxayınçılıq nümayiş etdirir. Beş Avropa ölkəsinin xarici işlər nazirləri səviyyəsində italiyada keçirilən görüşdə Tansu Çillərin Türkiyənin Avropa Birliyinə qəbul edilməyəcəyi təqdirdə NATO-nun Şərqi doğru genişlənməsinə veto qoyacağını bildirməsi Qərbi dövlətlərin

lètlerini bu məsələ ilə əlaqədar ciddi düşünməyə və dar etdi. Əvvəlcə onlar Türkiyəyə xüsusi status verilməsi ilə bağlı təkliflər etsələr də, rəsmi Ankara bununla razılaşmadığını dilə gətirdi. ABŞ-ın Türkiyənin birliyə tamhüquqlu üzv kimi qəbul edilməsini tövsiyə etməsi isə Türkiyənin mövqelərini bir az da möhkəmlətməmiş oldu. Bundan sonra Almaniya və Fransanın mövqeyində müəyyən yumşalma baş versə də, hələlik Böyük Britaniya öz fikrini bildirməyə tələsmir.

Koalisiya hökumətinin rəhbəri Nəcməddin Ərbəkansa dövlətinin hərcür iqtisadi-siyasi problemlərdən yaxa qurtarması üçün Şərqi və İslam dünyasına üz tutmasını məqbul hesab edir. Türkiyənin yenidən Şərqi və dünyanın qüdrətli dövlətinə çevrilməsi məqsədilə İslam dövlətləri birliyinə rəhbərlik etməsi və yeni intibaha doğru istiqamətlənməsi tarixi zərurət kimi qiymətləndirilir. D-8 ideyasını ortaya atan və bu istiqamətdə müəyyən işlər görməyə nail olan Rifah Partiyasının lideri hazırda Konya yaxınlığında Yeni Konya şəhəri saldırmaq qərarına gəlib. Onun fikrincə, bu şəhər Klassik Şərqi ölkələrinin hamısının paytaxtı rolunu oynamalı və həmin ölkələrin koordinasiya mərkəzlərinə çevrilməlidir.

Beləliklə, kifayət qədər problemlə üz-üzə dayanmış böyük Türkiyə cəsarətlə onların həllinə doğru irəliləyir. Əsrin son üç ili həmin problemlərin çözülməsində həlledici zaman olacaq.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
8 fevral 1997-ci il*

QƏRB NEFT, QAFQAZ İSƏ DİNCLİK ARZULAYIR

"Əsrin müqaviləsi" imzalandıqdan sonra Xəzərin Azərbaycan sektorundakı neftinin Avropaya ixracı üçün iki istiqamətdə - Şimal və Qərb istiqamətində nəql olunması məqbul hesab edildi. Bakı-Novorossiysk kəmərinin təmirindən sonra 1997-ci ilin fevralında ilkin neftin məhz bu yolla ixrac olunması planlaşdırılmışdı. Fevral ayının birinci ongünlüyü arxada qalsa da, bir sıra səbəblərdən hələlik neft ixracatı mümkün olmamışdır.

Lakin buna baxmayaraq, beynəlxalq müqavilənin iştirakçıları Qərb boru kəmərinin çəkilişi üzrə mütəxəssislər qədə iştirak etməkdən ötrü şirkətlərdən təkliflər qəbul edilməsini başa çatdırmışdır.

ARDNŞ-in əsaslı tikinti ürə vitse-prezidentinin verdiyi mə'lumata görə, beş potensial iştirakçı Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinin keçirdiyi müsabiqədə iştirak etmək istədiyini bildirmişdir. Bunlar İtaliyanın "Sappem", Türkiyənin "Atilla Doğan" şirkətləri, "Vilbrus-Tekfen-Azfen və Gürcüstan boru kəməri şirkəti" şirkətlər alyansı, Makdaul-Petrofak, Yeni Zelandiya-Amerika alyansı və "Spikopak-MK" Fransa-Türkiyə şirkətlər alyansıdır.

Nəzərdə tutulmuşdur ki, müsabiqəyə fevral ayının sonunadək yekun vurulsun. Çünki razılaşmaya görə, Qərb boru kəmərinin çəkilişi artıq bu ilin mart ayında başlamalıdır.

Uzunluğu 960 km olacaq bu kəmərin tikintisi gələcənin sonuna yaxın başa çatdırılmalı, Bakınefti Gürcüstanın Supsa limanına ötürülməlidir. Əgər bütün işlər uğurla başa çatarsa, təqribən bir il yarım sonra Azərbaycan neftinin Qərb marşrutu ilə ixracı mümkün olacaqdır.

Bəs hələlik real boru kəməri, Bakı-Novorossiysk marşrutu hansı səbəblərdən müqavilə öhdəçiliyini yerinə yetirə bilmir. Qeyd etmək lazımdır ki, Rusiyanın "Transneft" şirkəti ilə ABƏŞ arasında əldə edilən razılaşmaya əsasən, Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti respublikamızın, "Transneft" isə Rusiya Federasiyası ərazisində boru xəttini təmir etməli və neft ixracı üçün yararlı hala gətirməli idi. Bu işlər isə 1997-ci ilin fəral ayında başa çatdırılmalı, elə həmin ay 30 min, martda 40 min ton xam neft ixrac edilməli idi. ABƏŞ üzərinə götürdüyü öhdəçiliyi vaxtında yerinə yetirə bildi. Fevralın 10-dək kəmərlərin Rusiya sərhəddinə qədər neftlə doldurulması təmin edildi. Yalnız bundan sonra məlum oldu ki, Federasiyanın ərazisində müqavilə öhdəçiliyi yerinə yetirilməyib. Bununla da Əsrin Müqaviləsində sanballı pay ilə təmsil olunan Rusiya bəri başdan e'tibarlı tərəfdaş olacağını şübhə altına qoydu. "Transneft" şirkəti məsələnin əsl mahiyyətindən diqqəti yayındırmaq üçün belə açıqlama verdi ki, Rusiya- Azərbaycan hökumətlərarası sazişə görə, bu boru xətti ilə yalnız 1998-ci ilin avqust ayından sonra ixrac ediləcək neft axıdıla bilər. Bəlli olduğu kimi, bu vaxta qədər "Bakı-Novorossiysk" marşrutu ilə strateji neftin deyil, ilkin neftin ixrac edilməyi söylənilmişdi. Belə başa düşülür ki, "Transneft" məlum səbəblər üzündən boru xəttinin Samur çayı-Qrozni kəsinin texniki cəhətdən hazırlanmasını gerçəkləşdirə bilməmiş, Bakı-Qrozni (Cövhərqala) kəmərinin Qrozni-Novorossiysk xəttinə qoşulmasını təmin etməmişdir. Elə bu səbəbdən də müxtəlif bəhanələr gətirməklə diqqəti real problemdən yayındırmağa cəhd göstərmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ABƏŞ respublika ərazisində olan xəttin bərpasına 60 milyon dollar vəsait xərclədiyi halda, "Transneft" Rusiya ərazisində bərpa

işlərinə cəmi 5 milyon dollar xərcləmişdir. Deməli, obyektiv səbəblərdən biri də "Transneft"-in üzərinə götürdüyü öhdəçiliyi yerinə yetirmək üçün maliyyə mənbəyinin son dərəcə məhdud olmasıdır. Başqa bir səbəb bu şirkətin Çeçenistan ərazisində bərpa işlərini həyata keçirmək üçün real imkanlarının olmaması ilə bağlıdır. Belə ki, haqqında danışılan kəmərin 114 kilometr İçkeriya Respublikasının ərazisindən keçir. Təbii ki, həmin ərazidən müəyyən işlərin görülməsi Çeçenistan rəhbərliyi ilə razılaşdırılmalıdır. Burada isə məsələ artıq siyasiləşir və sözsüz ki, "Transneft" şirkətinin səlahiyyətlərindən çox-çox kənara çıxır. Belə olduqda, əlbəttə, bu şirkət yalnız yuxarıda söylənilən bəhanələrlə vəziyyətdən çıxmağa, vaxt udmağa çalışacaq, Federal hökumətin verəcəyi siyasi qərarı gözləyəcəkdir. Neft məsələsində rəsmi Cövhərqala ilə Moskvanın ortaq məxrəcə gələcəklərini isə yaxın vaxtlarda gözləmək inandırıcı deyil. Çünki Aslan Məshədov Xasavyurd anlaşmasından sonra Rusiya-Çeçenistan danışıqlarında irəliləyişin olmamasında Rusiya tərəfini ittiham etdi. Nəzərdə tutulmuşdu ki, sonrakı danışıqlarda Qrozni nefti və məlum neft kəmərinin taleyi ilə bağlı problemlər həll edilsin. Göründüyü kimi, iqtisadi cəhətdən hər iki ölkə üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələnin yoluna qoyulmasının reallaşması, Rusiya tərəfindən danışıqlarda A. Lebed kimi səlahiyyətli, cəsarətli və proqmatik siyasətçinin iştirakı ilə mümkün ola bilər. İndiki mərhələdə isə danışıqlarda təmsil olunan rəsmi nümayəndələrin heç birindən qəti mövqe və cəsarətli addım gözləmək doğru olmazdı. Deməli, rus-çeçen münasibətlərinin siyasi cəhətdən nizamlanması hələlik real görünür. Bundan sonra çeçenlərin güzəştə getməsinə düşünmək isə sadəlövhlükdür.

Rusiya Federasiyası bu problemin həlli üstündə

hələ uzun müddət və çox ciddi düşünməli olacaqdır. Neft isə müqavilədə nəzərdə tutulan müddətdə dünyaya bazarına çatdırılmalıdır. Belə olduqda, BƏŞ ARDNŞ Qərb marşrutunun tezliklə istismara verilməsi üçün intensiv işləri həyata keçirməlidir.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti
12 fevral 1997-ci il*

RUSIYA ETİNASIZLIĞA SON QOYMALIDIR

Rusiya hökumət dairələrindən bu ölkədən Ermənistan qeyri-qanuni silah satılması ilə bağlı rəsmi mə'lumat yayıldıqdan bir neçə gün sonra Azərbaycanın Milli Təhlükəsizlik nazirinin yüksək çinli mə'muru Xalıqov Milli Məclisdə sözgedən silah sursatın miqdarı, növü və hansı yolla Ermənistanla gətirildiyi haqqında müəfəssəl mə'lumat verdi. Bundan dərhal sonra Xarici İşlər Nazirliyinin dövlət rəhbərləri ilə razılaşdırılmış mə'lumatı rəsmi olaraq Rusiyanın Azərbaycandakı səfiri A.Bloxinə təqdim olundu. Nəhayət, mart ayının ilk günlərində Rusiya Dövlət Dumasında həmin məsələni müzakirə etmək üçün Azərbaycanın nümayəndə hey'əti Moskvaya yola düşdü. Bu arada respublikamızın mətbuat orqanlarında bir-birinin ardınca həmin məsələni təhlil edən çoxlu sayda məqalələr dərc edildi. Lakin bu günədək Rusiya özünü baş verənlərin guya qətiyyəni ona dəxli olmadığı kimi aparır. Şimal qonşumuzun belə ötkəmliyi əlbəttə, müxtəlif səbəblər ilə izah edilə bilər. Onlardan biri və ən əsası bu dövlətin Azərbaycandan qat-qat hərbi, iqtisadi və sair gücə malik olmasıdır. Lakin gerek Moskvada bir şeyi nəzərə alsınlar ki, Rusiya ilə Azərbaycan hər ikisi beynəlxalq hüquq subyekti olmaqla müstəqil ikitərəfli münasibətlər qurmağa və beynəlxalq hüquq normalarına əməl etməyə borcludurlar. Bundan başqa, bu iki dövlət eyni zamanda MDB çərçivəsində müəyyən öhdəçilikləri yerinə yetirməyə söz veriblər ki, onlar da ən əsası təhlükəsizlik prinsiplərinə əməl etmələri və başqasının milli maraqlarına toxunan beynəlxalq hüquqi aktlara zidd hərəkətlərə yol verməmələridir. Lakin görünür, rəsmi Moskva malik olduğu üstünlüklərə arxayın olduğundan Azərbaycanın səsinə

belə eşitmək fikrində deyil. Bütün bunlarla yanaşı, şübhəsiz, Rusiya, nəhayət, olub yetənlərə öz münasibətini bildirməli, hərəkətlərinə görə cavab verməlidir. Doğrudur, rəsmi Bakı hələlik, ermənilərə qanunsuz silah satışında Rusiya hökumətinin əli olmadığını söyləməklə bu ölkə ilə münasibətləri gərginləşdirmək niyyətində olmadığını nümayiş etdirir. Lakin ictimai şəüür, əlbəttə, məsələnin nə yerdə olduğunu kifayət qədər aydın dərk edir. İş burasındadır ki, Moskva müəmmalı şəkildə susmaqla, əslində bütün bunları məqsədli şəkildə həyata keçirdiyini e'tiraf etmiş olur.

Başqa bir tərəfdən, məsələyə rəsmi münasibətin açıqlanmaması Rusiyanın öz daxilində və digər qonşu ölkələrdə cərəyan edən hadisələrin hansı sonluqla bitəcəyi haqqında müəyyən konkret nəticə hasil edə bilməməsi, buna görə də qeyri-müəyyənliyin davam etməsində maraqlı olmasıdır. Beləliklə, nümayiş etdirilən mövqe ilk növbədə Rusiyanın Qafqazda strateji müttəfiqi hesab etdiyi Ermənistan Respublikasına sədaqətini və himayəsini bir daha sübut etməsi, NATO-nun baş katibi H.Solananın Moskvada rəsmi səfərdə olduğu müddətdə Şimali Atlantika İttifaqının Şərqə doğru genişlənməsini müdafiə etmiş, Azərbaycanı necə cəzalandırdığını bu hərbi siyasi təşkilatın rəhbərlərinə və Azərbaycanın özünə əyani olaraq göstərməsi, Gürcüstan-Ukrayna-Azərbaycan arasında formalaşmaqda olan iqtisadi müttəfiqliyin real hərbi güclə müdafiə edilmədiyinə və Rusiyanın istənilən vaxt bu dostluğu müxtəlif təxribatlarla poza bilmək iqtidarında olmasına işarədir.

Rusiya hakimiyyət orqanlarının baş verə biləcək mühüm dəyişikliklər ərəfəsində olması və hakimiyyət-daxili çəkişmələrdən mövcud insidentə qiymət verə bilməməsi bu ölkənin məsələyə münasibətinin rəsmiləşdirilməsinə tə'sir edən amil hesab edilə bilər. Göstərilən təzyiqlər heç də Azərbaycan tərəfinin mövqelərini yumşaltmağa deyil, əksinə, kəskin adekvat tədbirlər həyata keçirilməsinə səbəb olmalıdır.

Nəhayət, Rusiya Azərbaycanın tələblərinə hörmətlə yanaşaraq bu işdə günahı olanları cəzalandırmaqlı, göndərilən silah sursatın geri qaytarılmasını tə'min etməli, bununla da erməni-azərbaycan münasibətində neytral mövqe tutduğunu nümayiş etdirməklə Minsk qrupunda həmsədrlik etməyə mə'nəvi haqqı olmasını təsdiqləməlidir. Əks təqdirdə Rusiya ilə Azərbaycanın münasibətlərinin gərginləşməsi hər iki ölkənin milli mənafeələrinə zərbə olmaqla regionda qarşıdurma meyillərinin artmasına səbəb ola bilər.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
12 mart 1997-ci il*

MDB - MÜTTƏFIQ DEYİL, MÜNAQİŞƏ EDƏN ÖLKƏLƏRİN BİRLİYİ

Müxtəlif səbəblər üzündən artıq neçə dəfədir ki, təxirə salınan Müstəqil Dövlətlər Birliyi dövlət başçı-
larının Moskvada keçiriləcək zirvə toplantısı mart ayı-
nın 28-də baş tutdu. Qeyd etmək lazımdır ki, MDB ölkə başçı-
larının hamısının görüşdə iştirak etməsinin təmin olunması üçün Moskva əvvəlcədən bəzi real güzəştlərə getməyə məcbur oldu. Əslində yarandığı vaxtdan keçən beş il müddətində vahid bir siyasi qurum kimi özünü təsdiq edə bilməyən keçmiş "müttəfiq qardaşların" siyasi və iqtisadi məqsədlərlə yaratdığı MDB bu dəfə də real güc olmadığını, üzvlərin ayrılıqda hər birinin mənafeyini müdafiə etməkdə aciz olduğunu sübut etdi. Məsələn, kollektiv təhlükəsizlik müqaviləsinə qolçəkmiş, bir-birinin suveren hüquqlarını və ərazi bütövlüklərini tanıdıqlarını bəyan etmiş MDB ölkələri, bu birliyə daxil olan Azərbaycanın, Gürcüstanın, Moldovanın həmin hüquqları pozularkən sadəcə seyrci olaraq qalmaqla müqavilə öhdəçiliklərinə əmələtmək iqtidarında olmadıqlarını ortaya qoydular. Hələ bu azmış kimi, birliyin üzvü, aparıcı dövlətlərdən biri, hətta birincisi Rusiya Federasiyası münaqişəli məsələlərdə qərəzli mövqe tutaraq MDB-nin siyasi dayaq-
larına zərbə vurdu. Görüşdən bir qədər əvvəl bu ölkənin işğalçı Ermənistanla əvəzsiz olaraq böyük miqdarda silah-sursat verməsi buna sübutdur. Abxaziya məsələsində Rusiyanın nümayiş etdirdiyi mövqe və Gürcüstanın suveren hüquqlarının pozulması da MDB üzvü olan daha iki ölkənin analoji münasibətlərini təsdiq edən başqabir faktdır. Sadalaya biləcəyimiz onlarla belə faktlara demək olar ki, tarixdə heç bir rəsmi müttəfiq olan dövlətlərin münasibətlərindən təsadüf edilmir. Ona görə də, MDB daha çox müttəfiq

ölkələrin birliyini deyil, münaqişə edən ölkələrin birliyini xatırladır. Bu birliyə daxil olan iki nəhəng dövlətin, Ukrayna və Rusiyanın açıq dilə gətirilməməsi də, bir-birinə qarşı ərazi iddiasının olmasından tutmuş, Moldova-Rusiya, Ermənistan-Azərbaycan, Gürcüstan-Abxaziya, Rusiya-Çeçenistan və s. münasibətlərinə qədər davam edən zəncirvari iddialar, təbii ki, yuxarıda dediyimiz fikrə sübutdur. Görünür, bütün bu faktorlar nəinki MDB-nin siyasi mövcudluğunu, hətta onun iqtisadi əməkdaşlıq perspektivini də böyük sual altında qoyr. Ona görə də rəsmi Moskva NATO-nun Şərqə doğru genişlənməsi məsələsində MDB siyasi amilindən istifadə edə bilmədi. Və növbəti görüşdə hətta bu məsələ prinsipial müzakirə obyektinə belə olmadı. Yaranmış vəziyyəti yaxşı dərk edən ayrı-ayrı dövlətlər artıq MDB çərçivəsində müxtəlif birliklər yaratmağa cəhd göstərirlər. Bu isə məhz MDB-nin yaradılmasında təşəbbüsçü olmuş Rusiya Federasiyası tərəfindən həyata keçirildiyi üçün digər üzvlərin haqlı reaksiyasına səbəb olur. Rusiya-Belorusiya ittifaqı, Rusiya-Qazaxıstan-Belorusiya-Qırğızıstan ittifaqı ideyaları da MDB çərçivəsində yeni birliklərin formalaşması istiqamətində atılan addımdır. Mart ayının 28-də keçirilən görüşdə Ukrayna prezidenti L.Kuçmanın "MDB çərçivəsində hansısa "ikilərin", "dörtlərin" ittifaqı yaradılır. Bu bizim prinsip və razılaşmalarımıza ziddir" deməsi yuxarıda söylədiyimiz ideyaların gerçəkləşməsinə Ukrayna tərəfinin münasibətinin ifadəsidir. Başqa bir dövlət başçısı E.Şevardnadzenin söylədiyi "MDB bu gün faktiki olaraq heç bir rol oynamır. Əgər MDB olmazsa, Gürcüstan bundan heç nə itirməz" fikri bir daha mə'lum ittifaqı dövlətlərarası münasibətlərin nizamlanmasında və ya milli maraqların təmin olunmasında heç bir real iqtisadi-siyasi gücə malik olmadığını ortaya qoydu.

Beləliklə, mart zirvə toplantısı MDB-nin siyasi qurum olaraq formal xarakter daşdığını sübut etdi. Görünür, Rusiya Federasiyası başda olmaqla digər dövlətlərin başçıları da bunu yəqin bildiklərindən idi ki, Moskva görüşündə daha çox iqtisadi integrasiya məsələlərini müzakirə etməyi qərara almışdılar. Lakin iqtisadi integrasiya konsepsiyasında dövlətüstü qurumların yaradılması ideyası olduğuna görə beş dövlət - Azərbaycan, Ukrayna, Gürcüstan, Özbəkistan və Türkmənistan bundan imtina etdilər və ya xüsusi münasibət bəslədilər. Başqa bir məsələ də - hava hücumuna qarşı müdafiə olunan müqavilə də yekdilliklə qəbul edilmədi.

Dünyanın siyasi səhnəsinə cəmişi beş ildir qədəm qoymuş və elə o andan da iflic vəziyyətində olan MDB-nin bundan sonra nüfuzlu bir təşkilata çevriləcəyini ən optimist analitiklər belə proqnozlaşdırı bilməzlər. Moskva sammiti bunu bir daha sübut etdi.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
2 aprel 1997-ci il*

QAFQAZDA HƏRBİ YOX, İQTİSADI ƏMƏKDAŞLIQ DAHA PERSPEKTİVLİDİR

Rusiya Federasiyasının Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri ilə əməkdaşlıq üzrə naziri Amangəldi Tuleyevin Rusiyanın Erməistana pulsuz silah verməsi faktından irəli gələn bəyanatından sonra bu ölkənin hakimiyyət dairələrində Qafqaz məsələsi yenidən diqqət mərkəzinə gətirildi. Əslində SSRİ dağıldıqdan sonra daima baş verən ictimai-siyasi proseslərin mərkəzində dayanan Qafqaz heç vaxt sabit region olmamışdır. Şimali Osetiya, Abxaziya, Dağlıq Qarabağ və nəhayət, Çeçenistanda baş verən hadisələr Qafqaz geosiyasi məkanını həmişə dünyanın aparıcı informasiya vasitələrinin və agentliklərinin diqqət mərkəzində saxlamışdır. Ancaq Rusiya nazirinin son açıqlaması Qafqaza münasibət və baş verə biləcək proseslərin perspektivi baxımından bu regionda yeni mərhələdə, yeni prizmadan diqqət yetirilməsini zəruriliyinin əsasını qoydu. Başqa sözlə, son illər baş verən ictimai-siyasi hadisələr regionda bir sıra mühüm dəyişikliklərin həyata keçməsi və yeni reallıqların meydana çıxması ilə nəticələndi. Məsələn, Çeçenistan de-fakto müstəqillik əldə edərək öz iradəsini dünyaya sübut etdi. Azərbaycan və Gürcüstan daima müstəqil siyasət yeritməklə regionda özünəməxsus güc mərkəzinə çevrildi və s. Bütün bu gerçəkliklər Rusiyanın obyektiv reallıqdan çıxış etməklə Qafqaz siyasətinə yenidən baxmasına səbəb oldu. Təqdirəlayiq haldır ki, Rusiyanın bütün dairələrində mövcud reallığı layiqincə qiymətləndirərək məhz həmişə reallıqlarla hesablaşaraq, eyni zamanda, bu dövlətin milli mənafelərini region dövlətlərinin maraqları ilə uzlaşdıraraq tarazlaşdırılmış bir siyasətin həyata keçirilməsinin vacib olduğunu başa düşənlər tapıldı. Təəssüf ki, Rusiyanın

iqtisadi maraqlarını, qonşu ölkələrlə əməkdaşlıq perspektivlərini öz şovinist ambisiyalarına qurban verən siyasi avantüristlər daha çox oldu. Rusiya Dövlət Dumasında Qafqaz məsələsi ilə bağlı müxtəlif qütblərdə dayanan qüvvələrin mübarizəsi də əslində Rusiya siyasi dairələrinin fikir müxtəlifliyinin real mənzərəsini əks etdirir.

Aprel ayının 8-də Rusiya Dövlət Dumasının MDB ölkələri ilə əməkdaşlıq üzrə komitəsinin təklifi nəticəsində Rusiyanın Zaqafqaziya respublikalarına münasibətdə siyasətinin perspektivlərinə həsr edilmiş qapalı iclasının keçirilməsi də bu ölkənin həmin respublikalarla əlaqələrinin istiqamətlrinə aydınlıq gətirmək cəhdi idi. Qapalı iclasdan mətbuata sızan informasiyalardan belə mə'lum olur ki, bu ciddi məsələ ilə bağlı müzakirələr son dərəcə emosional və kəskin keçmişdir. Hətta eyni fraksiyanı təmsil edən ayrı-ayrı deputatlar əks mövqelərdən çıxış etməklə öz şəxsi mülahizələrini həqiqət kimi qəbul etdirməyə çalışmışlar. Qeyd etmək lazımdır ki, belə vəziyyət MDB ölkələri ilə əməkdaşlıq üzrə sabiq nazir N.Medvedyevin "Zaqafqaziyanın Rusiya ilə integrasiyası mümkün deyil, ona görə ki, bu ölkələr xarici siyasətlərinin prioritetlərini dəqiq müəyyənləşdirməyiblər" - fikrinin daha çox onun öz ölkəsinə aid olmasına əsaslı sübutdur. Başqa sözlə, həllik rəsmi Moskvanın özünə Qafqaz respublikaları ilə münasibətlərinin perspektivləri və hansı müstəvidə həyata keçirilməsinin istiqamətləri aydın deyil. Hər halda, Gürcüstan və Azərbaycandan fərqli olaraq Ermənistana münasibətdə bu ölkənin siyasətçilərinin demək olar ki, ortaq məxrəcə gətirilmiş yekdil bir formulları var. Dövlət Dumasının son iclasında edilən çıxışların əksəriyyətində Ermənistanın Rusiyanın müttəfiqi kimi qiymətləndirilməsi də bu iki ölkə arasında hərbi-siyasi əməkdaşlığın aydın konturlarının tə-

şəkkül tapdığını sübut edir. Lakin elə həmin fikirdə olanların özləri də Azərbaycan və Gürcüstanla möhkəm əlaqələrin olmayacağı təqdirdə e'tiraf edirlər.

Bu günün gerçəkliyi isə regionda sanballı mövqə tutmağa çalışan ölkələrdən hərbi-texniki deyil, iqtisadi əməkdaşlıq tələb edir. Rusiyada bu qənaətə nə qədər tez gəlsələr, o qədər yaxşı olar. Əks təqdirdə Qafqaz bu iki ölkəyə yeni "sürprizlər" bəxş edə bilər.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
12 aprel 1997-ci il*

RUSIYA VAXT, QƏRB İSƏ NEFT İTİRMƏK İSTƏMİR

Aprel ayının 14-dən başlayaraq Ermənistan-Azərbaycan sərhədlərində baş verən toqquşmalar bu günədək davam etməkdədir. İlk insidentin respublikamızın Qərb rayonlarında qeydə alınmasının heç də təsadüfi olmadığını və strateji məqsəd daşdığını söyləyərək bunu Xəzər neftinin ixracı ilə əlaqələndirmişdik. Əlbəttə, Asiya və Ermənistanın birgə həyata keçirmək istədikləri məqsədin Qərbin və ABŞ-in iqtisadi maraqlarına ciddi zərər vuracağını hiss edən ABŞ departamenti yaranmış vəziyyətlə bağlı bəyanat verərək məsələyə rəsmi münasibətini bildirdi. Belə operativ reaksiya özlüyündə müsbət hal kimi qiymətləndirilə də, bəyanatın məzmunu o qədər də ürəkaçan deyil. Çünki bəyanatın mətni belə bir qənaət yaradır ki, ABŞ yalnız atəşkəsin pozulmasını pisləyir və vəziyyətin mövcud halda dondurulmasını dəstəkləyir. Bəşqə sözlə, öz neft şirkətləri vasitəsilə ölkəmizdə təmsil olunan Qərb ölkələri və ABŞ Azərbaycanın işğal edilmiş torpaqlarının qaytarılmasında deyil, yaranmış gerçəkliyin qanuniləşdirilməsində və iqtisadi şüura qəbul edilməsində, nəhayət, məntiqi olaraq bunun yara dacağı regional sabitlikdə maraqlıdır. ATƏT çərçivəsində gedən danışıqlar zamanı hər iki tərəfin kompromisə getməsinə tövsiyə edən həmsədrlər də, görünür, kompromis deyərək Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərinin geriye qaytarılmasını nəzərdə tuturlarmış. Çünki Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü bərpa etsə, regionda iqtisadi perspektivinə və hərbi potensiala görə güclü bir müsəlman dövlətinə çevrilə bilər ki, bu da nə Qərbin, nə də Rusiyanın strateji mənafe-lərinə uyğun deyil. Yaxşı, bəs nə üçün Azərbaycanın indiki zəifliyi hər iki tərəfi qane etdi halda, atəşkəs

pozulur və yeni müharibə ehtimalı getdikcə artır? Məsələ burasındadır ki, Azərbaycan indiki vəziyyətdə Qərbi qane etdiyi halda, Rusiyanı hələlik tam qane etmir. Çünki o, Qərbin şərtlərini qəbul edərək Rusiyaya məhəl qoymur və onun nazı ilə oynamağı lüzumsuz sayır. Bu vəziyyət isə iki nəhəng gücün arasında öz milli mənafeələrini kifayət qədər qoruya bilməyən Azərbaycanı daha da küncə sıxışdıraraq Rusiya ilə Qərbin mənafeələrinin toqquşmasına gətirib çıxarır. Atəşkəsin pozulmasının əsas səbəbi də elə budur. Başqa sözlə, Rusiya regionda öz şərtlərini qəbul etdirməncə, sabitliyin pozulmasına çalışır. Yəni Qafqazda nüfuz uğrunda Rusiya ilə Qərb arasında gedən mübarizə artıq kritik vəziyyət almışdır və sözsüz ki, bu, yeni partlayışlarla müşahidə edilməlidir. Cəbhədəki silahlı toqquşmalar da bu partlayışın ilk qığılcıqlarıdır. Deməli, aprel 28-də Türkiyədə Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Şurasının növbəti toplantısında iştirak edən yüksək səviyyəli Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı, Respublika Prezidenti Heydər Əliyev cənablarının Ermənistan prezidenti ilə 45 dəqiqəlik görüşündən sonra işğadçı ölkənin Azərbaycandan sülhə naminə yeni güzəştlər umması və əvəzində kəskin cavab alması bundan sonra Azərbaycanın nümayəndə heyətinə daxil olan rəsmilərdən birinin "müharibə ehtimalının" istisna olmadığını söyləməsi heç də təsadüfi deyildir.

Görünür, Rusiya vaxt, Qərb isə neft itirmək fikrində deyil.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
30 aprel 1997-ci il*

ÇEÇENİSTANDA SUSAN SİLAHLAR CAVAHETİYADA SƏSLƏNƏ BİLƏR

May ayının 12-də Moskvada Rusiya və Çeçenistan prezidentləri arasında imzalanmış sülh müqaviləsi aydın şəkildə göstərdi ki, bu iki ölkə artıq öz münaqişələrinə beynəlxalq hüquq normaları əsasında qurmaq niyyətindədirlər. Əslində, əldə edilmiş razılaşma sənədi ruslar və çeçenlər tərəfindən hələlik müxtəlif yozumlarda şərh edilir. Rusiya imzalanmış sülh müqaviləsini Xasavyurt anlaşmasının davamı kimi qiymətləndirir. Çeçenləri isə həmin müqavilə ilə Rusiyanın Çeçenistanı de-yure tanıması hesab edirlər. Razılaşmanın əks mövqelərdən şərh edilməsi bəri başdan əslində heç bir razılaşmanın olmadığını göstərir. Deməli, bu şəkildə imzalanmış sülh müqaviləsi məhz indiki mərhələdə Rusiya üçün daha çox lazımdır. Ona görə ki, Rusiya rəsmilərini həmin müqavilə nə vaxtsa qane etməzsə, onda iki standartın başqa tərəfini sənədin əsl mahiyyət kimi təqdim edə bilsinlər. Lakin hazırda Rusiya prezidenti A.Masxadovla bağladığı sülh müqaviləsindən sonra Rusiya Dövlət Dumasının bir qrup üzvünün dəmir məntiqli sualı ilə üzləşib. Duma üzvləri prezidentdən aşağıdakı suallara cavab verməyi tələb ediblər:

1. Rusiya Çeçenistanla müharibə edibmiş və bu müharibə nə vaxt başlayıb.
2. Çeçenistan müstəqil dövlətmə, yoxsa Federasiyanın subyektidirmi?
3. Əgər müstəqil dövlətdirsə, Rusiya bunu rəsmi olaraq niyə qəbul etmir.
4. Müstəqil dövlət deyilsə, Rusiya öz vətəndaşları ilə necə və nə üçün müharibə edib?

Göründüyü kimi bu suallara cavab vermək indiki şəraitdə Rusiya prezidenti üçün o qədər də asan de-

yil. Lakin bütün bu sualları əvvəlcədən gördüyü halda B.Yeltsin həmin sualların dilə gəlməsinə əsas verən sülh müqaviləsini imzaladı. Belə olduqda yeni bir sual ortaya çıxmış olur. Həmin razılaşma Rusiya nə üçün məhz indi lazım idi və o hansı məqsədlərə xidmət edir?

Qeyd etmək lazımdır ki, rəsmi Kreml xeyli müddətdir ki, çeçen sindromundan necə yaxa qurtarmağın yollarını axtarırdı. Belə çətin məqamda keçmiş Təhlükəsizlik Şurasının sədri A.Lebed "ağıllı fikirləşənə qədər dəli vurub çayı keçdi" üsulu ilə birdən-birə problemin həllində dönüş yaratdı. Bu, hazırda əsasında sülh müqaviləsi imzalanan Xasavyurt anlaşması idi. Həmin anlaşma həm döyüş qabiliyyətini itirmiş rus ordusu üçün, həm də çözüm vasitələri tükənmiş Kreml siyasətçiləri üçün göydəndüşmə oldu. Razılaşmadan sonra yaranmış sakitlik yüksək çimli Rusiya dövlət mə'murlarının reallığı qəbul etməsinə və məsələyə ayıq başla baxa bilməmələrinə şərait yaratdı.

Mə'lum oldu ki, nəhayət Rusiyaya onun iqtisadi maraqlarının gerçəkləşməsi üçün Şimali Qafqazda, xüsusən Dağıstan və Çeçenistanda müharibə yox, sabitlik lazımdır.

Əlbəttə, həmin iqtisadi maraqların əsasında duran əhəmiyyətli faktorlardan biri də Azərbaycan nefti və onun ixracat marşrutunun istiqaməti idi. Belli olduğu kimi əsas neftin şimal marşrutu ilə dünya bazasına çıxaracaq kəmərin 150 km-i Çeçenistanın ərazisindən keçir. Məhz Çeçenistan rəhbərliyi ilə Rusiya arasında razılaşma əldə edilmədiyi üçün 1997-ci ilin fevral ayında nəzərdə tutulan ilkin neftin bazara çıxarılması mümkün olmadı. Həmin vaxt rəsmi Moskva ixracın baş tutmamasını başqa amillərlə izah etməyə çalışsa da, bunun həqiqi səbəbi hamıya aydın idi. Rusiyanın Çeçenistanla sülh müqaviləsi imzalaması isə

demək olar ki, həmin problemi aradan götürmək üçün məqbul siyasi şərait yaradır. Əlbəttə, bunu heç də elə başa düşmək lazım deyil ki, nəhayət şimal qonşumuz imperiya ambisiyalarından əl çəkərək, Rusiyanın iqtisadi maraqlarını önə çıxarmağa çalışır. Hər şeydən göründüyü kimi Moskvanın məqsədi nə ondan, nə də bundan keçməkdir.

Elə buna görə də çeçenlərlə əslində heçdə tam anlaşılıq olmayan bir razılaşma imzalayaraq problemi həll etmiş kimi görünməyə çalışır. Əsas məqsəd isə qeyd etdiyimiz kimi strateji neft kəmərinin Rusiya ərazisindən keçməsinə nail olmaqdır.

Çeçen problemini "həll etmiş" Rusiyanın növbəti addımları nə ola bilər? Əlbəttə, şimal marşrutunun daha təhlükəsiz olduğunu sübut etmək üçün neft ixracının nəzərdə tutulduğu qərb marşrutunun keçəcəyi ərazilərdə sabitliyi pozmaq. Qeyd etmək lazımdır ki, bu məqsədlə həyata keçiriləcək tədbirlərdə həmişə olduğu kimi hadisələrin ssenari müəllifi Rusiya, baş rolun ifaçıları isə yenə də etnik qruplardır. Mə'lum olduğu kimi strateji neft kəmərinin keçəcəyi, Gürcüstan və Türkiyənin uyğun ərazilərində etnik ermənilər və kürdlər yaşayırlar. Azərbaycana gəldikdə isə neftin nəql ediləcəyi Qərb rayonlarımızı Ermənistanla cəmi bir neçə kilometr ayırır. Deməli, hər üç dövlətin ərazisində terror aktları həyata keçirmək üçün olduqca əlverişli şərait var. Bunları nəzərə alan Rusiya artıq həmin etniklər vasitəsilə şifahi xəbərdarlıqlar verməyə başlayıb. Belə ki, Moskvada mətbuat konfransı keçirən Qərbi Avropada Kürdüstan Milli Müstəqillik Cəbhəsinin nümayəndəsi Mahir Velat "boru kəməri müharibəsinə" başlaya biləcəklərini söyləyib. Onun dediyinə görə Şimali İraqda Türkiyə kürd separatçılarına qarşı həyata keçirdiyi hərbi əməliyyatları dayandırmasa, bu "müharibə" tezliklə başlaya bilər.

Kürd separatçılarının liderinin verdiyi bəyanatın məhz Moskvadan səslənməsi əlbəttə, təsadüfi deyildir və yuxarıda söylədiyimiz mətləbləri təsdiq edən faktorlardan biridir. Bundan başqa, Bakı-Supsa-Ceyhan yolunda alternativ terror aktlarının həyata keçirilməsi üçün növbəti əlverişli ərazi Gürcüstanın əsasən ermənilər yaşayan Cavahetiya bölgəsidir. Bu günlərdə həmin bölgənin ən böyük yaşayış məntəqəsi olan Axalkalaki şəhərində abxaz separatçıları ilə yerli erməni milli təşkilatlarının görüşməsi və həmin görüşün məntəqədə yerləşən Rusiya hərbi bazasının qərargahında keçirilməsi kürd-abxaz və erməni terrorçu qruplarının birgə fəaliyyət göstərmək üçün məsləhətləşmələr aparmalarını söyləməyə əsas verir.

Hər şeydən göründüyü kimi Rusiya neftin Qərb marşrutu ilə nəqlinə mümkün olan bütün vasitələrdən istifadə etməklə mane olmağa çalışacaq. Çünki marşrutun reallaşacağı təqdirdə Rusiya Cənubi Qafqazda oyundan kənar vəziyyətdə qalacaqdır ki, bu da qətiyyənlə Moskvanı qane etmir. ABƏŞ-in rəhbərliyinin nəzərdə tutduğuna görə isə 1998-ci ilin ikinci yarısında neftin Qərb marşrutu ilə nəqli gerçəkləşməlidir.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
21 may 1997-ci il*

CİNAH SAZIŞINDAN İMTİNA ETMƏK LAZIM İDİMİ?

**Müsaibimiz YAP beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin
əməkdaşı Hikmət Babaoğludur**

- May ayının ikinci yarısından başlayaraq Azərbaycan mətbuatında "cinah sazişi" mövzusunda müxtəlif əövqeli məqalələr dərc edilir. Bu saziş və onun mahiyyəti nədən ibarətdir?

- Əvvəla, qeyd etmək lazımdır ki, "cinah sazişi" adlandırılan razılaşma əslində törəmə bir müqavilədir. Bildiyiniz kimi, hələ 1990-cı ilin sonunda Qərblə keçmiş SSRİ arasında Avropada adi silahların məhdudiyyəti haqında razılaşma əldə edildi. Həmin razılaşmaya əsasən, qitədə qarşılıqlı olaraq adi silahların azaldılması ilə bağlı tərəflər öhdəliklər götürmüşdür. Lakin çox keçmədi ki, hüquqi subyektin biri faktiki olaraq dağıldı. Yəni SSRİ adlanan inzibati siyasi mövcudluq iflasa uğradı. Belə olduqda təbii ki, artıq beynəlxalq müqavilə də öz hüquqi statusunu itirmiş oldu. Rusiyanın özünü keçmiş SSRİ-nin varisi e'lan etməsinə baxmayaraq, artıq həmin müqaviləni imzalamış beynəlxalq hüquqi subyekt yox idi. Buna görə də mə'lum anlaşmanın hüquqi statusunun qorunub saxlanması və həyata keçirilməsi üçün Qərb postsovet məkanında yerləşən yeni müstəqil dövlətlərə adi silahların məhdudiyyəti ilə bağlı razılaşma əldə etmək ideyasını irəli sürdü. Elə bu məqsədlə də 1992-ci ilin may ayında müstəqil dövlət başçılarının Daşkənddə keçirilən toplantısında həmin ölkələrin rəhbərlərinin imzaları ilə mə'lum müqavilə yenidən hüquqi status qazandı. Eyni zamanda, Özbəkistanın paytaxtında hər bir ölkənin kvotası müəyyənləşdirildi və tərəflər

əldə edilmiş razılaşmadan artıq silah və hərbi texnikanın ləğvinə dair öhdəliklər götürdülər. Həmin vaxt Azərbaycanca ictimai-siyasi vəziyyət çox mürəkkəb olduğundan, daha dəqiq desək, ölkədə faktiki olaraq ikihakimiyyətlik hökm sürdüyündən Azərbaycanı Daşkənddə R.Qaziyev təmsil edirdi. Elə R.Qaziyevin savadsızlığı və səbatsızlığı ucbatından müqavilə imzalanarkən böyük səhvə yol verildi. Yəni ərazisi və əhalisi iki dəfə Azərbaycandan kiçik olan Gürcüstan, Ermənistan və s. kimi ölkələrlə bərabər, Azərbaycana da eyni kvota ayrıldı. Başqa sözlə, məsələn, hər üç respublikaya 220 tank saxlamaq hüququ verildi.

Bir müddət sonra Şərqi Avropada və Balkanlarda baş verən hadisələr dünyanın diqqətini özünə daha çox cəlb etdiyindən həmin müqavilənin həyata keçirilməsi ikinci plana keçdi. Nəhayət, 1996-cı ilin əvvəllərində Avropada Adi Silahlı Qüvvələr haqqında Müqavilənin cinah sazişinin müzakirəsi yenidən gündəliyə gəldi və sadəcə "cinah sazişi" kimi mətbuatda yer almağa başladı. Həmin ilin may ayında Vyanada 30 üzv dövlət sazişi yenidən nəzərdən keçirdi və üzv dövlətlərin parlamentlərində ratifikasiya edildikdən sonra razılaşmanın hüquqi qüvvəyə minməsi haqqında qərar qəbul edildi. Bundan sonra bir çox ölkələr həmin sənədi ratifikasiya edərək qəbul etdilər. Lakin "cinah" sazişi Rusiya Federasiyasına bir sıra qonşu ölkələrlə sərhədlərdə hərbi-texniki avadanlıq və silah sursat yerləşdirmək baxımından xeyli sərbəstlik verdiyindən Ukrayna, Moldova, Gürcüstan və Azərbaycan "cinah" sazişini ratifikasiya etməkdə tərəddüd göstərdilər.

Buna baxmayaraq, müəyyən səbəblər üzündən, sazişə, daha doğrusu, anlaşmada Rusiyaya verilən, belə demək mümkündürsə, səlahiyyətə e'tiraz edən dörd dövlətdən üçünün parlamenti sənədi ratifikasiya

etdi. Ən sonda isə Azərbaycan parlamenti "cinah" sazişinin hüquqi qüvvəyə minməsinə səs verdi.

- Əsasən, *müxalifət mətbuatı həmin sazişin ratifikasiya edilməsinə e'tiraz edir və müqaviləni ölkəmiz üçün qeyri-məqbul hüquqi sənəd kimi qiymətləndirir. Bunu necə başa düşmək olar?*

- Bilirsiniz, əslində müxalifət elə müxalifət kimi çıxış edir. Yə'ni bütün dünyada olduğu kimi iqtidarı tənqid etmək vəzifəsini yerinə yetirir. ancaq məsələ ondadır ki, Azərbaycan müxalifəti problemi obyektiv qəbul etmir və obyektiv şərh etmir. Gerçəklə hesablaşmır. Bu gün bizim müxalifət iqtidarın Səddam Hüseyinin dünya birliyinə qarşı tutduğu mövqeyi nümayiş etdirməyi tələb edir.

Belə mövqələrin aqibəti isə mə'lumdur. Heç kəsə sirr deyil ki, Azərbaycan son ana qədər möhkəm iradə nümayiş etdirdi. Əgər kimsə hesab edirsə ki, Ukrayna və Moldova bu məsələdə diplomatik manevr edərək müəyyən güzəştlər əldə etdilər, həmin şeyi elə Azərbaycana da şamil etməklər. Xırda detallara toxunmadan ABŞ-Azərbaycan münasibətləri təmsalında bunumisal gətirmək mümkündür. Qaldı məsələnin ikinci tərəfinə, gəlin belə təsəvvür edək ki, Azərbaycan sənədi ratifikasiya etməkdən imtina edir.

Dərhal Rusiya dəfələrlə bəyan etdiyi kimi, müqavilədən çıxır. Qərbin bu ölkəni həmin sazişə imza atması üçün illərlə göstərdiyi diplomatik fəaliyyəti əhəmiyyətini itirmiş olur.

Onsuz da axır zamanlar özünü son dərəcə aqressiv aparan (xüsusilə Qafqaza münasibətdə) Rusiya dünya birliyi qarşısında heç bir öhdəçiliyi olmadığı üçün istədiyi cinahda (o cümlədən, Cənubi Qafqazda) istədiyi qədər silah, sursat, hərbi avadanlıq və canlı qüvvə yerləşdirir. Belə olduqda Qərb müqavilənin pozulmasında Azərbaycanı suçlu sayaraq ona

təzyiqlər göstərir. Azərbaycan özünün çox ciddi problemləri və Rusiya ilə qarşı-qarşıya, tək-tənha qalır. Belə şərait Azərbaycan üçün məqbuldurmu? Görəsən, müxalifətçilərimizin bu suala cavabları necə olar? Bir də Rusiya Ermənistanına bir milyard dollarlıq silah sursatı da "cinah" sazişinin verdiyi güzəştlər əsəndamı göndərə bilib? Yə'ni demək istəyirəm ki, bu gün dünya birliyi, beynəlxalq hüquq normaları və beynəlxalq qanunlarla Rusiyani cəlovlaya bilmir. Gətirdiyimiz ikinci arqument (bir milyard dollarlıq silahın Ermənistanına verilməsi faktı) Avropada Adi Silahlar haqqında Müqaviləyə ziddir. Həmin müqaviləyə qoşulmuş hər iki dövlət - Rusiya və Ermənistan isə buna son dərəcə e'tinasız yanaşırlar və heç kəsə hesabat vermək fikrində deyillər. Təsəvvür edin, gerçəklik bundan ibarətdir. Belə şəraitdə Azərbaycanın "cinah" sazişini ratifikasiya etməkdən imtina etməsi və ətrafından yeni narazı dövlətlər yaratması, əlbəttə, ən azı ağılsızlıq olardı.

- *Deməli, sənədi ratifikasiya etmək lazım idi?*

- Əlbəttə, bu, sadəcə mövcud siyasi gerçəkliyin tələb etdiyi zərurətdən irəli gəlirdi. İqtidar isə vəziyyəti lazımınca qiymətləndirərək doğru addım atdı. Başqa sözlə, vəziyyətdən maksimum bəhrələnmək üçün əlindən gələni etdi. Rusiyaya edilən müvəqqəti güzəşt müqabilində ABŞ və Qərblə perspektivli iqtisadi-siyasi əməkdaşlığa doğru daha bir addım idi.

*Müsahibəni apardı:
Aynur Məmmədzadə
"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
24 may 1997-ci il*

HATƏMİ İRANIN QORBAÇOVU OLA BİLƏRMİ?

İran İslam Respublikasında keçirilən prezident seçkilərinin nəticəsi xeyli maraqlı olmuşdur. Prezidentliyə namizədlər arasında ən az şanslısı hesab edilən Seyid Məhəmməd Hatəmi öz gücü ilə rəqiblərini arxada qoyaraq inamlı qələbə qazanmışdır. Hazırda dünya mətbuatında analitiklər yeni seçilmiş prezidentin qələbəsinin səbəblərini araşdırmaqla yanaşı, həm də onun atacağı növbəti addımları proqnozlaşdırmağa çalışırlar. Əməkdaşımız YAP beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin məsul işçisi Hikmət Babaoğlu ilə görüşmüş və bu məsələ ilə bağlı onun fikirlərini öyrənmişdir.

M.Hatəminin gözlənilmədən prezident seçilməsi qonşu İran dövlətinin daxili və xarici siyasətində nə kimi dəyişikliklərə səbəb ola bilər?

- Əslində İİR-in sayca beşinci prezidenti olacaq M.Hatəminin Ali icraedici hakimiyyətə başçı seçilməsi o qədər də gözlənilməz deyildi. Çünki seçkiyə bir neçə gün qalmış keçirilən sorğular onun yüksək reytingə malik olduğunu göstərirdi.

- Sualın ikinci hissəsinə gəldikdə isə, bəlli olduğu kimi, bu dövlətin daxili və xarici siyasətində böyük dəyişikliklərin həyata keçirilməsinə zəruri ehtiyac vardır. Yə'ni hər iki sahədə mövcud olan problemlər həll edilməyə İranın ümumi inkişaf perspektivindən söz açmağa dəyməz. Ancaq bunu həyata keçirmək indiki rejim üçün olduqca çətin və hələlik bu sahədə əsaslı dönüş olacağını düşünmək əbəsdir. Həll edilməsi mümkün olan məsələlərə nəzər saldıqda isə qonşu ölkənin daxili problemlərindən birinin bu dövlətin vətəndaşları olan az saylı xalqlara münasibəti ilə bağlı olduğunu görürük. Bildiyiniz kimi, son vaxtlar etniklərlə yaranmış müxtəlif səviyyəli münaqişələr daha İranın siyasi səhnəsinin diqqət mərkəzində ol-

muşdur. Məsələn, etnik ərəblərin dil və mədəniyyətlərinin, o cümlədən, digər hüquqlarının pozulması ilə bağlı keçirdikləri nümayişlər. İran vətəndaşı olan 25 milyona yaxın türkün hüquqlarının tapdalanması faktları, cənublu qardaşlarımızın lideri olan döktor Çəhrəqaniyə qarşı olan haqızlıqlar və s. Bütün bunlar İran dövlətindən öz vətəndaşları ilə birgəyaşayış qaydalarının yenidən müəyyənləşdirilməsini tələb edir. M.Hatəminin seçkiqabağı platformasına diqqət yetirsək, onnu İran konstitusiyasının 15-ci maddəsinin yerinə yetirilməsinə söz verdiyini görürük, Həmin maddə İranda yaşayan qeyri-farslara öz ana dillərində təhsil almağa, öz adət-ənənələrini və mədəniyyətlərini inkişaf etdirməyə hüquq verən maddədir. Görünür, M.Hatəminin prezident seçilməsində onun bu və'di də az rol oynamamışdır. Başqa sözlə İranın əhalisinin yarıdan çoxunu təşkil edən qeyri-farslar məhz həmin və'də görə ona səs vermişlər. Ancaq bununla belə hələlik heçdə ümid etmək olmaz ki, M.Hatəmi öz və'dini yerinə yetirərək ölkədaxili problemlərdən ən başlıcası sayılan milli azlıqların hüquqları ilə bağlı problemi həll edəcək. Çünki İran tarixində bir çox siyasi liderlər dəfələrlə milli azlıqlardan sosial baza kimi istifadə edərək hakimiyyətə gəlmiş, öz siyasi məqsədlərinə çatdıqdan sonra isə və'dlərini unutmuşlar. Bu mə'nada ilk real addımlar atılmayınca Hatəminin milli azlıqlarla bağlı həyata keçirəcəyi siyasəti proqnozlaşdırmaq olduqca çətin və çətin.

Xarici siyasətdə isə məsələ bir qədər başqa cürdür. Yə'ni bu barədə proqnozlar söyləmək xeyli asandır. Belə ki, hələ radikal H.Rəfsəncani yeri gəldikcə Qərblə münasibətdə loyal mövqe nümayiş etdirməyi bacarırdı. Yeni prezidentin Qərb və ABŞ-la münaqişələrdə daha yumşaq mövqe tutacağını söyləmək mümkündür. Çünki İranda artıq aydın dərk edi-

lir ki, Qərblə integrasiya qaçılmazdır və bu ölkə dünyadan təcrid olunmuş bir vəziyyətdə yaşayıb inkişaf edə bilməz. Yeri gəlmişkən, Böyük Britaniyada səfərdə olan B.Klintonun İranın yeni seçilmiş prezidentinin Qərb və ABŞ-la mehriban münasibətlər yarada biləcəyinə inandığını söyləməsi əks qütbün də İranla yaxınlaşma meylinin olmasına açıq işarədir.

- Bir çoxları İrandakı mövcud vəziyyəti 1985-ci ildən sonra SSRİ-də yaranmış vəziyyətlə müqayisə edir və M.Hatəmini M.Qorbaçovla eyniləşdirməyə çalışırlar. Sizcə, belə bir müqayisə nə dərəcədə düzgündür?

- Olduqca cəsarətli, hətta fantastik müqayisədir. Təbii ki, həmin müqayisəni axıra qədər aparmağa çalışsaq, bir neçə ildən sonra İranın aqibətinin də keçmiş SSRİ-nin aqibəti kimi olacağını söyləməliyik. Bu isə tamamilə yanlış bir fikirdir.

Doğrudur ilk baxışda keçmiş Sovetlər Birliyinin o illərdəki mə'nəvi-ideoloji sahəsində mövcud olan böhranını hazırda İranın həmin sahədəki böhranilə müqayisə etmək olar. Ancaq bu, məsələnin bir tərəfidir. Əgər keçmiş SSRİ-də mə'nəvi-ideoloji sahədə olduğu kimi, iqtisadi sahədə də birböhran varidisə, bu gün ikincini irana şamil etmək doğru olmazdı. Bu, olduqca əhəmiyyətli faktordur. Yə'ni bu gün İranın xarici ticarət əlaqələri müsbət saldoludur və iqtisadiyyatı gündən-günə inkişaf edir. Hər il milli gəlirin miqdarı çoxalır və iqtisadi artım tam ədədlərlə ifadə edilir. Bu maddi tə'minat isə məntiqi olaraq yuxarıdakı fikri rədd edir.

M.Hatəminin M.S.Qorbaçovla müqayisəsinə gəldikdə isə, bəli, burada dazahirən oxşar nələrisə tapmaq mümkündür. Məsələn, eynilə M.S.Qorbaçov kimi M.Hatəmi də birdən-birə ən güclü rəqiblərini asanlıqla üstələyir, açıq cəmiyyət tərəfdarı olduğunu nüma-

yiş etdirir və s.

Bundan başqa sələflərindən fərqli olaraq "Qərbin mə'nəviyyatsız hücumuna" qarşı İslam dinini deyil, iranlılarda tərbiyə edilməsinə ehtiyac duyulan milli qürur hissini (!) qoyur. Necə ki, Mixail Sergeyeviç eyni "hücuma" qarşı kommunist ideologiyasını deyil, "aşkarlığı", "yenidənqurmanı" qoymağa çalışırdı.

Ancaq qeyd etdiyimiz kimi, bunlar zahiri bənzərişlərdir və ümumiyyətlə götürdüdə, müqayisə uğursuz bir müqayisədir.

- İranda ali icraedici hakimiyyətə yeni başçının seçilməsi Azərbaycan-İran münasibətlərinə necə tə'sir edə bilər?

- Azərbaycanla İran bir-birinə qarşılıqlı hörmət bəsləyən iki qonşu dövlətdir. Siyasi hakimiyyətdə kiin olmasından asılı olmayaraq bu iki ölkənin bir-birinə münasibəti daim müsbət olmalıdır. Yeni prezidentin artıq qeyd etdiyimiz bir sıra müsbət keyfiyyətlərini nəzərə alsaq, o zaman Azərbaycan-İran münasibətlərinin daha da inkişaf edəcəyinə ümid bəsləmək olar.

Müsahibəni yazdı:

Nəzire Xankişiyeva

"Yeni Azərbaycan" qəzeti,

31 may 1997-ci il

MOSKVA İQTİSADI MARAQLARI ÖNƏ ÇƏKİR

Azərbaycan Respublikası prezidentinin Rsiya Federasiyasına rəsmi səfəri iki dövlət arasında iqtisadi-siyasi münasibətlərin inkişafı istiqamətinin aydınlaşması baxımından olduqca əhəmiyyətli bir səfər kimi yadda qaldı. Rusiya mətbuatının da e'tiraf etdiyi kimi, ilk dəfə olaraq MDB dövlət başçılarından Heydər Əliyev Moskvada belə yüksək səviyyədə qarşılanan prezident oldu. Əslində bir qədər daha gec, yə'ni Azərbaycan prezidentinin ABŞ-a rəsmi səfərindən sonra, bu ilin payızında gerçəkləşməsi nəzərdə tutulan görüşün iyulun ilk günlərində baş tutması təkcə Azərbaycanın deyil, həm də rusiyanın bu görüşə mühüm əhəmiyyət verməsinə dəlilət edən faktdır. Əlbəttə, respublikamızın Rusiya Federasiyası ilə münasibətlərinin bərabərhüquqlu tərəflər statusunda beynəlxalq qanunlar çərçivəsində həyata keçirilməsində maraqlı olması və bunun səbəbləri heç kəsə sirr deyil. Rusiyanın bütövlükdə Qafqaz regionunda mövqeyini və geosiyasi maraqlarını, o cümlədən regiona tə'sir gücünü, eyni zamanda, bölgədə manevr imkanlarını nəzərə alsaq, bugünkü iqtidarın pragmatik və təcrübəli siyasi liderinin ABŞ-dan əvvəl Rusiyaya rəsmi səfərə getməyə razılıq verməsini və səfəri uğurla həyata keçirməsini xarici siyasətimizin növbəti düşünülmüş düzgün addımı kimi qiymətləndirmək olar. Qarşılanma mərasimində üç qoşun növündən ibarət fəxri qarovulun düzülməsi, Kremldə təntənəli görüşlər və nəhayət, bu vaxta qədər yalnız Li Ben və Bill Klinton üçün edildiyi kimi, elə Kremldə H.Əliyev cənablarına iqamətgahın ayrılması Rusiyanın nəhayət Azərbaycanı bərabərhüquqlu tərəfdaş kimi qəbul etməsini və Azərbaycanın Rusiya üçün xüsusi əhəmiyyətli bir

respublika olmasını təsdiq etdi. Əlbəttə, yuxarıda söylədiklərimiz, sadəcə, zahiri dəbdəbə kimi də qiymətləndirilə bilər. Lakin iki ölkə arasında imzalanan sənədlərin əhatə etdiyi məsələlər Rusiyanın Azərbaycanla bütün problemləri həll etməyə xüsusi təşəbbüs göstərməsi, indiyə qədər ehtiyatla yanaşdığı bir sıra məsələlərlə bağlı mövqeyini qətiyyətlə və açıq şəkildə bildirməsi nəhayət, iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsində maraqlı olduğunu və iqtisadi münasibətləri önə çəkməsi bu ölkənin respublikamızla çox ciddi şəkildə əməkdaşlıq etmək planlarının olduğunu ortaya qoydu.

Qeyd etmək lazımdır ki, Rusiya ilə Azərbaycan arasında münasibətlərin normal məcraya düşməsində, həmin məqsədlə yüksək səviyyəli görüşün təşkil edilməsində, bu dövlətin hərbi-texniki və iqtisadi-siyasi imkanlarını yaxşı bilən və onu lazımınca qiymətləndirməyi bacaran Heydər Əliyevin xüsusi sə'y'i olmuşdur. Eyni zamanda Rusiya hökumətini aparıcı rəhbərləri hesab edilən və bu dövləti imperialist ambisiyalardan çəkəndirməyə çalışan, onun iqtisadi maraqlarını önə çəkən Anatoli Çubaysın da görüşün səmərəli keçməsinə xidmətləri danılmazdır. Təqdirəlayiq haldır ki, Rusiya məhz öz iqtisadi maraqlarından çıxış edərək, Xəzərin Azərbaycan sektorunda yerləşən "Kəpəz" və "Yalama" neft yataqlarında neftin istismarı ilə bağlı Azərbaycan hökuməti və Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə müqavilə imzalamaqla Xəzərin statusu ilə əlaqədar olan mübahisələrə demək olar ki, son qoydu.

Təbii ki, Moskva görüşündə ölkə başçıları arasında Qafqazın mövcud siyasi vəziyyəti və o cümlədən Qarabağ problemi də xüsusi mövzu olaraq müzakirə edildi.

B.Yeltsin Rusiya Federasiyasının bir nömrəli dip-

lomatına hər iş gününü Qarabağ problemi ilə başlamağı və bu işlə NATO-nun Şərqi doğru genişlənməsi məsələsi ilə məşğul olduğu kimi ciddi məşğul olmağı tapşırırdı. Əlbəttə, bu bir tərəfdən Rusiyanın artıq Azərbaycanda sabitliyin yaranmasına meylləndiyi kimi qiymətləndirilsə də, başqa bir tərəfdən həmin problemin həllində təşəbbüsün H.Əliyevin Vaşinqtona səfərindən sonra ABŞ-a keçə biləcəyinə qısqıncılığı-nın təzahürü kimi qəbul etmək olar. Hər halda belə bir rəqabət indiki durumda Azərbaycana xeyir gətirə bilər və bu faktor özü də Azərbaycan diplomatiyası-nın Moskva manevrlərindən biri hesab edilməlidir.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
12 iyul 1997-ci il*

RUSIYA-ÇEÇENİSTAN: İQTİSADI MÜTTƏFİQLİYİN SİYASİ TƏRƏFİNƏ BİR BAXIŞ

Bu ilin fevral ayında Novorossiysk limanına çıxarılması planlaşdırılmış Xəzər nefti Rus-Çeçen münasibəti ilə əlaqədar olaraq baş tutmadı. Kəmərinin Rusiya ərazisindən keçən hissəsinin hər cür texniki və iqtisadi təhlükəsizliyinə təminatı verən rəsmi Moskva nəinki beynəlxalq müqavilədə üzərinə götürdüyü öhdəçiliyi yerinə yetirə bildi heç nəzərdə tutulan müddətdə Çeçenistan ərazisindən keçən neft borusunun təmir işlərinə belə başlaya bilmədi. Bununla da Çeçenistanın heç də Rusiya Federasiyasının ərazisi olması de-fakto ortaya çıxdı. Belə olduqda Rusiya rəsmiləri vəziyyətdən çıxış yolu axtarmağa başladılar. Çeçenlər isə yalnız bir şərtlə ruslarla razılaşmaya gedə biləcəklərini bəyan edirdilər. Bu şərt İçkeriya Respublikasının bərabər hüquqlu tərəf kimi tanınması və neft müqaviləsində eyni statusla rəsmən iştirak etməsi idi. Yaranmış vəziyyət hadisələrin inkişafını iqtisadi deyil siyasi müstəviyə gətirib çıxarırdı ki, bu da problemin həlledilməsini xeyli mürəkkəbləşdirirdi. Əlbəttə, Rusiya Federasiyasının subyekti hesab ediyi Çeçenistanla müstəqil tərəf kimi danışığa gəlməyi qəbul etmək istəmirdi. Əslində, hər cür separatçılığa qarşı olduğunu dəfələrlə yüksək səviyyədə bəyan etmiş Azərbaycan da beynəlxalq hüququn subyekti olan iki ölkənin imzaladığı hüquqi akta üçüncü qeyri-müəyyən statusa malik respublikanın qoşula bilməsi ehtimalının gerçəkləşməsindən bir qədər ehtiyat edirdi. Ona görə ki, Azərbaycanın özü ölkə daxilində dağıdıcı fəaliyyətlə məşğul olan separatçılarla üz-üzə dayanmışdı. Belə olan halda, rəsmi Bakının mövqeyinin azacıq yumşalması əks tərəfin kəskin reaksiyasına səbəb ola bilər. Və Rusiyanın Dağlıq Qarabağ

separatçılarının münasibətdə anoloji tədbirlərə əl atması ilə nəticələnərdi. Hərçənd tarixi və etnik baxımdan Çeçenistan və Qarabağ problemləri tamamilə müxtəlif məsələlərdir. Həmin aspektdən yanaşdıqda, ümumiyyətlə, bir-birilə müqayisəyə belə gələn deyil. Lakin hər iki problemin bugünkü hüquqi vəziyyəti arasında paralellər tapmaq olar. Belə ki, mövcud hüquqi vəziyyətinə görə bütün dünyanın da qəbul etdiyi kimi, Çeçenistan Rusiya Federasiyasının, Dağlıq Qarabağ isə Azərbaycan Respublikasının tərkib hissəsidir. Məhz bu cür mürəkkəb durumda Azərbaycan doğru addım ataraq Çeçenistanla Rusiyanın bir-birinə münasibətinin hüquqi cəhətdən aydınlaşacağına qədər gözləməyi qərara aldı. Xasavayurd anlaşmasından sonra münaqişə edəntərəflərin tezliklə ortaq məxrəcə gələ biləcəklərinə xeyli ümid yarandı və çox keçmədi ki, bu ümid reallığa çevrilməyə başladı. Doğrudur, hələ Çeçenistanın hüquqi statusu həmin anlaşmada da qeyd olunduğu kimi, 2000-ci ilə qədər qeyri-müəyyən qalır və tərəflər arasında müzakirə obyektı olmayacaq. Ancaq bununla belə, hər şeydən göründüyü kimi, artıq Çeçenistan özünü müstəqil bir dövlət kimi aparır və get-gedə mövqelərini gücləndirməyə çalışır. Cəsarətlə qeyd etmək olar ki, çeçenlər bir sıra məsələlərdə buna nail olmağı da bacarırlar. Bununla da onlar həm yaxşı döyüşçü, həm də yaxşı siyasətçi olmalarını nümayiş etdirirlər. İçkeriya Respublikasının əldə etdiyi son uğurlardan biri də, nəhayət, rəsmən neft müqaviləsinə qoşulmaları oldu. Məsələnin bu səviyyəyə gəlib çatmasını qiymətləndirməyə çalışarkən qeyd etmək vacibdir ki, bu, ilk növbədə, Rusiya Federasiyasının böyük güzəştləri hesabına başa gəlib. Belə hal isə özlüyündə məntiqli bir sual doğurur. Rusiya nəyin xatirinə güzəştə gedir? Əlbəttə, ilk və əsaslı argument kimi rəsmi Moskvanın Çeçenistan

ərazisində heç nəyə nəzarət edə bilməməsi və çeçenlərin faktiki olaraq müharibəni udub öz ölkələrinə yiyə durmaları gətirilə bilər. Doğrudan da, bu belədir. Ancaq eyni zamanda, məsələ bu qədər bəsit də deyil. Çünki Rusiya üçün Çeçenistandan yan keçməklə Novorossiysk limanına neft kəməri çəkmək çox da çətin deyildi. Hər halda, ərazisindən keçəcək 150 km.-lik boru xəttindən qazanacağı gəlirlə Rusiyanın payına "şərik" çıxacaq çeçenlərə verilən puldan çox-çox ucuz qiymətə söylədiyimiz boru xəttini tikmək mümkün idi. Bundan başqa, Rusiyanın çeçenlərə qarşı hərbi-texniki gücünün də tükəndiyini düşünmək, əlbəttə, sadəlövlük olardı. Lakin Kreml siyasətçiləri bu və ya digər imkanlarından istifadə etmədən çeçenlərlə müqavilə bağlamağa üstünlük verdilər. Burada məqsəd ilk növbədə, Beynəlxalq konsorsium iştirakçılarının və Azərbaycanın ümumiyyətlə şimal marşrutundan imtina etməsinin mümkünlüyü ehtimalını aradan qaldırmaq idi. Əlbəttə, Rusiyada yaxşı başa düşürlər ki, sabah tək-cə Çeçenistan deyil, Tataristan, Başqırdistan, Dağıstan və s. kimi Federasiyanın digər subyektləri məsələni çeçenlər kimi qoya bilərlər. Hər şeydən göründüyü kimi, bu prosesin gerçəkləşməsinin konturları artıq diqqəti cəlb etməkdədir. Çünki bütün ABŞ, Almaniya və s. kimi digər federativ dövlətlərdən əqli olaraq Rusiya Federasiyası ərazi prinsipi deyil, millietnik prinsip əsasında yaradılmış bir federativ qurumdur. Və hər subyektin xalqı yaşadığı ərazinin aborigenləridir. Bu isə özlüyündə federasiya subyektlərinin mərkəzdənqaçma meyllərini şərtləndirən, ona stimül verən başlıca faktordur. Belə olduqda ya gərək Rusiya 100 illik müharibəyə başlasın, ya da qonşuların haqlarını tanıyaraq onlarla bərabər hüquqlu əlaqələr yaratmağa cəhd etsin. Çeçenistana münasibətdən sonra yadın olur ki, Rusiya ikinci yolu - sivil yolu seç-

məyə meyllidir və ona görə də "iqtisadi müstəvidə" olsa da, çeçenlərlə bir sənədə imza atmağı qəbul etdi. Lakin məsələni diqqətlə araşdırmağa çalışsaq, Rusiyanın çox ustalıqla, incə bir şəkildə Qafqazda ümumqafqaz ideyasını müdafiə edən tərəflər arasında növbəti münaqişə yaratmağı göz altına aldığını ehtimal etmək də mümkündür. Belə ki, dünən müharibə edən tərəflər Rusiya və Çeçenistan bu gün faktiki olaraq iqtisadi müstəvidə müttəfiqə çevrilməkdədirlər. Gələcəkdə strateji neftin də şimal marşrutu ilə nəql edilməsində iddiaçı olan Rusiya iqtisadi maraqlarına gərə Çeçenistanı da bu ideyanı müdafiə etməə cəlb edə bilər. Təbii ki, Azərbaycanın götürdüyü strateji kurs və iqtisadi mənafeyi bunu rədd edir. Belə olduqda ruslar və çeçenlər birlikdə Azərbaycana qarşı təzyiq üsulları axtara bilər, bu və ya digər formada onu həyata keçirməyə çalışarlar.

Bu ehtimalların gerçəkləşməsi, əlbəttə, daha çox hadisələrin bundan sonra necə inkişaf edəcəyindən asılı olacaqdır. Hələlik isə ruslar və çeçenlər Bakıda imzaladıqları dolu portfelle ölkələrinə döndülər.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
16 iyul 1997-ci il*

Bill Klinton:

AZƏRBAYCAN AVROPA İLƏ MƏRKƏZİ ASİYA ARASINDA STRATEJİ MƏKANDIR

Ötən yazımızda Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev cənablarının ABŞ-a rəsmi səfərinin nəticələrindən biri kimi iki ölkə arasında informasiya, məlumat qıtlığına son qoyulduğunu qeyd etmiş və bunun ABŞ-ın vitse-prezidenti Albert Qorun e'tirafında diqqətinizə təqdim etmişdik. Analitik təhlilinə və şərhinə ehtiyac duyulan ikinci məsələ isə regionun iqtisadi-siyasi vəziyyəti və bölgədə ABŞ - Azərbaycan müttəfiqliyinin perspektiv imkanlarının proqnozlaşdırılmasıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, yerli mətbuatımızda bu vaxta qədər ABŞ - Azərbaycan münasibətləri və onun inkişaf perspektivləri şərh edilərkən müxalifət qəzetlərinin siyasi icmalçıları və analitikləri ABŞ-ın Azərbaycanda yalnız iqtisadi maraqları olduğunu vurğulayır, regionda siyasi hegemonluğun isə Rusiyanın əlində qalacağını israr edirdilər. Hətta NATO-nun Şərqə doğru genişlənməsi, rusların Balkanlardan sıxışdırılmasını və buna rəsmi Moskvanın dözməsini də Qafqazın Rusiyanın siyasi tə'siri altında qalması haqqında ABŞ-la Rusiya arasında hansısa gizli razılaşmanın olması ilə əlaqələndirirdilər. Həmin vaxt "Qafqaziyada mənafeələr üçbucağı" adlı silsilə məqalələrimizdə ("Yeni Azərbaycan" qəzeti, H.Babaoğlu) iki il bundan əvvəl bir qədər cəsarətli görünən proqnozlarımızda Bosniya probleminin və NATO-nun Şərqə doğru genişləndirilməsi məsələsinin həllindən sonra daha bir bölgədə, Qafqazlarda Rusiyanın siyasi hegemonluğuna son qoyulması üçün ABŞ və Qərbin səylərini artıracaqlarını söyləmişdi. Əlbəttə, siyasi

proseslərin bu cür dinamik və sür'ətlə inkişafını proqnozlaşdırarkən, təbii ki, Qafqazın aparıcı dövləti olan Azərbaycanın və onun siyasi lideri Heydər Əliyevin potensial imkanlarını nəzərə almış, Azərbaycan prezidentinin yeritdiyi siyasi kursun dönməz xarakter daşdığını özümüzdə yəqinləşdirmişdik. Ancaq mə'lum kursun həyata keçirilməsi zamanı bu və ya digər formada güc tətbiq etmə ehtimalının olmasını da (Şimaldan və ya bu qütbün tə'siri ilə Ermənistan tərəfində və ya cənubunda və s.) istisna etməmişdik.

Bəs necə oldu ki, ən optimist icmalçıların belə bərit çəlləyi ilə müqayisə etdikləri Xəzər hövzəsi ətrafında hələlik hər hansı bir zorakılıq aktı həyata keçirilmədən siyasi proseslər müvəffəqiyyətlə bir-birini əvəz edir. Əlbəttə, bunu ilk növbədə Qərb şirkətlərini Xəzərin yanacaq ehtiyatlarının istismarına cəlb etmiş Azərbaycan və onun yeritdiyi siyasətlə əlaqələndirmək lazımdır. Dörd ildən bəri hyata keçirilən balanslaşdırılmış və siyasi mövqe baxımından qütblərdə dayanan dövlətlərin, o cümlədən, respublikamızın mənafeyi ilə uzlaşdırılmış məharətli siyasət, nəhayət, öz nəticəsini verməyə başladı. Və bunun son akkordları Azərbaycan prezidentinin ABŞ-a səfəri zamanı Ağ evin "Ruzvelt" salonunda imzalanan sənədlərlə vurulmuş oldu. Heydər Əliyevlə görüşündən sonra Bill Klinton öz çıxışında respublikamız və onun geo-siyasi mövqeyi haqqında fikirlərini belə ifadə etdi: "Azərbaycanın uğurları ABŞ üçün vacibdir. Azərbaycan Avropa ilə Mərkəzi Asiya arasında önəmli məkanda yerləşir. Ölkənin zəngin təbii ehtiyatları var. Sabit və suveren Azərbaycan Qərblə Şərqlin münasibətləri üçün vacib olan regionda təhlükəsizliyi möhkəmləndirə bilər".

Bizlərin ən dözümlüsünün səbr kasasını doldura-caq dərəcədə yubadılmış bu fikir, bu mövqe, nəha-

yət, 1997-ci il avqust ayının 1-də Vaşinqtonda Ağ evdə rəsmi olaraq bildirildi. Əlbəttə, pragmatik siyasətçilərə xas olan bütün keyfiyyətləri nümayiş etdirməyi bacaran B.Klinton həmin sözləri bir neçə il öncə də söyləyə bilərdi. Təbii ki, bir neçə il əvvəl də o, Azərbaycanın coğrafi mövqeyini və təbii ehtiyatlarını layiqincə qiymətləndirməyə qadir idi. Lakin o vaxt ABŞ, NATO və Avropa ilə bağlı problemləri həll etmədən Qafqaz regionu ilə ciddi maraqlanmağı lüzumsuz hesab etdi. Çünki həmin problemlər ola-ola bu regionda nəyəsə tə'sir etmək, əlbəttə, real ola bilməzdi. Amerikalılar isə boş-boşuna danışmağı sevmirlər. Onlar öz fikirlərini artıq reallaşıdırma biləcəklərinə əmin olduqdan sonra açıq söyləyirlər.

Nəhayət, bu gün ABŞ Qafqazda özünə Azərbaycan kimi e'tibarlı tərəfdaş, Heydər Əliyev kimi təcrübəli siyasi həmfikir tapdığı üçün Xəzər hövzəsində neft layihələrinin gerçəkləşdiriləcəyinə inanır və bunların həyata keçirilməsini təkcə Azərbaycanın deyil, həm də ABŞ-ın təhlükəsizlik məsələsi kimi qəbul edir.

Öz zənginliyinə görə yalnız Orta Şərqlə müqayisə oluna bilən, ən mühafizəkar hesablamalara görə, 100 milyard barrel neft ehtiyatına malik olan Xəzər neftinin istismarında son müqavilədən sonra payı 50 füzə çatan ABŞ, əlbəttə, belə nəhəng iqtisadi mənafeyini haqlı olaraq özünün dövlət mənafeyi e'lan edir və imzalanmış müqavilələrin gerçəkləşməsinin təhlükəsizliyini dövlətinin təhlükəsizliyi qədər əhəmiyyətli sayır.

Elə həmin prinsipdən də qarşı tərəfin, yə'ni Azərbaycanın da milli mənafeələrinin və dövlət təhlükəsizliyinin tə'min edilməsini aksioması yaranır. Artıq bir neçə ildir ki, böyük səbr və əzmlə aparılan siyasətin məntiqi sonluğu bax, budur, əlbəttə, iti zəkənin və dərin ağılın formalaşdırdığı münasibətlərdən doğan

bu dəmir məntiqi amerikalılar qəbul etmək zorundadırlar və ən yüksək səviyyədə söylənilən fikirlərdə bunun təsdiq edildiyinin şahidi olduq. Belə qarşılıqlı anlaşmadan sonra zəruri ehtiyac yaranarsa, yeni bir "Deyton" sazişinin imzalanması və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin edilməsi üçün tətbiq edilməsi də istisna ola bilməz.

ABŞ-ın xarici işlər üzrə dövlət katibi xanım M.Olbraytın, onun müavini S.Telbottun və digər nüfuzlu rəsmi adamların artıq regionda Vaşinqtonun daha fəalsiyasət yeritməsinin vaxtı çatdığını vurğulamaları, Azərbaycan və onun strateji əhəmiyyəti haqqında "Vaşinqton post", "Nyu-York tayms", "Uolt-strit corpal" kimi ciddi qəzetlərində sanballı məqalələr dərc etdirmələri, prezident Heydər Əliyevin ABŞ-a səfərinin nə qədər uğurlu olmasını bir daha təsdiq edir və tezliklə regionda əsaslı dəyişikliklərin olacağına yəqinlik yaradır.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
23 avqust 1997-ci il, № 64*

ABŞ-a RƏSMİ SƏFƏRİN PENTAQON-SƏHİFƏSİ

Azərbaycan prezidentinin ABŞ-a rəsmi səfəri zamanı keçirilən görüşlərdə təhlilinə ehtiyac duyulan bir məsələ ölkə başçımızın NATO-nun baş katibi Xavyer Solana və ABŞ-ın müdafiə naziri Uilyam Kohen ilə görüşləridir.

Hər iki görüş haqqında müəyyən mülahizələr yürütmək və geniş təhlil aparmaq üçün mətbuata çox xəsisliklə mə'lumatın verilməsinə baxmayaraq, Pentaqonun başçısı ilə Azərbaycan prezidentinin birgə imzaladığı bəyənətdən danışqların istiqamətini və əhatə etdiyi sahəni müəyyənləşdirməyə çalışaq.

Əlbəttə, Pentaqondakı danışqlarda əsas mövzu ABŞ-Azərbaycan münasibətləri və hərbi sahədə onun perspektiv imkanları olsa da, təbii ki, regional təhlükəsizlik məsələləri, o cümlədən ABŞ-ın Qafqazda real hərbi rıçaqlara malik olmaması məsələləri də müzakirədən kənarda qala bilməzdi. Ötən yazımızda ABŞ-ın Qafqaza "leng" gəlişini bu ölkənin də mənsub edildiyi Avropa geosiyasi məkanında bir sıra ciddi məsələlərin həll edilməsi ilə əlaqələndirmişdik. əsas amillərdən biri kimi həmin mülahizə qalmaqla bu "lengliyin" başqa bir səbəbi ABŞ-ın regionda real hərbi-siyasi dayağının və hadisələrə müdaxilə mexanizminin olmaması göstərilə bilər. Məhz elə buna görə də Qarabağ probleminin həll edilməsində ABŞ-ın tə'sir gücü, hələlik, Rusiyanın imkanlarından xeyli zəifdir. Əlbəttə, bunlar aparıcı mövzu olaraq Pentaqonda müzakirə obyektı olmuş və həmin istiqamətdə həyata keçiriləcək tədbirlər planının hazırlanması üçün real təkliflər ortaya qoyulmuşdur. Beləliklə, qarşılıqlı maraqlar iki ölkə arasında hərbi əməkdaşlığın artıq tarixi zərurət olması fikrini təsdiq etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Pentaqonda imzalanan birgə bəyanata qədər hələ Azərbaycanla ABŞ NATO-nun "Sülh naminə tərəfdaşlıq" proqramı çərçivəsində dolayısı ilə hərbi-siyasi əməkdaşlığın bünövrəsini qoymuşdular. Getdikcə inkişaf edən həmin münasibətlər, nəhayət, Avropada adi silahların məhdudlaşdırılması barədə cinah sazişini Azərbaycan parlamenti ratifikasiya edərkən ABŞ-la respublikamız arasında hərbi-siyasi sahədə ciddi məsləhətləşmələrin olması faktını ortaya qoydu. Sənədi son günə qədər ratifikasiya etməyən Azərbaycan tərəfi həmin günlər ABŞ-ın ali siyasi rəhbərliyi ilə bir neçə günlük telefon danışqları və məktub mübadiləsi apardıqdan sonra cinah sazişini qəbul etdi.

ABŞ-ın müdafiə naziri Uilyam Kohen: "NATO-nun "Sülh naminə tərəfdaşlıq" proqramına qoşulan, Avropa-Atlantika Əməkdaşlığı Şurasının üzvü olan Azərbaycan ilə ABŞ-ın müdafiə nazirliyi arasında sıx əlaqələrin yaranması vacibdir. Avropada adi silahların məhdudlaşdırılması barədə cinah sazişini imzalayan Azərbaycan ilə Amerikanın birgə bəyanatı böyük əhəmiyyət kəsb edir" - deyərək, məhz söylədiyimiz mətləblərin ciddiliyinə işarə vurmuşdur. Pentaqonda müzakirə edilən əsas məsələlərdən biri də ABŞ-la Azərbaycan arasında bünövrəsi qoyulmuş münasibətlərin perspektivlərinə ciddi zərbə olan və regionda qeyri-sabitliyə zəmin yaradan Rusiyanın Ermənistanı qanunsuz olaraq verdiyi bir milyard dollarlıq silah-sursat oldu.

Həmin məsələyə ABŞ-ın müdafiə naziri öz münasibətini aşağıdakı kimi bildirdi:

- Rusiyanın Ermənistanı qanunsuz olaraq silah verməsi Avropada adi silahlara aid müqavilənin şərtlərinin pozulması deməkdir. Biz bu barədə ətraflı söhbət açdıq və geniş müzakirə apardıq. Həmin məsələ

Amerika Birləşmiş Ştatlarının da dərin narahatlığına səbəb olmuşdur. Bu məsələ konqresin də, ABŞ-ın idarəetmə aparatının da diqqət mərkəzindədir. Ümidvarıq ki, bu məsələ tezliklə aydınlaşdırılacaq və Ermənistan - Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həllində tezliklə irəliləyiş əldə ediləcəkdir.

Göründüyü kimi, həmin faktın aşkar edildiyi gündən öz ciddi narahatçılığını ifadə etmiş ABŞ idarəetmə aparatı və həmin məsələni xüsusi müzakirə etmiş ölkə konqresi məsələnin ciddiliyini düzgün qiymətləndirmişlər. Cənab Uilyam Kohenin dediklərindən də aydın olur ki, Rusiya və Ermənistan bu qanunsuzluğu ört-basdır edə bilməyəcək, əks addımlar atmağa məcbur olacaqlar.

Əlbəttə, Pen taqonun başçısı Uilyam Kohenlə Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev cənablarının apardığı söhbətlər və əldə olunan razılaşmalar ABŞ - Azərbaycan münasibətlərində irəliyə atılmış növbəti ciddi addım və ölkə başçımızın ABŞ rəsmi səfərinin uğurlu bir səhifəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
30 avqust 1997-ci il, № 66*

DEMOKRATİK QANUNLAR DEMOKRATİK SEÇKİLƏRİ ŞƏRTLƏNDİRİR

Məlum olduğu kimi 2000-ci il Azərbaycan tarixinə parlament seçkiləri ili kimi daxil oldu. 2000-ci il 5 noyabr parlament seçkiləri XX əsrin sonlarında öz müstəqilliyinə qovuşmuş Azərbaycan respublikasında keçirilmiş sayca ikinci parlament seçkisi olmaqla bərabər eyni zamanda Azərbaycanda seçki texnologiyalarının demokratikləşməsi, təkmilləşərək dünya standartları səviyyəsinə çatması yolunda atılmış daha bir addım oldu. Həm seçkilərin hüquqi bazasında edilmiş köklü dəyişikliklər, həm seçkiqabağı kompaniyaların hazırlanması və keçirilməsi mexanizmlərindəki fərqlər, həm də seçkinin özünün təşkili, keçirilməsi, yekun səsərin toplanması və sayılması mexanizmlərindəki fərqlər bu seçkiləri özündən əvvəlki seçkilərdən köklü surətdə fərqləndirdi.

2000-ci il parlament seçkilərinin hüquqi bazası 1995-ci il seçkilərinin hüquqi bazası əsasında təşkil olunsa da, burada ciddi fərqlər də vardı. Belə ki, 1995-ci ildəkindən fərqli olaraq 2000-ci ildə Mərkəzi Seçki Komissiyası, habelə dairə seçki komissiyaları 1/3 proporsiya əsasında, yə'ni 1/3 hissəsi vahid çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə seçilmiş deputatları Milli Məclisdə çoxluq təşkil edən və onların namizədliklərini təqdim edən siyasi partiyayı, 3/1 hissəsi vahid çoxmandatlı seçki dairəsi üzrə seçilmiş deputatları Milli Məclisdə azlıq təşkil edən və onların namizədliyini irəli sürən partiyaları, 3/1 hissəsi isə heç bir siyasi partiya mənsubiyyəti olmayan deputatların nümayəndələrindən təşkil olunmuşdu.

Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, Mərkəzi seçki komissiyasının bu prinsip əsasında təşkil olun-

ması Azərbaycanda keçirilən seçkilərin nə dərəcədə demokratik olmasının başlıca göstəricilərindən biridir. Belə ki, qərbin bir sıra demokratik dövlətlərinin təcrübəsindən fərqli olaraq Azərbaycanda MSK-nın formalaşdırılması zamanı siyasi qüvvələrin cəmiyyətdə və Milli Məclisdə mövcud olan proporsiyası nəzərə alınmadan hər bir qüvvəyə eyni miqdarda pay ayrılmışdır. Əgər Azərbaycanın bu günkü reallığından çıxış etsək o zaman bu addımın sözün həqiqi mə'nasında əsl demokratik bir addım olduğunu başa düşmək olar. Belə ki, Azərbaycanda mövcud siyasi qüvvələrin sosial bazasını aydınlaşdırdıqda hal-hazırda iqtidar partiyası olan və qanunda göstəriləyi kimi Milli Məclisdə proporsional qaydada seçilmiş deputatların böyük əksəriyyətinə sahib olan YAP ilə digər demək olar ki, sosial bazadan məhrum, parlamentdə çox az yer tutmağı bacarmış müxalifət partiyalarına MSK-nın təşkilində eyni pay ayrılması kimi bir addım hətta ən demokratik dövlətlərin belə bir çoxunda qeydə alınmamışdır.

Digər tərəfdən MSK-da 1/3 paya sahib olan bitərəf qüvvələrin nümayəndələrinin ikisinin Milli Məclisdə çoxluq təşkil edən, ikisinin isə azlıq təşkil edən partiyalarla razılaşdırılması prinsipi də seçkilərin daha da demokratikləşdirilməsi, müxalifət partiyalarına daha geniş imkanlar vermək istəyindən yaranmışdı.

Doğrudur, müxalifət onlara verilmiş bu imkandan sui-istifadə edərək MSK-nın yaradılmasını əngəlləmək və bununla da parlament seçkilərinin baş tutmasına nail olmaq, ölkədə yaranmış siyasi sabitliyi pozmaq niyyəti ilə məsələni qəsdən yubatdığından Milli Məclis dəfələrlə müxalifət nümayəndələrinə müraciət edərək məsələnin həll olunması təklifi və tələbi ilə çıxış etdikdən və bu tələblərin yerinə yetirilmədiyindən qanunun bu müddəasını ləğv etmək məcburiyyətində

qaldı. Lakin bu addım heç də qanunun sərtləşdirilməsi və demokratiyadan dala çəkilmək demək deyildi. Bu sadəcə olaraq vacib bir addım idi. Belə ki, müxalifət əlinə düşmüş imkandan sui-istifadə edərək seçkilərin tə'yin olunmuş vaxtda baş tutmamasına çalışırdı və Milli Məclis seçkilərin baş tutması üçün bu addımı atmaq məcburiyyətində qaldı.

Azərbaycan Milli Məclisinə seçkilər haqqında qanunun ilkin variantında nəzərdə tutulmuş Milli Məclis deputatlığına namizədin girovu məsələsi də bildiyiniz kimi sonradan götürüldü. Baxmayaraq ki, dünyanın bir sıra inkişaf etmiş dövlətlərində deputatlığa namizədliyini vermiş şəxsin məs'ulyyətinin artırılması, seçkilərin baş tutmayacağı təqdirdə onun keçirilməsinə xərclənmiş vəsaitin ödənməsi məqsədi ilə bu prinsip həyata keçirilir və tələb olunan girovun miqdarı kifayət qədər böyükdür. Azərbaycanda isə namizədlərə maksimum şərait yaratmaq naminə dünyada geniş istifadə olunan bu təcrübədən yararlanmadı.

Bütün bu göstərdiyimiz məsələlər bir daha əyani şəkildə sübut etdi ki, Azərbaycanda keçirilmiş 2000-ci il parlament seçkiləri nə qədər demokratik qanunlar əsasında keçirilmişdir.

Milli Məclis deputatlığına namizədlərə maksimum şərait yaradılması, ölkədə siyasi qüvvələrə mübarizə üçün tam bərabər hüquq və imkanlar verilməsi, habelə seçkilərin açıq demokratik şəraitdə keçirilməsi prinsipi özünü bütün seçki kompaniyasının aparılması zamanı və seçkilərin keçirilməsində də aydın büruzə verdi. Belə ki, proporsional seçki sistemində öz qüvvələrini sınaq istəyən partiyaların əksəriyyəti ilkin imza toplanması prosesində minimum həddi keçə bilməyənlər də, Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab Heydər Əliyev bu partiyaların qeydə alınması haqqında xüsusi fərman imzaladı ki, bu da əslində

heç bir sosial dayağı olmayan siyasi partiya və təşkilatlara seçkilərdə iştirak etmək imkanı qazandırdı. Halbuki bütün dünya praktikasında öz tətbiqini tapmış minimum hədd prinsipi məhz onun üçün tətbiq olunur ki, ictimaiyyət arasında heç bir sosial dayağı, bazası olmayan, deməli seçkilərdə hər hansı bir uğur qazanmaq şansı da olmayan siyasi təşkilatlar havayı yerə seçkilərdə iştirak edərək seçkilər prosesinə əlavə mürəkkəblik gətirməsinlər. Lakin möhtərəm prezidentimiz hər bir mövcud siyasi təşkilata bərabər imkanlar yaratmaq prinsipini əldə rəhbər tutaraq bu addımı atdı.

Bundan əlavə hər bir siyasi təşkilata, hər bir namizədə seçki kompaniyasının aparılması zamanı qanun çərçivəsində təbliğat üçün bərabər imkanlar yaradıldı. Rəsmi dövlət televiziyası vasitəsi ilə xalqla bilavasitə təmasda olmaq üçün kimliyindən və siyasi mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər bir namizədə bərabər imkanlar verildi. Baxmayaraq ki, bə'ziləri bu imkandan seçki kompaniyasını aparmaq əvəzinə, bu tribunadan böhtan və şayiələr yaymaq, təhqir xarakterli informasiyalar vermək, xalqı dövlətə, hakimiyyətə qarşı itaətsizliyə çağırmaq məqsədləri üçün istifadə etdilər. Yenə də onlara heç bir maneə yaradılmadı və onlar bu imkanlardan istədikləri şəkildə istifadə və çox hallarda sui-istifadə etdilər.

Seçkilərin özü də 1995-ci il parlament seçkilərindən daha artıq ictimai nəzarət altında keçirildi. Belə ki, dairə seçki komissiyalarının yuxarıda göstərdiyimiz əsasla formalaşması, seçkilərin 1995-ci il seçkilərindən qat-qat artıq həm daxili, həm də xarici müşahidəçi və nəzarətçilərin ciddi nəzarəti altında keçirilməsi, onların nəticələrindən şübhələnməyə əsas vermir. Bu Azərbaycanda keçirilmiş 2000-ci il parlament seçkilərini kifayət qədər dərinlən müşahidə etmiş

beynəlxalq demokratik institutların, habelə ATƏT, BMT kimi beynəlxalq qurumların bəyanatlarında da öz əksini tapmışdır.

2000-ci il parlament seçkiləri zamanı Azərbaycanda keçirilmiş digər seçkilərdən fərqli olaraq ən yeni kompüter texnologiyaları əsasında yaradılmış MSK yanında avtomatlaşdırılmış Hesablama Mərkəzi də Azərbaycanda seçki texnologiyasının getdikcə mükəmməlləşməsi, onun dünya standartları səviyyəsinə çatdırılmasının ən bariz göstəricilərindən biridir.

Belə ki, seçki dairələrinin kompüterləşdirilməsi, ən yeni avadanlıqlarla təchiz edilməsi, nəticələrin tez, dəqiq və e'tibarlı şəkildə mərkəzə ötürülməsinə, səs-lərin tez və dəqiq hesablanaraq müəyənləşdirilməsinə də müstəsna rol oynadı.

2000-ci il seçkilərini əvvəlki seçkilərdən fərqləndirən əsas xüsusiyyətlərindən biri də seçki kompaniyalarının aparılmasında yüksək ixtisaslı peşəkarların təşkil etdiyi qeyri dövlət təşkilatlarının yaxından iştirak etməsi, seçki kompaniyalarının aparılmasında, kompüter texnikasının nailiyyətlərindən istifadə olunması idi.

Belə qeyri dövlət təşkilatlarından biri olan "İnkişaf" Sosial İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzi də 2000-ci il parlament seçkiləri prosesində yaxından iştirak etmiş, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə deputatlığa namizədlərlə müqavilə bağlayaraq onların seçkiqabağı təbliğat kompaniyasını aparmış, hər bir namizəd üçün xüsusi veb sahifə yaradaraq onların İnternetdə təbliğini təşkil etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda yeni olan bu fəaliyyət sahəsi ilə ilk məşğul olan təşkilatlardan biri olan "İnkişaf" SİAM bu sahədə təcrübənin demək olar ki, olmamasına, Azərbaycanda indiyə qədər bu istiqamətdə iş aparılmamasına baxmayaraq çox par-

laq nəticələr əldə etmişdir. Belə ki, mərkəzin peşəkar politoloq, sosioloq, psixoloq və kompüter mütəxəssislərindən ibarət kollektivinin gərgin əməyinin nəticəsidir ki, onun müqavilə əsasında təbliğat kompaniyasını apardığı namizədlərin hər biri seçkilərdə öz dairəsi üzrə səs-lərin böyük əksəriyyətini alaraq mütləq qələbə qazanmışlar.

Əlbəttə, demək olmaz ki, bu qələbəni onlara tamamilə "İnkişaf" SİAM gətirmişdir. Belə ki, bu şəxslərin hər biri Azərbaycanın görkəmli ziyalı, dövlət xadimi, şəxsiyyəti olan tanınmış insanlardır. Lakin mərkəzin fəaliyyəti nəticəsində aparılmaq uğurlu təbliğat kompaniyasının da bu qələbədə az rolu olmamışdır.

Bundan əlavə Mərkəz seçkilər dövründə Azərbaycanda seçkilər prosesinin ümumi analizi istiqamətində də fəaliyyət göstərmişdir ki, bunun da həm Mərkəzin öz işi üçün, həm də bütünlükdə ictimaiyyət üçün müstəsna əhəmiyyəti olmuşdur. Demək olar ki, hər həftə keçirilən sosial sorğular və onların analizi nəinki cəmiyyətdə sosial-siyasi qüvvələr nisbətinin aşkara çıxarılmasına şərait yaratmış, habelə bu qüvvələrin nisbətinin dinamikasını öyrənməyə imkan vermişdir. Məhz bu geniş fəaliyyəti nəticəsində Mərkəz seçkilər barədə hələ çox-çox qabaqdan proqnozlar vermiş, habelə seçkilər günü bilavasitə məntəqələrdə keçirilən Ekzit kontrol (çıxış sorğusu) sorğunun nəticələrinin operativ işlənməsi nəticəsində hələ seçkilərin qurtarmasına bir neçə saat qalmış seçkilərin nəticəsinin faiz göstəricisi haqqında proqnozlar vermişdir ki, bu proqnozlar da sonradan rəsmi seçki nəticələri ilə 90% eynilik təşkil etdi.

AZƏRBAYCANIN SEÇİMİ

İLHAM ƏLİYEV SİYASİ SƏHNƏMİZDƏ REAL GÜCƏ ÇEVRİLİB

Ən yeni tariximizin bizə bəxş etdiyi töhfələrindən biri də rəngarəng siyasi palitra, fikir ayrılığı, söz azadlığı, liberallıq və s. kimi meyarların cəmiyyətimizin atributlarına çevrilməsi oldu. Geniş bucaq baxışından nəzər saldıqda həmin atributların mövcudluğu əslində günümüzün aparıcı ideoloji kursu olan demokratiyanın və ya demokratik cəmiyyətin özünün tərkib hissəsi kimi çıxış etməkdədir. Bütün bunlar digər başqa komponentlərlə yanaşı, vətəndaş cəmiyyəti və demokratik dünyəvi dövlətin mövcudluğu şəraitində var ola biləcək əlamətlərdir. Ən sadələvh vətəndaş belə bu gün mübaliğəsiz olaraq söylənilənlərin Azərbaycan üçün xarakterik keyfiyyətlər olmasını qəbul edə bilər. Deməli, birmənalı şəkildə ölkəmizdə demokratiyanın bərqərar olması faktı danılmazdır. Ancaq bu da faktdır ki, demokratiya nəinki Azərbaycan cəmiyyətinin mövcud əsaslarının kökündə duran bir amil kimi çıxış edir, bəzi hallarda hətta istismara belə məruz qalır. Bununla da əslində cəmiyyətdə təqdirəlayiq bir model kimi təqdim olunan və əxz etdirilən demokratiya və demokratik düşüncə tərzinin özü belə güclü formada deformasiyaya uğramış olur. Məsələn, hər hansı bir qurum və ya siyasi qüvvə özü-özünü demokrat və ya demokratik güc kimi təqdim edərək cəmiyyətdə özünün simasında demokratiya etalonu yaratmağa cəhd göstərir. Azərbaycan siyasi səhnəsinin yumşaq desək, problemləri, başqa sözlə, eybəcərlikləri və paradoksları da məhz bundan başlayır. Deməli, nəticədə əslində asional düşüncəyə və normal

məntiqə əsaslanmayan, heç bir ideoloji qanunauyğunluğa söykənməyən zərərli ənənə Azərbaycan ictimai-siyasi fikrinin və siyasi rəqabət prinsiplərinin qeyri-sağlam əsaslarda qurulmasını şərtləndirir.

90-cı illərin əvvəllərindən təməli qoyulmuş bu cür qeyri-sağlam və sürüşkən siyasi müstəvidə yaranan qüvvələr balansı demokratiyanın mayası olan xalqın iradəsi ilə deyil, yuxarıda söylədiyimiz əsaslarda formalaşdığından özünə dayanıqlı və nüfuzlu mövqe qazana bilmədi.

Azərbaycan ictimai-siyasi güzgüsündəki bu anamaliya 1993-cü ilə qədər davam etdi. Qeyd etmək lazımdır ki, siyasi intellekt siyasi təcrübə, liderlik keyfiyyətləri və nüfuz baxımından təqribən bərabər səviyədə olan, ancaq heç bir halda xalqla əlaqəsi olmayan qüvvələrin mübarizəsi sonda Azərbaycan dövlətçiliyini elə bir faciəvi mərhələyə gətirib çıxardı ki, bu faciədən onu yalnız və yalnız möcüzə xilas etdi. Bu, Heydər Əliyev möcüzəsi idi. Elə buradaca vurğulamaq lazımdır ki, həmi möcüzənin kökündə əslində Azərbaycan xalqının iradəsi dayanmışdı. Beləliklə, həmin vaxtdan bu günə qədər keçən dövrdə onun enerjisini və iqtisadi-intellektual potensialını yalnız öz maraqları xeyrinə istismar etmək istəyən qüvvələrdən imtina etmiş Azərbaycan xalqı Heydər Əliyev – xalq, xalq – Heydər Əliyev vəhdətində öz iradəsini artıq 8 ildən çoxdur ki, sürdürməkdədir.

Təəssüf ki, bu illər ərzindəki tərəqqini, inkişafı, əldə edilmiş qiblə ediləcək uğurları gözdən itirməyə çalışan qüvvələr hətta az qala zamanı belə dayandırmaq naminə olsa da, xalqımızı və dövlətçiliyimizi özlərinin idarə etdikləri və əslində idarə olunduqları xaos və anarxiya dövrünə qayıarmaqda olduqca iddialı görünürlər. Buna görə də bütün hallarda öz ənənələrinə uyğun olaraq qarşılarına çıxan hər hansı

sağlam qüvvəni ləkələmək, gözdən salmaq, öz səviyələrinə endirmək üçün ən müxtəlif formalara əl atırlar. Əlbəttə, bu qarayaxmalar təkcə iqtidara yönəldilməklə bitmir, eyni zamanda, daha kəskin və daha eybəcər formada müxalifət müstəvisində də müşahidə edilir. Normal düşünə biləcək hər bir insan müxalifət düşürgəsində baş verən və siyasi əxlaq baxımından məişət intiqaları səviyyəsində olan didişmələrin Azərbaycan xalqı və onun siyasi iradəsilə heç bir əlaqəsinin olmadığını açıqca görə bilir. Məhz bu səbəblərdəndir ki, müxalifətin özünüdəbliyə və ictimai şüurda nüfuz qazanmağa sərf etdiyi bütün cəhdlər, əksinə, onun antitəbliğatına çevrilir. Nəticədə, müxalifəti xalqdan uzaqlaşdıran bu keyfiyyətlər onun bütün uğursuzluqlarının əsasında durur. Azərbaycan xalqına isə həyatın bütün əhəmətlərində və ön cəbhədə uğurlar lazımdır. Bu zərurəti dərk edən xalq isə intuitiv olaraq və ona uğurlar gətirən qüvvənin arxasınca təşkilatlanır. Bu kontekstdə müxalifəti ən çox narahat edən İlham Əliyev və onun aktiv siyasi fəaliyyətidir. Öz nəhəng və inamlı addımlarıyla Azərbaycan siyasi səhnəsini titrədən İlham Əliyev faktoru Azərbaycanın sağlam qüvvələrini və rəşadətli düşüncəni insanlarını sevindirirdi qədər müxalifəti məyus edir. Lakin müxalifətin ona müəssibətindən asılı olmayaraq bu gün Azərbaycan siyasi palitrasında İlham Əliyev gerçəkliyi m.vcuddur. Və bu mövcudluq xalq arasında geniş nüfuzla, Yeni Azərbaycan Partiyası kimi monolit siyasi gücə, yüksək intellektual, kifayət qədər sanballı iqtisadi və siyasi təcrübəyə, qüdrətli və böyük Heydər Əliyev siyasi məktəbinə, şəffaf, sınırsız və şəxsi rəfiqə genetik keyfiyyətlərə söykənir. Bu güc qarşısında duruş gətirmək, bu keyfiyyətlər və onların verdikləri üstünlüklər qarşısında aciz qalmamaq mümkün deyildir. Müxalifəti narahat edən də məhz budur. Ona görə də

İlham Əliyev faktoru ilə davranış qaydalarını hələ də müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkən müxalifət onunla ünsiyyəti yalnız acizlikdən doğan qeyri-sağlam və əsas olmayan qeyri-obyektiv tənqid formasında qurmağa üstünlük verir. Azərbaycanın əldə etdiyi tarixi nailiyyətləri görmək istəməyən müxalifət bu tənqiden və bu irsin siyasi varisini də siyasi güc kimi görmək istəmir. Onu cəmiyyətdə yalnız və yalnız Heydər Əliyevin oğlu kimi təqdim etməyə çalışır. Bəli, İlham Əliyev Heydər Əliyevin oğludur. Ancaq, Heydər Əliyevin oğlu olduğu qədər də Azərbaycan xalqının oğludur.

Və bu xalqın taleyində onun oynayacağı rol da tale özü müəyyənləşdirmişdir.

Heydər Əliyevin oğlu olması isə İlham Əliyevin üstünlüklərindən biridir. Bu üstünlüklə yanaşı, onun liderlik keyfiyyətləri, ictimai şüura təsir etmə imkanları, fəaliyyət göstərdiyi bütün sahələrdə, Neft Şirkətində İ vitse-prezident kimi, Milli Olimpiya Komitəsində prezident kimi, Avropa Şurası Parlament Assambleyasında Azərbaycan parlament qurumunun rəhbəri kimi və nəhayət, Milli Məclisin üzvü kimi əldə etdiyi nailiyyətlər ona sözün həqiqi mənasında «uğurlu siyasətçi» iimci qazandırmışdır.

Bu gün isə Azərbaycan xalqı ona 1988-1993-cü illərdə liderlik etməyə çalışan, nəticə etibarilə ölkədə vətəndaş qarşıdurması, xaos, anarxiya yaradan, ərazi bütövlüyünün, dövlət suverenliyinin itirilməsinə səbəb olan uğursuzluqlar deyil, arxasınca gətirdiyi hər bir işdə böyük nailiyyətlər əldə edən bacarıqlı insanlar lazımdır. İlham Əliyevin simasında xalq məhz zərurətin reallaşdığını aydın görür. Hər zaman özünəla-iyiq liderlər yetişdirməyə qadir olan Azərbaycan xalqının və Azərbaycan ziyalılarının müsbət keyfiyyətlərindən biri də odur ki, qərar vermək anında heç vaxt tə-

rəddüd etmir və öz seçimini dəqiq müəyyənləşdirir.

Bunu instikt şəkildə dərk edən müxalifət yaranmış siyasi gerçəkliyi özünəməxsus formada qarayaxma, şantac yolu ilə dəyişdirməyə cəhd göstərir.

Fəqət bu cəhdlərin əbəs olacağı əvvəlcədən aydındır. Çünki seçilmiş mübarizə üsulu qeyri-sağlam ənənəyə əsaslanır və xalqın ictimai-siyasi şüurunda qəbul edilən konstruktiv siyasi rəqabət prinsipləri ilə uzlaşmır.

Elə buradaca qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan mentaliteti uzurpasiyanı qəbul etmir. Bu, qədim və orta əsr dövrlərində də belə olmuşdur, indi də belədir. 1991-ci ildə Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən dərhal sonra hakimiyyət qəsb edildi. 1992-ci ildə yenidən qəsb edildi. Xalq bu uzurpasiyanı qəbul etmədi. O, legitim hakimiyyəti sevir. Bu keyfiyyət təkcə Azərbaycan xalqının deyil, bütövlükdə türk psixoloji tipinin səciyyəvi xüsusiyyətidir. Xalqımız 1993-cü ildə öz legitim hakimiyyətini yaratdı və bu günədək ona sadıqdır. Gələcəkdə də belə olacaqdır. Həmin gələcəyə doğru nəhəng və qətiyyətli addımlarla irəliləyən İlham Əliyevin ayaq səsləri isə hansı düşərgədə olmasından asılı olmayaraq çoxlarını diksindirir. Azərbaycan xalqı isə bu ahəngdar səsdən olduqca məmnun görünür.

«Yeni Azərbaycan»
20.11.2001

AZƏRBAYCAN SİYASİ PALİTRASININ İLHAM ƏLİYEV GERÇƏKLİYİ

Azərbaycan Respublikasının 10 illik müstəqillik dövrü ölkəmizin dövlətçilik tarixi baxımından o qədər əhəmiyyətli bir dövrüdür ki, bu dövr uzun illər tarixçilərin, politoloq və sosioloqların diqqət mərkəzində qalacaqdır. Əslində 1991-ci ildən başlayan rəsmi müstəqilliyimizin kökü bir qədər daha əvvələ söykənir. Belə ki müstəqilliyimizin elan olunmasına qədərki dövrdə, yəni 1988-91-ci illər arasında baş verən proseslər zamanı artıq insanların düşüncə və şüurlarında bu müstəqilliyin psixoloji və siyasi əsasları yaranmışdı. Ancaq təəssüf ki, həmin əsaslar bir qədər sonra bir sıra maraqlı xarici və daxili qüvvələr tərəfindən güclü şəkildə qeyri-sağlam və dağıdıcı istiqamətlərə yönəldilməyə başladı. Başqa sözlə öz həqiqi qayesindən sapdırıldı. Məhz bu amil müstəqilliyimizi əldə etdikdən sonra nə qədər paradoksal görsənsə də müstəqilliyimiz üçün əsl təhlükəyə çevrildi.

Məsələ ondadır ki, prinsipcə Azərbaycanı sevmə, onun müstəqilliyi üçün çalışmaq istəyən bir qrup insanların enerjisi və gücü bu gerçəkliklə barışmaq istəməyən şəxslər və dövlətlər tərəfindən istismar edilməyə başlandı və onların əlində idarə edilən gücə çevrilərək dövlətçiliyin dağıdılması və müvafiq dövlətlərdən asılı vəziyyətə düşməsinə istiqamətləndirildi. Nəticə etibarilə ölkəni qurmalı, yaratmalı olan monolit gənc qüvvə özü də dərk etmədən onun əsaslarını dağıtmağa başladı. Yenə də təəssüf ki, həmin dövrdə gənclərin bu enerjisini və siyasi gücünü düzgün istiqamətləndirməli olan şəxslər, gəncləri maksimum səylə bütün bu proseslərdən kənarda saxlamağa çalışırdılar.

Lakin zaman və tarixi zərurət öz işini görməkdə

idi. 1993-cü il siyasi dönmündən sonra Azərbaycan-da baş verən bütün hadisələr aydınlaşmağa başladı. Ən əsası isə ictimai şüur düzgün əsaslarda formalaşaraq hadisələrin mahiyyətini aydın və doğru şəkildə dərk edə bildi. Sonrakı illərdə Azərbaycan ictimai siyasi fikri nəinki müstəqillik və dövlətçilik ideyalarının daşıyıcısına çevrildi, hətta bu ideyaların əleyhidarlarını mühakimə etmək səviyyəsinə qədər kamilləşdi.

Əlbəttə bu proses öz-özünə baş vermədi və verə də bilməzdi. Bu yalnız Heydər Əliyev dövlətçilik məktəbinin bərqərar olması sayəsində mümkün oldu. Şübhəsiz ki, bunu mümkün edən faktorlardan biri də öz şəxsi həyat təcrübəsi, istedadı və bacarığı, yüksək intellekt və uğurlu siyasi fəaliyyəti, xalqa və dövlətçiliyə sədaqəti ilə bütün gənclərə örnək olan İlham Əliyev faktoru idi.

İlham Əliyev Azərbaycan ictimai-siyasi həyatına sakitcə daxil oldu. Lakin çox keçmədən onun nizamlı və harmonik ayaq səsləri hər küçədə, hər evdə, Azərbaycanın ən uzaq bölgələrində belə eşidilməyə başladı. Qısa bir zaman kəsiyindən sonra isə artıq bu səs dünyanın ən müxtəlif yerlərindən, ABŞ-dan, Avropa Şurasından, Sidneydən gəlməyə başladı. Bu səsdə bir inam, bir prinsiplilik, bir cəsarət var idi.

Beləliklə İlham Əliyev Azərbaycan gəncliyini, onun enerjisini və gücünü düzgün dəyərləndirərək ona arxalandı. Ən əsası isə o gücü Azərbaycan dövlətinin, Azərbaycan xalqının maraqlarının qorunmasına istiqamətləndirə bildi. Gənclər və idmançılar soyğunçuluqdan, quldurluqdan, reketçilikdən uzaqlaşaraq həqiqi idmana meyl etməyə başladılar, narkomaniya və sair pis alışqanlıqlardan üz döndərərək fəal və sağlam həyat tərzinə qayıtdılar, Respublikanın idarə edilməsində, iştirak etməyə başladılar və s.

İlham Əliyev həmin sahədə fəaliyyət sferalarının

quplaşdırdıqda bu prosesin üç əsas istiqamətdə aparıldığını şahidi ola bilərik.

Birinci istiqamət idman, ikinci istiqamət siyasət üçüncü istiqamət isə idarəetmə müstəvisində seçilmişdir. Qısa bir zamanda İlham Əliyev Milli Olimpiya Komitəsinin sədri kimi Azərbaycan gəncliyinin həqiqi potensialının idmanda reallaşmasına nail oldu. Bundan sonra Yeni Azərbaycan Partiyasının 1-ci qurultayında YAP-sədrinin müavini seçilən İlham Əliyev Azərbaycan gəncliyini ölkənin siyasi həyatında aparıcı qüvvəyə çevirməyi bacardı. Və nəhayət cəmiyyətdə artıq nüfuz qazanmış və xalqın etimadına nail olmuş gənclərin potensialını Azərbaycanın daxili və xarici siyasətinin müdafiə olunmasına cəlb edə bildi. Bu fəaliyyətin nəticəsini isə Azərbaycanın Avropa Şurasına qəbul olunmasında və həmin Şuranın Baş Assambleyasında keçirilən iclasda şahidi olduq.

Nəticə etibarilə artıq Azərbaycanın siyasi səhnəsində əsasını sağlam düşüncə, yüksək intellekt, və müasir dünyagörüşlü gənclər təşkil edən yeni siyasi elita formalaşmağa başladı.

Elə buradaca bu elitanın formalaşmasını zəruri edən sosial sifarişlərin digər aspektlərini və Azərbaycanın siyasi səhnəsində hələ də yaşamağa cəhd göstərən qrupların və partiyaların baş verən sosial-siyasi hadisəyə münasibətini aydınlaşdırmağa çalışaq. Əvvəla qeyd etmək lazımdır ki, əslində birinci məsələ, yeni cəmiyyətin yeni siyasi elita sifərişi Azərbaycanda fəaliyyət göstərən siyasi partiyalara inamsızlıqdan və ya onların fəaliyyətinin dekonstruktiv əsaslarda qurulmasından irəli gəlmişdir. Əlbəttə ictimai fikirdə bu cür rəyin formalaşmasının olduqca ciddi əsasları var idi və bu əsasları öz fəaliyyətlərində həmin partiyalar çoxlu sayda faktlar və arqumentlərlə o qədər möhkəmlətdilər ki, ictimai - siyasi fikir qərar

verərkən heç bir tərəddüd göstərmədi. Bu arqument və faktları sadalamaq üçün uzun bir siyahıya ehtiyac olduğundan onların hamısını deyil, bəzi strateji əhəmiyyətlilərini quruplaşdırılmış şəkildə təqdim etməyi lazım bildik.

Birincisi xalq üçün də olduqca aydın və dərk edilən olan dövlət quruculuğu prosesində əldə edilmiş mübahisəsiz uğurların müxalifət tərəfindən ciddi cəhdlə gözdən keçirilməsi, başqa sözlə hamıya bəlli olan həqiqətlərin göz qırpmadan danılması, yeni müxalifətin qeyri-obyektivliyi və ya siyasi terminalogiya ilə desək dekonstruktivliyi.

İkincisi vəzifədə olarkən iqtidarda olan, vəzifədən çıxdıqdan dərhal sonra, alovlu müxalifətçiyə və dıma-qarası xalq mənafelərinin müdafiəçisinə çevrilən "neomüxalifətin" cəmiyyətdə ikrah hissi yaradan özünəməxsus fəaliyyəti və həmin şəxslərin dünənə qədər düşmənlər hesab etdikləri partiyaların divanında, ali məclisində və s. yer alaraq gələcəkdə vəzifə tutmaq naminə mənafelərini uzlaşdırmaq məharətlərinin Azərbaycan mentaliteti və mənəviyyəti tərəfindən həzm edilməməsi və ya belə mənəviyyətsizliyə qarşı haqlı barışmazlığı.

Üçüncüsü müxalifət düşərgəsini təmsil edən rəsmi birinci adamların liderlik və şəxsiyyət keyfiyyətlərinin olmaması, partiyaların sosial bazalarının ümumi siyasi prinsiplə əsasında deyil qohumluq və dostluq münasibətləri əsasında formalaşdığı üçün ölkədə kütləviləşə bilməməsidir.

Bütün bunlara son illərdə müxalifət partiyaları arasında baş verən didişmələr, parçalanmalar, bölünmələr zamanı onların məqsədlərinin xalqa xidmət deyil vəzifə kürsüsünə yiyələnmək olduğunun geniş ictimaiyyətə bəlli olmasınalqın yeni və sağlam siyasi gücə olan ehtiyacının sosial-siyasi sifarişə çevrilmə-

sine səbəb oldu. Deməli ölkədə yeni siyasi elitanın formalaşması müxalifətin də yaxından söylədiyimiz mənada köməyi ilə ictimai-siyasi proseslərin məntiqi mahiyyətindən və xalqın tələbindən doğdu.

Düşünmək olar ki, bu seçim, bu etimad və bu mövqe uzun illər qaynar ictimai-siyasi, və hətta hərbi-siyasi proseslərin içərisində formalaşmış bir cəmiyyətin seçimi olduğu üçün maksimum ehtimalla ən doğru olanıdır. Ona görə də gələcəkdə xalqın öz seçimini qətiyyətlə müdafiə edəcəyi də heç bir şübhə doğurmur. Bu etimadın, bu seçimin ünvanı isə Heydər Əliyev siyasi məktəbinin, Heydər Əliyev dövlətçilik ənənəsinin varisi İlham Əliyevdir.

Elə buradaca qeyd etmək lazımdır ki, bu gün cəmiyyətimizdə artıq çoxdan kütləviləşmiş bir-birinə naloqu olan YAP-çılıq və Heydər Əliyevçilik Azərbaycan Xalqının fikrinə, milli məfkurəsinə çevrilmişdir. Bu isə yeni, müasir və müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin ideoloji təminatının əsası deməkdir. İlham Əliyev liderliyinin söykəndiyi başlıca sosial-siyasi dayaqlardan biri də məhz budur. Bütövlükdə sadalanan komponentlərdən ibarət konsepsiya isə XXI əsrin qüdrətli Azərbaycanı deməkdir.

*«Lider media» qəzeti
10-17 sentyabr 2002-ci il*

MİLLİ GÜC

MİLLİ GÜCÜN KƏMİYYƏT ÜNSÜRLƏRİ (coğrafiya, təbii ehtiyatlar, iqtisadiyyat, hərbi güc, əhali)

II FƏSİL

DÖVLƏT QURUCULUĞU PROSESİ VƏ İDEOLOGİYA

İDEOLOJİ MƏSƏLƏLƏR

Coğrafiya

Coğrafiya və relyef xüsusiyyətləri bütün dövrlərdə hər hansı bir ölkənin güc ünsürü kimi həmişə diqqəti cəlb etmişdir. Ölkənin sahib olduğu torpaqların böyüklüyü, hansı coğrafiyada yerləşdiyi, ərazinin dağlarla əhatə edilmiş olması, yaxud sıx meşəliklərlə çevrələnmiş olması, adada yerləşməsi və s. həmin ölkənin üstünlükləri hesab edilmişdir.

Məsələn, ABŞ-ın bütün qitəni eni boyu əhatə edən torpaqlarının şərqdə üç min, qərbdə isə altı min mildən çox okeanla ayrılmış olması Amerikanın dünyadakı yeri və rolunu müəyyənləşdirən dəyişməz faktorlardan biri olaraq qəbul edilir. Hərçənd, coğrafiyanın rabitə, xəritəçəkmə, döyüş texnologiyasının sürətli inkişafından sonra əvvəlki əhəmiyyətini itirdiyi irəli sürülür və buna görə də coğrafiyanın artıq 100 il bundan əvvəl olduğu qədər əhəmiyyətli olmadığı söylənir. Ancaq tutaq ki, Avropa və Asiya qitələri ilə okean suları ilə ayrılmış bir Amerikanın, məsələn, Fransa, Çin, yaxud Rusiya ilə quru sərhədi olan bir ABŞ arasında əlbəttə, fərqi olacaq və bu gün də əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Eyni zamanda İngiltərənin Manş dənizi ilə Avropadan ayrılması, üç yüz ilə yaxın dövrdə Avropa güc tarazlığı sistemində əsas tarazlayıcı dövlət rolunu uğurla oynamağa kifayət qədər kömək etmişdir. Eyni şəkildə İtaliyanın Alp sıra dağları ilə

Avropadan müəyyən mənada ayrılması bu dövlətin bəzən Avropa dövlətlərinin işğalından qorumuş, bəzən də Avropada baş verən hadisələrdən kənarda qalmasına səbəb olmuşdur. Əlbəttə, bu cür misalların sayını daha da artırmaq olar. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, 3 milyon kvadrat mil torpağa sahib olan ABŞ önündə 8,5 milyon kvadrat mil torpağa sahib olan SSRİ-nin öz mövcudluğunu qoruya bilməməsi, əlbəttə, sadəcə coğrafiya faktoru ilə izah edilə bilməz. Bundan başqa cəmi 100 min kvadrat mil torpağa sahib olmasına baxmayaraq İngiltərənin XVIII və XIX yüzilliklərdə demək olar ki, bütün dünyada üstün səviyyədə olmasını əlbəttə ki, yenə təkcə coğrafiya amilinə bağlamaq olmaz. Başqa bir tərəfdən isə bəzən ərazi böyüklüyü avantaj deyil, dezavantaj yarada bilər. Bu mənada az qala dünyanın yarısına sahib olan Osmanlı İmperatorluğunun çökməsində ərazi böyüklüyü ünsürünün mühüm rol oynadığı iddia edilir.

Bu günki texniki tərəqqi hər hansı bir ölkənin sahib olduğu coğrafiya və relyef xüsusiyyətlərinin təmin etdiyi üstünlükləri azaltsa da ümumilikdə ölkənin geopolitik yeri, yenə də ölkənin potensialı üçün önəmli ünsür olaraq qalır. Beləliklə coğrafiya faktoru təkcə ərazi böyüklüyünə görə deyil, həm də bu coğrafiyanın dünya xəritəsinin hansı nöqtəsində yerləşməsinə görə əhəmiyyət daşıyır.

Bu mənada xarici siyasəti və beynəlxalq siyasəti coğrafiya faktoru ilə izah edən geopolitika nəzəriyyəçilərindən Amerikalı admiral Alfred Mən «Dəniz Gücünün Tarixə Təsiri» adlı əsərində böyük dənizlərə və dəniz nəqliyyat yolları üzərində nəzarəti əlinə alan ölkənin dünya gücü ola biləcəyini və başqa dövlətlər üzərində üstünlük qazanacağını bildirir. İngiltərənin tarixdə əldə etdiyi üstünlüyü də bunula izah edir. İngi-

lis coğrafiyasını Hafford Maskinder isə quru gücünün əhəmiyyəti üzərində duraraq Almaniya və Rusiyanın dünya adasını, yəni Avropa, Asiya və Afrikanı ələ keçirə biləcək bir vəziyyətdə olduğunu irəli sürür.

Maskindere görə Şərqi Avropaya hakim olan Avroatlantikaya hakim olacaq, Avroatlantikaya hakim olan dünya adasına (Avropa, Asiya, Afrika) hakim olacaq, Dünya Adasına hakim olan isə Dünyaya hakim olacaq.

Coğrafi vəziyyətin xarici siyasətdə oynadığı rolla bağlı qardaş Türkiyə Cümhuriyyəti ilə bağlı çoxsaylı misallar mövcuddur. Məsələn, Türkiyə coğrafi mövqeyinə görə həmişə olduğu kimi II Dünya Müharibəsindən sonra başlayan soyuq müharibə illərində də iki qütbün kəsişdiyi nöqtə kimi daima diqqət mərkəzində olmuşdur. Elə buna görə də NATO-ya daxil olmaq məcburiyyətində qalmış və Qərb bloku içərisində yer almışdır. Hətta soyuq müharibə dövrü başa çatdıqdan sonra belə coğrafi mövqeyinə görə Türkiyənin strateji əhəmiyyəti azalmamış, əksinə Avropa, Orta Asiya və Yaxın Şərqi qovşağında olduğu üçün daha da artmışdır. Əgər Türkiyə indi mövcud olduğu coğrafiyada deyil, tutaq ki, Afrika qitəsində yerləşsəydi təbii ki, onun aparacağı xarici siyasət də, ölkə kimi əhəmiyyəti də əlbəttə tamamilə fərqli olacaqdı. Bu mənada coğrafi mövqe baxımından Azərbaycan Respublikasının da böyük üstünlükləri vardır. Respublikamız mədəniyyətlərin və dini ideologiyaların (üç xristian və dörd müsəlman ölkənin əhatəsində), eyni zamanda şərq-qərb və şimal-cənub dənizlərinin kəsişdiyi coğrafiyada yerləşdiyi üçün bu faktor ölkəmizin xarici siyasətində yeni başqa dövlətlərin bizə münasibətində və bizim onlara münasibətimizdə az rol oynamır.

Təbii ehtiyatlar

Bir ölkənin zəngin təbii ehtiyatlarının və məhsuldar torpaqlarının olması, həmin ölkənin potensial gücü baxımından olduqca əhəmiyyətli ünsür hesab edilir. Morgentauya görə təbii ehtiyatlar faktoru bir dövlətin başqa dövlətlə müqayisədə gücünün müəyyənləşdirilməsi baxımından digər faktorlardan daha sabit faktordur. Çünki bu ehtiyatlar kritik vəziyyətdə ölkənin ərzaq tələbatını ödəyə bilər. Ərzaq məhsulları ilə özünü təmin edəcək gücdə olan dövlət bu məhsulları idxal edən dövlətdən həmişə üstün vəziyyətdə olmuşdur.

Bunun əksini başqa dövlətlərdən ərzaq asılılığı olan ölkə həmişə beynəlxalq siyasətdə gücsüz vəziyyətdə olur. Bunun ən bariz nümunəsi Hindistandır. Hindistanda bu gün də problem olan ərzaq qıtlığının iki başlıca səbəbi var. Bunlardan biri daima ərzaq təminatını qabaqlayan əhali artımı, ikincisi isə heç olmasa ərzaq idxal etdiyi miqdarda mal ixrac edə bilməməsidir.

Bir ölkəni xammal ehtiyatlarına sahib olması da ölkənin gücü baxımından əhəmiyyətli faktordur. Xammal ehtiyatları sənaye istehsalı üçün və ən önəmlisi müharibə aparmaq qabiliyyətli olmaq üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu mənada xüsusilə I Dünya müharibəsindən bu yana neft və hazırda təbii qaz istər sənaye, istərsə də müharibə məsələlərində olduqca əhəmiyyətli enerji ehtiyatı halına gəlmişdir. Elə buna görə də dünyanı neft və qaz ehtiyatına sahib olan ölkələri beynəlxalq siyasət baxımından olduqca vacib mövqeyə çatmışlar. Bundan başqa dinc məqsədlə və texnoloji inkişafda istifadə edilən, eyni zamanda nüvə enerjisi istehsalında da əsas ünsürlərdən olan uran bu ehtiyata sahib olan ölkələrə beynəlxalq aləmdə üstünlük qazandırmışdır.

İqtisadi potensial

Bir ölkənin iqtisadi potensialı dedikdə bu gün ilk növbədə həmin ölkənin sənaye potensialı göz önünə gəlir. Çünki hər hansı bir ölkə nə qədər xammal potensialına sahib olursa olsun, əgər bu ehtiyatlardan ölkənin sənayeləşməsi üçün istifadə edə bilmirsə, deməli mövcud potensialın səmərəli istifadəsini təşkil edə bilmir. Məsələn, tutaq ki, Konqoda da İngiltərə və ABŞ-da da uran ehtiyatlarının olması heç də eyni şey deyil. Ona görə ki, Konqo bu strateji məhsulu ölkənin milli potensialının xeyrinə reallaşdırma bilmir. ABŞ və İngiltərə isə bundan milli potensial və beynəlxalq aləmdə üstünlük üçün maksimum yararlanır. Buna görə də böyük mənada sənayeləşmiş ölkələrin eyni zamanda böyük dövlət sayılmaları və sənayeləşmə baxımından dünyada tutduğu yerə görə də güclü dövlətlər ierarxiyasında yer alması təbiiidir. Başqa sözlə hazırda dövlətlərin böyük və ya güclü dövlət kimi qiymətləndirilməsində sənaye potensialı və texniki inkişaf səviyyəsi olduqca əhəmiyyətli kriteriyalar hesab olunur.

Ölkənin iqtisadi potensialı üçün sənaye potensialı ilə bərabər təbii ehtiyatlar da daxil olmaqla ixracat potensialı, daxili tələbatın ödənilməsi, istehsal potensialı, ümummilli hasilat, adambaşına düşən milli gəlir kimi faktorlar da olduqca əhəmiyyətlidir.

Qeyd edildiyi kimi, əksər geopolitikaçılara görə potensial ünsürlərinin hamısı birlikdə cəm olduğu zaman və ondan səmərəli istifadənin düzgün təşkili zamanı əhəmiyyət kəsb edir. Lakin marksist düşüncəni mənimsəyən araşdırmaçılar xarici siyasətə təsir edən ən təməl ünsür kimi iqtisadi faktoru irəli sürərək, beynəlxalq siyasəti də təkcə bu faktordan izah edirlər. Onlara görə bir ölkənin iqtisadi inkişafı ilə imperialist və aqressiv, başqa sözlə müharibəyə meyilli olması arasında birbaşa əlaqə vardır.

Marksistlər bunu əsas götürərək inkişaf etmiş kapitalist ölkələri imperialist olaraq qiymətləndirir və imperializmi və müharibələri aradan götürmək üçün kapitalizmin ləğv olunmasının vacibliyini irəli sürürlər.

Hərbi hazırlıq dərəcəsi

Morgetauya görə bir ölkənin coğrafi faktorunun, təbii qaynaqlar faktorunun, sənaye potensialı faktorunun real güc kimi qiymətləndirilməsində həmin ölkənin hərbi hazırlıq səviyyəsinin böyük rolu vardır. Margentaу hərbi cəhətdən hazırlığı digər bütün cəhətlərdən daha vacib hesab edir və onu milli gücün ən əsas cəhəti kimi qəbul edir. Beynəlxalq siyasət nəzəriyyəsində ən son araşdırma istiqamətlərindən biri bu olduğu üçün hər hansı bir dövlətin gücü hesablanarkən ən nəzərə alınan da elə hərbi güc faktorudur. Bu isə özlüyündə müasir müharibə texnologiyası, silahların keyfiyyəti və miqdar və s. kimi məsələlərlə bağlıdır. Məsələn, hər hansı bir ölkənin modern silahlara sahib olması xüsusilə nüvə silahına sahib olması həmin ölkəyə böyük üstünlüklər verir.

Realist yanaşmanın yaxud gerçəkçi məktəbin nümayəndələri əsas etibarilə millətin gücü yaxud dövlətin potensialı ilə hərbi gücü eyniləşdirirlər. Digər başqa ünsürləri isə ikinci dərəcəli hesab edirlər. Belə olan halda dövlət üçün ən əsas məsələ təhlükəsizlik məsələsi olduğundan istər təhlükəsizliyin qorunması, istərsə də dövlətin digər strateji maraqlarının həyata keçirilməsi üçün hərbi güc olduqca vacib ünsürdür.

Hər bir dövlət ilk növbədə havada, quruda və dənizdə kifayət qədər gücə sahib olmaq, istər Geopolitikaçı Mən-ə görə böyük dövlət olmanın bu şərtlərindən biri dənizdə güclü bir donanmaya sahib olmaqdır. Bundan başqa inkişaf edən və daima dəyişən müharibə şərtlərində ölkənin tələbatı səviyyəsində quru və hava gücünə sahib olmaq da şərtidir. Eyni

zamanda günümüzdə böyük güc olmanın vaz keçilməz şərtlərindən biri də əlbəttə nüvə silahına sahib olmaqdır. Lakin nüvə silahına sahib olan güclü dövlətlər Nüvə Silahlarının Yayılması yaxud Nüvə Araşdırmalarının aparılmasının qadağan edilməsi kimi proqramlarla bu silahı əldə etmək isiyən ölkələrə mane olur, qısacası onu qarşısını almağa çalışırlar.

Əhali

Nə qədər milli güc ilə əhali sayı arasında birbaşa əlaqə olduğu söylənilsə də, hər hansı bir millətin sayı nə qədər çoxdursa, gücü də o qədər çoxdur düşüncəsi doğru deyildir. Əgər belə olsaydı o zaman Çin 1 milyard 300 milyondan çox əhalisi ilə dünyanın birinci güclü dövləti, Hindistan isə 1 milyard əhalisi ilə dünyanın ikinci güclü dövləti olardı. Lakin buna baxmayaraq əhali sayı əlbəttə güclü dövlət olmanın başlıca qaynaqlarından biridir.

Başqa sözlə, bir ölkənin digər ölkə ilə müqayisədə əhali sayı faktoruna görə güclü olduğunu düşünmək doğru olmadığı kimi əhalisi az olan ölkənin də bu faktora görə superdövlət ola bilməyəcəyini düşünmək doğru deyildir.

Müasir dövrdə dövlətlərin iqtisadi və sənaye potensiallarını artırma bilmələri və böyük ordu yarada bilmələri üçün kifayət qədər çox əhali sayına da ehtiyacı vardır. Bu mənada əhali sayı milli gücü müəyyənləşdirən faktorlardan biridir. Ona görə də əhali faktorunun əhəmiyyətini nəzərə alan ölkələr arasında daha güclü olma yarışında bir rəqabət vardır. Xüsusilə aralarında uzunmüddətli düşmənçilik olan dövlətlər arasında bu məsələ özünü daha qabarıq büruzə verir. Ancaq bununla bərabər sənaye potensialı və xammal baxımından zəif olan dövlətlər üçün əhali sayının artması əksinə ölkənin milli gücünə zəiflədici təsir göstərir.

Hal-hazırda dövlətlərin əhalisinin çoxluğundan daha ziyadə əhali arasında təhsilin hansı səviyyədə olması daha çox diqqət çəkir. Təcrübə göstərir ki, ölkələrin inkişafında, yeni texnologiyaların yaradılmasında yaxud mövcud texnologiyalardan səmərəli yararlanmanın təmin edilməsində təhsil görmüş, savadlı insanların mövcudluğu böyük əhəmiyyət daşıyır. Əks təqdirdə əhalinin çox olması onnu tələbatının ödənilməsi üçün ölkənin xaricdən külli miqdarda mal idxal etməsinə, bununla da xarici ölkələrdən asılı vəziyyətə gəlməsinə səbəb ola bilər. Beləliklə, əhali sayı faktorunu güclüliyü təmin edən deyil, gücsüzlüyü təmin edən faktor olacaqdır. Ona görə də hazırda bir çox ölkələr «saxlaya bilinəcək qədər uşaq» şüarı ilə doğum səviyyəsini nəzarət altında tutmağa çalışırlar.

Hər hansı bir ölkədə əhalinin sağlam olması və inkişafı doğum və ölüm faizləri arasında müəyyən tarazlığın olması ilə ölçülür. Bundan başqa ölkənin əhalisinin sağlam olub-olmaması həm də həmin ölkədə uşaq ölümünün səviyyəsi və orta yaş həddi ilə qiymətləndirilir. Başqa bir məsələ isə ölkə əhalisinin ümumi orta yaşı ilə yeni millətin gənc yaxud yaşlı olması ilə əlaqədardır.

Milli gücün keyfiyyət unsurları

(milli xüsusiyyət, milli mədəniyyət, milli diplomatiya təcrübəsi, milli hökumətin keyfiyyəti)

Ölkələrin inanc sistemləri, özlərinə məxsus fərqlilikləri, dəyər sistemləri, başqa sözlə onların siyasi mədəniyyətləri də, kəmiyyət unsurları qədər ölkənin güc faktoruna təsir edən amillərdir. Bir xalqın hökumətinin həyata keçirdiyi siyasəti dəstəkləməsi və ya dəstəkləməməsi həmin ölkənin gücü müəyyənləşdirilərkən nəzərə alınan unsurlardan biridir. Bundan baş-

qa ölkədə birliyin olması və ya ölkənin ərazi bütövlüyü və suverenliyi məsələlərində bütün vətəndaşların həmrəy olması, ölkə daxilində sosial bərabərliyin mövcudluğu vətəndaşlar arasında sosial-iqtisadi baxımdan uçurumun olmaması, onların eyni ideologiyanı mənimsəmiş olması, həmin ölkənin gücü baxımından olduqca əhəmiyyətli hesab edilir. Yuxarıda söylənilənlər olmadıqda hər hansı bir ölkə asanlıqla belə ölkənin hökuməti və xalqı arasında nifaq yarada bilər, hökuməti xalqın dəstəyindən məhrum edə bilər. Beləliklə həmin ölkəni zəiflədərək yaranmış durumdan öz məqsədləri üçün faydalana bilər. Dolayısı ilə xalqın hökuməti qəbul etməsi və dövlətçiliyi mənimsəməsi, özünü dövlətin bir hissəsi kimi hiss etməsi, öz siyasi iradəsini sərbəst ifadə edə bilməsi həmin ölkənin gücü baxımından üstünlük hesab edilir. Xalqın dövlətdən uzaqlaşdırılması, dövlətin legitimlik mübahisəsinin içinə cəlb edilməsi, ölkə daxilində dərin sinfi və sosial ayrılıqların olması, həmin ölkənin müstəqil xarici siyasət yeritməsinə mənfi təsir göstərir. Daxildə böyük bir ictimai müxalifətlə üz-üzə qalan, eyni zamanda etnik, dini və digər sosial-iqtisadi səbəblərə görə bölünmüş müxtəlif sinif və qrupların təzyiqi altında olan siyasi iqtidar, həmişə bir xarici dəstəyə ehtiyac duyduğu üçün həmin dövlət və ya dövlətlərin təsiri altında qaldığından müstəqil siyasət yeridə bilməsi olduqca çətinləşir.

Milli xarakter

Milli güc yaxud potensialın elementlərindən milli xüsusiyyət və milli mədəniyyət, qiymətləndirmə baxımından başa düşülməsi ən çətin olanlardır. Milli xüsusiyyəti dedikdə bir millətin xarakterində tez-tez özünü göstərən intellektual və özünəməxsus keyfiyyətlər sahəsi nəzərdə tutulur. Bu keyfiyyətlər, bir millətin başqalarından fərqlənmə göstəricisidir və onlar ən

mürəkkəb kataklizmlərdən sonra belə öz mövcudluğunu qorumaq gücünə sahibdir. Hər hansı millətin birinin digərindən nə qələr güclü olduğunu müəyyənləşdirmək istəyənlər mütləq milli xarakter fərqlərini də nəzərə almalıdırlar. Bu ilk baxışda bir qədər aldadıcı görünə bilər, lakin mütləq lazımdır. Çünki bunu hesaba almadan verilən proqnozlar və həyata keçirilən siyasət nəticə etibarilə səhvlərə gətirib çıxara bilər.

Başqa sözlə istər müharibə, istərsə də sülh şəraitində millət adına iş görənlər, yəni milli siyasəti formalaşdıranlar, onu həyata keçirənlər və dəstəkləyənlər, seçənlər və seçilənlər, ictimai rəyi formalaşdıranlar, istehsalçılar və istehlakçılar və s. bu insanların hamısı milli xarakteri meydana gətirən intellektual və mənəvi keyfiyyətlərin daşıyıcıları olduqları üçün milli xarakter milli gücün necəliyinə təsir edir. Məsələn, Rusların zor işlətməyi sevmələri və inadçılıqları, Amerikalıların fərdiyyətçilikləri və ünsüyyətçilikləri, Almanların qanunpərəstliyi və qənaətcilliyi, həmin millətlərin yaxud onları təmsil edən fərdlərin iştirak etdiyi hər hansı bir tədbirdə mütləq özünü biruzə verən xüsusiyyətlərdir. Beləliklə təbii ki, milli xarakter həmin millətin dövlət institutlarında da öz əksini tapır. Məsələn, milli xarakterizə uyğun olaraq Alman, Rus, Amerika və İngilis hökumətlərini həyata keçirdikləri tətali ki, xarici siyasət əlbəttə milli bir-birindən fərqli olacaqdır.

Milli mənəviyyət

Bəzi araşdırmaçılar tərəfindən siyasi mədəniyyət kimi də qiymətləndirilən və eyni şəkildə aldadıcı, iştirakı olmayan kimi görünən ancaq milli gücünə təsir baxımından heç də digər faktorlardan geri qalmayan başqa bir faktor da milli mənəviyyətdir. Milli mənəviyyət bir millətin xarici siyasətində təzahür edən müharibəpərəst yaxud sülhpərvər siyasətin həyata keçirilməsinə dəstək olan iradə dərəcəsidir, milli mənəviyyət

yatın varlığı və ya yoxluğu, daha doğrusu milli mənəviyyətin keyfiyyəti hər şeydən öncə millətin ən çətin anlarında yaxud bir millətin öz varlığını sürdürməklə əlaqədar olan həlledici qərarların qəbul edildiyi məqamlarda fəvqəladə əhəmiyyət daşıyır.

Hər bir millətin milli mənəviyyəti, müəyyən bir nöqtəyə qədərdir və o nöqtədən sonra düşkünlüyə məruz qalır. Ancaq düşkünlük nöqtəsi ayrı-ayrı millətlər üçün, ayrı-ayrı şərtlər altında fərqli-fərqli olur. Məsələn, bəzi millətlər müharibədə geniş məşğul və əhəmiyyətsiz itkilər verdikdə mənəvi düşkünlüyə məruz qalır, bəzi millətlər əhəmiyyətli lakin müharibənin sadəcə bir etapi olan bir məqamda milli mənəvi düşkünlüyə qapılır və s. Bəzi millətlərin mənəviyyəti isə hökumətin pis idarəçiliyi, yoxsulluq, sıxıntı, müharibədə ümitsizlik kimi hallarda düşkünlüyə məruz qalır və ya ancaq müəyyən dərəcədə aşır.

Ümumilikdə bir millətin mənəviyyəti daha çox müharibə olduğu zaman özünü qabarıq biruzə versədə hər hansı bir beynəlxalq problemlə üzləşdikdə də milli mənəviyyət böyük əhəmiyyət qazanır. Tutaq ki, bir millətin müəyyən bir təbəqəsi özünü əhalinin geridə qalan digər təbəqələrindən siyasi, iqtisadi, sosial, hüquqi və s. baxımlardan zəif mövqeyə sıxışdırıldığını düşünür. Belə olan halda həmin təbəqədə get-gedə milli mənəvi aşınma başlayacaq və vətənpərvərlik hissi azalacaqdır. Nəticə etibarilə bu təbəqə milli hökumətin siyasətini dəstəkləməməklə onu zəiflədəcəkdir. Bu isə daxili siyasətdə müəyyən anlaşmazlıqlara yol açmaqla xarici siyasəti də tələb olunan ümumxalq dəstəyindən məhrum edəcək. Bu isə əlbəttə arzuolunmazdır.

Beləliklə milli mənəviyyətin ilk baxışda fərq edilməməsi də milli gücün formalaşmasında hansı əhəmiyyətə malik olması göz önündədir.

Diplomatiyanın keyfiyyəti

Morgentauya görə bir millətin gücünü meydana gətirən elementlər arasında qeyri-sabit hesab edilərsə də, ən əhəmiyyətli diplomatiyanın keyfiyyətidir. Diplomatiyadan kənar digər bütün keyfiyyətlər milli gücün sadəcə xammal bazasıdır. Diplomatiya isə bütün elementləri bir yerdə cəmləşdirir, onlar müəyyən formaya salır, lazımı yönə istiqamətləndirir, bir qəlibə salaraq həqiqi güc halına gətirir. Dolayısı ilə diplomatiya eyni zamanda milli mənfəə baxımdan maraq doğuran beynəlxalq problemlər meydana çıxdıqda milli gücü təşkil edən müxtəlif elementləri təşkilatlandıraraq problemi milli mənfəəyə uyğun həll etmək üçün maksimum təsiretmə səviyyəsinə çatdıran sənətdir.

Ona görə də əgər milli mədəniyyətə milli gücün ruhu deyilsə, diplomatiyaya da milli gücün beyni deyilir. Əgər hər hansı bir millətin diplomatiyası qeyri-müəyyən, yanlış, onu həyata keçirmək isə iradəsizdirsə o zaman həmin millətin milli gücünü təşkil edən digər ünsürlər nə qədər qüvvətli olsa belə nəticə etibarlı ilə bu güc milli mənfəəyi qoruya bilməyəcəkdir. Bunun əksinə olaraq millətin güc potensialını düzgün qiymətləndirir, onları maksimum səmərəli istifadəni təşkil etməyi bacaran diplomatiya isə həmişə uğur qazanacaqdır. Başqa sözlə yüksək keyfiyyətli diplomatiya həyata keçirilən xarici siyasətin məqsəd və vasitələri ilə mövcud olan milli güc resursları arasında bir tarazlıq qurmağı bacarmalıdır. Bu zaman milli gücün potensialında gizlənən qüdrət də meydana çıxar və milli resurslar tam şəkildə həqiqi milli gücə çevrilmiş olar.

Hökumətin keyfiyyəti

Morgentauya görə hər hansı bir xarici siyasət nə qədər qüsursuz planlanmış və həyata keçirilmiş, nə qədər xətasız idarə edilmiş, nə qədər zəngin qaynaq-

lara söykənmiş olursa olsun, təməlinə yaxşı bir idarəetmə, keyfiyyətli bir hökumət olmadıqda arzu olunan nəticəni verməyə bilər. Keyfiyyətli hökumətdən gözlənilən üç önəmli xüsüs vardır. Bunlardan birincisi milli gücü təşkil edən maddi və insani ehtiyatlarla, həyata keçirilən xarici siyasət arasında tarazlıq yada bilmə bacarığı, ikincisi maddi və insani ehtiyatların öz aralarında lazım olan tarazlığı formalaşdırma, üçüncüsü isə həyata keçirilən xarici siyasət məsələlərində xalqın dəstəyini qazanmaq qabiliyyətidir.

Yaxşı və keyfiyyətli bir hökumət mövcud olan gücə uyğun olaraq və həmin gücün uğurla dəstəkləyə biləcəyi bir xarici siyasət və həmin xarici siyasətə uyğun məqsəd və vasitələri seçməyi bacarmalıdır. Sahib olduğu gücdən daha aşağı səviyyədə xarici siyasət yeridən millətlər beynəlxalq sistemdə layiq olmadıqları yeri tuta bilməzlər.

Qısacası mövcud olan milli güc yeridilən xarici siyasətin sərhədlərini müəyyənləşdirməlidir. Başqa bir tərəfdən hər hansı bir hökumət xarici siyasət ilə əlindəki güc arasında bir tarazlıq yaratdıqdan sonra bu gücü təşkil edən digər elementlər arasında da bir tarazlıq yaratmaq məcburiyyətindədir. Belə olmadıqda bəzən milli güc elementi kimi qiymətləndirilən hər hansı bir ünsür əksinə gücsüzlük elementinə çevrilə bilər.

Məsələn, Hindistanın timsalında göründüyü kimi, əldə lazımı qədər ərzaqi ehtiyatları olmadıqda, bir ölkənin əhali sayının çoxluğu həmin dövlətin milli gücü baxımından artıq güc elementi deyil gücsüzlük elementi olur.

Bundan başqa milli gücü təşkil edən elementlər arasında tarazlıq olmadıqda, tutaq ki, Sovet İttifaqının timsalında başqa bir problem vardı. Məsələn Sovet İttifaqında totalitar vasitələrlə həyata keçirilən sənaye-

ləşmə və ordu quruculuğu məhz bu elementlər baxımından ölkəni qüdrətli etsə də milli mədəniyyət və xalqın dözümlülüyü kimi digər ünsürlər təhrif olunduğundan onlar zəiflik yaradırdılar. Bütün bunlar isə nəticə etibarilə iqtisadi böhrana, pul inflyasiyasına, mədəni aşınmaya gətirib çıxardı.

Beləliklə müasir bir hökumət, xüsusilə demokratik bir hökumət, üzərinə düşən vəzifələri yerinə yetirmək üçün yuxarıda göstərilən üç prinsipə riayət etməlidir. Eyni zamanda demokratik hökumət olaraq xalqın onun həyata keçirdiyi xarici siyasəti dəstəkləməsini təmin edəcək bir daxili siyasət də həyata keçirməyi bacarmalıdır.

VİKTOR YUŞŞENKO QIPÇAQDIR

Qabarıq almacıq sümükləri, qıyıq gözləri, geniş alnı, yastı burnu və mavi gözləri ilə mənsub olduğu qıpçak soyunun bütün antropoloji xüsusiyyətlərini sıfatında əks etdirən Viktor Yuşşenko narıncı boyunbağı ilə bu gün dünya mətbuatının diqqət mərkəzindədir. Azərbaycan kütləvi informasiya vasitələri də bu məsələdə heç də dünya mətbuatından geri qalmır. İstər müxalifət və istərsə də iqtidar yönü mətbu orqanları Ukraynada baş verən hadisələri maraqla izləyir və obyektiv şərh etməyə cəhd göstərirlər. Məsələyə bir az daha diqqət yetirdikdə bu maraq və obyektivliyi intuitiv olaraq hansısa şüuraltı doğrmanın və yaxud səmimiyyətin diqtə etdiyini görürük. Nədir bu doğrmaqlıq və haradan qaynaqlanır? Ancaq bu suala cavab vermədən öncə özümüzə dost və müttəfiq hesab etdiyimiz Ukraynada baş verən siyasi proseslərə bağlı bəzi məqamları şərh etməyi vacib hesab edirik.

Nəyə görə Ukraynada siyasi vəziyyət belə kritik həddə çatdı? Əlbətdə bu suala bir cümlə ilə cavab vermək yaxud onu bir səbəblə izah etmək mümkün deyil. Sualın doğru cavabını tapmaq üçün Ukraynanın sosial, siyasi, iqtisadi göstəriciləri təhlil edilməli, əhəlinin rəyi və siyasi düşüncələri dəqiq öyrənilməli, xarici ölkələrin maraqları və məqsədləri nəzərə alınmalı, ölkədə fəaliyyət göstərən diplomatik korpusun apardığı işin istiqamətli müəyyənləşdirilməli, daxili maraqlı qüvvələrin nüfuz dairəsi aşkarlanmalı, nəhayət ölkə başçısı Leonid Kuçmanın prezidentliyə namizədlərə konkret və subyektiv münasibətini formalaşdıran şərtlər aydınlaşdırılmalıdır. Bütün bu dediklərimiz ayrılıqda dolğun və obyektiv təhlil edildikdən sonra, məntiqin və siyasi analitik təhmin süzgəcindən keçirilərək ümumi şəkildə analiz edildikdən sonra yuxarıdakı sual-

la düzgün cavab vermək olar. İstər Azərbaycan mətbuatı istərsə də xarici mətbuat nümayəndələrinin və ya siyasi şərhçilərin heç birinin dediyimiz məlumatlara tam olaraq malik olmadıqlarına görə bu mövzuda yazılan məqalə və şərhləri də tam və dolğun hesab etmək olmaz. Təbii ki, bizim söyləyəcəyimiz fikirlər və izahlar da sadaladığımız obyektiv səbəblər üzəndən həmkarlarımızinkindən çox da fərqli olmayacaq. Beləliklə Ukraynadakı hadisələrin belə mürəkkəb bir vəziyyətə gətirilib çıxarılmasında birinci dərəcəli məsuliyyət Rusiyanın üzərinə düşür. Bu məsuliyyət hətta Ukraynanın prezidenti L.Kuçmanın və baş nazir V.Yanukoviçin üzərinə düşən məsuliyyətdən də çoxdur. Əlbətdə Rusiya nə V.Yanukoviç kimi konkret maraqlı siyasi tərəf, nə də L.Kuçma kimi ölkədə baş verən bütün hadisələrə görə məsuliyyət daşıyan rəhbər deyil. Ancaq bu yalnız hüquqi müstəvidə belə görünə bilər. Əslində isə Rusiya Ukraynadakı geniş əhatəli fəaliyyəti və ayrı-ayrı qüvvələri idarə etmə imkanları ilə hər iki şəxsdən daha artıq fəaldır. Ən pisi isə odur ki, Rusiya adı çəkilən hər iki lideri öz maraq və mənafehinin oyunçusuna çevirə bilib. Bu günə qədər baş verən hadisələr onu sübut etdi ki, L.Kuçma V.Yanukoviçin mütləq prezident seçilməsində heç də ısrarlı deyil. Əgər onun maddi və siyasi təhlükəsizliyinə Yuşşenko təminat verərsə o asanlıqla öz mövqeyini dəyişə bilər. Seçkidən öncə Yuşşenko ilə belə bir gizli razılaşma olsaydı çox güman ki, bu gün artıq Yuşşenko rahatlıqla ölkəyə başçılıq etmək səlahiyyətini qazanmış olcaqdı. Təəssüfki, onun təşəbbüskarsızlığı və yaxud öz prinsiplərinə hədsiz sadiqliyi L.Kuçmanın isə daha asan görünən yolu seçməsi, yəni öz hökumətinin baş naziri ilə razılaşmaya gəlməsi, həm də bu məsələ də bir də Rusiyanın Yanukoviçə isti münasibətini nəzərə alması nəticə etibarilə hər üç lideri büt-

tövlükdə ölkəni siyasi böhrana sürükləmiş oldu. Bəs təcrübəli siyasi xadim, hadisələri əvvəlcədən düzgün proqnozlaşdırmağı bacaran və bunu iş təcrübəsində dəfələrlə sübut edən L.Kuçma niyə belə asanlıqla Rusiyanın tələsinə düşdü. Bunun səbəbi yalnız birdir. Tarixən həmişə olduğu kimi Ruslar yenə də bütün oyun qaydalarını pozaraq Kuçmaya zərbəni qurşaqdan aşağı nəhiyəyə endirdi. Öz slavyan «soydaşına» aoxayın olan Kuçma belə zərbəni, yəni Rusiyanın vəziyyəti belə kritik həddə çatdıraraq sonra da hətta ölkənin ərazi bütövlüyünün pozulması təhlükəsinin gündəliyə gətirə biləcəyini gözləmədi. Ancaq burada gözləmədi sözünü ummurdu sözü ilə əvəz etsək mövcud vəziyyət daha düzgün ifadə edilmiş olacaq. Rusiya isə məmurdur planı baş tutub. Azərbaycanda, Moldovada, Gürcüstanda həyata keçirdiklərini, etnik və siyasi baxımdan monolit görünən Ukraynada da həyata keçirmək üzrədir. İndi isə əl izlərini itirmək üçün Rusiya bir qədər geri çəkilib. Axı hadisələr açıq qarşıdurma vəziyyəti aldıqdan sonra beynəlxalq ictimaiyyət, Ukrayna ictimaiyyəti özü konfliktə həll etmək üçün Rusiyanı Ukraynaya dəvət edəcək. Hələlikse seçkidən öncə iki dəfə Ukraynaya səfər edən, nümayişkaranə tərzdə Yanukoviçi müdafiə etdiyini diqqətə təqdim edən, seçkidən dərhal sonra öz namizədini təbrik edən V.Putin son proseslərdə iştirak etmir. İş o yerə çatıb ki, çox yaxın qonşu olmalarına baxmayaraq son 300 ildə rusların qorxusundan Ukraynanın işlərinə qarışmayan Polşa bu gün Ukrayna Hakimiyyəti ilə müxalifəti arasında vasitəçilik edəcək qədər aktivləşib. Rusiya isə buna göz yumur? Normal ağılı qəbul edə bilməyəcəyi qədər maraqlı hadisədir. Avropa Birliyi Amerka Birləşmiş Ştatları və s. ölkələr böhranın tezliklə həll edilməsi ilə bağlı fəal siyasət yeritdikləri halda Rusiya qəflətən passivləşib. Çünkü

balıq artıq tora düşüb onu yalnız Rusiya xilas edə bilər. Əks halda Ukrayna bölünəcək Cənubi-Şərqi Ukrayna artıq Yuşşenkonun prezident olacağı təqdirdə muxtariyyat tələb edəcəyini bildirir. Bu tələb bir neçə gündən sonra müstəqillik də ola bilər. Başqa sözlə Rusiya Yuşşenkonun prezident olacağı halda Ukrayna ərazisində yeni bir dövlət yaradacağını elan edir!

Əlbəttə bu hadisəyə münasibətdə ABŞ və AB ölkələrinin də konkret maraqları və yanaşmaları mövcuddur. Onlar da hadisələrin bundan sonra necə inkişaf edəcəyində olduqca əhəmiyyətli rol oynaya bilərlər. Lakin indiki məqamda Rusiyanın qəfil sürprizi ilə üz-üzə qaldıqları üçün necə hərəkət etmələrini müəyyən etmək üçün zamana ehtiyacları var. Vaxtsa göz-ləmir, təcili qərarlar qəbul etmək lazımdır. İnanırıq ki, ən düzgün qərarı qardaş Ukrayna xalqı özü qəbul edərək, qarşıdurmanın daha kiritik həddə çatmasına yol verməyəcək.

Niyə qardaş Ukrayna xalqı dedik, adətən biz bu sözü əsasən Türkiyə və digər türkdilli xalqlar haqqında danışanda işlədirik və bir də yuxarda qeyd etmişdik ki, Rusiya Ukraynaya birinci dəfə deyildi ki, qurşaqdan aşağı zərbə vurur. Bəli Ukrayna xalqına ilk belə zərbəni çar 11 Yekaterina vurmuşdu. O, Ukrayna və Rusiyanın birləşdirilməsi ilə bağlı verdiyi sərəncamların birində həmin birləşməni belə ifadə edirdi: «Çəvik üsullarla nail olmaq gərəkdir ki, onlar ruslaşsınlar, canavar meşəyə baxan kimi öz keçmişlərinə baxmaqdan əl çəksinlər.» Diqqət edin canavar, qurd bütün türklərin o, cümlədən bugünkü, Ukraynalıların yeni qıpçak, yaxud xoxolların da totemidir. Yekaterinanın bənzətməsi sonralar Rusiyada zərb-məsələ çeviriləcəkdə, «Qurdu nə qədər bəsləsən onsuz da meşəyə baxacaq» doğrudan da elədir. Qurd bəlkə də

yeganə heyvandır ki, drisirovka olunmur. O, azadlıq aşığıdır. Ukraynalılar bu gün də öz azadlıq ideallarına sadıqdırlar. Ruslar isə 300 il əvvəlki kimi yenə bunu meşəyə baxmaq kimi qiymətləndirirlər. Xoxollara ikinci zərbəni isə bundan sonra 30 may 1876-cı ildə çar 11 Aleksandr vurdu. Bu daha ağır zərbə idi. Həmin tarixdə imzalanan qanunla ukraynalı dilinin (oxu qıpcaq dilinin) kütləvi işlənilməsi, o dildə kitab çapı, tədrisdə istifadə edilməsi qadağan edilirdi. Elə bundan sonra ukraynalı dili yavaş-yavaş slavyanlaşmağa başladı. Halbuki, 1620-ci ildə Vasili Buturlun başçılığı ilə Ukraynaya göndərilən Rus səfirliyinin tərkibində iki tərcüməçi var idi, türk Bilal Baysa və türkçəni bilən Stepan Konçinski. 200 il sonra isə artıq 11 Aleksandrın fərmanı sayəsində rus və ukraynalılar tərcüməsiz danışdılar. Bu əslində bir millətin faciəsi idi. Doğrudur ən yaxın keçmişə qədər məişətdə və kilsədə bu dil qismən danışılır və bəzi dini ayinlər hələ də türkcə (qıpcaq) səslənirdi. Lakin Oktyabr inqilabı və onun gətirdiyi yeni dəyərlər bu dili dini mərasimlərdən də qovarov çıxartdı. Savadsızlığın ləğvi ilə birlikdə bir çox digər etniklərin dili kimi Ukrayna türkcəsi də ləğv edildi. Çünki, yeni nəsil oxuma-yazmanı rusca yaxud ruscadan qondarılmış yeni ukrayna dilində öyrənirdi. Bundan sonra Azərbaycan türklərinin adı azərbaycanlı olduğu kimi ukrayna xoxollarının adı da ukraynalı oldu. Türk və xoxol sözləri isə həqarət olaraq işlədilir. Ancaq xoxol türkçədən tərcümədə «göyöğ-lu» deməkdir. (xox-qoq-qöq, ol isə oğul sözüdür bu gün də türk dillərində oğul mənasında ol/ul işlədilir) Xoxol dediyimiz göyöğulları bu adı Allaha sədaqətlərinə görə qazanmışdılar. Ruslar, Ukraynalılara onları təhqir etmək fikrinə düşdükdə xoxol deyirlər. Bu velikorusun xoxola kinayəsi və nifrətinin ifadəsidir. Hələ 11 Yekaterina o zaman «Malorusiya» adlandırdıqları

qıpcaq ellərinin (ukraynanın) baş komandiri Pyotr Rumyansevē təlimatında yazırdı; rus xalqı «maloruslara (oxu xoxollara) gözə çarpmayan xəlvəti nifrət bəsləməyə verdiş edib.» Bəli bu gün də belədir. Qozbeli qəbir düzəldər. Ancaq bu da bir həqiqətdir ki, xoxol-qıpcaqlar da heç vaxt rusları sevməyiblər. Bu da bu gün yenə belədir. XIX əsrdə alman səyahı İohann Kol bu qarşılıqlı nifrəti görərək çox gözəl şəkildə ifadə etmişdir: «Malorusiya xalqının Velikorusiya xalqına qarşı ikrahı o dərəcədə böyükdür ki, bunu milli nifrət kimi səciyyələndirmək tam ədalətli olardı.»

Alman səyyahı əlbətdə «slavyan mənşəli» iki xalqın qarşılıqlı nifrətini şüuraltı məntiqlə milli nifrət kimi xarakterizə etmişdir. Ancaq o bilmirdi ki, həqiqətdə də ruslar və ukraynalılar tamamilə başqa-başqa xalqların varisləridir. Onların heç bir ortaq milli kökləri yoxdur.

Bu gün sadələvh xoxol-türk qardaşlarımız yenə də «velikorusun» növbəti hiyləsinin fəlakəti ilə üz-üzə qalıblar. İnanırıq ki, bu sınaqdan ləyaqətlə çıxacaq rusların yaratmağa çalışdığı süni milli qarşudurmaya getməyəcəklər. Əksinə birləşərək nəhayət öz azadlıqlarına qovuşacaqlar. Növbəti mərhələ isə Ukraynada milli özünüdərk bərpası və nəhayət Türkdilli ölkələrin əsrlərdir boş qalmış yerini tutması olacaq.

Tanrı sizə yar olsun, qan qardaşlarımız, Göyöğulları!

«Şərq» qəzeti, 3 dekabr 2004-cü il

QƏDİM TÜRKLERDƏ DÖVLƏT VƏ SİYASƏT

Hələ qədim zamanlarda möhtəşəm dövlət qurmağı və onu uzun müddət idarə etməyi bacaran qüdrətli xalqlardan biri də türklər olmuşdur. Türklərdə dövlətçilik ənənəsi çox güclü, həm də çox davamlı olmuşdur. Bu gün “bizim dövlətçilik ənənəmiz yoxdur və ya dövlət siyasəti işlərində tarixi təcrübəmiz azdır” deyərək düşünməyə mə'nəvi haqqımız yoxdur. Əcdadlarımızın qurduqları qüdrətli dövlətlər və yürütdükləri dövlətçilik siyasəti haqqında bə'zi məqamlara toxunmaqla tarixi keçmişimizi bir daha yada salmaq istərdik.

Zaman e'tibarı ilə toxunduğumuz dövr Böyük Hun imperiyası dağıldıqdan sonra yenitürk dövləti - Aşina dövlətinin meydana gəldiyi illərə təsadüf edir. Tədqiqat üçün həmin dövrü təsadüfi seçmədik. Məqsədimiz təqribən oxşar tarixi şəraitdə cərəyan edən hadisələrdə paralellər axtarmaq və onları müqayisə etməkdir. Üç əsrlə XX əsrə müqayisə etmək bir qədər qəribə görünə bilər, gətirəcəyimiz faktlarda müxtəlif zaman və məkan çərçivəsində başverən hadisələrdə qəribəoxşarlıq olduğunu görəcəyik. Beləliklə hadisələr beşinci əsrin sonu, altıncı əsrin ortalarında Altayda, Qobi düzənliyində və Şimali Çində cərəyan edir.

468-ci ildə Qərbi Hunların böyük imperiyası məhv edildi. Bundan sonra türklər tarix səhnəsində yüzilə qədər görünmədilər. Həmin yüzillikdə juanlar həm türklərin, həm də digər altay tayfalarını torpaqlarında, o cümlədən Şimali Çində imperiya yaratdılar. Bu zaman türklər (türkütlər) juanlardan asılı vəziyyətdə yaşayırdı və onlara töyüçü ödəyirdilər. Bundan başqa öz dedə-baba dəmirçi peşələrini də davam etdirərək metal əridir, juanlar üçün silah hazırlayırdılar.

Bütün bu işlərin azadlıqsevər bir xalq üçün nəqədər ağır olduğunu söyləməyə ehtiyac yoxdur. Lakin buna baxmayaraq, onlar böyük səbrlə tarixin gərdişini izləyirdilər. Nəhayət, bütün imperiyaların aqibəti kimi Jujan imperiyasının da sonu görünməyə başladı. Bu elə başgicəlləndirici sür'ətlə baş verdi ki, imperiyaya daxil olan tayfalar belə bu tarixi hadisələr vaxtı hansı mövqeyi tutacaqlarını və necə hərəkət edəcəklərini müəyyənləşdirə bilmədilər. Sözsüz ki, tarixin burulğanında çaşıb düzgün qərar qəbul etməyən bir sıra tayfalar çökməkdə olan imperiyanın möhtəşəm divarları altında qalıb "əzildilər". Başqa sözlə, quduzlaşmış imperiya cəngavərləri, batan böyük gəmi kimi ətraflarında olan xırda qayıqları da okean sularında özləri ilə bərabər qərq etdilər. Gələn görək həmin dövrdə əcdadlarımız olan türklər necə hərəkət etdilər?

Mərkəb siyasi hadisələrin cərəyan etdiyi həmin vaxtlarda türklərin hökmdarı Bumin xan çox təmkinli mövqe tutdu. Bə'zi radikal qrupların tə'kidinə uymayaraq julanlarla tələsik müharibəyə girmədi. Çünki, o, öz tayfasının hələlik çox zəif olduğunu yaxşı başa düşürdü. Əksinə, böyük uzaqgörənliklə o, öz müttəfiqlik və vassallıq borcunu vicdanla yerinə yetirməkdə davam etdi.

Digər tərəfdən Bumin xan çox məxfi şəkildə qonşu dövlətlərlə diplomatik əlaqələr yaratmaq, gizli müttəfiqlər tapmaq zəruriliyini hiss etdi. Xoşbəxtlikdən belə bir müttəfiq tezliklə tapıldı. O zaman Çinin iki böyük imperiyası, Şərqi Vey və Qərbi Vey imperiyası arasında gedən müharibə hər iki dövləti zəiflətmişdi. Bu dövlətlərdən hər hansı biri igid türk xanı ilə hərbi ittifaq bağlamağa məmnuniyyətlə hazır idi. Beləliklə, türklər ərazi e'tibarı ilə onlara daha yaxın olan Qərbi Vey imperiyası ilə gizli hərbi ittifaq yaratdılar. 545-ci ildə türklərin Ordasına gələn Qərbi Vey səfiri Ordada

böyük sevincə qarşılandı. Cəsur və hürriyyətsevər türklər həmin günü bayram edərək jujan hökmdarlığına son qoymaq üçün daha qətiyyətlə hazırlaşmağa başladılar. Sözsüz ki, vassalının bu məxfi diplomatiyasından jujanların xəbəri yox idi. Yarana biləcək hər hansı şayiə və ya siyasi qalmaqalın qarşısının alınması üçün türklər üzde özlərini jujanların daha e'tibarlı vassalları olduqlarını sübut etməyə çalışdılar. Bu e'tibarı nümayiş etdirmək üçün onların əlinə tezliklə müvafiq fürsət də düşdü. O zaman qərbi tele tayfaları da türklər kimi jujanların əsarətinə çətinliklə dözürdülər. Nəhayət, səbr kasası daşan telelər jujanlara hələdici zərbə endirmək üçün onlara hücum etmək qərarına gəldilər. Bumin xan bütün bunları izləyirdi və zəif telelərin jujanlar tərəfindən dağıdılacağına şübhə etmirdi. Telelərin gücündən isə bir az sonra daha səmərəli istifadə etmək üçün onlarla ümumi düşməne qarşı birləşmək olardı. Bəs bunu necə etmək lazım idi? Müdrik xan burada da düzgün qərar qəbul etdi. O, özünü jujanlara sadıq müttəfiq kimi göstərərək telelərin qarşısına çıxdı. Tele tayfası jujan ordusu ilə deyil, "Qobi Altayının dərələrində harın döyüş atları minmiş və çoxqatlı zirehli paltar geyinmiş türklərlə üz-üzə gəldilər".

Bu zaman onlar heç vaxt pislik görmədikləri türklərlə döyüşə girmədilər və qısa məxfi danışqdan sonra Bumin xana tam itaət göstərdilər. Türk hökmdarı isə bu təəti qəbul edərək jujanlarla münasibətdə ikinci qeyri-loyal addım atdı və yeni birgizli müttəfiq qazandı. Telelər bir şeyi - yalnız uzun illər onları incitmiş jujanların məhvini istəyirdilər. Bumin xan həmtayfaları da eyni şeyi istəyirdilər. Xan təbəələrinin istəyinə uyğun hərəkət etməklə daxili sabitliyə nail oldu və xalqa arxalandı. Artıq ümumi düşməne qarşı qətiyyətlə çıxmaq və onu məhv etmək olardı. Öz qələbəsinə

əvvəlcədən əmin olan müdrik xan juanlarla münə-qişə yaratmaq vəincikliyin səbəkarı kimi görünmə-mək üçün daha bir diplomatik gediş etdi. Bumın xan juan hökmdarı Anaxuana müraciət edərək qızını ona ərə verməsini xahiş etdi. Həmin dövrün çox adət-ən'ənələrinə görə bu Bumınxanın özünü Anaxuana bərabər tutması demək idi. Anaxuan öz nüfuzunu itir-mək istəmirdisə, buna qətiyyənlə razı ola bilməzdi. Qə-zəblənmiş hökmdar Bumın xana kobud cavab verə-rək, onu örünün xidmətçisi adlandırdı və qızını Bu-mına verməkdən qəti imtina etdi. Bu isə türklər üçün böyük təhqir idi və artıq türklərlə juanlar arasında müharibəni labüdləşdirirdi. Barışığa gedən yolubir daha kəsmək üçün Bumınxanjuan səfirini e'dam et-dirdi. Qərbi Vey imperiyası ilə artıq açıq şəkildə siyasi danışıqları davam etdirməyə başladı. 551-ci ildə Çin imperatorunun qızı şahzadə Çanle iləəvləndi. Bu izdi-vac onu nüfuzunu köçərilər arasında daha da artırdı. Qəfil hücumun üstünlüklərindən istifadə edən Bumın xan ən qısa zamanda bütün qüvvələri səfərbər edərək juanları 552-ci ilin qışında tam məğlubiyyətə uğ-ratdı. Anaxuan intihar etdi, oğlu isə müttəfiqlərinin ya-nına qaçdı.

Bundan sonra gələn dövrlərdə Bumın xannı da-vamçılari onun yaratdığı dövləti daha da genişləndirərək Aşina nəslinin böyük dövlətini yaratdılar.

Bu qısa tarixi səyahətdən sonra XX əsrə qayıtdıq-da hazırda baş verən hadisələrlə həmin dövr arasın-da nə qədər oxşar cəhətlər olduğunu görməmək mümkün deyil. Sadəcə XX əsrdə hadisələrin cərəyan etdiyi məkan və çökən imperiya başqadır. artıq impe-riya uçuurumu altında məhv olan xalqlar da, bu və ya digər yollarla xilas olmağa can atan respublikalar da mə'lumdur. Özümüze gəldikdə isə bizim müqayisə etdiyimiz keçmişimizdə olduğu kimi, indi də müdrik

rəhbərimiz var. Bir qrup radikal müxalifətin tələblərinə baxmayaraq, o, çox böyük uzaqgörənliklə tarixi hadi-sələri izləyir və zaman kəsiyinin hansı anlarında han-sı qərarı qəbul edəcəyini gözəl bilir.

İnanırıq ki, tarixin ən çətin məqamlarında ən düz-gün qərarlar qəbul etmiş, qüdrətli dövlət yaratmış əc-dadlarımız kimi bu gün də müdrik prezidentimiz Hey-dər əliyevin rəhbərliyi ilə öz demokratik və dünyəvi dövlətimizi tezliklə quracağıq.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
19 may 1995-ci il*

RUSLAR BİZDƏN NƏLƏRİ ƏXZ EDİBLƏR

SSRİ dağıldıqdan sonra müttəfiq respublikaların hər biri özünü suveren dövlət e'lan edərək müstəqil siyasət yetirməyə başladılar. Həmin ittifaqı təşkil edən türk və slavyan etnosları da beynəlxalq status alaraq "yeni dünyaya" üz tutdular. Mərkəzdənqaçma prosesi gücləndi, köhnə müttəfiqlər yeni dövlət quruculuğunda meydana çıxan problemlərin və bəlaların səbəbkarı kimi biri-birlərini ittiham etməyə başladılar. Bu məsələdə bə'zi rus "siyasətçiləri" daha uzağa gedərək rus və türk etnoslarının gələcək əməkdaşlıq perspektivlərini görə bilmədən bu iki böyük siyasi və iqtisadi gücü bir-birinə qarşı qoymağa çalışırlar. Məsələn: - A.Soljenitsin "Rusiyanı necə abadlaşdırmalı" əsərində yazır: "...Beləliklə, Orta Asiya "Qarınaltı" yükündən azad olaraq qəddimizi lap çox düzəldərik. Və bəlkə bunlardan (keçmiş ittifaq respublikaları nəzərdə tutulur) hansıarsa bizdən ayrılmaq istəsə, tərəddüd etmədən onlardan ayrılmağımızı e'lan etməliyik. Biz qalanlar (slavyanlar) hamımız görürük ki, daha birgə yaşaya bilmərik". Digər bir qrup rus siyasətçisi isə başda Q.Starovoytova olmaqla, belə hesab edir ki, "Türk elementi Rusiyada barbarlığın, asiyalılığın və geridə qalmanın rəmzi, qidavericisidir. Cənubdakı "Türk zolağı" Rusiyanın özünün təhlükəsizliyi üçün real təhlükədir". Q.Starovoytova kimi düşünən "siyasətçilər" sözsüz ki, Qafqazda böyük türk respublikasının mövcudluğunu da Rusiyanın təhlükəsizliyi üçün az təhlükə hesab etmir. Belə siyasətçilərin (təəssüf ki, həm də iqtidarın bə'zi nümayəndələrinin) fəaliyyətlərinin nəticəsi özünü Rusiyanın Azərbaycanla münasibətində qabarıq büruzə verir. Uzun müddət davam

edən Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində Rusiyanın ən azı birtərəfli və qeyri-obyektiv mövqe tutması fikrimizi bir daha təsdiq edir.

Bəs əslində türklər doğrudanmı ruslar üçün təhlükə mənbəyi olmuşlar? Əgər Soljenitsin və Starovoytova kimi düşünsək, tələsik cavab verə bilərik ki, bəli və sübut üçün əsrlər boyu davam edən rus-türk müharibələrini göstərə bilərik. Ancaq gəlin görək bu münasibətlər təkcə müharibələrdənmi ibarət olub? Doğrudanmı ruslar və türklər mütləq düşmənlərdir? Bunun qətiyyəti belə olmadığını rus alimlərinin, o cümlədən, tarixi saxtalaşdırmadan obyektiv gerçəkliyi yazan rus tarixçilərinin əsərləri də sübut edir.

Əvvəlcə Rusiyanın iki böyük şairi - N.S.Qumilyov və A.A.Axmatovanın layiqli övladı, tarix elmləri doktoru, türk və rus tarixinin gözəl bilicisi Lev Qumilyovun fikirlərinə diqqət yetirək: "Rus və türk superetnosları "komplementardırlar", bir-birlərini qarşılıqlı sürətdə tamamlayır, bir-birlərinə qarışaraq özlərinə məxsus siyasi vəhdət yaradırlar. Bu əlaqələr o qədər təbii vəcanlıdır ki, onları pozmaq cəhdləricanlı orqanizmi parçalamaq deməkdir. Hələ monqollardan əvvəlki dövrlərdə türk qəbilələri -törklər, berendeylər, qaraqalpaqlar Kiyev knyazlığının cənubunda məskunlaşaraq onu "Vəhşi çöl"dən müdafiə edirdilər. Lakin "Vəhşi çöl"ün sakinləri də (köçəri türklər nəzərdə tutulur) slavyanların mütləq düşməni deyildilər. Aralarındakı müharibə səngiyəndə bir-birləri ilə sıx əlaqələr saxlayırdılar. Ticarət-iqtisadi, siyasi, mədəni, hərbi sazişlər bağlayır, bunları rus knyazları və "Vəhşi çöl" xanlarının övladlarının kəbinləri ilə möhkəmləndirirdilər". Qumilyov daha sonra yazır: "Qızıl Ordanın özü də rusların mütləq düşməni olmamışdır. Əksinə rusları katoliklərin bütün hücumlarından qoruyan və yavaş-yavaş onlara dövlət quruculuğu sahəsində əqil-kamal öyrə-

dən böyük qardaş olmuşlar". Bu fikirləri şərh etməyə ehtiyac hiss etmirik. Böyük şəxsiyyət, vicdanlı tarixçi tarixi həqiqəti nə qədər səmimiyyətlə e'tiraf edir.

İndi isə 20-30-cu illərdə xaricdə yaşayan ziyalılardan knyaz M.S.Trubetskoyun Rusiyada mə'lum olmayan "Rus mədəniyyətində Turan elementləri" əsərindən sitat getirək. "Bütün müasir Rusiya ərazisinin vahid bir dövlət hakimiyyəti altında təşəkkül tapması ruslar-slavyanlar tərəfindən deyil, türklər-monqollar tərəfindən həyata keçirilmişdir. Rusların Şərqə yayılması bir sıra Turan qəbilə və tayfalarının ruslaşması ilə əlaqədardır. Rusların türklərlə birgə yaşayışı qırmızı xətt kimi bütün rus tarixindən keçir... Elə bir rus tapmaq çətindir ki, onun damarlarında türk qanı olmasın".

Doğrudan da, tarixə nəzər salsaq mərkəzləşmiş Moskva dövlətinin tatar əsarətinin nəticəsində yaranmış olduğunu görürük. Rus çarı monqol xanının sələfi olmuşdur.

Elə buradaca knyaz Trubetskoyun türklərin və rusların xaraktercə oxşarlığı haqqında fikirlərini yada salmaqla yuxarıda dediyimiz faktı bir daha təsdiq edək. Trubetskoy yazır: "Türk mütənasibliyi, aydınlığı və sabit tarazlığı sevir, lakin eyni zamanda sevir ki, bunlar hazır verilmiş olsun". Ruslar da xarakter və psixologiya baxımından türklər kimi olduqları üçün yuxarıda sadaladıqlarımız həmin şeyləri eyni dərəcədə sevirlər. Monqolların onlara verdikləri hazır dövlət də ruslar böyük həvəs və məmnuniyyətlə qəbul etmişlər.

Knyaz Trubetskoy sözünə davam edərək yazır: "Turan tə'sirində yalnız mənfi elementlər görmək ədalətsizlik, insafsızlıq və qeyri-obyektivlik olardı. Biz öz Turan əcdadlarımızla slavyan əcdadlarımızla fəxr etdiyimiz qədər fəxr etməliyik. Bu günümüz üçün həm onlara, həm bunlara borcluuyq... Həm də Turan

psixoloji tipinə mənsub olduğumuzu dərk etməyimiz şəxsi və milli özünüdərkə can atan hər bir rus üçün vacibdir..." Və ən nəhayət, uzun tarixi axtarışlar, tarixi faktların analizindən sonra knyaz Trubetskoy belə bir nəticəyə gəlir: "Monqol-tatar əsarətinin nəticəsi güclü provoslav dövləti olmuşdur. Pyotr tərəfindən Rusiyanın avropalaşdırılması və 200 ildən artıq davam edən "Avropa əsarəti"nin nəticəsi isə bolşevik dövləti olmuşdur. Və bu iki şəhadəti - tatar-türk və roma-alman məktəbi şəhadətlərini müqayisə etdikdə görürük ki, tatar-türk məktəbi heç də pis olmamışdır..."

Burada bir şeyə təəssüf edirsən ki, nəcabətli knyaz bolşevik dövlətinin nəticəsinə olduğunu görə bilmədi!

Sadalanan tarixi həqiqətlər rusların türklərdən nələri öyrəndiyinin bir qismini açıqca göstərir.

Türkləri özlərinin "Turanlı qardaşları" adlandıran knyaz Trubetskoy rus tarixində, rus dövlətçiliyində türklərin nə qədər mühüm rol oynadığını qeyd edərək sələflərinə gözəl tarixi nüsxə qoymuşdur. İndi türk dünyası qarşısında öz mə'nəvi borclarını dərk etməyən və ya sadəcə olaraq dərk etmək istəməyən, məqaləmizin əvvəlində adlarını çəkdiyimiz bə'zi müasir rus ziyalıları, heç olmasa öz tarixlərini dərinlən öyrənib öz həmvətənlərinin obyektiv mövqeyindən ibrət dərsi alsınlar. Populist çıxışlarla tarixi təhrif edib, ictimaiyyətdə çaşqınlıq yaratmaq, iki qonşu xalqı bir-birinə qarşı qoymaq tərəflərin heç birinə xeyir gətirməz. Məhz, həmin yanlış fikir və ideyaların nəticələridir ki, bu gün Rusiya-Azərbaycan münasibətləri yumşaq desək, "isti" deyil.

...Bizim bə'zi "siyasətçi"lərə gəldikdə isə sözsüz ki, bu "isti" olmayan münasibətlərdə onların da "xidməti" az olmamışdır. İndidə bə'zi qəzetlər "Azadlıq" qəzeti, 27.04.1995-ci il. "Baburin kimi siyasətçilərə

“ƏSRİN MÜQAVİLƏSİ”NİN SİYASİ TƏRƏFİNƏ BİR BAXIŞ

***“Əgər status məsələsində bir təhlükə olsaydı,
Qərb kompaniyaları konsorsiuma daxil olmazdılar”.***

**Terri Adams
BƏŞ-in prezidenti**

geniş meydan verilməsini rəsmi Bakı görəsən hansı “uzaqqörən” siyasətlə izah edir?”. Rusiya parlamenti nümayəndələrinin Azərbaycana gəlişini başqa yönümdə izah etməyə cəhd edir və prezidentimizin onları qəbul etməsini az qala qəbahət kimi qələmə verməyə çalışırlar. Ancaq unutmaq olmaz ki, ruslar bizim yaxın qonşularımızdır. Biz bugünkü iqtidarın siyasətini düzgün başa düşərək onu müdafiə etməli, nəhəng şimal qonşumuzun potensial imkanlarından (istər iqtisadi, istərsə də siyasi və s.) maksimum istifadə etməyə çalışmalıyıq.

...Və bir də rusların bizdən öyrəndiklərini biz yenidən ruslardan öyrənməliyik.

“Yeni Azərbaycan” qəzeti, 27 may 1995-ci il

Bu gün respublikamız üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən neft müqaviləsinin ətrafında ən müxtəlif söhbətlər, ən qızğın mübahisələr davam edir. Bə'ziləri Xəzər dənizinin Azərbaycana aid olan sektorundan çıxarılaçaq neftin istismarında beynəlxalq konsorsiumun iştirakını alqışlayır, yaxın gələcəkdə bu əməkdaşlıqdan xalqımızın böyük mənfəət əldə edəcəyini düşünür, bə'ziləri isə Rusiyanın buna hər vasitə ilə mane olacağını sübut etməyə çalışır, pessimizmə qapılır, milli sərvətimizdən - tam səlahiyyətlə istifadə edə biləcəyimizə inana bilmirlər. Birincilər və ikincilər öz qənaətlərini təsdiq etmək üçün kifayət qədər əsaslı arqumentlər gətirir, məntiqli fikirlərə istinad edirlər. Doğrudan da mövqelərin heç biri əsassız deyil. Neft müqaviləsinin təkə iqtisadi yox, həm də siyasi məsələ olduğunu nəzərə alsaq cəmiyyətimizdəki narahatçılığın əsassız olmadığını görürük.

Əsrin müqaviləsini daha çox siyasi məsələ hesab edərək, bu müqavilənin siyasi tərəfləri haqqında bə'zi mülahizələrə diqqət yetirək.

Müqavilə imzalandıqdan sonra hər bir azərbaycanlı neft faktorundan ilk öncə Qarabağ probleminin həlli üçün istifadə edilməsini arzulayır, tezliklə bu məsələdə ciddi dönüş olacağını gözləyirdilər. Ancaq çox keçmədi ki, bu ümidlər qırılmağa başladı. Çünki, bir-birini dabanbasaraq tə'qib edən siyasi hadisələr neft müqaviləsi ətrafında elə çaşqınlıq yaratdı ki, hətta bir

çoxlarımız bu neftin “başımıza bəla” olacağından qorxuya düşdük. Əslində bu qorxu ilk baxışda əsassız da deyildi. Çünki Rusiya və İran kimi Xəzəratrafı böyük dövlətlər Xəzərin statusu məsələsini ortaya ataraq bu müqavilənin həyata keçməsinə açıqdan-açığa mane olacaqlarını bildirdilər. Beləliklə hamımızı narahat edən “status-status” oyunu başlandı. Azərbaycan rəhbərliyi siyasi ab-havanı yumşaltmaq üçün bir sıra diplomatik addımlar atmaqda idi ki, beynəlxalq konsorsiumun iştirakçısı ABŞ daha bir sensasiyalı xəbər yaydı. Xəzərin statusu məsələsində Azərbaycanla mövqelərini yaxınlaşdıran İranın konsorsiumda iştirak edəcəyi təqdirdə o, öz iştirakını dayandıracağını bildirdi. Bundan sonra çəşqinlik və narahatlıq bir az da artmağa başladı. Xəzəratrafı dövlətlərdən olan Türkmənistan da son zamanlar Rusiyanın mövqeyini dəstəkləyərək status məsələsini tez-tez vurğulamağa başladı. Ancaq onu qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələdə ən dolaşq və müəmmalı mövqeni Rusiya nümayiş etdirir. O, həm LUKOyl şirkəti vasitəsilə 10 faizlik payla konsorsiumda təmsil olunur, həm də Xəzərin statusuna yenidən baxılmasını gündəlikdən çıxarmayaraq ikibaşlı siyasət yeridir. Təəssüf ki, şimal qonşumuz bu siyasətindən hələ də əl çəkmək istəmir.

Yaranmış qeyri-müəyyənliyin xroniki hala keçməsinin qarşısını almaq, müqaviləni “hərəkətə” gətirmək üçün Azərbaycanın siyasi rəhbərliyi diplomatik səyləri gücləndirməli oldu. Nəhayət müqavilə imzalandıqdan sonra bu vaxta qədər Rusiyanın bütün şiltaqlıqlarına və status iddialarına biganəlik göstərən Qərb, son günlərdə öz qəti sözünü dedi.

Beynəlxalq konsorsiumda təmsil olunan nüfuzlu şirkətlərdən birinin səlahiyyətli nümayəndəsi bildirib ki, əgər status məsələsində bir təhlükə olsaydı Qərb kompaniyaları konsorsiuma daxil olmazdılar. Onun

bu fikrini Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin vitse-prezidenti İlham Əliyev aşağıdakı formada təsdiq edib:

- “Əsrin müqaviləsi” imzalanmamışdan qabaq konsorsium dünya praktikasında bu cür ziddiyyətlərin həll edilməsi nümunəsinə əsaslanmış hüquqi sənəd hazırlamışdır. Bu sənəddə Azərbaycanın əvvəllər olduğu kimi Xəzər dənizi şelfindəki sektordan manəsiz istifadə etmək hüququ əsaslandırılmış və təsdiq edilmişdir. Əgər beynəlxalq Arbitraj Məhkəməsinə müraciət etmək lazım gəlsə Azərbaycan ARNDŞ-in Xəzər dənizində bu günkü və gələcək fəaliyyətə səlahiyyətini təsdiq edən lazımı hüquqi sənədlərə malikdir”. Daha sonra İ.Əliyev onu da vurğulayıb ki, “bəla olan təqdirdə Azərbaycanın maraqları qorunacaqdır”. Məsələyə yetərinə aydınlıq gətirən və bir-birini tamamlayan bu iki mövqenin bəlli olmasına baxmayaraq, bundan sonra bütün işlərin yoluna düşəcəyini və neft müqaviləsi ətrafında bütün mübahisələrin sona yetəcəyini iddia etmək əlbəttə hələlik çox tezdir. Ancaq bu gün bir şey qəti aydındır ki, Azərbaycanın hüquqları beynəlxalq təşkilatlarda lazımınca müdafiə ediləcək və bu işdə Qərb öz dəstəyini bizdən əsirgəməyəcək.

Beləliklə, uzun intizardan sonra “status-status” oyunu nəhayət başa çatmaqdadır. Bu oyunun təhlükəsi azaldıqca bizim qəlbimizdə Qarabağ problemi və uduzduğumuz müharibənin taleyi ilə bağlı ümidlərimiz yenidən dirçəlməyə başlayır. Əslində öz torpağının 20 faizini itirmiş Azərbaycan bu məğlubiyyəti heç cür qəbul edə bilmir. Doğrudan da psixoloji və potensial baxımından biz hələ uduzmamışıq. Çünki bu məğlubiyyət daha çox subyektiv amillərlə bağlıdır. Və həm də döyüş meydanında üzbəüz vuruşarkən arxadan vurulan qəfil zərbə ilə məğlub edilmişikö (Bu zərbəni kimin vurduğunu hamımız bilirik). Beləliklə mü-

haribədə "uduzdurulmuşuq". Ona görə də Rusiya və Ermənistanın dünyaya təbliğ etdikləri və bizə təqlid etməyə çalışdıkları məğlubiyyəti Azərbaycan qəbul etmir. Nəhəng "şimal yumruğundan" naqdauna düşmüş Azərbaycan növbəti raundda qalib gəlmək arzusunda. Bu qələbəni təmin etmək üçün ilk növbədə arxadan gözlənilən zərbəni neytrallaşdırmaqla təhlükədən xilas olmaq birinci şərt. Müvəffəqiyyət qazanmaq üçün sözsüz ki, bizim əlimizdə tutarlı "silah" yenə də neft faktorudur.

Azərbaycan siyasi hakimiyyətinin səyləri ilə tənzimlənən, beynəlxalq konsorsiumun üzvlərinin maraqları ilə uzlaşdırılan və ümumi-milli mənafeyimizə xidmət edən "əsrin müqaviləsi"ni reallaşması, neft faktorundan Azərbaycanın siyasi məqsədlər üçün lazımınca istifadə etməsi, qarabağ probleminin həlində müsbət dəyişikliklər gözləməyə ümid verir. Beləliklə bəzi məqamlar aydınlaşdıqca neçə müddətdir ki, neft müqaviləsindən umduğumuz mətləblərin həyata keçməsi də reallaşmağa başlayıb. Bunu hiss edən əks tərəf yeni problemlər yaratmaqla hadisələrin inkişaf istiqamətini dəyişməyə, müxtəlif "sensasiyalı" xəbərlərlə dünya ictimaiyyətində Azərbaycana qarşı yəni-dən mənfi fikir formalaşdırmağa çalışır. Belə "iste'dadlı" sensasiyalardan biri də Gürcüstandan Ermənistanə gedən qaz kəmərinin partladılması oldu. Ermənilərin bu işdə azərbaycanlıları günahlandırmaqda məqsədi həm Gürcüstan-Azərbaycan münasibətlərinə soyuqluq gətirmək, həm də bundan istifadə edərək ATƏT-in Minsk konfransı tərkibində nəzərdə tutulan danışıqları baykot etmək idi. Məhz, ona görə də may ayının 22-də Ermənistan tərəfi rəsmi bəyanat verərək Minsk qrupunun işində iştirak etməyəcəyini bildirdi. Onun bu hərəkəti Qərbdə xeyli kəskin reaksiya doğurdu. Bu münasibətlə "Bi-Bi-Si" radiostansi-

yasına müsahibə verən ATƏT-in Minsk konfransının həmsədrlərindən biri Rene Nyüberq bildirib ki, Ermənistanə gedən qaz kəmərinin partladılması ilə sülh danışıqları arasında heç bir əlaqə görmür. ancaq Gürcüstan hökuməti kommunikasiya xətlərində sabotajların qarşısını almaq üçün bütün imkanlardan istifadə etməlidir. sülh danışıqları bu hadisələrin əsirinə çevrilə bilməz. Daha sonra o qeyd edib ki, sülh danışıqları bərpa olunması atəşkəs rejiminin pozulması təhlükəsi reallaşacaq. Göründüyü kimi R.Nyüberqin son fikri kifayət qədər ciddi və ultimativ xarakterlidir. Bu qətiyyətli fikirdən tərəflərin hərəsi öz payını götürmüşdür. Qərbin belə kəskin mövqeyinin hansı istiqamətdə olduğunu yaxşı başa düşən Ermənistan artıq belli olduğu kimi öz mövqeyini dəyişib. Hollandiyada Şimali Atlantika Əməkdaşlıq Şurasının iclasında Ermənistan diplomatı V.Papazyan Azərbaycanın xarici işlər naziri H.Həsənova bildirib ki, iyun ayının 15-də keçirilməsi nəzərdə tutulan Ermənistan-Azərbaycan danışıqlarında Ermənistan tərəfi iştirak edəcək. V.papazyan onu da qeyd edib ki, bu barədə Azərbaycan prezidenti H.Əliyevlə L.Ter-Petrosyan arasında telefon vasitəsilə razılıq əldə edilib. Ermənistanın kəskin bəyanatı və bunun ardınca gələn tələsik mövqe dəyişikliyi bir daha sübut edir ki, hadisələrin gələcək inkişafı rusiyanın deyil, Qərbin istəklərinə uyğun və Azərbaycanın xeyrinə olacaqdır. Maraqlı haldır ki, həmişə Ermənistanı müdafiə edən Rusiya ilk dəfə olaraq bu məsələdə onun mövqeyini bəyənmədiyini dilə gətirib. ATƏT-in Minsk konfransının həmsədrlərindən biri rus diplomatı V.Kazimirov Ermənistanın Minsk prosesində öz fəaliyyətinin dayandırması ilə bağlı qeyd edib ki, enerji-nəqliyyat kommunikasiyalarına qarşı sabotajlar pislənməlidir. ancaq bunu sülh danışıqları ilə əlaqələndirmək olmaz. Biz Ermənista-

nınmövqeyini bəyənmirik. Göründüyü kimi bu çox yumşaq e'tirazdır. Və bizə elə gəlir ki, indiki şəraitdə Rusiyadan bundan daha artıq kəskin mövqe gözləmək sadələvhlük olardı. Lakin hər halda Rusiyadan daha obyektiv mövqe uman Azərbaycan və Qərb görünür hələlik bununla kifayətlənməlidirlər. Çox güman ki, Bosniya məsələsində nəhayət obyektivliyə doğru meyl etməyə məcbur olan Rusiya, Qarabağ məsələsində də gerçəkliklə hesablaşmağa məcbur olacaq. Çünki, ABŞ və Qərb həm öz iqtisadi maraqlarını (neft müqaviləsi nəzərdə tutulur), həm də dünyada mövcud olan bütün problemlərin həllində üzərinə götürdüyü "öhdəçilikdən" irəli gələn siyasi maraqlarını müdafiə etmək üçün Rusiyaya müxtəlif vasitələrlə təzyiq və tə'sir göstərəcəkdir.

Beləliklə, Azərbaycanın neft faktoru və məhərdətli xarici siyasəti əsrin sonunda Ermənistan- Azərbaycan münasibəsinin ədalətli həllinə böyük ümid verir.

"Səs" qəzeti, 17 iyun 1995-ci il

AZƏRBAYCAN MDB DÖVLƏTLƏRİ ARASINDA ƏN MÜSTƏQİL DÖVLƏTDİR

Son zamanlar Qərb mətbuatı Azərbaycan və onun yeritdiyi müstəqil xarici siyasət haqqında təqdirəlayiq məqalələr dərc edir. İfadə edilən fikirlərdə respublikamızın MDB ölkələri arasında ən nüfuzlu və azad dövlət olduğu xüsusi vurğulanır. Mətbuatın ictimai fikrin əsas daşıyıcısı olduğunu nəzərə alsaq, belə hesab etmək olar ki, Azərbaycan nəhayət onu əhatə etmiş informasiya blokadasını yara bilmişdir. Qərbdə dördüncü hakimiyyət rolunu oynayan mətbuat bu gün demokratik dövlət qurmaq istiqamətində atdığımız ciddi addımları maraqla qarşılayır, bizim yenidən Rusiyanın nüfuz dairəsinə düşməməyimiz üçün öz dövlətlərini maksimum fəaliyyət göstərməyə çağırır. Aparıcı dünya dövlətləri içərisində ictimai fikrin bu istiqamətdə formalaşması, respublikamızı demokratik imicinin möhkəmlənməsi, Qərblə Azərbaycan arasında siyasi münasibətlərin yeni mərhələyə qədəm qoymasından xəbər verir. Bu yaxınlarda NATO-nun Avropadakı silahlı qüvvələri komandanın müavini Çereni Makkenzinin ölkəmizə səfərini də yaranmış səmimi münasibətlərin daha da inkişaf etdirilməsi uğrunda atılan növbəti addım kimi qiymətləndirmək olar.

Mə'lum olduğu kimi son günlər Qərb diplomatları və iş adamlarının respublikamıza intensiv səfərləri ilə yanaşı Rusiya hakimiyyət dairələrinin ayrı-ayrı nümayəndələrinin də Azərbaycana marağı müşahidə olunur. Diplomatik münasibətlərin belə fəallaşmasını Azərbaycanın yeritdiyi düşünülmüş xarici siyasətlə izah etmək olar. Müsbət hal kimi qeyd edilməlidir ki, Azərbaycanın siyasi rəhbərliyi yaranmış vəziyyətdən problemlərimizin həlli üçün lazımınca istifadə edə bilər. Məsələn, NATO generalını qəbul etmiş prezidenti-

miz H.Ə.Əliyev Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin formalaşdırılması işində NATO ilə əməkdaşlığın mühüm rol oynayacağını vurğulamışdır. Ç.Makkenzi isə hərbi hissələrdə keçirdiyi görüşlərdən, əsgərlərimizin yüksək əhval-ruhiyyəsindən məmnun qaldığını bildirmiş "Sülh Naminə Tərəfdaşlıq" proqramına qoşulmuş Azərbaycanla Şimali Atlantika bloku arasında əlaqələrin möhkəmləndirilməsinin vacibliyindən danışmışdır. Ç.Makkenzi onu da bildirmişdir ki, imzalanması nəzərdə tutulan sənəddə Azərbaycanın mənafeyi, o cümlədən Şimali Atlantika İttifaqının ona köməyinin necə görmək arzusu da öz ifadəsini tapacaq. NATO Azərbaycana hərtərəfli yardım göstərməyə hazırdır.

Makkenzinin respublikamıza bu səfərini həm Azərbaycan - NATO münasibətlərinin keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoyması, həm də Rusiyanın respublikamızda həyata keçirmək istədiyi bəzi niyyətlərinin neytrallaşdırılması üçün atılan addım kimi qiymətləndirmək olar. Hər iki halda Azərbaycanın milli maraqları sözsüz ki, təmsil olunmuş hesab edilməlidir.

Rusiya nümayəndələri ilə görüşlərdə də Azərbaycanın siyasi və iqtisadi maraqları diqqət mərkəzində olmuşdur. Rusiya Federasiyası xarici işlər nazirinin müavini Albert Çernişev respublika rəhbərliyi ilə görüşündən sonra bildirmişdir ki, onun ölkəsi Azərbaycanı özünün mühüm siyasi və strateji tərəfdaşı sayır. Diplomat daha sonra Rusiyanın Azərbaycanla qarşılıqlı münasibətlərini yeni zəmində qurmaq niyyətində olduğunu bildirmişdir.

Göründüyü kimi getdikcə Azərbaycan Qafqazda nüfuzunu bərpa etməkdədir. Qərbin və Rusiyanın regiondakı marağını uzlaşdırma bilən indiki iqtidarın ağıllı və balanslaşdırılmış xarici siyasəti nəticəsində hər iki tərəfin dəstəyini alaraq Ermənistanı danışıqlar

stolu arxasında oturmağa məcbur etmişdir. Elə bundan sonra da danışıqlarda Rusiya konstruktivliyə doğru meyl etməyə başlamışdır. Artıq Azərbaycanın Laçın və Şuşa məsələsində güzəştə getməyəcəyini başa düşən Moskva bu məsələdə öz mövqeyini yumşaltmışdır. Əlbəttə Kreml siyasətçiləri Azərbaycanı özünün strateji tərəfdaşı hesab edirsə, Rusiya Azərbaycanla yeni münasibətlərə can atırsa sözsüz ki, Qarabağ məsələsində öz mövqeyini Azərbaycanın mövqeyi ilə yaxınlaşdırmalıdır.

Helsinkidən gələn ilk xəbərlərdə belə yaxınlaşmanın artıq hiss olunduğu söylenebilir. Belə ki, rus diplomatı V.Kazimirov danışıqların əvvəlində status-kvo çərçivəsində Dağlıq Qarabağa təhlükəsizlik təminatı verilərək Laçının (biz isə Şuşanın da qaytarılmasını tələb edirik) Azərbaycana qaytarılması mümkünlüyünü qeyd etmişdir. Bu fikir özlüyündə bizi qane etməsə də, hər halda "tilsimin" qırıldığından xəbər verir. Danışıqlar isə davam edir...

Göründüyü kimi bizi dünyaya qısqanan, Azərbaycan-Qərb yaxınlaşmasından narahat olan Rusiyanın Qarabağ məsələsində daha çox güzəştə getməsinə nail olmaq mümkündür. Bunun üçün Qərbdə formalaşmaqda olan demokratik imicimizi daha da möhkəmləndirməli, götürdüyümüz müstəqil xarici siyasət kursunu inkişaf etdirməli, yeri gəldikcə Qafqazda Rusiya-Qərb rəqabətindən faydalanmalıyıq. Respublikamızın siyasi rəhbərliyinin zəngin diplomatik və dövlətçilik təcrübəsinə əsaslanaraq cəsarətlə deyə bilərik ki, yaxın gələcəkdə Azərbaycan mövcud problemlərin ən optimal həlli yollarını tapacaq, regionun aparıcı dövlətinə çevriləcəkdir.

"Səs" qəzeti, 28 iyun 1995-ci il

TƏKAMÜL YOLUNU SEÇƏN PARTİYA

DÜNYADA baş verən ictimai-siyasi proseslərin məntiqi nəticəsi və zamanın gərdişi Azərbaycan xalqını illərdən bəri gözlədiyi, uzun müddət uğrunda mübarizə apardığı, bu yolda öz mərd oğul və qızlarını qurban verdiyi BÖYÜK AZADLIĞA qovuşdurdu. Tarixin verdiyi bu fürsətdən istifadə edərək biz demokratik və hüquqi dövlət prinsiplərinə əsaslanan, dünyəvi dəyərlərə söykənən müstəqil dövlətçiliyimizi artıq bərqərar etməkdəyik. Bunun nəticəsidir ki, hazırda respublikamızda 30-dan çox partiya normal siyasi fəaliyyət göstərir, onlardan bir çoxu hakimiyyətin üç əsas qolundan biri olan ali qanunverici orqanda təmsil olunmaq üçün mübarizə aparır.

Yeni Azərbaycan Partiyası da bunlardan biridir. **Cəmiyyətdə tutduğu mövqeyinə, siyasi nüfuzuna, yüksək intellektual səviyyəli kadr potensialına və nəhayət, H.Əliyev kimi dünya şöhrətli siyasi liderə malik olduğuna görə bu nəhəng partiya digər partiyalardan əsaslı surətdə fərqlənir.** Partiyanın proqram və nizamnaməsində göstərilən, onun seçkiqabağı platformasında öz əksini tapan mövcud problemlərin həll edilməsi və yeni cəmiyyətin qurulmasına aid bir sıra əsas bəndlərdə də bu fərq özünü büruzə verir.

YAP əldə etdiyimiz dövlət müstəqilliyimizi Azərbaycan xalqının milli sərvəti sayır və onun qorunub saxlanmasını özünün başlıca məqsədi hesab edir. Bu gün cəmiyyətdə mövcud olan bir sıra mühüm problemləri, o cümlədən Qarabağ problemini cari problem kimi qəbul edir, ən qısa müddətdə onun milli mənafeyimizə uyğun həllinə nail olmaq üçün ciddi sə'y göstərir.

Yeni Azərbaycan partiyası yeni demokratik cəmiyyət qurmaq uğrunda mübarizə aparır. Bunu inqilabi dağıntılar yolu ilə deyil, təkamül yolu ilə həyata keçirməyi üstün tutur.

Keçmiş nəsillərdən bizə gəlib çatan bütün yaxşı şeyləri qəbul edir, xalqımızın ümumi rifahı naminə çalışmış ayrı-ayrı şəxsiyyətləri yüksək qiymətləndirir, **mənsub olduğumuz tarixi keçmişin hansı səhifəsini isə qoparıb atmağı düzgün hesab etmir, hadisələrə və tarixi keçmişimizə həmin dövrün prizmasından baxılmasını doğru sayır.** Beləliklə, partiyamız varisliyi müdafiə edir.

Yeni Azərbaycan Partiyası milliyyətindən, dinindən, dilindən asılı olmayaraq respublikamızın bütün vətəndaşlarının hüquq bərabərliyinin, təhlükəsizliyinin, azadlığının qorunmasını mühüm vəzifə sayır, eyni zamanda vətəndaşların da qanun qarşısında məs'uliyətini, itaətini onların müqəddəs borcu hesab edir. Beləliklə, demokratik qanunlarla tənzimlənən dövlət-vətəndaş qarşılıqlı münasibətlərində daxili sabitlik, vətəndaş həmrəyliyi cəmiyyətin inkişaf stimulu kimi qəbul olunur.

YAP sosial ədalət prinsiplərini müdafiə edir, bazar mexanizmləri əsasında inkişaf edən sosial yönümlü iqtisadi sistemin yaradılması üçün çalışır. Hər bir fərdin normal maddi təminatı, hər bir vətəndaşın sahibkar olması üçün dövlət tərəfindən müdafiə olunan lazımi hüquqi bazanın yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış edir.

Yeni Azərbaycan Partiyası gənclərimizin hərbi və tənəpərvərlik hisslərinin gücləndirilməsini, onların arasında sağlam ideoloji-siyasi təbliğatın aparılmasını, əcdadlarımızdan bizə miras qalmış yaxşı ənənələrin - mərdliyin, cəsarətin, humanizmin və s. bərpa edil-

məsini, zəngin mə'nəvi irsimizdən bəhrələnməyi, bu dəyərlərdən faydalanmaqla yüksək mə'nəvi keyfiyyətlərə malik olan yeni nəslin yetişdirilməsini özünün başlıca vəzifələrindən biri hesab edir.

Elmin, mədəniyyətin daim inkişaf etdirilməsini, bu işlərin dövlət tərəfindən nəzarət altında saxlanmasını, respublikamızı dünyanın hər tərəfində layiqincə təmsil edə biləcək mütəxəssislərin yetişdirilməsini partiyamız həmişə diqqət mərkəzində saxlayır.

YAP istər xarici, istərsə də daxili siyasətdə zorakılığı qəbul etmir. Bütün dünya xalqları ilə sülh və əmi-amanlıq şəraitində yaşamaq istəyir. Ancaq bununla belə **öz ərazi bütövlüyümüzü, dövlətçiliyimizi qorumaq üçün güclü müdafiə sistemi, müasir ordu yaratmaq uğrunda çıxış edir. "Ordu bizə müharibə üçün deyil, sülh üçün lazımdır"** prinsipini əldə rəhbər tutur.

YAP öz məqsədlərinə çatmaq üçün daim mübarizə aparır, dövlətçiliyimiz, milli mənafeyimiz naminə müxtəlif ictimai birliklər və siyasi partiyalarla konstruktiv əməkdaşlığı qəbul edir.

*"Naxçıvan" qəzeti,
1 noyabr 1995-ci il*

DÖRD İYUNDAN BU GÜNƏ KİMİ

1993-cü il 4 iyun hadisələrindən bu günə qədər respublikamızda bir sıra mühüm əhəmiyyətli ictimai-siyasi hadisələr baş vermişdir. Bunların hamısını bir məqalə mövzusunə yerləşdirmək, əlbəttə, mümkün deyil. Bu dövr haqqında gələcəkdə onlarla elmi tədqiqatlar aparılacaq, əsaslı siyasi analizlər edildikdən sonra ona həqiqi qiymət veriləcəkdir. Bizim məqsədimiz isə baş vermiş hadisələrin bə'zi qaranlıq mətləblərinə işıq tutmaq, ictimaiyyət üçün hələ də müəmmalı olan ayrı-ayrı məqamlara aydınlıq gətirməkdir. Beləliklə, Surət Hüseynov necə baş nazir oldu?

Əslində bu sualı bir qədər başqa formada da qoymaq olardı. Surət kim idi? İlk vaxtlar xalq arasında onu Yevlax yun zavodunun direktoru kimi tanıyırdılar. Sonradan getdikcə şöhrət qazanan S.Hüseynov Əbülfəz Elçibəy dövründə baş nazirin müavini, prezidentin Qarabağ üzrə fəvqəladə səlahiyyətli nümayəndəsi vəzifəsinə qədər yüksəldi.

Bəs bu necə baş verdi? AXC dövrünün hakimiyyət boşluğundan vətəcrübəsizliyindən istifadə edən xarici qüvvələr öz niyyətlərini Azərbaycanda həyata keçirmək üçün müxtəlif vasitələr axtarırdılar. Bu zaman onlar iki klassik üsula istinad edirdilər. Bunlardan biri siyasəti ayrı-ayrı adamlar üstündə qurmaqla məqsədə nail olmaq, başqa birisi isə açıq güc və zor işlətməklə öz niyyətini həyata keçirməkdən ibarət idi. İkinci variantda arxalanmaq o qədər də real deyildir. Çünki Azərbaycanın özünün gücə qarşı duruş gətirməyə kifayət qədər potensial imkanları var idi ki, bunu nəzərə almamaq olmazdı. Başqa bir tərəfdən isə beynəlxalq qanunlar və dünya ictimai rə'yi bu üsulu rədd edirdi. Deməli, birinci variant daha asan və real idi. Bunu həyata keçirmək üçün xarici qüvvələr

S.Hüseynovun simasında özlərinə e'tibarlı tərəfdaş tapdılar və general Şirbakın vasitəsilə mənfur bir işin başlanğıcını qoydular. Təəssüf ki, həmin vaxt hakimiyyətdə olan qüvvələr cəmiyyətdə baş verən bu və bunnı kimi hadisələrə nəzarət edə bilmirdilər. Sözsüz ki, əks tərəf bunu da nəzərə almışdı. İqtidarın zəif cəhətlərindən məharətlə istifadə edən düşmən qüvvələr başladıkları böyük oyun üçün Surətin çox kiçik adam olduğunu nəzərə alaraq, onu müəyyən vəzifə kürsüsünə əyləşdirmək üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirməyə başladılar və tezliklə buna müvəffəq də oldular. Beləliklə, qeyd etdiyimiz kimi S.Hüseynov mə'lum vəzifələrə gəlib çatdı. Artıqcəmiyyətdə formalaşdırılmış "xalq qəhrəmanı" imici (Əbülfəz hökuməti S.Hüseynova Milli Qəhrəman adı verməklə bunu rəsmi təsdiq etdi) və vəzifə səlahiyyəti ona öz mənfur planını həyata keçirmək üçün imkan verirdi. Həmin ssenariyə görə Azərbaycan Ayaz Mütəllibov, Əlikram Hüseynov, Surət Hüseynov və ermənilər arasında bölüşdürülür, sonra konfederasiya əsasında yeni federativ respublika yaradılırdı. O zamankı iqtidar bunun qarşısını almaqda aciz idi. **Məhz ona görə də Ə.Elçibəy, H.Əliyevi tə'kidlə Bakıya də'vət edirdi. Sözsüz ki, xalqımızın taleyinin həll olunduğu belə bir məqamda H.Əliyev bu proseslərdən kənarda qala bilməzdi. Bu məqsədlə də hadisələri cilovlamaq, onun istiqamətini dəyişmək, respublikamızı bəladan qurtarmaq üçün o, fəal surətdə həmin proseslərə müdaxilə etdi. Əlbəttə, bir neçə xarici dövlətin dəstəklədiyi və kifayət qədər daxili qüvvənin müdafiə etdiyi bu planı pozmaq çox çətin idi. Lakin Əliyev öz qüdrəti və müdrikliyi ilə buna nail ola bildi. Birinci mərhələ xalqımızın xeyrinə həll edildi. Bununla belə böyük oyunların qaydalarını gözəl**

bilən və xalqımızın milli psixologiyasına dərinləndirən belə olan Heydər Əliyev növbəti qəti addımlar atmağa tələsmədi. Çünki xalqın bir hissəsinin S.Hüseynovu qəhrəman kimi qəbul etdiyini, orduda onun möhkəm dayaqları olduğunu və xarici himayədarların güclü mühafizə qrupu tərəfindən qorunduğunu bildirdi. Ona görə də iqtidar bir sıra güzəştlər etmək məcburiyyətində qaldı. Beləliklə, Surət Hüseynov baş nazir oldu. Onu vəzifədən uzaqlaşdırmaq üçün ən azı aşağıdakı tədbirləri görmək zəruri idi: S.Hüseynov haqqında formalaşmış ictimai rə'yi və şanlı qəhrəman imicini dəyişmək, onun arxasında duran silahlı qüvvələri zərərsizləşdirmək, himayə edildiyi dövlətlərin mövqeyini neytrallaşdırmaq və xalqa onun kim olduğunu açıb göstərmək. Bunun üçün müəyyən vaxt lazım idi. Heydər Əliyev bunların hamısını uğurla həyata keçirə bildi. Əvvəla, hərbi qüvvələr zərərsizləşdirildi. Sonra xarici müdafiə zəifləndirildi və ictimaiyyətə həqiqətin çatdırılması üçün müəyyən izahat işi aparıldı. Nəhayət, Surət Talış-Muğan məsələsində ifşa edildi, onun xilaskar imici dağıldı. Bütün bunlara düz bir il yarım vaxt sərf edildi. Ancaq bundan sonra Azərbaycan xalqı Surət bəlasından xilas ola bildi.

AZƏRBAYCANA PİRRİN QƏLƏBƏSİ LAZIM İDİMİ?

Yuxarıdakı proseslərlə paralel olaraq cəbhədə də müəyyən işlər görmək lazım idi. **Keçmiş iqtidarın və onlardan əvvəlki hakimiyyət nümayəndələrinin Heydər Əliyevə miras qoyduğu problem və intriqaların sayı-hesabı yox idi. Bunlardan biri və ən başlıcası itirilmiş torpaqlarımızın qaytarılma məsələsi idi.** Bu məqsədlə 1993-cü ilin dekabr ayında Füzuli-Horadiz istiqamətində Azərbaycan Ordusunun məlum qış hücumu hazırlandı. Həmin vaxt erməni tərəfinin Azərbaycanı danışıqlara çağırmasına Heydər Əliyev rədd cavabı verdi və hücum başlandı. Bu döyüşlərdə çox böyük itkilər hesabına ordumuz yalnız kiçik müvəffəqiyyətlər qazana bildi. Əlbəttə, belə müharibə bizi qane edə bilməzdi.

HAŞİYƏ - Qədim Yunanıstanda məşhur sərkərdə Pirr yaşayırdı. Bu o vaxtlar idi ki, qonşu Roma dövləti gündən-günə güclənirdi. Təbii olaraq belə milli oyanış vaxtlarında Romada azlıq təşkil edən yunanlar dəhşətli tə'qiblərə mə'ruz qalırdılar. Yunan icması Yunanıstan dövlətindən hüquqlarının tə'min olunması üçün kömək istədi. Pirr çox böyük ordu ilə Romaya hücum etdi. Uzun sürən qanlı döyüşlərdən sonra o, qələbə çaldı. Ancaq bu qələbə yunanlara həddindən artıq baha başa gəlmişdi. Mövcud şəraiti sərkərdə özü belə ifadə etmişdir: "Biz bir də romalılara qalib gəlsək, tamamilə məhv olarıq".

Doğrudan da, millətin genefondu hesabına aparılan müharibə, qazanılan qələbə heç kimə la-

zım deyildi. Biz atəşkəsi qələbə kimi təqdim etmək fikrindən çox-çox uzağıq. Ancaq o zamankı ordu ilə qələbə çalmaq qeyri mümkün idi. Yeganə doğru qərar, hələlik atəşkəsə nail olmaq və bundan istifadə edərək ordu quruculuğu işlərini başa çatdırmaq idi. Bu məsələ də müvəqqəti yoluna qoyulduqdan sonra indi başqa bir problemi - hərbi müxalifəti aradan götürmək lazım idi. Azərbaycanda vətəndaş müharibəsinə səbəb ola biləcək bu məsələni həll etmək olduqca çətin idi.

16-17 MART QIYAMI MINIMUM İTKİ İLƏ HƏLL EDİLDİ

3-4 oktyabr 1994-cü il hadisələrindən sonra belə zənn etmək olardı ki, artıq respublikada daxili sabitlik bərpa edilmişdir. Ancaq bu, olsa-olsa fırtına qabağı sakitlik idi. Çünki xarici qüvvələrin diqtəsi və göstərişi ilə hərəkət edən qruplar, üzərlərinə götürdükləri öhdəçiliyi ya yerinə yetirməli, ya da həyatları hesabına cavab verməli idilər. Ona görə də başladıkları yolu axıra qədər davam etdirməyə, irəliyə doğru qəti addımlar atmağa məcbur edildilər. Təəssüf edilməli haldır ki, bu qarşıdurmada da artıq dəfələrlə sınaqdan uğurla çıxmış, qrup təəssübkeşliyi kartı oynanılmışdı. Bu işə ictimai fikri dolaşdırır, günahsız adamları, bu xəyanətə qoşulmağa sövq edirdi. Nəhayət, iş gəlib o yerə çatdı ki, silahlı toqquşma qaçılmaz oldu. Yaxşı ki görülmüş profilaktik tədbirlər nəticəsində qiyamçılara sadə təəssübkeşlik hissləri və kor-korana qoşulmuş adamların əksəriyyəti son anda bu qarşıdurmadan sapdırıldı. Nəticədə bu böyük bəladan da minimum itkiylə xilas ola bildik.

Beləliklə, yalnız 1995-ci il mart ayından sonra

H.Əliyev öz sələflərindən ona miras qalmış problemlərdən nisbətən xilas oldu. Ölkədə vətəndaş həmrəyliyi, daxili sabitlik yarandı. Artıq indi iqtisadi islahatlar, yeni parlament seçkiləri, yeni konstitusiyaya qəbulu haqqında düşünmək olardı. Belə də edildi.

GÜCLÜ MÜXALİFƏT, GÜCLÜ İQTİDAR OLAN YERDƏ YETİŞƏ BİLƏR

Əgər bu gün müxalifətzünü güclü hesab edirsə, o, bunun güclü iqtidarı nailiyyəti kimi qəbul etməlidir. Respublikamızda dayanıqlı hakimiyyət bərpa edilməsəydi, ölkə parçalanmaqdan, fəderasiya təhlükəsindən xilas olmasaydı, yəqin ki, indiki müxalifət də olmazdı. Bəs görəsən onlar bunu e'tiraf edirmi?

Əvvəla, Azərbaycanın milli dövlətçiliyi və müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparan partiyalar konstruktiv və dekonstruktiv mövqeyinə görə iki yerə bölünür. Birinci qrup ADP, AMP, ADSP, AVP, ANA partiyalarıdır ki, öz mövqelərinə görə iqtidara yaxın hesab edirlər. İkincilər AXCP, ADP və Müsavat partiyalarıdır ki, qeyri-konstruktiv mövqeləri ilə radikal müxalifət adını qazanıblar. Əgər birincilər iqtidarın həyata keçirdiyi daxili və xarici siyasəti bəyənir və ya bunaloyal münasibət bəsləyirlərsə, ikincilər bununla qətiyyən barışmaq istəmirlər. Özlərini demokratiyanın qaranlıq və demokratiya etalonu kimi təqdim edən radikal müxalifətin fikrincə yalnız onların iradəsi qəbul edilərsə, cəmiyyətdə gedən ictimai-siyasi proseslərə onların prizmasından baxılırsa və ya hamı onlar kimi düşünüb hərəkət edərsə, o zaman demokratiyadan danışmaq

olar. Əgər belə deyilsə, deməli, demokratiya yoxdur. Ancaq bununla belə çox hallarda onlar özli demokratiyanın mövcudluğunu, iqtidarın xarici siyasətini bəyəndiklərini bu və ya başqa formada e'tiraf edirlər. Məsələn: **Moskvada L.Yunusovanın Azərbaycan-da demokratiyanın yerli-dibli olmamasını iddia etməsi müxalifətin radikal qrupunda da narazılıq doğurmuşdur. Dediymiz ikinci qrup partiyaların ayrı-ayrı liderləri dolayısı ilə Azərbaycanın MDB ölkələri içərisində ən demokratik ölkə olduğu fikrini söyləmişlər. Belə olan halda müxalifət niyə iqtidarla əməkdaşlığa meyl etmir? Görəsən, bu ideal demokratiya vurğunluğundan irəli gəlir, yoxsa qrup və şəxsi ambisiyalar prinsipindən? Axı onlar bilməmiş deyillər ki, Qərb özü bugünkü demokratiyaya bir əsrdən çox yol gedib. Azərbaycan isə hələlik bu yolun başlanğıcıdadır. Ona görə də indiki Azərbaycan gerçəkliyində Qərb demokratiyası arzulamaq sadəlövhlük deyilmi? Qoy bu suala müxalifət cavab versin.**

DEMOKRATIYA İLLÜZİYASI VƏ NEMƏTSAYAĞI DEMOKRATIYA

Əslində bəzi siyasətçilər demokratiyanı həmişə kimisə tənqid və təhqir etmək kimi başa düşürlər. Təəssüf ki, nə iqtidar kimi iqtidar, nə də müxalifət kimi müxalifət olan "meydan demokratiyasının" qəhrəmanı N.Pənahov hələ də bu demokratiyanın həqiqi demokratiya ilə heç bir əlaqəsi olmadığını başa düşmək istəmir. Birinci məfhum olsa-olsa illüziyadan başqa bir şey deyildir.

Zənnimizcə, Ne'mət xarakteri və psixologiyasına həmin demokratiya daha doğma idi. Həqiqi

demokratiya isə, ümumiyyətlə, N.Pənahovun siyasi təfəkkürü ilə tərs mütənəsibdir. Ona görə də bu "ziddiyyətli demokratiyalar" arasında hələ də özünü tapa bilməyən "azadlıq aşiqi" vaxtaşırı dolaşlıq bəyanatlarla mətbuatda çıxış edir. ("AzMDP-ni qane etməyən nədir?" adlı məqaləmdə bu haqda geniş yazdığım üçün onu təkrar etməirəm. "Yeni Azərbaycan" qəzeti, 28 oktyabr), çoxluq isə bu bəyanatlara ya laqeyd yanaşır, ya da sadəcə gülümsəməklə cavab verir. Başqa sözlə, N.Pənahovun oxu hədəfə dəymir ki, dəymir. Ancaq axırncı bəyanat cəmiyyətdə xeyli səs-küyə səbəb oldu. Onun Səttarxan adına zavodun klubunda keçirdiyi məşhur mətbuat konfransında yaydığı deputat siyahısı bir fırtınaya səbəb oldu... Lakin xalq həmin siyahı ilə tanış olduqdan sonra, birdən-birə qopan fırtına eləcə də yatdı. Çünki mə'lum siyahıda adları yazılan namizədlərin əksəriyyəti nüfuzlu alimlər, əməkdar elm xadimləri, yazıçı, şair, publisistlər və müxtəlif sahələr üzrə yüksək ixtisaslı mütəxəssislər idi. Doğrudan da, başqalarına nisbətən onların seçilməsi ehtimalı daha yüksəkdir. Məhz N.Pənahov da həmin məntiqə söykənərək "peyğəmbərlik" etmişdir. Beləliklə də "azadlıq aşiqi" növbəti uğursuzluğa düşər oldu. Ancaq o özü bütün bündarı ölkədə demokratiyanın olmaması ilə əlaqələndirdi.

BƏS BU GÜN DOĞRUDANMI DEMOKRATIYA YOXDUR?

Əgər demokratiya yoxdursa, görəsən müxalifət necə mövcud olur? Onların qəzet və digər mətbu orqanları necə fəaliyyət göstərir? Paytaxtımızın gözəl yerlərində dəbdəbəli iqamətgahlara necə sahib olub-

lar? Nəhayət, 8 siyasi partiya parlamentdə təmsil olunmaq üçün mübarizəyə necə qoşulub?

...4 iyun 1993-cü ildən bu yana sadaladığımız problemlər həll edilməsəydi, indi demokratiyadan danışmaq olardımı? Və yaxud qısa müddətdə bu gündündən daha artıq demokratiyaya nail olmaq mümkün idi? Əlbəttə, biz cəbhəsayağı demokratiyadan danışmırıq. Çünki bu cür demokratiya oxu: anarxiya) onların özlərinin başlarına yetərinə bəlalar gətirdi, hakimiyyətlərinə son qoydu. Görəsən bə'zi müxalifətçilər bugünkü demokratiyanı və son iki ildə görülmüş böyük işləri niyə e'tiraf etmək istəmirlər? Axı həqiqəti e'tiraf etməyin özü də böyüklükdür. Yaxşı olar ki, heç kəs özünü bu böyüklükdən məhrum etməsin...

ƏSL SİYASƏTÇİ GERÇƏKLİKDƏN ÇIXIŞ EDƏN SİYASƏTÇİDİR

Demokratiyanın yetərinə təbliğ olunmadığı, demokratik şüurun formalaşmadığı bir cəmiyyətdə ideal demokratiyadan danışmaq yersizdir. Bu gün Azərbaycan demokratiyası təzəcə əkilmiş bir çinar fidanıdır. Biz hamımız isə onun kölgəsinə sığınmaq istəyirik. Ancaq bu mümkün deyil. Əvvəla, onun qayğısına qalmaq, becərmək, böyütmək lazımdır ki, sonra onun kölgəsində dincəlmək üçün hər birimizə yer olsun. Gəlin bu gerçəkliyi qəbul edək. Hələlik bu rahatlıqdan kiməsə pay düşmürsə, qoy o, körpə fidanı qırmağa yox, böyütməyə sə'y göstərsin. Onda işlərimiz yoluna düşər.

"Səs" qəzeti, 15 noyabr 1995-ci il

İNAM VƏ ETİMAD ÖZÜNÜ DOĞRULDACAQ

Qanun dövlət tərəfindən müəyyənləşdirilmiş ümumi məcburi davranış qaydasıdır və o, cəmiyyəti idarə edir. Əgər hər hansı bir vətəndaş qanunu pozur və ya onun əleyhinə çıxırsa, deməli, o, cəmiyyətin qəbul etdiyi ümumi normalara qarşı çıxmış olur. Başqa sözlə, törətdiyi nəlayiq əməlinə görə ətrafdakılar tərəfindən cinayətkar adlandırılır və cəmiyyətdən təcrid edilməsi tələb olunur. Qanunların işləməsinin, həyata keçirilməsinin qarantı dövlət olduğu üçün bu işi o, hüquq-mühafizə orqanları, güc nazirlikləri vasitəsi ilə həyata keçirir. Cinayətkarların cəmiyyətdən təcrid edilməsi, xüsusi yerlərdə saxlanması isə onun məhvi üçün yox, tərbiyə edilməsi üçündür.

Cəmiyyətdə baş verən köklü ictimai-siyasi dəyişikliklər zamanı bir qayda olaraq insanların psixologiyası, davranış tərzı də dəyişir. Son zamanlar respublikamızda da dediyimiz proseslər həyata keçməkdədir. Həmin proseslər zamanı yaranmış maddi çətinliklər, mə'nəvi aşınmalar, başqa bir tərəfdən müharibənin gətirdiyi psixoloji sarsıntı və çətinliklər cəmiyyətimizdə cinayətkarlığın artmasına səbəb olmuşdur. Ona görə də müxtəlif maddi və psixoloji amillərin tə'sirinə mə'ruz qalan ayrı-ayrı vətəndaşlar bu və ya başqa dərəcədə cinayət əməlləri törədərək cinayətkar adı qazanmış və hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən haqlı olaraq cəzalandırılmışlar. Ancaq bütün cəza tədbirləri əslində vətəndaşın, şəxsiyyətin tərbiyə edilməsi, düzgün mövqeyə, şüurlu həyata və davranış tərzinə qaytarılması üçündür. Nəzərə alsaq ki, son dövrlərdə cinayət əməlləri törədən vətəndaşların böyük əksəriyyəti gənclərdir, o zaman məsələnin nə qədər ciddi olduğunu daha aydın görürük. Deməli, gənc nəslin bir qisminin təcridxanalarda, məhbəslər-

də uzun müddət saxlanması onların tərbiyə edilməsinə yox, əksinə, cinayətkar aləmlə daha sıx ünsiyyət yaratmasına, həmin aləmin daimi üzvünə çevrilməsinə səbəb ola bilər. Bu isə nəticə e'tibarı ilə təsadüf və ya müəyyən psixoloji amillərin tə'siri altında cinayət törətmiş vətəndaşların gələcəkdə qatı cinayətkar olmasına zəmin yaradır. Belə zərərli bir prosesin qarşısının alınması, öz səhvini dərk etmiş, yaxud artıq mənfi tə'sirlərdən yaxa qurtarmış adamların yenidən cəmiyyətə, normal həyat fəaliyyətinə qaytarılması üçün dövlət və əlaqədar orqanlar müxtəlif tədbirlər həyata keçirməlidirlər.

Azərbaycan Respublikası prezidentinni 1995-ci il 27 dekabr tarixli fərmanı ilə müstəqil Azərbaycannı ilk konstitusiyasının qəbul edilməsi münasibəti ilə ölüm cəzasına və azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmiş 578 şəxsin əfv edilməsi də bu istiqamətdə dövlət başçımızın atdığı böyük humanist addımlardan biridir. Əfv fərmanı ilə azad edilmiş məhkumların aşağıdakı keyfiyyətləri - törətdikləri cinayətdən səmimi peşman olduqları, bundan sonra Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına və qanunlarına riayət edəcəkləri, ailə vəziyyətləri, səhhətləri, cinayətin baş verdiyi şərait xüsusi nəzərə alınmışdır. Əlbəttə, törətdiyi əməlin pis olmasını başa düşməyi bacaran, e'tiraf edən, başqa sözlə, insani keyfiyyətlərini itirməyən və cəza tədbirinin nə olduğunu artıq dərk edən vətəndaşlar prezidentimizin və dövlətimizin nə qədər humanist, qayğıkeş mövqedə olduğunu da dərk edəcək və layiqincə qiymətləndirməyi bacaracaqlar.

Əfv edilənlərin böyük bir qismi, 450-si Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri sırasında həqiqi hərbi xidmətə növbəti çağırışdan vəsəfərbərlik üzrə çağırışdan boyun qaçırmış, başqa ağır olmayan hərbi cinayətlərə görə Azərbaycan Respublikası məhkə-

mələri tərəfindən azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edilmişlərdir. Bu fərmanda onların əfv edilib yenidən Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələri sıralarına hərbi xidmətə çağırılması da göstərilir. Vətən torpaqlarını müdafiə etmək kimi məs'ulyyətli və şərəfli bir işin təkrar olaraq onlara həvalə edilməsi prezident H.Əliyevin gənclərimizə göstərdiyi çox böyük e'timad və inamın təzahürüdür.

... Pedaqoqlar zaman-zaman çətin tərbiyə edilən yeniyetmə və gənclərin tərbiyə olunması üçün müxtəlif elmi metodlar işləyib hazırlamış, sınaq təcrübəsində özünü doğrultduqdan sonra həyata tətbiq etməyə başlamışlar. Ən yaxşı nəticə verən üsullardan biri də bu gün prezident H.Əliyevin tətbiq etdiyi məs'ulyyət və e'timad üsuludur.

Vaxtilə məşhur rus pedaqoqu Makarenko oğurluq üstündə məhkum edilmiş bir qrup yeniyetmənin içərisindən ən qəddar və ram edilməyən birinə pul dolu seyfin açarını vermiş, onun mühafizəsinin həmin yeniyetməyə tapşırılmışdır. Pedaqoqun bu hərəkətindən təəccüblənən gəncə Makarenko izah etmişdir ki, ancaq ona e'timad göstərir, inanır və pulların qorunmasını ancaq ona e'tibar edir. Doğrudan da bir neçə gündən sonra Makarenko pulların yerində olduğunu görür. Bundan sonra pedaqoqla oğru yeniyetmə arasında dərin e'timad və dostluq münasibətləri yaranmış, getdikcə bu əlaqələr bütün qrupa sirayət etmiş və həmin gənclərin hamısı cəmiyyət üçün yararlı insanlara çevrilmişlər.

İnanıq ki, prezident H.Əliyevin gənclərə göstərdiyi inam və e'timad da özünü doğruldacaq, Azərbaycan gəncliyi öz böyük himayədarı və dostunu layiqincə qiymətləndirməyi bacaracaq.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
6 yanvar 1996-cı il*

YENİ KONSTITUSİYA

*demokratik dövlətin yaradılmasına əsas verən
hüquqi siyasi sənəddir*

XX əsrin sonunda dünyada baş verən ictimai-siyasi proseslər Azərbaycan xalqını öz gələcək yolunu müəyyənləşdirmək, dövlətçiliyini yenidən bərpa etmək zərurəti qarşısında qoydu. Respublikamız müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkəmizdə yeni siyasi sistem, çoxukladlığa əsaslanan təsərrüfat mexanizmi, yeni sosial zümrələr formalaşdı. Dövlət idarəçiliyində yeni institutlar yaranmağa, hakimiyyətin təşkilində fikir plüralizminə əsaslanan yeni prinsiplər meydana gəlməyə, çoxpartiyalı siyasi sistemin, bazar iqtisadiyyatının qanunauyğunluqlarına əsaslanan təsərrüfat mexanizminin inkişafı istiqamətində mühüm addımlar atılmağa başlandı. Bütün bunlar vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının dövlət qanunvericiliyində təsbit edilməsini, beynəlxalq hüquq normaları və konvensiyalarının tələblərinə uyğun hüquqi təminat verilməsini şərtləndirirdi. Ona görə də 1995-ci il noyabr ayının 12-də xalq referendumına gələrək öz dövlətçiliyinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirəcək, başlıca siyasi-hüquqi sənəd olan Azərbaycan Respublikasının Yeni Konstitusiyasını qəbul etdi. Prinsip e'tibarı ilə bu tarixi ümumiyyətlə Azərbaycan dövlətçiliyində ilk konstitusiyanın yaranma günü kimi qeyd etmək olar. Çünki, bu vaxta qədər istər 1921-ci ildə, istər 1937-ci ildə, istərsə də 1978-ci ildə qəbul edilmiş konstitusiyalar keçmiş SSRİ konstitusiyasının müəyyən maddələrlə məhdudlaşdırılmış surəti olmaqla yanaşı həm də tamamilə başqa bir ictimai-siyasi quruluşu təsbit edirdi.

Azərbaycan Respublikasının Yeni Konstitusiyasının hazırlanmasında dünya dövlətlərinin konstitusiya təcrübəsindən geniş istifadə edilməsi ilə yanaşı respublikamızın tarixi ənənələri, spesifik xüsusiyyətləri, xalqımızın mentaliteti də nəzərə alınmışdır. Əsas Qa-

nunda Azərbaycan dövlətinin suverenliyinin, müstəqilliyinin, ərazi bütövlüyünün qorunmasını, qanunun aliliyinin, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsini, demokratik prinsiplərin inkişafı üçün hüquqi bazanın mövcudluğunu özündə əks etdirən maddələrə geniş yer verilmişdir.

Yeni Konstitusiya beş bölmə, 10 fəsil, 158 maddə və bir də keçid müddəalarından ibarətdir. Birinci bölmənin birinci maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasında dövlət hakimiyyətinin yeganə mənbəyi xalqdır. Bu o deməkdir ki, xalq sərbəst və azad şəkildə öz suveren hüquqlarını ümumxalq səsverməsi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında gizli, şəxsi səsvermə yolu ilə seçilmiş nümayəndələr vasitəsilə həyata keçirir. Eyni zamanda Azərbaycan Respublikası konstitusiyasının qəbulu və ona dəyişikliklərin edilməsi, respublikanın dövlət sərhədlərinin dəyişdirilməsi, xalqın hüquq və mənafeləri ilə bağlı olan bütün məsələlər ancaq və ancaq xalqın iradəsi ilə, ümumxalq səsverməsi, referendum yolu ilə həyata keçirilir. Bu isə xalqın seçdiyi nümayəndələrdən başqa heç kəsin xalqı təmsil etmək, onun adından danışmaq hüququ olmamasını şərtləndirir.

Konstitusiyanın ikinci bölməsi insan hüquqları və azadlıqlarına həsr edilmişdir. Burada irqindən, milliyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının qorunmasına dövlət tərəfindən təminat verilir. İnsan və vətəndaş hüquqlarını irqi, milli, dini, cinsi, mənşəyi, əqidəsi, sosial və siyasi mənsubiyyətinə görə məhdudlaşdırmaq və ya üstünlüklər vermək qadağan edilir. Başqa sözlə konstitusiyada insan hüquqları və azadlıqları

beynəlxalq qanunların təsbit olunmuş hüquq normaları ilə üst-üstə düşür. Yeni Konstitusiyada vətəndaşların fikir və söz azadlıqlarının, məlumat azadlıqlarının, yaradıcılıq azadlıqlarının olması hamının qanun qarşısında bərabərlik hüququ, yaşamaq, əqli mülkiyyət, təhlükəsizlik, şəxsi toxunulmazlıq, mənzil toxunulmazlığı, nikah, əmək, sosial təminat, istirahət, təhsil, milli mənsubiyyət, ana dilindən istifadə, seçki, dövlətin idarə olunmasında iştirak etmə, sahibkarlıq hüquqları öz əksini tapmışdır. Bunlar hər bir Azərbaycan vətəndaşının azad və sərbəst yaşamasını, qabil olduğu imkanlarından maksimum istifadə edə bilməsini, dövlətin idarə edilməsində bilavasitə və ya dolayısı ilə iştirakını qanuni yolla tənzimləyir. Beləliklə demokratik prinsiplərə əsaslanan Yeni Konstitusiyanın 48 maddəsi insan, vətəndaş azadlıqlarına və hüquqlarına həsr edilmişdir ki, bu da ümumi mətnin üçdə birini təşkil edir. Başqa sözlə bu mütləq siyasi-hüquqi sənəd Azərbaycan vətəndaşlarının azad, sərbəst yaşamasını tam təmin edir.

Konstitusiyanın yeddinci maddəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan dövləti demokratik, hüquqi, dünyəvi, unitar dövlətdir. Doğrudan da hələ antik və orta əsr alimləri tərəfindən təməli qoyulan, XÜIII əsrin ortalarında Şarl Montöskye tərəfindən müstəqil nəzəriyyə şəklinə salınan, hüquqi dövlətin təşkili və fəaliyyətinin əsas prinsipi olan hakimiyyət bölgüsü də Yeni Konstitusiyada öz əksini tapmışdır. İnkişaf etmiş demokratik ölkələrin bir çoxunda olduğu kimi Azərbaycan Respublikasında da qanunvericilik hakimiyyəti Milli Məclisə, İcra Hakimiyyəti Prezidentə, Məhkəmə Hakimiyyəti isə respublika məhkəmələrinə həvalə edilmişdir. Konstitusiyada eyni zamanda hakimiyyətin bu üç müstəqil qolunu əlaqələndirən və onların qarşılıqlı fəaliyyətini təmin edən müddəalara da yer verilmişdir.

Yeni Konstitusiyada respublikamızın iqtisadiyyatının yenidən qurulmasının əsas prinsipləri də öz əksini tapmışdır. Ali sənəddə qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur. Başqa sözlə, hər bir vətəndaşın mülkiyyət hüququ vardır və o qanuni yolla bu və ya digər miqdarda dəyərle ölçülə bilinəcək mülkə, əmlaka malik ola bilər. Ancaq eyni zamanda 13-cü maddədə o da qeyd edilir ki, mülkiyyətdən insan və vətəndaş hüquqları əleyhinə, cəmiyyətin və dövlətin mənafeləri, eyni zamanda şəxsiyyətin ləyaqəti əleyhinə istifadə edilə bilməz. Bu o deməkdir ki, sosial mənsubiyyətindən, cəmiyyətdə tutduğu mövqeyindən, vəzifəsindən, maddi imkanlarından asılı olmayaraq bütün vətəndaşlar qanun qarşısında bərabərdir və onlar qanunun aliliyinə hörmət etməyə borcludurlar. Heç kəs malik olduğu imkanlarından sui-istifadə edə bilməz və başqasının ləyaqətinə, şəxsiyyətinə toxuna bilməz. Əks təqdirdə qanun qarşısında cavab verməli olar.

Konstitusiyada xalqın maddi rifahının yüksəldilməsi naminə respublika iqtisadiyyatının inkişafının müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanması göstərilir və qeyd edilir ki, Azərbaycan dövləti bazar münasibətləri əsasında iqtisadiyyatın inkişafına şərait yaradır, azad sahibkarlığa təminat verir, iqtisadi münasibətlərdə inhisarçılığa və haqsız rəqabətə yol vermir. Bu müddəalar respublikamızda qərb ölkələrinin iqtisadi modellərinin tətbiq edilməsinə imkan verməklə yanaşı, ölkə iqtisadiyyatının inkişafı üçün hüquqi bazanın formalaşmasına da şərait yaradır.

Konstitusiyanın 99-cu maddəsində göstərilir ki, Azərbaycan Respublikasında icra hakimiyyəti prezidentə mənsubdur. Respublika prezidenti ümumi, bərabər və birbaşa seçki hüququ əsasında sərbəst,

şəxsi və gizli səsvermə yolu ilə 5 il müddətinə seçilir. Bu rəqəm Fransa, Türkiyə, İtaliya və bir sıra başqa ölkələrdə 7 ildir. Yeni Konstitusiyada parlamentə prezidentə inpiçment tətbiq etmək hüququ verilir. 107-ci maddədə göstərilir ki, prezident ağır cinayət törədərsə, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatlarının 95 səs çoxluğu ilə qəbul olunmuş qərarı əsasında Azərbaycan Respublikasının prezidenti vəzifədən kənarlaşdırıla bilər. Başqa sözlə, hüquqi dövlətin əsasını təşkil edən hakimiyyət bölgüsü prinsipinin səlahiyyət mexanizmi belə məqamda praktiki olaraq öz funksiyasını yerinə yetirmiş olur. Bir sıra dövlətlərdən fərqli olaraq bizim Konstitusiyada Azərbaycan Respublikası prezidentinə parlamenti buraxmaq səlahiyyəti verilmir. Bundan başqa prezident ona təbə olan Nazirlər Kabinetinin başçısını Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin razılığı ilə təyin edir. Eyni zamanda Konstitusiya məhkəməsinin hakimlərini də prezidentin təqdimatı ilə Milli Məclis təyin edir. Bu faktlar bəzi adamların prezidentə Konstitusiyada qeyri-məhdud səlahiyyət verilməsi fikrini təkzib edir.

Fikrimizi əsaslandırmaq üçün İtaliya və Fransa respublikalarının konstitusiyalarının bəzi maddələrini Azərbaycan Konstitusiyasının uyğun maddələri ilə müqayisə edək. Əvvəla baş nazirin təyin edilməsi ilə bağlı maddəyə diqqət yetirək. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 118-ci maddəsində göstərilir ki, baş naziri Milli Məclisin razılığı ilə respublika prezidenti təyin edir.

Fransa respublikası Konstitusiyasının 8-ci maddəsində isə deyilir ki, respublika prezidenti baş naziri təyin edir.

İtaliya Konstitusiyasının 92-ci maddəsində göstərilir ki, respublika prezidenti baş naziri və onun təklifi ilə nazirləri təyin edir.

Bundan başqa Fransa və İtaliya konstitusiyalarında parlamente prezidentə impiçment tətbiqetmə hüququ verilməsi ilə yanaşı, eyni zamanda prezidentə də parlamenti buraxmaq hüququ verilir. Qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycan Respublikası prezidentinin belə səlahiyyəti yoxdur.

Fransa Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsində qeyd edilir ki, prezident baş naziri və parlament palataları sədrləri ilə məsləhətləşdikdən sonra Milli Məclisi buraxa bilər.

İtaliya Konstitusiyasının 88-ci maddəsində göstərilir ki, respublika prezidenti hər iki palatayı, yaxud onlardan yalnız birini sədrlərin fikrini öyrəndikdən sonra buraxa bilər. Prezident bu hüquqdan ancaq öz səlahiyyət müddətinin son altı ayı ərzində istifadə edə bilməz.

Belə müqayisələrin sayını bir qədər də artırmaq olar. Bunlar sübut edir ki, Konstitusiyada hakimiyyət bölgüsü prinsipinə dəqiqliklə əməl edilmişdir ki, bu da ölkəmizdə demokratiyanın inkişafına dövlət quruculuğu və idarəçilikdə Qərb ölkələrinin mütərəqqi təcrübəsinin tətbiq olunmasına hüquqi əsas verir.

İndi isə Naxçıvanın statusu ilə bağlı bəzi məqamlara toxunaq. Bu məsələ də Konstitusiyada çox ciddi şəkildə öz əksini tapıb. Belə ki, üç əsas amil - mövcud siyasi gerçəklik, tarixi keçmiş və beynəlxalq müqavilələr nəzərə alınmaqla (16 mart 1921-ci il Moskva və 13 oktyabr 1921-ci il Kars müqavilələri nəzərdə tutulur) yeganə düzgün qərar qəbul edilib. Başqa mümkün variantların hansı problemləri yaradacağını əvvəlcədən görmək o qədər də çətin deyil. Məsələn, təcavüzkar Ermənistanın Səderək istiqamətindən Naxçıvana hücumu, Türkiyənin mə'lum müqavilələri Ermənistanı və onun himayədarlarına xatırlatmasını yada salaşdır. Təsəvvür edək ki, muxtariyyət ləğv edilmişdir

və deməli bir tərəfli qaydada Azərbaycan tərəfi mə'lum müqavilənin şərtlərini pozmuşdur. O zaman Azərbaycanla heç bir ümumi sərhəddi olmayan Naxçıvan hansı vəziyyətdəyə bilər? Başqa incə məsələlərə toxunmadan bir şeyi də qeyd etmək istərdik ki, Rusiya Federasiyası keçmiş SSRİ-nin hüquqi varisidir və indiki vaxtda hər hansı başqa bir addım atmaqla biz kimlərə öz məqsədlərinə çatmaq üçün müvafiq fürsət vermiş olarıq. Göründüyü kimi bə'zilərindən başqa istiqamətdə yozmağa çalışdığı bu məsələ heç də gələcəkdə kimlərə eyni statusun verilməsi ilə bağlı deyil.

Azərbaycan Respublikasının Yeni Konstitusiyası ölkəmizin tam müstəqilliyini, onun ərazi bütövlüyünü, xalqımızın hüquqlarının toxunulmazlığını, vətəndaşların hər birinin hüquqlarının qorunmasını, hakimiyyətin heç bir qüvvə tərəfindən mənimsənilə bilməzliyini, respublikamızda siyasi plüralizmin, demokratiyanın inkişafını təmin edən mütərəqqi, ali, siyasi, hüquqi sənəddir.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
2 mart 1996-cı il*

ZAQAFQAZİYA, YOXSA QAFQAZLAR?

Son zamanlar cəmiyyətimizdə baş verən ictimai-siyasi dəyişikliklər həyatımızın bütün sahələrinə az və ya çox təsir etmişdir. Bu təsir ədəbi dilimizdən, leksionumuzdan da yan keçməmişdir. 1985-ci il aprel plenumundan sonra keçmiş müttəfiq respublikaların mətbuat vasitələrində "yenidənqurma" və "aşkarlıq" kimi yeni siyasi terminlər gözə çarpmağa başladı. Sonrakı dövrlərdə bu və ya başqa çalarlı xeyli miqdarda sözlər leksionumuzda özünə yer tapdı. Tezliklə yeni siyasi terminlər və sözlər mətbuat orqanları vasitəsilə geniş xalq kütlələri arasında yayıldı.

Bu gün respublikamızda dərc olunan müxtəlif təmayüllü qəzetlərdə, istər kosmopolit tipli, istərsə də türkmənşəli, ancaq son dövrlərdə ədəbi dilimizdə istifadə edilməyən sözlərə kifayət qədər rast gəlmək mümkündür. Kosmopolit sözlər və terminlər dilimizdə əksər hallarda qrammatik cəhətdən düzgün, lakin bəzən vurğusunda müəyyən xətlərlə tələffüz edilir ki, bu, sözün təhrif edilməsinə az təsir göstərir. Sözün mənası isə demək olar ki, bütün hallarda qorunub saxlanılır və cümlədə yerində işlədilir. Ancaq din vasitəsi ilə dilimizə keçən və əsrin əvvəlində ədəbi dilimizdə işlədilən, hazırda isə Türkiyə mətbuatından yenidən öz milli mətbuatımıza qayıdan bir sıra sözlər var ki, onlar qrammatik cəhətdən düzgün yazılmaqla yanaşı, həm də cümlədə mənasına görə yerində işlədilmir. Beləliklə, söz təhrif edilir və sonradan bu səhvi düzəltmək çox çətin olur. Hazırda mətbuat mətbəximizdə bir qrup sözlər var ki, onlar qrammatik cəhətdən düzgün yazılmaqla bərabər, həm də cümlədə öz yerində işlədilir. Bu sözlər çox uğurlu bir sıra ərəb-fars mənşəli sözləri dilimizdən sıxışdırıb çıxarmaqdadır. Məsələn "açıqlama", "soyqırım", "atəşkəs",

"önəmli", "özəl", "özəlləşdirmə", "durum", "çağdaş", "toplum", "anlam" və s.

Ancaq bununla yanaşı elə sözlər də var ki, Türkiyə mətbuatından götürülsə də mənşə e'tibarilə türk dilləri qrupuna aid deyil. Bu səbəbdən onun mənası bəzi müəlliflər tərəfindən düzgün başa düşülmədiyi üçün cümlədə yerində işlədilmir. Belə sözlərdən biri tez-tez rast gəldiyim "rəğmən" sözüdür. "Rəğmən" ərəb sözüdür və mə'naca "acığınə olaraq", "əksinə" anlamına gəlir. Ancaq bizim mətbuatda həmin söz "buna baxmayaraq", "bunun əksinə olaraq" sözlərinin yerinə qoymağa çalışırlar ki, bu da göründüyü kimi umulan mə'nanı vermir. Bundan başqa həmin fikri ifadə etmək üçün öz sözümüz olduğu halda onu ərəb sözü ilə əvəz etməyə heç ehtiyac da yoxdur. Vaxtı ilə dilimizə gəlmə sözlərin bir qismi belə xətlər ucbatından təhrif olunmuşdur. Artıq özünə pasport qazanmış həmin sözlərin ilkin mənasına, etimologiyasına baxdıqda və hazırda işlətdiyimiz mənası ilə müqayisə etdikdə bu, hətta gülüş doğurur. Məsələn, hamımıza bəlli olan və çox hörmətlə ifadə etdiyimiz "müəllim" sözünü türkiyəli qardaşlarımız "muallim" kimi tələffüz edirlər. Ərəb dilində isə sözün hər iki forması mövcuddur və ayrı-ayrı mə'nalar daşıyır. "Müəllim" sözünün kökündə, göründüyü kimi "ələm"sözü vardır. Bu sözün mənası qəm, kədər, qüssə deməkdir. Müəllim sözü isə kədərləndirən, qüssə gətirən, qəmləndirən deməkdir. Muallim sözünə gəldikdə isə bu söz dərs verən, tədris edən, elm öyrədən mənasındadır. Beləliklə, həmin söz dilimizdə ya "muallim" kimi tələffüz edilsə, ya da "öyrətmən" sözü ilə əvəz olunsada daha yaxşı olar. Göründüyü kimi, bu söz dilimizə gələrkən tələffüzdə buraxılmış xəta onun mənasını təhrif etmişdir.

İndi isə hüzn və hüzur sözlərinə diqqət yetirək.

Hər ikisi ərəb sözüdür. "Hüzn" sözünün mə'nası çoxlarımızın bildiyi kimi, qəm, qüssə, kədər deməkdir. Əksər hallarda həmin söz öz mə'nasında işlədilir. Amma əhəmiyyətli vəciddi bir məsələdə bu söz hüzur sözü ilə dəyişik düşür. Ünsiyyətdə olduğumuz dost-tanışlarımızla söhbət edərkən hərdən belə bir cümləylə rastlaşırıq: - "Hüzn yerinə getmişdim", "hüzrdən gəlirəm" və s. Göründüyü kimi hüzn kimi tələffüz edilən söz "hüsur" sözüdür və mə'nası rahatlıq, asudəlik, hazır olma, dinclik deməkdir. Əlbəttə, hüzn deyilən zaman biz yas yeri başa düşürük. Burada hüsur deyil, hüzn sözü işlədilməlidir. Hüzn yeri dedikdə isə aydındır ki, qəm, qüssə, kədər yeri başa düşüləcək və fikir düzgün ifadə edilmiş olacaq.

Dilimizdə özünə pasport qazanmış daha bir ərəb mənşəli "müvəffəqiyyət" sözü var. Qoşa samitli sözləri türkdilli xalqlar çətin tələffüz etdikləri üçün tərkibində iki yerdə qoşalaşmış samit olan həmin sözü bu gün hətta ziyalılarımızın əksəriyyəti belə düzgün deyə bilmir. Müvəffəqiyyət ərəbcə nail olmaq, uğur qazanmaq, işi rast gəlmək deməkdir. Bu sözün əvəzinə Türkiyədə "başarı" sözünü işlədirlər. Fikrimizcə, mətbuatımızda da hamımızın yaxşıca anladığımız "başarı" sözü işlədilə bilər və bu söz düşündüyümüz mə'nanı dəqiq ifadə etmiş olar.

Respublika mətbuatında, radio və televiziya da siyasi icmalçılarımızın, diktörələrimizin dilindən tez-tez eşitdiyimiz sözlərdən biri də "Zaqafqaziya" sözüdür. Əsrin əvvəlində milli mətbuatımızda bu söz Qafqaziya və Qafqazlar formasında işlədilmişdir. Hazırda Zaqafqaziya deyildikdə Qafqaz dağlarının əhatəsində yerləşən coğrafi məkan nəzərdə tutulur. Ancaq Zaqafqaziya sözü Qafqazdan o yana, Qafqazın arxasında mə'nasını verir. Göründüyü kimi, ruslara məxsus olan bu termin onların özü üçün doğrudur. Çünki nə-

zərdə tutulan coğrafi ərazi onlar üçün Qafqaz sıra dağlarının arxasında yerləşir. Biz isə Böyük və Kiçik Qafqazın əhatəsində yaşadığımız üçün məskun olduğumuz coğrafi məkanın adı ya Qafqazlar ya da ki, Qafqaziya kimi ifadə etsək, daha düzgün olardı.

Beləliklə, yuxarıda qeyd etdiyimiz təhriflərə yol verməmək üçün bu gün milli mətbuatımızda çalışan hər bir qələm sahibi öz məs'uliyətini dərk etməli, hər bir yeni sözü və ya siyasi termini həqiqi mə'nasında və yerində işlətməyə çalışmalıdır.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
13 aprel 1996-cı il*

5-6 APREL ÜMUMXALQ TOPLANTISI XALQIN ÖZÜNƏ HESABATI İDİ

1996-cı il aprel ayının 5-də və 6-da Respublika sarayında ölkəmizin ictimai-siyasi həyatının təhlilinə həsr edilmiş ümumxalq nümayəndələrinin toplantısı keçirildi. Say e'tibarilə üçüncü olan bu toplantı 1988-ci ildən indiyədək cəmiyyətimizdə baş verən ictimai-siyasi proseslərin bir sıra məqamlarına aydınlıq gətirməklə yanaşı həm də ölkədaxili qeyri-sabitliyin müzakirələrinə həsr edilmiş toplantıların yekunu kimi qiymətləndirilə bilər.

İki gün davam edən ümumxalq nümayəndələri toplantısında 26 nəfər nitq söylədi. Natiqlərin əksəriyyəti son zamanlar baş verən ictimai-siyasi proseslərin iştirakçıları kimi həmin proseslərin obyektiv təhlilini verdilər. Ən başlıcası isə bu oldu ki, çıxış edənlər xalqımızın başına müsibətlər gətirən 1993-cü il iyun, 1994-cü il oktyabr və 1995-ci il mart hadisələrini törədənlərin məqsədlərini, onların iç üzünü tam çıpaqlığı ilə respublika ictimaiyyətinə çatdırmağa bildilər. Mə'lum oldu ki, 1990-cı il 20 yanvar müsibəti ilə başlayan və 1995-ci il mart ayına qədər davam edən, xalqımızın müstəqilliyi, azadlığı əleyhinə yönəldilmiş hadisələr arasında zəncirvari bağlılıq olmuş, başqa sözlə bu hadisələr bir ssenarinin tərkib hissəsi olmaqla, həm də eyni mərkəzdən idarə edilmişdir. Məqsəd isə 70 illik fasilədən sonra öz müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş respublikamızı parçalamaq, Azərbaycanı kimlərsə maraqlarına uyğun olan zəif və istənilən vaxt bir dövlət kimi dağıdılması mümkün olan hala gətirmək, türk-müsəlman mentalitetinə tamamilə yad federativ dövlət formasına salmaq idi.

SÖZSÜZ ki, bu hadisələrin hər birinin öz kulminasiya nöqtəsinə çatması üçün müəyyən mərhələlər keçilmiş, xüsusi ideoloji və maddi bazanın xidmətlərin-

dən yetərinə istifadə edilmişdir. Ümumxalq nümayəndələrinin toplantısında çıxış edən ölkənin hüquq mühafizə orqanları rəhbərlərinin çıxışlarında cinayətkarların himayədarlarının adı-ünvanı konkret olaraq göstərildi və bir çoxları haqqında cəza tədbirlərinin görüldüyü də qeyd edildi.

5-6 APREL toplantısını xarakterizə edərkən onu həm də Azərbaycan xalqının özünün özü qarşısında hesabatı kimi dəyərləndirmək olar. Toplantıda çıxış edənlər son zamanlar xalqımızın başına gələn müsibətləri yada salmaqla yanaşı, onları doğuran səbəbləri, cinayətləri törədənlərin məqsədlərini, cəmiyyətimizdə bu kimi hadisələrin yetişməsinə səbəb olan şəraitin necə formalaşmasını siyasi təhlil etdilər və nəhayət gələcəkdə belə bəlalardan birdəfəlik yaxa qurtarmaq üçün hamının əlbir fəaliyyət göstərməsinin zəruriliyi fikrini söylədilər.

YEKUN olaraq bel bir məram ifadə edildi ki, yeni əsrin astanasında olan Azərbaycan xalqı XX əsrdə yaşadığı dövrü dərinlən təhlil etməli, öyrənməli, gzü üçün nəticə çıxarmalı, buraxılmış səhvləri təkrar etməməlidir. Hər bir azərbaycanlı ayrılıqda özünə hesabat verməli, səhvlərini e'tiraf etməyi bacarmalı, düçar olduğumuz iqtisadi-siyasi böhranın mənəşəsindən respublikamızı çıxarmağa, ölkə daxilində siyasi sabitliyin qorunmasına, torpaqlarımızın azad olunmasına cəhd göstərməlidir.

... "Hər bir ölkə, hər bir xalq XX əsrdə öz xalqı, ölkəsi üçün nələr əldə etdiyini, nələr itirdiyini əsrin sonuna qədər yekunlaşdırmalıdır. Biz Azərbaycanın XX əsr tarixini yazmalıyıq. XX əsrdə keçdiyimiz yolu araşdırmalıyıq, təsdiq etməliyik. Nələr əldə etdiyimizi, nələr itirdiyimizi müəyyən etməliyik".

(Heydər ƏLİYEV, 6 aprel 1996-cı il ümumxalq nümayəndələri toplantısındakı yekun çıxışından).

Ümumxalq nümayəndələrinin toplantısında çıxış edənlər daha bir əhəmiyyətli və vacib məsələyə öz münasibətlərini bildirdilər. Bu, ölkədə bərqərar edilmiş daxili sabitliyin möhkəmlənməsi və qorunması naminə bə'zi dağıdıcı qüvvələrə, onların maddi və ideoloji himayədarlarına qarşı dövlətin güc nazirliklərinin daha sərt mövqe tutması istiqamətində qətiyyətli addımların atılması ilə bağlı idi. Çünki indiyə qədər bir-birinin ardınca baş verən qiyamlar, dövlət çevrilişinə cəhdlər, məhz 1991-ci ildən 1993-cü ilədək davam edən hakimiyyət boşluğunun, hər cür cinayət müqabilində cəzasızlığın, cəmiyyətdəki anarxiya meyillərinin nəticəsində əmələ gəlmişdir. Çıxış edənlərin bu incəməqamı xüsusi vurğulamaları və hüquq mühafizə orqanlarından qətiyyətli addımlar atmaq tələb etmələri bir daha xalqın baş verən prosesləri obyektiv dərk etdiyinə, hadisələrdən düzgün nəticə çıxardığına sübut idi.

TOPLANTIDA bə'zi müxalifət qüvvələrinin 1995-ci il mart qiyamını dəstəkləməsi faktlarının səslənməsi və bütün hüquq-mühafizə orqanlarının rəhbərləri tərəfindən bunun xüsusi vurğulanması bir daha göstərdi ki, cəmiyyətimizdə silah gücünə zor işlətməklə hakimiyyətə gəlməyə can atan siyasi qüvvələr mövcud idi. Bu qüvvələr içərisində AXC və Müsavat partiyalarının bə'zi liderlərinin olması faktı isə özlərini demokratik müxalifət adlandıran bu siyasi təşkilatların əslində kim olmaları haqqında cəmiyyətdə geniş təsəvvür yaratdı.

"...Azərbaycanda zorla, güc işlətməklə, silah gücünə hakimiyyət əldə etmək mümkün deyildir. Bunu hamı bilməlidir, hamı dərk etməli və belə cinayət əməllərindən çəkinməlidir".

(Heydər ƏLİYEV, 6 aprel 1996-cı il ümumxalq nümayəndələri toplantısındakı yekun çıxışından).

ÜMUMXALQ toplantısında 1993-cü ildən 1995-ci ilədək baş verən üç dövlət çevrilişinə cəhdin qarşısının alınmasında, respublikamızın parçalanmadan xilas olmasında, cəmiyyətimizdə siyasi sabitliyin bərqərar edilməsində ölkə prezidenti, möhtərəm Heydər Əliyevin xidmətləri də xüsusi qeyd edildi.

TOPLANTIDA xalqımız üçün ağır olan belə çətin məqamlarda torpaqlarımızın işğal altında olduğu, müstəqilliyimizin və azadlığımızın qəsb edilməsi üçün müxtəlif xarici siyasi təzyiqlərin mövcud olduğu zamanda respublikamızda böyük zəhmət hesabına əldə edilmiş daxili sabitliyin qorunmasına ehtiyac duyulduğu ifadə edildi. Doğrudan da xalqımız üçün, dövlətimiz üçün, gələcəyimiz üçün elə müqəddəs məsələlər var ki, onların həyata keçirilməsi naminə iqtidarlara müxalifət eyni mövqedən çıxış edə bilər. Bunlardan biri Azərbaycan dövlətçiliyinin toxunulmazlığının qorunması, ikincisi isə respublikamızın ərazi bütövlüyünün və müstəqilliyinin təmin edilməsi ola bilər. 1995-ci il mart qiyamı ilk öncə Azərbaycan dövlətçiliyinə qarşı yönəldilmiş bir cinayət idi. Həmin vaxt müxalifət partiyaları heç olmasa belə məs'ulyyətli anda, çətin məqamda iqtidarlara, dövlətlə həmrə'ylik nümayiş etdirə bilmədilər. Əksinə, bə'zi müxalifət liderləri qiyamçılara ideoloji rəhbərlik etməkdən belə çəkinmədilər.

BÜTÜN bunlara baxmayaraq, toplantıda respublika prezidenti Heydər Əliyev Azərbaycanın ərazi bütövlüyü, müstəqilliyi, azadlığı naminə bir daha hamını həmrə'yliliyə, konstruktiv əməkdaşlığa dəvət etdi. Bu dəvət müxalifət partiyalarına öz proqram və nizamnamələrində göstərdikləri Azərbaycanın bütövlüyü, müstəqilliyi haqqında prinsiplərə sadıq qaldıqlarını nümayiş etdirmək üçün ikinci şans verdi. Bu şansdan

onların necə istifadə edəcəklərini isə gələcək göstərəcək.

"...Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini qorumaq, ərəzi bütövlüyünü bərpa etmək, Azərbaycan Respublikasını erməni təcavüzündən xilas etmək üçün, hüquqi demokratik dövlət qurmaq üçün hamını birliyə, əməkdaşlığa dəvət edirəm".

(Heydər ƏLİYEV, 6 aprel 1996-cı il ümumxalq nümayəndələri toplantısındakı yekun çıxışından).

TOPLANTIDA səslənən konkret fikirlər bu gün bizi əhatə edən coğrafi məkanda baş verən və respublikamıza əhəmiyyətli dərəcədə təsir edə bilən bəzi dumanlı siyasi hadisələrə də bir aydınlıq gətirdi. Mə'lum oldu ki, keçmiş postsovet məkanında baş verən və baş verə biləcək hər hansı bir hadisə Azərbaycanı müstəqillik yolundan sapdırma bilməz.

RESPUBLİKA prezidenti Heydər Əliyev Azərbaycanın müstəqilliyinin və azadlığının dönməzliyi, əbədiyi haqında 1991-ci, 1993-cü illərdə söylədiyi sözləri bu gün də eyni qətiyyətlə təkrar etdi! Bir daha cəmiyyətdə əminlik yarandı ki, dövlətçiliyimiz, müstəqilliyimiz möhkəm əllərdədir.

BELƏLİKLƏ, 5-6 aprel 1996-cı il Respublika sarayında keçirilən ümumxalq nümayəndələrinin toplantısında təhlil edilən, müzakirə edilən məsələlərdə keçmişə qiymət verilməklə yanaşı, həm də gələcəkdə dövlətimiz və xalqımız qarşısında duran mühüm vəziyyətlərdən, mövcud problemlərin həlli yollarından geniş və məzmunlu söhbət açıldı.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
17 aprel 1996-cı il*

CİNAYƏT CƏZASIZLIQDAN DOĞUR

1996-cı il aprel ayının 5-də və 6-da Respublika Sarayında ölkəmizin ictimai-siyasi həyatının təhlilinə həsr edilmiş ümumxalq nümayəndələrinin toplantısı keçirildi. Say etibarilə üçüncü olan bu toplantı 1988-ci ildən indiyədək baş verən siyasi proseslərin bir sıra qaranlıq məqamlarına aydınlıq gətirməklə yanaşı, həm də ölkədaxili qeyri-sabitliyin müzakirələrinə həsr edilmiş toplantıların yekunu kimi qiymətləndirilə bilər.

İki gün davam edən ümumxalq nümayəndələri toplantısında 26 nəfər nitq söylədi. Natiqlərin əksəriyyəti son zamanlar baş verən ictimai-siyasi proseslərin iştirakçısı kimi həmin proseslərin obyektiv təhlilini verdilər. Ən başlıcası isə bu oldu ki, çıxış edənlər xalqımızın başına müsibətlər gətirən, 1993-cü il 4 iyun, 1994-cü il 3-4 oktyabr və 1995-ci il 16-17 mart hadisələrini törədənlərin məqsədlərini, onların iç üzünü tam çıpaqlığı ilə respublika ictimaiyyətinə çatdırma bildilər. Mə'lum oldu ki, 1990-cı il 20 yanvar müsibəti ilə başlayan və 1995-ci il mart ayına qədər davam edən, xalqımızın müstəqilliyi, azadlığı əleyhinə yönəldilmiş hadisələr arasında zəncirvari bağlılıq olmuş, başqa sözlə bu hadisələr bir ssenarinin tərkib hissəsi olaraq, eyni mərkəzdən idarə edilmişdir. Məqsəd isə 70 illik fasilədən sonra öz müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş respublikamızı parçalamaq, Azərbaycanı kimlərinse maraqlarına uyğun olan zəif və istənilən vaxt bir dövlət kimi, ümumiyyətlə, dağıdılması mümkün olan hala gətirmək, müsəlman-türk mentalitetinə tamamilə yad federativ dövlət formasına salmaq idi.

Sözsüz ki, bu hadisələrin hər biri öz kulminasiya nöqtəsinə çatana qədər müəyyən yol keçmiş, xüsusi ideoloji və maddi bazanı xidmətlərindən lazımınca istifadə olunmuşdu.

1990-cı ildən 1995-ci ilə qədər baş verən ictimai-siyasi prosesləri təhlil edərkən 1990-cı ilin yanvar ayının 19-dan 20-nə keçən gecə əsasən ermənilərdən təşkil olunmuş sovetordu birləşmələrinin Bakıda törətdiyi vəhşiliyə toxunmadan keçinmək mümkün deyil. Bu hadisənin artıq öz siyasi qiymətini almasına, günahkarın konkret ünvanlarının göstərilməsinə baxmayaraq, özündən sonra gələn faciələrlə bağlılığı nəzərə alınsa birdaha siyasi təhlilinin verilməsi zəruridir. Bu həm də ona görə vacibdir ki, hadisəni törədənlər başda A.Mütəllibov olmaqla 4 iyun, 3-4 oktyabr və 16-17 mart hadisələrində də dolayısı ilə yenidən iştirak etmiş, sonra isə uğur qazana bilməyən həmfikirələrinin Moskvada himayə edilməsinə yardımçı olmuşlar.

O zamankı ictimai-siyasi proseslərin inkişafı nəticə e'tibarı ilə bir çox xalqların tarixinə faciəli səhifələr bəxş etdi. Ancaq ən acı tale, ən ağır fəlakət Azərbaycan xalqının bəxtinə düşdü. Bəs doğrudanmı, bu faciə qaçılmaz idi. Heç olmasa bir qədər az itki ilə bu bəladan yaxa qurtarmaq mümkün deyildimi? Beləliklə, 1989-cu ilin sonu 1990-cı ilin əvvəlində keçmiş SSRİ-də və respublikamızda baş verən prosesləri analiz etdikdə belə qənaətə gəlmək olur ki, faciədən az itki ilə yaxa qurtarmaq olarmış.

1985-ci ildə M.S.Qorbaçovun təşəbbüsü ilə başlayan yenidənqurma 1989-cu ildə ölkədaxili vəziyyəti elə bir həddə çatdırmışdır ki, o, SSRİ-nin dağılmasını labüdləşdirirdi. Pribaltikada, Gürcüstanda imperiya ordusunun törətdiyi vəhşiliklər keçmiş müttəfiq respublika xalqlarının azadlıq eşqinin, müstəqillik uğrunda apardıqları mübarizələrinin qarşısını ala bilmədi. Müqəddəratının öz əllərində olmasını istəyən Azərbaycan xalqı da təbii ki, müstəqillik uğrunda mübarizədə öndə gedənlərdən idi. Xalqımızın müqəddəs ar-

zularından, müstəqil gələcəyindən vahiməyə düşən imperiya qüvvələri və yerli mənsəbpərəstlər, əlbəttə, buna qətiyyənlə razı ola bilməzdilər. Ona görə də bir tərəfdən mənfur qonşuların illərlə ürəklərində gəzdirdikləri məkrli niyyətlərinin həyata keçməsinə rəvac verən, şovinist ambisiyalarından əl çəkmək istəməyən imperiapərəst qüvvələr, başqa bir tərəfdən nəyin bahasına olursa-olsun respublikada hakimiyyəti ələ keçirmək, yüksək mənsəbə çatmaq niyyətində olan ayrı-ayrı qruplar bulanıq suda balıq tutmağın asan olması məntiqinə əsaslanaraq ölkədə ictimai-siyasi vəziyyəti gərginləşdirməyə çalışdılar. Beləliklə, durum getdikcə pisləşir, Qarabağ problemi lokal münaqişə xarakteri alır, sülhə, dialoqa qayıdılacaq körpülər əvvəlcədən yandırılırdı. Bütün bunlar sovet qonşularının bilavasitə iştirakı və əks cəbhə yardımları ilə müşahidə edilirdi. Həmin vaxt geniş vüs'ət almış xalq hərəkətini idarə edənlərin əksəriyyəti hələlik alovlu vətənpərvər, böyük millətsever rollarını oynayan gələcək **vətən xainləri, milli satqınlar** idi. Onlar populist çıxışlarla imperiyanı söymək, hədələməklə "böyük cəsarət" nümayiş etdirərək xalq qəhrəmanı cildinə girməyi bacarmışdılar. Əslində isə bilavasitə və dolayısı ilə imperiyaya xidmət edən bu adamlar sovet dövlətinin erməni lobbisinə satılmış yüksək çinli rəhbərlərinin Azərbaycanda mənfur niyyətlərinin həyata keçirilməsinə zəmin yaratmaqla məşğul idilər. Təəssüf ki, həmin vaxt Azərbaycan ziyalılarının əksəriyyəti xalq hərəkətində fəal iştirak etmir, meydana az-az görünürdülər. Bu isə emissarların öz planlarını həyata keçirməsini asanlaşdırır, onlara geniş fəaliyyət meydanı açır. O dövrdə dövlət aparatında yüksək vəzifələr tutmuş ayrı-ayrı "rəhbər"lərin başı isə kreslo davasına qarışmışdı. Onların hər biri Moskvanın daha çox rəğbətini qazanmaq üçün ən alçaq iş-

lərə əl atmağa hazır idilər. Təki məqsədlərinə nail olub respublikada bir nömrəli kresloda əyləşə bilsinlər. Vəzifə ehtirasları o qədər qızıxmışdı ki, buna görə millətin faciəsinə, yüzlərlə insanın qurban getməsinə hazır olanlar var idi. Həmin vaxt Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Ə.Vəzirovun fəaliyyətsizliyi, ölkəni idarə edə bilməməsi, kosmopolit və komsomol şəxsiyyəti, baş verən proseslərin mahiyyətini dərk edə bilməməsi, imperiyaya sədaqəti, əslində dövlət aparatını iflic vəziyyətə gətirib çıxarmışdı. Belə mə'nəvi düşkünlük və şəxsi ambisiyaların hökm sürdüyü dövlət aparatı isə xalqı idarə etmək bacarığından çox-çox uzaq idi. İmperiya rəhbərləri isə bütün bu prosesləri diqqətlə izləyir, törədəcəyi vəhşi cinayətdən sonra baş kreslonu kimə həvalə edəcəyini götür-qoy edirdi. Nəhayət, bu çirkin yarışda hamını ötüb keçən A.Mütəllibovun namizədliyi üstündə dayanıldı. Artıq planın həyata keçirilməsi üçün hər şey hazır idi. İndi isə imperiya ordusunu Bakıya yeritmək üçün, Azərbaycan xalqının azadlıq və müstəqillik uğrunda apardığı mübarizəni qan dəryasında boğmaq üçün bir bəhanə lazım idi. Bu bəhanə isə elə hazırlanmalı idi ki, gələcəkdə imperiya beynəlxalq təşkilatları qarşısında hüquqi cəhətdən özünə bəraət qazandıra bilsin, "vəhşi azərbaycanlı" obrazı yaradılsın, qonşu respublikalar arasında qanlı münaqişə daha da qızıqdırılsın. Belə işlərdə çoxillik təcrübəsi olan SSRİ "KQB"-si və imperiya siyasətçiləri hazırladıqları ssenarini həyata keçirmək üçün çox da çətin çəkmədilər. Namə'lum adamlar tərəfindən 1990-cı ilin yanvar ayının əvvəllərində bir neçə günlük fasilələrlə Bakıda sün'i erməni qırğını törətdilər. "Faktlar" şişirdilmiş və məqsədyönlü formada dünya ictimaiyyətinə, beynəlxalq təşkilatlara çatdırıldıqdan sonra Azərbaycana qırmızı ordunun yeridil-

məsinin bir zərurət olması fikrini yaratdılar. Yanvar ayının 19-da artıq bütün hazırlıq işləri başa çatdırıldı. Emisarlar və milli satqınlar məhz həmin gecə xalqın axın-axın meydanlara, küçələrə çıxmasını tə'min etdilər. Faciənin baş verəcəyi haqqında əvvəlcədən mə'lumatı olan xəyanəkar rəhbərlər və meydan qəhrəmanları xalqı xəbərdar etmədilər. Fövqəladə vəziyyət rejimi haqqında Sov.İKP MK-nın Baş katibi M.S.Qorbaçovun yanvarın 19-da imzaladığı fərman isə qırğından sonra e'lan edildi. Bütün bunlar təsadüf yox, mənfur bir planın dəqiq hazırlanmış ssenarisi əsasında baş tutdu. Bundan sonra qeyd etdiyimiz kimi əvvəlcədən hazırlanmış namizəd A.Mütəllibov hakimiyyət başına gətirildi.

... "Əgər Azərbaycana rəhbərlik edən Vəzirov bunuda bilməyib ordunun təyyarəsində respublikadan qaçırsa və qan üstündə hakimiyyətə gəlmiş A.Mütəllibov Azərbaycanın bütün imkanlarından istifadə edib ölkəni ağır vəziyyətdən çıxarmaq əvəzinə özü üçün gizli silahlı dəstələr yaradırsa, özünü qorumağa çalışırsa, demək Azərbaycanı, ərazimizi qorumağa yox, Ermənistanın təcavüzünün qarşısını almağa yox, sadəcə olaraq qeyri-qanuni yolla öz hakimiyyətini qorumağa çalışırsa şübhəsiz ki, başqa nəticə əldə etmək mümkün olmazdı". (H.Əliyev, 6 aprel 1996-cı il ümmuxalq nümayəndələri toplantısındakı yekun çıxışından).

Ancaq onun hakimiyyəti çox çəkmədi. Hadisələrin sonrakı inkişafı A.Mütəllibovun respublika əhalisinin "98,5 faiz səsi ilə müdafiə edilən legitim" hakimiyyətinin devrilməsini zəruri edirdi. Bunu əvvəlcədən düşünən düşmən qüvvələr Lefertovo həbsxanasının məhşur məhbusu, "xalq qəhrəmanı" cəbhəçi R.Qaziyevi A.Mütəllibovun əli ilə artıq müdafiə naziri etmişdilər. İndi isə onun vasitəsi ilə Azərbaycanda öz niy-

yətlərini həyata keçirmək üçün görəcəkləri işləri müvəffəqiyyətlə davam etdirə bilərdilər. Təəssüf ki, A.Mütəllibovdan sonra iqtidara gələn AXC və prezident Əbülfəz Əliyev R.Qaziyevin səlahiyyətlərini daha da artırdı. Bundan sonra A.Mütəllibov, R.Qaziyev sövdələşmələrinə yeni-yeni "qəhrəmanlar" qoşulmağa başladılar ki, bunların içərisində hələ o vaxt Yevlax yun zavodunun direktoru olan S.Hüseynov və mə'lum Əlikram Hüseynov da var idi.

AXC dövrünün hakimiyyət boşluğundan və təcürbəsizliyindən istifadə edən xarici qüvvələr Azərbaycanda öz məqsədlərinə nail olmaq üçün müxtəlif yollar axtardılar. Bu zaman onlar iki klassik üsula istinad edirdilər. Bundan biri siyasəti ayrı-ayrı adamlar üstündə qurmaqla məqsədə çatmaq idisə, başqa birisi açıq güc və zor işlətməklə öz niyyətlərini həyata keçirməkdən ibarət idi. İkinci varianta arxalanmaq o qədər də real deyildi. Çünki Azərbaycanın özünün gücə qarşı duruş gətirməyə kifayət qədər potensial imkanları var idi ki, bunu nəzərə almaq olmazdı. Başqa bir tərəfdən isə beynəlxalq qanunlar və dünya ictimaiyyəti bu üsulu rədd edirdi. Deməli, birinci variant daha asan və real idi. Bunu həyata keçirmək üçün mövcud namizədlərdən biri S.Hüseynov idi. General Şerbakla anlaşmadan sonra artıq qətiaddımlar atmaq olardı.

Təəssüf ki, həmin vaxt hakimiyyətdə olan AXC-Müsavat cütünü cəmiyyətdə baş verən bu və ya bunun kimi hadisələrə nəzarət edə bilmirdilər. Sözsüz ki, əks tərəf bunu nəzərə almışdı. İqtidarın cinayətkarcasına məs'ulyyətsizliyindən və sərişstəsizliyindən məharətlə istifadə edən düşmən qüvvələr başladıkları böyük oyun üçün S.Hüseynovun çox kiçik adam olduğunu nəzərə alaraq onu müəyyən vəzifə kürsüsünə əyləşdirmək üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirməyə başladılar və tezliklə buna nail oldular. Beləlik-

lə, S.Hüseynov mə'lum vəzifələrə gəlib çatdı. Artıq cəmiyyətdə formalaşdırılmış xalq qəhrəmanı imici (Əbülfəz Əliyev hökuməti S.Hüseynova Milli Qəhrəman adı verməklə bunu rəsmiləşdirdi) və vəzifə səlahiyyəti ona öz mənfur planını həyata keçirmək üçün imkan verirdi. Həmin ssenariyə görə Azərbaycan Ayaz Mütəllibov, Rəhim Qaziyev, Əlikram Hüseynov, Surət Hüseynov və ermənilər (!) arasında bölüşdürülür, sonra konfederasiya əsasında yenidən federativ respublika yaradılırdı. AXC-Müsavat hakimiyyəti bunun qarşısını almaqda aciz idi. Məhz ona görə də Ə.Əliyev Heydər Əliyevi tə'kidlə Bakıya də'vət edirdi.

... "Demək mənə tələ qurmaq istəyirləmiş ki, Surət Hüseynovla, Rəhim Qaziyevlə, Əlikram Hüseynovla üz-üzə qoysunlar ki, onlarla vuruşum, onlar mənimlə vuruşsunlar, mən də aradan çıxım, bəlkə sonra yenidən hakimiyyətə gələ bil-sinlər. Bəlkə belə fikirləri varmış, nə bilim. Yoxsa nə üçün hərəsi bir tərəfə qaçdı? Bir hissəsi vəzi-fəsini dondurdu, bir hissəsi qaçdı, fərarilik etdi. Mən meydanda tək qaldım".

(Heydər Əliyev, 6 aprel 1996-cı il ümmuxalq nümayəndələri toplantısındaki yekun çıxışından)

Sözsüz ki, xalqımızın taleyinin həll olunduğu belə məqamda H.Əliyev bu proseslərdən kənarda qala bilməzdi. Büməqsədlə də hadisələri cilovlamaq, onun istiqamətini dəyişmək, respublikamızı bəladan qurtarmaq üçün o, fəal surətdə həmin proseslərə müdaxilə etdi. Əlbəttə, bir neçə xarici dövlətin dəstəklədiyi və kifayət qədər daxili qüvvənin müdafiə etdiyi bu planı pozmaq çox çətin idi. Lakin Heydər Əliyev müdrikliyi və qüdrəti buna nail ola bildi.

“Əgər 1992-ci ildə hakimiyyətə gəlmiş Xalq Cəbhəsi həqiqətən xalqın cəbhəsi idisə, nə üçün 1993-cü ilin may-iyun aylarında xalq onu müdafiə etmədi? Deməli onlar bir il müddətində xalqın inamını itirdilər və hesab edirəm ki, artıq Xalq Cəbhəsi adını daşımaq hüququnu da itiriblər”.

(Heydər Əliyev, 6 aprel 1996-cı il ümumxalq nümayəndələri toplantısındakı yekun çıxışından).

Birinci mərhələ xalqımızın xeyrinə həll edildi. Bununla belə Heydər Əliyev növbəti qəti addımları atmağa tələsmədi. Çünki hələ xalqın bir hissəsinin Surət Hüseynovu qəhrəman kimi qəbul etdiyini, orduda onun möhkəm dayaaqlarının olduğunu və xarici himayədarlarının güclü mühafizə qrupu tərəfindən qorunduğunu bildirdi. S.Hüseynov beləsindən yaxa qurtarmaq üçün aşağıdakı tədbirləri görmək zəruri idi. Onun haqqında formalaşmış “şanlı qəhrəman” imicini dəyişmək, arxasında duran silahlı qüvvələri zərərsizləşdirmək, himayə edildiyi dövlətin mövqelərini neytrallaşdırmaq və xalqa onun kim olduğunu açıb göstərmək. Heydər Əliyev bunların hamısını uğurla həyata keçirə bildi. Əvvəla hərbi qüvvələr zərərsizləşdirildi, sonra xarici müdafiə zəiflədildi və ictimaiyyətə həqiqətin çatdırılması üçün müəyyən izahat işi aparıldı. Nəhayət, Talış-Muğan məsələsi ilə bağlı olaraq öz sərsəm dostu Əlikram Hübətovla görüşmək üçün Lənkərana gedən keçmiş baş nazir Surət Hüseyno Ə.Hübətovun hərəkətlərinin ox əhəmiyyətli, lakin bir qədər tələsik atılmış addım kimi qiymətləndirərək, dostuna erkən bir eyhamla “sən gerek mənim vaxtında belə hərəkət etməzdin”, deməklə əslində özünün kim olduğunu faş etdi. Respublika prezidenti Heydər Əliyevin gərgin fəaliyyəti və ciddi səyləri nə-

ticəsində, xalqın öz prezidentini dəstəkləməsi sayəsində Talış-Muğan məsələsi də həll edildi. Lakin hələ Azərbaycanı qabaqda 1994-cü il oktyabr və 1995-ci il mart hadisələri gözləyirdi. Yuxarıda söylədiklərimizdən göründüyü kimi 1991-ci ildən başlayaraq Azərbaycanda hakimiyyət uğrunda silahlı mübarizə gedir, güclülər gücsüzlərə qalib gəlirdi. Baş kreslonu ələ keçirən hər bir şəxs və onun ətrafındakılar vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə edərək, ölkəni soyub tala-yırdılar. Respublikada demokratiya adı altında əsl anarxiya hökm sürür, bütün bunların mə'nəvi-psixoloji tə'sirləri bə'zi adamların qəlbində “balaca padşahlıq” ehtiraslarını alovlandırırdı. Belə vəziyyətdə xaricdən uzanan nəhəng bir əl də bu iddiada olanları himayə edir, onlar üçün möhkəm maddi baza yaradır, həm də ideoloji rəhbərlik edirdi. Nəticədə mə'nəviyyatı pozulmuş bu cür insanlar cinayətlərinin müqabilində cəzasız qalacaqlarına inanaraq, istənilən addımı atmağa hazır olurdular.

...“O vaxt Azərbaycan cəmiyyətinə düşmüş həmin yoluxucu xəstəlik - xalqı, ölkəni idarə etmək üçün yox, öz şəxsi məqsədlərinə nail olmaq, şəxsi imtiyazlar əldə etmək üçün hakimiyyət, vəzifə hərisliyi Azərbaycanı belə ağır vəziyyətə gətirib çıxardı”.

(Heydər Əliyev, 6 aprel 1996-cı il ümumxalq nümayəndələri toplantısındakı yekun çıxışından). Belə qüvvələrdən birinə də XTPD rəhbəri R.Cavadov rəhbərlik edirdi. Oktyabr hadisələrinə qədər bu dəstənin ayrı-ayrı üzvləri onlarla cinayət törətmiş, soyğunçuluqla, qərtlə məşğul olmuş, neçə-neçə namuslu ailəni faciələrə düçar etmişdilər. Özündə kifayət qədər güc hiss edən Cavadov qardaşlarını artıq nə qazandıqları milyonlar, nə şəhərin müxtəlif yerlərində əldə etdikləri dəbdəbəli mənzillər qane etmirdi. İş o yerə

gəlib çatmışdır ki, yuxarıda dediyimiz mə'nəvi psixoloji amillər Rövşən Cavadovu prezident kreslosunun sahibi olmaq arzusuna salmışdı. Təəssüf ki, onun kimi düşünən bir neçə qrup var idi və bunların hamısı H.Əliyevə qarşı birləşməyi qarşılarına məqsəd qoymuşdular. Məqsədlərinə çatmaq üçün 1994-cü ilin 3 oktyabrında həmin qüvvələr hərəkətə gələrək dövlət çevrilişi etməyə cəhd göstərdilər. Lakin onların bu planı baş tutmadı. Xalqın ölkə prezidentinin ətrafında sıx birləşməsi onların mənfur niyyətlərinin həyata keçməsinə mane oldu. Həmin hadisələrdən sonra bə'zi xüsusi təhlükəli adamlar məs'ul vəzifələrdən uzaqlaşdırıldılar. Bundan sonra nisbi sabitlik yaransa da, buzahiri xarakter daşıyırdı.

1995-ci ilin mart ayının 16-da yeni bir dövlət çevrilişinə cəhd edildi. Bu qiyam əslində 1994-cü il oktyabr hadisələrinin məntiqi davamı idi. Çünki istər oktyabr, istərsə də mart hadisələri eynibir mərkəzdən idarə olunmaqla yanaşı, nəticə e'tibarı ilə həm də eyni məqsədə xidmət edirdi.

Belə ki, xarici qüvvələrin diqtəsi və göstərişilə hərəkət edən qruplar üzərlərinə götürdükleri öhdəçiliyi ya yerinə yetirməli, ya da həyatları hesabına cavab verməli idilər. Ona görə də başladıkları oyunu axıra qədər oynamağa, irəliyə doğru qəti addımlar atmağa məcbur edilirdilər. Təəssüf edilməli haldır ki, bu qarşıdurmada da artıq dəfələrlə sınaqdan müvəffəqiyyətlə çıxmış region təəssübkeşliyi kartı oynanılmışdır. Bu isə ictimai fikri dolandırır, günahsız və sadəlövh insanları da mənfur xəyanətə qoşulmağa sövq edirdi. Bundan başqa 6 aprel Ümumxalq Toplantısında hüquq mühafizə orqanları rəhbərlərinin verdikləri mə'lumata əsasən həmin xəyanətə respublikamızda fəaliyyət göstərən AXCP və Müsavat partiyalarının bə'zi liderləri də qoşularaq, ideoloji rəhbərliyi öz üzərlərinə

götürmüşdülər. Təəccüb və təəssüf doğuran bir amil də o idi ki, bu vaxtadək barışmaz mövqedə olan bə'zi siyasi qüvvələr mövcud iqtidarı devirmək, ölkə prezidentini fiziki cəhətdən məhv etmək məsələsində əlbir olmuşdular. Onların məqsədi hakimiyyəti zorakı yolla ələ keçirdikdən sonra Dövlət Şurası yaratmaq, Şuraya bütün eks-prezidentləri də'vət etmək, "demokrat" Əbülfəz Əliyevi isə şuraya sədr seçmək idi. Əbülfəz Əliyev də bir gizli məşvərət zamanı hətta keçmiş baş nazir Surət Hüseynovun da şuraya salınmasını istəmişdi.

Nəhayət iş o yerə gəlib çatdı ki, silahlı toqquşma qaçılmaz oldu. Axı rəhbərlik tərəfindən vaxtında görülmüş profilaktik tədbirlər nəticəsində qiyamçılara sadə təəssübkeşlik hissləri və kor-koranə qoşulmuş adamların əksəriyyəti son anda cinayətdən sapdırıldı. Nəticədə, dövlət çevrilişinin qarşısı uğurla və minimum itki ilə alındı.

Cinayətkarların bir qismi cəzalandırıldı, bir qismi isə öz siyasi himayədarlarının yanına qaçdı. Yalnız bundan sonra ölkədə daxili sabitlik bərqərar edildi. Bununla belə müxtəlif ölkələrdə sığınacaq tapmış ayrı-ayrı cinayətkarlar öz alçaq niyyətlərindən əl çəkmək istəmir, respublika prezidentinə qarşı terror aktları həyata keçirməyə cəhd göstərirlər.

"Əgər mənı öldürmək üçün dəfələrlə cəhd göstərən adamlar öldürə bilməyiblərsə, hətta təy-yarəni belə vurub məndən savayı təxminən 80 nəfəri öldürməyə cəhd göstərərək öz çirkin niyyətlərinə nail olmağa çalışan adamlar buna nail ola bilməyiblərsə, körpünü partladıb tək mni yox, Ukrayna prezidentini də həlak etmək üçün cəhd göstərərək, buna nail ola bilməyiblərsə, güman edirəm ki, bundan sonra heç bir şeyə nail ola bilməzlər".

(Heydər Əliyev, 6 aprel 1996-cı il ümumxalq nümayəndələrinin toplantısındakı yekun çıxışından).

Əlbəttə, onlar yaxalanaraq öz cəzalarına çatacaqlar. Ancaq bu gün adamları başqa bir problem daha çox narahat edir. Bu respublikanın hüquq mühafizə orqanları tərəfindən 1995-ci il mart çevrilişi zamanı qiyamçılara ideoloji rəhbərlik edən, onlarla əlbir fəaliyyət göstərən ayrı-ayrı adamların və siyasi qrupların hələ də cinayət məs'uliyyətinə cəlb edilməməsidir.

Aprel ayının 6-da keçirilən ümumxalq toplantısındakı çıxılardan mə'lum oldu ki, bə'zi müxalifət liderlərinin dövləti cinayətdə birbaşa əli olmuşdur. Ona görə də respublika prokuroru şübhəli siyasi təşkilatların fəaliyyətinin təftişi haqqında göstəriş verməli, istintaq işi başa çatana qədər onlar xüsusi nəzarət altında saxlanılmalıdırlar.

"...Əminəmki, 1994-cü ilin otyabr hadisələrində, həm mart hadisələrində, həm də sonrakı hadisələrdə yayınmış, qaçmış, gizlənmiş cinayətkarlar yaxalanacaq, tutulacaq, cinayət məs'uliyyətinə cəlb olunacaqlar və məhkəmə onların haqqında öz sözünü deyəcəkdir. Güman edirəm ki, artıq bunlara son qoyulacaqdır".

(Heydər Əliyev, 6 aprel 1996-cı il ümumxalq nümayəndələri toplantısındakı yekun çıxışından).

Nəhayət, hadisələrə ümumiləşdirilmiş qiymət verməyə çalışsaq, bunları 1988-ci ildən 1993-cü ilə qədər olan dövrdə baş verən ictimai-siyasi proseslərin, hakimiyyət boşluğunun, cəzasızlığın nəticəsindən doğan anarxiya meyillərinin təntənəsi kimi qiymətləndirmək olar.

*"Səs" qəzeti,
24 aprel 1996-cı il*

İCTİMAİ-SİYASİ TƏFƏKKÜRÜN FORMALAŞMASINDA DİNİN ROLU

"Əgər hər hansı ölkənin xalqı öz hüquqlarını anlayıb və onları qoruya bilsə o zaman ən kiçik dövlət belə ən böyük məmləkət qədər güclü olur".

Heydər Əliyev

Son illərdə Azərbaycan gerçəkliyində baş verən ictimai-siyasi prosesləri təhlil etmək istərkən inqilabi "yenidənqurma" ilə birlikdə həyatımızda canlanmağa başlayan din faktoruna da müraciət etmək zorunda qaldığını görürsən. Bu gün din cəmiyyətimizin ayrılmaz hissəsi kimi müxtəlif mərasimlərdə, məişətimizdə, həyatımızda həmişə bizimlədir. Hətta belə söyləmək də mümkündür ki, istər yaşlı və istərsə gənc nəsillərimiz, ziyalılarımız, alimlərimiz, şairlərimiz, sənətkarlarımız, lap elə biznesmenlərimiz və siyasətçilərimiz də mə'lum dinin daşıyıcıları olduqlarına görə ürəklərində, beyinlərində, duyğularında və s. daima dinlə ünsiyyətdədirlər. Əlbəttə eyni mənzərə cəmiyyətimizin hər bir zümərəsinə və hər bir üzvünə də aid olduğuna görə Azərbaycan ictimai-siyasi fikrinin formalaşmasında din faktorunun nə qədər böyük rol oynadığını aydın görmək mümkündür. Sözsüz ki, cəmiyyətin idarə edilməsində söylədiyimiz ictimai-siyasi şüurun əhəmiyyəti kifayət qədərdir. Başqa sözlə idarəetmə strukturlarında rəhbərlik edən şəxs və yaxud hansısa siyasi lider vəzifəsini icra edərkən müəyyən müstəqil və ya yarımmüstəqil icra sərbəstliyinə malikdirlər. Yə'ni o, müxtəlif qərarlar qəbul etməklə, müəyyən addımlar atmaqda sərbəstdir. Həmin qərarların qəbul edilməsi, onun necəliyi isə şəxsin malik olduğu təfəkkürün, düşüncə tərzinin, şüurun səviyyəsindən

asıldır. Təkrar da olsa bir daha qeyd edək ki, həmin şüurun formalaşmasında din amili də mühüm rol oynamışdır. Bu isə belə düşünməyə əsas verir ki, cəmiyyətin idarə edilməsində və ya cəmiyyətdə idarəetmənin hər hansı yeni modelinin yaradılmasında din və onun tə'siri altında formalaşmış ictimai-siyasi təfəkkürün rolu danılmazdır.

Belə olduqda ölkəmizdə baş verən ictimai-siyasi proseslərin istiqamətlənməsində və hansı sonluqla nəticələnməsində dini tə'sirlərin oynadığı rola nəzər almaq maraqlıdır.

1988-ci ildən başlayan fəal ictimai-siyasi hərəkət dövrü sonrakı illərdə getdikcə zəifləməyə başladı. Ümumiyyətlə, respublikamızda xalq hərəkəti tarixini iki dövrə bölmək mümkündür. Birinci dövr 1988-ci ildən 1991-ci ilə qədər, ikinci dövr isə 1991-ci ildən 1993-cü ilə qədər olan dövrdür. Bu bölgüdə birinci dövr hərəkətin daha fəal dövrü kimi qiymətləndirilməlidir. Belə ki, 1988-91-ci illərdə baş verən hər hansı bir hadisəyə dərhal əks reaksiya verilir, hərəkətdə müştəşəkillik hiss edilirdi. Bunu bir neçə səbəblə izah etmək olar.

Birinci: bütün müttəfiq respublikalarda belə aktiv ictimai-siyasi proseslərin bu və ya digər formada baş tutmasında mərkəzin maraqlı olması və onların təşkil olunmasına şüurlu münbit şərait yaradılması;

İkinci: Sovet dövrünün və tərbiyəsinin öyrətdiyi, təbliğ etdiyi vətənpərvərliyin mövcudluğu, hələ aşınmağa macal tapmamış yüksək mə'nəviyyətin olması;

Üçüncü: dinlə 70 illik "ayrılığın" xidmətlərindən ən böyüyü hesab ediləcək dini mistikadan uzaqlığımız, hər hansı bir problemin həlli üçün "Allah"a deyil, özümüzə üz tutmağımız.

Hələlik göstərdiyimiz səbəblərlə kifayətlənib mövzumuza uyğun olaraq dinlə bağlı fikirləriizi şərh

etməyə çalışaq. Səbəb kimi qəbul etdiyimiz ikinci və üçüncü müddəalar dinlə bilavasitə bağlıdır. Sonrakı dövrlərdə respublikamızda vətəndaş fəallığının get-gedə aşağı düşməsi də dini faktorla izah edilə bilər. Belə ki, həmin dövr elə bir dövr idi ki, cəmiyyətimizdə, iqtisadiyyatımızda, psixologiyamızda, ruhumuzda bir tənəzzül baş verirdi. Tənəzzülə uğrayan bu qədər dəyərlərin əvəzində isə bizə müstəqillik, demokratiya və din azadlığı təqdim edilirdi. Təəssüf ki, təqdim olunan dəyərlərdən sonuncu ikisi (daha doğrusu elə üçü də) Azərbaycan ictimai şüurunda həqiqi anlamında qəbul edilmirdi və mə'lum səbəblər üzündən edilə də bilməzdio Həmin vaxt respublikamızda müəyyən dəyərlər istisna olmaqla çox hallarda demokratiya anarxiya, din isə mövhumat və mistika kimi başa düşülürdü. Ona görə də nəticədə Azərbaycan qazanmaq əvəzinə, itirməyə doğru gedirdi (Müstəqillik və demokratiya məsələlərinin təhlilinə toxunmadan keçirik). Nəhayət həmin illərdən cəmiyyətin üstünü almağa başlayan mövhumat, fatalizm və mistika yaşlı nəslin yaddaşlarında qalan və gənclərə nağıllarımız, folklorumuzdakı personajlar vasitəsilə çatdırılan din, onun haqqında mö'cüzələr, Allah xofu ilə birləşərək elə bu formada da cəmiyyətin şüurunda bərkiməyə başladı. Həqiqi islami dəyərlərin, dini fəlsəfənin, yetmiş illik fasilədən sonra bu cür qayıdışı bizi dinimizə nəinki yaxınlaşdırdı, əksinə ondan uzaqlaşdırdı. Bu prosesdən sonra şüur və hərəkətlərimiz kor-koranə Allahın iradəsinə tabe edildi. Daxilimizdə gizlənən "zahidlik" potensialı qabarıq surətdə özünü büruzə verdi. Əllərimizi əllərimizin üstünə qoyub "Allah buyuzlu qoçun qisasını buyuzsuzda qoymaz"- deyə Allahdan kömək gözləməyə başladırıq. "Allah qadırdır, öz müsəlman bəndəsini darda qoymaz", kimi düşüncələrlə ətalətə qapıldıq. Bundan sonra cəmiyyətimiz-

də mövhumatın və mistikanın gətirdiyi ətələtin təntənəsi dövrü başladı. Müxtəlif missionerlərin rəhbərliyi ilə mövhumata qapılanlarımız hər şeyi unudaraq (hətta öz milliyyətini belə) yalnız "Allahla olmağa" üstünlük verdilər. Bununla da özünü mö'min bəndə hesab edərək milli varlığından və ictimai-siyasi həyatdan uzaqlaşdırılmağa doğru istiqamətləndirildilər. Beləliklə, cəmiyyətimizdə vətəndaş fəallığı qat-qat aşağı düşməyə başladı ki, bu da sonrakı hadisələrin müxtəlif adamlar tərəfindən asanlıqla idarə edilməsinə, laqeydliyə və nəhayət, nəticə e'tibarı ilə sonrakı bəlaların başımıza gəlməsinə səbəb oldu.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
24 avqust 1996-cı il, № 48*

İCTİMAİ-SİYASİ TƏFƏKKÜRÜN FORMALAŞMASINDA DİNİN ROLU

(II məqalə)

İyirminci əsrin sonunda bizə verilən yeni "din azadlığı" heç bir müqavimətə rast gəlmədən həyatımızın və şüurumuzun dərinliklərinə nüfuz etməyə başladı. Sırasıyla vətəndaşdan tutmuş, alimlərimizə, ziyalılarıma, hətta ateistlərimizə qədər hamı eyni məmnuniyyətlə getdikcə daha sür'ətlə cəmiyyəti soran mövhumatı seyr etməklə işlərini bitmiş hesab etdilər. Müxtəlif ölkələrin missionerləri isə bu maymaqlıqdan yetərincə istifadə edərək, ölkəmizdə din təbliğatı pərdəsi altında əslində mənsub olduqları ölkənin milli ideologiyasının daşıyıcılarına çevrilməyi bacardılar. Halbuki respublikamızda olan intellektual potensial nəinki dinin mövhumat və cəhəllərini tənqid etməyə, hətta onun yüksək ictimai-fəlsəfi dəyərlərini, mütərəqqi ideologiyasını lazımı səviyyədə təbliğ və cəmiyyətə təqdim etməyə qadir idi. Təəssüflər olsun ki, burada da laqeydliyimiz bizə mane oldu. Nədənə bütən sahələrdə olduğu kimi, bu məsələdə də daha çox susmağa üstünlük verdik.

Sonuncu yüzilliklərdə demək olar ki, yalnız müqəddəs kitaba təfsir və tərif yazmaqla işini bitmiş hesab edən müsəlman alim və üləmaları kimi, bizim alimlərimiz də yeri düşdükcə dinin yüksəkdəyərlərindən, onun əxlaq normaları və humanistliyindən danışmaqla vəzifələrini bitmiş hesab etdilər. Dinlə "al-ver" edən mollalar, axundlar, vaxtaşırı zühur edən və mö'cüzələr göstərən, özlərini, hətta "imam" adlandırmaqdan belə çəkinməyən fırıldaqçılar isə heç bir müqavimətə rast gəlmədən fəaliyyətlərini daha da artırmaqdan, xalq arasında nüfuzqazanma yarışına gir-

məkdən belə çəkinmədilər. Nəticədə sabahkı faciələrimizi şərtləndirən bu günün acı gerçəkləri ilə üzləşməli olduq.

Sözsüz ki, dinin dərk edilməsi üçün şüur (əql) əsl me'yar kimi qəbul edilməlidir. Məhz dinə kor-koranə deyil, şüurlu inama, şüurlu münasibətə istinad edən mö'təzillər (bu təlimin əsasını qoymuş Vasil ibn Əta 748-ci ildə vəfat etmişdir) təkallahlıq ideyasını hər cür xalq ünsürlərindən azad etməyi bacardılar. Onların təliminin əsasında aşağıdakı prinsip başlıca yer tuturdu. "İnsan Allahın müdaxiləsi olmadan öz hərəkətlərinin yaradıcısıdır".

Səkkizinci əsrdə söylənilmiş bu möhtəşəm fikrə iyirminci əsrin sonunda belə mübahisəyə girişmək istəyənlərin tapılacağı şübhəsizdir. Ancaq Ü||| əsrin ziyalısının, filosofunun mövqeyi aydın və dəqiq, fikri cəsarətlidir.

Bəs XX əsrin ziyalısının mövqeyi, cəsarəti nədən ibarətdir? Bu gün molların nağılvari dini moizələrini dinləyib və qəbul etməkdən başqa "çarəsi olmayan" ictimai fikir yönəldicilərindən fərqli olaraq həmin dövrdə mö'təzillər mö'minlərlə daha bir ciddi məsələ bə-rəsində mübahisəyə girişdilər. Bu, xeyir və şərə münasibətlə bağlı idi. Mö'minlər xeyir deyilən nə varsa onu Allahın buyurduğunu, şər deyilən nə varsa Allahın qadağan etdiyi olduğunu iddia edirdilər. Mö'təzillər isə belə güman edirdilər ki, Allah tərəfindən deyil, şüur tərəfindən əta edilmiş mütləq xeyir və şər vardır. İlahi ədalət anlayışına mö'təzillər belə yanaşırdılar. Həmin dövrdə Allahın özü haqqında təsəvvürlərlə əlaqədar olan bə'zi ixtilaflara, fikir müxtəlifliyinə də toxunmaq yerinə düşərdi. Bu mübahisənin obyektiv antropomorfizmlə (Allahı insan şəklində təsəvvür etmək) bağlı idi. Rəasionalistlər mö'min ilahiyyətçilərin bu fikrinin (Allahın vücudunun insanla müqayisəsi)

qəti əleyhinə çıxırdılar. Bunun əksinə olaraq mö'təzillər (rəasionalistlər) Allahı xalis ruh hesab edir, ilahi atributları rədd edərək bildirirdilər ki, bu atributlar vahid Allah ideyasının əhəmiyyətini azaldıb və çoxallahlığa gətirib çıxarır. Mö'minlər (mövhumatçılar) isə e'tiraz edərək bildirirdilər ki, atributların inkar edilməsi Allah anlayışını yoxsullaşdırmağa bərabərdir. Fikirləri şərh etmədən yenə bu günə qayıdaq. Ü||| əsrdə ictimai-fəlsəfi şüurun mübahisə səviyyəsi və obyektinə nə qədər cəsarətli və dolğundur. Bəs görəsən bu gün gecə yuxu görüb, səhər filan yerdə toyuq hininə bənzər günbəz yapıb, oranı müqəddəs yer adlandıran fırladaqçılar Allahsızlıq ideologiyasına deyil, nəyə xidmət edirlər? Babasının cəddini müqəddəsəşdirib və ya el-obaya hələ sağkən ətəyini öpdürməyə çalışan üz-dənirəq "hacılar", Allahın təklyinə şərik çıxmayıb, nə edirlər?! Bəs bu rəzalətə ilahiyyətçilərimiz necə dö-zürlər? Axı, söylədiyimiz "yuxu mö'cüzələri" nağılbaz molların moizələri, "hacıların" gülünc iddiaları onsuz da çaşqınlıq içərisində vurnuxan ictimai fikrə, dini ideologiyanın sağlam əsaslarla formalaşmasına ağır zərbələr vurur.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
31 avqust 1996-cı il, № 49*

XƏZƏR NEFTİ VƏ RUSIYA

Son günlərdə strateji neftin nəqli ilə bağlı müzakirələr yenidən ictimaiyyətin diqqətini özünə cəlb etməyə başlamışdır. Hələ əsrin müqaviləsi imzalandıqdan dərhal sonra əsas neft kəmərinin marşrutu bir sıra dövlətlərin xüsusi maraq dairəsinə daxil edilmişdir. Əgər ilk vaxtlar cəmi iki variant nəzərdə tutulurdusa, sonra getdikcə variantların sayı artmağa və bu istiqamətdə müxtəlif mülahizələr ortaya çıxmağa başladı. Hazırda gerçəkləşməsi mümkün olan iki əsas variant mütəxəssislər tərəfindən öyrənilir. Bunlardan biri Bakı-Novorossiysk, digəri isə Bakı-Ceyhan marşrutudur. Şübhəsiz ki, neftin ikinci marşrutla nəql edilməsi Rusiya tərəfindən müdafiə edilmir və ümumiyyətlə bu dövlətin xarici siyasət kursunda neft və Qafqaz siyasəti mühüm əhəmiyyət kəsb edən amillərdən biri hesab olunur. Məhz elə buna görə də Rusiya ən müxtəlif vasitələrlə Qafqazda mövqelərini möhkəmlətməyə, onun təbii sərvətlərinə nəzarət etməyə çalışır. İndiyəcən baş vermiş proseslər birmə'nalı şəkildə belə deməyə imkan verir ki, şimal qonşumuz həmişə Azərbaycanla müxtəlif təzyiqlər və zor dili ilə danışmağa cəhd göstərir. Ancaq bununla belə regionda bu vasitə ilə istədiyinə tam nail ola bilməyib. Həmin üsulla indikindən daha artıq nəyəsə nail olmağın mümkünsüzlüyünü dərk edən müxtəlif siyasi liderlər öz dövlətini belə mövqedən çəkəndirməyə çalışırlar. Heç də təsadüfi deyil ki, son zamanlar Rusiyanın Qafqaz siyasətinə yenidən baxmasının zəruriliyi ən yüksək səviyyələrdə müzakirə edilir. Təqdirəlayiq haldır ki, öz dövlətinin mə'lum regionla bağlı siyasətindən rahatsız olanlardan biri də Rusiya Dövlət Dumasının müdafiə məsələləri üzrə komitəsinin sədri Lev Roxlin-dir. Dövlət Duması üçün "milli təhlükəsizlik və mü-

dafiə haqqında" mə'ruzə hazırlayan L.Roxlin bir sıra mühüm məsələlərə toxunub. O, Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra Qərb və ABŞ-in postsovet məkanındakı həyatı iqtisadi maraqlarından danışib. Xəzər məsələsinə toxunarkən müdafiə komitəsinin sədri onun "nə-həng təbii qaynaqlar yatağı" olduğunu bildirib. Sonra ABŞ-in Azərbaycanı özünün milli mənafeələrinin maraq zonası e'lan etməsindən narahatlığını bildirib. İlk dəfə haqlı olaraq Rusiya-Azərbaycan münasibətlərinin arzu edilən səviyyədə olmadığı üçün öz dövlətini günahkar hesab edib. O, Rusiyanın xarici siyasətini tənqid edərək həmin regionun okeanın o tayında yerləşən ABŞ-la müttəfiqlik yaratma cəhdlərini Rusiya xarici siyasətinin uğursuzluğu kimi qiymətləndirib. L.Roxlin deyib: "Azərbaycana milyardlarla dollar sərmayə qoyulan kimi burada yeni hərbi bazaların da yerləşdirilməsi istisna olunmur. Axı amerikalılar bizdən fəqli olaraq öz vətəndaşlarını qoruya bilir".

Əlbəttə, Roxlin cənablarının bu fikri həddindən artıq mübaliğəlidir və belə iddialar edib əndişələnmək yersizdir. Lakin əgər Rusiyada özlərinə əlavə problemlər yaratmaq istəmirəlsə başqalarının da hüquq və ləyaqətinə hörmətlə yanaşmağın vacibliyini dərk etmələri lazımdır. L.Roxlin də sonda belə qənaətə gələrək fikrini aşağıdakı kimi açıqlayıb: " Öz ətrafında düşmənlər yaratmaq olduqca gərəksiz işdir. Zənnimcə, bununla biryolluq qurtarmaq lazımdır". Doğrudan da, Rusiya Dövlət Duması müdafiə komitəsi sədrinin e'tiraf etdiyi kimi, bə'zən bu dövlət hətta öz milli maraqlarının belə əleyhinə gedərək məhz "öz ətrafında düşmənlər yaratmaq"la məşğul olur. Buna isə səbəb dövlət aparatında hələ də imperialist şüurun daşıyıcıları olan yüksək çinli mə'murların oturması və ayrı-ayrı qrupların həmin "düşməncilikdən" qazandıqları milyonlardır. Əlbəttə, düşməncilik varsa, cəbhə var, dö-

yüş var və silah alveri var. Bu cür siyasət isə hazırda dünya ictimaiyyəti tərəfindən əsla qəbul edilmir. Eyni zamanda, yeni yaranmış müstəqil dövlətlər də belə davranışı qəbul etməyərək ona qarşı müqavimət göstərməyə çalışırlar. Elə bu səbəbdən də Rusiya "ikinci dərəcəli" saydığı ölkələrlə münasibətləri sivil yollarla, beynəlxalq hüquqda göstərilən normalara uyğun qurarsa, daha çox mənfəət əldə edə bilər. Və hamı üçün dost bir ölkəyə çevrilər. Bir mə'lumatlı mənbənin bildirdiyinə görə, Rusiyanın Qafqaz regionunda neftə nəzarət etməsi üçün törətdiyi təxribatlara xərc-lədiyi maddi vəsait "Lukoil" şirkətinin Xəzər neftindən əldə edəcəyi gəlirdən qat-qat çoxdur.

Qeyd etmək vacibdir ki, Şimal qonşumuza əsrin müqaviləsindən onsuz da pay düşəcəkdə. Əgər bu dövlət mə'lum münasibətdə Azərbaycana bir azca dəstək versə idi, onun payı adevkat olaraq xeyli arta bilərdi. Lakin belə olmadı və nəticədə hər iki tərəf qə-dər maddi, mə'nəvi zərər çəkdi. Bundan isə Qafqaz-da və Rusiyada fəaliyyət göstərən "silah-sursat" mafi-yası maksimum bəhrələndi. Beləliklə, dövlətlərin milli maraqları mafiyanın maraqlarına qurban verildi.

Nəhayət, yekun olaraq belə bir qənaət ifadə et-mək olar ki, strateji neftin nəqli ilə bağlı Rusiya dövlə-tinni göstərə biləcəyi təzyiq ehtimalı sonda yenə onun öz maraqlarının əleyhinə yönəlmiş olacaqdır. Ona görə də bütün məsələlərin səmimi və dostcasına həll edilməsinə cəhd göstərilərsə, daha uğurlu nəti-cələr əldə etmək olar.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
21 dekabr 1996-cı il, № 73*

MİLLİ İDEOLOGİYAMIZIN PRİNSİPLƏRİ HAQQINDA

Azərbaycanın bugünkü həyatı və gələcək taleyi ilə bağlı olan problemlərdən biri də köhnə siyasi sis-temin dağılması ilə cəmiyyətdə yaranan ideoloji və məəvi boşluqdur. Qeyd etmək lazımdır ki, əgər müs-təqilliyimizi əldə etdikdən dərhal sonra ümitsiz bir sonsuzluq var idisə, hazırda vəziyyət xeyli dəyişmiş-dir. Belə ki, köhnə ictimai-siyasi quruluş dağıldıqdan sonra əlbəttə onun ideoloji və mə'nəvi dayaqları da if-lasa uğramış oldu. Həmin siyasi quruluşun illərlə for-malaşdırdığı və tərgiyə etdiyi ictimai şüur, yeni ideolo-giya axtarışına çıxmaq məcburiyyətində qaldı. Həmin dövr istər yeni cəmiyyət modelinin qəbul edilməsi, is-tərsə də milli ideologiya formalarının axtarılması ilə xarakterik idi. Yaranmış bu boşluğun doldurulmasın-da isə müxtəlif cərəyan və meyilləri ümumiləşdirməyə çalışsaq, cəmiyyət quruluşu modeli və milli ideologiya sahəsində aşağıdakı qruplaşmanın meydana çıxdığını söyləyə bilərik.

Milli ideologiyanın axtarışında onların məqbul say-dığı mümkün variantlar türkçülük, milliyyətçilik və bundan törəyən digər qruplar, cəmiyyət quruluşu mo-delində isə demokratik, milli demokratik cərəyanlar və sonrakı digər sosial, liberal, istiqlal və s. demok-ratlar idi. Əslində o zamankı ictimai şüur üçün hər iki nəzəriyyə yad idi və təbii ki, obyektiv qəbul edilə bil-məzdi. Ona görə də yeni nəzəriyyəçilər yalnız keç-mişi tamamilə yaddaşlardan silməklə yeni ideyaların cəmiyyətdə pərvəriş tapa biləcəyini güman edirdilər. Təbii ki, belə yanaşma cəmiyyətin tələblərinə və in-

sanların şüuruna uyğun olmadığı üçün addımbaşı müqavimətlə üzləşir və qəbul olmaz bir hala gəlirdi.

Belə olanda konstruktivlik naminə mövqelərin yaxınlaşdırılması əvəzinə maksimalistlik meyilləri artır, bir-birini inkar formulu aksiomaya çevrilirdi. Söhbət etdiyimiz dövrün aparıcı - siyasi qüvvələri AXCP və ondan törəyən, sonralar siyasi partiyalara çevriləcək digər qruplar, onlara qarşı mübarizə aparan isə keçmiş kommunistlər və ya həmin addan imtina etmiş, lakin söylənilən ideyaların daşıyıcıları olan müxtəlif qüvvələr idi. Göründüyü kimi tərəflər öz maraq çərçivələrinə, dünya görüşlərinə görə əks qütblərdə dayanmışdı. Belə şəraitdə isə nə ümumi milli ideologiyanın yaradılmasından, nə də məqbul bir cəmiyyət strukturunun formalaşdırılmasından söhbət gedə bilərdi. Bütün bunlara baxmayaraq ictimai-siyasi proseslər bir-birini əvəz edir, zaman öz iradəsini diqtə edirdi.

Nəhayət, çox keçmədi, hakimiyyətdə olan bir barışmaz tərəf (1992-ci il fevral və may hadisələri nəzərdə tutulur) öz yerini ikinci tərəfə verməli oldu. Əlbəttə, proseslərin bu formada intişar etməsi, güc və xarici təzyiqlərin vasitəsilə həyata keçirilməsi sonrakı digər hadisələrin də təbii inkişafına mane olacaq münasibətlərin əsasını qoyurdu. Başqa sözlə iqtidar müxalifət münasibətlərində bu günə qədər də yaxa qurtara bilmədiyimiz barışmazlıq prinsipinə əsaslanan siyasi mübarizə formasının şüurlarda kristallaşması baş verdi.

Söylənilən proseslərin təbii nəticəsi əlbəttə, cəmiyyəti ideoloji-mə'nəvi iflasa sürükləyir, idarəetmə və onun strukturlarının yenidən formalaşdırılmasını

mürəkkəbləşdirirdi.

Vətəndaş həmrəyliyi yarada biləcək ideologiya isə yalnız 1993-cü il siyasi dönüşündən sonra səslənməyə başladı. Bu, Yeni Azərbaycan Partiyası və onun lideri Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülən müddəalar oldu. Beləliklə, Azərbaycan üçün məqbul olan aşağıdakı ideoloji prinsiplər ictimai şüurda özünə yer tapmağa başladı: Dövlətçilik, qanunçuluq, şüurlu vətənpərvərlik, milli müstəqillik, konstruktivlik, milli həmrəyliyi, siyasi plüralizm və çoxpartiyalılıq, azərbaycançılıq və nəhayət, demokratik prinsiplər əsasında dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi.

Sadələn prinsiplər cəmiyyətdəki ideoloji boşluğu doldurmağa və cəmiyyət quruluşu haqqında təsəvvürlərə aydınlıq gətirməyə qadir olan əsas tezislərdir. Prinsiplərin doğru olduğunu və respublikamızda tətbiq edilməsinin mümkünlüyünü zaman özü sübut etdi. 1993-cü ildən bu günə qədər olan dövr ərzində söylədiyimiz prinsiplərin əksəriyyəti həyata keçmişdir və cəmiyyət tərəfindən mənisənilərək qəbul edilmişdir. Məsələn, azərbaycançılıq ideologiyası hazırda bütün etnik qrupların və arıcı etnosun maraqlarını ifadə edən başlıca milli həmrəyliyi formuluna çevrilmişdir. Dövlətçilik, qanunçuluq praktik olaraq bərqərar edilmiş, şüurlu vətənpərvərlik hisslərinin formalaşması istiqamətində bir sıra mühüm addımlar atılmışdır. Cəmiyyətin siyasi strukturlaşması siyasi plüralizm və çoxpartiyalılıq əsasında ictimai-siyasi həyatda öz əksini tapmışdır. Bütün bunlar milli-mə'nəvi dirçəlişə səbəb olmuş, demokratik prinsiplər əsasında dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsinin əsasında duran başlıca prinsiplərə çevrilmişdir. Milli ideologiyadan

danışarkən Heydər Əliyev cənablarının söylədiyi - "Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bütün Azərbaycan xalqının milli sərvətidir" fikrini də axtarılan milli ideologiyanın əsasında dura biləcək fundamental bir nəzəriyyə kimi qəbul etmək lazımdır.

Beləliklə hazırda kifayət qədər formallaşmış və bitkin məzmun ifadə edən söylədiyimiz prinsiplər milli ideologiya üçün əsas baza, siyasi plüralizm və cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi, çoxpartiyalılıq və hakimiyyət bölgüsünə əsaslanan idarəetmə isə siyasi strukturlaşmanın aparıcı istiqamətləri olmalıdır.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
8 yanvar 1997-ci il*

20 YANVAR FACİƏSİ XALQIMIZIN AZADLIQ MÜBARİZƏSİNƏ VURULAN ZƏRBƏ İDİ

1990-cı il yanvar ayının 20-si xalqımızın tarixinə qara hərflərlə yazıldı. İllər ayrıcından sonra təkrar bu hadisələri təhlil etdikdə bir daha Sovet İmperiyasının törətdikləri vəhşiliklərə, imperiyanökərlərinin vəzifə ehtiraslarına, "sapı özümüzdən olan baltaların" manqurtluğuna nifrət edir, milli heysiyyətə olmayan "millət qəhrəmanlarının" vicdansızlığına mat qalırsan. Bulanlıq su durulduqdan sonra altında olanlar aydın göründüyü kimi, hər şeyin fəvqündə duran zaman getdikcə bu fəlakəti məqsədyönlü surətdə hazırlayan şər qüvvələrin əməlləri də aydın görünür.

O zamankı ictimai-siyasi proseslərin inkişafı nəticə etibarilə bir çox xalqların tarixinə faciəli səhifələr bəxş etdi. Ancaq ən ağır fəlakət Azərbaycan xalqının bəxtinə düşdü. Bəs doğrudanmı bu faciə qaçılmaz idi? Heç olmasa bir qədər azitki ilə bu bələdan yaxa qurtarmaq mümkün deyildimi? Bu suallara konkret cavab vermək çox çətinidir. Ancaq 1989-cu ilin sonu 1990-cı ilin əvvəllərində keçmiş SSRİ-də və respublikamızda baş verən ictimai-siyasi prosesləri analiz etməklə müəyyən nəticələrə gəlmək mümkündür.

1985-ci ildə M.S.Qorbaçovun təşəbbüsü ilə başlayan yenidənqurma 1989-cu ildə elə bir vəziyyətə gəlib çatmışdı ki, o, SSRİ-nin dağılmasını labüdləşdirdi. Pribaltikada, Gürcüstanda imperiya ordusunun törətdiyi vəhşiliklər keçmiş müttəfiq respublikaları xalqlarının azadlıq eşqini, müstəqillik uğrunda apardıqları mübarizənin qarşısını ala bilmədi. Müqəddəra-

tının öz əllərində olmasını istəyən Azərbaycan xalqı da təbii ki, azadlıq, müstəqillik uğrunda mübarizədə öndə gedənlərdən idi. Xalqımızın müqəddəs arzularından, müstəqil gələcəyindən vahiməyədüşən imperiya qüvvələri və yerli mənəbpərəstlər, əlbəttə, buna qətiyyənlə razı ola bilməzdilər. Ona görə də bir tərəfdən mənəfur qonşuların illərlə ürəkələrində gəzdirdikləri məkrli niyyətlərinin həyata keçməsinə rəvac verən, şovinist ambisiyalarından əl çəkmək istəməyən şəxslər, başqa bir tərəfdən nəyin bahasına olursa olsun, respublikada hakimiyyəti ələ keçirmək, yüksək mənəbə çatmaq niyyətində olan ayrı-ayrı qruplar birləşmə suda balıq tutmağın asan olması məntiqinə əsaslanaraq ölkədə ictimai-siyasi vəziyyəti gərginləşdirməyə çalışırdılar. Beləliklə, durum getdikcə pisləşir, Qarabağ problemi lokal münaqişə çərçivəsindən çıxır, sülhə, dioloqa qayıdılacaq körpülər əvvəlcədən yandırılırdı. Bütün bunlar sovet qonşularının bilavasitə iştirakı və əks cəbhəyə yardımları ilə müşahidə edilirdi. Həmin vaxt geniş vüsət almış xalq hərəkətini idarə edənlərin əksəriyyəti hələlik alovlu vətənpərvər, böyük millətsevər rollarını gələcək vətən xainləri, silli satqınlar idi. Onlar populist çıxışlarla, imperiyanı söymək hədələməklə "böyük cəsarət" nümayiş etdirərək xalqəhrəmanı cildinə girməyi bacarmışdılar. Əslində isə bilavasitə və dolayısı ilə imperiyaya xidmət edən bu adamlar sovet dövlətinin erməni lobbisinə satılmış yüksək çinli rəhbərlərinin Azərbaycanda mənəfur niyyətlərini həyata keçirməsinə zəmin yaratmaqla məşğul idilər. Təəssüf ki, həmin vaxt Azərbaycan ziyallılarının əksəriyyəti xalq hərəkətində fəal iştirak etmir, meydana az-az görünürdülər. Bu isə emisarların öz

planlarını həyata keçirməsini asanlaşdırır, onlara geniş fəaliyyət meydanı açır. O dövrdə dövlət aparatında yüksək vəzifələr tutmuş ayrı-ayrı "rəhbərlərin" başı isə kreslo davasına qarışmışdı. Onların hər biri Moskvanın daha çox rəğbətini qazanmaq üçün ən alçaq işə əl atmağa hazır idilər. Təki məqsədlərinə nail olub respublikada bir nömrəli kreslodə əyləşə bilsinlər. Vəzifə ehtirasları o qədər qızıxmışdı ki, buna görə millətin faciəsinə, yüzlərlə insanın qurban getməsinə belə hazır olanlar var idi. Həmin vaxt Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Ə.Vəzirovun fəaliyyətsizliyi, ölkəni idarə edə bilməməsi, kosmopolit və komsomol şəxsiyyəti, baş verən proseslərin mahiyyətini dərk edə bilməməsi, imperiyaya sədaqəti əslində dövlət aparatını iflic vəziyyətə gətirib çıxarmışdı. Belə mə'nəvi düşkünlük və şəxsi ambisiyaların hökm sürdüyü dövlət aparatı isə xalqı idarə etmək bacarığından çox-çox uzaq idi. İmperiya rəhbərləri isə bütün bu prosesləri diqqətlə izləyir, törədəcəyi vəhşi cinayətdən sonra baş kreslonu kimə həvalə edəcəyini götür-qoy edirdi. Nəhayət, bu çirkin yarışda hamını ötüb keçən A.Mütəllibovun namizədliyi üstündə dayanıldı. Artıq planın həyata keçməsi üçün hər şey hazır idi. İndi isə imperiya ordusunu Azərbaycana yeritmək üçün Azərbaycan xalqının azadlıq və müstəqillik uğrunda apardığı mübarizəsini qan dəryasında boğmaq üçün bir bəhanə lazım idi. Bu bəhanə isə ələ hazırlanmalı idi ki, gələcəkdə imperiya beynəlxalq təşkilatlar qarşısında hüquqi cəhətdən özünə bəraət qazandıra bilsin, məsələnin mahiyyəti başqa formada dünya ictimaiyyətinə təqdim edilsin, vəhşi azərbaycanlı obrazı yaradılsın,

qonşu respublikalar arasında qanlı münaqişə daha da qızıdırılsın. Belə işlərdə çoxillik təcrübəsi olan SSRİ KQP-si və imperiya siyasətçiləri hazırladıqları ssenarini həyata keçirmək üçün çox da çətinlik çəkmədilər. Namə'lum adamlar tərəfindən 1990-cı ilin yanvar ayının əvvəllərində bir neçə günlük fasilələrlə Bakıda sün'i erməni qırğını törətdilər. Faktları şişirdilmiş və məqsədyönlü formada dünya ictimaiyyətinə, beynəlxalq təşkilatlara çatdırıldıqdan sonra Azərbaycana qırmızı ordunun yeridilməsinin bir zərurət olduğu fikrini yaratdılar. Yanvar ayının 19-da artıq bütün hazırlıq işləri başa çatdırıldı. Emisarlar və milli satqınlar məhz həmin gecə xalqın axın-axın meydanlara, küçələrə çıxmasını təmin etdilər. Faciənin baş verəcəyi haqqında əvvəlcədən mə'lumatı olan xəyanətkar rəhbərlər xalqı xəbərdar etmədilər. Həmin gün telestudiyanın enerji bloku partladıldı. Fövqəladə vəziyyət rejimi haqqında Sov.İKP MK-nın Baş katibi M.S.Qorbaçovun fərmanı isə qırğından sonra e'lan edildi. Bütün bunlar təsadüf yox, mənfur bir planın dəqiq hazırlanmış ssenarisi əsasında baş tutdu.

Yanvar ayının 19-dan 20-nə keçən gecə rus-erməni ordu birləşmələri imperiya hərbi maşınının ən yüksək texnika ilə təchiz olunmuşluda Bakıya daxil oldular və amansız qırğın törətdilər. Artıq faciə ilə üz-büz dayandığını başa düşən Azərbaycan xalqı nə geri çəkildi, nə qrxdu, nə də aman dilədi. Ölümün gözüne dik baxdı, vücudundan şəhidlik qanı, ağzından od püskürən cəngavər Azərbaycan oğulları imperiya ordusu ilə öz azadlığı uğrunda yalın əllə, yumruqla vuruşdu. Bəli, bu da bəşər tarixində yeni bir qəhrəmanlıq nümunəsi oldu. Həmin gecə 140-dan çox

adam Azərbaycanın xoşbəxt gələcəyi, müstəqilliyi uğrunda qəhrəmancasına həlak oldu, 700-dən çox adma isə yaralandı. Əlbəttə, xəyanətkar rəhbərlər, satqın və vicdansız meydan qəhrəmanları, manqurt KQB agentləri olmasaydı, şəhid olanların və yaralananların sayı qat-qat az olardı.

Böyük bir imperiyanın güc nazirliklərini təmsildən generalların Bakıda oturub bilavasitə rəhbərlik etdikləri 20 yanvar əməliyyatı vəhşi bir qırğınla sona çatdı. Ancaq nə bu cəza nə də ondan sonrakı müsi-bətlər Azərbaycan xalqının iradəsini qıra bilmədi. Azadlıq uğrunda müstəqillik yolunda dönmədən mübarizə aparan xalqımız sonunda öz məqsədinə nail oldu. Təəssüf ki 20 yanvar hadisəsinə siyasi qiymət çox gec verildi. 1990-cı ildən sonrakı 3 il müddətində bir neçə siyasi komanda hakimiyyətə gəlsə də cəsərət edib bu məsələyə siyasi qiymət vermədilər ki bunu da müxtəlif səbəblərlə izah etmək olar. Əgər bir tərəfdən bu həmin dövrdə hakimiyyətdə olan qrupların müstəqil olmamaları xarici dövlətlərin dirijor çubunun göstərişi ilə oturub-durmaları ilə əlaqədar idisə başqa bir tərəfdən törədilmiş cinayətdə bilavasitə iştirakçıları ilə bağlı idi.

Yalnız belə ağır zamanda keşməkeşli dövrdə hegemon dövlətlərin siyasi maraqlarının kəsişdiyi tarixən həmişə dünya cahangirlərinin ordularının qarşı-qarşıya gəldiyi Vətənimiz Azərbaycanı XX əsrin sonunda baş verən mürəkkəb siyasi hadisələrin burulğanından çıxara biləcək böyük siyasi xadim Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra bu hadisəyə siyasi qiymət verildi. Cinayətkarın adı ünvanı dəqiqləşdirildi. Gələcək nəsillərə faciəni törədənlərin kimli-

yini göstərən rəsmi tarixi sənəd yazıldı. 1994-cü il yanvar ayının 5-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin fərmanı ilə Milli Məclisin müzakirəsinə təqdim edilən və nəhayət həmin ilin mart ayında millət vəkilləri tərəfindən təsdiqlənən 20 yanvar faciəsinə siyasi qiymət verən bu sənəd bir daha Azərbaycan xalqının öz haqını tələbədə bilməsi ona qarşı cinayəttörətmiş caniləri mühakimə etməyi bacarmasını sübut etdi.

... Alman xalqı Honekri ona görə mühakimə etmir ki Honekr bilavasitə cinayətkar idi. Onun zamanın hökmü taleyin qisməti ilə Şərqi Almaniyanı idarə etdiyini və Berlin divarlarını uçurmaq istəyən vətəndaşlara qarşı cəza tədbirlərini gördüyünü vaxtın tələbi olduğunu alman xalqı gözəl bilirdi. Bu mühakimə ona görə lazım idi ki gələcəkdə bir daha heç kim cəsarət edib almanlara xəyanət etməsin.

Azərbaycan xalqının bu mühakiməsi də ona görə lazım idi ki bir də nə vaxtsa kimsə cür'ət edib azərbaycanlılara qarşı xəyanət etməsin. Zamanın, vaxtın hökmündən bütöv bir xalqın məhkəməsindən qorxsun.

Çox təəssüf ki, 1990-cı ildən sonra Azərbaycan xalqı yenidən dəfələrlə tarixin sınağına çəkildi. Ancaq bütün imtahanlardan ləyaqətlə çıxdı. Bu çətin və ağır illərdə kimin kim olduğu bilindi. Rəhmətlik M.Ə.Sabirin tə'birincə desək, "çalxalandıqca, bulan-dıqca zaman nehrə kimi, yağı-yağ üstə gəldi, ayranı-ayran oldu". 1993-cü ildə xalqın tə'kidli tələbi və yenilməz iradəsi ilə Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldi. Onun gəlişi ilə xəyanətkarlar, satqınlar pərən-pərən düşdü. İmperiya nökrələri Moskvaya üz tutdular.

1994-cü ilin 3-4 oktyabrında, 1995-ci ilin 16-17 martında onların həyata keçirmək istədikləri son planları H.Əliyevin düşünülmüş siyasəti və tədbirləri nəticəsində baş tutmadı. Əksinə, bu hadisələr zamanı mənfur xəyanətkarların tör-töküntülərinin niqabları yırtıldı, onlar ifşa edildi. Həmin adamlar yenə şimala qaçıböz himayədarlarının yanında sığınacaq tapdılar.

1993-cü il siyasi dönüşündən sonra respublikamızda daxili sabitlikəldə edildi, mühüm diplomatik nailiyyətlər qazanıldı, iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi, əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsi üçün böyük işlər görüldü. Bu gün Azərbaycan özünün xoşbəxt gələcəyinə doğru qətiyyətlə irəliləyir. ancaq tarix heç vaxt unudulmur. 1990-cı il yanvar ayının 20-də Bakının küçələrinə yağan qərənfil leysanı, bu yağış altında öz doğmalarını axtaran vətəndaşların təlaşlı baxışları, Bakı bərəsindən dalğa-dalğa bütün Azərbaycana yayılan gəmilərin kədərli fit səsi Azərbaycan xalqının yaddaşından heç vaxt silinməyəcək.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
11 yanvar 1997-ci il*

MART QIYAMI 3-5 OKTYABR HADİSƏLƏRİNİN MƏNTİQİ DAVAMI İDİ

1995-ci ilin mart ayının 16-da Azərbaycanda yeni bir dövlət çevrilişinə cəhd edildi. Xoşbəxtlikdən uğursuzluqla başa çatan bu qiyam əslində 1994-cü il 3-4 oktyabr hadisələrinin məntiqi davamı kimi qiymətləndirilməlidir. Çünki istər 94-cü il oktyabr, istərsə də 1995-ci il mart hadisələri eyni bir mərkəzdən idarə olunmaqla yanaşı, nəticə e'tibarı ilə həm də eyni məqsədə xidmət edirdi. Məqsəd isə 70 illik fasilədən sonra öz müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş respublikamızı parçalamaq, Azərbaycanı kimlərinə maraqlarına uyğun olan zəif və istənilən vaxt bir dövlət kimi ümumiyyətlə dağıdılması mümkün olan bir hala gətirmək, başqa sözlə türk müsəlman mentalitetinə tamamilə yad federativ dövlət formasına salmaq idi.

Sözsüz ki, bu hadisələrin hər biri öz kulminasiya nöqtəsinə çatana qədər müəyyən yol keçmiş, qiyamçılar və onlara rəhbərlik edənlər xüsusi ideoloji və maddi bazanın xidmətlərindən lazımınca istifadə etmişlər. Baş verən hadisələri siyasi analiz etməyə cəhd göstərsək, əlbəttə ilk növbədə həmin qüvvələri həvəsləndirən, onlara cəsarət verən siyasi, psixoloji və mə'nəvi amillərə diqqət yetirmək lazımdır. Necə olur ki, birdən-birə Ə.Hümbətov Azərbaycanın cənub bölgəsində yeni respublika yaratmaq fikrinə düşür və özünü həmin respublikanın prezidenti e'lan edir. Axı hər hansı bir normal vətəndaşın belə iddiası ən azı psixi xəstəliklə əlaqələndirilə bilər və o dərhal həkim nəzarəti altına alınardı. Ancaq Ə.Hümbətovun bu hərəkəti keçmiş baş nazir S.Hüseynov tərəfindən çox əhəmiyyətli, lakin bir qədər tələsik atılmış addım kimi qiymətləndirildi. O Lənkəranda dostuna erkəyana bir eyhamla "sən gərək mənim vaxtımda belə hərəkət et-

məzdin". O zaman bu fikir nə qədər təzadlı səslənsə də çox keçmədən hər şey aydınlaşdı.

Əvvəla 3-4 oktyabr hadisələrini şərti olaraq böldüyümüz üç amildən ən əsası olan siyasi motivlərlə izah edək. Qeyd etmək lazımdır ki, söylədiyimiz məqsədə çatmaq üçün cənub bölgəsi təsadüfi seçilməmişdir. Çünki həmin bölgədə əhalinin etnik tərkibi müxtəlif idi. Bundan siyasi məqsədlərin həyata keçməsi üçün vasitə kimi istifadə etmək asan idi. Ssenarini hazırlayan xarici ideoloqların birinci və ən əsaslı arqumenti də məhz bu olmuşdur. İcraçıları, yə'ni hümbətovları, cavadovları cəsarətləndirən isə söylədiyimiz fikirdə sıracı ikinci olan mə'nəvi psixoloji amil idi. Mə'lumdur ki, 1991-ci ildən başlayaraq Azərbaycanda hakimiyyət uğrunda silahlı mübarizə gedir, gücsüzlər güclülərə yenilirdi. Baş kreslonu ələ keçirən hər hansı bir şəxs və onun ətrafı vəzifə səlahiyyətlərindən sui-istifadə edərək ölkəni soyub talayırdı. Respublikada demokratiya adı altında əsl anarxiya hökm sürür, bütün bunların mə'nəvi-psixoloji tə'sirləri bir çox adamların qəlbində "balaca padşahlıq" ehtiraslarını alovlandırırdı. Belə fəaliyyətdə xaricdən uzanan nəhəng bir əl də bu iddiada olanları himayə edir, onlar üçün möhkəm maddi baza yaradır, həm də ideoloji rəhbərlik edirdi. Nəticədə mə'nəviyyatı pozulmuş bu cür insanlar xəyanətlərinin müqabilində cəzasız qalacaqlarına inanaraq istənilən addımı atmağa hazır oldular.

Mə'lum hadisələr də məhz 1991-ci ildən 93-cü ilə qədər davam edən hakimiyyət boşluğunun, cəzasızlığın, anarxiyanın doğurduğu məntiqi mə'nəvi siyasi və hakimiyyət böhranının faciəli nəticəsi kimi meydana gəldi.

3-4 oktyabr hadisələrindən sonra düşünmək olardı ki, artıq respublikada daxili sabitlik bərqərar edil-

mişdir. Ancaq bu olsa-olsa fırtınaqabağı sakitlik idi. Çünki xarici qüvvələrin diqtəsi və göstərişi ilə hərəkət edən qruplar üzərlərinə götürdükleri öhdəliyi ya yerinə yetirməli, ya da həyatları hesabına cavab verməli idilər. Ona görə də bşladıqları oyunu axıra qədər oynamağa, irəliyə doğru qəti addımlar atmağa məcbur edildilər. Təəssüf edilməli haldır ki, bu qarşıdurmada da artıq dəfələrlə sınaqdan müvəffəqiyyətlə çıxmış region təəssübkeşliyi artıq oynanılmışdır. Bu isə ictimai fikri dolaşdırır, günahsız və sadələvh adamları da mənfur xəyanətə qoşulmağa sövq edirdi. Nəhayət iş o yerə gəlib çatdı ki, cavadovların rəhbərlik etdiyi mart qiyamının silahlı toqquşma qaçılmaz oldu. Yaxşı ki, ali rəhbərlik tərəfindən vaxtında görülmüş profilaktik tədbirlər nəticəsində qiyamçılara sadə təəssübkeşlik hissləri və kor-koranə qoşulmuş adamların əksəriyyəti son anda cinayətdən sapdırıldı. Nəticədə dövlət çevrilişinin qarşısı uğurla və minimum itki ilə alındı. Cinayətkarların bir qismi cəzalandırıldı, bir qismi isə öz siyasi himayədarlarının yanına qaçdı. Yalnız bundan sonra ölkədə daxili sabitlik bərqərar edildi.

Beləliklə, əgər hər iki hadisəyə ümumiləşdirilmiş qiymət verməyə çalışsaq, bunları 1991-ci ildən 93-cü ilə qədər olan dövrdə baş verən ictimai-siyasi proseslərin hakimiyyət boşluğunun cəzasızlığı nəticəsindən doğan anarxiya meyillərinin tənənəsi adlandırmaq olar.

SABİT CƏMİYYƏT DEMOKRATİK SEÇKİLƏRİN ƏSASIDIR

Bu gün cəmiyyətin sosial-siyasi sabitliyinin əsası kimi demokratik təsisatlara söykənən qanunların, bazar iqtisadiyyatına əsaslanan sərbəst, inhisarsız sağlam iqtisadi rəqabətin, nəhayət hər iki sosial-iqtisadi və siyasi institutların üzərində müstəqil məhkəmə nəzarətinin mövcudluğu prinsipləri qəbul edilir. Başqa sözlə, demokratik dövlətin əsasını təşkil edən hakimiyyət bölgüsünün hər hansı bir ölkənin ali qanunlarında təsbit edilməsi eyni zamanda həmin ölkədə açıq tipli vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılmasını, sabit cəmiyyətin bərqərar olmasını şərtləndirən əsas amil kimi qəbul edilir. Əlbəttə, sabit cəmiyyətin əsas əlamətləri təkcə yuxarıda sadalanan prinsiplərə bağlı deyildi. Belə cəmiyyəti şərtləndirən milli mentalitetlə, hər hansı bir xalqın dini və etnik mənşəyi ilə bağlı olan məsələlər, ölkənin iqtisadi və insani resursları, onların potensial imkanları və istismarı, mövcud şəraitdə dövlətin iqtisadi və hərbi-siyasi gücü, beynəlxalq və regional münasibətlərdəki sabitlik və digər bu kimi onlarca amillər də sabitliyə təsir edən vasitələr kimi göstərilə bilər. Lakin sadalanan amillərin təsir dairəsi öz xüsusiyyətlərinə görə ayrı-ayrı sahələri əhatə etdiyi üçün nəticə etibarilə cəmiyyətin sabitliyinə prinsipcə dağıdıcı zərbə vurmaq baxımından yuxarıda söylənilənlərlə müqayisədə ikinci və yaxud üçüncü faktor rolunda çıxış edə bilər. Ona görə də ilk növbədə cəmiyyətin sosial siyasi sabitliyi həmin cəmiyyəti idarə edən qanunlar və onların icrasının nə dərəcədə uğurlu olmasından çox asılıdır.

Bu baxımdan XX yüzilliyin son on ilində dünyada baş verən global ictimai-siyasi proseslər nəticəsində

öz müstəqilliyini əldə etmiş dövlətlərdə demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu işlərinin necə həyata keçirilməsi və bu yolda hansı mərhələlərin keçilməsi şübhəsiz ki, sosial-siyasi tədqiqat baxımından olduqca maraqlı olardı. Əlbəttə, 70 ildən çox eyni siyasi rejimdə və yaxud qərblilərin adlandırdığı kimi vahid "dəmir barmaqlıqlar" arasında yaşamış, eyni iqtisadi, siyasi, sosial hüquqlardan bəhrələnmiş, eyni siyasi təfəkkür və siyasi dünyagörüşün daşıyıcısı olmuş, ictimai və siyasi düşüncəsində eyni "düşmən obrazı" yaradılmış "müttəfiq" respublikaların "qardaş" xalqları 1991-ci ildə daşıyıcısı olduqları sadaladığımız keyfiyyətlərlə müstəqil yaşamaq üçün yeni dünya düzenində öz tarixi rollarını oynamaq, öz tarixi dövlətlərini qurmaq üçün haqq qazandılar. Başqa sözlə, yə'ni siyasi hüquqi terminologiya ilə desək, beynəlxalq hüququn müstəqil subyektlərinə çevrildilər.

Əlbəttə, ilkin vaxtlarda yeni yaranmış bu müstəqil dövlətlərin iqtisadi siyasi və hüquqi məsələlərdə oxşar vəziyyətə malik olmalarına baxmayaraq sonrakı dövrlərdə onların bütün sferalardakı uğurları və yaxud problemləri müxtəlif xarakterlər almağa başladı. Belə ki, bərabər vəziyyətdə start götürmüş ölkələr bir müddətdən sonra demokratik dövlət quruculuğu yollarında müxtəlif məsafələr qət edə bildilər. Şübhəsiz ki, artıq burada bizim üçün ən maraqlı olan subyekt özünün əldə etdiyi uğurlar, demokratik dövlət quruculuğu yollarında qazandığı imkanlar və sair kimi ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi prosesləri ilə birlikdə vətəndaşları olduğumuz Azərbaycan Respublikasıdır.

Bəlli olduğu kimi, müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycan Respublikasında təkcə sabit sosial-iqtisadi deyil, eyni zamanda sabit ictimai-siyasi vəziyyətin mövcud olmasından danışmaq belə mümkün deyildi. Çünki Azərbaycan Respublikası öz tarixi müstəqilli-

yinə hələ çar Rusiyası və Sovet imperiyasından qalma olduğca ciddi problemlərlə qədəm qoymuşdu. Bu problemlər həm sosial-iqtisadi, həm ictimai-siyasi, həm mədəni humanitar sahədə mövcud idi. Ən demokratik və faciəvi vəziyyət isə respublikanın ərazi bütövlüyünü parçalamağa çalışan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində yaşayan Azərbaycan vətəndaşları olan etnik ermənilərin separatçı hərəkatları və faktiki olaraq Ermənistan dövləti və Rusiya silahlı birləşmələrinin bilavasitə iştirakı ilə Azərbaycana qarşı aparlıqları müharibə ilə əlaqədar idi. Beləliklə, həmin illərdə müstəqil Azərbaycan dövləti ilk növbədə SSRİ kimi nəhəng bir dövlətin həll edə bilmədiyi, daha doğrusu həll etmək istəmədiyi, əslində isə hətta problemin uzun müddət davam etməsində maraqlı olduğu bir məsələni həll etməli, eyni zamanda ölkənin sosial iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmalı, region və dünya dövlətləri ilə müvafiq əlaqələr yaratmalı, ölkə daxilində demokratik təsisatlar yaratmaqla yeni dövlət quruculuğu işlərini həyata keçirməli, ölkənin mövcud iqtisadi, insani və təbii resurslarından istifadə etməni doğru düzgün istiqamətləndirməli idi. Əlbəttə, bütün bu problemlərin öhdəsindən gəlmək olduqca çətin və mürəkkəb bir məsələ idi. Lakin problemlər təkcə bunlarla da məhdudlaşmırdı. Bütün bunlar azmış kimi respublikanın cənub və şimal bölgəsində Dağlıq Qarabağ separatçılarının hərəkatlarından ruhlanan yeni separatçı meyillər güclənməyə başlayır, ölkənin qərb zonasında isə hakimiyyəti uzurpasiya etmək üçün müxtəlif hərbi-siyasi qruplaşmalar meydana gəlirdi. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, həmin vaxtlarda, yə'ni istər 1988-91-ci illərdə, yə'ni hələ Azərbaycan SSRİ-nin tərkibində olduğu bir dövrdə, istərsə də 1991-93-cü illərdə ölkənin bu problemlərini həll etməyə qadir olan nə ümummilli lider, nə də güclü ali

icra hakimiyyəti yox idi. Beləliklə, 1988-ci ildən Ermənistan respublikasından azərbaycanlıların Azərbaycana deportasiya edilməsi və elə həmin il Dağlıq Qarabağın Əskəran rayonunda erməni seperatçıları tərəfindən 2 azərbaycanlı gencin qətlə yetirilməsi ilə pozulmağa başlamış ölkədaxili ictimai-siyasi sabitlik getdikcə daha da güclənmiş, ölkə faktiki olaraq Ermənistan dövləti tərəfindən məcburi müharibəyə cəlb edilmiş, respublika ərazisinin xeyli hissəsi rus-erməni hərbi birləşmələri tərəfindən işğal edilmiş və faktiki olaraq artıq 1993-cü ilin yaz aylarında Azərbaycanda vətəndaş müharibəsinin başlaması qaçılmaz olmuşdu.

Yeni bütün bunlar 1993-cü ildə Azərbaycanın mövcud sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi mənzərəsinin əsas tabloları idi. Əlbəttə, belə şəraitdə hansısa demokratik dövlət quruculuğunun həyata keçirilməsi işinə başlamaq, azad və demokratik seçkilər keçirməklə legitim hakimiyyət formalaşdırmaq sadəcə olaraq mümkün deyildi.

1993-cü ilin iyun hadisələrindən sonra ölkədə yeni siyasi vəziyyətin yaranması və yeni legitim hakimiyyətin formalaşması, təcrübəli siyasətçi və yüksək idarəetmə qabiliyyətinə malik olan Heydər Əliyevin Azərbaycan Milli Məclisinə sədr seçilməsi artıq ölkənin xaosdan çıxması üçün müəyyən münbit siyasi şəraitin formalaşacağına işarə idi. Elə buradaca söhbət açdığımız digər problemləri və onların həlli üsullarını daha geniş şərh etmədən ancaq ölkədə keçirilən seçkilər, seçki təcrübəsi və onların həyata keçirilməsi istiqamətində görülən işləri diqqət mərkəzinə çəkmək istərdik.

1993-cü il iyun ayının 15-də Milli Məclisə sədr seçilən Heydər Əliyev çox keçməmiş başqa bir problemlə, o zamankı prezidentin paytaxtı tərk edərək uc-

qar bir əyalətin əlçatmaz bir dağ kəndinə getməsi ilə üzləşdi. Bu vəziyyət onsuz da mürəkkəb olan siyasi mühiti daha da çətinləşdirdi. Belə olduqda əlbəttə müvafiq prosedurlardan sonra ölkədə yeni prezident seçkilərinin keçirilməsi zəruriyyəti yarandı. Və 1993-cü ilin 3 oktyabr tarixində respublikada ilk demokratik seçkilər keçirildi. 1993-cü il 3 oktyabr seçkilərinin demokratik keçirilməsinin əsaslarına gəldikdə isə ilk növbədə onu əvvəlki seçkilərlə müqayisə etmək zərurəti yaranır. Bəlli olduğu kimi, Azərbaycanda keçirilən ilk prezident seçkiləri seçki deyil, tə'yinat xarakterli idi. Başqa sözlə, respublikanın ilk prezidenti Ayaz Mütəllibovun hakimiyyətin ən ali pilləsində əyləşməsinin şübhəsiz ki, xalqın seçim iradəsi ilə heç bir əlaqəsi yox idi. Üstəlik mövcud vəziyyətdə onun prezident olmasına hətta özü belə şübhə ilə yanaşırdı. Bunun nəticəsi idi ki, A.Mütəllibovun siyasi karyerasının son akkordları yerli-yersiz istefalar və yenidən dönüşlərlə zəngin oldu. 1992-ci ildə keçirilən növbəti prezident seçkiləri də şübhəsiz ki, bir qrup hərəkatçının siyasi iradəsi və qrup mənafeələrinə uyğun olaraq reallaşdırıldı.

Başqa sözlə, prezident olmağı arzu etməyən və uyğun olaraq xalq tərəfindən arzu olunmayan şəxs söylədiyimiz bir qrup siyasi avantüristlərin iradəsi və təzyiqi ilə "zorən" prezident e'lan edildi. Məntiqi olaraq bu siyasi şou da özündən əvvəlki kimi qısa bir müddətdən sonra başa çatdı. Bundan sonra Azərbaycan ziyalıları və xalqı respublikanın ayrı-ayrı adamları üçün siyasi təcrübə laboratoriyası olmasına qəti e'tiraz edərək öz iradəsini ortaya qoydu. Nəticə e'tibarilə bu 1993-cü il seçkiləri ilə başa çatmış oldu. Bundan sonra ölkədə sosial iqtisadi və ictimai-siyasi sabitliyin yaradılması üçün real zəmin yaranmağa başladı. Azərbaycan Respublikası prezidenti cənab

Heydər Əliyevin iki illik gərgin və ağır siyasi fəaliyyətindən sonra nəhayət 1995-ci il 15-17 mart hadisələrindən sonra ölkədaxili sabitlik əldə olundu. Burada xatırlatmaq yerinə düşərdi ki, həmin vaxtadək artıq 4 iyun 1993-cü il vətəndaş müharibəsinin elə başlandığı ərəfədəcə cənab Heydər Əliyevin tərəfindən qarşısı alınmış, 3-4 oktyabr 1994-cü il seperatçı cənub hadisələri prezident H.Əliyev və cənub bölgəsi əhalisinin birgə iradəsi və sə'yi ilə iflasa uğradılmış, "generalların çevrilişi" adlandırılan dövlət çevrilişi cəhdlərinin qarşısı alınmış, xarici kəşfiyyat və yerli terrorçu qruplar tərəfindən ölkə prezidentinin həyatına qarşı təşkil edilmiş sui-qəsdlərin üstü açılmış və zərərsizləşdirilmiş, döyüş bölgəsində atəşkəsə nail olunmuşdu. Ölkə daxilində sabitliyin yaradılması ilə bərabər iqtisadi dirçəliş və demokratik tə'sisatların qurulması ilə də bağlı müvafiq tədbirlər görülməkdə idi. Belə ki, 1994-cü ildə neft müqavilələri bağlanmış, ölkəyə xarici sərmayə cəlb edilmiş, milli pulun inflyasiyasının qarşısı alınmış, siyasi partiya və blokların qanuni fəaliyyət göstərməsi üçün müvafiq şərait yaradılmışdı. Bütün bunlar, yə'ni əldə edilmiş iqtisadi və ictimai-siyasi sabitlik artıq ölkədə yeni demokratik parlamentin yaradılması və yeni konstitusiyanın qəbul edilməsi kimi mühüm işlərin həyata keçirilməsinə imkan verirdi. Ona görə də elə həmin il, yə'ni 1995-ci il noyabr ayının 12-də ölkə parlamentinə yeni seçkilər tə'yin edildi və eyni zamanda yeni konstitusiyanın qəbulu üçün referendum keçirilməsi e'lan olundu. Qeyd etmək vacibdir ki, hər iki aksiyanın həyata keçirilməsi artıq demokratiya və aşkarlıq şəraitində ayrı-ayrı siyasi partiyaların müxalif fikirli vətəndaşların iştirakı və müdaxiləsi ilə müşahidə edilirdi.

Yeni konstitusiyanın referendumdan bir neçə ay

öncə ümumxalq müzakirəsinə verilməsi, müxtəlif siyasi qüvvələrin və vətəndaşların rə'y və mülahizələrinin qəbul edilməsi və konstitusiyada nəzərə alınması ölkədə siyasi fikir plüralizminə əsaslanan demokratik sistemin formalaşmasını sübut edən başlıca amil idi. Beləliklə, ölkədə yaranmış sabitlik 1995-ci il noyabr seçkilərinin tam demokratik şəraitdə keçirilməsinə şərait yaratmış oldu. Nəticədə respublikada yeni legitim Mili Məclis formalaşdırıldı. Azərbaycan Respublikasının yeni qəbul edilmiş Konstitusiyasında insan hüquqları ilə bağlı və demokratiyanın inkişafına stimül verən mühüm müddəalar öz əksini tapdı. Hakimiyyət bölgüsü prinsipi təsbit edildi. Ali Qanunverici, Ali İcraedici və ali nəzarətedici hakimiyyət olmaqla demokratik idarəetmənin əsası olan üç hakimiyyət qolu yaradıldı.

Bu mərhələdən sonra ölkənin ana qanununa əsaslanan çoxlu sayda islahatlar aparılmağa başlandı. Bu islahatlar iqtisadi sahədə özəlləşdirmə, torpaq islahatları, maliyyə və vergi islahatları, digər aqrar islahatlar, bank və maliyyə institutlarındakı islahatlar və bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması ilə müşahidə edilirdisə, siyasi müstəvidə də eyni zamanda insan hüquqları, azad siyasi fəaliyyət, söz və fikir azadlığı, azad və demokratik mətbuatın formalaşması üçün hüquqi bazanın yaradılması, idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və s. kimi mühüm əhəmiyyətli siyasi qərarlarla ardıcıl olaraq həyata keçirilirdi.

Bir daha qeyd etmək vacibdir ki, bütün bu işlərin həyata keçirilməsi şübhəsiz ki, ilk növbədə əldə edilmiş ictimai-siyasi sabitliyin mövcudluğu və qorunub saxlanılması hesabına idi.

Nəhayət artıq 1999-cu ildə ölkədə bələdiyyə özünüidarəetmə sisteminin tətbiq edilməsi və bununla bağlı həmin ilin dekabr ayının 12-də seçkilərin keçirilməsi

rikməsi istər yeni demokratik seçkilərin keçirilməsi baxımından, istərsə də yeni idarəçilik sisteminin tətbiqi baxımından ölkənin ictimai-siyasi həyatında mühüm bir hadisə olaraq yadda qaldı.

Beləliklə, ölkədə bələdiyyə özünüidarə sistemi də tətbiq edildi. Bələdiyyə seçkilərində müxalifət partiyaların iştirak etməsi və nəticə etibarilə olduqca əhəmiyyətli sayda yer qazanmaları bir daha ölkədə seçkilərin demokratik və şəffaf keçirilməsinin sübutu idi.

Nəhayət 2000-ci il 5 noyabr tarixinə təyin edilmiş növbəti seçkilər və onun özünəməxsus xüsusiyyətləri barədə danışarkən ilk növbədə bu seçkilərin də tam demokratik keçirilməsini təmin edən ictimai-siyasi sabitlik faktorunu önə çəkmək lazım gəlir. Bundan başqa həmin seçkilərin əsasını təşkil edən hüquqi normativ sənədlərin qəbul edilməsi, Milli Məclisə seçkilər haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununa dəyişiklər edilməsi, Mərkəzi Seçki Komissiyasının sədrinin dəyişdirilməsi və Mərkəzi Seçki Komissiyası haqqında yeni qanunun qəbul edilməsi, Mərkəzi Seçki Komissiyasının paritet əsaslarla təşkil edilməsi, başqa sözlə MSK-nın rəhbər orqanlarının ölkə müxalifətinin səlahiyyətli nümayəndələri ilə birlikdə formalaşdırılması, seçki dairələri və məntəqələrində müxalif qüvvələrin təmsil olunması, seçki kворumunun 25%-ə endirilməsi, siyasi partiyaların MM-də təmsil olunması baryerinin 8%-dən 6%-ə endirilməsi, pul girovunun götürülməsi və bu kimi digər çoxlu sayda güzəştlər və sadələşdirmələr bu seçkinin demokratik keçirilməsini şərtləndirən başlıca amillər sırasında duran faktlardır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, seçkilərlə bağlı hüquqi sənədlərdə aparılan bu dəyişikliklərin Avropa Şuasının ekspertləri tərəfindən yüksək qiymətləndirilməsi, eyni zamanda imza toplaya bilməyən siyasi partiyaların ölkə başçısının tövsiyəsi ilə MSK tərəfin-

dən seçkiyə buraxılması, başqa sözlə ölkənin siyasi müstəvisində fəaliyyət göstərən 14 partiyanın seçkilərə qatılması, bunlardan üç partiyanın Milli Məclisə deputatlığa mandat qazanması, eyni zamanda mojaritar qaydada qeydə alınmış namizədlər içərisindən də müxalifət nümayəndələrinin ayrı-ayrı dairələrdə seçkiləri udması faktı 5 noyabr 2000-ci il seçkilərinin şəffaf və demokratik keçirilməsini bir daha sübut edirdi.

Aparılan təhlil və müşahidələr, eyni zamanda tarixi təcrübə göstərir ki, ictimai-siyasi sabitlik olmadan demokratik seçkilərin keçirilməsi mümkün deyildir.

Yekun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, 2000-ci il 5 noyabr seçkilərinin demokratik keçirilməsində ölkədəxili ictimai-siyasi və sosial-iqtisadi sabitliyin mühüm rol oynadığı danılmazdır.

AZƏRBAYCANIN XARİCİ SİYASƏTİNDƏ NEFT AMİLİ

Neft - Azərbaycanın ən böyük, ən ümdə sərvətidir.

Bu fikir artıq bütün dünya ictimaiyyəti tərəfindən qəbul edilmiş və Azərbaycan dünya neft cərgəsində özünəməxsus yer tutmuşdur. Bu heç də təsadüfü deyildir. Belə ki, məlum olduğu kimi Xəzər akvatoriyası dünyanın ən zəngin və ən qədim neftqaz yataqlarına malikdir və Azərbaycanın xoşbəxtliyi ondadır ki, bunlardan ən zəngənləri və işlənməsi rahat olan yataqlar onun pyına düşmüşdür. Abşeron arxepelaqı və onu əhatə edən sahil dayazlığı, xüsusən Bakı buxtası çox qədimdən neft və qazla zəngin bir ərazi hesab olunurdu. Məhz yer səthinə yaxın yataqlardan sızan neft və qazın müxtəlif səbəblərdən alışıaraq əsrarəngiz "tonqallara" çevrilməsinin nəticəsidir ki, bu ölkə "Odlar diyarı" adını qazanmışdır. Bəzi ehtimallara görə Atəşpərəstliyin əsasını qoyan Zərdüşd də əbədi yanan odları məhz burda görmüş, onları ilahinin qüdrəti hesab edərək oda tapınmışdır. X əsr ərəb tarixçisi Təbəri qeyd edir ki, "Absekun (Kaspi, Xəzər) dənizinin kənarında yerləşən "Bakuy" (Bakı) adlı şəhərdə yerdən qara yağ çıxarılır ki, bu yağla da arabaların təkərlərini, silahları yağlayırlar. Tacirlər bu yağı dəri tuluqlarda dünyanın hər tərəfinə daşıyıb çox baha qiymətə satırlar. Bizanslılar bu yağa əlavə maddələr qatıb "Yunan odu" hazırlayırlar ki, bununla da düşmənin gəmilərini yandırırırlar."

Keçən əsrin ortalarında Azərbaycanda olmuş da-hi fransız yazıçısı və dramaturqu A.Düma öz gündəliyində Xəzərdə tez-tez böyük bir sahəni əhatə edən dəniz alovlarından söhbət açmışdır. O, qeyd edirdi ki, "mən bu bənzəri olmayan səhnəyə heyranlığımı və

təəccübümü gizlədə bilmirdim. Bəzən dənizə atılan kiçik bir siqar kötüyü bütöv bir gəminin birdən-birə alovlara bürünməsinə səbəb olurdu."

Yuxarda göstərdiyimiz faktlar Azərbaycanın nə qədər zəngin neft potensialına malik olduğunu bir daha sübut edir.

XIX əsrin II yarısında dünyada baş vermiş böyük enerji dəyişikliyi nəticəsində daş kömür öz yerini maye yanacağa-neftə verdi və məhz bu zaman zəngin və asan əldə olunan neft yataqlarına malik olan Azərbaycan bütün dünyanın diqqətini özünə cəlb etmiş oldu. Azərbaycandakı yataqlar o dövr üçün analoqu olmayan yataqlar idi və heç də təsadüfü deyildi ki, yerli sahibkarlarla birlikdə burda Nobel qardaşları kimi məşhur mənqatlar neft istehsalı ilə məşğul olmuş, kapital toplamışlar. XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərində dünya neftinin 75% istehsal olunan Azərbaycan artıq 1901-ci ildə dənizdə ilk neft buruğundan neft çıxartmağa başlayaraq dünyada ilk dənizdən neft çıxarılan ölkə oldu. XX əsrin ortalarında da Azərbaycan dünya neft istehsalında ən əhəmiyyətli yerlərdən birini tuturdu və təsadüfi deyildi ki, dünya ağalığı iddiasına düşən Hitlerin ən vacib saydığı hədəflərdən biri də Bakı idi.

Lakin çox təəssüf ki, bu əsrin son on illiyinə kimi Azərbaycanın sərvətlərini qoruyacaq, bu sərvətlərdən xalqın mənafeyi üçün məqsədyönlü şəkildə istifadə edəcək bir dövləti olmamışdır. Əsrlə boyu Rus imperiyasının əsarəti altında qalmış Azərbaycanın digər sərvətləri kimi nefti də dağıdılmış talan edilmişdir. Nəzərə alsaq ki, neft ən zənginkarbohidrogen mənbəyi, gələcəyin "yeməyi" olmaqla bərabər həm də bərpa olunmayan sərvətdir o zaman bu talanın bizə nə qədər baha başa gəldiyini təsəvvür etmək çətin deyil.

Yalnız 1993-cü ildən, Möhtərəm prezidentimiz

H.Əliyevin hakimiyyətə gələndən sonra Azərbaycanda milli mənafeyə uyğun neft siyasəti aparılmağa başlanmışdır. H.Əliyev hakimiyyətə gəldiyi cündən bəri ölkənin neft sənayesinə diqqət yetirmiş, həm iqtisadi, həm də siyasi problemlərin həlli yolunda neft amilindən əsas stimül kimi istifadə etmişdir. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, neft təkcə iqtisadi deyil həm də ən mühüm siyasi faktordur. Ümumiyyətlə dünyanın global pros. eslərinə qiymət verən bir çox politoloqlar [[dünya müharibəsindən sonra dünya siyasi arenasının yeni siyasi məntiq üzərində kökləndiyini qeyd edirlər. Artıq mübarizələrin obyektə maddi sərvətlər və "günəş altında sahə" deyil enerji daşıyıcılarıdır. Hal-hazırda isə ən geniş istifadə sahəsinə malik olan, ən çox tələb edilən enerji daşıyıcısı neftdir.

Bütün bunları nəzərə alan H.Əliyev cənabları hakimiyyətinin il günlərindən düzgün neft siyasəti apararaq təkcə ölkəni ağır iqtisadi böhrandan çıxarmaq üçün deyil, həm də həmdə xarici siyasət də lazımi nəticələr əldə etmək üçün neft amilindən lazımcı istifadə etməyə başladı.

Onun gərgin əməyinin bəhrəsi idi ki, 1995-ci ildə 16 dövlətin iri neft kampaniyalarının iştirak etdiyi "Əsrin müqaviləsi" adlanan Neft Konsorsiumu imzalandı. Bu müqavilə ölkəyə milyardlarla ABŞ dolları həcmində gəlir vəd etməklə bərabər ölkə iqtisadiyyatının digər sahələrinə də güclü investisiya axınına şərait yaratmış oldu. "Dünya Bankı", "Beynəlxalq Valyuta Fondu" kimi beynəlxalq maliyyə qurumlarının Azərbaycana iri həcmli, uzun müddətli kreditlər verməsində də neft amili aparıcı rol oynamışdır.

Konsorsiumun imzalanmasının böyük siyasi əhəmiyyəti də vardır. Belə ki, konsorsiuma daxil olan şirkətlər təkcə özlərinin deyil eyni zamanda təmsil

etdikləri dövlətlərin də maraqlarını ifadə edirlər. Deməli Azərbaycan neft müqavilələrini bağlamaqla dünyanın aparıcı, hegemon dövlətlərinin maraq dairəsinə daxil olmuş olur ki, bu da ona güclü siyasi dəvidentlər gətirmiş olur.

Bundan əlavə iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi üçün regionda sabitliyin və sabitliyin cövcüdlüğü əsas şərt olduğu, və sərfəli iqtisadi şəraitin əldə olunması üçün Konsorsium iştirakçısı olan dövlətlər Azərbaycanda mövcud problemlərin həll olunmasında maraqlıdılar. Möhtərəm prezidentimiz də bu amildən yararlanaraq Azərbaycanın mövcud problemlərinin, xüsusən də "Qarabağ" probleminin həllində Beynəlxalq siyasi ictimaiyyətin dəstəyindən istifadə edir.

Məhz bu mənada 18 noyabr 1999-cu ildə İstanbulda keçirilən Atətin zirvə toplantısında "Bakı-Ceyhan" boru kəmərinin çəkilişi haqqında bağlanan müqavilə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Çəkiləcək neft kfməri Azərbaycana milyardlarla gəlir gətirməklə bərabər həm də bir sıra siyasi üstünlüklər verəcək, Dünya maraq nöqtəsində Azərbaycanın yerinin daha da möhkəmləndirəcəkdir. Belə ki, müqavilənin imzalanmasında bir sıra dövlət başçıların iştirak etməsi, xüsusən də dünyanın bir nömrəli dövləti sayılan ABŞ-ın prezidenti B.Klintonun müqaviləyə imza atması Azərbaycanın xarici siyasətində mühüm irəliləyiş hesab olunur ki, bu da məhz H.Əliyevin əzminin, gərgin zəhmətinin bəhrəsidir.

Bundan əlavə bu müqavilə Azərbaycan - Türkiyə əlaqələrini iqtisadi əsaslar üzrində daha da möhkəmləndirməklə bərabər Azərbaycanın GÖAM daxilində mərkəzi yerini qəti şəkildə təsdiq etmiş oldu.

Neft amili hal-hazırda dünyada həm iqtisadi həm də siyasi sifərlərdə ən mühüm amil hesab olunur.

Azərbaycanın bu sərvəti onu dünyada mö'təbər yerlərdən birinə çıxarmağa, bu xalqa xoşbəxt gələcək, firavan həyat bəxş etməyə qadirdir. Lakin bunun üçün ölkənin H.Əliyev kimi bacarıqlı, uzaqgörən, müdrik və vətənpərvər bir başçısı olmalıdır. Bu mənada qətiyyətlə deyə bilərik ki, Azərbaycanın bir sərvəti neftdirsə digər bir sərvəti H.Əliyevdir.

DEMOKRATİK CƏMİYYƏTDƏ İQTİDARLA MÜXALİFƏT ARASINDA MÜNASİBƏTLƏRİN QURULMASI MƏSƏLƏLƏRİ

Əsas mövzuya, yəni demokratik cəmiyyətlərdəki siyasi münasibətlərin təhlilinə keçməzdən qabaq demokratiyanın özünün nə olduğunu və demokratik cəmiyyətlərin hansı prinsiplərlər əsasında təşəkkül tapdığını aydınlaşdırmaq yerinə düşərdi.

Demokratiya sözü yunan sözü olan "Demos (xalq) Kratiya (hakimiyyət)" sözündən götürülmüş və hərfi mənada "Xalq hakimiyyəti" deməkdir. İlk demokratik cəmiyyətlər də qədim yunan şəhər-dövlətlərində və imperiyaya çevrilməmişdən qabaq Romada mövcud olmuşdur.

İnsanlıq tarixində bir sıra cəmiyyət formaları - mono-hakimiyyətli cəmiyyətlər, avtoritar cəmiyyətlər, totalitar cəmiyyətlər, anarxialı cəmiyyətlər, hərbi-demokratik cəmiyyətlər və demokratik cəmiyyətlər mövcud olmuşdur və hal hazırda da mövcuddur. Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, bu sadaladığımız cəmiyyət quruluşu tiplərini dövlət tiplərindən (monarxiya, diktatura, məhdud səlahiyyətli monarxiya və ya konstitusional monarxiya, respublika və s.) fərqləndirmək lazımdır. Baxmayaraq ki, həm dövlət tipləri, həm də cəmiyyət formaları bir-biri ilə üzvü şəkildə bağlıdır. Əgər dövlət formaları sosial-siyasi quruluş tipi, konkret ictimai iqtisadi formasiya, konkret siyasi tarixi şərait ilə daha çox bağlıdırsa cəmiyyət formaları əsasən sosial-iqtisadi münasibətlərin inkişaf səviyyəsindən və bunun əsasında formalaşan ictimai psixologiyadan, ictimai şüurdan asılıdır. Əlbətdə bu o demək deyildir ki, hər hansı bir dövlət forması hakim olduğu cəmiyyətin quruluş formasından asılı olmadan təşəkkül tapa bilər. Dövlət cəmiyyətin törəməsi olduğundan heç

bir zaman onun sosial-ictimai sərhədlərini aşıb keçə və bu zaman dayanıqlıq nümayiş etdirə bilməz.

Yuxarda sadaladığımız cəmiyyət quruluşları arasında demokratik quruluş ən pozitividir. Belə ki, demokratik quruluş cəmiyyətdə müəyyən olunmuş qaydalar çərçivəsində cəmiyyəti təşkil edən insanlara maksimum azadlıq və sərbəstlik tə'min edir. Azadlığı demokratik cəmiyyətdən artıq ola bilən cəmiyyətlər artıq anarxialı cəmiyyətlərdir ki, bu cəmiyyətlərdə də heç bir qayda və qanunun olmaması cəmiyyət həyatını dözülməz edir və o labüdə çox tez bir zamanda öz yerini diktaturaya verməli olur. Məhz bu səbəbə görə XIX əsrin sonu və XX əsrdə planetimizin bir sıra dövlətləri demokratikləşmə yolu tutmağa başladı. Artıq XX əsrin astanasında demokratik tipli cəmiyyətlər mütləq əksəriyyət təşkil edirlər. Əlbəttə bu demokratik cəmiyyətlər qədim yunan və roma cəmiyyətləri ilə müqaisədə çox inkişaf etmiş, demokratiyanın özü belə ciddi dəyişikliyə uğramışdır. Əgər bu cəmiyyətlərdə demokratiya yalnız əhalinin elitə təbəqəsinin hakimiyyəti demək idisə və bu cəmiyyət əslində əhalinin məhdud hissəsinin diktaturası olmuşdusa müasir demokratik cəmiyyətlər istisnasız olaraq bütün insanlara şamil olunan insan hüquqları prinsipi əsasında yaranır.

Yuxarda qeyd etdiyimiz kimi dövlət cəmiyyətin tövəsidir və onunla üzüvü surətdə sıx bağlıdır. Deməli demokratik cəmiyyətlərdə hakimiyyət də demokratik prinsiplər əsasında qurulmalıdır və bu həqiqətən də belədir. Kiçik istisnalarla bütün demokratik quruluşa malik olan cəmiyyətlərdə dövlət tipinin Respublika forması mövcuddur. (bə'zi mühafizəkar cəmiyyətlərdə kanistitusiyalı monarxiya quruluşu saxlanılır. Məsələn Böyük Britaniyada). Bu cür cəmiyyətlərdə hakimiyyət demokratik yollarla, dinc mübarizə üsulları

ilə qazanılır və hakimiyyətin cəmiyyətin xeyrinə təzələnməsi, cəmiyyətin siyasi həyatı nəzarət altında saxlanması üçün lazimi qanunlar qəbul olunur. Bu cəmiyyətlərin əsas prinsipi "Qanun şahdır, şah Qanun deyil" prinsipidir. Demokratik cəmiyyətlərə xas olan Respublika dövlət tipində hakimiyyətin üç əsas, müstəqil hissəyə, Qanunverici Hakimiyyətə, İcraedici Hakimiyyətə və Nəzarətedici Hakimiyyətə bölünməsi də cəmiyyətin hakimiyyət üzərində nəzarətinin tə'min olunmasına xidmət edir.

Bu cür cəmiyyətlərdə hakimiyyət uğrunda mübarizə aparmaq üçün eyni məsləkli, siyasi cəhətdən aktiv insanların siyasi birlikləri, siyasi partiyalar yaranır ki, bunların da nə sayı, nə tərkibi dövlət tərəfindən tənzimlənir. Partiyalar özləri təşkilatlanır, siyasi kosepsiyalar, platformalar irəli sürür, təbliğati işlərini qurur və cəmiyyətin e'timadını qazanmağa çalışırlar. Bu sərbəst kankurensiya şəraitində sosial bazası güclü olan partiyalar yaşayır və inkişaf edir, zəiflər isə sıradan çıxırlar.

Partiyalar arası əsas mübarizə hakimiyyət uğrunda gedir ki, bu da əsasən Qanunverici və İcraedici hakimiyyətlərə aiddir. Nəzarətedici hakimiyyət isə öz funksiyasına görə partiyalılıq nəzərə alınmadan formalaşdırılır.

Hakimiyyət uğrunda mübarizənin əsas və yol verilən yeganə variantı seçkilər yoludur. Sosial bazası daha güclü olan, cəmiyyətin e'timadını daha çox qazanmış partiya və ya partiyalar hakimiyyətdə təmsil olunur, yə'ni iqtidara keçmiş olur. Lakin bu o demək deyildir ki, hər hansı bir dövrdə seçkilərdə qalib gələ bilməyən partiya hakimiyyətdən birdəfəlik uzaqlaşdırılmış vəziyyətə düşür. Cəmiyyət özü dinamik olduğu üçün onun rə'yi də dinamikdir və növbəti seçkilərdə o digər aspektdən çıxış edərək, e'timadını digər partiyalara

verə b ilər. Buna g ö r ə d ə seçkilərdə m ə ğ l u b o l m u ş partiya mübarizəsini davam etdirərək müxalifətə keçir, iqtidarın buraxa biləcəyi hər hansı bir səhvi cəmiyyətə çatdırır, bütün məsələlərə öz mövqeyini bildirir və məhz öz mövqeyinin doğru olduğunu sübut etməyə, reytingini qaldırmağa çalışır. İqtidar da bu zaman daim diqqətli olur, səhvlər buraxmamağa cəhd göstərir, gələcək seçkilərə qədər bazasını itirməmək üçün daim müsbət dəyişikliklərə can atır ki, bütün bunlar da cəmiyyətin xeyrinə olan proseslərdir. Həm iqtidar həm də müxalifət xalqın e'timadını qazanmaq üçün xalqın vacib məsələlərini həll etməyə çalışırlar.

Lakin burda qeyd etmək lazımdır ki, mübarizə metodlarının müəyyən sərhəddi olduğu kimi mübarizənin özünün də müəyyən sərhəddləri mövcuddur. Əgər mübarizə cəmiyyəti parçalamağa, onun ayrı-ayrı qruplarını üz-üzə qoymağa səbəb olursa bu zaman mübarizə aparən tərəflər kompromisə getməyə məcbur olurlar. Onları cəmiyyət də buna məcbur edə bilər. Əgər dövlətin maraqları, milli maraqlar təhlükə altına alınarsa o zaman dövlət bu işə qarşı, hətta ən sərt tədbirlərə qədər lazımi ölçülər götürə bilər. Lakin bütün inkişaf etmiş demokratik cəmiyyətlərdə həm dövlət həm iqtidar və müxalifət partiyaları vəziyyətin bu dərəcədə kəskinləşməsində maraqlı olmadıqları və belə bir vəziyyətin ümumilikdə bütün cəmiyyətə zərər verdiyi üçün bu cür cəmiyyətlərdə belə hallara çox nadir rast gəlmək olar.

Yazının sonunda vətənimiz Azərbaycana, burda qurulmaqda olan demokratik cəmiyyətdəki siyasi münasibətlərin forma və məzmununa öləri nəzər yetirmək istərdik.

Mə'lum olduğu kimi 1990-cı illərin əvvəllərində totalitar rejimli SSRİ-nin dağılması digər keçmiş sovet respublikaları kimi Azərbaycana da öz gələcəyini

müstəqil şəkildə müəyyənləşdirməyə imkan verdi və Azərbaycan heç düşünmədən belə gələcək həyatını demokratiya ilə bağladı.

Lakin çox təəssüf ki, müstəqilliyinin ilk illərində hakimiyyətin naşı, təcrübəsiz adamların əlinə keçməsi, heçbir xüsusiyyət, heç bir fərqlilik nəzərə alınmadan plansız, kor-koranə halda müxtəlif qaydaların tətbiq olunması, hakimiyyət uğrunda mübarizə aparən, özlərini demokrat kimi qələmə verən müxtəlif qrupların mübarizədə heç bir sərhəd tanımamaları, hətta silahlı mübarizə metodlarından belə geniş istifadə etmələri vəziyyətin dramatikləşməsinə, demokratiyanın deyil, anarxiyanın yaranmasına gətirib çıxardı. Əgər belə demək mümkünsə heç kimin heç kimə qulaq asmadığı, heç kimin heç kimi nəzərə almadığı bir şəraitdə insanlara verilən hüquq və azadlıqlar da öz əhəmiyyətini itirmiş olur. Məhz bu cür anarxiyanın, xaosun nəticəsidir ki, bu gün torpaqlarımızın 20% işğal altındadır, 1 milyondan artıq vətəndaşımız qaçqın vəziyyətində yaşayır.

Yaxşı ki, bu vəziyyət uzun sürmədi və 1993-cü ildə hakimiyyət dəyişikliyi nəticəsində rəhbərlik bacarıqlı, təcrübəli əllərə keçdi. Məhz bundan sonra Azərbaycanda dünya təcrübəsi əsasında demokratik cəmiyyət və hüquqi dövlət quruculuğuna başlandı.

Bu gün Azərbaycan cəmiyyəti və dövləti demokratiyanın bütün parametrlərinə malikdir və demokratik yollarla inkişaf edir. Hal hazırda Azərbaycanda 40-dan yuxarı siyasi partiya, çoxlu sayda ictimai birliklər və təşkilatlar mövcuddur ki, bunların da fəaliyyətinə bütün lazımi imkanlar yaradılmışdır. Azərbaycanda söz azadlığı, insan hüquqları təminatı yüksək səviyədədir və Azərbaycan bir sıra mühüm beynəlxalq birliklərə, xüsusən Avropo şurasına qəbul olunmaq üçün ciddi fəaliyyət göstərir.

MÜSƏLMAN SIYASİ TƏFƏKKÜRÜ VƏ DEMOKRATIYA

Bu günə qədər bəşər tarixində ayrı-ayrı zamanlarda müxtəlif cəmiyyət quruluşu formaları mövcud olmuşdur. Hələ antik dövrdən başlayaraq indiyə qədər davam edən insanlardan ideal cəmiyyət yaratmaq cəhdləri öz bəhrəsini verməmişdir. Mövcud olan bütün ictimai-siyasi quruluşlarda həmişə bu və ya digər zümrə, sosial təbəqə, yaxud ayrı-ayrı insanlar qəbul edilmiş, formalaşmış quruluşa qarşı çıxmış, onun yenisi ilə əvəz edilməsinin zəruriliyindən danışmış və bu zəmində yeni-yeni fəlsəfələr, yeni-yeni ideologiyalar yaratmışlar. Əlbəttə, yeni cəmiyyət qurmaq fikrində olan insanların böyük əksəriyyəti öz nəzəriyyələrinin həyata keçdiyini görə bilməmişlər. Düşünülmüş formaların bə'ziləri həyata keçmiş, uzun müddət yaşamış, bə'ziləri qısa tarixi prosesdən sonra öz yerini tamamilə başqa bir ictimai-siyasi quruluşa vermişdir. Yaxın keçmişə qədər biz sovet ideoloqları tərəfindən şərti olaraq bölünmüş beş ictimai formasiyanın ən axırıncısı hesab edilən kommunizm quruculuğunda, daha doğrusu, onun ilkin mərhələsi olan sosializmdə yaşayırdıq. Kommunizm ideyasının baniləri K.Marks və F.Engelsin fikirlərinə görə onların təsəvvür etdikləri ictimai-siyasi quruluş, yə'ni kommunizm ən inkişaf etmiş kapitalist ölkəsində intişar tapa bilərdi. Lakin sonradan öz imzasını bu iki filosof-ideoloqların imzasına qoşan V.Lenin ustadlarının fikrinin istiqamətini 180 dərəcə dəyişərək qeyd etdi ki, kommunizm ideyaları ən zəif kapitalist ölkəsində qələbə çala bilər. Doğrudan da, "marksizm-leninizm" ideyaları ən zəif inkişaf etmiş ölkə olan Rusiyada qələbə çaldı. Əslində orijinal fikrin belə eybəcər deformasiyası yeni doğulmuş ictimai-siyasi quruluşu elə doğulduğu andan

da ölümə məhkum etmiş oldu. Min illərlə ölçülən bəşər tarixində bir göz qırpmı qədər görünən 74 ildən sonra anormal cəmiyyət süquta uğradı.

Bu gün isə insan şüurunun mütərəqqi cəmiyyət qurmaq istiqamətində əldə etdiyi ən böyük kəşf demokratik cəmiyyət modelidir. Qədim yunan filosofları tərəfindən bir ideya kimi meydana atılan və ibtidai formada Yunan polis (şəhər) dövlətlərində mövcud olan bu model XVIII əsrdə Şarl Monteskye tərəfindən hakimiyyət bölgüsü prinsipləri də əlavə edilməklə elmi nəzəriyyə şəklinə salındı. Bundan sonrakı dövrlərdə Qərb ölkələrində demokratik cəmiyyət qurmaq istiqamətində müxtəlif uğurlu addımlar atılmağa və getdikcə bir mütərəqqi model kimi bir sıra dövlətlərdə tətbiq olunmağa başlandı. Hazırda demokratik adlandırılan ölkələrin hamısında ilk növbədə həmin nəzəriyyəyə əsaslanan hakimiyyət bölgüsünə ciddi əməl edilir. Yə'ni avtoritarizmin və s. amillərin intişar etməsi üçün qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətlərinin müstəqilliyi ali qanunlar kitabında təsbit edilir. Beləliklə, demokratiyanın təşəkkül tapması və inkişaf etməsi üçün dövlət idarəçiliyində hakimiyyət bölgüsünə ciddi əməl edilməlidir. Bundan başqa ümumbəşəri bir arzunun - sülhün, insanların maddi rifahını və cəmiyyətdə sosial ədalətin bərqərar edilməsi də demokratik cəmiyyətin əsasında durur.

Azərbaycanda da totalitar rejim dağıldıqdan sonra sivilizasiyalı dünyanın son kəşfi olan demokratik cəmiyyət quruculuğu istiqamətində müəyyən addımlar atılmaqdadır. Əlbəttə, bütün postsovet məkanında yaşamış insanlar sovet sosialist rejimindən onlara miras qalmış bürokratiyadan, total münasibətlərdən, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını, qabil olduğu şəxsi, əqli və fiziki imkanlarını uzurpasiya edən qanunlardan, düşüncə tərzindən uzaqlaşmağa və sivil dün-

yaya qovuşmağa çalışırlar. Ancaq Sovet İttifaqının totalitar rejimindən, onun nüfuz dairəsindən yaxa qurtaran ölkələrdən bu proses, bu cəhd müxtəlif formada, müxtəlif surətdə təzahür edir. Şərqi Avropa ölkələrindən demokratiya, yə'ni cəmiyyət quruluşunun Qərb modeli, başqa sözlə, Qərb əxlaq normaları, həyat tərz-i, düşüncə tərz-i daha tez və asanlıqla mənimsənilmişdir. Şərqi Avropa və Pribaltika ölkələri xalqlarının mentaliteti qeyd etdiyimiz əlamətləri rahat və könüllü olaraq qəbul etdi. Ancaq qalan İttifaq respublikalarında isə bu prinsiplərin həyatda tətbiq edilməsi cəmiyyətin demokratikləşdirilməsi üçün ictimai rə'y-i bu istiqamətdə formalaşdırılması ilə bağlı böyük təbliğat işlərinin aparılması zərurəti meydana çıxdı. Əgər keçmiş İttifaqa daxil olan xristian respublikalarında təbliğatı yalnız siyasi tənqidin və düşüncə tərzinin yenidən formalaşdırılması istiqamətində aparmaq lazım oldusa, müsəlman respublikalarında bu iki amilə əxlaq normaları, həyat tərz-i, dini və milli psixologiyaları da əlavə etmək zərurəti meydana çıxdı. Buna görə də baş verən ictimai-siyasi dəyişikliklərin elə ilkin mərhələsində demokratik cəmiyyət quruculuğu ayrı-ayrı respublikalarda müxtəlif qrafik əyrisi üzrə inkişaf etməyə başladı. Qeyd etmək vacibdir ki, sonuncular içərisində əldə etdiyi nailiyyətlərə görə respublikamız birinci yerdədir. Nəzərdə tutduğumuz keçmiş müttəfiq respublikalarla qısa xəyali müqayisə bunu təsdiq edir. Azərbaycan Respublikasının Yeni Konstitusiyasını diqqətlə oxusaq, söylədiyimiz fikrin daha bir əsaslı dayacağı olduğunu görürük. Çünki konstitusiyada vətəndaşlara yeni cəmiyyət - Vətəndaş Cəmiyyəti qurmaq üçün bütün hüquq və imkanlar verilib. Başqa sözlə, Azərbaycan vətəndaşlarına qanunla icazə verilən hər şeyi etmək hüququ verilib.

Bayaq qeyd etdik ki, bu gün ən müstəqqi cəmiyyət

modeli demokratik modeldir. Şərti olaraq bunu Qərb siyasi tənqidin, həyat tərzinin və əxlaq normalarının məhsulu kimi qəbul edək. Şərq ölkələrinin əksəriyyətində (Klassik Şərq nəzərdə tutulur) Türkiyə istisna edilməklə bu model hələlik qəbul edilməyib. İndi isə buna mane olan bə'zi amillərə diqqət yetirək. Əvvəla, demokratiya insanların sərbəst, təhlükəsiz, sülh şəraitində yaşamasına onların maddi təminatına, hüquq və azadlıqlarının qorunmasına, cəmiyyətdə sosial ədalətin bərqərar edilməsinə zəmanət verən bir amildir. Şərq xalqlarında humanizm, ədalət, rəhmlik meyllərinin daha güclü olduğunu nəzərə alsaq və müsəlman dini e'tiqadında da yuxarıda sadaladığımız amillərin qabarıq təzahür etdiyinə diqqət yetirsək, o zaman belə bir qənaətə gəlmək olar ki, əslində Qərbdə formalaşmış cəmiyyət modeli müsəlman şərqində məmnuniyyətlə qəbul edilməlidir. Ancaq gerçəklik isə tamamilə başqa cürdür. Bu isə bir sıra mə'nəvi-əxlaqi və psixoloji amillərin ziddiyyətindən doğan səbəblərlə izah edilə bilər.

"SƏS" qəzeti, 16 iyul 1997-ci il

MÜSƏLMAN SİYASİ TƏFƏKKÜRÜ VƏ DEMOKRATIYA

II məqalə

Zaman-zaman Şərq ölkələri ümumbəşəri tərəqqi-nin beşiyi olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, insanların qəbul etdiyi ən böyük dinlər dəməhz Şərqdə yaranmışdır.

İstər xristian və istərsədə müsəlman dini ideologiyasının meydana gəlməsi üçün ilk öncə həmin ideyaların yetişməsinə zəmin yaradan ictimai, elmi-fəlsəfi mühit olmalı idi. Belə mühit məhz yaxın Şərqdə mövcud olmuş, Şərq gerçəkliyinin fəlsəfi baxışlarının, düşüncə tərzinin, ictimai təfəkkürünün yaratdığı münbit şəraitdə intişar tapmışdır. Yaxın Şərqdə yaranan hər iki dini-fəlsəfi nəzəriyyə (müsəlmanlıq və xristianlıq) tezliklə dünyanın bir çox yerlərinə yayıldı. Əslində prinsipial məqsədləri eyni olan (vahid Allahlıq) bu iki dini-ideologiya müxtəlif xalqlar tərəfindən çox hallarda könüllü olaraq qəbul edildi. Həmin dinlərin fəlsəfəsindən irəli gələn mə'nəvi, əxlaqi, psixoloji amillər bu dinləri qəbul etmiş xalqların həyat tərzində, düşüncə tərzində, siyasi təfəkküründə, dünyaya baxışının formalaşmasında mühüm rol oynamışdır.

Bugünkü Qərbdə əsasən xristian dininə e'tiqad göstərən xalqlar yaşadığı üçün onların həyat təzi, sözsüz ki, xristian əxlaq normalarına, xristian dininin tələblərinə uyğunlaşdırılmışdır.

Son dövr orta əsrlərə qədər Şərqdə mövcud olan tərəqqidən Qərb dünyası səmərəli və məqsədyönlü istifadə edərək bugünkü inkişafa gəlib çatdı. Daha doğrusu, insanlığın bu vaxtadək əldə etdiyi tərəqqinin mühüm cəhətlərini, yeniliklərini mənimsəyərək, özününküləşdirərək ümumbəşəri intibahın mərkəzinə

çevrilməyi bacardı. Şərqi yeni intibaha qovuşması üçün vaxtilə verdiklərini indi yenidən geri qaytarması lazımdır.

Haşiyyə

Bir dəfə Osmanlı imperatoru Sultan Həmid Fransaya gedir. Qayıtma ərəfəsində fransızlar ondan Fransada nələr gördüyünü soruşurlar. Sultan Həmid: "Fransada bir hırsızlıq (oğurluq) gördüm", -deyə cavab verir. Ətrafındakılar imperatorun şəxsi əşyalarından nəyinse oğurlandığını zənn edərək çox təlaş keçirirlər. Sultan Həmid onların bu halını görüb: "Siz bizim bütün yaxşı adət-ən'ənələrimizi, yaxşı fərdi və milli keyfiyyətlərimizi, yaxşı işlərimizi, ümumiyyətlə, yaxşı nəyimiz varsa hamısını mənimsəmisiniz, oğurlamısınız" -deyə cavab verir.

Göründüyü kimi qərblilər Şərqi elmi əsaslarla öyrənərək sintez edərək, yaxşı nə varsa mənimsəyərək və onu daha da modernləşdirərək özünüküləşdirdilər. Ancaq bu gün müsəlman Şərqi əslində özünün olan, lakin bir qədər yeniləşdirilmiş mütərəqqi formaya salınmış bir sıra həyati əhəmiyyətli mühüm nailiyyətləri qəbul edə bilmir. Bunlardan biri də cəmiyyət quruluşunun "Qərb modeli" olan demokratiyadır. Bunun səbəbi kimi aşağıdakı bir sıra faktorları misal göstərmək olar:

1. Şərqlilərin şəxsiyyəti fetişləşdirməsi və hər şeyi ondan gözləmək psixologiyası və bunun yaratdığı ətalət.
2. Orta əsrlərdən bəri formalaşmış və ədəbi personaja çevrilmiş ədalətli şah istəyi.
3. Müsəlman dininin elmi-fəlsəfi nöqtəyi-nəzərdən deyil, mövhumati baxışlardan izah edilməsi.
4. Baş verən və baş verə biləcək bütün hadisələrə biganəlik, onları Allahın iradəsi ilə bağlamaq

məntiqi.

Məhz ən azı bu dörd faktor müsəlman xalqlarının siyasi passivliyini şərtləndirən başlıca amildir. Demokratik cəmiyyətin tələblərinin əsasında isə vətəndaş fəallığı dayandığı üçün müsəlman şərqdə demokratiyanın təşəkkülü və inkişafı ləng gedir.

İndi isə qısaca olaraq türk mənşəli müsəlman ölkələrində demokratiyanın təşəkkül prosesinə nəzər salaq. Qeyd etmişdik ki, bu sahədə ən böyük nailiyyət qazanmış müsəlman ölkəsi Türkiyədir. Keçmiş İttifaqın türk-müsəlman mənşəli respublikaları içərisində isə hələlik Azərbaycan birinci yerdədir. Başqa müsəlman ölkələrindən fərqli olaraq demokratiya sahəsində əldə edilmiş nailiyyət ilk növbədə türk xalqlarının mentaliteti ilə bağlıdır. Belə ki, tarixən türklər həmişə öz haqlarına və başqalarının haqlarına hörmətlə yanaşmışlar.

Mövcud olan bütün türk imperiyalarında, imperiyaya daxil olan ən az saylı xalqın belə adət-ənənələri, milli heysiyyətləri, muxtar özgürlükləri toxunulmaz olmuşdur. Demokratiyanın ən əsas tələblərindən biri də insan azadlıqları və hüquqlarının qorunması olduğu üçün türk mənşəli müsəlman respublikalarında qədimdən gələn bu adətin cəmiyyətdə formalaşdığı müsbət mə'nəvi-siyasi ab-hava demokratiyasının intişar tapmasına şərait yaratmışdır. Bundan başqa tarixən bütün türk xalqlarında hakimiyyətin mənsubiyyəti və legitimliyi prinsipi hər zaman qorunmuşdur. Bu prinsip pozulduqda isə həmişə faciələr baş vermişdir. Məhz bu tarixi keyfiyyətin nəticəsidir ki, türk xalqları qeyri-legitim hakimiyyəti qəbul edə bilmir. Deməli, demokratiyanın başqa bir prinsipinin, legitim hakimiyyətin, xalqın seçdiyi və müdafiə etdiyi hakimiyyətin qorunması da türk mentalitetinə uyğundur.

Legitimliyin uzurpasiya edilməsini isə türklər qə-

bul etmir (tarixi keçmişimizdə hakimiyyətin legitimliyinin pozulması və bu səbəbdən törəyən qardaş qırğınlarını yada salaq). Əlbəttə, türk adət-ənənəsində bu günkü demokratik prinsiplərlə uzlaşan onlarla paralellər tapmaq mümkündür. Deməli, demokratiyanın türk mənşəli respublikalarda təntənəsi cəmiyyət quruluşunun Qərb modelinin bu ölkələrdə tətbiq edilməsi üçün münbit milli şərait vardır.

*"Səs" qəzeti,
19 iyul 1997-ci il*

MÜSƏLMAN SİYASİ TƏFƏKKÜRÜ VƏ DEMOKRATIYA

III məqalə

Qeyd etmişdik ki, Şərqi yeni intibaha qovuşması üçün vaxtı ilə Qərb verdiklərini indi yenidən qaytarması lazımdır. Ancaq bu gün həmin məqsədlə davamlı cəhdlər edilmədiyindən əsaslı nailiyyətlərə qovuşmaq mümkün olmamışdır. Bunun əvəzinə mövcud durumda Qərb tərəqqisinə qarşı bizdə maymaq bir heyranlıq və aludəçilik vardı. Təəssüf ki, bu heyranlıq və aludəçilik hissələrinə üstəlik əlçatmazlıq, ümitsizlik çalarları da əlavə edilmişdir. Belə psixoloji sarsıntı yaşamında ayıq başla müstəqil düşünmə və hərəkət etmə çox çətindir. Bir millətin inkişafı üçün onun özünə e'timadı, cəsarəti və məqsədyönlü fəaliyyəti lazımdır. Həmin e'timad keçmişdəki uğurları bilməklə və yenidən eyni uğurlara çata biləcəyinə inanmaqla əldə edilə bilər.

Bu inama, bu e'timada köklənmək üçün keçmişimizə qısa tarixi ekskurs edək. Əvvəla qeyd etmək lazımdır ki, bütün müsəlmanların müqəddəs kitabı Qur'an ayələrində elmin dəyəri çox yüksək qiymətləndirilmişdir. Peyğəmbərimiz "Alimlərin mürəkkəbi şəhidlərin qanından daha qiymətlidir" - deyə bəyan etmişdir. Çində də olsa elmi öyrənməyə hər bir müsəlmanı təşviq etmişdir. Uzun əsrlər müsəlmanlar dinimizdəki bu əsaslara sadıq qaldılar. Ona görə də fəlsəfə, tibb, tarix, ilahiyyat, astronomiya, fizika, riyaziyyat sahələrində misilsiz nailiyyətlər əldə etdilər. Əlbəttə, bütün bunlar islam bayrağı altında birləşən müxtəlif xalqların ümumi nailiyyətləri idi. Lakin bir çox hallarda qazanılmış uğurlar ancaq ərəblərin adı ilə bağlanır. Məsələni aydınlaşdırmaq üçün Filippin aş-

ğıdakı fikrini dilə gətirməyə ehtiyac duyuruq: "İslam imperatorluğu içində islamı mənimsəyib ərəbcə danışan hər bir fərdə ərəb nəzəri ilə baxılırdı". Bu baxış bəzən nələrisə, kimlərisə dəyişik salsada, bir mövzuda bir o qədər də əhəmiyyət kəsb etmir. Çünki söhbət ümummüsəlman dünyasının tarixi tərəqqisindən bəşər sivilizasiyasına verdiyi töhfələrdən gedir.

VII əsrin ortalarında Şərqdən yeni bir günəş - İslam günəşi doğdu. Bu zaman artıq yunan-latin mədəniyyəti qürub etmək üzrə idi. Öz tənəzzül dövrünü yaşamağa başlayan Bizans imperatorluğu cahil imperatorların əli ilə zülmətə doğru yuvarlanırdı. Onlar Bizansa aid hər şeyi təftiş edir, "səfil mədəniyyət" iddiası ilə möhtəşəm bir sivilizasiyanı dağıdırdılar. Belə bir şəraitdə İslam mədəniyyəti İslam məfkurəsi meydana çıxdı. Əməvi xəlifələrinin dövründə islamın tərəqqisi mütləq bir formaya gəldi. Məhz Əməvi xəlifələri dinindən, irqindən asılı olmayaraq bütün insanların qabiliyyətlərini nümayiş etdirməsi üçün şərait yaradır, mərhəmət və sədaqətlə onları xilafətdə yüksək mövqelərə qaldırırdılar. Şamda (indiki Dəməşq) canlanan Əməvi idarəsindəki İslam mədəniyyəti Bağdadda Abbasi xəlifələri (750-1258) və İspaniyada Əndəlüs Əməviləri zamanında (755-1492) ən yüksək zirvəyə çatdı. Bu haqda Qustan Le Bon yazırdı: **"Avropa vəhşilik zamanlarının ən qatı qaranlığında boğulduğu bir vaxtda islam dairəsindəki Bağdad və Kurtubə sənət və elm işıqlarını bütün dünyaya yayan iki mədəniyyət mərkəzi idi"**.

Xəlifə Mə'mun dövründə Bağdada Beytul-Hikmət və Darul-Hikmət (830-cu il) quruldu. Bu elm ocaqlarının təsis edilməsi orta əsrlər dövrünün ən önəmli hadisəsi idi. Müsəlman, yəhudi və xristian alimlərinin bir araya gəldiyi həmin elm müəssisəsində, hətta tər-

cümə mərkəzi, zəngin kitabxana, elmlər akademiyası belə fəaliyyət göstərirdi. Sedillot bu elm mərkəzini aşağıdakı kimi xarakterizə etmişdir: "Bağdad mədrəsəsinə digərlərindən ayıran xüsusiyyət, elmi mə'nadakı çalışma metodudur. Bu da bilinəndən bilinməyəne gediş, nəticələrdən səbəbləri çıxarmaq üçün müşahidə aparmaqdır. Və ancaq təcrübə ilə sabit olan hadisələri qəbul etməkdir". Göründüyü kimi IX əsrdən başlayaraq sonrakı dövrlərdə uzun müddət böyük kəşflərə nail olan müsəlman elmləri həmin məhsuldar və məntiqli elmi metoda əsaslanmışlar.

İndi isə başqa bir müəllifin, Qibbin bu mövzuda söylədiklərinə nəzər salaq: **"Müsəlman elmləri fərdi hadisələr üzərində fikirlərini tətbiq edərək elmi metodu Yunanıstandakı və İsgəndəriyyədəki sələflərindən daha irəli apardı. Orta çağda elmi metodu Avropaya təkrar tanıtmə xüsusunda şərəf payı onlara aiddir"**. Deməli, Avropa müəllifləri özlərinin e'tirafından da göründüyü kimi, bu günkü Qərb mövcud tərəqqiyə müsəlman şərqinin elmi nailiyyətlərindən bəhrələnərək gəlib çatmışdır. Elə buradaca bir daha xatırlatmaq yerinə düşərdi ki, bu gün biz düşdüyümüz süst aludəçilik və maymaq heyrançılıq vəziyyətində bəhs etdiyimiz dövrdə avropalılar özləri olmuşdular. Lakin onlar bu bəladan yaxa qurtarmağa özlərində təpər tapdılar.

Avstriya hökmdarı Alfons Bağdaddakı Beytul-Hikmətin bənzəri olan məşhur tərcümə məktəbini 1130-cu ildə Tuleytulada təsis etdi. Bunlar Avropa alimlərinin astronomiya, riyaziyyat, tibbi kimya, zoologiya və botanika elmləri sahəsində müsəlman alimlərinin təcrübəsindən faydalanmalarını təmin etdi.

Tuleytulada üç il müsəlman alimlərindən dərs alan fransalı Qerbert d'Aurillas X əsrin məşhur adam-

larından birinə çevrilməklə yanaşı, həm də ilk papa oldu.

Müsəlmanlardan əxz edilən bir sıra mühüm şeyləri başqa bir avropalı müəllif Albert Şandro "Sələhəddin, islam qəhrəmanlarının möhtəşəmi..." adlı əsərində belə e'tiraf edir: **"...Ümumiyyətlə, Qərbin məhsulları üzərində əsaslı dəyişikliklər meydana gəldi. Avropa Şərq mədəniyyətindən dərs almışdır"**. Əsərin başqa bir yerində belə deyilir: **"Əcdadlarımız, Venetsiya tacirlərinin çox pul qazandığı toxuculuq sənətini Şərqdən öyrəndi. Bundan sonra fransız millətinin bir qismini bax bu sənət zənginləşdirdi. Qədim zamanlardan bəri, Şərq xalı toxuma sənəti ilə məşğul olmuşdur. Avropa sənətkarları bunu öyrənmək üçün çox böyük sə'y göstərdilər. Venetsiya şüşə və ayna istehsalını sür'ətlə öyrəndisə, bunun üçün Yaxın Şərq bazarlarında olan texnoloji üsullara borcludur. Avropalılar kağız istehsalı üsullarını, çeşidli seçkilərin hazırlanmasını da suriyalılardan öyrənmişlər. Həqiqət budur ki, müsəlmanların sənaye inqilabı bir milləti, hətta bir qit'əni belə tamamilə işğal etmişdir"**.

Biz ancaq avropalı müəlliflərin əsərlərindən və söylədiklərindən nümunə gətirməklə dediklərimizin mübaliğəsiz olduğunu ifadə etmək istədik.

Müsəlman üləma və mütəfəkkirlərinin fəlsəfə, astronomiya, tibb, riyaziyyat, izika və s, elm sahələrindən qazandıqları nailiyyətlər və kəşflər də Avropada həmin elmlərin inkişafı üçün baza rolunu oynamışdır. Ümumiyyətlə, müsəlman Şərqinin Avropa tərəqqisinə bəxş etdiyi töhfələr olduqca çoxdur.

MÜSƏLMAN SİYASİ TƏFƏKKÜRÜ VƏ DEMOKRATIYA

IV məqalə

Bu gün dövlətin idarə edilməsi üçün ən mütərəqqi üsul prezident və parlamentar tipli idarə üsullarıdır. Hazırda idarəetmənin bu növlərini biz Avropa ölkələrindən mənimsəməyə çalışırıq. Vaxtilə Türkiyə Respublikası bir sıra Qərb ölkələrində tətbiq edilən parlamentar tipli idarəçiliyi qəbul etmişdir. Biz isə Amerika, Fransa və s. dövlətlərdə tətbiq olunan prezident idarə üsulunu qəbul etdik. Ancaq bu iki tip idarəetmənin haradan götürüldüyünü aydınlaşdırmağa çalışsaq, məlum olacaq ki, bunu da avropalılar Şərq siyasət elmində bir qədər bəsit formada idarə edilmiş fəlsəfi-nəzəri fikirdən götürmüş və inkişaf etdirmişlər.

İbn-Sinadan əvvəl ən böyük islam filosofu olan Fərabî özünün son dərəcədə qiymətli olan "Əl-mədinə tül-Fadilə" (Örnək şəhəri) adlı əsərində insanların cəmiyyət halında yaşaması üçün yaradılmış olduğunu yazır. Fikrini bir qədər dərinləşdirən filosof gözəl tənzim edilmiş bir topluluğun bütün bəşəriyyətə şamil edilə bilməsi nəticəsinə gəlir. Birinci fikrin aksiom olduğunu yəqin ki, bu gün hamı dərk edir. İkinciyə gəldikdə isə hazırda Avropada gedən mədəni və iqtisadi integrasiyanı göz önünə gətirməklə Fərabinin sözlərinin doğruluğunu bir daha yəqin etmək olar. Başqa sözlə, mədəni Qərb bu gün dövlətüstü qurumlar yaratmaqla, onlara geniş səlahiyyətlər verməklə, birləşməklə faktiki olaraq, Fərabinin gözəl tənzim edilmiş bir topluluğun bütün bəşəriyyətə şamil edilə bilməsi fikrini gerçəkləşdirir.

Fərabî insanların dünyada bərabərhüquqlu yaşaması və hətta axirətdə də onların səadətlərinin təmin

edilməsi üçün dövləti borclu hesab edir. O, bunun üçün aşağıdakı sifətləri özündə cəmləşdirən adamların dövləti idarəetməsinin vacibliyini söyləyir: **çox düzgün və zəngin həyatı görüş, xətasız bir xatırlama gücü, gözəl və aydın nitq, sə'y etmə, mə'nəvi təmizlik, yüksək əxlaq, möhkəm mətanət, xeyir işlər görmək üçün qəti qərar.** Əgər bu sifətlər cəm halında yüksək idarəedicilə adamda yoxdursa, o zaman bunları özündə toplayan bir neçə adamın dövlət idarəçiliyinə seçilməsi vacib hesab edilir. Buradan aydın olur ki, sadalanan keyfiyyətləri özündə cəmləşdirən şəxsə ölkənin idarə edilməsinin tapşırılması bu gün dünyada qəbul edilən prezident idarə üsuludur.

Həmin keyfiyyətlərin cəm şəkildə bir neçə adamda cəmləşmiş olması və onların idarəediciliyə seçilməsi bu günkü siyasi terminlə söyləsək, parlamentar tipli idarə üsulu və ya koalisiyon idarə üsuludur.

Vətəndaşların hüquqlarının bərabər olması və hətta onların axirət dünyasında səadətlərinin təmin edilməsi məsələsinə gəldikdə isə aşağıdakı qənaəti ifadə etmək olar. Müasir insanlar dövləti sinifli cəmiyyətin siyasi sisteminin başlıca institutu kimi qəbul etməklə dövlətin cəmiyyəti idarə etməsi prinsipinə əsaslanırlar. Belə olan halda cəmiyyətdə mövcud olan hər cür çatışmazlığa görə dövlət məs'ulyyət daşıyır. Əgər insanlar düzgün tərbiyə edilmirsə, mə'nəvi cəhətdən təmiz və kamil yetişdirilmirlərsə, cinayət və günahlar törədirsə, pis əməllərlə məşğul olursa, deməli, buna görə təqsirkar dövlətdir, başqa sözlə, cəmiyyəti idarə edən siyasi institutlardır. Sözsüz ki, belə insanların axirətdə səadətə qovuşması mümkün deyil. Ancaq dediklərimizin əksinə olaraq sağlam bir cəmiyyət, sağlam mə'nəvi mühit olarsa, deməli, orada tərbiyə olunan, yaşayan insanlar da saf, təmiz, riyasız olurlar

və bununla da axirətdə səadətə qovuşa bilərlər. Fikrimizi gücləndirmək üçün Sokratın bir sözünü yada salaq. Yunan məfkurəsi ən yüksək səviyyədə olarkən, Sokrat belə bir böyük həqiqəti dilə gətirmişdir: **“Yunanlıyı yunanlı edən yunanlı olaraq doğuluşu deyil, gördüyü təhsil və tərbiyədir”**. Bəli, insanı mühit yetişdirir, cəmiyyət tərbiyə edir. Bütün bunlara isə dövlət nəzarət edir. Ona görə də Fərabî özünün dövlətə olan bu tələbkar fikrində də dərin bir hikmət ifadə etmişdir. Göründüyü kimi, siyasət və sosiologiya kimi elm sahələrinin də vaxtilə müsəlman Şərqində təşəkkül tapdığı, bundan sonra Avropaya nəql olunduğu haqda kifayət qədər dəlillər gətirmək mümkündür. Ona görə də bu gün Avropadan “ixrac” edilən cəmiyyət quruluşu modelini yad bir mədəniyyətin məhsulu kimi deyil, özümüzünkü kimi qəbul etmək daha doğru olardı.

Ancaq Avropanın böyük bir uçuruma yuvarlanmaq üzrə olduğu, özünü dağıdıb məhv olma girdabına saldığı bir zamanda, İslam mədəniyyətinin İspaniyada yayılıb, parlادığını unutmamaq gərəkdir. İspaniya ərəbşünaslığının tanınmış alimləri Əndəlüs mədəniyyətinin tə'sir və intişarının ölçüsünü cəlb etdiyi fikir parlaqlığını bilməmiş üçün bizə yeni-yeni üfüqlər açırlar. Məşhur şəxsiyyətlər Donat və Tomasın xristian Avropanın fəlsəfə, elm, şe'r və bütün digər sahələrdəki inkişafında İslam mədəniyyətinin rol oynadığı fəal dövrü ortaya qoydular. Göründüyü kimi bunların böyük fikir adamlarına göstərdiyi tə'siri də aydınlaşdırır. Biz Ağdənizi və Pireney dağlarının hər iki tərəfindəki bir çox bəşəri mədəniyyəti və onun rol oynadığı quruculuq dövrünü e'tirafdan çəkinmə-

məliyyik. Nə olursa-olsun, hər gün qarşımıza bu həqiqəti qüvvətləndirən bir çox dəlillər çıxmaqdadır. Çünki Kurtubadan yayılan mədəniyyət dalğaları əski fikrin özünü qorumuş və onu haradasa qoruyacaq olan fikri mənbələri yeni mədəniyyət dövrü hərəkətə gəlməzdən əvvəl yeni aləmə nə vermişdir.

AZƏRBAYCANLILARIN SOYQIRIMI HAQQINDA

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra xalqımızın tarixi keçmişinin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkanı əldə edilmişdir. Uzun illər gizli saxlanılan, üzərinə qadağa qoyulmuş həqiqətlər açılır, təhrif edilmiş hadisələr özünün əsl qiymətini tapır. Azərbaycan xalqına qarşı dəfələrlə törədilmiş və uzun illərdən bəri öz siyasi hüquqi qiymətini almamış soyqırımı da tariximizin açılmamış səhifələrindən biridir.

Bəlli olduğu kimi, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 mart 1998-ci il tarixli fərmanı ilə mart ayının 31 soyqırımı günü elan olunmuşdur. Bu qərar təkcə deportasiya və soyqırımı nəticəsində həlak olmuş, zülm və zillətlərə düşər edilmiş azərbaycanlıların xatirəsini yad etmək üçün verilməmişdir. Bu həm də çox mühüm, Azərbaycan tarixində ilk dəfə olaraq yüzilliklər boyu azərbaycanlılara qarşı aparılan genosidə tam, hərtərəfli və aşkar şəkildə siyasi-hüquqi qiymət verən tarixi bir qərardır.

Tarixdə azərbaycanlıları zəiflətmək, məhv etmək məqsədi güdən deportasiyalar, srüğünlər, ərazidə düşmənin qarnizonlarının saxlanması, amansız cəza tədbirləri müxtəlif əsaslı etnik, dini avantürə faktları saysız-hesabsızdır.

1813-cü il Gülistan sülh müqaviləsi ilə başa çatan 1-ci Rus-İran müharibəsi də Azərbaycanın gələcək fəlakətlərinin əsasını qoyan hadisələrdən biri oldu. Belə ki, bu müqavilə Azərbaycanı Araz boyu parçalamaqdan başqa, həm də 200 mindən artıq erməni ailəsinin İrandan köçürülüb İrəvan xanlığının tamamilə dağıdılıb xarabazara çevrilmiş, əhalisi öldürülmüş və deportasiya edilmiş azərbaycan kəndlərində

yerləşdirilməsinə səbəb olmuşdur. Müqavilənin 11-ci bəndində özünə yer almış bu təklif həm İranın, həm də Rusiyanın maraqlarına uyğun idi.

1826-1828-ci illər 2-ci Rus İran müharibəsi zamanı təkcə İrəvan xanlığında daha 420 Azərbaycan kəndi yandırılmış, əhalisi isə məhv edilmişdir. İran və Türkiyədən daha 220 min erməni köçürülərək bu ərazilərdə yerləşdirilmişdir.

Hadisələrin daha faciəvi xarakter alması XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Rus-türk müharibəsi zamanı Azərbaycanın türk əsilli əhalisinin iradəsinin qırılması üçün 1905-1907-ci illər soyqırımının təşkilinə şərait yaradıldı. Türk ordusunun fəəri zabiti olan Andrani-kin başçılığı altında erməni quldur dəstələri Zəngəzurun, Qarabağın, Şirvanın, Qubanın, Göyçənin, Zəngibasarın, Ağbabanın, Urmiyanın, Naxçıvanın və digər Azərbaycan vilayətlərinin azərbaycanlı kəndlərinə hücumlar edir, genosid törədirdilər.

Bundan sonra başlanan 1-ci Dünya müharibəsi bu hadisələrin bir qədər səngiməsinə səbəb olsa da təəssüf ki, 1917-ci il inqilabı nəticəsində Rusiyada hakimiyyətə gələn bolşeviklər bu siyasətdən imtina etmədilər. Əksinə onu davam və inkişaf etdirərək böyük Qafqaz siyasəti səviyyəsinə çatdırdılar. Rus bolşeviklərinin ciddi yardımı ilə 1917-ci ildə Bakıda sovet hakimiyyətinin qurulduğunu elan edən əksəriyyəti erməni və rus şovinistlərindən ibarət olan Bakı Komissarları Soveti Bakıda bu siyasətin dayaq nöqtəsi oldu. Onların sovet hakimiyyətinin yaradılması adı altında apardığı şovinist-daşnak siyasəti Şamaxıda, Bakıda, Qubada qırğınlarla nəticələndi. 1918-ci il Bakıda törədilən mart qətliaamları bütün bu hadisələrin kulminasiya nöqtəsi oldu. N.Nərimanov, M.Əzizbəyov və digər azərbaycanlı bolşeviklərin ciddi müqavimətinə baxmayaraq Şaumyan başda olmaqla daş-

naklar bu hadisələri törədə, minlərlə azərbaycanlını qanına qəltan edə bildilər.

1922-ci ildə Ermənistanda Sovet hakimiyyəti qurularkən Ermənistanın respublika kimi mövcudluğunu təmin etmək məqsədi ilə Leninin xüsusi göstərişi əsasında Zəngəzurun çox hissəsi və Göyçə Azərbaycandan alınıb Ermənistanla birləşdirildi. Daha sonra 1924-cü ildə Qarabağın Dağlıq hissəsinə muxtariyyət verildi və bununla da gələcəkdə Qarabağın da Ermənistanla birləşdirilməsi cəhdi üçün şərait yaradılmış oldu.

Hələ 1828-ci ildə İrəvan və Naxçıvan xanlıqları ərazisində yeni inzibati bölgü - Erməni vilayəti təşkil edilərkən bu əra zidə 1111 yaşayış məntəqəsindən yalnız 62-si erməni kəndi idi. O dövüdə dağıdılmış 359 müsəlman kəndinin ərazisinin bir hissəsi məhv edilmiş, bir hissəsi də təqiblərə və milli ayrışkılıq siyasəti üzündən İrana və Türkiyəyə qaçmağa məcbur olmuşdur. 20-ci yüzilin əvvəllərində xaricdən gələn ermənilərin sayının bir milyona çatması regionda demografik vəziyyətin əsaslı surətdə dəyişməsinə gətirib çatdırmışdır.

Daşnaqların bədnam "Böyük Ermənistan" siyasətinin həyata keçirilməsi Qafqazı milli qırğınlar alovuna bürümüş, 1905-ci ilin əvvəlində azərbaycanlıların Bakıda məruz qaldıqları kütləvi qırğınlar Naxçıvanı, İrəvanı, Zəngəzuru, Gəncəni bürümüş, Erməni silahlı dəstələri noyabrın 28-də Qarabağın şəhər və kəndlərini xaraba qoyaraq əliyalın əhalini, o cümlədən qocaları, qadınları, uşaqları ağılagəlməz qəddarlıqla məhv etmişlər. Təkcə Şuşa, Cavanşir, Cəbrayıl və Zəngəzur qəzalarında 75 azərbaycanlı kəndi, İrəvan və Gəncə quberniyalarında isə 200-dən artıq yaşayış məntəqəsi dağıdılmış, əhali vəhşicəsinə qətlə yetirilmişdir.

1914-cü ildə erməni silahlı dəstələri Xoy, Urmiya, Səlməs əyalətlərində 150 minə yaxın, Şərqi Anadolunun Qars, Ərdəhan və Ərzurum bölgələrində 200 mindən artıq soydaşımızı qətlə yetirərək həmin əraziləri Azərbaycan Türklərindən təmizləmişlər. Qafqazda Ermənistan dövlətinin əsasını qoymaq üçün erməni silahlı dəstələri İrəvan-Naxçıvan, Naxçıvan-Zəngəzur, Zəngəzur-qarabağ istiqamətlərində əhalini qırmaq və yaxud silah gücünə qovmaq, bu yerlərdə erməniləri məskunlaşdırmaq planını sistemli şəkildə həyata keçirirdilər.

Ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı törətdikləri soyqırımı 1918-ci ildə daha geniş vüsət almışdır. Bolşevik hakimiyyətini bərqərar etmək adı altında erməni daşnaqları mart, aprel və may aylarında Bakıda, Şamaxıda, Qubada, Kürdəmirdə, Lənkəranda 50 mindən artıq Azərbaycanlını qətlə yetirmiş, evlərini talan etmiş, yüz minlərlə silahlı və günahsız əhəlinin didərgin salmışlar. Təkcə Bakıda 15 minə yaxın soydaşımız öldürülmüş, Şamaxı qəzasında 58 kənd dağıdılaraq 7 minədək adam, o cümlədən 1653 qadın, 965 uşaq məhv edilmişdir. Quba qəzasında 122, Qarabağın dağlıq hissəsində 150-dən artıq, Zəngəzur qəzasında 11 kənd vəhşicəsinə dağıdılmış, əhəlinin xeyli hissəsi fiziki məhvə məruz qalmışdır. İrəvan quberniyasında 211, Qars vilayətində 82 kənd yandırılmışdır. Bu ərazilərdə azərbaycanlıların kütləvi qırğınları 1919-cu və 1920-ci illər boyu davam etmişdir. Erməni cəza dəstələrinin törətdiyi vəhşiliklər və daşnaq hakimiyyəti dövründə yeridilən "türksüz Ermənistan" siyasəti nəticəsində İrəvan quberniyasında Azərbaycanlı əhəlinin sayı 1916-cı ildə 373582 nəfər olduğu halda, 1920-ci ilin noyabrında cəmi 12 min nəfər qalmışdı. Ümumiyyətlə 1905-1920-ci illərdə indiki Ermənistan ərazisində 1000-ə yaxın müsəlman kəndi dağıdılmış,

əhalisi soyqırımına məruz qalmışdır.

Repressiya illərində və kolxoz quruculuğunda minlərlə azərbaycanlı xalq düşməni adı altında məhv edildi. 1939-cu il-də başlanan 2-ci Dünya müharibəsi bu məsələləri arxa plana keçirsə də müharibəni qurtarması ilə Azərbaycana qarşı genosid və deportasiya siyasəti daha geniş miqyasda aparılmağa başlandı.

Belə ki, 1941-1945-ci illər müharibəsinin qurtarmasından cəmi bir neçə ay keçmiş ermənilərin sovet Ermənistanına qayıtmasına dair tədbirlər hazırlandı. Bu barədə SSRİ Xalq Komissarları Soveti 1945-ci il noyabrın 21-də xüsusi qərar qəbul etmişdi. Daha sonra SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Hey'əti özünün 1946-cı il 19 oktyabr tarixli fərmanı ilə xaricdən gələn ermənilər üçün ən sadələşdirilmiş qayda tətbiq edərək SSRİ-yə daxil olduğu andan onlara SSRİ vətəndaşlığı verilməsini nəzərdə tutmuşdur. Fikir verin, bu qərar o zaman mövcud olan avtoritar totalitar rejimdə, repressiyaların hökm sürdüyü zaman qəbul edilmişdir. Bu o zaman idi ki, Azərbaycan xalqının qəhrəman oğulları yalnız ona görə tə'qib olunur, tutulub sürgünlərə göndərilirdi ki, onlar taleyin hökmü ilə müharibənin gedişində əsir düşmüş, faşist konslagerlərinin dəhşətlərini dadmışdılar.

Məhz həmin vaxt Ermənistan KP MK-nın katibi Arturyan Ermənistanın ərazisinin az olmasını bəhanə edərək Dağlıq Qarabağın Ermənistana verilməsi xahişi ilə çıxış edir. Stalinin tapşırığı ilə Malenkov, M.Bağırovun bu məsələyə münasibətini öyrənmək istərkən Mircəfər Bağırovdan "Əgər milli tərkibə görə Dağlıq Qarabağ ermənilərə veriləcəksə, onda ermənilər 3 vilayəti - Göy çə, Zəngəzur və Zən gibasanı, gürcülər Borçalını, ruslar isə Dərbəndlə Qasıməkəndi Azərbaycana verməlidirlər" kimi kəskin rədd cavabı alır. Lakin

bu məntiqli və kəskin e'tiraz belə məqsədli şəkildə həyata keçirilən deportasiyaların qarşısını ala bilmir.

Yenidən Mikoyanın tə'siri ilə 1947-ci ilin 23 dekabrında qəbul edilən SSRİ Nazirlər Sovetinin "Ermənistan SSR-dən kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi barədə" və 1948-ci ilin 10 martında qəbul edilmiş "Kolxozçuların və digər azərbaycanlı əhalinin Ermənistan SSR-dən Azərbaycan SSR-in Kür-Araz ovalığına köçürülməsi tədbirləri haqqında" qərarları azərbaycanlıların deportasiyasının SSRİ hökuməti səviyyəsində təşkil olunması demək idi. Məhz bu qərarlara əsasən 1948-1953-cü illərdə 150 min azərbaycanlı kütləvi şəkildə Ermənistandan deportasiya olunmuşdur ki, onların da əksəriyyəti dözülməz şəraitdən məhv oldu.

Erməni millətçiləri öz havadarlarının köməyi ilə 50-ci illərdən etibarən Azərbaycan xalqına qarşı kəskin mənəvi təcavüz kompaniyasına başladılar. Keçmiş sovet məkanında müntəzəm şəkildə yayılan kitab, jurnal və qəzetlərdə milli mədəniyyətimizin, klassik irsimizin, memarlıq abidələrimizin ən nəfis nümunələrinin erməni xalqına mənsub olduğunu sübut etməyə çalışırdılar.

Əsrin əvvəllərində əksər əhalisi Azərbaycanlı olan İrəvan şəhərindən və Ermənistan SSR-nin digər bölgələrindən soydaşlarımız təqiblərə məruz qalaraq kütləvi surətdə qovuldular. Azərbaycanlıların hüquqları ermənilər tərəfindən kobudcasına pozuldu, ana dilində təhsil almalarına əngəllər törədildi, onlara qarşı represiyalar həyata keçirildi. Azərbaycan kəndlərinin tarixi adları dəyişdi, toponimika tarixində misli görünməyən qədim toponimlərin erməni adlarıyla əvəzlənmə prosesi baş verdi.

Bu gələcək faciələrdən xəbər versə də, Azərbay-

canın o zamanki rəhbərliyi satqıncasına fəaliyyət göstərdi. Ermənistana təbii fəlakətin nəticələrini aradan qaldırılması üçün yardım adı altında silah və hərbi texnikanın göndərildiyi bir vaxtda Azərbaycanda azərbaycanlı əhalidən adi ov silahları da yığıldı. Qarabağ zonasında yerləşən hüquq mühafizə orqanlarında çalışan azərbaycanlı əməkdaşlardan tabel silahları alındı.

1989-cu ildə Ermənistan Ali Sovetinin "Qarabağın Ermənistana birləşdirilməsi" qərarı Azərbaycanda güclü etirazla qarşılaşdı. Lakin Azərbaycanda buna qarşı heç bir tədbir görülmədi. Əksin bir il sonra hakimiyyətin də razılığı ilə azərbaycanlılara qarşı yeni, dəhşətli genosid aktı 20 yanvar Bakı hadisələri törədildi.

1992-ci ilin fevralında ermənilər Xocalı şəhərinin əhalisinə misli görünməyən divan tutdular. Tariximizə Xocalı soyqırımını kimi daxil olan bu qanlı faciə minlərlə azərbaycanlının məhv edilməsi, əsir alınması, şəhərin yerlə-yeksan edilməsi ilə qurtardı.

Millətçi-separatçı ermənilərin Dağlıq Qarabağda başladıkları avantürist hərəkətin nəticəsi olaraq bu gün bir milyondan artıq soydaşımız erməni qəsbkarları tərəfindən öz doğma yurd-yuvalarından didərgin salınmış, çadırlarda yaşamağa məhkum edilmişdir. Ərazimizin 20 faizinin erməni Silahlı Qüvvələri tərəfindən işğal zamanı minlərlə vətəndaşımız, şəhid olmuş, xəsarət almışdır.

Ermənistan SSR Ali soveti sessiyasının (22 noyabr 1988-ci il) məxvi göstərişinə əsasən noyabrın 22-dən 28-nə dək respublikanın 22 rayonundakı 170 sif və 94 qarışıq yaşayış məntəqəsindən 200 mindən artıq azərbaycanlı, 18 min müsəlman kürd, min nəfər rus dilli əhali silah gücünə o o doğma ocaqlarından qovularaq Azərbaycanda məskunlaşmışlar. Bu za-

man 255 nəfər azərbaycanlı vəhşicəsinə qətlə yetirilmiş, minlərlə qadın, uşaq və qoca bədən xəsarəti almış, on minlərlə ailənin əmlakı qarət olunmuşdur. Nəticədə ardıcılı olaraq həyata keçirilən etnik təmizləmə siyasəti sayəsində Ermənistanda 1 nəfərdə Azərbaycanlı qalmamışdır. XIX əsrin əvvəllərində indiki Ermənistan ərazisində 2000-ə yaxın azərbaycanlı yaşayış məntəqəsi olduğu halda hazırda orada Azərbaycanlı-türk toponimlərindən əsər-əlamət qalmamış, tarixi və maddi-mədəniyyət abidələri, qəbristanlıqlar dağıdılmış, məscidlər və türbələr yer üzərindən silinmişdir. Bütün bunlar ermənilərin Qafqazda və indiki Ermənistanda aborogen xalq olmaları barədə uydurduqları saxta tarixə haqq qazandırmaq məqsədini güdmüşdür.

Monoetnik Ermənistan dövlətini yaratmağa nail olan Ermənistan başçıları keçmiş SSRİ-nin hərbi-sənaye potensialına arxalanaraq əhalisinin 30%-nin azərbaycanlılar təşkil edən Azərbaycan Respublikası Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətini, o cümlədən 7 ətraf rayonu (Laçın, Kəlbəcər, Zəngilan, Qubadlı, Cəbrayıl, Ağdam, Fizuli) işğal edib xarabazara çevirmişlər. Ermənistanın hərbi təcavüzü təkcə Dağlıq Qarabağ və onun ətraf rayonlarını deyil, eyni zamanda Azərbaycanın qərbində yerləşən Gədəbəy, Tovuz, Qazax, Ağstafa rayonlarını da əhatə etmiş, həmin bölgədə onlarla yaşayış məntəqəsi yerlə-yeksan edilmişdir.

Hazırda Azərbaycanın 12 rayonunun 170002 km ərazisində (ölkə ərazisinin 1/5 hissəsi) 700 yaşayış məntəqəsi ermənilərin işğalı altındadır. Ermənistan silahlı qüvvələrinin təcavüzü nəticəsində 20 minə yaxın Azərbaycan vətəndaşı həlak olmuş, 4 min nəfərə qədər əhali girov götürülmüşdür ki, onların əksəriyyətinin uşaqlar, qadınlar, qocalar təşkil edir.

İşğal edilmiş ərazilərdə 800 yaşayış məntəqəsi, 6

min sənaye və k/t obyekt, ümumi ərazisi 9 mil kv.m olan 150 mindən artıq mənzil və şəxsi ev, 4366 sosial-mədəni obyekt, o cümlədən 850 məktəbəqədər təlim-tərbiyyə müəssisəsi, 690 orta məktəb, 490 tibb müəssisəsi, 927 kitabxana, 22 muzey, 6 teatr və konsert zalı və s. obyektlər erməni vandalları tərəfindən dağıdılmış, ilkin hesablamalara görə bunların nəticəsində 22 milyard ABŞ dolları həcmində ziyan vurulmuşdur.

Ermənistan silahlı birləşmələrinin zəbt etdiyi Azərbaycan torpaqlarından çıxarılmasına dair BMT Təhlükəsizlik Şurasının 1993-cü illərdə qəbul etdiyi 4 qətnamənin (822,853,874,884 sayılı) tələblərinə indiyədək əməl edilməmişdir.

Tarixi qaynaqlar göstərir ki, təkcə XX əsrdə 1 milyona yaxın azərbaycanlı ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə öldürülmüş, 1,5 milyondan çox soydaşımız indiki Ermənistan ərazisindən qovulmuşdur. 1918-ci il Batum müqaviləsinə görə cəmi 9000kv.km ərazisi olan Ermənistan bu gün 40 min kv.km tarixi Azərbaycan torpaqlarını öz nəzarəti altına almışdır.

Bütün bu sadaladıqlarım bir daha əyani şəkildə sübut edir ki, Azərbaycan xalqı son iki əsrdə həqiqətən soyqırımına və deportasiyaya məruz qalmış, mənfur rus-erməni şovinizminin qurbanı olmuşdur.

Lakin bizim faciəmiz bununla bitmir. Bizim əsas faciəmiz ondadır ki, bütün bunlar haqqında nəinki dünya ictimaiyyətinə, heç Azərbaycanın öz vətəndaşlarına da ətraflı məlumat verilməmiş, Azərbaycanın genosidə və deportasiyaya məruz qalması hadisəsi öz hüquqi-siyasi qiymətini almamışdır.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra belə müstəqilliyin ilk illərində özlərini Azərbaycan milli azadlıq hərəkatının baniləri hesab edən talançı demokratların hakimiyyəti dövründə bu məsələlərə rəs-

mi münasibət bildiren bir sənəd, bir qərar və ya fərman verilməmişdir. Halbuki məhz həmin dövrdə ermənilərin dünya ictimai fikrinə azərbaycanlıları vəhşi, qaniçən bir xalq, özlərini isə əzabkeş, genosidə məruz qalmış məzlum bir millət kimi təqdim etmələrinin nəticəsində Azərbaycan dünya ictimaiyyətinin dəyərindən məhrum olmuş, ABŞ konqresi isə Azadlığı müdafiə aktına 907-ci düzəlişi daxil etmişdir ki, ölkə başçısı cənab Prezidentimizin uzun sürən diplomatik fəaliyyətindən sonra yalnız ötən il həmin düzəliş dəyandırılmışdır.

Tarixi keçmişimizə düzgün siyasi qiymət vermək istiqamətində də ilk addımı yenə məhz möhtərəm prezidentimiz H.Əliyev cənabları atdı. 1997-ci il 18 dekabr tarixində imzalanmış "1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlardan kütləvi surətdə deportasiyası haqqında" və 26 mart 1998-ci ildə imzalanmış "Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında" prezident fərmanları ilə möhtərəm prezidentimiz tarixin həqiqətlərini dünya ictimaiyyətinin nəzərinə çatdırmış oldu. Həqiqətin necə olduğunu, genosid və deportasiyaya əslində azərbaycanlıların məruz qaldığını göstərən prezidentimiz öz fərmanları ilə həm də bu məsələlərə dərin, hərtərəfli və düzgün siyasi-hüquqi qiymət vermiş oldu.

Fərmanda göstərilmişdir ki, "XIX-XX əsrlərdə xalqımızın başına bir sıra ağır faciələr gətirilib. Böyük dövlətlərin yeritdikləri imperiya siyasətinin qəddar və məkrli icraçısı olan ermənilərin əli ilə dəfələrlə azərbaycanlılara qarşı etnik təmizlənmə və soyqırımını törədilmiş, xalqımızı ağır məhrumlıqlara, milli faciə və məşəqqətlərə düçar etmişlər. Yüz minlərlə dinc azərbaycanlı milli mənsubiyyətinə görə məhv edilmiş, öz ata-baba yurdlarından didərgin salınmış, Azərba-ya-

nin qədim yaşayış məskənləri xarabalığa çevrilmişdi"

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanında göstərilən müddəaların əyani vasitələrdə, xəritə və atlaslarda dolğun və düzgün öz əksini tapması və təbliğat-təşviqat vasitələri kimi istifadə olunması məqsədi ilə Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi "Azərbaycanlıların soyqırımı" xəritəsini tərtib etmişdir.

Xəritə soyqırımının coğrafiyasını özündə əks etdirməklə yanaşı həm də tarixi Azərbaycan torpaqlarında ayrı-ayrı yaşayış məntəqələrində törədilən cinayətlərin bir növ statistikasını özündə əks etdirir.

Xəritədə göstərilən yaşıl rəng Azərbaycanlıların yaşadığı əraziləri, alov dilimi həmin məntəqələrdə törədilmiş qanlı hadisələri və faciələri, boz rəng hazırda Azərbaycan Respublikasının inzibati sərhədləri daxilində işğal olunmuş əraziləri, tarixi abidə nişanı və məktəb şəkilləri isə həmin ərazilərdə vaxtilə mövcud olmuş. hazırda isə erməni vandalizmi nəticəsində məhv edilmiş tarixi abidələri, mədəniyyət, səhiyyə, dini-sitayiş və s. ocaqları göstərir. Xəritənin əsas məziyyətlərində bir də odur ki, Bu gün Ermənistan adlandırılan Qərbi Azərbaycan torpağında otən əsrdə yaşamış erməni və azərbaycan əhalisinin məskunlaşması müqayisəli şəkildə göstərilmişdir. Eyni zamanda xəritədə qaçqınların və məcburi köçkünlərin məskunlaşdıqları çadır şəhərcikləri və düşərgələri də xüsusi işarə ilə öz əksini tapmışdır. Bundan başqa xəritədə tarixi türk toponimləri hazırda erməniləşdirilmiş adlarla bərabər öz əksini tapmışdır ki, bu da bir daha həmin ərazilərin uzaq əsirlərdən bəri azərbaycanlılara məxsus olmasını təsdiq edən bir faktdır.

Hesab edirik ki, bu xəritə azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırımının coğrafiyasını özündə əks etdirən bu tipli ilk əyani vəsait olmaqla xalqımıza qarşı törədilən cinayətlərin dünya ictimaiyyətinə çatdırılma-

sında və gələcək nəsillərimizə ötürülməsində mühüm siyasi-marifləndirmə vəsaiti rolunu oynayacaqdır. Ancaq onu da qeyd etmək istəyirəm ki, belə xəritə ölkəmizdə ilk dəfə olaraq tərtib edildiyinə görə ola bilsin bəzi aspektlərdə müxtəlif məsələləri özündə tam əks etdirmir.

Əlbəttə bu təbiidir və xəritənin gələcək nəşirlərində daha mükəmməl olması üzərində müvafiq təşkilatlarla birlikdə iş aparılır.

AZƏRBAYCAN VƏ RUSİYA FEDERASIYASI, SIYASI MÜNASİBƏTLƏR VƏ SIYASI PROQNOZLAR

Hamımıza mə'lum olduğu kimi, Azərbaycan və Rusiya Federasiyası 180 ilə yaxın bir müddət ərzində bir iqtisadi və siyasi məkanda mövcud olmuşlar. Yə'ni 1813-cü ildən başlayaraq 1991-ci ilin avqustuna kimi 178 il ərzində Azərb aycan rəmi surətdə ç ar Rusiyanın və Sovet imperiyasının tərkib hissəsi, onların müstəmləkəsi olmuşdur. Təkcə elə bu fakt kifayətdir ki, Azərbaycanın siyasi və iqtisadi cəhətdən Rusiya ilə nə dərəcədə bağlı olması aydınlaşsın.

Hazırkı Azərbaycanın yerləşdiyi ərazidə bütün məlum tariximiz boyu mürəkkəb geopolitik münasibətlər mövcud olmuşdur. Bu ərazinin coğrafi cəhətdən mühüm strateji mövqedə olması onu daim dünyanın hegemon dövlətlərinin diqqət mərkəzində dayanmasına səbəb olmuşdur. Hələ Rusiyanın bir dövlət kimi formalaşmasından çox-çox əvvəl Əhmənilər, Roma, Bizans və Sasani imperiyaları, Ərəb Xilafəti, Səlcuq, Monqol, Teymurlər dövləti, Osmanlı imperiyası kimi dövrlərinin hegemon dünya imperiyaları Azərbaycana ciddi siyasi maraq göstərmiş, bu ərazini siyasi tə'sir dairələrinə daxil etmək uğrunda gərgin hərbi siyasi mübarizə aparmışlar.

Bütün yuxarıda sadalananları nəzərə aldıqda məlum olur ki, 18-ci əsrin birinci yarısından başlayaraq dünya ağalığı uğrunda mübarizəyə qoşulan Rus imperiyasının təsir dairəsinə almağı planlaşdırıldığı ilk ərazilərdən biri, bəlkə də birincisinin Azərbaycan olması heç də təsadüfi deyil.

Azərbaycan ərazisi Rusiya üçün müstəsna bir əhəmiyyət kəsb edirdi. Krımın işğalı Rusiyaya Qara

dəniz vasitəsilə "ılıq sulara", yeni Aralıq dənizinə və dünya okeanına çıxmaqla, dəniz kommunikasiya xətlərinə sahib olmaq demək idisə, Azərbaycanın işğal edilməsi dünya ticarət yollarının kəsişdiyi mühüm bir əraziyə, quru ticarət və rabitə yollarına sahib olmaq demək idi. Təsadüfi deyil idi ki, Azərbaycanın işğalına ilk ciddi cəhd göstərmiş böyük rus çarı | Pyotr öz sələflərinə ilk növbədə bu əraziləri, yə'ni Krım və Azərbaycanı öz ərazilərinə birləşdirməyi vəsiyyət etmişdir.

19-cu əsrin sonlarından başlayaraq dünya siyasi arenasında münasibətlərin kəskinləşməsi və bunun nəticəsində Rusiyanın cənub sərhədlərində Osmanlı imperiyasını fəallaşaraq Rusiya üçün təhlükə törətməsi, Rusiyanı Zaqafqaziyaya ciddi diqqət yetirməyə məcbur etdi. Xüsusən bu ərazidə sadıq rəiyyət hesab edilməyən azərbaycanlıların həm say, həm ərazicə mütləq üstünlük təşkil etməsi Rusiyanı narahat edirdi. Azərbaycanlılara qarşı mənfur etnik siyasətin aparılmasını, Azərbaycan torpaqlarının digər Zaqafqaziya xalqları arasında qismən paylanmasını, Rusiyanın bu ərazidə azərbaycanlıları tə'sirini azaldılması, balanslı öz xeyrinə dəyişərək bu regionu cənub sərhədlərində bufer əraziyə çevirmək cəhdi kimi qiymətləndirmək lazımdır. 19-cu əsrin sonu 20-ci əsrin əvvəllərində neftin dünya miqyasında ən mühüm strateji mala çevrilməsi və Abşeron ərazisində tükənməz neft ehtiyatlarının kəşf edilməsi, bununla bağla olaraq bir sıra aparıcı dünya dövlətlərinin Azərbaycana maraq göstərməsi Rusiyanın Azərbaycana qarşı yönəldilmiş siyasətinin daha da sərtləşdirilməsini zəruri etdi. Təkcə bu faktı qeyd etmək kifayətdir ki, 1900-cü ildə Azərbaycan dünya neft istehsalının 80%-ni verirdi.

1917-ci il rus sosialist inqilabı çar imperiyası ərazisinə daxil olan xalqlara sözdə azadlıq və'd etsə

də əslində belə olmadı. İnqilabdan sonra Rusiyada idarəçilik forması, ictimai-siyasi münasibətlər dəyişsə də, dövlətin mahiyyəti deməli onun geosiyasi maraqları da dəyişmədi. Rusiya yenə imperiya idi və Azərbaycan yenə də onun vacib geosiyasi maraqları dairəsinə daxil idi. Bunun nəticəsi idi ki, 1920-ci ildə Azərbaycan ikinci dəfə, artıq Qızıl ordu tərəfindən işğal edildi. Bu dəfə Azərbaycan yetmiş ildən artıq bir dövr ərzində Sovet imperiyasının tərkibində qalmaq, onun Azərbaycanın mənafeələrinə zidd siyasət aparan rəhbərlərindən asılı olmaq məcburiyyətində qaldı.

Tarixdən məlum olduğu kimi hər bir imperiya daxilindən çürüyən nəhəng bir qurumdur və əbədi yaşaya bilməz. Parçalanıb dağılmaq, məhv olmaq hər bir imperiyanın taleyindədir və Rus imperiyası da bu sonluqdan qaça bilmədi.

1991-ci ilin avqustunda Sovet imperiyasının süqutu rəsmi surətdə elan edildi və imperiyanın tərkibinə daxil olan xalqlar sərbəst surətdə öz talelərini həll etmək imkanı qazandılar. Lakin imperiyanın süqutu da sakit, ağrı-acısız ötüşmədi. İmperiyanın məhvə doğru getdiyini gören rəhbərlər müxtəlif yerlərdə lokal, etnik müharibə ocaqlarını alovlandırıdılar. Bu artıq can verən imperiyanın ömrünü uzatmaq cəhdləri idi. Bu cəhdəlr imperiyanı ölümdən xilas etməsə də, azadlıq əldə etmiş xalqlar üçün böyük problemlərə çevrildi. Belə münaqişə ocaqlarından biri, bəlkə də birincisi və ən böyüyü Qarabağ münaqişəsi idi. Nəzakət qonşularımız olan Ermənistan imperiya rəhbərlərinin təhriki və yardımı sayəsində Azərbaycana qarşı müharibəyə və etnik soy qırımına başladılar. əgər hadisələrin başlanmasına, onların inkişafına nəzər yetirsək, aydın olar ki, bu əvvəlcədən düşünülmüş plan əsasında həyata keçirilən bir prosesdir və bu proses başlandığı andan indiyə qədər

vahid bir əl tərəfindən idarə olunur. Bu gözəgörünməz əlin Rusiyaya məxsus olması artıq Azərbaycanda heç kimdə şübhə doğurmayan bir faktdır.

1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan öz müstəqilliyini elan etdi və yarandığı andan etibarən çox qarışıq və mürəkkəb siyasi proseslər burulğanına düşmüş oldu. 1991-1992-ci illər Azərbaycanda kor koranə rusyönlü siyasətin aparılması ilə müşayiət olunurdu ki, bu da uzun illər mövcud olmuş siyasi strukturun ətalət dalğası idi. Bu illər Azərbaycanın torpaqlarının demək olar ki, döyüşsüz düşməyə təslim edilməsi ilə səciyyəvidir ki, bu da Azərbaycanın o dövrlük siyasi hakimiyyətinin hələ də Rusiya tərəfindən idarə olunduğunu sübut edir. 1992-ci il hakimiyyət çevrilişi nəticəsində hakimiyyətə gəlmiş Xalq Cəbhəsi və onun liderlərinin Rusiya tərəfindən idarə edilməsini söyləmək çətin olsa da, onların siyasi meydanda nəşiliği, acizliyi və təcrübəsizliyi Azərbaycana özlərindən əvvəlki hakimiyyətdən heç də az zərər gətirmədi.

Hələ heç bir dövlət tərəfindən müstəqil, suveren bir dövlət kimi tanınmadan, heç bir yeni alternativ siyasi əlaqələr yaratmadan Rusiya ilə siyasi əlaqələrin birdən-birə kəsilməsi, bu, hərbi və siyasi qüdrətini hələ itirməmiş dövlətin maraqlarına kəskin əks çıxılması səhv bir addım idi və bu Rusiyanın kəskin əməli reaksiyasına səbəb oldu. Bu prizmadan yanaşdıqda 1992-1993-cü illər Qarabağ uğrunda döyüşlərin ən şiddətli həddə çatması, Azərbaycanı hərbi cəhətdən məğlub edilib əzilməsi heç də təsadüfi deyildi. Bu mahiyyətə Sovet imperiyasının varisi olan Rusiyanın Azərbaycanın ona arxa çevirməsinə verdiyi cavab oldu.

1991-1994-cü illərin siyasi hadisələrini Rusiyanın özhü üçün də birmənalı hesab etmək düzgün ol-

mazdı. Hakimiyyətdaxili mübarizələr, çəkişmələr Rusiyanın mövqelərini zəiflətməmişdi. Lakin ümumilikdə Rusiya öz təsir dairələrini qoruyub saxlamağa çalışırdı və SSRİ-nin dağılmasından sonra MDB kimi qondarma bir qurumun yaradılması və keçmiş Sovet respublikalarını bu quruma daxil etdirmək üçün onlara göstərilən hərtərəfli güclü təzyiqlər məhz Rusiyanın öz imperiya mahiyyətini qoruyub saxlamaq cəhdi idi.

1993-cü il hakimiyyət dəyişikliyi nəticəsində Azərbaycanda hakimiyyət başına xalqımızın böyük oğlu Heydər Əlirza oğlu Əliyevin gəlməsi ilə Azərbaycan-Rusiya siyasi əlaqələri yeni sferada inkişaf etməyə başladı. MDB-nin mahiyyətə imperiyanın saxlamaq cəhdi olduğu, onun Azərbaycanın maraqlarını təmin edə bilməyəcəyi məlum olsa da Azərbaycan bu quruma daxil olmağı qərara aldı. Bu həmin dövr üçün mühüm və zəruri addım idi və Azərbaycanı Rusiyanın təzyiqindən azad etməkdə bərabər ona qüvvələrini cəmləşdirmək, lazımi siyasi mühit formalaşdırmaq üçün vaxt verirdi. Bu həm də Rusiya ilə yeni, beynəlxalq normalara söykənən müstəqil bərabər hüquqlu siyasi əlaqələrin əsasını qoymaq demək idi. Rusiya bizim ərazicə qonşuluğumuzda yerləşən nəhəng bir dövlətdir və Azərbaycan apardığı siyasətdə Rusiya faktorunu nəzərə almağa, Rusiya amilinə e'tinasız yanaşa bilməz.

1993-cü ildən bu günə qədərki dövrdə Azərbaycan ciddi siyasi qələbələr əldə etmişdir. Hal-hazırda Azərbaycan bütün dünya dövlətləri tərəfindən müstəqil və suveren bir dövlət kimi tanınmışdır. Dünyanın bir sıra dövlətləri, eləcə də əksər Avropa dövlətləri ilə ciddi siyasi və iqtisadi əlaqələr yaradılmışdır. Qərblə yaranna və getdikcə möhkəmlənən əlaqələr Azərbaycanı MDB-yə alternativ variantlar yaradır, Azər-

baycanda Rusiyanın təsirini neytrallaşdırır. Eyni zamanda bu əlaqələr Azərbaycana MDB-nin həqiqi üzünü açmağa, ikili standartlara malik olan bu qurumun əslində imperiya ideyalarından əl çəkməyən Rusiyanın əlavəsi və aləti olduğu nu sübut etməyə imkan yaradır.

Bütün bunlardan əlavə son dövrün siyasi hadisələri Azərbaycan-Rusiya münasibətlərinin daha da soyuqlaşmasına gətirib çıxartdı. Belə ki, MDB çərçivəsində imzalanan Kollektiv Təhlükəsizlik haqqında müqaviləni açıq şəkildə və birtərəfli olaraq pozan Rusiya Azərbaycanın kəskin etirazlarına baxmayaraq Ermənistanı ən son növ silahlarla təchiz etməkdə davam edir ki, bu da münaqişədə olan tərəflər arasındakı balans pozmağa yönəlmiş bir addımdır. S-300 tipli zenit raketlərinin, MİQ-29 tipli modelləşdirilmiş qırıcı-bombardmançı təyyarələrin Ermənistanə verilməsi, həmin təyyarələrin artıq Azərbaycanın hava sərhədlərini pozması hallarının qeydə alınması faktı bir daha sübut edir ki, Rusiya nəinki Qarabağ probleminin həllində maraqlı deyil, əksinə bu problem bilavasitə Rusiya tərəfindən yaradılmış və idarə olunan bir problem, Rusiyanın Azərbaycanın təzyiq vasitəsidir.

Siyasi proseslərin bu cür cərəyan etməsi bir daha sübut edir ki, indiki Rusiya Federasiyası keçmiş Çar Rusiyası və sovetlər imperiyasının mə'nəvi varisidir və onun strateji xarici siyasət kursunda elə bir ciddi dəyişiklik baş verməmişdir. Bu isə artıq müstəqil dövlətlər olan MDB dövlətlərinin, eləcə də Azərbaycanın maraqlarına ziddir və belə bir ziddiyyət MDB-ni artıq lazımsız bir quruma çevirməkdədir.

Rusiyanın Azərbaycanla bağlı problemləri həll etmək marağının olmaması və Azərbaycana əks mövqedə dayanması Azərbaycan siyasi dairələrini digər

alternativ variantlara üz çevirməsinə səbəb olur. Bu baxımdan Azərbaycanın yüksək siyasi dairələrində NATO bazalarının Azərbaycanda yerləşdirilməsi zəruriyyəti, Azərbaycanı Şimali Atlantika Blokuna qəbul edilməsinə çalışmaq kimi fikirlər artıq tez-tez səslənməkdədir. Azərbaycanın digər dövlətlər, eləcə də NATO-nun üzvü olan qonşu Türkiyə ilə siyasi və hərbi əməkdaşlıq yönündə görülən işlər bunu bir daha sübut edir. Əgər hadisələr bu şəkildə inkişaf edərsə, Rusiya-Azərbaycan münasibətləri hətta neytral qonşuluq münasibətlərindən də aşağı pilləyə düşə bilər. Azərbaycan Rusiyanın artan aqressivliyini neytrallaşdırmaq üçün Türkiyə, ABŞ və digər NATO üzvü dövlətlərlə daha sıx çoxtərəfli və hətta hərbi əlaqələr yaratmaq məcburiyyətində qala bilər.

Bütün bunlara əsaslanaraq sonda belə bir fikir qeyid etmək lazımdır ki, Rusiya Azərbaycana münasibətdə imperiya pərəst siyasətindən əl çəkməyə çox təəssüf ki, bu iki dövlətin gələcək münasibətləri haqqında optimist fikir yürütmək olduqca çətin olacaqdır.

AZƏRBAYCAN - RUSİYA SİYASI MƏDƏNİYYƏTLƏRİNİN MÜQAYİSƏLİ TƏHLİLİ

Son zamanlar leksikonumuza daxil olan yeni termin və terminologiyaların böyük əksəriyyəti baş verən ictimai-siyasi dəyişikliklərin nəticəsi olaraq meydana çıxmış və konkret hallarda müxtəlif siyasi situasiyaları uyğun və qısa, həm də mahiyyətinə görə dəyərləndirmək, ifadə etmək, o cümlədən cəmiyyətimizdə aparıcı rol oynayan siyasət və onunla bağlı olan ayrı-ayrı məqamların, onun ətrafında baş verənlərin xüsusi terminlərlə ifadə edilmək zərurətindən yaranmışdır. Siyasi əxlaq, siyasi tərbiyə, siyasi böhran, siyasi dəyərləndirmə, siyasi uzaqqörənlik, siyasi mədaxilçilik, siyasi korluq, siyasi oyun və onlarca bu və ya bu kimi terminlər, o cümlədən siyasi mədəniyyət termini də həmin kateqoriyaya aid olan ifadələrdəndir. Siyasi mədəniyyət konkret olaraq siyasətçinin mədəniyyəti, siyasi proseslərin baş verdiyi mühitin mədəniyyəti, siyasi prosesləri formalaşdıran, siyasi proseslərdə iştirak edən toplumun mədəniyyəti, bu prosesdə iştirak edən ayrı-ayrı fərdlərin mədəniyyəti, bir sözlə siyasi proseslərdə bu və ya digər formada obyekt və subyekt kimi çıxış edən aktiv və ya passiv elektoratın hər birinin "mədəniyyət" kateqoriyasına aid olan keyfiyyətlərinin göstəricisi olaraq təzahür edən siyasi faktor kimi qiymətləndirilə bilər. Sadaladığımız keyfiyyətlər isə tarixi keçmişə, milli mentalitetə, konkret dünyagörüşə, ictimai-siyasi fikrin formalaşmasında kifayət qədər əhəmiyyətli rol oynayan din faktoruna, o cümlədən ictimai və ailə tərbiyəsinə söykəndiyinə görə müxtəlif xalqlarda müxtəlif formada olur. Amma siyasi mədəniyyət faktoru həm də ümumbəşəri amil kimi də təzahür etdiyi üçün müxtəlif xalqların və dövlətlərin siyasi mədəniyyətlərində ox-

şarlıq və ziddiyyət tapmaq və ya bunları ümmiləşdirərək müqayisəli təhlil etmək mümkündür.

Ona görə də Rusiya və Azərbaycanın siyasi mədəniyyətlərini müqayisə edərkən 70 illik birgəyaşayış təcrübəsini nəzərə almaqla yanaşı, eyni zamanda hər iki xalqın yuxarıda sadaladığımız keyfiyyətlərini də diqqətdən kənarda qoymaq olmaz. Həmçinin hər iki dövlətin siyasi quruluşunu formalaşdıran müxtəlif tə'sisat və idarəetmə institutlarının, o cümlədən dövlət quruluşu modelinin xarakterini də mütləq nəzərə almaq lazımdır.

İndi isə Rusiya və Azərbaycan siyasi mədəniyyətlərinin oxşar və fərqli cəhətlərini şərtləndirən bə'zi əsas amillərinə nəzər salaq.

Diqqəti cəlb edən ilk böyük oxşarlıq siyasi mədəniyyəti formalaşdıran, onu əxz edən və siyasi münasibətlər sistemində bu faktoru nümayiş etdirən hər iki toplumun uzun müddət vahid bir dövlətin vətəndaşları olaraq yaşamaları, həmin dövlətin mə'nəvi, mədəni, ictimai, siyasi, əxlaqi keyfiyyətlərini mənimsəmələri və eyni siyasi rejimin yetişdirdiyi, tərbiyə etdiyi insanlar olmalarıdır.

Başqa bir oxşar cəhət totalitar post-sovet rejiminə insanların daimi siyasi-psixoloji basqı altında saxlanılması, onların beynində formalaşdırılmış düşmən obrazının eyni olması (Qərb və NATO), "qeyri-sovet" xalqlarına qarşı, başqa sözlə əks siyasi düşərgəyə mənsub olan xalqlara qarşı həqarətli baxış tərzinin aşılınması kimi qeyri humanist, olduqca zərərli ənənələrin hər iki toplumun siyasi təfəkkür və siyasi düşüncə tərzində dərin iz buraxması, hazırda isə həmin tə'sirin ictimai siyasi müstəvidə törətdiyi oxşar tipli fəsadlardır. Şübhəsiz ki, belə oxşarlıqların sayını kifayət qədər artırmaq mümkündür. Lakin təkcə bu iki aparıcı amillərə əsaslanaraq Rusiya və Azərbaycanın siyasi

mədəniyyətlərində çoxlu sayda üst-üstə düşən məqamlar aşkar etmək mümkündür. Bundan başqa rus-türk mentalitetinin və mədəniyyətlərinin qədim tarixi köklərə söykənən əsaslarına Knyaz Trubetskoy, Lev Qumilyov və s. kimi ləyaqətli tarixçilərin elmi araşdırmalarının prizmasından baxmaqla, "Rus çarı monqol xanının varisidir", "Hər hansı rusun dərisini qazısan altından axan qanın türk qanı olduğunu asanlıqla görmək olar" kimi deyimləri də heç şübhəsiz bu iki xalqın hazırkı siyasi mədəniyyətlərində də öz əksini bu və ya digər formada tapdığını söyləmək olar. Lakin bizim mövzu tarixi aspektdən deyil, müasir dövrdən yanaşmanı tələb etdiyi üçün tarixi ekskursiyamızı davam etdirməyə ehtiyac duyulmur.

Bütün bunlarla yanaşı əlbəttə hər iki siyasi mədəniyyətin fərqli cəhətləri oxşar cəhətlərindən daha çoxdur və bu gün Rusiya və Azərbaycanda baş verən siyasi proseslər zamanı bunu açıqca müşahidə etmək mümkündür. Əgər fərqli cəhətləri şərtləndirən əsas amillərdən biri dini-əxlaqi və milli mentalitetin keyfiyyətlərinin xarakterini əks etdirən təzahürlədirsə, digəri Rusiya və Azərbaycanın inzibati-siyasi quruluşunda və dövlət quruluşu modelində olan fərqlər və bundan doğan səbəblərdir. Azərbaycan unitar dövlət olduğu halda Rusiya federativ dövlətdir. Bundan başqa Rusiyada ənənəvi (oxu (klassik)) federativ dövlətlərdən fərqli olaraq federasiya coğrafi-inzibati ərazilərdə deyil, tarixi - milli-etnik ərazilərdə təşkil edilmişdir. Şübhəsiz ki, hər bir etnik qrupun özünəməxsus milli mədəniyyəti, fərqli dini-siyasi baxışları mövcuddur və bunlar əlbəttə ümumrus siyasi mədəniyyətinin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Rus və Azərbaycan siyasi mədəniyyətlərindən danışarkən yuxarıda söylənilən fikirləri alt yanı (alt qurum, bazis) kimi qəbul etməklə müxtəlif istiqamətli

təhlillər aparmaq və nəticələr söyləmək mümkündür. Lakin bütün təhlil və müqayisələrin əsasında ayırıcı məqamların çoxluq təşkil etdiyinə görə bu siyasi mədəniyyətləri müxtəlif xalqların özünəməxsus siyasi məhsulu kimi qiymətləndirərək, ümumdünya siyasi mədəniyyətlər sisteminin tərkib hissəsi kimi qəbul etmək lazımdır.

Azərbaycan və Rusiyanın siyasi sistemləri, onların müqayisəli təhlili

Dünyada baş verən ictimai-siyasi proseslərin məntiqi nəticəsi olaraq keçmiş sovet imperiyası dağıldıqdan sonra imperiyanın tərkibinə daxil olan respublikalar öz yeni və müstəqil gələcəklərini müəyyənləşdirmək məcburiyyətində qaldılar. Ən əsas problemlərdən biri yeni siyasi bazisin və üstqurumun yaradılması, siyasi quruluşun kökündən dəyişdirilərək başqası ilə əvəz olunması idi. Sovet İttifaqında mövcud olan avtoritar-bürokratik, monopartiyalı rejimdən qurtulan respublikaların hər biri ilk mərhələdə klassik demokratik dövlət quruluşu formasını - Prezident üsul-idarəsinə malik olan demokratik respublika formasını qəbul etdilər. Haqlarında söhbət açacağımız və siyasi quruluşların yüngül təhlilini verəcəyimiz Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası da ilk dövrlərdə eyni siyasi quruluşa üstünlük verdilər. Lakin coğrafi mövqelərində, daxili inzibati quruluşlarında, ərazilərində və demoqrafik vəziyyətlərində böyük fərqlər olduğu üçün sonrakı inkişaf nəticəsində bu dövlətlərin siyasi quruluşlarında ciddi siyasi fərqlər meydana çıxmağa başladı.

Azərbaycan Respublikasının dövlət quruluşu, hakimiyyət bölgüsü, idarəetmə prinsipləri və digər məsələləri 1995-ci il 12 noyabrda keçirilmiş Ümumxalq

referendumu nəticəsində qəbul edilmiş, Azərbaycan Respublikasının ali qanunu olan Konstitusiyaya əsasında formalaşdırılmışdır.

Qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycan Respublikası prezident üsul-idarəli demokratik respublikadır. Azərbaycan dövlətinin başçısı prezidentdir. Prezident ümumxalq referendumunda - birbaşa seçki hüququ əsasında şəxsi və gizli seçkidə beş il müddətinə seçilir. Hər bir şəxsin iki dəfədən artıq Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçilmək hüququ yoxdur. Azərbaycan Respublikasında qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyəti olmaqla üç hakimiyyət növü mövcuddur.

Qanunverici hakimiyyət Milli Məclisə məxsusdur. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisini 125 eyni səlahiyyətli, eyni hüquqlu millət vəkili təşkil edir. Sovet hakimiyyəti dövründə mövcud olan monopartiyalı sistemdən fərqli olaraq Azərbaycan Respublikasında çox partiyalı sistem mövcuddur. Bununla əlaqədar olaraq MM-ə seçkilər iki sistemdə, moajoritar və proporsional sistem üzrə keçirilir. Hal-hazırda fəaliyyət göstərən MM-də 25 deputat proporsional, qalanları isə moajoritar sistem üzrə seçilmişlər. Azərbaycanda mövcud olan siyasi partiyalar əsasən iqtidar yönümlü və müxalifət partiyaları şəklində formalaşmışlar ki, bu da demokratik quruluşun əsas xüsusiyyətlərindən biridir. İqtidarda olan əsas partiya Yeni Azərbaycan Partiyası, müxalifətdə olan əsas partiyalar isə Azərbaycan Xalq Cəbhəsi, Müsavat, Azərbaycan Milli İstiqlal Partiyası və s.-dir. Hər iki cəbhəni təmsil edən partiyalar güclərinə və sosial bazalarına uyğun olaraq MM-də təmsil olunmuşlar. Bu partiyaların siyasi baxışları müxtəlif olsa da, onların hər birinə demokratik yollarla hakimiyyət uğrunda mübarizə aparmaq imkanı yaradılmışdır. Hal-

hazırda 40-dan yuxarı partiya Azərbaycan Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçmişdir. Milli Məclisin tərkibinə daxil olan deputatların MM tərkibində fraksiya yaratmaq hüququ mövcuddur. Fraksiya yaranması üçün ən azı 25 deputatın bura daxil olması vacibdir. Hələ ki, Azərbaycan Respublikası MM-də hər hansı bir fraksiya mövcud deyil. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Konstitusiyaya Məhkəməsinin təqdimatına əsasən Azərbaycan Respublikası Prezidentini impiçment qaydasında vəzifədən kənarlaşdırmaq hüququ var.

Azərbaycanda icraedici hakimiyyət Azərbaycan Respublikası prezidentinə məxsusdur. Prezident öz funksiyasını Prezident Aparatı və yerli icra hakimiyyətləri vasitəsilə həyata keçirir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin MM-i buraxmaq hüququ yoxdur. Azərbaycan Respublikası hökuməti baş nazirdən, baş nazirin müavinlərindən və nazirlərdən ibarətdir. Hökumət, MM-in razılığı ilə prezident tərəfindən təşkil edilir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti prezidentə tabedir və həm prezident, həm MM qarşısında hesabat verməyə borcludur.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsi, Azərbaycan Respublikası İqtisad Məhkəməsi Azərbaycan Respublikasında üçüncü - nəzarətedici məhkəmə hakimiyyətini təşkil edir və onun ali orqanlarıdır. Məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinin təminatçısı Azərbaycan Respublikası prezidentidir.

Azərbaycan Respublikasında hər üç hakimiyyət forması tam sərbəstdir.

Azərbaycan Respublikasında müvəqqəti hakimiyyət əvəzlənməsi aşağıdakı şəkildə həyata keçirilə bilər:

Əgər prezident səlahiyyətlərini icra etmək iqtida-

rında deyilsə (səhhətinə görə - müvəqqəti və yaxud birdəfəlik) və yaxud istəfa veribse növbəti prezident seçkilərinə qədər prezidentin səlahiyyətlərini MM-nin sədri icra edir. Əgər bu da mümkün deyilsə, bu səlahiyyətlər baş nazirə aid edilir.

Azərbaycan Respublikasının tərkibində hələ sovet imperiyasının dövründə təsdiq olunmuş bir muxtar respublika və bir muxtar vilayət mövcuddur. Naxçıvan Muxtar Respublikası Azərbaycan Konstitusiyasına uyğun olaraq özünün baş nazirdən və nazirlərdən ibarət hökumətinə, ali məclisinə və konstitusiyasına malikdir. Azərbaycan Respublikası ərazisinə aid olan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti qonşu Ermənistan tərəfindən zəbt olunduğu üçün onun statusu ilə bağlı problemlər həll olunmamışdır.

Rusiya Federasiyasında isə vəziyyət bir qədər başqa cürdür. Bu fərqi meydana gəlməsinə əsas səbəb kimi Rusiyanın federativ quruluşa, geniş əraziyə, rəngarəng və müəkkəb milli-demoqrafik tərkibə malik olmasını göstərmək olar. Qeyd etdiyimiz kimi Rusiya da Azərbaycan kimi prezident üsul-idarəli demokratik dövlət quruluşuna malikdir. Yəni Rusiyada da hakimiyyətin hər üç növü - qanunverici, icraedici, nəzarətedici-məhkəmə hakimiyyəti bərqərar olmuşdur.

Rusiyada qanunverici hakimiyyət ali qanunverici orqan olan Dumanın əlində toplanmışdır. Lakin Duma MM-dən fərqli olaraq 1 palatalı deyil, 2 palatalı parlamentdir. Parlamentin yuxarı palatasını inzibati ərazilərin yerli idarə orqanlarının başçıları olan qubernatorlar təşkil edir. Aşağı palatayı isə yerlərdən Rusiya Konstitusiyasına uyğun olaraq referendum yolu ilə seçilmiş deputatlar təşkil edirlər. Qanun layihələri aşağı palatada müzakirə olunur, qəbul edilir və yuxarı palataya göndərilir. Yuxarı palata göndərilən qərarı

qəbul edərək təsdiq edə və yaxud təsdiq etməyə bilər. Bu zaman qərar yenidən işlənmək üçün aşağı palataya qaytarılır. Yuxarı palata tərəfindən təsdiq edilmiş qanun və yaxud qərar layihəsi prezidentə təqdim olunur. Prezidentin imzaladığı qanun qüvvəyə minmiş hesab olunur. Prezidentin Dumanın qərarlarına və qəbul etdiyi qanunlara veto qoymaq hüququ var. Dumanın Azərbaycan MM-də olduğu kimi prezidenti istefaya göndərmək, yəni impiçment hüququ vardır.

Sovet quruluşu dağıldıqdan sonra Rusiya Federasiyası da digər respublikalar kimi bir partiyalı sistemdən çox partiyalı sistemə keçmişdir. Hal-hazırda 90-dan artıq siyasi partiya Rusiya Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatdan keçmişdir. Aşağı palataya daxil olan deputatların fraksiya yaratmaq hüququ vardır. Rusiya Dumasının aşağı palatasında mövcud olan fraksiyalardan ən nüfuzluları Kommunist partiyası fraksiyası, "Naş dom Rossiya" fraksiyası, "Yabloko" fraksiyası və sairləri göstərmək olar.

Rusiya Federasiyasında icraedici hakimiyyət prezidentin əlində cəmləşmişdir. Lakin Azərbaycan Respublikasından fərqli olaraq Rusiya Federasiyasında inzibati ərazilərin əksəriyyətində yerli özünüidare orqanlarının sərbəst qərar qəbul etmək hüquqları mövcuddur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi prezidentin Dumanın qərarlarına veto qoymaq hüququ vardır. Eləcə də Azərbaycandan fərqli olaraq Rusiya Federasiyasında prezidentin Dumanı buraxmaq hüququ vardır. Rusiya Federasiyasının hökuməti baş nazir, onun müavinləri və nazirlərdən təşkil olunan Nazirlər Kabinetindən ibarətdir. Baş nazir postuna namizədlər prezident tərəfindən göstərilir və Dumada təsdiq olunur. Baş nazir prezident qarşısında cavab verir. Baş nazirin müavinləri prezidentlə razılaşdırıldıqdan

sonra Dumanın təsdiqi ilə baş nazir tərəfindən təyin olunur. Nazirlərin namizədliyi baş nazir tərəfindən təqdim olunur və Prezident tərəfindən təsdiq edilir. Rusiya Federasiyasında bizdən fərqli olaraq hakimiyyət əvəzlənməsi: Prezident - spiker - baş nazir deyil, Prezident - baş nazir - yuxarı palatanın sədri şəklində gedir.

Məhkəmə hakimiyyətində Azərbaycan Respublikası ilə Rusiya Federasiyası arasında bir o qədər fərq yoxdur. Rusiya Federasiyasında məhkəmə hakimiyyəti Ali Arbitraj, Konstitusiya Məhkəməsi vasitəsilə həyata keçirilir.

İNSAN HÜQUQ VƏ AZADLIQLARININ TƏMİN EDİLMƏSİNİN AZƏRBAYCAN TƏCRÜBƏSİ

Bu gün hər bir cəmiyyətin və dövlətin inkişafı demokratiya və insan hüquqlarına hörmət olmadan mümkün deyil. Demokratiya, inkişaf, insan hüquq və azadlıqlarına hörmət bir-biri ilə üzvi surətdə bağlı və biri-birini şərtləndirən amillərdir.

İnsan hüquqları müxtəlif iqtisadi və siyasi sistemlərin, ideologiya və mədəniyyətlərinin mövcud olduğu müasir dünyamızda insanları və cəmiyyətləri birləşdirən, onları qarşılıqlı inteqrasiya edən ən əsas meyardır. İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannamədə qeyd edildiyi kimi, insanın ləyaqəti «ümumi sülhün, ədalətin və azadlığın əsasıdır» (59, səh. 15).

İnsan hüquqları ideyası məhdud inkişaf etmə təsəvvürlərdən müasir dövrdə təkamülə yol keçərək nəticədə sosial və hüquqi statusundan asılı olmayaraq bütün insanlara aid olan vahid prinsip və normalar konsepsiyasına çevrilmişdir. Bu konsepsiyalarda bir çox xalqların doktrinalarından, fəəfi, siyasi, iqtisadi, hüquq təlimlərindən irəli gələn, müxtəlif əsrlərdə və dövrlərdə formalaşan fikirlər öz ifadəsini tapmışdır.

Bütövlükdə, insan hüquqlarının formalaşması və inkişafı uzun müddət bu və ya digər ölkəyə məxsus olan doktrinalar və ənənələrin mübarizəsi ilə müşayiət olunmuşdur. Müasir dövrdə insan hüquq və azadlıqları konsepsiyalarının əsas ideyaları kimi dövlət və şəxsiyyətin qarşılıqlı münasibəti, şəxsiyyətin sosial müdafiəsi, hüquq və vəzifələrin vəhdəti və s. göstərmək olar. Müasir mərhələdə əsas istiqamət kimi bütün siyasətin və təcrübənin insana yönəlməsi ideyası çıxış etməli, həm nəzəriyyədə, həm də təcrübədə fərdi və kollektiv hüquqların izah və təfsir edilməsində insan tələbatı və maraqları, sosial-siyasi, mənəvi inki-

şafda şəxsiyyət başlanğıcının formalaşdırılması aparıcı prinsiplər olmalıdır.

İnsan hüquq və azadlıqları probleminin beynəlxalq aspektlərinin tədqiqi göstərir ki, elmi ədəbiyyatda bu sahədə mövcud olan beynəlxalq sənədlərin xarakterinə görə onların iki qrupunu göstərmək olar: 1) universal xarakterli beynəlxalq sənədlər; 2) regional (məhəlli) xarakterli beynəlxalq sənədlər.

Universal xarakterli beynəlxalq sənədlər insan hüquqlarına ümumi hörmət və onlara riayət olunması prinsipini ifadə edən, hüquq və azadlıqlara üstünlük verməklə onları dövlətlər və vəzifəli şəxslərin özbaşınalıqlarından müdafiə edən beynəlxalq sənədlərdir. Bu qrupa BMT Nizamnaməsi insan hüquqları haqqında Beynəlxalq Bill, beynəlxalq konfransların müvafiq qərarları, xalqların hüquqlarını təsbit edən, bütün növ diskriminasiyaların qarşısının alınmasına yönələn, qadın və uşaqların hüquqlarını müdafiə edən və s. sənədlər aid edilir.

BMT sistemi ilə yanaşı insan hüquqlarının müdafiəsində regional mexanizmlər də əhəmiyyətli rol oynayır. Burada əsas məqsəd regional səviyyədə insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsindən ibarətdir. Bu məqsədlə yaradılmış və fəaliyyət göstərən təşkilatların qəbul etdiyi regional xarakterli beynəlxalq sənədlər sisteminə Avropa Şurasının, ATƏT-in, MDB-nin sənədləri, insan hüquqları haqqında Amerika konvensiyası, Afrika insan və xalqların hüquqları Xartiyası daxildir.

İnsan hüquqları ideyası qədim köklərə malik olsa da, yalnız demokratiya, azadlıq, ədalət və formal bərabərlik prinsipləri əsasında əsl mənə kəsb etmişdir. Müasir dünyada insan hüquqlarına dair mühüm universal beynəlxalq normaların artıq formalaşdığı bir vaxtda bu prinsiplərin reallaşmasına, hamının hüquq

və azadlıqlarının təmin edilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması yalnız demokratik cəmiyyətdə mümkündür.

İnsan hüquqları ideyasına əsaslanan demokratiya konsepsiyası çərçivəsində müxtəlif müəlliflər tərəfindən bir neçə model işlənmişdir. Onlardan tədqiqatçılar tərəfindən insan hüquqları, azadlıq və demokratiyanın inkişafı səviyyəsinin analizi üçün geniş istifadə olunan liberal demokratiya və həmçinin integrativ demokratiya modelləri, bizim fikrimizcə, daha çox diqqəti cəlb edir. Məsələn, «integrativ demokratiya» modelinin tərkib hissəsi olan hüquqlar konsepsiyasına görə, insan hüquqları siyasi təsisatların dəyərləndirilməsinə xidmət edir, sosial-siyasi inanclar sisteminin vacib elementləri, insanların birliyi, ümumi ləyaqət və humanizmin ifadəsi kimi çıxış edirlər. Bu model insan hüquqlarının pozulmazlığından, ayrılmazlığından heç nəyə baxmadan onlara təminatın verilməsindən çıxış edir.

Demokratik cəmiyyətdə insana qayğı yüksək və ali məqsəd sayılır və müvafiq olaraq insan hüquqları və azadlıqlarının konstitusiyada və qanunlarda təsbit edilməsi dövlət idarəçiliyinin əsas məqsədi kimi çıxış edir. Konstitusiyada təsbit olunmuş hüquq və azadlıqlar şəxsiyyətin fərdi fəallıq potensialının ölçüsü kimi çıxış edirlər. Belə cəmiyyətdə vətəndaşların konstitution hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi məqsədilə yaradılmış mexanizmlər səmərəli şəkildə işləyir ki, onların sırasında da məhkəmə mexanizmi, ombudsman təsisatı xüsusi yer tutur.

Demokratik cəmiyyət quruculuğu yolu ilə inkişaf edən Azərbaycan Respublikasında da insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsinə böyük əhəmiyyət verilir, bu sahədə düşünülmüş, məqsədyönlü dövlət siyasəti həyata keçirilir. Bu siyasətin

başlıca istiqamətlərindən birini insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları sisteminin yaradılması, onların Konstitusiyada təsbit edilməsi təşkil edir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının maddələrinin üçdə biri beynəlxalq standartlara uyğun olaraq insan hüquq və azadlıqlarına həsr olunmuş, burada həm də onların müdafiəsi və təminatı mexanizmləri müəyyənləşdirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit olunmuş insan hüquq və azadlıqlarını bir neçə qrupda birləşdirmək olar: şəxsi hüquq və azadlıqlar; siyasi hüquq və azadlıqlar; iqtisadi, sosial və mədəni hüquq və azadlıqlar.

Şəxsi hüquq və azadlıqlara yaşamaq hüququ (maddə 27), azadlıq hüququ (maddə 28), şəxsi toxunulmazlıq (maddə 32), təhlükəsiz yaşamaq hüququ (maddə 31) və digər hüquqlar aiddir. Ölkə Konstitusiyasında insanın şəxsi hüquq və azadlıqlarının hüquqi dövlətin tələblərinə müvafiq təsbit edilməsi ilə yanaşı onların müdafiəsi bir vəzifə olaraq bütün dövlət orqanları qarşısında qoyulur.

Siyasi hüquq və azadlıqlara sərbəst toplaşmaq azadlığı (maddə 49), cəmiyyətin və dövlətin siyasi həyatında iştirak etmək hüququ (maddə 54), seçki hüququ (maddə 56), müraciət etmək, birləşmək hüquqları (maddə 57, 58) və s. daxil edilir. Bütövlükdə, Konstitusiyada təsbit olunmuş siyasi hüquqların siyahısı Azərbaycanın müasir siyasi inkişafının ümumi tendensiyalarını əks etdirir. Təhlillər göstərir ki, bu siyasi hüquqların əksəriyyəti yalnız Azərbaycan vətəndaşlarına mənsudur. Buna misal olaraq birləşmək, sərbəst toplaşmaq, dövlət işlərinin idarə olunmasında iştirak etmək və bir sıra hüquqları göstərmək olar.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ondan çıxış edir ki, dövlətin siyasəti insanın azad inkişafı və

layiqli həyatının təmin edilməsi üçün şəraitin yaradılmasına yönəlmişdir. Bu isə dövlətin sosial-iqtisadi sahəni tənzimləmək və hər kəsin geniş iqtisadi, sosial və mədəni hüquqlarını təmin etmək vəzifəsini nəzərdə tutur. Bizim fikrimizcə, bu hüquq və azadlıqların təsbit edilməsində prinsipcə yeni yanaşma ilk növbədə onunla bağlıdır ki, vətəndaş cəmiyyətinin mənafeyinin dövlət mənafeyindən üstün olduğu elan edilir.

Təhlillər əsasında onu da qeyd etmək olar ki, əgər Konstitusiyada təsbit olunmuş siyasi hüquqların əksəriyyəti yalnız vətəndaşlara aid edilsə, şəxsi və sosial-iqtisadi hüquqların bir çoxu ümumiyyətlə Azərbaycan ərazisində olan şəxslərin hüquqları kimi təsbit edilir. İkincisi, insan və vətəndaşların hüquqları ayrı-ayrılıqda verilir, bu da insan və vətəndaşın bir-birindən fərqləndiyini göstərir. Bu isə, bizim fikrimizcə, vətəndaş cəmiyyətinin dövlətdən fərqləndiyindən irəli gəlir.

Beləliklə, Azərbaycan Konstitusiyası insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını dünya təcrübəsi nəzərə alınaraq geniş təsbit edir, onların və eləcə də insanın ən ali dəyər olmasından çıxış edir. Bütün bunlar isə demokratik, hüquqi dövlətin ən əsas və ayrılmaz əlamətlərindən biri olmaqla bütün dövlət hakimiyyəti orqanlarının fəaliyyətində insan hüquq və azadlıqlarının prioritet yer tutmasından xəbər verir.

Konstitusiyada insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi üçün zəruri təminatlar da göstərilmişdir. Konstitusiyanın müddəalarına müvafiq olaraq bu sahədə ümumi dövlət təminatına insan hüquq və azadlıqlarının prioritetliyini, Konstitusiyanın və qanunların aliliyini, hakimiyyətlərin bölgüsü prinsipinə əsaslanan demokratik, hüquqi dövlətçilik təsisatları sisteminin formalaşdırılmasını, insan hüquqlarının müdafiəsinin hüquqi əsaslarının yaradılmasını, bu sahədə milli təsisat və mexanizmlərin yaradılmasını və

s. aid etmək olar.

Konstitusiyada təsbit olunmuş insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının reallaşdırılması mürəkkəb və kompleks xarakterli vəzifədir. Yalnız demokratik cəmiyyətdə bu vəzifənin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsinə əlverişli şərait yaradıla bilər.

Demokratik, hüquqi dövlət quran müasir Azərbaycan cəmiyyətində də insan hüquqlarının təmin edilməsi demokratikləşmə proseslərinin vacib hissəsi kimi dövlətin daim diqqət mərkəzində olmaqla, ölkənin sabiq başçısı cənab Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında bu sahədə düşünülmüş dövlət siyasəti həyata keçirilmiş, hazırda isə Respublika Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Apardığımız politoloji təhlilin nəticələri bu siyasətin əsas istiqamətlərini müəyyən etmək imkanı yaratmışdır.

Demokratik cəmiyyətdə insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsi mexanizmində ombudsman təsisatı xüsusi yer tutur. Bu təsisatın vəzifələrinə idarəetmə orqanlarının işindən qənaətlənməyən vətəndaşların şikayətlərinə baxmaq və beləliklə də onların hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək daxildir. Məhkəməyə müraciət prosedurlarından fərqli olaraq Ombudsmana müraciət proseduru ciddi qaydaları və yüksək xərcləri nəzərdə tutmur.

Elmi ədəbiyyatda ombudsmana verilən müxtəlif tərifləri ümumiləşdirərək belə bir tərif vermək olar ki, ombudsman, vəzifəsinə vətəndaşların şikayətlərini həll etmək daxil olan və şəxsi təşəbbüsü ilə insan hüquqları və azadlıqlarının pozulması ilə nəticələnən və onların müdafiəsinə dair bütün hüquqi vasitələrin tükəndiyi halda idarəetmə orqanları (bəzi ölkələrdə), həmçinin məhkəmələr tərəfindən qanunların riayət edilməsinə həmişə müvafiq şəkildə reaksiya verən parlament nümayəndəsidir.

Bizim fikrimizcə, təklif olunan bu tərəf ombudsman təsisatının eyni zamanda həm vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının reallaşmasına xidmət edən dövlət orqanlarının fəaliyyətinə nəzarət üsulu kimi və həm də onun fəaliyyət göstərdiyi dövlətlərdə vətəndaşların hüquqlarının, qanunçuluğun müdafiəsi vasitəsi kimi çıxış etdiyini əks etdirir.

Təcrübə göstərir ki, ombudsman təsisatının daha səmərəli işləməsi üçün ilk növbədə dövlət idarəetmə orqanlarının özlərinin fəaliyyətinə normal şəraitinin yaradılması problemlərinin həlli zəruridir. Yalnız bundan sonra ombudsmanın işindən müsbət nəticələr gözləmək olar. Onun müvəffəqiyyəti bir sıra amillərdən asılıdır ki, onlara da tədqiqatçılar demokratik ənənələri, dövlət orqanları qulluqçularının inkişaf səviyyəsini, peşə etikasını və yüksək mənəvi keyfiyyətlərini aid edirlər. Bütün bu amillər də ombudsman təsisatının səmərəli işləməsi üçün zəruri zəmin hesab olunur. Müasir Azərbaycan cəmiyyətində səmərəli şəkildə həyata keçirilən bu siyasət çərçivəsində reallaşan milli mexanizmlərdən birini artıq uğurla fəaliyyət göstərən Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə Müvəkkili (ombudsman) təsisatı təşkil edir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının Avropa Şurasına tamhüquqlu üzv qəbul edilməsi Azərbaycanda ardıcıl aparılan köklü demokratik dəyişikliklərin yüksək qiyməti olmaqla ölkə qarşısında qoyulan öhdəliklərin yerinə yetirilməsi baxımından böyük məsuliyyət yaradır. Məhz insan hüquqları sahəsində xalq müdafiəçisi olan ombudsman təsisatının Azərbaycanda yaradılması bu qəbildən mühüm məsələlərdən biridir.

Azərbaycanda ombudsman təsisatının yaradılması ölkə Prezidentinin insan hüquqlarının təmin edilməsi sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərini müəyyən edən «İnsan və vətəndaş hüquqları və

azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində tədbirlər haqqında» 22 fevral 1998-ci il tarixli Fərmanında nəzərdə tutulmuş, müvafiq Konstitusiyaya Qanunu 28 dekabr 2001-ci il tarixdə qəbul olunmuşdur. Həmin Qanuna və 24 avqust 2002-ci il tarixdə keçirilmiş referendum nəticəsində ölkə Konstitusiyasının 95-ci maddəsinin 6-cı bəndində təsbit olunmuş müddəaya əsasən Azərbaycan Respublikasının insan hüquqları üzrə Müvəkkili Azərbaycan Prezidentinin təqdimatı ilə Milli Məclis tərəfindən seçilir (1, səh. 48). "Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə Müvəkkili (ombudsman) haqqında" Konstitusiyaya Qanununda həmin vəzifəyə seçilmək üçün bir sıra tələblər qoyulur və bu da, bizim fikrimizcə, müsbət hal kimi qiymətləndirilməlidir. Ümumiyyətlə, bu Qanunda Müvəkkilin vəzifəyə seçilməsi, səlahiyyət müddəti, onun müstəqilliyinin əsas təminatları, pozulmuş hüquqlarla bağlı şikayətlərə baxılması mexanizmi və bu təsisatın səmərəli fəaliyyətinin bütün sahələri tənzimlənir.

Ombudsman təsisatının yaradılması Azərbaycanda gedən demokratikləşmə proseslərinin bariz nümunəsidir. Bu qurumun ölkəmizdə yaradılması insan hüquq və azadlıqlarının qorunmasında olan boşluğun doldurulmasına imkan vermiş respublikada bu sahədə fəaliyyət göstərən mövcud müdafiə mexanizmləri ilə uzlaşdırılaraq bir növ onları tamamlamışdır.

Beləliklə, bir daha qeyd etmək lazımdır ki, demokratik dəyərlərin bərqərar olunması, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi Azərbaycan dövlətinin daim diqqət mərkəzindədir. Ardıcıl surətdə həyata keçirilən köklü iqtisadi, sosial və hüquqi islahatların təməlinə insana qayğı, insan ləyaqətinə hörmət dayanır. Hər bir şəxsin həyatında və cəmiyyətdə insan hüquqlarının reallığa çevrilməsi amalı ilə yaşayan Azərbaycan dövləti insan hüquqları sahəsində otuzadək beynəlxalq

xalq konvensiya və sazişlərə qoşulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının politoloci təhlilinin əsasında demokratik cəmiyyətdə insan hüquq və azadlıqları sisteminin və onların reallaşdırılması mexanizmlərinin tədqiqi, bu istiqamətdə onların təhlillərinin ümumiləşdirilməsi, bizim fikrimizcə, aşağıdakı təklifləri irəli sürməyə imkan verir.

1. İnsan hüquq və azadlıqları konsepsiyası sosial-siyasi hüquqi təsisatların, bütövlükdə ictimai həyatın demokratikləşdirilməsi proseslərinin dərinləşməsi, cəmiyyətdə özünüidarə və özünütəkmilləşmənin genişlənməsi, təsərrüfat münasibətlərində yeni prinsiplərin təsdiqlənməsi, siyasi və hüquqi mədəniyyət səviyyəsinin getdikcə artması perspektivləri nəzərə alınmaqla inkişaf etdirilməli, şəxsiyyətin hüquq və azadlıqlarının inkişafı və perspektivlərinə də onun vəzifələri ilə vəhdətdə, onların formalaşması və təkamülünə təsir edən amillər sistemi kontekstində baxılmalıdır.

2. Demokratik cəmiyyətdə şəxsiyyətin hüquq və azadlıqları vəhdət təşkil etməklə onun siyasi azadlıq səviyyəsini səciyyələndirir və onların məzmunu, reallaşması imkanları cəmiyyətin iqtisadi inkişaf səviyyəsindən və mənəvi həyatından, digər amillər və şəraitlərdən asılıdır. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının dolğun şəkildə reallaşmasına əlverişli mühitin mövcud olduğu demokratik cəmiyyətdə bu sahədə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi hakimiyyət qollarının müvafiq fəaliyyətlərinin əlaqələndirilməsi mexanizminin daim təkmilləşdirilməsini tələb edir. Demokratikləşmə şəraitində bir sıra ölkələrin insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində dövlətdaxili milli mexanizmlərin tətbiqi təcrübəsi nəzərə alınaraq və bu istiqamətdə həyata keçirilən dövlət siyasətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında insan hüquqları üzrə

Komissiyanın, yerli icra hakimiyyətinin nəznində işə müvafiq strukturların – insan hüquqları üzrə ictimai komissiyaların yaradılması məqsədmüvafiq olardı.

3. Respublikamızda fəaliyyət göstərən hüquq müdafiə qeyri-hökumət təşkilatları dövlət orqanlarına təkcə narazılıq və tələblər etməklə kifayətlənməməli, onlarla, xüsusilə də yerli icra hakimiyyəti orqanları ilə vətəndaşların ərizə və şikayətlərinin baxılması və hüquqi təhsilinin təşkili sahəsində, həmçinin digər sahələrdə əməkdaşlıq etməli, dövlətlə işbirliyi şəklində insan hüquqlarının inkişaf etdirilməsi və müdafiəsinin təmin edilməsində əməkdaşlıq etməlidirlər.

İndi Azərbaycan qarşısında duran ən əsas vəzifə – dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi, ölkədə ictimai-siyasi sabitliyin qorunub saxlanması, qanunçuluğa, insan hüquq və azadlıqlarının riayət olunmasıdır ki, bu da dövlətin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

Yaxşı olar ki, hüquq müdafiə təşkilatları özlərinin fəaliyyət üslubunda dəyişiklik edərək ölkədə həyata keçirilən dövlət quruculuğu prosesinə dəstək verməklə, öz fəaliyyətlərində qaçqın və məcburi köçkünlərin (nəzərə almaq lazımdır ki, ölkəmizdə hər 8 nəfərdən biri qaçqın yaxud məcburi köçkündür) pozulmuş hüquqlarının bərpasına xüsusən üstünlük versinlər.

4. İnsan hüquqlarının müdafiəsi mexanizmlərinin reallaşması tam şəkildə fərdlərin özündən asılıdır. İnsan hüquq və azadlıqlarının həqiqi reallaşması cəmiyyətdə yüksək siyasi və hüquqi şüurun, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin mövcud olduğu halda mümkündür. Bu baxımdan bu sahədə təhsilin və ümumi maariflənmənin həyata keçirilməsi olduqca vacibdir. Belə təhsil formalarına həm hüquq və azadlıqlar barədə ümumi biliklər, həm də bu sahədə yüksək ixtisaslı mütəxəssislər yetişdirə biləcək xüsusi proqramlar daxil edilməlidir.

TORPAQ İSLAHATLARININ SOSIAL-SİYASİ ASPEKTLƏRİ

1991-ci ildə, dünyanın iki geosiyasi qütbündən birinin Sovet İttifaqının çökməsi bu birliyə daxil olan respublikalara azadlıq və müstəqillik bəxş etsə də onları həm də sonu görünməyən siyasi burulğanların və iqtisadi böhranların pəncəsinə vermiş oldu. Birdən birə, heç bir hazırlıq olmadan tanış olmayan siyasi və iqtisadi şəraitə, "yad mühitə" düşmüş keçmiş müttəfiqləri bir-birinin ardınca ağır siyasi və iqtisadi böhranlar silkələməyə başladı. Hərbi sosial-siyasi həm də iqtisadi sahələrdə onilliklər boyu formalaşmış əlaqə və münasibətlər, norma və dəyərlər sür'ətlə qırılmağa və dağılmağa başladılar. Respublikalar yeni mühitə adaptasiya olunaraq yaşamaq, öz müstəqilliklərini qoruyub saxlamaq üçün qısa bir müddətdə, düzgün siyasi və iqtisadi kursu müəyyən etmək, müstəqillik və bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğun yeni əlaqə və münasibətlər yaratmaq məcburiyyətində qaldılar.

Azərbaycan respublikası da keçmiş sovetlər birliyinə daxil olmuş respublikalardan biri kimi yuxarıda göstərdiyimiz ağır problemlərdən yaxa qurtara bilmədi və təəssüflər olsun ki, müstəqilliyimizin ilk illərində bu problemlərin həlli üzrə keçmiş sovet respublikaları arasında axırıncı yerlərdən birini tuturdu.

Belə şəraitdə ilk növbədə ölkənin ərzaq təminatı problemi daha da aktuallaşır, yaşamaq uğrunda milli mücadilə forması alırdı. Mövcud şərtlər içərisində problemin həlli daxili imkanların səmərəli səfərbərliyini təmin edəcək radikal siyasi qərarın qəbul olunmasını tələb edirdi. Bu isə ölkədə aqrar sektorun, xüsusilə torpaqla bağlı münasibətlərin yeni iqtisadi-siyasi gerçəklikdə yeni şərtlərlə formalaşdırılmasını irəli

sürürdü.

Torpaqla bağlı münasibətlər isə tarixin bütün dövrlərində istənilən cəmiyyətdə əsas, müəyyənedici amil olmuş, nəinki sosial-iqtisadi, hətta siyasi və beynəlxalq münasibətlərdə başlıca faktor kimi çıxış etmişdir. Torpaq demək olar ki, bütün maddi nemətlərin mənbəyi olduğu üçün siyasi recimlərin, dövlətlərin, hətta siyasi-ictimai formasiyaların dəyişməsindən belə asılı olmayaraq cəmiyyətdə ona olan münasibət dəyişməmişdir. Məhz buna görədir ki, öz gələcəyinə az və ya çox dərəcədə ciddi yanaşan istənilən siyasi recim torpaq və onunla bağlı münasibətlərə ilk növbədə diqqət yetirmiş, torpaqla bağlı xüsusi siyasət aparmışdır. Tarixə nəzər salaraq görürük ki, torpağa, maddi nemətlər istehsalına düzgün münasibət göstərə bilən, bu yönümdə düzgün siyasi qərar qəbul edə bilən dövlətlər və siyasi recimlər yaşamış, bu sahələri tənzimləməyi bacarmayanlar isə tarix səhnəsindən qısa müddət ərzində silinmişlər.

Ümumiyyətlə belə demək mümkün isə tarixin ən mühüm hadisə və proseslərində, dövlətlərin yaranmasında və çökməsində, hətta ictimai formasiyaların belə dəyişməsində torpağa münasibət faktoru həlledici rollardan birini oynamışdır.

90-cı illərin əvvəllərində meydana çıxan sosial-iqtisadi şərtlərdə bu mərhələdə torpaq faktorundan istifadənin elə ideal variantını tələb edir ki, bu ən qısa zamanda aqrar sektorda dinamik inkişafı təmin etməklə mövcud siyasi iqtidara dəvidentlər gətirsin. Belə hallarda düzgün siyasi qərar qəbul etmək nə qədər uzaqgörənlik və müdriklik tələb edirsə bir o qədər də cəsarət və inam tələb edir. Təcrübəli dövlət xadimi Heydər Əliyev belə bir tarixi şəraitdə növbəti tələpə qərar qəbul etməli idi. Ancaq bu məsələ təkcə si-

yasi-iqtisadi məsələ deyil həm də sosial-psixoloji məsələ kimi olduqca mürəkkəb idi. Əlbətdə məsələnin hüquqi yönünün tənzimlənməsi də ayrıca bir problem idi. Çünki hüquqi sahədə də heç bir müvafiq təcrübə yox idi.

Bu günə qədər həyata keçirilən torpaq islahatlarının aqrar-iqtisadi və elmi-hüquqi tərəfləri çoxlu sayda məqalə, kitab, monoqrafiyaların predmeti olsada onun siyasi və sosial aspektləri hələ də ciddi araşdırılmamışdır. Ona görə də yaxın keçmişimizin bu inqilabi hadisəsinin sosial-psixoloji və siyasi aspektlərini araşdırarkən qarşımıza çıxan ilk və ən dəyərli mənbə 12 iyul 1996-cı il tarixində «Torpaq islahatları haqqında» qanun layihəsinin müzakirəsi ilə bağlı keçirilən müşavirədə ulu öndər Heydər Əliyevin Giriş çıxışı və Yekun nitqidir. Giriş nitqində Heydər Əliyev bu qanunun nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu aşağıdakı fikirləri ilə ifadə edir. «Məlumdur ki, torpaq islahatı haqqında qanun sadə bir qanun deyil. Bu çox mürəkkəb, demək olar ki, respublikanın iqtisadiyyatının böyük bir sahəsini əhatə edən bir məsələdir. Odur ki, bu qanun layihəsinin hazırlanması çox ciddi münasibət tələb edir. Bu müddətdə, 1994, 1995, 1996-cı illərdə kənd təsərrüfatına həsr olunmuş müşavirələrdə, toplantılarda, iclaslarda biz həmin islahatların həyata keçirilməsi ilə əlaqədar məsələləri daima müzakirə etmişik».

Bu sözlərlə Heydər Əliyev torpaq islahatının çox böyük iqtisadi-siyasi hadisə olduğunu, ona görə də olduqca ciddi yanaşma tələb etdiyini eyni zamanda həmin problemin onu 1994-95-96-cı illərdən bəri narahat etdiyini dilə gətirmiş olur. Əslində isə 1996-cı ildə torpaq islahatı haqqında qanun qəbul edilməsinə baxmayaraq bu məsələnin təməli Heydər Əliyevin

Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinə rəhbərlik etdiyi dövrdə hələ 1992-ci ildə Culfa rayonunun Şurut və Gal kəndlərində qoyulmuşdu. Məsələnin siyasi-iqtisadi, eyni zamanda sosial-psixoloji baxımdan nə qədər mürəkkəb olması da Heydər Əliyevə məhz o vaxt aydın olmuşdu. Çünki həmin kəndlərin əhalisi bu islahatların onlara nə verəcəyini əvvəlcədən görə bilməmiş, bunu sovxozun dağılması kimi qiymətləndirərək etiraz etmiş, bununlada mülkiyyətçiliyə, sahibkarlıq hissəsinə psixoloji baxımdan hazır olmadıqlarını nümayiş etdirmişdilər. Əlbəttə bu həmin dövrün olduqca xarakterik göstəricilərindən idi və kənd camaatından yeni aqrar-iqtisadi təfəkkür tərzini dərhal qavramasını gözləmək, yaxud da yeni torpaq əkinçi münasibətlərini anındaca anlamaq kimi bir tələbdə bulunmaq olmazdı. Bəlkə də məsələnin məhz bu tərəfi aqrar islahatlarla bağlı son qərarı qəbul etməsi üçün Heydər Əliyevin daha üç il gözləməyi məsləhət bilməsinə səbəb olmuşdu. Ancaq aparılan ideoloji-maarifləndirmə işi sayəsində artıq əhali 1996-cı ildə sovet təfəkkürünə xas olan zərərli komplekslərdən qismən azad olmağa başlamışdı. Birinci mərhələdəki psixoloji baryer müəyyən mənada aradan götürülmüşdü.

Ancaq ikinci məsələ, torpaq islahatlarında sosial ədalət prinsiplərinin tənzimlənməsi hələ də aktual idi. Bunu isə təkcə qanunlar və hüquqlarla deyil, həm də bu qanun və hüquqların mükəmməl icra mexanizmlərini yaratmaqla tənzimləmək olardı ki, buna da nail olundu.

12 iyul 1996-cı il tarixində keçirilən müzakirələrdən sonra yekun nitqi ilə çıxış edən Heydər Əliyev qəbul edəcəyi olduqca ciddi və əhəmiyyətli qərarı belə qiymətləndirir: «Bu gün biz həqiqətən çox tarixi

bir addım atırıq. Hesab edirəm ki, islahatların ən mü-rəkkəb sahəsi aqrar sektordur». Daha sonra həmin dövrdə alınan qərarın riskli olduğuna diqqət çəkərək qeyd edir: «Digər tərəfdən, cəmiyyətimizdə də, dövlət orqanlarında da bu barədə yekdil fikir yox idi. Bəziləri Azərbaycan torpaqlarının işğal olunması problemini öz məqsədləri naminə ortaya ataraq fikirlərini əsaslandırmağa çalışdılar ki, guya belə vəziyyətdə torpaq islahatları aparmaq olmaz». Bu fikirlər bir daha onu söyləməyə əsas verir ki, ümumilikdə torpaq islahatlarının aparılmasına təkcə kəndlilər deyil, heç dövlət orqanlarının yuxarı eşalonunda təmsil olunan yüksək çinli məmurlar da psixoloqi baxımdan hazır deyildilər. Yaxud həmin təbəqəyə məxsus bəziləri bunu siyasi alver mövzusun çevirmək niyyətində idilər.

Belə bir şəraitdə 1996-cı ilin 2 avqust tarixində nəhayət «Torpaq islahatı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu» qəbul edildi. Bu Azərbaycan xalqının tarixində sözün əsl mənasında hadisə idi. Çünki Azərbaycan kəndlisi heç vaxt, tarixin heç bir mərhələsində torpaq mülkiyyətçisi olmamışdı. Feodalizm dövründə torpaq feodalların, ərəb işğalından sonra yerli mülkədarların və iqtə sahiblərinin, qismən dini liderlərin, xanlıqlar dövründə xanların olmuşdu. 1918-20-ci illərdə Azərbaycan Demokratik Respublikası torpaq reformaları həyata keçirmək istəsədə ömrü cəmi 23 ay olduğundan buna nail ola bilməmiş, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasında isə başlıca ideoloji şüarlardan biri, «Torpaq kəndliyə» olsa da torpaq heç bir zaman kəndliyə verilməmiş dövlət mülkiyyətində saxlanılmışdır.

Torpaq islahatı haqqında qanun isə Azərbaycan kəndlisinə layiq olduğu hüququ, torpağa mülkiyyət hüququnu verdi. Bundan sonra qəbul edilən digər qə-

nun və normativ aktlar - «Dövlət torpaq kadastrı, torpaqların monitorinqi və yerquruluşu haqqında» Azərbaycan Respublikasının 22 dekabr 1998-ci il tarixli Qanunu, «Torpaq icarəsi haqqında» Azərbaycan Respublikasının 12 mart 1999-cu il tarixli Qanunu, Azərbaycan Respublikasının 25 iyun 1999-cu il tarixli Qanunu ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikası Torpaq Məcəlləsi», «Torpaq bazarı haqqında» Azərbaycan Respublikasının 7 may 1999-cu il tarixli Qanunu da daxil olmaqla qəbul edilmiş 50-dən çox fərman, qanun və digər hüquqi normativ aktlar respublikamızda torpaq islahatlarının uğurla həyata keçirilməsini təmin etdi. «Aqrar islahatların həyata keçirilməsini təmin edən bəzi normativ-hüquqi aktların təsdiq edilməsi barədə» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 10 yanvar 1997-ci il tarixli 534 sayılı Fərmanından sonra islahatların sürətlə həyata keçirilməsi prosesi başladı.

Torpaq islahatları nəticəsində Respublikamızda mövcud olmuş 2031 təsərrüfat, yəni kolxoz və sovxozlar ləğv edilərək, onların əkinə yararlı münbit torpaqları əhaliyə paylandı. İşğal olunmuş rayonlarımız istisna olmaqla ölkəmizdə torpaq payı almaq hüququ olan 870 min ailəyə torpaq payı verildi. Bu 3. 442 778 subyekt deməkdir. Torpaq islahatları nəticəsində torpaq üzərində üç mülkiyyət forması müəyyənləşdi. Azərbaycanın vahid torpaq fondunu təşkil edən 8 641 506 hektar torpaq sahəsindən 4 913 639 hektarı, başqa sözlə 56,9%-i dövlət mülkiyyətində saxlanıldı; 2 032 744 hektarı, yəni 23,5%-i bələdiyyə mülkiyyətinə verildi, 1 695 123 hektarı, yəni 19,6%-i isə xüsusi mülkiyyətə ayrıldı.

Torpaq islahatlarının, habelə aqrar sektorda aparılmış digər köklü islahatların nəticəsidir ki, Respubli-

kamızda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında hər il dinamik artım müşahidə edilməkdədir. Aqrar islahatların birinci mərhələsi uğurla başa çatdıqdan sonra kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmində ilbəil artım əldə edilmişdir.

2006-cı ildə əkin sahələrinin azalmasına, havaların bitkiçilik məhsulları üçün əlverişsiz olmasına baxmayaraq, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı sahəsində də nailiyyətlər qazanılmış və bir sıra məhsulların istehsalı artmışdır. 2006-cı ildə qarğıdalı da daxil olmaqla 2078,3 min ton taxıl, 999,3 min ton kartof, 1185,8 min ton tərəvəz, 661,4 min ton meyvə-giləmeyvə, 4845 ton tütün, 169,3 min ton şəkər çuğundur, 655 ton yaşıl çay yarpağı istehsal olunmuşdur.

Heyvandarlıq sahəsində mal-qaranın baş sayı və heyvandarlıq məhsulları istehsalı da artmışdır. 2007-ci il yanvar ayının 1-nə olan məlumata görə mal-qaranın sayı 2430,2 min başa, davarların sayı 7874,4 min başa çatmışdır. Göstərilən dövrdə diri çəkiddə 273,6 min ton ət, 1299,5 min ton süd, 760,9 milyon ədəd yumurta, 13,6 min ton yun və 63 ton barama istehsal olunmuşdur. Beləliklə, 2006-cı ildə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu əvvəlki ilin səviyyəsinin 100,9 faizini, o cümlədən bitkiçilik məhsulları istehsalı üzrə 99,2 faizini, heyvandarlıq məhsulları istehsalı üzrə isə 102,9 faizini təşkil etmişdir. Kənd təsərrüfatı məhsulları bütünlüklə qeyri-dövlət bölməsində istehsal olunmuşdur.

Bu siyasi qərarın və aparılan torpaq islahatlarının uğurlu olması Heydər Əliyev aqrar siyasətinin mükəmməl hüquqi-siyasi bazaya söykənməsi ilə yanaşı, həm də onun mahiyyətindəki sosial ədalət prinsipi ilə izah edilməlidir.

Siyasi niyyətdə gizlənmiş bu ədalətin hüquqi ba-

zada öz əksini tapması sosial ədalət prinsiplərini şərtləndirdi. Belə ki, birincisi torpaq kəndliyə pulsuz olaraq əvəzsiz verildi, ikincisi torpağın ən yararlısı kəndliyə verildi, üçüncüsü kənddə yaşamayan vətəndaşlar da bu və ya digər vasitə ilə torpaq əkinçi münasibətlərində iştirak etdi, dördüncüsü xarici ölkə vətəndaşlarına torpaq satılmasına yol verilmədi.

Hamıya aydındır ki, əgər torpaq pulla satılsaydı əhalinin böyük bir qismi bu prosesdən kənarda qalacaqdı. Bu isə təbəqələşmə yaradaraq ciddi sosial gərginliyə səbəb olacaqdı. İkincisi yararlı torpaqlar deyil azyararlı və yararsız torpaqlar verilsəydi torpaq islahatları nəticəsiz olacaq məqsədə çatılmayacaqdı. Başqa sözlə ölkədə kənd təsərrüfatı mallarının istehsalı ilə ərzaq bolluğu yaratmaq mümkün olmayacaqdı. Üçüncüsü bütün vətəndaşlara bu tarixi prosesdə iştirak etmə haqqı tanınmasaydı ölkədaxili narazılıq və qarşıdurma yaranacaqdı, torpaq icarəsi və torpaq bazarı kimi stimullaşdırıcı faktorlar olmayacaqdı və nəhayət dördüncüsü əgər xarici ölkə vətəndaşlarına torpaq satılsaydı bu ölkə torpaqlarının xarici vətəndaşların inhisarına keçməsinə gətirib çıxaracaq, nəticə etibarlı ilə kəndlini mülkiyyətçiyə deyil qula çevirəcəkdı. Bütün bunlar isə Azərbaycan cəmiyyətini bitib tükənməz daxili mübahisələrə və qarşıdurmalara sürükləyəcək, siyasi gündəmin əsasını təşkil edəcəkdir.

Ona görə də alınan aqrar-siyasi qərarın sosial məzmunlu olması və ümummilli rifaha xidmət etməsi sonrakı mərhələlərdə müvafiq sahənin dinamik inkişafını təmin etdi. Eyni zamanda aşağıda sıralayacağımız olduqca mühüm sosial-iqtisadi, sosial-siyasi məsələləri həll etdi:

1. Ölkə əhalisinin az qala yarısı, yəni 3.500.000 nəfər torpaq mülkiyyətçisinə çevirildi və mülkiyyətçilik

hissi vətəndaşların torpağa doğma münasibətini formalaşdırdı.

2. Torpaq islahatları gənc dövlət üçün başlıca sosial problem olan işsizliyi böyük miqyasda aradan qaldırdı.

3. Ölkənin ərzaq və kənd təsərrüfatı malları ilə təminatında ciddi dinamik inkişaf müşahidə edildi, aqrar sənaye yenidən inkişaf etməyə başladı.

4. Qeyri neft sektorunun və regionların inkişafı üçün əsaslı baza yaratdı.

Bütün bunlar əlbətdə torpaq islahatlarının tam mahiyyətini ifadə etmir. Ancaq bu faktorlar aparılan islahatların sosial-iqtisadi yönünü izah etmək üçün yetərinə ciddi arqumentlərdir. Beləliklə həyata keçirilən məqsədyönlü və ardıcıl siyasət torpaq islahatlarının növbəti mərhələlərini də uğurla həyata keçirməyə zəmin yaratdı. Bu mərhələdə də ciddi siyasi iradə nümayiş etdirildi və bu iradə qanun, fərman və sərəncamlarla hüquqi müstəviyə köçürüldü. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev 11 fevral 2004-cü il tarixində «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)»-ni təsdiq edən fərman imzaladı. Bu fərman regionların inkişafında, eyni zamanda bu inkişafda başlıca əsas olacaq torpaq və onunla bağlı münasibətlərdə və torpaq islahatlarının növbəti mərhələlərinin uğurla həyata keçirilməsi və dərinləşməsində yeni mərhələnin başlanğıcını qoydu.

Bu mərhələdə torpaq ehtiyatları, ondan səmərəli istifadə, torpaqların mühafizəsi, yay və qış otlaqlarında hüquqi münasibətlərin yenidən təkmilləşdirilməsi, aqrar sektora sərmayə axınının cəlb edilməsi, torpaq bazarının inkişafı və s. kimi məsələlər aktuallaşmağa başladı.

Beləliklə Regionların sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramı Abşeron yarmadasından kənarda yaşayan azərbaycan vətəndaşlarının sosial-iqtisadi inkişafını təmin edəcək mühüm addımların atılmasını formalaşdırdı. Sosial rifah isə nəticə etibarilə mənəvi-əxlaqi və sosial-siyasi münasibətlərin yeni keyfiyyətdə və yeni əsaslarda sistemləşməsinə təsir edən başlıca faktordur.

Nəticədə belə bir qənaət ifadə etmək olar ki, ölkədə həyata keçirilən torpaq islahatları təkcə aqrar-iqtisadi faktor kimi deyil, həm də mühüm sosial-siyasi faktor kimi olduqca əhəmiyyətli olmuşdur.

MİLLİ DİPLOMATİYA, MİLLİ GÜC VƏ POTENSİAL

Siyasət anlayışını izah edərkən də bildirildiyi kimi güc məfhumunun ən çox istifadə edən və onu beynəlxalq analizinin mərkəzi hesab edən Morgentau, siyasəti güc mücadiləsi kimi təqdim etsə də güc anlayışını ayrılıqda təhlil edib izahını vermir.

Morgentauya görə güc siyasətin təməl məqsədini və hər hansı bir siyasi davranışın təməl marağını təşkil etməklə həm də əlaqələrin formasını və həyata keçirilməsi vasitəni müəyyən edir. Ayrıca güc mücadiləsi anlayışı həmişə dövlətlər arasındakı siyasi təsiretmə münasibətlərini tam olaraq ifadə etmiş yaxud bəzi dövlətlər arası münasibətlərdə reallığı əks etdirmir.

Güç yanaşmasına qarşı çıxan Vilson və onun mövqeyində duranlar dövlətlərin sosial və siyasi təsisatları ilə xarici siyasət seçimi arasında bağlılıq olduğuna diqqəti çəkir və bu məsələdə demokratik qüvvələrin güc və əməkdaşlıq seçimi qarşısında qıldığında ikincini seçəcəklərini bildirir. Buna görə də demokratik ölkələr xarici siyasətdə ədalət və əxlaq kimi anlayışlara diqqət yetirir, sülh və sabitliyin qorunmasına çalışır. Avtokratik rejimlər isə gücü əsas götürür və bir mənada güc və avtokratiya eyni məzmun ifadə edir. Lakin Visonçular demokratik ölkələrin gücdən istifadə etmədən öz məqsədlərinə necə çatdıqları məsələsini izah edə bilmədikləri və dövlətlərin necə davrandığından daha çox necə davranmaları lazım olduğu üzərində dayandıqları üçün, onların yanaşması realistlər tərəfindən utopik hesab edilir və tənqiddə məruz qalır.

Müasir araşdırmaçıların bir çoxu isə güc anlayışını daha formal bir şəkildə qəbul edərək gücü bir dövlətin sahib olduğu fiziki ünsür olaraq ifadə edir və bunu

III FƏSİL XARİCİ SİYASƏT VƏ DİPLOMATİYA

DİPLOMATİK MƏSƏLƏLƏR

əsas götürərək daha çox milli güc və onu meydana gətirən nəsnələr üzərində dayanırlar. Onlar dövlətlər arasındakı həqiqi əlaqələri və gücdən istifadə edərək milli məqsədləri gerçəkləşdirmə üsullarını görməzlikdən gəlirlər.

Bəzi araşdırmaçılar gücün fiziki tərəfindən daha çox ondan istifadəetmənin formasına diqqəti çəkərək həqiqi gücün real istifadə mexanizminə sahib olması və başqa ölkələr üzərində təsiretmə imkanları yaradan güc olduğunu ifadə edirlər. Onlar istifadə edilməyən və digər ölkələr üzərində təsiri olmayan yaxud bu məqsədə xidmət edəcək mexanizmi mövcud olmayan fiziki ünsürlərin güc kimi qiymətləndirilməsinin doğru olmadığını irəli sürürlər. Bu əsasda güclü dövlətin məhz bu ünsürləri digər dövlətlər üzərində təsir vasitəsi ola biləcək şəkildə istifadə edə bilən yaxud bu qabiliyyətə sahib olan dövlətin olduğu bildirilir. Beləliklə A dövlətinin B dövlətinə qarşı istifadə etdiyi və normal şərtlər çərçivəsində B dövlətinin qəbul etməyəcəyi bir şeyin yerinə yetirilməsinə təsir edən vasitəyə güc adı verilir.

Ancaq burada A dövlətinin sahib olduğu üstünlük fiziki nümayişlə müşahidə edilə də bilər, edilməyə də bilər. Başqa sözlə güc təsir və üstünlük kimi iki əsas ünsürdən ibarətdir. Məsələn, bankı soymaq üçün xəzinəyə doğru yaxınlaşan silahı olan, lakin onu göstərməyən bir adamın silahını görməyən xəzinədar soyğunçunun istədiyini rədd edə bilər. Amma həmin soyğunçu silahını çəkərək içəri girsə, xəzinədar böyük ehtimalla onun istədiyini yerinə yetirər. Burada hər iki halda silah vardır, amma ondan istifadə edilmədikdə, yaxud o nümayiş etdirilmədikdə heç bir təsiri olmur, ancaq istifadə edildikdə isə dərhal təsir olur. Başqa sözlə üstünlüyün arzuolunan təsiri yarada bilməsi üçün ondan istifadə edilməsi və ya istifadə edilmə

ehtimalının yüksək olmasının göstərilməsi lazımdır. Bu misalı eynilə dövlətlərin hərbi gücü məsələsinə də aid etmək olar. Bu mövqeyə görə dövlətin iqtisadi, siyasi beynəlxalq konyuktura və ya hər hansı başqa bir səbəbdən istifadə edilməyən yaxud istifadə edilmə ehtimalı olmayan bir üstünlüyü güc olaraq qiymətləndirilmir. Ayrıca bu yanaşmaya görə güc ibrətamiz bir anlayışdır və başqa ünsürü, üstünlüyün istifadə edilməsi bir ünvanın bir dövlətin olduğunu və həmin dövlətlə müəyyən əlaqələrin mövcudluğunu göstərir. Təbii ki, aralarında heç bir əlaqə olmayan iki ölkənin sahib olduqları üstünlüklərin onların heç biri üçün əhəmiyyəti yoxdur.

Beləliklə, əgər A dövləti B dövlətinə normal şərtlərdə qəbul etdirə bilmədiyi şeyi sonda qəbul etdirə bilirsə və B dövləti A dövlətinin bu istəyinin qarşısını hər hansı vasitə ilə ala bilmirsə deməli A dövləti B dövlətindən daha güclüdür. Yox əgər B dövləti bunu rədd edə bilirsə və A dövləti üzərində eyni təsir imkanlarına sahibdirsə deməli bu iki dövlətin bir-birlərinə qarşı güclərinin əhəmiyyəti yoxdur. Bu yanaşmaya görə qısaca olaraq ibrət anlayışı olan gücün təsir, üstünlük və əlaqə kimi təməl ünsürləri olmalıdır.

Güc sadəcə A dövlətinin B dövlətini bir şeyi etdirməyə zorlaması deyil, həm də bunun mütemadi olmasını təmin etmək, eyni zamanda nəyisə etməyə qoymaması da ola bilər. Dolayısıyla gücün bir mənada davamlılıq ifadə etdiyi də görünür. Bundan başqa A dövlətinin təsiri isə onun istədiyi kimi davranan B dövlətinin vəziyyəti A dövlətinin davranışını da B dövlətinin mənafeyinə uyğun dəyişə bilər. Beləliklə təsiretmə bitrtərəfli olmaqdan çıxaraq qarşılıqlı ola bilər. Ayrıca güc bir dövlətin beynəlxalq nüfuzu ilə də bağlıdır. Bir dövlətin beynəlxalq sistemdə nüfuzunun artdığı miqdarda digər dövlətlərlə münasibətində də

nüfuzu artacaq və başqa dövlətlər üzərində təsiri də artacaqdır. Güc anlayışı ilə əlaqədar başqa bir anlayış da dərkətmədir.

Gücün gerçək miqdarının və ondan istifadə edilib edilməyəcəyini dərk etmək olduqca əhəmiyyətlidir. Çünki bəzən şişirdilmiş məlumatlara söykənən rəqəmlər və ya istifadə ediləcəyi hesab olunduğu halda istifadə edilməyən nüfuz yanlış təsəvvür yarada bilər. Məsələn, oyuncaq tapancanı həqiqi hesab edib xəzinəsini soyduran xəzinədar tapancanın zahiri görünüşünə aldanaraq onu gerçək hesab edir. Yəni tapancanın yalançı olduğunu dərk etmir və bunun zərərli-dəsinə çevrilir.

Frankelə görə də güc başqalarının davranışlarına təsiretmə vasitəsidir. Hər nə qədər güc dedikdə ilk növbədə hərbi güc başa düşülsə də artıq müasir dövrdə hərbi gücün tətbiq edilmə sahəsi məhdudlaşdırıldığından güc anlayışını daha geniş mənada başa düşmək lazımdır. Buna görə də Frankelə görə güc maddi və maddi olmayan ünsürlərdən ibarətdir. Amma buna baxmayaraq yenə də güc deyincə ilk növbədə maddi hərbi-texniki qüdrət göz önünə gəldiyindən maddi olmayan tərəfi o qədər də qəbul edilmir.

Milli güc və potensial

K.C.Hotsti və Frankel kimi bir çox araşdırmaçılar tərəfindən potensial kimi təhlil edilən, Morgentauya görə isə bir milləti başqa millətlər qarşısında güc sahibi edən faktorlar və milli potensial olaraq qəbul edilən ünsürlər kəmiyyət və keyfiyyət ünsürlərinin cəmindən ibarətdir.

Burada kəmiyyət dedikdə coğrafiya, təbii qaynaqlar, sənaye potensialı, hərbi hazırlıq dərəcəsi və əhali

sayı, keyfiyyət dedikdə isə milli əxlaq, milli xüsusiyyət diplomatiyanın keyfiyyəti və hökumətin keyfiyyəti başa düşülür. Ancaq bir dövlətin güc sahibi olması üçün bu ünsürlərə sahib olması Morgentaunun məntiqinə görə yetərli sayılsa da Holsti və başqaları üçün bunların güc olaraq qəbul edilməsi üçün digər ölkə və ölkələrin davranışlarına təsir edəcək gücdə olduqda başqa sözlə dövlətin bunları siyasi məqsədlər üçün istifadə edə biləcəyi təqdirdə potensial hesab edilə bilər. Çünki keçmişdə olduğu kimi indi də güclü dövlətlərin müəyyənləşdirilməsində dövlətlərin sahib olduqları həqiqi potensialdan çox bu potensialı xarici siyasət məqsədi üçün istifadə edə bilmək bacarığı əsas götürülür.

Frankel potensial anlayışı altında tanıdığı gücün başqa dövlətlərlə müqayisədə məzmun kəsb etdiyin diqqətə çatdırır. Necə ki, hər hansı bir dövlətin əhalisinin sayının nə qədər olmasının başqa ölkənin əhalisinin sayı ilə müqayisə etdikdə əhəmiyyət kəsb etdiyi kimi.

Ayrıca hərbi potensialı nəzərə alarkən, silahın növləri və sayları əhəmiyyətli olduğu kimi əhali faktorunu nəzərə alındıqda da yaş, cinsiyyət, təhsil kimi faktorlar əhəmiyyət daşıyır.

Başqa bir tərəfindən milli potensialın komponentlərindən hər hansı birinin ayrılıqda güclü olması ümumi potensialın güclü olduğu mənasına gəlmir. Məsələn sənaye potensialı, texnoloji səviyyə, iqtisadi vəziyyət və əhali sayı kimi komponentlərin aşağı olması halında ayrılıqda hərbi potensialın yüksək olması çox də əhəmiyyət daşımadığı kimi, əhali sayı baxımından çox böyük, başqa potensiallar baxımından lazımı səviyyədə olmamaq güclü olmaq hesab edilmir.

Bir dövlətin sahib olduğu potensialı təşkil edən

Ünsürlərdə zaman içərisində dəyişikliklər ola biləcəyi kimi bir dövlətin başqa başqa bir dövlətlə müqayisədə üstünlüyünü təmin edən ünsürdə də vaxt keçdikcə dəyişiklik ola bilər. Məsələn neftin yerini qaz, yaxud uran tutduğu halda neft istehsal edən ölkələrdən çox urana sahib olan ölkələr daha güclü görünə bilər. Eyni şəkildə nüvə gücünün istifadə edilməsi yaxud zaman keçdikcə bəzi silahların modernliyini və dəyərini itirməsi ona sahib olan ölkələrin gücünə mənfi təsir göstərə bilər.

Bundan başqa ölkənin sahib olduğu potensialın istifadəyə hazır olub-olmaması da böyük əhəmiyyət daşıyır. Məsələn hər hansı bir ölkənin hərbi potensialının dəyəri onun müharibəyə hazır olub-olmaması ilə ölçüldüyü kimi, ölkənin təbii qaynaqlarının və digər resurslarının də qiyməti ondan səmərəli istifadənin təşkili ilə ölçülür.

Ancaq hər hansı bir dövlətin gücünün tək.ə fiziki potensialla qiymətləndirilməsi heç də düzgün deyildir. Bir dövlətin gücünə təsir edən keyfiyyət ünsürləri sırasında həmin ölkənin liderlik xüsusiyyətləri, imici, dostluqları, ittifaq münasibətləri, adət və ənənələri, başqa ölkələrlə tarixi-etnik əlaqələri, beynəlxalq siyasətdəki yeri və s. kimi məsələlərdə yer alır.

Beləliklə çoxtərəfli beynəlxalq münasibətlər daxilində tək bir əlaqə və ya təsiri əsas götürərək dövlətin gücünü müəyyənləşdirməyə çalışmaq heç də həqiqəti ortaya çıxara bilməz. Bunun üçün digər bütün faktorları və imkanları kompleks qiymətləndirməyi bacarmaq lazımdır.

Milli hökumətin və milli diplomatiyanın keyfiyyəti isə milli potensialı gücə çevirə bilən başlıca faktordur.

LİSSABON SAMMİTİ:

Diplomatik müharibədə növbəti mərhələ

1996-cı il dekabr ayının 2-si və 3-də Portuqaliyanın paytaxtı Lissabonda artıq tarixə qovuşmuş ATƏT-in üzvü olan ölkələrin zirvə toplantısı keçirildi. Məqsəd XXI əsrin Avropası üçün təhlükəsizlik məsələlərinin müzakirəsi və bu haqda hərtərəfli razılıqların əldə edilməsi idi.

Hələ görüşdən əvvəl politoloqlar toplantının son dərəcə kəskin və ciddi mübahisələr şəraitində keçəcəyini proqnozlaşdırmışlar. Doğrudan da, Lissabona yola düşməzdən əvvəl Rusiya Federasiyasının baş naziri V.Çernomırdin NATO-nun Şərqə doğru genişlənməsi məsələsi müzakirə ediləcəyi halda öz veto hüququndan istifadə edəcəyini bildirmişdi. Eyni mövqeni Ermənistan prezidenti L.Ter-Petrosyan da bu dövlətin maraqlarının təmin olunmayacağı təqdirdə nümayiş etdirəcəyini söyləmişdi. Deməli, görüşdə heç bir ümumi siyasi sənədin qəbul edilməməsi haqqında artıq əvvəlcədən güclü ehtimal var idi.

Azərbaycan isə zirvə toplantısına populist bəyannatlar vermədən ciddi hazırlaşaraq getməyi qərara almışdı. Belə ki, Lissabon sammitinə qədər ATƏT-in üzvü olan ölkələrin rəhbərliyi ilə müxtəlif səviyyəli danışıqlar aparılmış, respublikamızın təhlükəsizlik məsələlərində tutduğu mövqe beynəlxalq təşkilatın prinsipləri ilə uzlaşdırılmış və bu haqda həmin ölkələrə rəsmi mə'lumat verilmişdi. Bundan başqa görüşdən bir neçə gün əvvəl Dağlıq Qarabağ probleminin həllində Azərbaycanın ATƏT-in prinsiplərinə sadıq qalaraq münaqişənin məhz həmin prinsiplər əsasında həll edilməsini açıqlayan xüsusi məktubu toplantı iştirakçısı olacaq ölkələrin rəhbərliyinə göndərilmişdir. Lis-

sabon sammitinin birinci günündə prezident Heydər Əliyevin keçirdiyi intensiv görüşləri də nəzərə alsaq, respublikamızın sammit ərəfəsində bütün diplomatik vasitələrdən istifadə etdiyini söyləmək mümkün idi.

Ermənistan özünü ifşa etdi

Toplantının sonunda XXI əsrin Avropası üçün ümumi hərtərəfli təhlükəsizlik modelinə dair bəyannamə, Avropadakı adi silahlı qüvvələrin məhdudlaşdırılması prosesinin parametrləri və əhatə dairəsi haqqında sənəd qəbul edildi. Yekun sənəddə Dağlıq Qarabağ probleminin həlli ilə bağlı 20-ci paragraf da yer almışdı. Həmin bənd üç əsas maddədən ibarət idi.

1. Azərbaycan və Ermənistan respublikalarının ərazi bütövlüyü.

2. Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın daxilində öz müqəddəratını təyin etməsi.

3. Dağlıq Qarabağ əhalisinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

Sənəd oxunduqdan sonra Ermənistan Respublikasının prezidenti L.Ter-Petrosyan 20-ci paragrafa veto qoyduğunu bildirdi. Bununla da o ATƏT-in prinsiplərini qəbul etmədiyini, qonşu dövlətin ərazi bütövlüyünü tanımadığını, Avropada təhlükəsizlik məsələlərinə e'tinasız yanaşdığını və nəhayət, aqressiv bir dövlət olduğunu bütün Avropaya nümayiş etdirdi. Əlbəttə, belə mövqe Ermənistanın özünü ifşa etməsi və iç üzünün açılması idi. Avropanın 52 dövlətinin qəbul etdiyi prinsiplərin əleyhinə getməklə bu iddialı ölkə indiyədək pul və yalançı informasiya hesabına Qərbdə formalaşdırdığı imicinə böyük zərbə vurdu.

Heydər Əliyev qətiyyəti və diplomatik uğur

Hadisələrin bu cür inkişafı Azərbaycanın növbəti kəskin addımlar atmasını şərtləndirirdi. Belə məqamda yalnız qətiyyəti və möhkəm iradəsi olan siyasi liderlərin edə biləcəyi hərəkəti respublika prezidenti Heydər Əliyev cənabları etdi. O, bütövlükdə sənədin ümumi mətninə veto qoyaraq, 20-ci paragrafda nəzərdə tutulan prinsiplərin yekun aktda öz əksini tapmasını istədi. Bu cəsarətli addım Azərbaycanı artıq məğlub tərəf kimi qəbul etmək istəyən bə'zi dövlətlərin açıq heyrətinə səbəb oldu. Azərbaycan tərəfi isə hələlik yalnız döyüşləri uduzduğunu, müharibədə isə məğlub olmadığını nümayişkarənə şəkildə sübut etdi. Bu diplomatik qətiyyət həm də psixoloji qələbə idi. Belə olduqda ATƏT-in üzvü olan ölkələrin Azərbaycan prezidentinin haqlı mövqeyini dəstəkləməkdən başqa çarələri qalmadı. Lissabon sammitində qərar və bəyannamələrin konsensus əsasında qəbul edildiyindən yeganə yol 20-ci paragrafın mətnindən çıxarılması idi.

ATƏT-in üzvü olan 52 ölkə dolayısı ilə Ermənistanın təcavüzkar dövlət olmasını qəbul etdi

... Beləliklə, ATƏT-in sədri Flavio Kotti qətnamədən 20-ci paragrafın çıxarılması və əvəzində sammitin yekun sənədinə əlavə edilməklə 52 dövlətin adından verilən bəyanat daxil olunduğunu bildirdi. Həmin bəyanatda əvvəlcə mətnə olmuş 20-ci paragrafda göstərilən və Azərbaycan Respublikasının tələb etdiyi üç əsas prinsip öz əksini tapdı və 52 ölkə tərəfindən təsdiq edildi. İrlandiyanın nümayəndə hey'ətinin baş-

çısı, Rusiya Federasiyasının baş naziri, ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədri, Türkiyə nümayəndəsi çıxış edərək bəyanatda əks olunan prinsipləri dəstəklədiklərini bildirdilər.

ATƏT-in prinsiplərini qəbul etməyən bir ölkənin iradəsinin əleyhinə yönəlmiş bəyanat başqa sözlə, həmin dövlətin təcavüzkar olması faktının təsdiq edilməsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Qeyd: Əslində bu vaxtadək ATƏT-in Minsk qrupu daxilində danışıqların aparılmasına və məsələnin bu beynəlxalq təşkilatın çərçivəsində həll edilməsinə xüsusi e'tiraz etməyən Ermənistan nəyə görə həmin prinsiplərin əks olunduğu sənədə imza atmaqdan imtina etdi? Bəlli olduğu kimi ATƏT-in yekun aktında 10 əsas prinsip öz əksini tapıb: - suveren bərabərlik; zor işlətməmək və ya hədə-qorxu gəlməmək; sərhədlərin toxunulmazlığı; dövlətlərin ərazi bütövlüyü; münaqişələrin dinc yolla nizama salınması; bir-birinin daxili işinə qarışmamaq; insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörmət; bərabərlik və xalqların öz müqəddəratını təyin etmək hüququ; dövlətlər arasında əməkdaşlıq; beynəlxalq hüquqa dair öhdəliklərin yerinə yetirilməsi. Bu vaxtadək Azərbaycan və Ermənistan ATƏT-in həmin sənədində göstərilən ayrı-ayrı prinsiplərə istinadən problemin həll edilməsini istəyirdilər. Azərbaycanın istinad etdiyi prinsip "dövlətlərin ərazi bütövlüyünün toxunulmazlığı", Ermənistanın istinad etdiyi prinsip isə "bərabərlik və xalqların öz müqəddəratını təyin etmək hüququ" idi. Ona görə də Minsk qrupunun daxilində məsələlərin çözülməsi istiqamətində irəliyə doğru prinsipial addımların atılması çətinləşirdi. Əlbəttə, bu qeyri-müəyyənlik Ermənistan tərəfinin xeyrinə idi. Lakin indi qəbul edi-

lən sənəddə "Dağlıq Qarabağın Azərbaycanın tərkibində müqəddəratını təyin etmək hüququ" olduğu konkret olaraq göstərilir. Erməniləri narazı salan da məhz həmin prinsipdir.

Sonda bir şeyi təkrar vurğulamaq vacibdir ki, Lissabon sammitində qəbul edilən bəyanat Dağlıq Qarabağ probleminin həll edilməsi yollarının qəti istiqamət və prinsiplərini özündə əks etdirmişdir.

"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
7 dekabr 1996-cı il, № 69

**LİSSABON SAMMİTİ:
Qarabağ probleminin həllində yeni
mərhələnin bünövrəsi**

1996-cı il dekabr ayının 2-si və 3-ü Lissabonda 54 ölkənin iştirakı ilə Avropada təhlükəsizlik məsələləri müzakirə olundu. Azərbaycan bu görüşdə söylənilən coğrafi məkanın subyektı olaraq özünün mövcud probleminin həll edilməsi üçün 53 dövlətin imzaladığı mühüm siyasi sənəd əldə edə bildi. Şübhəsiz ki, belə ümumi dəstək qazanmaq üçün uzunmüddətli zəruri diplomatik tədbirlərin həyata keçirilməsi vacib idi ki, həmin işləri də zirvə toplantısına qədər Azərbaycan uğurla görə bilmişdi. Bunun məntiqi nəticəsi isə Qarabağ probleminin və yalnız Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həll edilməsinin ATƏT üzvü olan dövlətlər tərəfindən rəsmi olaraq müdafiə edilməsi oldu. Əslində bu diplomatik uğur ümummillə mənafe baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir və problemin həll edilməsinin konkret prinsip və istiqamətlərini özündə əks etdirir. Başqa sözlə, indiyədək ATƏT-in prinsiplərini əks etdirən ziddiyyətli ümumi müddəalar ilk dəfə olaraq konkret problemin həlli üçün dəqiqləşdirilir və son dərəcə aydın ifadə edilir. Təəssüf ki, ağır zəhmət və gərgin diplomatik fəaliyyət nəticəsində qazanılan bu müvəffəqiyyət respublikamızın bir sıra mətbuat orqanlarında qeyri-obyektiv işıqlandırılır, ictimaiyyətə məğlubiyyət kimi təqdim edilir. Bəs görəsən doğrudanmı bu belədir?

***Siyasi eqoizm müxalifəti Lissabon uğuruna
düzgün qiymət verməyə qoymadı***

Mövcud siyasi aksiyaya obyektiv qiymət vermək üçün bu gün Lissabon zirvəsində 1988-ci ildə başla-

nan münaqişə və onun keçdiyi inkişaf yoluna qısa nəzər salaq.

Əsgəran rayonunda ermənilər tərəfindən iki gəncin qətlə yetirilməsi sonradan həyatla vidalaşmalı olacaq minlərlə insanın ölümünün başlanğıcı oldu. Hadisədən sonra cinayətin törədilməsinin motivləri və səbəbi o zamankı mərkəzi televiziya tərəfindən qeyri-obyektiv işıqlandırıldı. Və ilk dəfə məhz onda heç bir azərbaycanlı bunu acı təəssüflə qarşılayaraq yalançı informasiyanın nə demək olduğunu anladı. Sonrakı hadisələr zamanı da bizləri ən çox hiddətləndirən olub-bitənlərin qeyri-obyektiv təqdim edilməsi və respublikamızın dünya ictimaiyyətinə təcavüzkar, azsaylı xalqlara qarşı genosid siyasəti yeridən bir ölkə kimi göstərilməsi idi. Elə həmin vaxtdan başlayaraq yaxın zamanlara qədər Azərbaycan informasiya blokadasından daim əzab-əziyyət çəkib, dünya dövlətləri tərəfindən dəstəklənmir, millətçi və insan hüquqlarına hörmət etməyən barbar bir ölkə kimi qiymətləndirilir. Bu isə respublikamızın beynəlxalq aləmdə təklənməsinə, bir dövlət kimi nüfuzunun düşməsinə və mənfəətinin formalaşmasına səbəb olurdu. Əlbəttə, hadisələrin bu cür inkişafı sonrakı məğlubiyyətimizi şərtləndirdi. Çünki Azərbaycan "informasiya müharibəsini" artıq uduzmuşdu. Belə məğlubiyyətin məntiqi davamı isə döyüşlərin uduzulmasına gətirib çıxartdı...

Hadisələrin sonrakı təfəsilatına varmadan qətiyyətlə belə bir fikir söyləmək olar ki, ilk növbədə dünya ictimaiyyətinə Azərbaycan həqiqətlərinin çatdırılması baxımından Lissabon sammiti mühüm əhəmiyyət kəsb etdi. İlk dəfə olaraq 53 dövlət respublikamızın beynəlxalq qanunlara hörmətlə yanaşan və onların həyata keçirilməsini tələb edən sivilizasiyalı bir ölkə olduğunu görərək onun mövqeyini rəsmi müdafiə etmək məcburiyyətində qaldı. Bu Azərbaycanın böyük

diplomatik uğuru olmaqla yanaşı, həm də yalançı erməni informasiya maşınının darmadağın edilməsi idi. 1988-ci ildən 1996-cı ilin dekabr ayınadək olan dövrdə birinci dəfə olaraq ermənilərin böhtançı informasiya kampaniyası layiq olduğu miskin vəziyyətə düşdü, erməni diplomatiyası küncə qısıldı. Bax belə nailiyyəti qiymətləndirə bilməmək siyasi eqoizmdir.

Azərbaycan prezidentinin nümayiş etdirdiyi mövqenin alternativləri varmı?

Bu gün sammitin nəticələrini respublikamız üçün məğlubiyyət kimi qiymətləndirən müxalifət liderlərinin gətirdikləri əsas arqument yekun sənəddə yer almış 20-ci paragrafın mətnindən çıxarılmasına Azərbaycan nümayəndə heyətinin mane ola bilməməsi, Gürcüstan, Dnestryanı respublika və digər problemlərlə bağlı müddəaların isə həmin sənəddə öz əksini tapmasıdır. Az-çox məntiqi təhlil qabiliyyətinə malik olan hər bir kəs bu arqumentlərin nə qədər əsassız olduğunu dərhal anlaya bilər. Əvvəla, hamıya məlumdur ki, ATƏT-in qəbul etdiyi hər bir qərar konsensus əsasında olur. Yəni qərarla göstərilən müəyyən müddə ilə razı olmayan dövlət öz veto hüququndan istifadə edərək ümumi qərarın qəbul edilməsinə mane ola bilər. Abxaziya, Dnestryanı və s. münaqişələrlə bağlı mətnə daxil edilmiş paragraflara heç bir dövlət veto qoymadı. Ona görə də yekun sənəddə həmin maddələr qaldı. Lakin Dağlıq Qarabağ probleminin həlli ilə bağlı olan 20-ci paragrafa Ermənistan veto qoydu. Belə olduqda Azərbaycanın aşağıdakı məhdud diplomatik manevrlər etmək imkanı var idi.

1. Azərbaycan bütövlükdə sənədin mətninə veto qoyur.

2. Azərbaycan ATƏT-in Nizamnamə prosedura-

larının dəyişilməsini tələb edir, yəni qərarların konsensus deyil, səs çoxluğu ilə qəbul edilməsini istəyir.

3. Azərbaycan ATƏT-in üzvü olmaqdan imtina edərək görüşü nümayişkarənə şəkildə tərk edir.

Beləliklə, hansı variantın respublikamız üçün məqbul olduğunu təhlil etməyə çalışaq. İkinci tələb, yəni bu beynəlxalq təşkilatda qərarların konsensus deyil, səs çoxluğu ilə qəbul edilməsini istəmək hüquqi cəhətdən əsassızdır və belə böyük beynəlxalq təşkilatların prinsiplərinə ziddir.

Üçüncü tələb üzvlükdən imtina etmək və geriye dönmək - bu Azərbaycanın öz nüfuzlu partiyalarından imtina etməsi, dikbaş bir ölkə olmasını nümayiş etdirməsi və nəhayət, Səddam Hüseyn inadkarlığının Azərbaycan üçün də xarakterik olmasını sübut etmək, başqa sözlə, Qərb üçün arzuolunmaz persona çevrilmək deməkdir.

Birinci tələbə gəldikdə isə bunun özünün iki variantı mümkün idi.

a/ Azərbaycan veto hüququndan axıradək istifadə edir və heç bir yekun sənəd imzalanmır.

b/ Azərbaycan mənafeyinə uyğun variantın başqa formasını qəbul etməklə qoyduğu vetonu geri götürür.

Birinci variantın gerçəklənməsinə getmək əslində Ermənistan diplomatiyasının qələbəsinə kömək etmək demək olardı.

Çünki bu ölkənin dəridən-qabıqdan çıxdığı məhz elə Lissabonda hər hansı bir sənədin qəbul olunmasına mane olmaq idi. Bu haqda hələ görüşə getməzdən əvvəl Ermənistan prezidenti L.Petrosyan özü şəxsən mə'lumat vermişdi. Ona görə ki, ATƏT-in mə'lum 10 prinsipləri içərisində "Dövlətin ərazi bütövlüyü və sərhədlərin toxunulmazlığı" maddəsi olduğu kimi "milli azlıqların öz müqəddəratını təyin etmək hüququ" da var idi. Əlbəttə, bu ziddiyyətli prinsiplər

arasında ermənilər çox ustalıqla manevr edir, əslində istinad etdikləri maddəni əldə rəhbər tutaraq beynəlxalq prinsiplərə hörmətlə yanaşdıqlarını göstərirdilər. Təkcə bununla kifayətlənməyən erməni diplomatiyası hətta bə'zən beynəlxalq təşkilatlara hücumla keçərək həmin prinsipin həyata keçirilməsində onları cəfəkeş ermənilərə kömək etməməkdə günahlandırırılar.

Belə əlverişsiz bir vəziyyətdə Azərbaycanın yekun sənədin qəbul edilməsinə veto qoyması əlbəttə ermənilərin ürəyindən idi. Bundan başqa, təbii ki, 53 dövlətin nümayəndə hey'əti Lissabona istirahət etməyə yox, XXİ əsrin Avropasının təhlükəsizliyi haqqında müəyyən qərar qəbul etməyə gəlmişdi. Və onların hər birinin bu məsələdə konkret marağı var idi. Əgər Azərbaycan yekun sənədin qəbul edilməsinə mane olsaydı, o zaman 53 dövlət tərəfindən qeyrirəsmi də olsa "persona non grata" e'lan edilə bilərdi. Bu cür diplomatik iflas isə, şübhəsiz, milli mənafelərimizə vurulan ağır zərbə ola bilərdi. Deməli, respublikamızın yeganə çıxış yolu birinci tələbin ikinci variantının gerçəklənməsinə nail olmaq idi. Nümayəndə hey'ətimiz isə buna maksimum nail oldu.

Əgər müxalifət yaranmış vəziyyətdən ağıllı çıxış yolu görürdüsə və atılan addıma alternativ təklif var idisə, qoy iqtidarı ittiham etdiyi məqalələrində bunları da göstərsin.

Standart təfəkkür və şablon cümlələrlə tənqidi mövqedə dayanmaq ictimai rə'yi çaşdırmaqdan başqa bir şey deyil.

İqtidarın qələbə, müxalifətin məğlubiyyət kimi təqdim etdiyi sənədin əsl mahiyyəti nədir?

Birinci: - Sənəddə ATƏT-in üzvü olan 53 dövlətin Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəledikləri rəs-

mən bildirilir.

İkinci: - Dağ lıq Qarabağın ancaq Azərbaycanın daxilində öz müqəddəratını təyin etməsi müdafiə edilir.

Üçüncü: - Dağlıq Qarabağ əhalisinin hamısının - ermənilərin və azərbaycanlıların təhlükəsizliyinin tə'min edilməsi dəstəklənir.

Qeyd etmək vacibdir ki, 8 illik münaqişə tarixində ilk dəfə olaraq Azərbaycan Qərb ölkələrindən belə rəsmi dəstək aldı. Bu isə prolemin həllində respublikamızın xeyrinə yeni mərhələnin başlanğıcı deməkdir.

Sənədin başqa bir mahiyyəti gələcəkdə həmin ölkələrin Ermənistanı təcavüzkar bir dövlət kimi qiymətləndirilməsinə əsas verir. Azərbaycanın beynəlxalq prinsiplərə riayət etməsi və münaqişənin sülh yolu ilə həll edilməsində maraqlı olması, hər zaman konstruktiv mövqe nümayiş etdirməsi bir daha sübut edilir.

Sənəd dolayısı ilə Ermənistanın beynəlxalq hüquq normalarına məhəl qoymamasını və Avropada təhlükəsizlik məsələlərinə e'timadsız yanaşdığını dünya ictimaiyyətinə çatdırmış olur.

Nəhayət, sənəd ermənilərin əzabkeş və əzilən deyil, zalım və işğalçı olmaları haqqında bütün diplomatik dairələrə istinad edə biləcəkləri rəsmi dəlil verir.

Bütün bunlar Qarabağın azad olunmasına xidmət edəcək uğurlu diplomatik nailiyyətlərdir

Lissabon sammitində qəbul edilən bəyanatdan sonra Azərbaycan, Qarabağ problemini həll etmək üçün əlverişli mövqe qazandı.

Hətta bə'zi analitiklər bu mövqeni gücləndirmək və daha böyük diplomatik uğurlar qazanmaq üçün prezident Heydər Əliyev cənablarının hərbi təzyiqdən istifadə etmək ehtimalını da söyləməkdən çəkinmədi-

lər. Azərbaycan prezidenti isə Portuqaliyadan qayıdarkən elə təyyarədəcə jurnalistlərə bundan sonra da Azərbaycanın münaqişni sülh yolu ilə nizama salmaq niyyətində olduğunu bildirdi. Bəs görsən ilk baxışda məntiqli və cəlbədicə görünən hərbi müdaxilə variantından nəyə görə prezident birmə'nalı şəkildə imtina etdi.

1. - Əldə edilmiş xarici müdafiə hələlik çox kövrəkdir. Belə məqamda hücum daha çox müvəffəqiyyətdən başgicəllənmə hesab edilə və uğursuzluqla nəticələne bilər.

2. - Qərb ölkələrinin və ABŞ-in respublikamızdakı maraqları hələlik həmin dövlətlərin milli mənafe-ləri səviyyəsinə gəlib çatmamışdır. Azərbaycanda sabitlik pozularsa əsrin müqaviləsi baş tutmaz və havadarların köməyi ilə bu işğalçı ölkə şərtlərini qəbul etdirmək niyyəti ilə bir qədər də ərazi əldə etmək niyyətinə düşə bilər.

3. - Xəzərin status məsələsində dekonstruktiv mövqe tutan Rusiya və İran dərhal müxtəlif hərbi-siyasi vasitələrlə Azərbaycana təzyiqi gücləndirər, onu öz iradəsinə tabe etməyə can atarlar.

4. - Milli ordumuzun tam komplektləşdirilməsi və döyüş qabiliyyətinin lazımı səviyyədə olmaması cəbhədə umulan nailiyyətlərin qazanılmasını təmin edə bilməz.

5. - Mühəribədə növbəti məğlubiyyət xalqımız üçün son dərəcə ağır mə'nəvi, psixoloji zərbə olar. Belə ki, xalq mühəribəni uda biləcək yeganə komandan kimi məhz Heydər Əliyevi görür.

Ona görə də atəşkəsin pozulması hələlik Azərbaycan üçün sərfəli deyildir. Ancaq yaxın gələcəkdə söylənilən ehtimalları daha əlverişli məqamlarla əvəz edə bilər. Belə ki, iki ilə yaxın bir müddətdə Azərbaycan neftinin nəqli gerçəkləşdiriləcək və respublikamız

regionda Qərbin milli mənafeələrinin təmsilçisi olacaq.

Bu müddət ərzində Azərbaycan diplomatiyası və xarici siyasət idarəsi Avropa ölkələrində Ermənistanın təcavüzkar bir ölkə olması faktını təsdiq edən rəsmi sənədi almağa nail olacaq. Bunun arxasında isə, əlbəttə, maddi-mə'nəvi və siyasi yardım dayanacaq.

Xəzərin statusu həll ediləcək və Rusiyanın regionda manevr imkanlarının məhdudlaşdırılması gerçəkləşəcək.

Milli ordu yüksək döyüş qabiliyyətinə malik həqiqi orduya çevriləcək. Bundan sonra isə əgər lazım gəlsə qəti addım atılacaq.

Bütün bunları mümkün edəcək ilk diplomatik addım isə Lissabonda atıldı. Sammitdə qəbul edilən sənəd bizi gözləyən uğurlarımızın bünövrə daşı oldu. Belə bir sənədin mahiyyətini heçə endirmək istyənlər, görünür, onun məqsədini dərk etməkdə acizdirlər.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
14 dekabr 1996-cı il, № 71*

LİSSABON SAMMİTİNDƏN KEÇƏN 15 GÜN PROQNOZLARIMIZIN DOĞRU OLDUĞUNU SÜBUT ETDİ

Lissabon zirvə toplantısından 15 gün keçdi. Bu qısa müddətdə Azərbaycan diplomatiyası bir neçə uğur qazanmağa müvəffəq oldu. Respublikanın iqtidar və müxalifət mətbu orqanlarında görüşün nəticələri və onun təhlilinə həsr edilmiş müxtəlif istiqamətli analitik yazılar yekunlaşdırılmamış, politoloq və icmalçılar istinad etmək üçün növbəti faktlar əldə etmiş oldular. Hadisələrin çevik və sürətli inkişafı qısa bir zamanda məsələyə kimin daha obyektiv mövqedən yanaşdığını sübut etdi. Beləliklə, aydın oldu ki, müxalifət qüvvələrinin həddindən artıq qısqanclığı və emosionallığı bu dəfə də onların həqiqi müxalifətçi rolunda çıxış etmələrinə mane oldu.

Lissabon sammitini şərh edərkən bu görüşü Dağlıq Qarabağ probleminin həll edilməsində yeni mərhələnin başlanğıcı kimi qiymətləndirmişdik. Və qeyd etmişdik ki, zirvə toplantısında 53 dövlət tərəfindən imzalanmış rəsmi bəyanat ilk dəfə olaraq münaqişənin nizamlanmasının konkret prinsip və istiqamətlərini özündə əks etdirir. Eyni zamanda Portuqaliyanın paytaxtında Azərbaycan diplomatiyasının əldə etdiyi uğurun respublikamızın növbəti silsilə müvəffəqiyyətlərinin əsasında duracağını söyləmişdik. Bəs son 15 gün ərzində nələr baş verdi və proqnozlarımız özünü nə qədər doğrulda bildi?

Baş verən hadisələrə xronoloji ardıcılıqla nəzər salmağa çalışaq. Sammitdən dərhal sonra Rusiya və Türkiyənin Xarici İşlər Nazirliklərinin rəsmi bəyanatı yayıldı. Hər iki dövlət bəyanatda Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstələdiklərini, Dağlıq Qarabağın yalnız

bu respublikanın sərhədləri çərçivəsində öz müqəddəratını təyin edə bilməsini və nəhayət, Azərbaycanın Lissabonda nümayiş etdirdiyi mövqedən məmnun qaldıqlarını bildirdilər.

Bunun ardınca respublikamızın xarici siyasət idarəsinin başçısının rəhbərliyi ilə nümayəndə heyəti İslam Təşkilatı Konfransı toplantısında iştirak etdi. Bu beynəlxalq təşkilatın yığıncağında diplomatlarımızın təşəbbüsü ilə Qarabağ problemi ilə bağlı mühüm əhəmiyyətli bir qərar qəbul edildi. Yəni İslam Təşkilatı Konfransının üzvü olan dövlətlər avropalı həmkarlarından bir addım qabağa gedərək Ermənistanla, Azərbaycanın işğal olunmuş əraziləri azad edilməyincə əməkdaşlıq etməyəcəklərini, həmin ölkələrin ərazisindən bu işğalçı ölkəyə silah, hərbi sursat və digər döyüş ləvazimatının aparılmasına qəti yol verməyəcəklərini bildirdilər.

Bir qədər sonra Amerika Birləşmiş Ştatlarının vitse-prezidenti Albert Qor, prezident Heydər Əliyev cənablarına məktub göndərərək onun ölkəsinin Azərbaycanın Portuqaliyada nümayiş etdirdiyi mövqedən məmnun qaldığını, Qarabağ probleminin ATƏT-in yekun sənədinə əlavə edilmiş prinsiplər əsasında həll edilməsini müdafiə etdiyini və 1997-ci ildə problemin həll edilməsində mühüm addımlar atılacağına böyük ümidlər bəslədiyini bildirdi. Eyni zamanda ABŞ-in Azərbaycanı öz müttəfiqi kimi gördüyünü və iki dövlət arasında mövcud münasibətlərin daha da inkişaf etdirilməsinin vacibliyini qeyd etdi.

Məktubda söylənilən fikirlərin yozulmasına macal tapmamış, ABŞ-in yüksək çinli dövlət mə'muru A.Qor respublika prezidenti Heydər Əliyevlə yarım saatlıq telefon danışığı apardı. Danışıda yenidən həmin məsələyə toxunularaq ABŞ- Azərbaycan münasibətlərinin perspektivləri müzakirə edildi.

Daha sonra Amerika Birləşmiş Ştatlarının Dövlət Departamentinin Yeni Müstəqil dövlətlərarası əlaqələr üzrə müşaviri Yan Kalitski ABŞ Ticarət Palatasının inaqurasiya mərasimində iştirak etmək üçün Bakıya rəsmi səfərə gəldi. Y.Kalitski ABŞ prezidentinin səlamlarını Azərbaycan prezidentinə çatdıraraq iki ölkənin daha sıx əməkdaşlıq etməsinin vacibliyini vurğuladı. Eyni zamanda Yan Kalitski Xəzərin hüquqi statusuna toxunaraq ABŞ hökumətinin bu su hövzəsinə kapital qoyuluşuna dair apardığı siyasətin bundan sonra da davam etdirəcəyini bildirdi.

Sadaladığımız diplomatik başarılar öz məzmun və əhəmiyyətinə görə bəlkə də bir neçə illik diplomatik fəaliyyət hesabına əldə edilə bilər. Lakin bütün bunlar cəmi 15 gün ərzində həyata keçdi. Bir daha qeyd etmək yerinə düşərdi ki, ötən nömrələrimizdə verdiyimiz proqnozlar doğru hesab edilə bilər. Belə ki, bu uğurların qazanılmasında əlbəttə Lissabonda nail olunmuş ümumi razılıq mühüm rol oynamış oldu.

Hadisələrin bu cür inkişafı Azərbaycana qarşı ikili siyasət yeridən bir sıra dövlətlərdə geniş rezonans doğurdu. Respublikamızın hər cür təzyiqə baxmayaraq, müstəqil siyasət yeridəcəyini yəqin edən dövlətlər artıq Azərbaycanla bərabər hüquqlu tərəfdaş kimi davranmağın vaxtı gəlib çatdığını anlamağa başladılar. Hətta qonşu ölkələrin birində ABŞ- Azərbaycan yaxınlaşmasından əndişələnən yüksək səviyyəli mənsəb sahibi öz fikirlərini aşağıdakı kimi ifadə etmişdir: "Bu gün Amerika Azərbaycanı özünün milli mənafeələrinin maraq zonası e'lan edir. Buraya milyardlarla dollar sərmayələr qoyulan kimi hətta hərbi bazaların da yerləşdirilməsi istisna olunmur. Axı amerikalılar bizdən fərqli olaraq öz vətəndaşlarını qoruya bilir". Nəhayət, öz dövlətinin indiyədək nümayiş etdirdiyi qərəzli mövqedən əl çəkməsini istəyən həmin fikrin

müəllifi ölkəsinin siyasi xadimlərinə müraciət edərək, öz ətrafında düşmənlər yaratmaq olduqca gərəksiz işdir. Zənnimcə, bununla biryolluq qurtarmaq lazımdır" deyir.

Göründüyü kimi, Azərbaycan diplomatiyası gücləndikcə, beynəlxalq aləmdə mövqeləri möhkəmləndirdikcə, artıq bizimlə zor dili ilə danışmağın da mənasız olması aydınlaşır.

Bütün bunların yekunu isə aşağıdakı kimi qiymətləndirilə bilər. Azərbaycanın xarici siyasət kursu düzgün istiqamət götürmüş və qısa müddətdə mühüm nailiyyətlər əldə etmişdir. Bu isə xalqımızın mənafeyi, onun bütün problemlərinin həlli baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
18 dekabr 1996-cı il, № 72*

FRANSA RUS-İNGİLİS MARAQLARI ARASINDA MƏHARƏTLƏ MANEVR EDİR

Nüvə silahlarının sınaqdan keçirilməsinə qadağa qoyulduğuna baxmayaraq ötən il Fransa heç kəsə məhəl qoymadan böyük arxayınçılıqla öz nüvə silahlarını sınaqdan keçirdi. Bunun ardınca Amerika Birləşmiş Ştatları İrana iqtisadi əmbargo tətbiq edərkən Avropa ölkələri içərisində ABŞ-ın bu qərarına e'tinasız yanaşaraq farslarla əməkdaşlığını daha da genişləndirən və digər qonşu ölkələri də İranla əməkdaşlığa sövq edən yenə Fransa oldu.

Əlcəzairdə baş verən vətəndaş müharibəsindən beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini yayındıraraq hadisələrə nəzarət etmək haqqının yalnız fransızlara məxsus olduğunu iddia edən və hələlik buna nail olmağı bacaran da, əlbəttə, Fransadır.

Nəhayət, 1997-ci ilin ilkgünlərindən ATƏT-in Minsk qrupuna həmsədrliyi ələ keçirməyə cəhd göstərərək, hazırda ələ həmsədr kimi çıxış edən, hətta, 3-cü həmsədrin ABŞ olmasına razı olduğunu söyləyən yenə Fransa dövlətidir.

Sözsüz ki, bütün bunlar Avropa və dünyada Fransanın aparıcı mövqeyə can atması və hələlik buna müəyyən qədər nail olması deməkdir. Əlbəttə, fransızları belə təkəbbürlü edən nə Napoleon, nə də Şarl de Qoldur. Olsa-olsa, indiki mərhələdə bu iki böyük sərkərdənin Fransa tarixində oynadığı mühüm rodan danışmaq olar və yalnız onların mə'nəvi himayəsindən söz açmağa dəyər. Bu günkü Fransanı məğrur edən amillər isə onun hərbi-iqtisadi qüdrəti və uğurlu

xarici siyasət kursudur.

Tarixən ingilislərlə daimi çəkişmələrdə olmuş Fransa Avropada almanların hegemonluğuna qarşı İngiltərə ilə yaxınlaşmağa məcbur oldu. İkinci dünya müharibəsində əsas rəqib aradan götürüldükdən sonra Fransa və İngiltərə arasında münasibətlərinə öz ənənəvi məcrasına dönməyə başladı. Bu dəfə isə, rəqabətin pərdə arxasında getməsinə və iki Avropa dövlətinin məcburi müttəfiqlərini oynamasına SSRİ kimi nəhəngin mövcudluğu səbəb oldu. Nəhayət, 1992-ci ildən sonra baş verən ictimai-siyasi prosesləri fransızların "anqlo-saksonlara" olan antipatiyasının açıq şəkildə təzahür etməsinə gətirib çıxardı.

Belə ki, artıq nə Rusiya, nə də Almaniya təhlükəsi vardı. İndi fürsətdən istifadə edib Avropada İngiltərə-ABŞ cütlüyünün hegemonluğuna son qoymaq lazım idi. Fransızlar ilk öncə ABŞ mədəniyyətinin və incəsənətinin qit'əni işğal etməsindən söz açaraq bütün Avropanı ABŞ mədəniyyətinin idxalçısı olmaqda suçlandırdı. Fransada okeanın o tayından gələn filmlərin nümayişi qadağan edildi və s. Bu Avropada Böyük Britaniya-ABŞ hegemonluğuna qarşı yönəldilmiş ilk addım oldu. Sonra isə fransızlar yuxarıda qeyd etdiyimiz amirane diplomatiya kursunu həyata keçirməyə başladılar. Nəhayət, ABŞ-Rusiya qarşıdurması yaranan kimi Fransa dərhal bütün sə'ylərini bundan bəhrələnmək istiqamətinə yönəldir. Elə bu siyasi dönüşdən sonra da fransızların Rus və İngilis maraqları arasında məhərətli manevrləri başladı. Bu isə hazırda Fransanın aparıcı mövqeyə çıxmasına böyük şans verdi. İndi öz nüfuz dairəsini genişləndirməyə çalışan Fransa müxtəlif yollarla Qafqazda möhkəmlənmək

niyyətindədir. Əvvəllər fransızlar bunun yalnız erməniləri müdafiə etməklə mümkün olduğunu düşünürdülərsə, sonra həmin siyasətin bir qədər yanlış olduğunu dərk etdilər. Belə ki, regionda bütün dövlətləri ilə lazımi əlaqələr qurmadan əlbəttə, normal siyasi nüfuzdan söhbət açmağa dəyməzdi. Ancaq ilk mərhələdə Qafqazda möhkəmlənmək şansını Fransa əldən vermiş kimi görünürdü. Doğrudan da, ABŞ-İngiltərə cütlüyü və digər Avropa ölkələri regionda xeyli işlər görməyə müvəffəq olmuş və hadisələrə təsiretmə imkanlarına yiyələnərkən idilər. Bu rəqabətdə rusların ingilislərə uduzduğunu gören Fransa mövqelərini Rusiya ilə yaxınlaşdırmağa doğru yönəltdi. Nəticədə ABŞ-İngiltərə-Türkiyə-Azərbaycan müttəfiqliyinə qarşı Rusiya-Fransa-İran-Ermənistan müttəfiqliyinin yaranması gerçəkləşməyə başladı. Yaranmış vəziyyəti birinci alyansın xeyrinə dəyişdirmək məqsədi ilə 1997-ci ilin yanvarında Azərbaycan Respublikasının prezidenti Fransaya rəsmi səfərə getdi. Yüksək səviyyəli görüşdə bu ölkə Azərbaycana dost gözü ilə baxacağını və o Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində ədaləti müdafiə edəcəyini bəyan etdi. Lakin Azərbaycanın e'tirazlarına baxmayaraq ATƏT-in qrupuna həmsədrlikdən vaz keçmək istəməyən Fransa rəsmi dairələrinin yuxarıdakı bəyanatlarının səmimiyyətinə şübhə etmək lazım gəlir. Başqa sözlə Fransa münaqişənin həllində yaxından iştirak etməklə və ATƏT-in MQ-da həmsədrliyə nail olmaqla ABŞ-İngiltərə birliyinin mövqelərini zəiflətməyə, sükan əlində olduğu üçün Azərbaycan neftindən daha bir qədər güzəştli paylar qoparmağa can atır. Əlbəttə, Fransa'nın göstərdiyi inadkarlıq yalnız bu cür istəklərlə izah

edilə bilər. Azərbaycanın razı olmadığı halda özünü həmsədr kimi təqdim etmək istəyən bu ölkənin, ABŞ-in da üçüncü həmsədr olmasını təklif etməsi ən azı siyasi e'tinasızlıq kimi qiymətləndirilə bilər. Bu variantın ortaya atılması ilə Rusiya-Fransa cütlüyünün ABŞ-in rolunu məhdudlaşdırmağa yönəldilmiş cəhdi kimi başa düşülməlidir.

Beləliklə, Rusiya-Fransa birgə əməkdaşlığı Rusiyanın Qafqazda itirilmiş nüfuzunun bərpasına və Fransa'nın regionda möhkəmlənməsinə xidmət edən, Azərbaycan üçün məqbul olmayan siyasi xətdir.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
29 yanvar 1997-ci il*

ERMƏNİSTANLA AZƏRBAYCAN ARASINDA DANIŞIQLAR BƏRPA OLUNACAQ

S.Xristiansenin respublikamıza səfərindən sonra Azərbaycan tərəfinin nümayiş etdirdiyi qəti mövqə ATƏT-in Minsk qrupunda üç böyük ölkə - ABŞ, Rusiya və Fransanın həmsədr olması ilə nəticələndi. Nəhayət, fevral ayının sonunda Kopenhagendə ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədri Nils Petersonun rəhbərliyi altında Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli ilə bağlı münaqişə edən tərəflərin iştirakı olmadan həmsədrlər arasında danışıqlar prosesi başladı. Müzakirələrdə əsas mövzu problemin həlli üsullarının axtarılması və Azərbaycan - Ermənistan arasında danışıqların intensivləşdirilməsi yollarının tapılması idi.

Mart ayının 3-də isə Azərbaycan Respublikası prezidentinin mətbuat xidməti Azərbaycan və Ermənistan respublikaları prezidentləri arasında aparılan telefon danışıqları zamanı hər iki tərəfin Qarabağ probleminin həll edilməsi istiqamətində müzakirələrin davam etdirilməsi üçün razılığa gəlmələri haqqında məlumatı yayıldı.

Qeyd etmək lazımdır ki, son ana qədər Lissabon sammitində qəbul edilmiş prinsiplərlə hesablaşmadığını bəyan edən Ermənistan həmin şərtlər çərçivəsində hər hansı bir danışıqdan imtina edəcəyini söyləmişdi. Hətta bu ölkənin xarici işlər naziri Arzumanyan, ümumiyyətlə, onun dövlətinin danışıqlarda tərəf olmayacağını bildirərək hər hansı bir razılaşmanın Dağlıq Qarabağla Azərbaycan arasında əldə ediləcəyi mümkünlüyünü demişdi. İrəvanda yerləşən xarici ölkə nümayəndələrinin rəhbərləri ilə görüşdə Arzumanyan Qarabağ ermənilərinin müstəqillik qazandığını və heç kəsin onların dövlət qurmaq hüququnu əllərindən ala bilməyəcəyini vurğulamışdı. Bun-

nu ardınca isə o, ABŞ-a rəsmi səfərə yollanmışdı.

Bəs Ermənistan rəsmi dairələri tərəfindən söylənilən belə kəskin fikirdən sonra birdən-birə L.Ter-petrosyanın danışıqları davam etdirməyin və üstəlik atəşkəs rejiminə əməl olunmasının zəruriliyini bəyan etməsi hansı amillərin təsiri nəticəsində mümkün olmuşdur.

Bununla bağlı müəyyən mülahizələr irəli sürmədən öncə respublika mətbuatında yer alan bəzi fikirlərə diqqət yetirək. Fransanın həmsədri seçilməsindən sonra əsasən müxalifət mətbuatı ATƏT-in Minsk qrupunda danışıqların heç bir nəticə verməyəcəyi iddiasını irəli sürərək Rusiya-Fransa cütliyünün regiondan ABŞ və Türkiyəni sıxışdırmaq üçün əllərinə real mexanizm keçdiyini söyləmişlər. Hətta bəzi müəlliflər ümumiyyətlə, Fransa şirkətlərinə Xəzər neftindən pay verilməsinin yanlış olduğunu bildirərək neftin verilməsindən sonra artıq Azərbaycanın bu ölkəyə təsir vasitəsinin qalmadığını söyləyirdilər.

İlkin mərhələdə Rusiya-Fransa cütliyünün həmsədrliyini, doğrudan da, Azərbaycan üçün qeyri-məqbul siyasi debüt kimi qiymətləndirmək olardı. Lakin hadisələrin sonrakı inkişafı - Fransa və Azərbaycan prezidentləri arasında aparılan danışıqlar məsələnin heç də bu qədər bəsit olmadığını ortaya qoydu. Cənab J.Şirakin, onun dövlətinin Qarabağ problemi ilə bağlı Portuqaliyanın paytaxtında 53 dövlət tərəfindən qəbul edilmiş prinsiplər əsasında fəaliyyət göstərəcəyini yüksək səviyyədə bəyan etməsi artıq Fransanın danışıqlarda hansı istiqaməti seçəcəyinə aydınlıq gətirdi. Yalnız bu rəsmi açıqlamadan sonra Azərbaycan Fransanın həmsədrliyinə razılıq verdi və ABŞ üçüncü həmsədr olmaq fikrini qətiləşdirdi.

Azərbaycan tərəfinin diplomatik cəsarəti və tələbi artıq ABŞ-Rusiya-Fransa üçlüyünün həmsədrlik fəa-

liyyətinə başlamadan öncə mövqələrini açıqlamağa və rəsmi təsdiq etməyə məcbur etdi. Beləliklə danışıqlarda müəyyən irəliləyişə nail olması ehtimalı əvvəlcədən aydın oldu.

Güman etmək olar ki, Kopenhagen görüşündə hər üç həmsədrin eyni mövqedən çıxış etməsi və ümumi razılığa gəlmələri, eyni zamanda, Ermənistan dövlətinə yekdil fikirlərini çatdırmaları bu işğalçı ölkəni danışıqlar stolu arxasında oturmağa vadar etdi.

Əlbəttə, həmsədrlər keçirdiyi ilk görüşün belə uğurlu olması sevindiricidir və 1997-ci ildə, nəhayət, problemin çözülməsində xeyli irəliləyişin olması fikrini söyləməyə əsas verən faktdır.

Deməli, Ermənistanın mövqeyini yumşaldan amillərdən biri üçlüyün yekdil fikri ola bilər. Başqa bir amil Rusiya faktorunun getdikcə zəifləməsi və Qafqazdakı mövqələrini Qərbin və'd etdiyi milyardlara və iqtisadi dirçəlişə satmağa meyllənməsi ola bilər. son zamanlar ilk dəfə olaraq Ermənistan qeyri-rəsmi silah satışın satılmasının yüksək dövlət dairələrində didə gətirilməsi, əlbəttə, ermənilər üçün heç də ürəkaçan xəbər deyil. Belə rəsmi etirafdan sonra isə moskvanın növbəti addımlarının hansı istiqamətdə olacağını müəyyənləşdirmək o qədər çətin deyil. Başqa sözlə, məqsədli olaraq dilə gətirilən bu xəbər Rusiyanın Ermənistan hərbi yardımını kəskin surətdə azaldacağına işarədir. Başqa bir tərəfdən Rusiya Dövlət Dumasının, ümumiyyətlə Ermənistanda bu ölkənin hərbi bazalarının qalıb-qalmamasını müzakirəyə çıxarmağa hazırlaşması, erməniləri öz mövqələrini bir daha götür-qoy etməyə vadar edib ki, bu da L.Ter-Petrosyanın yumşalmasında müəyyən qədər rol oynayıb.

Nəhayət, növbəti mülahizələrdən biri də Azərbaycanın regionda getdikcə güclənməsi, Gürcüstan və Türkiyə ilə mehriban əlaqələr yaratmaqla iqtisadi

yüksəlişə doğru irəliləməsidir. Əlbəttə, bu üç dövlətin əhatəsində yerləşən Ermənistan onlarla dil tapmadan hər hansı inkişafa nail ola bilməz.

Beləliklə, düşünmək olar ki, mövcud iqtidarın həyata keçirdiyi uğurlu xarici siyasəti və regionda formalaşmaqda olan siyasi mühit, erməniləri gec-tez işğalçılıq siyasətindən daşınmağa məcbur edəcəkdir.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
5 mart 1997-ci il*

GÜRCÜSTAN DİPLOMATİYASININ UĞURLU MANEVLƏRİ

Rusiyada mövcud iqtidarın yeritdiyi Qafqaz siyasətindən zərər çəkən respublikalardan biri də Gürcüstandır. Bu ölkədən indiyədək rus ordusunun qalması, Abxaziya münaqişəsində həmin ordu hissələrinin sülh məramlı qoşunlar statusunda yerləşdirilməsi Rusiyanın Gürcüstana olan münasibətinə bir yumşaqlıq gətirə bilmədi. Rəsmi Tbilisi isə bu təzyiqlərə böyük səbrlə dözdü. Z.Qamsaxurdiya hakimiyyətinin bu ölkəyə gətirdiyi bəlalardan sonra respublikanın uzun müddət iflic vəziyyətində qalmasına baxmayaraq, E.Şevardnadzenin yeritdiyi siyasət sayəsində, nəhayət, Gürcüstan dirçəlməyə, müqavimət gücünü artırmağa başladı. Qafqazın iki nəhəng siyasətçisi - H.Əliyev və E.Şevardnadzenin baş-başa verməsi isə güclü Qafqaz amilinin formalaşması istiqamətində atılan əsaslı amil oldu. Düzgün və cəsarətli siyasi kurs hər iki dövlətin gələcək taleyi baxımından olduqca əhəmiyyətli faktora çevrildi.

İlk növbədə Azərbaycan və Qərblə münasibətlərdə qazanılan uğur digər qonşu ölkələrlə tərəfdaşlıq münasibətlərinin formalaşmasına da stimül verdi. Bundan sonra özündə kifayət qədər güc və inam hiss edən Gürcüstan artıq müdafiədən hücumla keçməyi münasib hesab etdi. Həm də bunun üçün məhz bu ilin ilk aylarının seçilməsi, əlbəttə, təsadüfi olmadı. Hazırda Rusiyanın bir nömrəli probleminin - NATO-nun genişlənməsi məsələsinin olduğu bir vaxtda üstəlik hakimiyyət dairələrində baş verən böhran, Gürcüstanın diplomatik manevr imkanlarını artırmaqla bu

ölkə üçün məqbul siyasi şərait yaratdı. Nəhayət, Ukraynada rəsmi səfərdə olan E.Şevardnadze bu dövlətin başçısı L.Kuçma ilə anlaşıqdan sonra respublika radiosu ilə çıxış edərək Gürcüstanın Qara dəniz donanmasının müvafiq hissəsinin onun yurisdiksiyasına verilməsini tələb edəcəyini, bu donanmadan keçmiş müttəfiq respublikalardan ikisinə - Rusiya və Ukraynaya pay düşdüyü kimi, Gürcüstana da pay ayrılmasının tamamilə ədalətli olmasını vurğuladı. İstər məntiqi, istərsə də mə'nəvi hüquqi baxımdan Gürcüstanın belə pay umması olduqca təbiidir. Lakin Gürcüstanın niyə məhz indi bu sövdəyə düşməsi xeyli maraqlıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələ ilə bağlı mövqeyini açıqlayan rəsmi Kiyev Gürcüstanın tələblərini "başla düşdüyünü" söyləyib. Qara dəniz hövzəsində bu iki ölkənin fikir birliyi, əlbəttə, Rusiya üçün arzuolunmaz bir faktdır. Üstəlik Donanma ilə bağlı Ukrayna və Rusiya arasında mübahisələr həll edilməmiş, Gürcüstanın da həmin məsələdə artıq tərəf olacağını bəyan edir. Əlbəttə, Rusiyanın Qara Dəniz Donanmasından Gürcüstana pay ayırması real görünür. Lakin bu problemi ortaya atmaqla rəsmi Tbilisi, görünür, Abxaziya və Rusiya hərbi bazalarının ölkədən çıxarılması məsələsində şimal qonşusuna təzyiq kimi istifadə etmək fikrindədir.

Bir qədər də mövcud insidentə diqqətlə yanaşsaq, problemin neçə gün əvvəl Tbilisidə ABŞ dövlət departamentinin hərbi-siyasi bürosunun direktor müavini Erik Nyus və Gürcüstanın xarici işlər naziri İrakli Menaqarşvili arasında təhlükəsizlik məsələlərinin müzakirəsi ərəfəsində meydana çıxması aydın olacaq. Bundan başqa, son günlər Gürcüstanın pay-

taxtında rus qoşunlarının ölkədən çıxarılması ilə bağlı mitinglərin keçirilməsi heç də E.Şevardnadzenin mə'lum bəyanatının təsadüfi xarakter daşımadığını sübut edir. Bu hadisələrlə paralel cərəyan edən digər siyasi proseslər də diqqətdən kənarda qalmamalıdır. Belə ki, bir neçə gün əvvəl Gürcüstanda rəsmi səfərdə olan Ermənistanın xarici işlər naziri A.Arzumanyan nədənsə birdən-birə Dağlıq Qarabağ problemini xatırlayaraq bu məsələnin həllində Gürcüstanın böyük rol oynaya biləcəyini vurğulayıb. Ermənistanın xarici siyasət idarəsinin rəhbəri eyni zamanda, Axalkalaki və Baqdanovka bölgəsinin erməni əhalisinin mövqelərinə fikir vermədən onun dövlətinin Gürcüstanın ərazi bütövlüyünə hörmətlə yaşadığını söyləməyi də yaddan çıxarmayıb. Və nəhayət, Şevardnadzenin aprel ayının sonunda İrəvana səfərindən çox şeylər gözlədiyini söyləyib.

Bu ölkənin mövqeyini birdən-birə belə dəyişməsinin, əlbəttə, regionda Rusiya faktorunun zəifləməsi və Azərbaycan-Gürcüstan ittifaqı ətrafında formalaşacaq iqtisadi birləşmənin cəlbədar perspektivlərinin reallaşacağına mümkünü ilə izah etmək mümkündür. Hazırda Orta Asiya-Qazaxıstan-Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə və Avropa formüləsinə Ukrayna kimi böyük dövlətin də maraq göstərməsi, Qərbin bu formulu təsdiqləməsi, əlbəttə, Ermənistanı gec-tez realıqla hesablaşmağa məcbur edəcəkdir. Belə olduqda, Ermənistanın gələcək birlikdə məqbul yer tutmaq üçün hələlik ən yaxşı yol Gürcüstanın köməyinə arxalanmaqdır. Erməni diplomatiyası söz gedən siyasi ab-havanı duyduqdadır ki, indidən bu istiqamətdə müvafiq tədbirlər həyata keçirməyə cəhd göstərir.

Sonda qeyd etmək vacibdir ki, Xəzər dənizi məsələsində demək olar ki, artıq təklənmiş Rusiya Qara dənizdə də təklənməkdə, nəhayət ki, yüksək iddialarından əl çəkməyin vaxtı çatdığını dərk edərək bölgədə nümayiş etdirdiyi aqressiv mövqedən əl çəkəcəkdir. Azərbaycan və Gürcüstanın uzlaşdırılmış xarici siyasət kursu və strateji maraqları isə nəticə etibarilə Qafqaz bölgəsinin iqtisadi-siyasi əməkdaşlıq regionuna çevrilməsinə səbəb olacaqdır. Bu baxımdan Gürcüstanın son diplomatik manevrləri olduqca əhəmiyyətlidir.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti
15 mart 1997-ci il*

AZƏRBAYCAN SÜLH, ERMƏNİSTAN MÜHARİBƏ İSTƏYİR

Mart ayının ikinci ongunluyunda Parisdə Minsk konfransı həmsədrlərinin, ABŞ-Rusiya-Fransa təmsilçilərinin ATƏT-in indiki sədri Nils Petresonla görüşü oldu. İki gün davam edən görüşdə əsas məqsəd Qarabağ münaqişəsində iştirak edən tərəflərin mövqeləri üzrə iş aparmaqdan və buna əsasən Minsk Konfransı həmsədrlərinin öz güzəşt təkliflərini formalaşdırmaqdan ibarət idi. Diplomatik kanallarla alınan mə'lumatlara görə, ABŞ təmsilçisinin təşəbbüsü ilə MK həmsədrləri bu görüşdə Rusiyanın Ermənistanı qanunsuz silah göndərməsi haqqında yayılan son mə'lumatı da müzakirə etdilər.

Bu ərəfədə münaqişəyə cəlb edilmiş, ərazi işğalına və külli miqdarda maddi-mə'nəvi zərərə mə'ruz qalmış Azərbaycan tərəfi görüşün nəticələrinə böyük ümidlər bəslədiyi halda əks tərəf, yə'ni Ermənistan öz ordusunun gücü və hərbi texniki təchizatı haqqında yüksək fikirlər söyləməklə, Azərbaycana və digər qonşu ölkələrə bir daha meydan oxudu. Belə ki, Ermənistanın müdafiə naziri V.Sarkisyan İrəvanda Kamera Musiqisi Evində gənclər qarşısında çıxış edərkən Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin döyüş hazırlığı və müasir hərbi texnika ilə təchizatı baxımından digər MDB dövlətlərindən çox-çox yüksəkdə olduğunu söylədi.

Rusiyanın Ermənistanı silah verməsi məsləsinə toxunan nazir bu faktın üstünün açılmasına və Moskva tərəfindən e'tiraf edilməsinə sadəcə təəssüfləndiyini bildirdi. Əlbəttə, özünü qalib tərəf kimi aparan Ermənistanın danışıqlar gedən bir vaxtda ordusunun gücündən və yüksək texniki təchizatından söz açması heç də təsadüfi deyildir. Mə'lum olduğu kimi da-

nışıqlarda məqsəd MK həmsədrlərinin tərəflərin mövqelərini bir daha dəqiqləşdirməklə güzəştli kompromiss hazırlamaqdan ibarət idi. Rəsmi İrəvandan səslənən ötkəm fikirlər isə Azərbaycana növbəti təzyiq kimi qiymətləndirilməklə, Ermənistanın heç bir güzəştə getməyəcəyinə daha bir işarə oldu.

Artıq dəfələrlə qeyd edildiyi kimi, rəsmi Bakı da heç bir güzəştə getməyəcəyini bəyan edib. Belə olan halda ATƏT-də və MQ-da, nəhayət, bir qənaət hasil olmalı idi ki, əgər doğrudan da münaqişədə ciddi bir irəliləyişə nail olmaq əsas məqsəddirsə, o zaman yalnız işğalçı ordunun Azərbaycan ərazisindən çıxarılmasına cəhd göstərmək lazımdır. Təəssüf ki, hələ indiyə qədər bu istiqamətdə ciddi və məqsədyönlü fəaliyyət hiss edilmir. ATƏT-in indiki sədri Nils Petreson, eyni zamanda MK-nın həmsədri olan ölkələrin ən ali rəhbərləri Qarabağ probleminin həllinin yalnız Lissabon sammitində qəbul edilmiş qərarları əsasında mümkün olduğunu dəfələrlə bəyan etsələr də, həmin prinsiplərin həyata keçirilməsinə əməli kömək göstərməkdə qərarlı olduqlarını hələ ki, sübut etməyə tələsmirlər. Belə olduqda, problemin həlli ilə bağlı qeyri-müəyyənliyin davam etməsi uzun prosesə çevrilir.

Yaranmış vəziyyətdən istifadə edən Ermənistan isə ordu quruculuğunu sür'ətləndirməklə, yeri gəldikcə yeni diplomatik manevrlər həyata keçirir. Üzdənirəq "DQR prezidenti" R.Koçaryanın Ermənistanı baş nazir tə'yin edilməsi də L.Ter-Petrosyanın növbəti ermənisayaq gedişlərindən biridir. Yə'ni prezident seçkilərindən sonra müxalifətlə ümumi dil tapa bilməyən prezident müxalifətin lideri Manukyanı siyasi səhnədən sıxışdırmaq və öz kreslosunu möhkəmlətmək məqsədilə ölkədə yüksək reytingə malik olan R.Koçaryanı özünə baş nazir tə'yin edir. Əlbəttə, bu mülə-

hizə Ermənistanın daxili vəziyyəti ilə bağlıdır. Sözsüz ki, r.koçaryanın yüksək tə'ynatı daha çox xarici siyasət amilləri ilə izah edilməlidir. Belə ki, son tə'ynata qədər bu şəxs, e'lan edildiyi kimi, "müstəqil" bir dövlətin prezidenti idi. Eyni zamanda başqa bir dövlətin vətəndaşı olan Koçaryanın Ermənistanı baş nazir tə'yn edilməsinə L.Ter-Petrosyanın məcbur olması həm də 1997-ci ildə beynəlxalq təşkilatların bu ölkəyəDQ məsələsində göstərəcəyi təzyiq və həmin təzyiq qarşısında Ermənistan prezidentinin müqavimət üsullarının tükənməsi ilə bağlıdır. Başqa bir mülahizə isə, faktiki olaraq, Dağlıq Qarabağın Ermənistanın tərkib hissəsi olmasının hüquqi cəhətdən möhkəmləndirilməsi və bunun dünyaya, o cümlədən, Azərbaycana nümayiş etdirilməsidir.

Rəsmi İrəvanın bu addımı həm də yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi ATƏT-in vasitəçiliyi ilə aparılan danışıqlara əhəmiyyət verməməsi, özünü qalib bir ölkə kimi aparması ilə izah oluna bilər. Hər şeydən görünüyü kimi bu işğalçı dövlət sülhün bərqərar edilməsində və bölgədə sabitliyin yaranmasında qətiyyətlə maraqlı deyil. Belə olduqda, Azərbaycan öz torpaqlarının azad edilməsi üçün göstərdiyi diplomatik sə'yələri hərbi təzyiqlə də gücləndirməlidir.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
26 mart 1997-ci il*

ERMƏNİSTANDAKI DAXİLİ VƏZİYYƏT ATƏŞKƏSİN POZULMASINA SƏBƏB OLA BİLƏR

MDB ölkə başçılarının Moskva toplantısında daha bir yadda qalan hadisə respublika prezidenti Heydər Əliyev cənablarının Ermənistanlı həmkarı ilə görüşü hesab edilir. Bir saat yarım davam edən söhbətdən mətbuata verilən mə'lumat hər iki ölkənin danışıqlar prosesini dəstəkləmələri və atəşkəsin pozulmayacağına bəyan etmələri oldu.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu dəfə L.Ter-Petrosyan atəşkəs məsələsində daha tə'kidli və ciddi mövqe nümayiş etdirdi. Eyni zamanda, ilk dəfə olaraq Qarabağ müharibəsinin məhz onun ölkəsi tərəfindən idarə olunduğunu dolayısı ilə boynuna aldı. "Mən Heydər Əliyevə dedim ki, nə Ermənistanın, nə də Dağlıq Qarabağın atəşkəsi pozulmayacağına yüz faizlik tə'minat verirəm". Ermənistan prezidenti bu sözü ilə rəsmi Yerevanın indiyədək münaqişədə tərəf olmadığı fikrini bir daha tə'kid etmiş oldu. Bəs görəsən, müharibənin növbəti mərhələsi ilə kifayət qədər ciddi surətdə hazırlanmış və Azərbaycana təzyiq etmək üçün yeni ərazi işğalı haqqında əlavə tədbirlər görən Ermənistan nə üçün birdə-birə atəşkəs rejiminin saxlanması zəruriliyini xüsusi vurğulayıb

Belə düşünmək olar ki, bu, Levon Ter-petrosyanın özünün də qeyd etdiyi kimi, ilk növbədə Ermənistanın daxili vəziyyəti ilə bağlıdır. Başqa sözlə, indiki siyasi iqtidarın hakimiyyəti sonuncu prezident seçkilərindən sonra əsaslı surətdə zəifləmişdi. Buna sə-

bəb Qarabağ hərəkatı dalğasında yüksək mənşəbə çatmış L.Ter-Petrosyanla Vazgen Manukyanın həmin seçkidən sonra ciddi siyasi rəqiblərə çevrilmələri olmuşdur. Əgər Mərkəzi Seçki Komissiyasının təsdiq etdiyi rəqəmlərə nəzər salsaq, L.Ter-Petrosyanın arxasında seçicilərin 51 faizinin, V.manukyanın arxasında isə 49 faizinin səsi durur. Bu fakt hər iki liderin sosial bazasının kifayət qədər ciddi olmasını təsdiq edir. Başqa sözlə, hazırda Ermənistanda mövqeləri parçalanmış, demək olar ki, eynigüncə malik olan qüvvələrin qarşıdurmasını yaratmışdır. Belə olduqda Ermənistan prezidentinin, Qarabağ hərəkatının liderlərindən başqa birisini - Köçəryanı özünə baş nazir təyin etməsi, əlbəttə, özünü sosial bazasını möhkəmləndirmək və milli həmrəyliyə nail olmaq cəhdi kimi qiymətləndirilməlidir.

Ancaq bu təyinat nəinki nəzərdə tutulan məqsədə xidmət etmiş, əksinə, vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirmişdir. V.Manukyan Köçəryanın baş nazir olmasından Ermənistanın və Dağlıq Qarabağın heç nə udmayacağını qətiyyətlə bəyan etmişdir. Bununla kifayətlənməyən "Milli Demokrat İttifaqı"nın rəhbəri V.Manukyan Ermənistandakı indiki rejimi "alçaq və həyasız" adlandırmış, belə rejimlərin daxildən dəyişildiyini, onların yalnız xalqın gücü ilə başqa birisi ilə əvəz olunmasını söyləmişdir. Göründüyü kimi, bu mövcud hakimiyyətə qarşı xalqı açıq surətdə qiyama dəvət etməkdir. Son günlər bu ölkədən alınan məlumatlara görə, müxalifət başqa ciddi tədbirlərə əl atmaq niyyətindədir. Belə ki, Yerevanda 7 aparıcı mü-

xalifət partiyası Milli Həmrəyliyə İttifaqı yaradıb. Bura "Daşnaksütyun", "Milli Demokratik İttifaqı", "Demokrat Partiyası", "Milli Özünüidarəetmə Birliyi", "Konstitusiyə hüquqları", "Elmi-sənaye və Vətəndaş İttifaqı" və "Milli İnkişaf Təşkilatı" daxildir. Milli Həmrəyliyə İttifaqının əsas məqsədi Ermənistanda bütün səviyyələrdə seçkilərin yenidən keçirilməsinə və Daşnaksütyun partiyasının bu ölkədə hüquqlarını bərpa olunmasına nail olmaqdır.

Bu təzyiqlər qarşısında L.Ter-Petrosyanın birinci gedişi Köçəryanla ittifaq yaratması oldusa, növbəti addımı bir qədər daha loyallaşdırılmalı olacaq. Bu isə xaricdə kifayət qədər ciddi sosial bazaya və maliyyə imkanlarına malik olan "Daşnaksütyun" partiyası ilə münasibətlərə yeni keyfiyyətdə yanaşma məsələsidir. Bu günlərdə adı çəkilən partiyanın təmsilçiləri və Mərkəzi Bürosunu üzvləri Kanadada çıxan "Qorizont" qəzetinin redaktoru Kiro Moneyan və Karo Armenyan Ermənistan paytaxtına gəlirlər. Maraqlıdır ki, daşnaklar bütün ermənilərin katalikosu birinci Qoragenlə görüşdükdən sonra prezident L.Ter-Petrosyanla da görüşəcəklər. Nəzərə alsaq ki, həmin şəxslər iki il öncə indiki hakimiyyət tərəfindən "personanon-grata" elan edilmişdilər və bu gün yüksək səviyyədə elə həmin hakimiyyət tərəfindən qəbul edirlər. O zaman L.Ter-Petrosyan mövqelərinin nə dərəcədə yumşalması daha aydın görünür. Ermənistan prezidentinin Moskvada atəşkəs rejiminin qorunub saxlanmasını qətiyyətlə bəyan etməsi və qarşı tərəfdən də buna təminat almağa cəhd göstərməsi bu ölkənin

daxilində baş verən siyasi proseslərə və onun hakimiyyətdə qalmaq istəyi ilə sıx əlaqədardır. Sonda başqa bir mülahizəni də qeyd etmək vacibdir ki, Ermənistanda baş verən hər hansı hadisə bu və ya digər dərəcədə mütləq Rusiya ilə bağlıdır. Qonşu işğalçı ölkədə yaranmış mürəkkəb daxili vəziyyət də bu mə'nda istisna deyil. Baş verən proseslər Rusiyanın maraqlarına uyğun olaraq son nəticədə Azərbaycan-Ermənistan cəbhəsində atəşkəsin pozulmasına səbəb ola bilər. Görünür, RF-nin keçmiş Təhlükəsizlik Şurasının sədri A.Lebedin Rusiyanın Abxaziya və Qarabağda növbəti təxribatlara başlayacağı halda söylədiyi fikirlər və Gürcüstan prezidenti E.Şevardnadzenin bunun mümkünlüyünü təsdiq etməsi heç də əsassız deyil.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
5 aprel 1997-ci il*

ATƏŞKƏSİ POZMAQDA MƏQSƏD NƏDİR?

Xəbər verildiyi kimi, aprel ayının 14-dən başlayaraq cəbhə bölgələrində atəşkəs rejiminin ermənilər tərəfindən pozulması müşahidə edilir. Horadiz, Ağcabədi və Qazax rayonları ərazisində Ermənistan silahlı qüvvələrinin hücumu keçməsi nə ilə izah edilə bilər? Axı mart ayının 28-də MDB dövlət başçılarının Moskvada keçirilən zirvə toplantısında Ermənistan prezidenti Levon Ter-Petrosyan Ermənistan və Dağlıq Qarabağ adından atəşkəsin pozulmayacağına təminat verdiyini bəyan etmişdir.

Mə'lum bəyanatdan heç bir ay keçməmiş sərhədyanı rayonlarda baş vermiş toqquşmalar, hətta ATƏT-in müşahidəçilərinin atəşə tutulması bir daha işğalçı Ermənistanın heç bir diplomatik normaya məhəl qoymadığını sübut etdi. artıq üç ilə yaxın davam edən atəşkəsin niyə məhz indi pozulması və bunun hansı məqsədlər üçün edildiyini aydınlaşdırmağa çalışaq.

Beləliklə, atəşkəsi pozmaqda Ermənistanın maraqları aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

1. Rusiya Federasiyasından bu ölkəyə əvəzsiz olaraq verilmiş 1 milyard dollarlıq silah-sursatla bağlı Azərbaycan tərəfinin həyata keçirdiyi uğurlu əks təbliğat işlərinin dayandırılması məqsədilə Azərbaycana təzyiq etmək. Göstərilən hərbi təzyiq vasitəsilə rəsmi Bakını mövcud problemi gündəlikdən çıxarmağa məcbur etmək və həmin silah-sursatın, döyüş texnikasının geri qaytarılması ilə bağlı yarana biləcək təhlükəni aradan götürmək.

2. Fevral ayında "Şimal" marşrutu ilə Azərbaycan neftinin ixracı baş tutmadıqdan sonra ABƏŞ-in qısa bir zamanda Qərb marşrutunu işə salmaq cəhdlərinin

qarşısını almaq məqsədilə respublikamızın Qərb rayonlarından neft kəmərinin keçəcəyi müəyyən ərazini işğal etmək və neftin bu yolla ixracının da mümkün-süzlüyünü göstərmək.

3. Rusiya və Ermənistanın razılığı olmadan regionda heç bir iqtisadi-siyasi tərəfdaşlığın perspektivli olmadığını və hətta Azərbaycanla Qərb dövlətləri arasında bağlanmış neft müqavilələrinin real təhlükə altında olduğunu nümayiş etdirmək.

4. Yeni ərazi işğalı ilə rəsmi Bakını hədələmək və bununla da danışıqlarda güzəştlərə nail olmaqla yaranmış məqbul şəraiti Ermənistanın xeyrinə dəyişdirmək.

5. Bir daha Rusiyanın regionda real güc sahibi olmasını, baş verən bütün prosesləri idarə etmək üçün konkret işlək mexanizmləri hələ də əlində saxlamasını yada salmaqla Qafqazda və Rusiya faktorunda əhəmiyyətini önə çəkmək.

6. Nəhayət, əsas neft kəmərinin Ermənistan ərazisindən keçməklə təhlükəsiz olaraq Qərbə nəql olunması məsələsini real variant kimi gündəliyə çıxartmaq və onun müzakirəsinə nail olmaq.

Göründüyü kimi, atəşkəsin pozulması və yeni iddiaların yaranması Ermənistanla bərabər Rusiyanın da maraqlarına xidmət edir. Əgər bu mübahisələrdə Ermənistan yeni ərazilər və külli miqdarda iqtisadi imkanlar əldə edərsə, Rusiya beynəlxalq neft konsorsiumun pozulmasını və Xəzərin statusu məsələsində öz şərtlərini diqtə etmək şansını qazanır.

Beləliklə, Rusiya-Ermənistan strateji müttəfiqliyi Qafqazda tam üstünlüklə hökm sürür.

Əlbəttə, bu ehtimalların gerçəkləşməsi hələlik real deyildir və hadisələrin necə inkişafı daha çox Qərblə Azərbaycanın hansı tədbirləri həyata keçirəcəyindən asılı olacaq. Başqa sözlə, prinsipial mə-

qamda Azərbaycan öz iqtisadi tərəfdaşlarından hərbi-siyasi dəstək almaqla məsələni birdəfəlik olaraq həll edə bilər və məhz bu, Qafqazın maneəsiz olaraq Avropaya inteqrasiyasını təmin edir. Yəni Qərb NATO-nun Şərqlə doğru genişləndirilməsində olduğu kimi Qafqaz məsələsində də, nəhayət, öz qəti mövqeyini nümayiş etdirməsə, onun regionda həyata keçirmək istədiyi bütün planlar alt-üst ola bilər. Və indiki şəraitdə Azərbaycan öz maraqlarını Avropa tərəfdaşlarının maraqları ilə uzlaşdıraraq Qərb ittifaqından Rusiya-Ermənistan müttəfiqliyinə qarşı uğurlu silah kimi istifadə edə bilər.

*“Yeni Azərbaycan” qəzeti,
23 aprel 1997-ci il*

AZƏRBAYCAN VƏ AVROPANIN BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLARI

XX əsrin sonunda Qərb siyasətçilərinin söylədiyi "Avropanın sərhədləri Qafqazdan keçir" fikri zaman keçdikcə özünü daha çox təsdiq edir. Əlbəttə, həmin fikrin müəlliflərinin Avropanın siyasi sərhədlərinin məhz Qafqazdan keçdiyini vurğulamaları heç də təsadüfi deyildir. Çünki öz geosiyasi mövqeyinə görə çox mühüm coğrafi məkanda yerləşmiş Qafqaz Klasik Şərqdən, Asiyadan Avropaya açılan bir qapı olmaqla yanaşı, həm də bu iki qütbün maraqlarının kəsişdiyi bir yerdir. Eyni zamanda, bu region müxtəlif dinlərin və mədəniyyətlərin - Şərqlə Qərbin qovuşağıdır. Ona görə də ümumbəşəri sivilizasiyadan danışarkən bu məsələlərdə Qafqaz regionunun hansı əhəmiyyətə malik olduğunu təsəvvür etmək o qədər də çətin deyil.

Əhalisinin sayı, yerləşdiyi mühüm coğrafi məkan və regionda oynadığı tarixi rol baxımından Azərbaycan Respublikası bölgədə özünəməxsus çəkiyə və nüfuza malikdir. Elə bu səbəbdən də Azərbaycan amilinin regionun Avropa ilə hər cür yaxınlaşmasında mühüm rolu danılmazdır. Əgər bugün "Avropamı Azərbaycana, yoxsa Azərbaycanı Avropaya daha çox lazımdır?" sualına cavab verməyə çalışsaq, yəqin ki, ən doğru cavab hər iki tərəfin bir-brinə konkret tələbatı və əməkdaşlıqda maraqlı olmaları fikri olar. Yə'ni hazırda Avropa Azərbaycan əlaqələri möhkəmləndirməkdə nə qədər maraqlıdırsa, Azərbaycan bu qitəyə inteqrasiya olunmaqda bir o qədər maraqlıdır. Bu gün Azərbaycanın qarşısında duran konkret məsələlər isə aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Avropanın Təhlükəsizlik sistemində bərabərhüquqlu tərəfdaş kimi təmsil olunmaq və həmin siste-

min təhlükəsizlik təminatından bəhrələnmək.

2. Avropa ilə iqtisadi inteqrasiyaya nail olmaq.

3. Bu ölkələrlə elmi-mədəni, humanitar əlaqələri inkişaf etdirmək.

Qeyd etmək lazımdır ki, mövcud vəziyyət ilk növbədə respublikamızın Avropada fəaliyyət göstərən təhlükəsizlik təşkilatları ilə daha sıx əməkdaşlıq etməsini tələb edir. Haqlı olaraq Azərbaycan müstəqilliyini əldə etdikdən sonra və xüsusən, son illərdə regional təşkilatlar olan NATO, Avropa Şurası, Avropa Birliyi, Qərbi Avropa İttifaqı, Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı və s. (ATƏT) ilə e'tibarlı əlaqələr yaratmağa nail olmuşdur. ATƏT əslində ABŞ, Kanada və Rusiyanın, eyni zamanda, qalan bütün Avropa dövlətlərinin birgə təşkilatı olmaq e'tibarilə Yeni Avropanın siyasi və iqtisadi həyatının sivil birgəyaşayış qaydalarını müəyyən edən, ümmuavropa təhlükəsizliyi mexanizmlərini yaradan və ümumdünya təhlükəsizliyi ilə əlaqələndirilən, dövlətlərarası münasibətləri rəqiblik və münacişə relsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı mənafe istiqamətlərinə yönəldən bir məramla yaranıb. Getdikcə Avropanın ən nüfuzlu forumuna çevrilən bu beynəlxalq qurum Yeni Avropada demokratiya və insan hüquqlarının, regional təhlükəsizlik və qarşılıqlı əməkdaşlığın əsas müdafiəçisi və qurucusu olmuşdur.

Azərbaycan 1992-ci ilin yanvar ayının 30-dan bu qurumun üzvüdür və bütün tədbirlərində iştirak edir. ATƏT-in Azərbaycan üçün hazırki dövrdə ən əhəmiyyətli və vacib strukturu 1992-ci ilin martında yaradılmış Minsk qrupudur. Minsk qrupunun əsas vəzifəsi Ermənistan- Azərbaycan konfliktini nizama salmaq və Dağlıq Qarabağ problemini dinc vasitələrlə həll etmək üçün müvafiq sənəd hazırlamaq və xüsusi Minsk konfransı çağırmaqla bu konflikti birdəfəlik aradan

qaldırmaqdır. Qeyd etmək lazımdır ki, 5-6 dekabr 1994-cü il ATƏT-in tarixində mühüm bir dövrün başlanğıcını qoymuşdur. Budapeşt zirvə toplantısına qədər vəzifəsi Avropada təhlükəsizlik və əməkdaşlıq məsələləri üzrə məsləhətləşmələr aparmaq olan ATƏT 6 dekabr 1994-cü ildən başlayaraq Avropanın birgə yaşayış qaydalarını müəyyən edən, sülhün, demokratiyanın və insan hüquqlarının qorunmasını təmin edən, regionun təhlükəsizlik və qarşılıqlı-faydalı əməkdaşlıq prinsiplərini həyata keçirən bir təşkilata - özünüidarə mexanizmləri olan ümumavropa siyasi institutuna çevrildi. Məhz ilk dəfə Budapeştdə ATƏT-in Avropanın ümumtəhlükəsizlik tədbirlərində iştirak edə biləcək sülhməramlı qüvvələrinin yaradılması və münaqişəli ərazilərə göndərilməsi qərara alındı. Azərbaycan diplomatiyasının gücü ilə ATƏT-in ilk sülhməramlı, üç min nəfərlik çoxmillətli hərbi hissəsinin Minsk qrupu yanında yaradılması və Qarabağa göndərilməsi razılaşdırıldı. Avropa Təhlükəsizlik sisteminin formalaşdırılmasında konkret tədbirlərlə iştirak edən Azərbaycanın səyləri nəticəsində Budapeştdə qəbul edilmiş mə'lum qərar artıq Avropa qitəsində yerləşən Albaniyada sabitliyin bərqərar edilməsi məqsədilə ATƏT-in bayrağı altında çoxmillətli sülhməramlı hərbi kontingentin bu dövlətə göndərilməsi timsalında özünü reallaşdırmışdır. Azərbaycan və Ermənistan arasında münaqişənin nizamlanmasında belə qüvvələrin iştirakı, əlbəttə, istisna deyildir.

1996-cı il dekabr ayının 2 və 3-də Portuqaliyanın paytaxtı Lissabonda Avropanın 52 dövlətinin, ABŞ və Kanadanın, habelə müşahidəçi sifəti ilə iştirak edən 10 Asiya və Afrika dövlət başçılarının iştirak etdiyi forumda ATƏT-in üzvü olan Ermənistandan başqa bütün dünya dövlətlərinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün pozulmazlığını, Ermənistanın beynəlxalq prin-

siplərə zidd işğalçılıq siyasəti yeritməsini bir daha öz imzaları ilə təsdiq etmələri, Azərbaycana öz torpaqlarını azad etmək üçün bütün vasitələrdən istifadə edə bilmək hüququ verdiklərini və bu işdə onu dəstəkləyəcəklərini bəyan etmələri respublikamızın ATƏT-lə daha bir uğurlu əməkdaşlıq yarada bilməsinin təsdiqidir. Başqa sözlə, bu Qarabağ probleminə Ümumavropa təhlükəsizlik sistemi çərçivəsində yanaşılmasının və onun həlli yollarının axtarılmasının zəruriliyini e'tiraf edən faktdır.

(Ardı var)

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
14 may 1997-ci il*

AZƏRBAYCAN VƏ AVROPANIN BEYNƏLXALQ TƏŞKİLATLARI

Əlbəttə, Avropa Təhlükəsizlik Sistemi ilə Azərbaycanın əlaqələrindən danışarkən Şimali Atlantika İttifaqı adlanan hərbi-siyasi blokla respublikamızın münasibətlərinə toxunulmadan keçinmək olmaz. Bəlli olduğu kimi NATO çox nüfuzlu və real gücə malik olan beynəlxalq təşkilat olmaqla yanaşı Avropanın və dünyanın müxtəlif yerlərində yaranmış münaqişələrə fəal müdaxilə etməkdə və onların öz həllini tapmasında kifayət qədər təcrübə qazanmış işlək mexanizmləri olan bir qurumdur. Bütün bunları nəzərə alaraq 1994-cü il may ayının 4-də Azərbaycan bu beynəlxalq təşkilatla prinsipial əməkdaşlığın əsasını qoydu. Belçikanın paytaxtı Brüsseldə rəsmi səfərdə olan Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev cənabları NATO-nun baş qərargahına gələrək Avropa-Atlantika rayonunda hərbi əlaqələri dərinləşdirmək və təhlükəsizliyin daha da möhkəmləndirilməsinə kömək etmək əzmində olduğunu bildirmiş Şimali Atlantika İttifaqının üzvü olan dövlətlərin təsis etdiyi Şimali Atlantika Əməkdaşlığı Şurası əsasında yaradılmış "sülh naminə tərəfdaşlıq" proqramına imza atdı. Bu, NATO ilə Azərbaycan arasında perspektiv əlaqələrin əsasında duran həmin sənəd gələcəkdə iki subyekt arasında əməkdaşlığın digər predmetlərini müəyyənləşdirilməsində də əsas istiqamətverici hüquqi akt hesab edilir. Sülh naminə tərəfdaşlıq proqramına Azərbaycanın qoşulması respublikamızın siyasi həyatında mühüm hadisədir. Bu proqramda ümumi təhlükəsizlik mənafeyi naminə əməkdaşlıq və qarşılıqlı fəaliyyət respublikamız üçün başlıca cəlbəedici faktordur. Azərbaycanla yanaşı keçmiş Varşava müqaviləsinin üzvlərinin həmin proqrama qoşulması bütün Avrasiya qit'əsində

ümid yaradır ki, gələcəkdə onu sülh şəraitində əməkdaşlıq gözləyir və bu əməkdaşlıq bütün xalqların təhlükəsizliyini, inkişafını və tərəqqisini təmin edəcək, yeni cəbhələşmə bloklarının yaranması imkanını həmişəlik aradan qaldıracaqdır. Eyni zamanda Azərbaycanın NATO proqramında iştirakı Avropada təhlükəsizliyin yeni sisteminin yaradılmasında ölkəmizin rolunun əhəmiyyətinə sübutdur. Azərbaycan NATO-nun "Sülh naminə tərəfdaşlıq" proqramına qoşulmaqla tərksilah və silahlanma üzərində nəzarət sahəsində beynəlxalq hüquqi öhdəlikləri, o cümlədən, Avropada adi silahlı qüvvələr haqqında müqaviləyə aid öhdəlikləri də üzərinə götürmüşdür. Qeyd etmək vacibdir ki, bu günədək imza atdığı beynəlxalq müqavilələrin tələblərinə ciddi əməl edən respublikamız Ermənistanla müharibə vəziyyətində olmasına və bu qonşu dövlətin sür'ətlə silahlanmasına baxmayaraq Avropada adi silahlı qüvvələr haqqında müqaviləni pozmamışdır. Sadaladığımız faktlar və nüfuzlu regional təhlükəsizlik təşkilatları ilə yaradılmış sıx əlaqələr Avropanın Azərbaycanla həmin münasibətlərdə maraqları respublikamızın Qərb dövlətləri üçün əhəmiyyətli tərəfdaş olduğunu bir daha sübut edir.

Əlbəttə, Qərblə iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsi və həmin əlaqələrin hansı müstəvidə olması da Avropanın ölkəmizdə təkcə geosiyasi deyil, eyni zamanda, mühüm iqtisadi maraqlarının mövcudluğuna da işarədir. Əslində, bir-biri ilə sıx bağlı olan siyasət və iqtisadiyyat respublikamızın yeritdiyi xarici siyasət kursunda da öz əksini tapmışdır. Belə ki, Azərbaycanın Avropaya iqtisadi integrasiyası siyasi proseslərlə paralel olaraq həyata keçirilməkdədir. Bir-birini tamamlayan və ümummilli mənafeələrimizə xidmət edən bu iki mühüm faktor olduqca əhəmiyyətli amil kimi respublikamızla dünya dövlətləri arasında

münasibətlərin formalaşmasında böyük rol oynayır.

Azərbaycanın indiki rəhbərliyi ölkəmizin bərabər hüquqlu tərəfdaş kimi iqtisadi cəhətdən Avropa Birliyinə qoşulmasını sür'ətləndirmək üçün əlindən gələni edir. Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda neft yataqlarının birgə işlədilməsinə dair 1994-cü il sentyabr ayının 20-də əsasən Avropanın bir sıra şirkətləri ilə müqavilə imzalanması və müqavilə iştirakçısı olan ölkələrin ATƏT-in üzvü olan dövlətlərin olması, həmin beynəlxalq konsorsiumun iştirakçısı olan ölkələrlə regional əməkdaşlıq çərçivəsində atdıqları böyük addımlardır. Sözsüz ki, gələcəkdə həmin ölkələrin iqtisadi-siyasi integrasiyasında mühüm rol oynayacaq bu əməkdaşlıq Azərbaycanın Avropada xüsusi çəkisi baxımından əhəmiyyətlidir.

Nəhayət, belə bir nəticə ifadə etmək olar ki, sonilər əsası qoyulmuş iqtisadi-siyasi əməkdaşlıq düzgün müəyyənləşdirilmiş xarici siyasət kursu, Avropa geosiyasi məkanında Azərbaycanın layiqli yer tutmasını təmin edəcəkdir.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
17 may 1997-ci il*

MADRİD SAMMİTİNİN TARİXİ MƏQAMLARI

Madrid zirvə toplantısında NATO-ya yeni üzvlərin qəbul ediləcəyi heç kəsdə şübhə doğurmasa da, son ana qədər neçə dövlətin bu regional təşkilata daxil ediləcəyi tam dəqiqləşdirilməmişdi. Polşa, Macarıstan və Çexiya ilə yanaşı, Rumıniya və Sloveniya da Şimali Atlantika Blokuna genişlənmənin ilk dalğasında daxil olmaq ümidində idilər. Bundan başqa, Almaniya və Danimarka Baltıqyanı respublikalardan birinin də ilkin prosesdə NATO-ya daxil edilməsini təkid edirdilər. Ancaq həmişə olduğu kimi, başda ABŞ olmaqla, bu dəfə Avropa ölkələri də anqlo-saksonların son qərarı ilə razılaşmalı oldular. Əsasən, Böyük Britaniya və ABŞ-ın müdafiə etdiyi dövlətlər Polşa, Çexiya və Macarıstan Alyansa üzv qəbul edildilər. Əlbəttə, bu üç ölkə heç də təsadüfi seçilməmişdi. Polşanın Alyansa üzv olması, ilk növbədə, bu ölkənin iqtisadi və hərbi-texniki imkanlarının nəzərə alınması ilə bağlı idisə, həm də onun regional mövqeyi və NATO-nun coğrafi əhatəsi baxımından əhəmiyyətli idi. Sonrakı məntiqi əsaslara gəldikdə isə, əlbəttə, ilk növbədə Polşanın üzərinə düşən maliyyə öhdəçiliyini ödəyə biləcəyinə inam və bu Şərqi Avropa ölkəsinin Almaniya ilə münasibətlərinin birdəfəlik nizama salınması baxımından əhəmiyyətli idi. Təsadüfi deyil ki, Madrid sammitindən sonra Varşavada səfərdə olan ABŞ prezidenti Bill Klinton Polşanın Şərqi Avropanın Qərbə integrasiya olunmasının xüsusi əhəmiyyətini qeyd etməklə yanaşı, NATO-ya daxil olmanın ilk növbədə öhdəlik olmasını (əsasən, maliyyə sahəsində) və həmişə öhdəliyin tam şəkildə yerinə yetirilməsinin vacibliyini polyaklara bir daha xatırlatdı. Keçmiş sosialist düşərgəsinə daxil olmuş bu Şərqi Avropa respublikasının birincilər sırasında NATO-ya daxil

edilməsinin başqa bir səbəbi də Varşava Müqaviləsi iştirakçıları olan ölkələrin hərbi-siyasi blokun iflası uğrayandan sonra Polşanın birmənalı şəkildə üzünü Qərbə tutması və özünü daha tez Avropa ənənələrinə uyğunlaşdırması oldu. Şimali Atlantika Blokuna daxil edilən ikinci ölkə - Macarıstana gəldikdə isə, ilk növbədə macarların buna mənafevi haqqının olmasını söyləmək lazımdır. Hələ SSRİ adlanan nəhəngin hegemonluğu dövründə macar xalqı sivil dünya ilə müstəqil əlaqələr yaratmağa cəhd göstərmiş və "humanist nəhəng" tərəfindən dəhşətli zorakılığa məruz qalmışdı. Eyni zamanda, NATO-ya üzv olmaq üçün təşəbbüs göstərmiş bu ölkənin sabit siyasi-iqtisadi kursu və hərbi-texniki hazırlığı da mühüm rol oynamış və alyansın bütün üzvləri tərəfindən müdafiə edilmişdi.

Söylənilən arqumentlərin əsas faktor kimi Çexiyanın da NATO-ya daxil olmasında aparıcı amil kimi qəbul etmək olar.

Rumıniya və Sloveniyanın Şimali Atlantika Blokuna birincilər sırasına daxil edilməməsinə gəldikdə isə, bunu ilk növbədə NATO-ya üzv olan ölkələrin həmin ölkələrlə bağlı mövqelərində olan fikir ayrılığı ilə izah etmək olar. Doğrudur, bu iki respublikanın üzvlüyə qəbul edilməməsi, ilk növbədə, onların bloka qoşulmağa tam hazır olmadıqları ilə izah edilir. Ancaq məsələyə diqqətlə yanaşdıqda, burada bəzi incəliklərin meydana çıxdığının şahidi oluruq. Məsələ ondadır ki, NATO-ya üzv olan ölkələr ümumavropa mənafevi baxımından vahid marağı müdafiə edən kimi görünənlər də, sözsüz ki, həmin dövlətlərin digər ölkələrlə münasibətdə ayrıca milli maraqları da mövcuddur. Bu isə ABŞ-Fransa və ya Böyük Britaniya-Danimarka münasibətlərində daha qabarıq sezilir. Sammitin gedişində uzun müddətdir ki, Amerika general-

larının səlahiyyətində olan NATO-nun cənub cinahına komandanlıq vəzifəsinin avropalılara verilməsini tələb edən, lakin buna nail ola bilməyən Fransanın müdafiə naziri Alen Rişarın - "NATO qərargahında Fransa zabitlərinin xidmət etmədiyi kimi, NATO-nun Fransa ərazisində də iştirakı olmayacaq" - deməsi, əslində, söylədiyimiz Fransa-ABŞ incikliyi açıq təzahürü idi.

Rumıniyanın NATO-ya daxil edilməsini təkidlə müdafiə edən də elə Fransa idi. Madrid zirvə görüşündə iştirak edən Fransa prezidenti Jak Şirakin "Sloveniya və Rumıniya NATO-ya qəbul edilməkdən ötrü aydın perspektivə malikdir" - deməsini də bir daha bu ölkənin mövqeyinin rəsmi təsdiqlənməsi kimi qəbul etmək olar.

Ancaq artıq qeyd etdiyimiz kimi, ümumavropa mənafevi və rus təhlükəsindən uzaq olmaq naminə Fransa və Danimarka yenə ABŞ-Britaniya cütlüyünə güzəştə getməyə məcbur oldu.

Madrid zirvə toplantısında yadda qalan başqa bir məqam Şimali Atlantika Blokunun Ukrayna ilə xüsusi xartiya imzalaması idi. Sənəddə NATO-nun Ukraynanın ərazi bütövlüyünü tanıması və müdafiə etməsi öz əksini tapmışdı. Olduqca əhəmiyyətli olan bu bənd Leonid Kuçmanın və Ukrayna diplomatiyasının İspaniya paytaxtında əldə etdiyi böyük uğur kimi qiymətləndirilməlidir.

Madrid sammitində yüksək səviyyəli Azərbaycan nümayəndə heyətinin iştirakı və Heydər Əliyev cənablarının İspaniya paytaxtıdakəçirilən zirvə toplantısında çıxış etməsi Sülh Naminə Tərəfdaşlıq proqramı çərçivəsində əməkdaşlıq edən NATO-Azərbaycan münasibətlərinin uğurlu perspektivi baxımından çox əhəmiyyətli oldu. Dağlıq Qarabağ problemi və Ermənistan dövlətinin işğalçı siyasətindən danışan

Azərbaycan Respublikası prezidenti bir daha problemin mənbəyi və erməni siyasətinin iç üzünü haqqında Avropa dövlətləri başçılarındakı aydın təsəvvür yaratdı.

İspaniya paytaxtında Heydər Əliyev cənablarının NATO-nun Baş katibi Xayver Solana, Estoniya prezidenti Lennart Meri, Türkiyə prezidenti Süleyman Dəmirəl, İspaniya kralı I Xuan Karlos, ABŞ prezidenti Bill Klinton, Almaniyanın federal kansleri Entoni Bleyr, Polşa prezidenti Aleksandr Kvasnevski, Çexiya prezdenti Vatslav Havel, Ukrayna prezidenti Leonid Kuçma və Gürcüstan prezidenti Eduard Şevardnadze ilə keçirdiyi görüşlər də həmin ölkələrlə gələcək əlaqələrin möhkəmləndirilməsi baxımından olduqca yaddaqalan oldu.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
19 iyul 1997-ci il, № 54*

Albert Qor:

"MƏN ARTIQ AZƏRBAYCAN HAQQINDA İSTƏDİYİMDƏN DAHA ÇOX BİLİRƏM"

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev cənabları Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti Bill Klintonun dəvəti ilə bu ölkədə ilk rəsmi səfərdə olmuşdur. İyul ayının 27-də başlayan səfər avqust ayının 6-da başa çatmışdır.

Ümumiyyətlə, bu səfər Azərbaycan-ABŞ münasibətlərində yeni mərhələnin başlanğıcı olmaqla yanaşı, mühüm tarixi əhəmiyyətə malik bir səfər kimi qiymətləndirilir. İstər Qərb, istərsə də yerli politoloqlar Heydər Əliyev cənablarının ABŞ-a rəsmi səfəri haqqında danışarkən Dağlıq Qarabağ problemi və azadlığı müdafiə aktına 907-ci əlavənin ləğvini önə çəkərək səfəri məhz bu iki problemin həlli yollarının axtarılması ilə əlaqələndirirlər. Şübhəsiz, hər iki məsələ iki dövlət başçısının arasında müzakirə edilmiş və Bill Klinton - Heydər Əliyev görüşündə aparıcı mövzu olmuşdur. Bu problemlərin həlli Azərbaycan üçün həyatı əhəmiyyətə malik olduğundan, əlbəttə, Azərbaycan nümayəndə heyətinin daim diqqət mərkəzində saxlanılmış və bütün görüşlərdə vurğulanmışdır.

Ancaq ABŞ-Azərbaycan münasibətlərini yalnız bu iki amillə əlaqələndirmək və səfəri həmin aspektdən şərh etməyə çalışmaq, əlbəttə, doğru olmazdı. Belə ki, ABŞ- Azərbaycan münasibətləri təkəcə DQ probleminin həll edilməsi və 907-ci düzəlişin ləğv olunması ilə məhdudlaşmır. Və bu münasibətlər regional maraqlar prizmasından MDB məkanının geosiyasi vəziyyəti baxımından və nəhayət, NATO-Şərq münasibətləri kontekstindən izah edilməsinə ehtiyac duyulan

münasibətlər sistemi kimi təhlil edilməlidir. Təbii ki, ABŞ-la Azərbaycan arasında formalaşacaq dövlətlərarası anlaşmalar regionun bütün dövlətləri ilə, o cümlədən, Rusiya, İran, Türkiyə, Ermənistan və s. kimi qonşu ölkələrlə Azərbaycanın münasibətlərinin hansı müstəvidə olacağına bu və ya digər dərəcədə tə'sir edəcəkdir. Ona görə də B.Klinton və H.Əliyev tərəfindən imzalanmış rəsmi sənədlər təkcə bu iki dövlətin münasibətləri baxımından deyil, ümumilikdə Qafqaz regionunun, Orta Asiya və Mərkəzi Asiya dövlətlərinin qarşılıqlı münasibətləri və onların gələcək istiqamətlərinin necə formalaşması baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. Hələ Azərbaycan Respublikası prezidentinin ABŞ-a səfəri başa çatmamış Rusiya və İranın rəsmi dairələrinin bu səfərə münasibətlərini xatırlatmaqla region dövlətlərinin ABŞ-ın bölgədəki fəal siyasət yeritmək cəhdlərinə münasibətinin necə olmasını aydın etmək mümkün oldu.

Buna görə də 1997-ci ilin isti yay günlərində baş vermiş bu görüşün və imzalanmış sənədlərin yuxarıda adlarını çəkdiyimiz geosiyasi məkanın gələcək taleyi və regionda formalaşacaq münasibətlər baxımından müstəsna rol oynayacağı şübhəsizdir. Əlbəttə, zaman ötdükcə bu, daha aydın görünəcək və daha çox müzakirə obyektinə çevriləcəkdir. Buna görə də həmin istiqamətdə şərhləri və proqnozları zamanın axarına buraxaraq Azərbaycan prezidentinin ABŞ-a rəsmi səfərini iki dövlət arasında yaranan münasibətlər çərçivəsində şərh etməyə çalışaq.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu səfər istər vaxt, istərsə də, keçirilən görüşlərin sayı baxımından olduqca sanballı və zəngin bir səfər kimi yadda qaldı. Ona görə də görülməli işlər və səfərin əhəmiyyətindən danışarkən onu sistemli qruplar şəklində təhlil etmək daha doğru olardı.

Beləliklə, şərti olaraq ayrı-ayrılıqda aşağıdakı aspektlərdən səfəri qiymətləndirməyə çalışaq.

I. ABŞ - Azərbaycan münasibətlərində birinci tərəfin rəsmi dairələrinə və ictimai fikrinə Azərbaycan həqiqətlərinin çatdırılması və DQ probleminin mahiyyətinin açıqlanması. Başqa sözlə, ABŞ siyasi elitasının və ictimaiyyətinin Azərbaycan haqqında lazım olan qədər mə'lumatlandırılması baxımından.

II. Regionun geosiyasi vəziyyəti və bölgədə ABŞ-Azərbaycan müttəfiqliyinin hər iki dövlətin milli maraqlarına cavab verməsi, yə'ni iki ölkə arasında səmimi siyasi anlaşmanın gerçəkləşməsi baxımından.

III. Mərkəzi Asiya və Qafqaz ölkələrinin Avropaya integrasiyası və regionun iqtisadi müstəqilliyinin tə'min edilməsi, eyni zamanda, Xəzərin enerji ehtiyatlarının sivil formada istismar olunmasında tə'min edilməsi, yə'ni iqtisadi maraqların reallaşdırılması baxımından.

IV. Azərbaycan xalqının bəşər sivilizasiyasına verdiyi töhfələrin, xalqımızın milli-mə'nəvi dəyərlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, mədəni humanitar əlaqələrin genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi. Başqa sözlə, xalqımızın ABŞ-da layiqincə tanınması baxımından.

V. Regional təhlükəsizlik, yə'ni bölgənin Avropa təhlükəsizlik sisteminin tərkib hissəsi kimi siyasi-iqtisadi təhlükəsizliyi və buna xidmət edəcək ABŞ-Azərbaycan hərbi əməkdaşlığı baxımından.

Göründüyü kimi, şərti olaraq bölünmüş qrupların hər biri olduqca əhəmiyyətli və vacib sahələri əhatə edir.

Beləliklə, ABŞ-a Azərbaycan həqiqətlərinin çatdırılması və həmin bilginin iki dövlət arasındakı münasibətlərə verdiyi töhfələr haqqında bir neçə kəlmə. Hər şeydən göründüyü kimi, Azərbaycan nümayəndə

hey'əti ABŞ-a olduqca hazırlıqlı getmişdi. Şifahi mə'lumat və hazırlıqla yanaşı kitab, əritə, simvolik əşya və hədiyyələr kimi çoxlu sayda əyani təbliğat vasitələri də okeanın o tayına kifayət qədər aparılmışdı. Azərbaycan prezidentinin son dərəcə məntiqli və səlis şifahi izahları ilə yanaşı, xəritədə Azərbaycan və DQ-nın yerləşdiyi coğrafiyanın əyani olaraq göstərilməsi, işğal olunmuş inzibati rayonlarımızın nəzərdiqətlərə təqdim edilməsi və s. Azərbaycan və DQ haqqında çox az mə'lumatı olan amerikalıların problemin mahiyyətini anlamalarına böyük kömək göstərirdi. Əlbəttə, obyektiv mə'lumatlandırılmış insanların qərarları da həmin mə'lumatlara əsaslandığından obyektiv olmalı idi. Məhz Amerika siyasi elitasına, konqres və senatına, ali icraedici orqanların rəhbərlərinə verilən mə'lumatların sayəsində son ana qədər imzalanması dəqiqləşdirilməyən dövlətlərarası sənədlər imzalandı.

Erməni-yunan lobbisinin həyata keçirməyə çalışdığı antitəbliğat kompaniyası alt-üst edildi.

Azərbaycan həqiqətlərinin Amerikada yalnız Heydər Əliyevin rəsmi səfəri zamanı dərk edildiyini isə bu ölkənin vitse-prezidenti Albert Qor belə e'tiraf etdi: "Mən artıq Azərbaycan haqqında istədiyimindən daha çox bilirəm". Əlbəttə, mühafizəkar amerikalıların qısa bir zaman ərzində öz qənaətlərini 180 dərəcə dəyişmələri Azərbaycan nümayəndə hey'ətinin apardığı təbliğatın uğurlu nəticəsi idi.

*"Yeni Azərbaycan" qəzeti,
16 avqust 1997-ci il, № 62*

AZƏRBAYCAN - TÜRKİYƏ SIYASI MÜNASİBƏTLƏRİ

1991-ci il tarixə dünyanın siyasi xəritəsində global dəyişikliklərin baş verdiyi bir il kimi düşdü. Məhz 1991-ci ilin avqustunda dünyanın geosiyasi qütblərindən biri, öz yetmiş illik tarixində əsil xalqlar zindanına çevrilmiş bir dövlət, Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı adlı imperiya süqut etdi və uzun illər imperiya əsarətində yaşamış xalqlar müstəqil surətdə öz müqəddaratlarını həll etmək imkanı qazandılar.

SSRİ-nin süqutu təkcə dünyanın siyasi xəritəsində deyil həmçinin dünyanın global geosiyasi və iqtisadi münasibətlər sferasında mühüm dönüş məqamı idi. Təkcə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, bu dəyişikliyin nə dərəcədə böyük əhəmiyyət daşıdığı tam aydın olsun.

Məhz 1991-ci ildən sonra geosiyasi qütblər arasında illərdən bəri davam etmiş "soyuq müharibə" amilinin mövcudluğu etiraf edilmiş və rəsmi surətdə onun başa çatdığı e'lan olunmuşdur. Lakin bu heç də o demək deyildi ki, bu problem tamamilə həll edilmişdi. Bu heç mümkün də deyildi. Uzun illər bir-birinə düşmən münasibəti bəsləmiş dövlətlərin birdən-birə siyasi kurslarını 180° dəyişmələri yalnız sözdə mümkün ola bilərdi. Buna parlaq bir misal olaraq dünya dövlətləri tərəfindən müstəqillik əldə edərək dünyanın siyasi xəritəsində yeni rənglərlə əks olunan dövlətlərin hələ də "keçmiş sovet respublikaları" kimi tanınmasını göstərmək olar. Bunun yaddaşlardan tamamilə silinməsi üçün onilliklər lazımdır.

Əsas mövzuya keçməmişdən əvvəl belə geniş bir şərh verməkdə məqsədimiz, keçmiş imperiya respublikaları, indiki müstəqil, suveren dövlətlərin müstəqillik əldə etdikdən sonra hansı siyasi mühitə

düşdükləri haqqında müəyyən təsəvvür yaratmaq idi.

1991-ci ildə müstəqilliyini e'lan etmiş Azərbaycan Respublikası da digərləri kimi bu problemlərdən yaxa qurtara bilmədi. Yeganə çıxış yolu bacardıqca qısa bir müddətdə iqtisadi və siyasi kursu tamamilə dəyişərək yeni iqtisadi-siyasi sistemə uyğunlaşdırmaq, geniş və əhatəli islahatlar aparmaq, ən əsası isə digər dünya dövlətləri ilə regional və global müstəvilərdə yeni əsaslar üzərində münasibətlər yaratmaq idi. Məhz bu sonuncu, daha vacib olan problemin həlli bir çox çətinlikləri və maneələri dəf etməyi tələb edirdi. Belə ki, yuxarıda göstərdiyimiz kimi bu əlaqələrin yaranması üçün ilkin şərt olaraq dünya ictimaiyyəti tərəfindən qəbul olunmaq lazım idi. Bunun üçün isə dövlətin tamamilə yeni siyasi kurslara malik olduğunu sübut etmək tələb olunurdu ki, bu da çox müşkül bir məsələ idi. Azərbaycanın bu sahədə vəziyyətini daha da ağırlaşdıran bir amildə mövcud idi ki, bu da qonşu Ermənistan tərəfindən cəlb olduğu regional münaqişə idi. Ermənilər digər dünya dövlətlərində maraqlarını təmin edə biləcək güclü qruplara lobbilərə malik idilər ki, bunlar da hegemon dövlətlərin hakim-siyasi dairələrinə təsir imkanlarından yararlanaraq Azərbaycanın dünya ictimaiyyəti tərəfindən qəbul edilmək imkanlarını daha da azaldırdı.

Məhz belə bir şəraitdə Azərbaycan üçün Türkiyənin nə demək olduğunu izah etməyə ehtiyac duyuruq. Azərbaycanla sıx milli-mədəni, etniki qohumluğu olan Türkiyə cümhuriyyəti Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyan ilk dünya dövləti olmaqla bərabər həm də, dünya siyasi arenasında olan güclü prioritetindən və təsir dairəsindən istifadə edərək Azərbaycanın maraqlarını müdafiə edən yaxın müttəfiq rolu oynamağa başladı. Hələ müstəqilliyimizin ilk dövrlərindən bizə sözün həqiqi mənasında qardaşlıq münasibəti

göstərən türk xalqı və dövləti Azərbaycana bütün mövcud çətinliklərin öhtəsindən gəlməkdə yaxından köməklik göstərməyə başladı. Beləki, Azərbaycana mümkün olan bütün maddi və mənəvi yardımlar göstərməklə bərabər özünü əsil müttəfiq kimi apararaq Fransa, Rusiya və s. kimi güclü dövlətlərin təzyiqinə baxmayaraq Azərbaycanla ədalətsiz müharibə aparan Ermənistanla münaqişəyə son qoyulana və Azərbaycanın torpaqları geri qaytarılana qədər heç bir siyasi və iqtisadi əlaqələri yaratmayacağını bəyan etdi. Məhz Türkiyənin yardımı və qayğısı sayəsində Azərbaycan həmin dövrün global siyasi böhranlarından çıxdı və inkişaf yoluna qədəm qoydu.

Azərbaycan və Türkiyə əlaqələrinin kökləri tarixin dərinliyinə gedir. Əvvəla onu qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan və türk xalqları təkcə tarixən qohum deyil, əslində onlar eyni bir millətdir. Həm də, uzun bir tarixi dövr ərzində onlar birlikdə yaşamış və inkişaf etmişlər. Yalnız XIX əsrin əvvəllərində, tarixi türk torpaqları olan Azərbaycan çar Rusiyası tərəfindən işğal olunduqdan sonra, bu xalqlar bir-birindən imperiya sərhədləri ilə ayrılmış, əlaqələr kəsilmişdir. Tarixdən bəllidir ki, Rus imperiyasının ərazisinə daxil edilsə belə Türkiyə Azərbaycanı yaddan çıxarmamış, ən böhranlı vəziyyətlərdə ona dayaq olmuşdur. Buna 1918-ci ildə ermənilərin Azərbaycanda törətdikləri soyqırımının qarşısının alınması, Naxçıvanın Ermənistanə verilməsinin qarşısına sədd çəkən şərtin "Kars" müqaviləsinə daxil edilməsi və s. kimi bir çox misallar göstərmək olar.

Bütün bunlar müasir Azərbaycan -Türkiyə dostluq münasibətlərini şərtləndirən tarixi amillərdir. Bundan başqa bir sıra giosiyasi və iqtisadi amillərdə mövcuddur ki, Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərindən danışarkən mütləq onlarda nəzərə alınmalıdır. Belə ki,

əslində SSRİ-nin varisi olan hazırkı Rusiya federasiyası onun şovinist-millətçi siyasətini də miras almış və bunu indi də davam etdirir. Məhz bu siyasətin tələbidir ki, Rusiya Zaqafqaziya ərazisində təsir dairəsini qoruyub saxlamaq üçün burda regional münaqişə ocaqlarını qoruyub saxlamağa çalışır. Elə bu məqsədlə də onsuz da şovinizmə meyilli olan Ermənistanın Azərbaycana qarşı apardığı müharibədə birtərəfli mövqe tutaraq işğalçıya yaxından köməklik göstərmiş, atəşkəs elan olunduqdan sonra isə hər vastədən istifadə edərək sülh danışıqlarına mane olmuş münaqişənin həll edilməsi yolunda atılan addımların nəticəsiz qalması üçün əlindən gələni etmişdir. Digər bir tərəfdən isə Azərbaycanın cənub qonşusu olan İran da sərhədləri daxilində yaşayan azərbaycanlıların fəallaşmasında Azərbaycan dövlətini günahlandıraraq Rusiya və Ermənistanla müttəfiq xarakterli əlaqələr yaratmış, Azərbaycanın zəiflədilməsi, hətta mümkünse məhv edilməsi yönündə iş birliyi yaratmağa başlamışdır. Azərbaycanın şimal və cənub qonşularının bu cür qeyri loyallıq münasibətləri, cənub-qərb qonşusunun isə düşmən siyasəti Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin daha da dərinlən inkişaf etdirilməsini və hərbi-siyasi müttəfiqlik səviyyəsinə qaldırılmasını tələb edirdi.

Hal-hazırda Türkiyə Azərbaycanın Avropa və dünyaya həm siyasi, həm də iqtisadi inteqrasiyası üçün ən mühüm qapı rolunu oynayır.

Türkiyə ilə əlaqələrin Azərbaycan üçün həm də mühüm iqtisadi əhəmiyyəti vardır. Belə ki, yuxarıda göstərdiyimiz siyasi amillər Azərbaycanın şimal və cənub qonşuları ilə həm də iqtisadi əlaqələr yaratmasında çətinliklər yaradır, Ermənistanla isə bu əlaqələri tamamilə qeyri-mümkün edir. Belə vəziyyətdə Türkiyə Azərbaycanın dünya bazarına çıxması üçün

ən mühüm kanaldır. Hal-hazırda Azərbaycanın əsas ixrac obyekti olan neftin tranziti üçün ana xətt olacaq "Bakı-Ceyhan" xəttinin Türkiyə ərazisindən keçirilməsinin planlaşdırılması da məhz bu amillərlə bağlıdır.

Azərbaycanın Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələri təkcə tranzit yükdaşınması ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda Türkiyə Azərbaycanın əsas ixracatçı dövlətidir. Türkiyədən Azərbaycana həm əmtəə həm də kapital ixrac olunur ki, bunlar da Azərbaycanın iqtisadiyyatının dirçəldilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri neft sahələrinə qoyulan investisiyaların əksər hissəsi Türkiyə dövləti və türkiyə xətti ilə gələn iş adamları tərəfindən qoyulur.

Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrindən danışdıqda bir məqama da toxunmaya bilmərik. Bu H.Əliyev - S.Dəmirəl münasibətləridir. İki prezident arasındakı bu münasibətlər bütün iqtisadi və siyasi münasibətlərin fəvqündə dayanan əbədi və əzəli bir dostluğa söykənir ki, bu da əslində Türk və Azərbaycan münasibətlərinin əyani göstəricisidir. Dar məqamlarda, çətin vaxtlarda həmişə bir-birinə arxa, kömək olmuş bu xalqlar daim sevinclərini də kədərlərini də bölüşmüşlər.

Yazının sonunu möhtərəm prezidentimiz, zati-aliləri H.Əliyev cənablarının Türk və Azərbaycan xalqlarının qarşılıqlı münasibətlərinin əhəmiyyətini lakonik, lakin çox dəqiq və ətraflı şəkildə izah edən tarixi sözləri ilə bitirmək istədim.

"Türkiyə və Azərbaycan bir millətin iki dövlətidir"

AZƏRBAYCAN TÜRKİYƏ MÜNASİBƏTLƏRİ: (1918-1920-ci illərdə)

XX əsrin sonunda olduğu kimi əvvəlində də ayrı-ayrı regionlarda, o cümlədən dünyada bir sıra global dəyişiklər baş verməkdə idi. İstər sosial-iqtisadi müstəvidə, istərsə də ictimai-siyasi müstəvidə baş verən hadisələr o qədər ciddi və sürətlə baş verirdi ki, nəticə etibarilə qısa bir zaman ərzində dünyanın siyasi xəritəsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən hər hansı bir siyasi-coğrafi subyekt süquta yetir, əvəzində başqası yaranır və yeni dünya tarazlığını şərtləndirən yeni münasibətlər sistemi formalaşırdı.

1918-ci ildə Azərbaycanda Demokratik Cümhuriyyətin yaranması da məhz dünyada baş verən siyasi proseslərin məntiqi nəticələrindən biri idi. 1918-ci il may ayının 28-də Tiflis şəhərində Qafqaz Cənubunun "Mavi" salonunda Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti elan edildikdən sonra ADR beynəlxalq hüququn subyekti olaraq dünyada baş verən ictimai-siyasi hadisələrin tam hüquqlu üzvlərindən birinə çevrildi.

Lakin bu, yenicə müstəqilliyini elan etmiş ADR-in bir dövlət kimi möhkəmlənməsi üçün çox böyük məneələr dəf edilməli idi. Belə ki, məlum ölkə daxili problemlərdən əlavə müstəqil Azərbaycan xaricdən də hərtərəfli basqıya məruz qalmışdı.

Bir tərəfdən üsyanlar və siyasi hərçmərclik şəraitində çapalayan, lakin imperiya iddialarından əl çəkmək istəməyən Rusiya və onun öz niyyətlərini həyata keçirmək üçün yaratdığı Bakı kommunası, bir tərəfdən I Cahan müharibəsinin sonuna yaxın Rusiyanın müharibədən çəkinmək bəyanatından istifadə edərək keçmiş Rusiya ərazilərinə, xüsusən də artıq əsas enerji mənbəyi kimi təsdiqini tapmış neft istehsalının

o zamankı mərkəzi olan Bakıya öz təsirlərini yaymaq üçün bütün vasitələrdən istifadə edən Rusiyanın Antantadakı keçmiş müttəfiqi İngiltərə və onun əlallıları, digər tərəfdən isə mərkəzi hakimiyyətin dağılması və regionda əsl siyasi anarxiyanın mövcudluğundan istifadə edib Azərbaycan torpaqlarına göz dikərək Azərbaycan ərazisində əsl soyqırımını həyata keçirən erməni daşnaqlarının silahlı quldur dəstələri yeni yaranmış müstəqil Azərbaycanın varlığını böyük şübhə altına almışdılar. Belə bir şəraitdə dost yardımı Azərbaycana hava və su kimi lazımlı idi və bu yardımı özünün həddən artıq acınacaqlı şəkildə olmasına baxmayaraq yenə məhz Türkiyə göstərdi. Nuru paşa və Əhməd paşanın başçılığı altında Azərbaycana göndərilən türk hərbi birləşmələri nəinki Azərbaycana göz dikmiş Rusiyanın niyyətini reallaşdırmağa çalışan Bakı kommunası və İngiltərənin Bakıda yaratdığı "Sentro Kaspı Diktaturası" adlı qondarma-soyğunçu dövlətləri Azərbaycandan qaçmağa məcbur edərək ADR hökumətinin Bakıda möhkəmlənməsinə şərait yaratdı, həmçinin Azərbaycanın bütün ərazilərində açıq genosid həyata keçirən erməni-daşnaq silahlılarını əzib geri oturtdu. Məhz bu yardımın nəticəsi idi ki, ADR 23 ay da olsa mövcud olmuşdu.

1918-20-ci illərdə Türkiyənin Azərbaycana göstərdiyi yardımın böyüklüyünü tam mənasında dərk etmək üçün həmin dövrdə bütün dünyada və Türkiyənin özündə baş verən hadisələrə, Türkiyənin düşdüyü şəraitə öləri də olsa nəzər salmaq lazımdır.

Məlum olduğu kimi 20-ci əsrin əvvəllərində Osmanlı imperiyası artıq süquta uğramaq üzrə idi və Osmanlı sultanı bu süqutun qarşısını almaq üçün başda Avstriya-Macaristan olmaqla "Dünyanın yənidən bölüşdürülməsi" uğrunda mübarizə aparan dövlətlər sırasına qoşularaq bu yönümdə aktiv siyasət

aparmağa başladı. Bu prosesin məlum məntiqi sonluğu kimi 1914-cü ildə bütün Avropanı və Asiyanın əksər ərazisini əhatə edən I Dünya müharibəsi başladı. Türkiyə də tutduğu siyasi xətdən kənara çıxıb bilməyərək "Üçlər" ittifaqına daxil oldu və istəməz mühərribinin iştirakçısına çevrildi. Tarixdən məlum olduğu kimi müharibənin sonuna yaxın, yəni 1918-ci ilin əvvəllərində Üçlər ittifaqı artıq məğlubiyyət ərəfəsini yaşayırdı və bu ərəfədə əsas zərbə Türkiyəyə dəyirdi. Belə ki, müharibədə iştirak edən iqtisadi cəhətdən zəif ölkələr daha çox ziyan çəkirdilər və bu o dövlətlərin hansı cəbhədə olmalarından asılı deyildi. Buna misal ki mi qalib cəbhədə olan Rusiyanın süqutunu göstərmək olar. Müharibə Rusiya kimi Osmanlı imperiyasının da ömrünü uzatmadı, əksinə qısaltdı.

Yuxarıda göstərdiyimiz kimi ağır və böhranlı bir vəziyyətdə, cahan müharibəsində ağır məğlubiyyətlərlə üzləşdiyi bir dövrdə Türkiyənin Azərbaycana iqtisadi və hərbi yardım göstərməsi həqiqətən də global-siyasi səbəblər deyil, məhz Türkiyə və Azərbaycan xalqları arasında mövcud olan tarixi dostluq və qohumluq əlaqələrinə söykənən bir jest idi.

Əlbəttə, 1918-ci ilin əvvəlində Türkiyənin Azərbaycana hərbi müdaxiləsini dost ölkəyə yardım kimi deyil, müharibənin gedişində taktiki addım kimi qiymətləndirənlər də az deyil. Lakin artıq məğlubiyyəti dərk edən Osmanlı imperiyasının qərb və cənub-qərb cəbhələrində canlı qüvvənin kəskin çatışmadığı bir zamanda artıq oyundan kənarlaşmış Rusiya sərhədlərinə qoşun yeritmək və bütün cəbhə boyu qalibiyyətlə irəliləyən ingilislərin Bakını işğal etməsinə mane olmaq cəhdi hərbi-siyasi nöqteyi-nəzərdən tamamilə səhv bir addım idi. Buna görə də Türkiyəni bu addımı atmağa məcbur edən səbəblərin taktiki manevrlər

deyil, məhz qardaş xalqı qırğından qurtarmaq cəhdi kimi alicənab niyyətlər olduğu aydındır.

Bildiyimiz kimi Türkiyənin bütün ciddi-cəhdlərinə baxmayaraq o ADR-i axıra kimi müdafiə edə bilmədi. Buna beynəlxalq şərait imkan vermədi. Belə ki, 1918-ci ilin sonuna yaxın Avstriya-Macarıstan rəsmi məğlub olduğdan sonra Türkiyə Antantanın təzyiqi altında qeyd-şərtsiz kapitulyasiya aktına imza atmalı oldu. Ərazisinin üçdə ikisi müttəfiqlərin nəzarəti altına keçmiş Türkiyə qoşunlarını Azərbaycan ərazisindən çıxarmalı olsa da, ADR-in müttəfiq qoşunları tərəfindən işğalına mane ola bildi. Bildiyimiz kimi bundan sonra Türkiyədə Mustafa Kamal Atatürkün başçılığı ilə sultana və işğalçılara qarşı başlanan ümumxalq üsyanı Türkiyənin Azərbaycanda baş verən hadisələrə müdaxilə imkanını praktiki olaraq heçə endirdi. Məhz bunun nəticəsi idi ki, 1920-ci ildə vətəndaş müharibəsindən qurtulmuş Rusiya Azərbaycanı işğal edə bildi.

Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalına mane ola bilməyə də, Türkiyə 1921-ci ildə Rusiya ilə bağladığı "Qars" müqaviləsində Naxçıvanın digər Azərbaycan torpaqları kimi Ermənistanla verilməsinin qarşısını ala bildi. Azərbaycanın o zamankı rəhbərliyinin, xüsusən də Nəriman Nərimanovun söyləri ilə yanaşı Türkiyə tərəfinin də böyük əzmkarlığının nəticəsi idi ki, Azərbaycan ümumiyyətlə ləğv edilərək ərazisi digər respublikalar arasında bölüşdürülmədi.

Son olaraq qeyd etmək istədik ki, 1918-1920-ci illər Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri, xüsusən Türkiyənin Azərbaycana göstərdiyi yardımlar Azərbaycanın hal-hazırda mövcudluğunu şərtləndirən amillərdən biri olmuşdur.

AZƏRBAYCAN-İRAN MÜNASİBƏTLƏRİ

Azərbaycan-İran münasibətlərindən danışarkən mütləq hər iki dövlətin tarixi keçmişinə, onların inkişaf tarixinə və bu iki dövlət arasındakı əlaqələrin inkişaf dinamikasına nəzər yetirmək lazımdır. Çünki, Azərbaycan və İran arasında tarixən mövcud olmuş əlaqələri bilmədən müasir Azərbaycan və İran arasında mövcud olan çox mürəkkəb münasibətlər sistemini aydın təsəvvür etmək çətin olar.

Azərbaycan və İran coğrafi baxımdan bitişik ərazilər olmaqla bərabər, həm də hər iki müasir dövlətin ərazisi eyni bir qədim sivilizasiya mərkəzidir. Ümumilikdə götürdükdə bu iki dövlətin ərazisi coğrafi cəhətdən bir-birinə qovuşaraq vahid coğrafi sistem yaradır. Bu coğrafi yaxınlıq nəticəsində hələ m.ə. VII - VI minilliklərdə bu ərazilərdə yaşayan xalqlar mədəni və siyasi cəhətdən yaxınlaşaraq qovuşmuş, eyni bir sivilizasiyanın əsasını qoymuşlar. Tarixə nəzər saldıqda aydın görünür ki, hər iki ərazinin xalqları əslində eyni bir siyasi sistem daxilində və oxşar mədəni həyat yaşamışlar. Tarixən hər iki dövlətin ərazisində yaranan imperiyalar mütləq digər dövlətin ərazisini də öz sərhədlərinə daxil etmiş və onlar minilliklər boyu eyni bir siyasi-iqtisadi sistem daxilində mövcud olmuşlar. Məhz bu şərait Azərbaycan-İran münasibətlərinin bu qədər dərin köklərə malik olmasını şərtləndirir.

Lakin bu münasibətləri təhli edərkən çox vacib olan digər bir fakta, əhalinin etnik tərkib fərqinə də fikir vermək lazımdır. İranın yerli əhalisinin əsas hissəsini irandilli arami tayfaları (parsua-fars) təşkil edirsə, ona qonşu olan Azərbaycan ərazilərinin yerli əhalisinin əsas hissəsini türkdilli tayfalar təşkil edir. Məhz bu cür ciddi etnik fərqlər qədim və orta əsrlərdə

eyni bir dövlət daxilində yaşayan Azərbaycanın türk və İranın fars əhalisi, siyasi elitalar arasında daim hakimiyyət uğrunda gərgin mübarizələrə səbəb olmuşdur. Digər tərəfdən ilkin orta əsrlərdən başlayaraq İran yaylası siyasi hadisələrinə bir sıra türk dövlətlərinin, xüsusən də Osmanlı imperiyasının aktiv müdaxiləsi bu münasibətləri daha da gərginləşdirmişdir. Azərbaycan ərazisinə iddia edən həm İran, həm də türk dövlətləri mübarizədə qalib gəlmək üçün müxtəlif üsullarla yerli əhalini öz tərəflərinə çəkmək cəhdləri göstərmişlər. Belə cəhdlərində İran tərəfi şialik ünsüründən, türk tərəfi isə türkçülük ünsüründən məharətlə istifadə etmişlər ki, bütün bunlar da Azərbaycan-İran münasibətlərinə əlavə mürəkkəblilik gətirmişdir.

Müasir Azərbaycan Respublikası və İran İslam Respublikası arasındakı münasibətlər yuxarıda göstərdiyimiz aspektlərin bəzilərindən tamamilə və ya qismən azad olandan sonra bura yeni problemlər daxil olmuş və nəticə etibarilə münasibətlərdəki gərginlik və mürəkkəblilik dəyişməmişdir.

1827-ci il Türkmənçay müqaviləsi Azərbaycan üçün həqiqi faciəyə çevrildi. Çar Rusiyası və Şah İranı Azərbaycanı iki yerə parçalayaraq Arazboyu sərhədlə bir-birindən ayırdılar. 1827-ci ildən bu günə qədər keçən böyük bir dövr ərzində Azərbaycanın şimal hissəsi taleyini istər-istəməz Rusiya, cənubu isə İranla bağlamalı oldu. Bu dövlətlərlə birgə siyasi və mədəni inkişaf yolu keçən Azərbaycanın şimal və cənub hissələri arasında ciddi siyasi və mədəni fərqlər meydana çıxmağa başladı. 270 illik ayrılıq nə qədər uzun bir dövr olsa da, hər iki Azərbaycanın əhalisi üçün bir-birini unutmağa kifayət etmədi. Təsadüfi deyil ki, 1988-ci ildən başlayan milli azadlıq hərəkatında vahid Azərbaycan fikri ən tez-tez

səslənən fikirlər sırasında idi. Məhz bu amilin müstəqil Azərbaycan və İran münasibətlərinə yeni gərginlik gətirməsi tamamilə aydın bir faktdır.

Azərbaycan respublikasına yarandığı gündən bəri ikili standartlara malik olan münasibətlər bəsləyən İran dövləti "müstəqil Azərbaycan" ideyasının geniş yayılaraq onun daxili sabitliyini pozacağından ehtiyatlanaraq Azərbaycanın arxasında Rusiya və Ermənistanla müəyyən əlaqələr yaratmağa başladı. Digər bir tərəfdən İranı iqtisadi blokadada saxlayan ABŞ-ın Avropadakı yaxın müttəfiqi Türkiyə ilə yaxın əlaqələr quran Azərbaycan özündən asılı olmayaraq İran-Azərbaycan əlaqələrinin daha da soyuqlaşmasına şərait yaratmış oldu.

1991-93-cü illər Azərbaycanda hakimiyyətə sahib olmuş siyasi diletantların İran-Azərbaycan münasibətləri kimi incə bir məsələdə düzgün siyasi xətt tutacaqlarını gözləmək də olmazdı. Onların siyasi fəaliyyətləri nəticəsində İran-Azərbaycan münasibətləri kəskin ziddiyyətli xarakter alaraq "susqun düşmənçilik" vəziyyətinə gəlib çatmış oldu. Hadisələrin bu cür məcraya yönəlməsində aktiv rol oynamış 1991-93-cü illər Azərbaycan hakimiyyətinin tutduğu siyasi xətt tamamilə səhv idi. İran Azərbaycanın həm coğrafi ərazi, həm də mədəni cəhətdən yaxın qonşusudur və bütün ziddiyyətlərə baxmayaraq iki dövlət arasındakı münasibətləri nizamlamaq hər iki dövlətin maraqları daxilindədir. Bundan əlavə İran ərazisində yaşayan 30 milyondan yuxarı azərbaycanlının taleyi də İran-Azərbaycan münasibətlərinin hansı forma və məzmun alacağından çox asılıdır. Azərbaycan Respublikası cənubi qardaşlarının taleyinə biganə yanaşa bilməzdi. Məhz buna görə də 1993-cü il Azərbaycanda baş vermiş hakimiyyət dəyişikliyindən sonra bu sahəyə diqqət artırıldı, digər sahələrdə olduğu kimi

Azərbaycan-İran münasibətlərində də canlanma nəzərə çarpmağa başladı. Azərbaycan tərəfi İranla əlaqələrin yaxşılaşdırılması üçün bütün mövcud imkanlardan istifadə etmək qərarına gəldi. Münasibətlərdəki soyuqluğun əsas səbəblərini yaxşı görən möhtərəm prezidentimiz H.Əliyev cənabları bütün beynəlxalq seminarlarda, İranla keçirilən ikitərəfli görüşlərdə və ümumiyyətlə bütün nitqlərində İran-Azərbaycan əlaqələrinə toxunarkən birmənalı şəkildə qeyd etmişdir ki, Azərbaycanın İrana heç bir ərazi iddiası yoxdur və ümumiyyətlə Azərbaycan İranın mənafeyinə toxunan hər hansı bir addım atmaq fikrində deyildir və İranla həm siyasi, həm iqtisadi-mədəni əlaqələrin y aradılmasında maraqlıdır. Azərbaycan tərəfinin, xüsusilə H.Əliyevin gərgin əməyi və inadı nəticəsində İranla müəyyən iqtisadi, mədəni əlaqələr yaratmaq mümkün olmuşdur. Lakin çox təəssüf ki, siyasi sahədə iqtisadi və mədəni sahədə əldə olunan uğurlar qədər nailiyyət əldə olunmamışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan tərəfinin bütün cəhdlərinə baxmayaraq İran tərəfi eyni cür qarşılıqlı reaksiya verməmişdir və Azərbaycan-İran münasibətlərini hələ də mehriban qonşuluq münasibətləri səviyyəsinə qaldırmaq mümkün olmamışdır. Buna səbəb İranın bu məsələlərdə Azərbaycan qədər cəhd göstərməməsi, məsələyə müəyyən şübhə və həddən ziyadə ehtiyatkarlıqla yanaşması, bəzən qəsdən pozuculuq fəaliyyəti göstərməsi olmuşdur. Müxtəlif səviyyəli görüşlərdə, ikitərəfli danışıqlarda İran tərəfi Azərbaycanla hərtərəfli əlaqələrin inkişaf etdirilməsində maraqlı olduqlarını qeyd etsələr də, əməli fəaliyyətdə bunu kifayət qədər sübut edə bilməmişdir. Azərbaycanın arxasında bizimlə müharibə vəziyyətində olan Ermənistan və Azərbaycana qeyri-loyal münasibət bəsləyən Rusiya ilə dolayısı ilə də

olsa Azərbaycanın mənafeələrinə zərər vura biləcək, tam aydın olmayan əlaqələrə girməsi İran tərəfinin Azərbaycana səmimi münasibətinə şübhə ilə baxmağa əsas verir. Əgər deyilənlərə Xəzər dənizinin sektorlara bölünməsi məsələsində İranın tutduğu neqativ mövqeni də əlavə etsək, İran-Azərbaycan münasibətləri haqqında qısa təsəvvür yaranmış olar.

Sonda qeyd etmək istəyirik ki, İran-Azərbaycan münasibətlərinin inkişaf etdirilərək dostluq münasibətləri səviyyəsinə qaldırılmasını nə qədər arzu etsək də, rəsmi İranın indiki siyasi xətti gələcəkdə də davam etdirilərsə Azərbaycan-İran münasibətlərinin müsbət perspektivi ciddi şübhə altına düşmüş olur.

QARABAĞ PROBLEMI

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra onun qarşılaşdığı ən böyük problem "Qarabağ problemi" olmuşdur. Bu problemin xüsusiyyətləri araşdırılarkən ilk növbədə onu nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, problemin kökləri çox dərinlərə gedib çıxır və bu problemin yaranmasını müstəqillik dövrü ilə bağlamaq düzgün olmazdı.

1922-ci il SSRİ-nin yaranması, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təhlükəyə məruz qaldığı bir dövrdür. Bu təhlükə Rusiyanın imperialist siyasəti və erməni şovinist-təcavüzkarlıq niyyətlərinin əcaib bir formada uzlaşmasından irəli gəlirdi.

Rus imperiализminin maraqları digər sərhədlərinə nisbətən daha şəffaf olan cənub sərhədlərinin möhkəmləndirilməsini tələb edirdi. Zaqafqaziya etnik tərkibinə görə çox qarışıq bir region olmaqla bərabər, həm də yerli əhali Rusiyadan daha çox İran və Türkiyə ilə əlaqələrə meyilli idi. Bu meyillər özünü həmin vaxtlar Zaqafqaziyada əhalinin sayına və ərazisinə görə mütləq üstünlük təşkil edən Azərbaycanda daha çox biruzə verirdi. Buna görə də imperiya cənub sahələrinin möhkəmləndirilməsi və sədaqətinin artırılması üçün bu regionda daha yaxın olan etnosun hakimliyini təmin etməkdə maraqlı idi. Belə bir etnosun tanınması böyük bir çətinlik törətmədi. Hələ I Pyotrun dövründən rus maraqlarına xidmət etmək istəyində bulunan və bu xidmət nəticəsində öz maraqlarını da təmin edən ermənilər SSRİ imperiyası üçün hazır tapıntı idi. Məhz buna görə də Zaqafqaziyada erməni nüfuzunun qaldırılması məqsədilə hələ Çar Rusiyasının dövründən aparılan siyasət SSRİ dövründə də davam etdirilərək daha da inkişaf etdirildi. Bu təbii idi. Maraqlar dəyişməmişdisə

siyasəti də dəyişməyə ehtiyac yox idi. Digər tərəfdən İDünya müharibəsində məğlub olmuş Türkiyənin daxili problemlər girdabında boğulması, İranın lokal siyasəti qlobal siyasətə qurban verməsi, sosialist inqilabı nəticəsində rus-erməni şovinizminə layiqli müqavimət göstərən bəylərin, xanların, digər güclü və imkanlı şəxslərin kütləvi məhv edilməsi Azərbaycanın erməniləşdirilməsi siyasətinə geniş meydan açmış oldu. Erməni tərəfdən isə bu siyasət vətənsiz, yurdsuz qaraçıların yerli xalq kimi təsdiq olunaraq respublika yaratmaq istəyi ilə müşaiət olunurdu.

Məhz bu rus-erməni şovinizminin nəticəsi idi ki, SSRİ-nin yaranmasından çox keçməmiş Azərbaycanın qərb əyalətlərinin böyük bir hissəsi Azərbaycandan qoparılarq Ermənistan respublikasına verildi. Bu aqibətdən tək-cə Naxçıvan yaxa qurtara bildi ki, bu da Rusiya ilə Türkiyə arasında bağlanmış "Kars" müqaviləsi nəticəsində mümkün oldu. Bu cür qoparmalar ona gətirib çıxartdı ki, artıq 1940-cı ilə Azərbaycanın ADR dövründə mövcud olmuş 118 min kv.km. ərazisi 86,6 min kv.km. qədər kiçildi.

Qoparmalar arsındakı müddətdə isə bu cür ayrımalara faktiki zəmin yaratmaq məqsədilə azərbaycanlıların sistemli şəkildə həmin ərazilərdən hansı yolla olursa olsun sıxışdırılıb çıxarılması və ermənilərin məskunlaşdırılması kimi çirkin siyasət aparıldı. Bu hadisələrin ən iyrenc tərəflərindən biri də o idi ki, bu əməliyyatlarda Azərbaycanın o zamankı rəhbərliyi də yaxından iştirak edirdi.

Bu şovinist siyasətin nəticəsində yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycanın qərb əyalətləri tamamilə Ermənistanın ərazisinə daxil edildi. Qarabağın dağlıq hissəsində isə gələcək qoparmalara hazırlıq kimi qondarma "Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti" yaradıldı. Sonra da siyasi vəziyyətin nisbətən dəyişməsi Qara-

bağın tamamilə Azərbaycandan ayrılması məsələsini təxirə salmış oldu. Halbuki 30-50-ci illərdə Ermənistan tərəfindən buna bir neçə dəfə cəhd edilmişdi. Bunun əvəzində Dağlıq Qarabağdan türk mənşəli əhalinin müxtəlif üsullarla azaldılması, əvəzinə erməni əhalisinin kütləvi şəkildə köçürülməsi, qədim yaşayış məskənlərinin türk mənşəli tarixi adlarının qondarma erməni mənşəli adlarla əvəz olunmasının kütləvi həyata keçirilməsi 1988-ci ildən sonrakı hadisələrə ciddi hazırlıq getdiyindən xəbər verirdi.

1985-ci ildə SSRİ-də hakimiyyət kürsüsünə M.S.Qorbaçovun keçməsi ilə imperiya daxili ab-hava tamamilə dəyişmiş oldu. SSRİ-nin dağıdılması məqsədini güdən siyasətin nəticəsi olaraq imperiyanın bir çox regionlarında olduğu kimi Qafqazarxası respublikalarının da həyatında siyasi canlanma müşahidə olunmağa başladı. Bundan qorxuya düşən imperiya rəhbərliyi burada münaqişə ocaqları yaradaraq siyasi diqqətin digər məsələlərə yönəlməsinə imkan verməmək məqsədini həyata keçirdilər. Məhz bunun üçün Azərbaycana qarşı siyasətində sınıanmış üsula əl atan Rusiya Ermənistan tərəfə fəaliyyətə başlamaq razılığını verdi. 1987-ci ilin sonlarında Ermənistan azərbaycanlı əhalini kütləvi surətdə zorakılıqla qovulması baş verəcək gələcək hadisələrin ilk cərchısı oldu. Ermənistan ərazisində türk mənşəli əhalinin qovulmasından sonra strateji planın əsas hissəsinə keçildi. Dağlıq Qarabağda guya yerli əhalinin azadlıq mübarizəsinə başlaması məsələsi qaldırıldı və bu ad altında Azərbaycanın Qarabağ və ona bitişik ərazilərinin Ermənistan tərəfindən işğalı prosesi başlanmış oldu. Hadisələrin bu cür acınacaqlı hal almasında məs uliyyətin çoxu o dövərki Azərbaycan rəhbərliyinin üzərinə düşür. Belə ki, sözün əsl mənasında xəyanətkar mövqe tutan hakim dairələr hadi-

sələrin hansı yöndə inkişaf etdiyini görə-görə Qarabağın azərbaycanlı əhalisinin sıxışdırılmasında yaxından iştirak edərək guya sabitliyin təmin olunması məqsədilə əhalidən silahların yığılması və əhalinin ekstremistlər qarşısında köməkəz buraxılması vəzifəsini yerinə yetirdilər. Bakıda və respublikanın digər iri şəhərlərində baş verən etiraz aksiyalarının amansızlıqla yatırılması, hətta bu məqsədlə imperiyanın xüsusi cəza dəstələrindən də istifadə edilməsi bu hakimiyyətin iç üzünü açıb göstərdi.

Hadisələrin sonrakı inkişafı 1991-ci ildə SSRİ-nin dağılması ilə daha da mürəkkəbləşmiş oldu. Hadisədə iştirak edən tərəflərdən ən azı biri üzərində nəzarətini itirən Rusiya hadisələri tam nəzarətdə saxlamaq imkanından məhrum oldu. 1991-ci ildə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin açıq müharibəyə keçməsi məhz bu itkinin balanslaşdırılması istəyi idi ki, bu müharibədə də Azərbaycan Dağlıq Qarabağ əhalisi adı altında rus-erməni hərbi birləşmələri ilə müharibə aparmalı oldu.

1991-93-cü illərin məlum hadisələrinə həlledici təsir göstərən amillərdən biri də həmin dövrlərdə Azərbaycan rəhbərliyində yenə də təcrübəsiz romantiklərin oturması oldu. Bütün qüvvələri səfərbərliyə alıb düşmənlə döyüşmək əvəzinə ayrı-ayrı adamlar ətraflarına silahlı qruplaşmalar toplayaraq "Qarabağ" şüarı altında hakimiyyət davası aparmağa başladılar ki, bunun da nəticəsi çox acınacaqlı oldu. Azərbaycan böyük məğlubiyyətlərə düçar oldu, nəinki Qarabağın dağlıq ərazisi, habelə digər qərb rayonları da daxil olmaqla ərazisinin 20 faizini itirdi. Əgər 1993-cü il hakimiyyət dəyişikliyi nəticəsində hakimiyyətə gələn H.Əliyev gərgin əməyi nəticəsində atəşkəsə nail olmasaydı, hərbi əməliyyatların daha geniş vüsət alaraq daha böyük əraziləri əhatə edəcəyi şübhəsiz idi.

Məhz 1993-cü ildən sonra H.Əliyevin böyük səyi və gərgin əməyi nəticəsində bu problemin həllinə doğru məqsədyönlü, planlı addımlar atılmağa başlandı.

Problemin sülh yolu ilə həlli tərəfdarı olduğunu dəfələrlə bəyan edən Azərbaycan tərəfi müxtəlif səviyyəli danışıqlara gedərək bütün mövcud vasitələrdən istifadə etmək şərti ilə məsələnin həlli yollarını axtarmağa başladı. Məsələnin ATƏT çərçivəsində həll olunması üçün təşkil edilən Minsk qrupunda, həmçinin ATƏT-in bir sıra zirvə toplantılarında məsələnin mahiyyətini dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdıran H.Əliyev dünya dövlətlərini Qarabağ məsələsində diqqətli olmağa və məsələnin tezliklə ədalətli şəkildə həll olunmasında yaxından iştirak etməyə dəvət etmişdir. Bir çox dünya dövlətləri ilə bu mövzuda danışıqlar aparan, Bişkek, Lissabon sammitlərində Azərbaycanın mənafeələrinə uyğun bəyanatların qəbul olunmasına nail olan möhtərəm prezidentimiz ən nəhayət beynəlxalq vasitəçilərin fəaliyyətinin lazımi nəticələr vermədiyini görərək Ermənistan prezidenti ilə birbaşa danışıqlara gedib problemin həlli yollarının bilavasitə münaqişə edən tərəflər arasındakı danışıqlardan tapılmasına cəhd göstərdi.

Lakin təəssüf ki bütün bu cəhdlər hələlik lazımi nəticələr verməmişdir. Ümumiyyətlə Qarabağ problemi Azərbaycanın həm xarici, həm də daxili siyasətində bir nömrəli problemdir və Azərbaycan rəhbərliyi hər bir siyasi gedişində mütləq bu problemi nəzər nöqtəsində saxlayır.

Qarabağ Azərbaycanın ən ağır dərdir və bu problemin həll olunması üçün bütün Azərbaycan qüvvələrini səfərbərliyə alaraq bütün mümkün vasitələrdən, hətta ehtiyac olarsa hərbi yoldan istifadə etməlidir.

QƏRBİ AZƏRBAYCAN, YOXSA YÜZLƏRLƏ TOPONİM, ETNONİM, OYKONİM, HİDRONİMLƏR...

Azərbaycan tarixini dərinləndirən, onun adət və ənənələrinə öz əsərlərində ən müxtəlif aspektlərdən ayna tutan və anamlı bir şəkildə bizə təqdim etməyi bacaran xalqımızın böyük oğlu Yusif Vəzir Cəmənzəminli ümumiyyətlə ədəbi-bədii irsini yaratmayıb təkcə «Qızlar bulağı» əsərini yazsaydı, əminəm ki, elə təkcə bu əsərə görə onu dahi mütəfəkkir və Azərbaycan tarixinin bilicisi adlandırmaq olardı. Bu böyük şəxsiyyət «Tarixi, coğrafi və iqtisadi Azərbaycan» kitabında sözləri «tarix yuvası» adlandırmışdır. (2). Bununla da sözün sirrini, onun qiymətini, tarixi öyrənmək baxımından məhz sözün açar rolunu oynadığını irəli sürmüşdür. Söhbət oykonimlərin, oronimlərin, hidronimlərin, etnonimlərin və s. əks olunduğu sözlərdən düşdükdə isə böyük ədibin dediklərinin söz və tarixin qarşılıqlı əlaqəsinin möhkəmliyi baxımından nə qədər sıx olduğunu bir daha anlamış oluruq. Təəssüf ki, əksər hallarda biz sözə münasibəti olduqca adiləşdirir, onun harada və necə işlədildiyinə diqqət yetirmir, etimologiyasına yaxud siyasi-tarixi mənasına fikir vermirik. Sözləri manipulyasiya alətinə çeviririk. Bəzən məqsədli, bəzən sadəcə kor-koranə. Beləliklə fərqi olmadan, yaxud bilərəkdən tariximizin söz adlı olduqca qiymətli yaddaşına xəyanət etmiş oluruq. Şübhəsiz ki, belə məqamlarda sözün dəyərini, məzmununu anlayan, onun qiymətini bilən ziyalı sözünə ehtiyac yaranır. Bu yaxınlarda AMEA-nın müxbir üzvü, professor Qərib Şamil oğlu Məmmədovun aktuallaşdıraraq ictimai diqqətə təqdim etdiyi bir məsələ günümüzün ictimai-siyasi reallığının dərk edilməsi və tarixi yaddaşımızın qorunması baxımından böyük əhəmiyyət

yət kəsb edir. Əlbəttə, söhbət hörmətli professorun 29 yanvar 2005-ci il tarixində «Respublika» qəzetində dərc edilmiş «Qərbi Azərbaycan və yaxud Azərbaycanın Qərbi haradır?...» adlı məqaləsindən gedir.

Qeyd etmək lazımdır ki, məqalənin adı özlüyündə belə bir sual doğurur: Necə yeni Azərbaycanın Qərbi haradır?... və ilkin reaksiya belə olur, təbii ki, Qazax, Gəncəbasar, Naxçıvan və s... Ancaq məqalə ilə tanış olduqda söhbətin nədən getdiyi aydınlaşır və olduqca siyasiləşmiş Azərbaycan cəmiyyətində belə bir həssas məsələnin ictimai müzakirəyə təqdim edilmə cəsarəti özlüyündə rəğbət hissi oyadır.

Məqaləni oxuduqdan sonra heç tərəddüd etmədən məsələyə öz münasibətimi bildirmək qərarına gəldim.

Professor Q.Ş.Məmmədov «Qərbi Azərbaycan və yaxud Azərbaycanın Qərbi haradır?...» sualına üç aspektdən, tarixi yaddaş, siyasi reallıq və siyasi spekulasiya baxımından izahat verir. Və təkzibolunmaz məntiqə son illərdə leksionumuza daxil olmuş «Qərbi Azərbaycanlı» terminologiyasının son dərəcə uğursuz və yanlış olduğunu isbat edir. Mən də bu ardıcılığı gözləməklə, yeri gəldikcə məqalədən iqtibaslar verməklə fikirlərimi bölüşməyə çalışacağam. Beləliklə...

«Qərbi Azərbaycanlı» termini və tarixi yaddaş problemi

Yuxarıda qeyd etmişdik ki, Y.V.Cəmənzəminli sözləri «tarix yuvası» adlandırır. Sözlərdən və yer adlarından bəhs edən professor K.Vəliyev isə qeyd edir ki, «Adda qəribə sirr var. Ad varlığının alın yazısıdır – ad sözdür, sözün kölgəsi, şəklidir – Ad varlığı səsləyib öz ardınca aparır, uzaqlara çəkir. (7). Tamamilə

doğrudur ki, belə olan halda Ermənistan Respublikasında qoyub gəldiyimiz on minlərlə toponimlərimizi, oykonimlərimizi, oronimlərimizi, hidronimlərimizi, etnonimlərimizi unudub, hamısını ümumiləşdirib Qərbi Azərbaycan desək «tarixin yuvası» adlandırdığımız sözlərimizi unutmuş, professorun haqlı olaraq qeyd etdiyi kimi, tarixi yaddaşımızın ömrünü qısaltmış oluruq. Onsuz da itirdiyimiz o torpaqlarımızda qalan adları ermənilər dəyişirlər. Bu artıq iki yüz ilə yaxındır ki, davam edir. Ancaq əlbəttə bu işi onlar təkbəşinə görməmişlər. Bu gün «Ermənistan bizim Cənubi Qafqazdakı forpostumuzdur» deyən Rusiya Dövlət Dumasının sədri kimi, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində də V.V.Radlov, V.V.Bartold, V.A.Qordlevski, A.N.Somoyloviç, N.V.Katanov, N.A.Baskakov və başqa türköloqlar Rusiya ərazisində türkmənşəli oronimlər haqqında sanballı əsərlər yaradarkən bir çox hallarda türkmənşəli toponimləri erməniləşdirməklə öz «forpostlarına» ilkin nümunə göstərmişlər. İ.Şopen «İstoriceski pamyatnik sostoyaniya Armyanskoy oblasti i epoxi yeyo prisoedineniya k Rossiyskoy imperii» əsərində Qukar, Alagöz, Kasax, Arpaçay, Şirəqala, Kanqark və s. kimi türkmənşəli toponimləri təhrif edərək ermənimənşəli hesab etmişdir. (1). Əlbəttə rus şərqşünaslığı da, rus tarix elmi də təəssüf ki, həmişə rus dövlətçiliyinin siyasi maraqlarına xidmət etmişdir (H.B.). Yuxarıda adları çəkilən türköloq alimlər də velikorus şovinizmindən bu və ya digər səviyyədə asılı olduqlarından, daha doğrusu psixoloji baxımdan o ruhda kökləndiklərindən çox hallarda obyektivliklərini qoruyub saxlaya bilməmişlər. Ancaq toponomistikadan ümumiyyətlə xəbəri olmayan, sıradan bir azərbaycanlıya həmin sözləri desən dərhal onun türkcə olduğunu anlayacaq. Belə olan halda bizə tariximizi öyrədən konkret adları ümumiləşdirərək Qərbi Azər-

baycan adlandırmaqla biz də həmin siyasətə xidmət etmiş oluruqmu?!

Ümumiyyətlə, indi Ermənistan adlandırılan tarixi Azərbaycan torpaqlarında toponimlərimizin erməniləşdirilməsi və azərbaycanlıların həmin ərazilərdən təmizlənməsi prosesi rus çarı I Nikolayın 20 mart 1828-ci ildəki fərmanı ilə başlayır. Həmin fərman İrəvan və Naxçıvan xanlıqları əsasında Ermənistan vilayəti yaratmağı nəzərdə tuturdu. (5). Bu fərmanla da həmin ərazidə yaşayan türklərin tarixi faciəsi başlamış oldu desək yanlışdır. Niyə məhz Ermənistan vilayəti yaratmaq üçün bu iki xanlığın ərazisi seçilmişdi? Əvvəla ona görə ki, bu ərazi o dövrün strateji maraqları baxımından olduqca əlverişli coğrafiya hesab edilirdi. Əhalinin olduqca sıx məskunlaşmış olduğu bu ərazilər tarixən Azərbaycan, İran, Türkiyə və Gürcüstanın sərhədlərinin kəsişdiyi nöqtə idi. Məhz İranı, Azərbaycan və Türkiyəni təhdid altında saxlaya bilmək məqsədilə ruslar üçün buradan daha əlverişli ərazi yox idi. (Nəzərə almaq lazımdır ki, o dövrdə indikindən fərqli olaraq strateji maraqları neft, qaz və digər təbii resurslar deyil, əkinçilik, heyvandarlıq, əhali və digər bu kimi iqtisadi faktorlar müəyyənlişdirdi).

İ.Şopenin məlumatına əsasən 1828-ci il müharibəsindən sonra İrəvanda yaşayan əhalinin etnik tərkibi belə olmuşdur: azərbaycanlılar 1807 ailə, ermənilər 567 ailə.

Diqqət edin bu göstəricilər 1828-ci il müharibəsindən sonra qeydə alınıb. Artıq həmin vaxt azərbaycanlı əhalinin böyük bir qismi İrəvanı tərk etmişdi. Ayrıca buraya Zəngəzur, Ağbaba, Göyçə və s. ərazilərin əhalisi daxil deyildi. Çünki Zəngəzur və Göyçə Gəncə quberniyasına, Ağbaba isə Kars vilayətinə daxil idi.(3). 1828, 1878, 1914, 1918-ci illərdə Rus-Türk və

Rus-İran müharibələrində İrandan 40 min, Türkiyədən 84 min erməni ilkin olaraq Ermənistan ərazisinə köçürülmüşdü. Bundan sonra müxtəlif yerlərdən ermənilərin Ermənistana köçürülməsi prosesi davam etdirilmiş, 1948-1953-cü illərdə Sovet İttifaqının «sovet qardaşlığı» təbliğ etdiyi illərdə SSRİ Nazirlər Sovetinin Ermənistan ərazisindəki azərbaycanlıların Azərbaycanın Mil və Muğan ovalığına köçürülməsi ilə bağlı qərarı çıxdı. Həmin vaxt sürgün edilən türklərin yerinə Livan və Suriyadan daha 100 min erməni gətirilərək Ermənistanda daimi məskunlaşdırıldı. Türklərin çıxarıldığı kəndlərin adları dəyişdirilərək erməniləşdirilməyə başladı. 1935-1973-cü illərdə 465, 1990-cı ildə isə 97 yaşayış məntəqəsinin adı birdəfəlik dəyişdirildi. Bu iş o qədər sürətlə həyata keçirilirdi ki, çox hallarda bu adlar kalka üsulu ilə (hərfi tərcümə) həyata keçirilirdi. Məsələn, Qoşabulaq (zuyk axbur) (ermənicə qoşabulaq), Qədik(lər) (qedikner) və s. Erməni tarixçisi Z.Koçkodyan 1932-ci ildə çap etdiyi «Ermənistan əhalisi 1830-1930-cu illərdə» adlı statistik kitabında göstərirdi ki, hazırda Ermənistanda mövcud olan 2310 kənddən 2000-də əvvəllər azərbaycanlılar yaşamışlar. İndi həmin 2000 kəndin adını ermənilər dəyişdiriblər. Biz isə o adları yaddan çıxaraq elə hamısına birdəfəlik Qərbi Azərbaycan deyirik. Əlbəttə bu yolverilməzdir. Daha doğrusu ermənilərin azərbaycanlılara qarşı apardığı «toponim soyqırımına» dəstək verməkdir.

Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, Cənubi Qafqazda, o cümlədən Azərbaycan xanlıqları içərisində rus ordusuna ən son məğlub olan xanlıq İrəvan xanıdır. Maraqlıdır ki, 30 ilə yaxın ruslara qarşı aparılan müharibə dövründə rus hərbi salnamələrində işğal etdikləri ərazilərdə və yaxud keçdiyi yollarda erməni-mənşəli heç bir toponim və ya kənd adına rast gəlin-

mir. İrəvana ilk hücum edən rus general-leytenantı Sisyanov İrəvanın işğalını görə bilmədi, bundan sonra general-feldmarşal Qudoviç İrəvanı almaq missiyası ilə göndərildisə də bu işin öhdəsindən gələ bilmədi. Nəhayət Rus imperatoru Silahlı Qüvvələrinin Baş Qərargah rəisi, general-adyutant Dibiç İrəvan qalasına hücumə rəhbərlik etmək üçün 1827-ci ildə Tiflisə göndərildi. Bu o zaman idi ki, artıq rus qoşunları Napoleonu məğlub edərək Rusiyanın Qərb sərhədlərini möhkəmləndirmiş və əsas zərbəçi qüvvələrini Cənubi Qafqaza göndərmişdilər. Həmin vaxt isə 30 ildən bəri rusların hücumunun qarşısını ləyaqətlə alan İrəvan xanı Hüseynqulu xanın 80 yaşı vardı. Lakin o at belində, əlində qılınc ön cərgələrdə döyüşə rəhbərlik edirdi. 1827-ci il oktyabr ayının 1-də İrəvan qalası süqut edir. (6). Qısa istirahətdən sonra rus qoşunları heç bir müqavimətə rast gəlmədən Azərbaycanın içərilərinə doğru irəliləyir, Ərdəbil və Təbrizi işğal edirlər. 1828-ci il fevral ayının 10 (22) –də Təbrizin 50 km-də yerləşən Türkmənçay kəndində həmin kəndin adı ilə tarixə köçən Türkmənçay sülh müqaviləsi imzalanır. Müqaviləni ruslar tərəfindən İ.F.Paskeviç və A.Obreskov, İran tərəfindən isə Abbas Mirzə imzalayır. Bu həmin Abbas Mirzə idi ki, Arazın şimalında yerləşən Azərbaycan torpaqlarının rus işğalından qorumaq üçün uzun illər qəhrəmancasına qılınc çalmışdı. Bu Abbas Mirzə rus tarixçilərinin sovet dövründə bizə xortdan obrazında işğalçı təqdim etdiyi, əslində isə Azərbaycan torpaqlarını birləşdirmək istəyən, türk qövminin soylu sübaşı tayfasına mənsub olan Məhəmməd Qacar şahın qardaşı Fətəli şahın oğlu və İran taxt-tacının faktiki sahibi idi. Kim bilir Azərbaycanı birləşdirmək üçün Rusiya ilə müharibə aparan M.Qacar Şuşada müəmmalı şəkildə öldürülməseydi, bəlkə də bu gün Qarabağın taleyi başqa

cür olardı (Qacarı kim öldürdü sualına tarixçilərimiz cavab tapmalıdır. Böyük ehtimalla bu qətlın təşkilatçıları farslarla ruslardır).

Rusların məqsədi İranı tam olaraq işğal etmək olmadığı üçün Abbas Mirzəni Azərbaycanın şimal xanlıqlarını ruslara güzəştə getməyə məcbur etməklə kifayətlənməsi ilə nəticələndi. Beləliklə «Türkmənçay» müqaviləsinə aşağıdakı məzmununda bir maddə salındı: «İran şah həzrətləri öz adından və öz vərəsələri və varisləri adından (!) (H.B.) Arazın o tayı və bu tayı üzrə İrəvan xanlığı və Naxçıvan xanlığını Rusiya imperiyasının mülkiyyətinə tam güzəştə gedir. Şah həzrətləri bu güzəşt nəticəsində hazırkı müqavilənin imzalanmasından sayılmaqla altı aydan gec olmayaraq yuxarıda adları çəkilən hər iki xanlığın idarə edilməsinə aid olan bütün arxivləri və ictimai sənədləri (!) (H.B.) Rusiya rəisliyinə verməyi vəd edir». Mövzu-muzla əlaqədar olduğu üçün oxucunun diqqətini çəkmək məqsədi ilə müqavilədən gətirdiyimiz sitata müdaxilə edərək iki yerdə nida işarəsi qoyduq. Rusiya bu xanlıqları faktiki olaraq işğal etmişdi və necə istəsə o cür də idarə edəcəkdi. Bəs nəyə görə müqavilədə varis və vərəsələrin iddia hüququnu əlindən alan, eyni zamanda arxiv və ictimai sənədlərin Rusiyaya təqdim olunmasını əks etdirən ayrıca şərtlər əlavə edirdi. Birinci ona görə ki, gələcəkdə Azərbaycan güclənib torpaqlarını qaytarmaq istəsə buna hüquqi əsası olmasın, ikinci ona görə idi ki, arxiv və ictimai sənədlər dəyişdirilərək əhalinin etnik tərkibi və adlar saxtalaşdırılsın. Tarix təkrar olunur deyirlər. Bu gün də Avropa Şurası ciddi cəhdlə bizə öhdəlik qoymağa çalışır ki, Azərbaycan torpaqlarını müharibə yolu ilə qaytara bilməz, yalnız sülh yolu ilə bunu edə bilər.

Diqqət edin, bu müqavilədən sonra leksionumuza

Şimali və Cənubi Azərbaycan terminləri daxil olur. 1942-ci ildə Sovet qoşunlarının Təbrizə girməsi ilə bu ifadə də aktuallaşır, dilimizdə özünə pasport qazanır. Azərbaycan şairlərinə «şimal-cənub» mövzusunda şeirlər yazmağa icazəli cəsarət verilir. Şairlərimiz Araz çayını xain elan edur. Sanki bizi parçalayan Araz çayı idi. Hətta 1942-ci ildə elə təəssürat yaranır ki, ruslar cənubi Azərbaycanı şimala birləşdirəcəklər. Ancaq bu baş tutmur. Azərbaycanın birləşməsinin yanlış olduğunu farslar və ermənilər ruslara xatırladırlar və Sovet ordusu geri çəkilir, Cənubi Azərbaycan oyanış hərəkatının lideri S.M.Pişəvəri isə qəza yolu ilə öldürülür. Bu oyundan bizə qalan isə Şimali Cənubi Azərbaycan adının yaddaşlarda kristallaşmasıdır. Buna isə toxunmayıblar, çünki qarşıdurma üçün lazım olan ideoloji, coğrafi faktordur. İndi də bir Qərbi Azərbaycan. Əlavə şərhə ehtiyac yoxdur.

Təkrar İrəvan xanlığının işğalı tarixinə dönərək daha bir neçə məsələni diqqətə təqdim etmək istəyirik. Şübhəsiz, 30 illik müharibənin tarixi mövzumuzun predmeti olmadığı üçün geniş təfəsilat verməyəcəyik. Sadəcə olaraq Tiflisdən İrəvana gələn Rus qoşunlarının hərəkət trayektoriyalarında yerləşən və postlar qurulan yerlərin adlarının bir qismini sadalamağa çalışacağıq. «-İrəvan xanının sərkərdələrindən olan Sübhanqulu xan «Balıqlı»da mövqə tutmuş rus dəstələrinə hücum etdi, dəstə məhv edildi, iki ədəd top qənimət götürüldü; -Hüseynqulu xanın qardaşı Həsən xan «Kiçik Qarakilsə»də ruslara hücum etdi; -Tağı xanın dəstəsi knyaz Cevarsamidzenin «Çiçək» kəndi yaxınlığında Xümrə çəmənlində otlayan ilxısını ələ keçirdi; -1827-ci il iyul ayının 27-də Eşik-Meydan dağı yaxınlığında qoşunlar üz-üzə gəldi; -Bozabdallı dağı yaxınlığında gürcü zabıtları Maçabeli və Çavçavadzenin rəhbərliyi altında rus qoşunları hücumə keçdi; -Yere-

molov hücum edəndə türk dəstələri Həsənsu çayını keçərək Göyçə gölünə tərəf çəkildi; -rus zabiti Benkendorf Sərdarabad qalasına məktub göndərdi və s. (6).

Döyüşün salnaməsini demək olar ki, tam olaraq oxudum, inanın bir ermənimənşəli ada rast gəlmədim. Ayrıca Qərbi Azərbaycan termini ilə də heç rastlaşmadım. Salmə rus hərbi mənbələrinə istinadən yazılıb, ruslar türkmənşəli adları olduğu kimi veriblər. 1827-ci ildən bu günə qədər düz 178 il keçib, bundan sonra da neçə yüz illər keçəcək. Ancaq həmin tarixi oxuyanlar məhz ordaki adlara baxaraq həmin torpaqların məhz bizə aid olduğunu öyrənəcəklər. Ona görə də bizim o adları unutmağa, yaxud ümumiləşdirib abstraktlaşdırmağa haqqımız yoxdur.

Qərbi Azərbaycan termini ilə bağlı bir şeyi də qeyd etmək lazımdır ki, tarixin heç bir dönəmində bu şəkildə siyasi-coğrafi ad işlənməmişdir. (4). Azərbaycandan söhbət düşəndə yalnız Şimali və Cənubi Azərbaycan terminlərindən istifadə edilir. Qeyd etdik ki, o da son 200 ilin məhsuludur. Xüsusi zərurət olmadıqda bu bölgü də unudulur. Məsələn, cənubda Atropatena, şimalda Albaniya, yaxud Qafqaz Albaniyası, ellinizm dövründən sonra ərəb işğalı dövründə şimal və cənub ümumiyyətlə ayrı-ayrı vilayətlər şəklində yad edilir. Səlcuqlar dövründə yenidən ümumi Azərbaycan adı ilə xatırlanır, sonrakı əsrlərdə yenidən vilayətlərin adı ilə yad edilir. Səfəvi dövründə şimal və cənub hər ikisi sadəcə Səfəvi dövləti adı altında birləşir və s. Göründüyü kimi tarixi, siyasi-coğrafi bölgüdə heç yerdə Qərbi Azərbaycan adına rast gəlinmir. İrəvan xanlığı şimali Azərbaycana aid bir ərazi kimi göstərilir. Ona görə də tarixi baxımdan da bu ad əsaslandırılmamış qalır.

Qərbi Azərbaycan termini və siyasi reallıq

Sosioloq E.Frimen tarixi keçmiş siyasət, siyasəti isə hazırkı tarix adlandırır. (7). Məncə mübahisə etməyə dəyməz. Ən azı sosial-siyasi parametrlər baxımından bu belə görünür. Bu nöqteyi-nəzərdən 1919-cu ildə ermənilərin Paris sülh konfransına təqdim etdikləri memorandumda diqqət yetirək. Adı çəkilən sə-nəddə qurulması istənilən erməni dövlətinin tərkibinə aşağıdakı ərazilərin daxil olunması təklif edilir:

a) Cənubi Qafqazın geniş əraziləri, konkret olaraq İrəvan quberniyası, Qars vilayəti (Ardahanın şimal hissəsindən başqa), Tiflis quberniyasının cənub hissəsi, Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının cənub-qərb hissəsi.

b) Türkiyənin yeddi şərq vilayəti – Van, Biflis, Diyarbakir, Harput, Sivas, Ərzurum və Trabzon.

c) Tarixi Kilikyanın dörd sancağı – Maraş, Kozan, Cebel, Berket, Adana (Aleksandretto ilə birlikdə). (3).

Diqqət edin 1919-cu ildə iddia olunna ərazilərin bir hissəsi artıq Ermənistan dövlətinə aiddir. 1988-1994-cü il müharibəsində isə 1919-cu ildə iddia olunmayan Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsi də de-fakto Ermənistana birləşdirilib. Həm də ermənilər qarşıya qoyduqları məqsədə demək olar ki, yalnız Azərbaycan torpaqları hesabına nail olublar (Tiflis quberniyasının kiçik bir hissəsi nəzərə alınmazsa). Özümüze qiymət vermək baxımından çox ibrətamiz faktdır. Həmin illərdə qeyd etdiyimiz əraziləri ermənilər həm də başqa şəkildə adlandırırdılar, məsələn, tarixi Kilikyanı, kiçik Ermənistan, Van-Bitlis, Qarsı isə Qərbi Ermənistan və s. Ancaq göründüyü kimi, birdən-birə bu ümumi adlardan imtina edərək beynəlxalq müzakirəyə konkret adlarla çıxıblar. Çünki ermənilər abstraktlaşdırılmış ümumi adlarla bir şeyə nail

ola bilməyəcəklərini anlayırlar və səhvlərini dərhal düzəldirlər. Əgər onlar bu gün də tutaq ki, Qərbi Ermənistan terminini işlətsəydilər onda iddia olunan saxta erməni «soyqırımı» ilə bağlı məsələləri beynəlxalq təşkilatların müzakirəsinə təqdim etdikdə Qərbi Ermənistanda ermənilərin soyqırımı məruz qalması faktına münasibət bildirməyi, yaxud onu tanımağı istəyəcəkdir. Bu isə məntiqsiz görünəcəkdə. Necə yəni Qərbi Ermənistanda erməni soyqırımı... ermənilər öz-lərini soyqırımına məruz qoyublar.

Şübhəsiz ki, tarixdə ermənilərə qarşı türklər tərəfindən heç bir soyqırımı olmayıb. Əsl soyqırımı ermənilər tərəfindən türklərə qarşı törədilib və nə vaxtsa bu fakt beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən mütləq qəbul ediləcəkdir. Bu gün isə hələ ki, ermənilər tərəfindən beynəlxalq alver mövzusu olaraq gündəlikdə saxlanılır. Ancaq 1948-53-cü illərdə Sovet imperiyasının azərbaycanlıları öz tarixi torpaqlarından deportasiya etmək haqqında verdiyi iki qərar faktdır. Elə bu özü soyqırımına bərabər bir qərardır. Çünki, köçürülən əhalinin böyük bir hissəsi iqlim şəraiti və digər mənəvi-psixoloji səbəblərdən həyatla vidalaşmalı oldu. Bu deportasiyaya (oxu: soyqırımına) siyasi qiymət verən böyük dövlət xadimi Heydər Əliyev bununla bağlı xüsusi fərman imzaladı. Biz bu fərmandan ideoloji və diplomatik fəaliyyətdə silah kimi istifadə etməkdənsə fərmanda adı çəkilən Ermənistan Respublikasını Qərbi Azərbaycanla əvəz etməklə bu qədər qiymətli sənədin mahiyyətini heçə endirir, erməni vandalizmini sanki gizlətməyə çalışırıq. Professor Q.Ş.Məmmədov diqqəti məhz bu məsələyə çekərək haqlı olaraq qeyd edir ki, biz Ermənistanı Qərbi Azərbaycan deyiriksə gəlin bu termini həmin fərmana tətbiq edək, belə alınacaq – «1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Qərbi Azərbaycan ərazilərindəki ta-

rix-etnik torpaqlarından kütləvi surətdə deportasiyası haqqında» fərman və dərhal sual doğulmuş olacaq: görəsən azərbaycanlıları Qərbi Azərbaycandan kim deportasiya edib? Əgər ora Azərbaycanın qərbindirsə, deməli azərbaycanlılar özləri-özlərini deportasiya edib. Erməni və onun cinayət əməli isə yenə pərdə arxasında qalmış olacaq. Professorun bu məntiqi ilə razılaşmamaq sadəcə məntiqsizlikdir. Ona görə də yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ermənilər Qərbi Ermənistan ifadəsindən imtina etdiyi kimi, biz də Qərbi Azərbaycan terminini arxivə göndərməliyik. Əlbəttə mən adlarda ifadə olunan məsələləri qəti şəkildə eyniləşdirmək fikrində deyiləm. Ermənilərin iddia etdiyi Qərbi Ermənistan heç vaxt onların olmayıb. Ermənistan ərazisi isə həmişə türklərin olub.

Beynəlxalq təşkilatların insan hüquqları ilə bağlı sənədlərində hər bir insanın doğulduğu yərə sərbəst gedib-gəlmək hüququ tanınır. BMT-nin insan hüquqları Konvensiyasında harada yaşamasından asılı olmayaraq hər bir insanın ona aid olan tarixi abidələri, o cümlədən valideynlərinin məzarlarını və s. ziyarət etmək haqqı vardır. İndi gəlin belə bir xəyali hüquqi müqayisə aparaq. Ermənistan Respublikasında doğulmuş, orada boya-başa çatmış X adlı Azərbaycan vətəndaşı yuxarıda dediyimiz beynəlxalq hüquqi sənədləri əsas tutaraq müvafiq beynəlxalq quruma müraciət edib valideynlərinin məzarını ziyarət etməsinə, yaxud doğulduğu kəndə heç olmasa turist kimi getməyə köməklik göstərilməsini xahiş edir. Müraciəti heç tərəddüd etmədən alışıdığı və haqlı hesab etdiyi belə bir ifadə ilə başlayır: «Mən Qərbi Azərbaycanın Amasiya rayonunun Göllü kəndində dünyaya gəlmişəm. Beynəlxalq hüququn mənə verdiyi haqlardan faydalanaraq xahiş edirəm doğulduğum kəndi və valideynlərimin məzarını ziyarət etmək üçün müvafiq

prosedur daxilində öz kəndinə getməyimə köməklik göstərəsiniz».

Həmin beynəlxalq təşkilat edilən müraciəti təbii olaraq Azərbaycan Respublikasına göndərərək müsaid imkanlar daxilində bu tələbin reallaşdırılmasına yardımçı olmağı tövsiyə edəcək. Beləliklə Azərbaycan vətəndaşı iddiaçı, Azərbaycan Respublikası isə ittihamçı duruma düşmüş olacaq. Ancaq həmin müraciətdə «Mən Ermənistan Respublikasının Amsiya rayonunun Göllü kəndində doğulmuşam, oraya sərbəst gedib-gəlmək haqqım beynəlxalq hüquq tərəfindən tanınır, mən də bundan yararlanmaq istəyirəm» və s. kimi yazılsa bu hüquq realizə olunmasa belə heç olmasa Ermənistan ittiham olunmuş olacaq və beynəlxalq təşkilatlar Ermənistandan azərbaycanlıların deportasiya edilməsi ilə bağlı informasiya almış olacaq. Bu kimi məsələlər azərbaycanlıların Ermənistanda qalmış mülk və əmlaklarının tələb olunması ilə bağlı iddialarda da eyni şəkildə təkrar oluna bilər. Məhz ona görə də bizim üçün ilk baxışda adi görünən terminin professor Q.Ş.Məmmədovun aktuallaşdırması və diqqətə təqdim etməsi həm də hüquqi maariflənmə və siyasi gerçəklik baxımından olduqca əhəmiyyətlidir.

Qərbi Azərbaycan ifadəsi və daxili siyasətdə onun manipulyasiya aspektləri

Bu məsələyə toxunan professor haqlı olaraq həmin ifadəni və bu ifadəyə artırılmış yerlik hal şəkilçisi ilə düzəldilmiş söz birləşməsindən alınan mənanın əhatə etdiyi əhali qrupunun daxili siyasi bazarda alver mövzusunə çevrilməsinə cəhd etdiyini qeyd edir. Həmin əhali qrupunu ilk olaraq rus KQB-si 1988-ci ildə xüsusi adla damğalayıb ayrıca əlahiddə bir sosial

qrup kimi cəmiyyətdə qarşıdurma silahına çevirmək istədi. Əgər ön cəbhədə yeni Qarabağ uğrunda gədən döyüşlərdə azərbaycanlılar nailiyyətlər əldə edə bilsəydilər, o zaman yerli əhali ilə Azərbaycana pənah gətirmiş eyni qandan və candan olan insanların ciddi qarşıdurmasını yaradaraq ölkədə vətəndaş müharibəsi başladacaqdılar. Xoşbəxtlikdən müdrik xalqımız bunu vaxtında başa düşdü. Ona görə də daxili qarşıdurma başqa müstəvilərə köçürüldü. Nəticə isə hamımıza bəlildir. Qarabağ əldən getdi!.. O vaxtdan bu günədək ayrı-ayrı siyasi partiyalar və şəxslər rus kəşfiyyatının istifadə etməyə çalışdığı bu yarasız ideyanı zaman-zaman təkrar dövriyyəyə gətirməklə öz siyasi məqsədlərinə alət etməyə çalışırlar. Ancaq alınmır. Həmin məsələni çox dəqiqliklə izah edən məqalə müəllifi qeyd edir: «-Bu gün Azərbaycanda Ermənistandan zaman-zaman deportasiya edilmiş xeyli sayda əhali yaşayır. Onlar Azərbaycan vətəndaşıdırlar və digər bütün azərbaycanlılar kimi ölkəmizin ən müxtəlif ictimai-siyasi qurumlarında, yaxud da ən müxtəlif sosial-iqtisadi strukturlarda təmsil olunurlar. Belə olduğuna baxmayaraq «Qərbi Azərbaycanlı» adı ayrı-ayrı müxalifət qüvvələri tərəfindən siyasi müstəviyə cəlb edilir, «filan ağsaqqal Qərbi Azərbaycanlılar adından məni dəstəklədi» və s. kimi uğursuz tərəfdar axtarışına yönləndirilir. Bu isə cəmiyyətdə yanlış ictimai rəyin formalaşmasına səbəb olur. Müxalifət və Azərbaycanda sabitliyi istəməyən qüvvələr tərəfindən süni siyasi alətə çevirilməyə cəhd edilir. Ona görə də biz siyasi cəhətdən məzmunşüar tarixi baxımdan isə yararsız olan belə terminlərdən imtina etməliyik. Müəllifin bu fikri də tamamilə doğrudur. İndiki vaxta hər bir ad, hər bir ideya, hər bir söz milli birliyimizə xidmət etmirsə mən də onu qəbul etmirəm. İctimai-siyasi realıq onu sübut edir ki, insanın doğul-

duğu yer onun siyasi mövqeyi, yaxud mənsubiyyəti ola bilməz. Təəssüf ki, siyasətlə məşğul olmaq istəyən bəzi insanlar siyasi elektoratı coğrafi ərazi, yaxud inzibati-siyasi bölgəyə görə müəyyənləşdirirlər. 1988-ci ildən bəri baş verən ictimai-siyasi prosesləri diqqətlə müşahidə edən onlar vaxtaşırı mətbuatda dərc edilmiş 200-dən çox məqalə ilə şərh edən bir müəllif kimi tam məsuliyyətimlə deyə bilərəm ki, bu günə qədər Azərbaycan müxalifətçilərinin siyasi partiya kimi formalaşmasına mane olan başlıca səbəblərdən biri də məhz bu faktordur.

Umumiyyətlə bəhs etdiyimiz məqalə o qədər aktualdır ki, onun ayrı-ayrı tezisləri haqda neçə-neçə məqalə yazmaq mümkündür. Mətbuatın imkanlarını və ictimai fikrin həzmetmə qabiliyyətini nəzərə alaraq düşüncələrimi burada yekunlaşdırıram.

Ayrıca, olduqca maraqlı bir mövzunu ictimai müzakirəyə çıxaran və məni bu mövzuda araşdırma aparmağa sövq edən məqalə yazdığına görə professor Q.Ş.Məmmədova minnətdarlığımı bildirirəm.

ERMƏNİSTAN TÜRKLƏRİNİN TARİXİ COĞRAFİYASI HAQQINDA (Amasiya rayonu)

Amasiya rayonu Ermənistan Respublikasında türklərin ən sıx məskunlaşdığı rayonlardan biri idi. 1988-ci ilə qədər rayon əhalisinin 85-90%-ni yerli türklər (azərilər) təşkil edirdi. Amasiyanın tarixi və orada türklərin nə vaxt məskunlaşması ilə bağlı müxtəlif ehtimallar irəli sürmək mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, rayonun tarixi bu vaxta qədər elmi şəkildə tam araşdırılmayıb. Lakin bir sıra tarixi mənbələrə, çağdaş dövrümüzə qədər gəlib çatmış tarixi rəvayətlərə və rayonun ərazisində mövcud olan müxtəlif tarixi abidələrə əsaslanaraq rayonun tarixi haqqında ümumiləşdirilmiş bir fikir söyləməyə çalışacağıq. Amasiya toponimi Amaziya şəklində Dağıstanın Dargin dairəsində, Amasiya kimi Ermənistan Respublikasında (tarixi Qərbi Azərbaycan) və Şimali-qərbi Anadolunun Qaradəniz nahiyyəsində Amasiya şəhəri və yenə orada Amasra qəsəbəsi kimi mövcuddur. Toponimin geniş yayılmasına baxmayaraq dəqiq izahı yoxdur. Ona görə də Amasiya sözünün türkmənşəli toponim, yaxud hidronim kimi yozumu ilk dəfə bu araşdırmada öz əksini tapacaq.

Bir iddiaya görə Amasiya toponimi Makedoniyalı İskəndərin qardaşı «Amasiani»nin adı ilə bağlıdır. Ermənilər isə bu toponimi erməni çarı Tigranın «Hamaz» adlı sərkərdəsinin adı ilə bağlamağa çalışırlar. Ancaq kifayət qədər arqumentləşdirə bilmədikləri üçün bu iddianı elmi şəkildə müdafiə edə bilmirlər. Biz isə Amasiya sözünü qədim şumer dili ilə əlaqələndiririk. Qədim türklər, şumerlər anaya «ama», «aba» deyə müraciət edirmişlər. Qazaxlar bu gün də anaya «aba» deyirlər. Azərbaycanın bir sıra bölgələ-

rində, o cümlədən Ermənistanın Amasiya rayonunda bəzi ailələr anaya «aba», Türkiyənin Kırşehir mahalında da yaxın qohumların həyat yoldaşlarına ailənin kiçik yaşlı üzvləri aba deyirlər. Deməli, «aba», «ama» sözü türkcədir. Oljas Süleyменова görə həmin söz «mama» şəklində qıpçaqlar vasitəsilə ruslara keçmişdir. Deməli, Amasiya sözünün kökü «ama» olmaqla ana mənasını verir və türkcədir. İndi isə kökə əlavə edilmiş «...si-ya» tərkibinə baxaq. Si, su, sı, se türkcədə bildiyimiz su sözünü ifadə etmək üçün işlədilir. Bilindi ki, Amu Dərya və Sır Dərya çaylarının qədim adları Ceyhan və Seyhandır. Seyhan sözündəki «sey se-sel» kökü bizcə elə su deməkdir. Elə Sır dərya sözündə «sı» tərkibi də eyni anlamdadır. Amu Dərya birləşməsində amu sözünü də ama kimi oxusaq, o zaman Amasiya və Amu Dərya sözlərinin eyni mənanı ifadə etdiyini görə bilərik. Beləliklə, «Amasi», «Ama-dərya», yəni ana-su və ana dərya (dərya da çay, su deməkdir) deməkdir, «ya» isə yerlik hal şəkilçisidir. Məsələn, Türk-(yə), Alban (ya), Qafqaz-(ya) və s. olduğu kimi. Deməli, Amasiya ana su ana torpaq, nəhayət ana vətən mənasına gəlir. Fikrimizi gücləndirmək üçün su, si, se, sı sözlərinin su mənasında işləndiyini təsdiq edən se tərkibli daha bir hidronimi əlavə edək. «Yeni sey» çayı. Yeni türkcə təzə, yeni, sey «se» isə yenə də su deməkdir. Se tərkibindən əmələ gələn su ilə bağlı daha bir kəlmə isə sel-dir. Se + l, l əlavəsi burada cəm şəkilçisi kimi çıxış edir. Sel – yəni çoxlu su.

Ama – Amu+dərya. Amu - Amur Amu+r. Burada Amur çayının da kökündə «ama», yaxud «amu» kəlməsi var ki, bu da yenə ana kəlməsini ifadə edir, +r səsini isə əgər tələffüz etdiyimiz kimi oxusaq «rı» olacaq, rı və yaxud ra isə Volqa çayının qədim adıdır. (RA) ancaq daha qədim adı İtil çayıdır ki, bu da iti-sü-

rətli axan mənasındadır və türkcədir. Ra ola bilsin ki, slavyan mənşəi sözdür. İtil (Volqa) çayına ad olaraq verildi ki, Amu çayına da əlavə edilmiş və Amu+rı, Amu+r olmuşdur. Yakutiya, yəni Saxa (saka-sak, saklar) Muxtar Respublikasında Anaban adlı çay mövcuddur. Göründüyü kimi burada da ana sözü eyni anlamlı aba, ama sözləri kimi hidronimin tərkibində iştirak edir və ad əmələ gətirir. Suyu, yaxud çayı ana adlandırmaq ənənəsi müasir Azərbaycan dilində də mövcuddur. Adətən Kür çayına Ana Kür deyərək əzizləyir, şərəfinə şer və mahnılar yaradır. Deməli, aydın olur ki, Amasiya sözü məhz hidronimdir. Elə Amasiya rayonunun qərbində də olduqca dərin yatağa malik çay var idi. Türkiyə Amasiyası da sanki dağı yararaq özünə dərin yataq düzəltdi çayın sağ və sol sahillərində qayalıq yamacda yer alıb. Hər iki Amasiyada çay yataqlarının bu qədər dərin olması çayların qədimliyindən xəbər verməklə Amasiya adının hidronim olmasını təsdiq edir.

Deməli, ana, aba, ama eynimənalı sözlər olmaqla Sibirdən başlayaraq Şumerə qədər, daha doğrusu Şumerdən başlayaraq («Tarix Şumerdən başlayır». Akademik Bortold) Sibirədək olan türk coğrafiyasının hər yerində işlədilmişdir. İndi isə yeri gəlmişkən, Şumer toponimi, yaxud etnonimi ilə Sibir coğrafiyasını, yaxud etnonimini müqayisə edək. Biz bu adların ikisini bir ad hesab edirik. Belə düşünürük ki, bunun üçün hər bir əsasımız və tarixi arqumentlərimiz var. Şumer elə Sibir deməkdir. Dünyada baş verən global istiləşmə dövründə (indi yaxın 30-50 ildə gözlənilən kimi) Şumerlər Mesopotamiyadan o dövrdə heyvandarlıq üçün əlverişli olan (alimlər, ekoloqlar 30-50 ildən sonra Sibirin yenidən global istiləşmənin təsiri ilə dünyanın ən əlverişli yaşayış yerinə çevriləcəyini proqnozlaşdırırlar) Sibir adlandırdığımız coğrafiyaya

köç etdilər. Bu coğrafiyaya öz adlarını verdilər. Bizim Şumer kimi ifadə etdiyimiz sözü Türkiyəli türklər sumer kimi tələffüz edirlər. Əgər Subərləri, yaxud sabirləri şumerlərin varisi kimi, qalıqları kimi qəbul etsək, çünki şumerlər Sibirə köç edərkən onların bir qismi köhnə vətəndə qaldılar və erkən Azərbaycan dövlətinin yaranmasında iştirak etdilər, onlar het, lulubbi və kuti tayfaları ilə birləşərək subar adı ilə Azərbaycan xalqının etnogenezinin formalaşmasında böyük rol oynadılar. Göründüyü kimi burada sumer, subar, sonra isə subar hətta sabir kimi tələffüz edilir. Böyük köç nəticəsində şimali-şərqi Monqolustanda məskunlaşan şumerlər isə ərazini Şumer, şubor, subar, nəhayət Sibir adlandırdılar.

Aba sözünün ana, yaxud ana vətən mənasında işləndiyini və Qədim Şumerlə Sibiri əlaqələndirmək baxımından maraqlı olduğunu diqqətə təqdim etmək üçün Sibirdə mövcud olan başqa bir toponimi Abaran və Abakan sözünü izah edək. Göründüyü kimi burada da sözün kökü «Aba»dır. Yenə aba, ama, amu, ana eyniləşməsi. Bu günki Abaran şəhərinin adı da Sibirdə olan bir çox adlar kimi, Tümen, Abaran, Abakan, Baykal, Saxalin (Saka-lin), İrtiş (Ər-tiş; tiş-oğuz müqayisəsi), Yeni-sey (yəni yeni se, su, çay) türkcədir. Zənnimizcə Şumer dilində ana sözünü ifadə edən aba kəlməsinin Sibirdə də mövcud olması Şumer və Sibir bağlılığının əlavə faktlarla təsdiqlənməsini zəruri edir və tarixçilərin, şumerşünasların üzərinə yeni vəzifələr qoyur. Aba-kan – Aba-xan Kah-han elə xan deməkdir. Elə buradaca Gəncəni yada salaq. Gəncə adı tamamilə türkcədir. Xan+Saq, arxaik ifadə ilə Kan+Saq yəni əsilzadə saqların yaşadığı yer deməkdir. Elə Dağlıq Qarabağın qədim adı, bu gün ermənilərin Arsax kimi tələffüz etdiyi söz də Ər+saq olmaqla saq – ərəlin vətəni deməkdir. Bundan başqa Cuci

(Çingiz xanın oğlu) nəslindən olan və Azərbaycanı XIII əsrdə ələ keçirməyə cənub atan Qızıl Orda xanlarından birinin adı Abaqa xan idi. Oxşarlığa daha doğrusu eyniyyətə diqqət edin. Sibirdə Abakan şəhəri, Abaqa Qızıl Orda xanı, Möhtəmələn ad Abaqa deyil, Abaqan, yəni Abahan - Abaxan-dır və tarixçilərin yamrələrin səhfi ucbatından sonluqdakı ...n... səsi düşüb. Abaqa xan Təbrizi özünə paytaxt etmişdi. Hülaki xandan sonra az bir müddətdə Azərbaycanı idarə edə bildi. Abaqadan sonra hakimiyyət Arqun xanın (Ərqun yaxud bu günki tələffüzlə Ərhun xanın) əlinə keçir. Hər iki adın sonluğundakı qan,qun şəkilçisi xan, hökmdar mənasındadır. Qısa olaraq Aba və Ama, Sumər və Şumer sözlərindəki m, b və ş, s səs keçidlərini izah edək. Bu günkü canlı türk dilində Azərbaycan türkləri özünü işarə edəndə mən deyir. Türkiyə türkləri isə bən deyir. Burada mən qədim qıpçaq ləhcəsi ilə, bən isə qədim oğuz ləhcəsi ilə eyni sözün müxtəlif səs fərqi ilə tələffüzüdür. Azərbaycanın Qərb zonasında hamımızın tanıdığı şüyüd adlı tərəvəzi çüyüd kimi tələffüz edirlər. Bir sıra rayonlarımızda s səsini ş kimi tələffüz edirlər və tutaq ki, bizim şorlar kimi tanıdığımız qədim türk tayfasını Türkiyəli türklər çorlar adlandırırlar. Hətta Türkiyədə Çorum adlı şəhər də vardır. Deməli şumer, ama və aba kimi sözlərin fərqli tələffüzü türk dilinin ləhcələrdə qrammatik dəyişkənliyə uğraması qanunlarına uyğundur.

Ümumiyyətlə, Amasiya rayonu həm də yunan-mənşəli yaşayış məntəqəsi hesab edilir. Məşhur yunan coğrafiyaçısı Strabonun (eramızın I əsri) Amasiyada anadan olduğu haqqında dəqiqləşdirilmiş məlumatlar var. Ancaq çox güman ki, Strabon indi Türkiyədə mövcud olan Amasiyada doğulmuşdur. Bir əhəlinin bu və ya digər səbəbdən köç etdiyi zaman əvvəlki yaşayış məntəqəsinin adını yeni məskunlaşdıq-

ları əraziyə verdikləri ənənəsinin olduğunu bilirik. Ona görə də güman etmək olar ki, bu amasiyalıların bir-biri ilə mütəqə bağlılığı vardır. Strabonun da hansı Amasiyada doğulduğu beləcə mübahisəli qalmış olur. Eyni zamanda ən qədim dövrdə Amasiyada türklərin, şumerlərinmi, yoxsa yunanlarınmi yaşadığının aydınlaşdırılması da öz tədqiqatçısını gözləyir. Bəlkə elə Amasiyada da Troyalılar kimi qədim yunanlarla türklər birlikdə yaxud qonşuluqda yaşayıblar.

Elə buradaca Troyalıların mənşəyi və bu sözün etimologiyası ilə bağlı fikirlərimizi söyləməkdən də özümüzü saxlaya bilməyəcəyik. Bizim Troya kimi ifadə etdiyimiz kəlməni Anadolulu qardaşlarımız Turova kimi tələffüz edirlər. Deyirlər ki, Atatürk İzmir yunan işğalından azad etdikdən sonra «Troyalıların qisasını aldım» deyib. Bundan başqa Alp Arslanın zamanında, yəni 1071-ci ildə Malazgird döyüşündən sonra Anadolunun fəthi başlayarkən türklər yenə də «vətəni azad etdik» deyirlərmiş. Görəsən, təqribən 900 il fərqlə deyilmiş, ancaq eyni mənanı ifadə edən bu iki fikrin izahı necə olmalıdır. Troya ilə İzmirin azad edilməsinin nə əlaqəsi və yaxud niyə məhz Anadolunu azad etdik, yaxud Troyanın qisasını aldım. Axı troyalılar kimdir ki, biz onların qisasını alırıq, yaxud Anadolunu necə azad edirik. Fikrimizcə məsələ nə qədər qaranlıq və mürekkəbdirsə, bir o qədər də sadə və aydındır. Çünki hər iki fikir ondan daha əvvəlki bir fikrin eyni zamanda sonrakı fikrin yaranmasına məntiqi əsas verən bir fikrin davamıdır. Məntiq isə belədir. İnsan adətən ona yaxın olan, doğma olan birinin qisasını ala bilər, ya da əvvəllər ona məxsus olan torpağı vətən deyərək azad edə bilər. Deməli, Alp Arslanın qoşunları Anadolunu fəth edərkən çox güman ki, onlarda vaxtilə Mərkəzi Asiyaya və Sibirə getmədən əvvəl ön Asiya və Anadoluda yaşadıkları,

daha doğrusu bu yerlərin onların əcdadlarının torpaqları olması barədə məlumat var idi. Buna görə də onlar Anadoluda özlərini işğalçı kimi deyil, bu yerlərin həqiqi varisləri kimi görürdülər. Bəs Atatürk! Hər kəsə aydındır ki, bu dahi sərkərdə həm də ensiklopedik biliklərə malik intellektual idi. Buna görə də heç bir əsas və məntiqi bağlantı olmadan təsadüfən «Biz Troyalıların qisasını aldım» deməzdi. Belə çıxır ki, Troyalıların və şumerlərin türk olması ilə əlaqədar Atatürkdə dəqiq bilgiler var idi. Çünki Cümhuriyyəti qurar-qurmaz Türkiyənin ən böyük Banklarından birinə «Sumer bank» adı qoydu. Beləliklə sumer adını türk yaddaşında bərpa etmək və doğmalaşdırmaq üçün bu addımı atmış oldu. Bu gün də həmin bank eyni ad altında fəaliyyət göstərir. Türk şumerşünaslığı da məhz bundan sonra başladı. Sumer soyadları yenə qayıtdı. Atatürkün sirli cümlesini açmaq üçün troya sözünün etimologiyasını öyrənməyə çalışaq. Troya sözünü Anadolu ləhcəsinə uyğun şəkildə kökə və şəkilçiyə ayıraq. Tur+ova. Buradan Tur kökü Tur-an sözünün kökündəki Tur-la eynimənşəlidir. Tur komponenti tür şəklində türk sözünün kökündə də iştirak edir. Bundan başqa tör şəklində törəmə yeni artım, çoxalma sözünün də kökünü təşkil edir. Nəhayət tor şəklində insanın nəsilartırma prosesində ötürücü bioloji maddənin adının kökündə yəni torum sözünün kökündə də tor şəklində aşkar edilir. Əlbəttə bu qədər oxşarlıq təsadüfi ola bilməz. Deməli, tur, tür, tor, tör kökü yaradan, başlanğıc verən, artıb törəyən mənasını verir.

Turova sözünün ikinci yarım hissəsi ova isə müasir dilimizdə oba (Qazax, Borçalı ləhcəsində el oba hələ də arxaik şəkildə, yəni el-ova kimi tələffüz edilir) kimi tələffüz etdiyimiz el, xalq mənasındadır. Deməli Turova sözü tam türkcədir və bu xalqın özünə öz di-

lində verdiyi nadir adlardandır. (Əksər tarixi mənbələrdə türklər onlara başqa xalqların verdikləri adlarla xatırlanırlar.) Yeni türklər bəşər yaradıcılığının başlanğıcı olaraq, bəşəriyyətin artımını, törəməsini təmin edən xalq olaraq özlərinə bu adı vermişlər.

Bu əsaslara və tarixçilərə məlum olan, bəzən etiraf edilən, bəzənsə təkzib edilən digər çoxlu sayda əsaslara söykənərək Troyalıların türk qövümü olduğunu iddia etmək olar. Deməli Atatürk yunanları məğlub edərkən uzaq əcdadlarının troyalıları olduğunu bilirmiş və onların yunanlar tərəfindən hiylə ilə məğlub edildikləri epizodundan xəbərdarmış. Hadisə belədir. Troyalıları məğlub edə bilməyən yunanlar düşərgələrində taxtadan böyük bir at düzəldərək qoyub gedirlər. Troyalıları bu nəhəng atı döyüş qəniməti kimi qalanın içərisinə gətirirlər. Sən demə atın içərisində yunan əsgərləri gizlənməmiş. Gecə həmin əsgərlər atın içərisindən çıxaraq keşikçiləri öldürür və qala qapılarını açaraq əvvəlcədən hazır olan yunan əsgərlərini içəri buraxırlar. Beləliklə Troya əsgərlərini və xalqını yuxuda olarkən qılıncdan keçirirlər. Görünür bu hadisə Atatürkə çox pis təsir etdiyindən yunanları məğlub edərkən əcdadlarının qisasını aldım deməyə vadar edib. Troyalıların türk olması ehtimalını bir az daha qüvvətləndirmək üçün bu xalqın mentalitet nümunələrinə və bu nümunələrin türk mentaliteti ilə uzlaşmasına diqqət edək. Birincisi, son Yunan Troya müharibəsinə səbəb Troya şahzadəsinin yunan sərkərdəsinin nişanlısını qaçırması olub. Bu nümunə yeni qadına görə heç nəyi düşünmədən risqli addım atmaq türk kişisinə aid xüsusiyyətdir (Axı Atillanı da romalıları qadınla aldadıb zəhərlədilər). İkincisi, döyüşdə məğlub olmayan tərəf hiylə ilə məğlub edilir. Bu da tarixən türklərə aid özəllikdir. Türklər meydan döyüşündə çox nadir hallarda məğlub olublar. Amma

Məhşur Troya atı. Yunanların hiylə ilə döyüş meydanında buraxıb getdikləri atın təxmin edilən forması. Troyalıları içində yunan əsgərlərinin gizləndiklərini bilmədən bu atı döyüş qəniməti kimi qalaya gətirirlər. Gecə troyalıları yatdıqdan sonra yunan əsgərləri gizləndikləri yerdən çıxaraq gözətçiləri öldürür, qala qapılarını açaraq yunan döyüşçülərini içəri buraxırlar. Yuxuda olan troyalıları yunanlar tərəfindən qılıncdan keçirilir. Bununla da döyüş yunanların qələbəsi ilə başa çatır.

Qalaçı tikililərin ümumi planda görünüşünün bir hissəsi.

Troya qalasının
yıxılmış sütunları
və mərmər üzərində
daş oyma işləri.

Troyanın qala divarları.

Qədim Troya şəhərinin qalıntılarından bir görünüş.

Troyada arxeoloji qazıntılar
davam etdirilir.

Qədim məbəəd qalığı.

Troyaya aid tikililərin qalıqları.

onların hiylə ilə aldadılıb məğlub edilməsi nümunəsi həmişə olub. Üçüncüsü, Troya hökmdarı oğlunun cə-sədini almaq üçün Yunan hökmdarının ayağına gedir. Bu da türkcə aid sentimentallıqdır (Tomris də oğlunu geri qaytarmaq üçün Kirin ayağına getmişdi). Dördüncüsü, Troya hökmdarının böyük oğlu yunan sərkərdəsi ilə təkbətek döyüşə həmin sərkərdənin nişanlısını qaçıran kiçik qardaşını buraxmır. Qardaşının ona məğlub olacağından qorxur. Özü döyüşə çıxır və qələbə ilə qayıdır. Bu fədakarlıq da türkcə aiddir. Qısaca bir epizodda troyalıların türk mental keyfiyyətinə sahib olduğunu ən az dörd arqumentlə əsaslandırdıq. Əgər bu tarix dərinədən və hərtərəfli öyrənilsə əlbəttə troyalıların türk olmasını tam dəqiqləşdirmək olar.

İndi isə mövzuya qayıdaq. Deməli, əgər eramızdan çox yüzilliklər əvvəl (e.ə. XII əsr) yunanlarla türklər ön Asiyada bərabər yaşayıblarsa, Amasiyada da bərabər, yaxud qonşu olaraq yaşaya bilərdilər. Bu baxımdan daha dəqiq nəticələr əldə etmək üçün Amasiya rayonunun bütün kəndlərində olan çox qədim (bəzilərinə görə yunanlara, bizə görə isə albanlara hətta xristian albanlara aid olan) məzarlıqlardan nümunələr götürüb antropoloji və genetik araşdırmalar aparmağa ehtiyac var. Göründüyü kimi Amasiyada türklərin yaşaması bizim təxmin edə biləcəyimizdən də qədim tarixə malik ola bilər. Hətta türklərin şərqi Anadoluda və Amasiya yöresində aborigen xalq olduğunu da iddia etmək olar.

Amasiya (Amasiya rayonuna el arasında Ağbaba mahalı deyilirdi) 1988-ci ilə qədər Ağbaba mahalının mərkəzi olmaqla ən böyük yaşayış məntəqəsi idi. (6500 nəfərə qədər) Bütövlükdə Ağbaba mahalı iki hissədən ibarət olub. Nisbətən arən hesab ediləcək düzənlik nahiyyə Şorəil, əks istiqamətdə yerləşən dağlıq nahiyyə isə Ağbaba adlandırılıb. Ağbaba - Başgü-

ney, Qayagüney, Qısırdağ, Keçəldağ, Göydağ, İkiqat, Naxoşdağ, Tayaqaya, Çıldır kimi zirvələrdən ibarət dağ silsiləsidir. Şörəel və Ağbaba hər ikisi türkmənşəli toponimdir. Şörəil - Şorel sözünün tələffüzçə deformasiyaya uğramış formasıdır. Bu toponim ilkin orta əsrlərdə Qafqaz Albaniyasında, Azərbaycanda və Anadoluda yaşamış türkmənşəli Şor (Çor) tayfasının adı ilə bağlıdır. Şorlar bu gün də Şərqi Sibirə öz tarixi vətənlərində yaşamaqdadırlar. Sayları təqribən 20 mindir. Özlərini şor kici (kişi, adam), tatar kici adlandırırlar. Kemerova vilayətinin Kuznetsk Alatausunda məskundurlar. Əsasən, dəmirçiliklə məşğuldurlar. Dəmirçilik ümumiyyətlə türklərin ata-baba peşəsi sayılır. XIX əsrdə guya xristianlığı qəbul etdikləri söylənsə də bu günə qədər şamançılıq qüvvədə qalmaqdadır. Şor tayfası peçeneqlərin bir boyu hesab edilir. Şörəil toponimi Şor (Çor) tayfa adına el (il) sözü əlavə edilməklə meydana gəlib, Şoreli, Şor tayfası (Çor tayfası) anlamını ifadə edir. Bu toponimə ilk dəfə olaraq VII əsr "Erməni coğrafiyası" adlı tarixi mənbədə rast gəlinir. Deməli qədim peçeneqlərin (çorların) adı çəkilən ərazidə məskunlaşması da heç olmasa bundan bir neçə yüz il əvvəlki dövrlərə təsadüf edir. Bundan başqa ermənilərin Şirak ovalığı adlandırdığı ərazinin sərhədləri də məhz Şörəil düzü ilə kəsişdiyinə və bir çox mənbələrdə Şirakel kimi yazıldığına görə həmin nahiyənin də məhz şor (çor) tayfası ilə bağlı toponim olduğunu iddia etmək olar. Şor+ak+el - burada şor və el sözləri aydındır. Yəni şor elə şor tayfası. Ak tərkibinə gəldikdə isə bu birləşmə indiki kimi ağ mənasında deyil. Qədim türklər ak sözünü uca, yüksək, ali, işıq, nur mənasında işlədirdilər. Məsələn, Sultan Mehmet Fatehin müəllimi ak Şəmseddin, yəni uca, işıqlı, ali rütbəli adam. Görünür bu ovalıqda yaşayan şorlar da şor elinin əsilzadə, zi-

yalı nəslinə mənsub olanlar olub. Ak komponenti Akbaba sözbirləşməsində də mövcuddur. Buna qayıdacağıq. Bundan başqa şorlarla bağlı Azərbaycanda və Türkiyədə də çoxlu sayda yer adları var. Nə qədər cəsarətli olsa da bu iddianı elmi mübahisə predmetinə çevirmək niyyətindəyik. Hesab edirik ki, Şirvan adının tərkibində də şor komponenti kök kimi iştirak edir. Farspərəst və ruspərəst tarixçilərin fars hökmdarı Ənuşiravanla bağlamağa çalışdıqları Şirvan toponiminin farslarla əsla əlaqəsi yoxdur. Şirvan dövlətçilik məktəbi türk dövlətçilik məktəbinin varisi olmaqla xalqımızın ən qədim və uzunömürlü dövlətlərindən biridir. Bu toponimi izah etməklə bu günədək tarixşünaslıqda cavabını tapmamış iki suala cavab verəcəyik.

Şirvan sözünü təşkil edən kök və şəkilçi hər ikisi türkcədir. Toponim belə yozulmalıdır. Şor+van, daha sonra Şor+ban! Qeyd edildiyi kimi burada şor kökü şor tayfalarının adından gəlir. Van+ban isə qədim türkcədə ev, yaşayış yeri deməkdir. Dədə Qorqud dastanında tez-tez ağban, ağ+ban evlərdən söz açılır. Ban sözü ev, binə, yaşayış yeri mənasını bildirməklə Azərbaycan dilində sözdüzəldici vasitə kimi iştirak edir. Məsələn, bağ sözünə əlavə edilməklə bağban. İlkin mənada bağın içərisində olan ev. Yəni bağa baxan adamın evi. İndiki mənada bağa baxan şəxs. Türkiyə türkcəsində isə elə olduğu kimi yenə van şəkilində sözdüzəldici funksiya yerinə yetirir. Türkiyədə bağbana bahçıvan deyirlər. Burada bahça yenə bizim bildiyimiz bağ, van isə yuxarıda söylədiyimiz mənada ban. Nə qədər diqqət cəkicidir və sübut edir ki, van ilə ban eyni sözdür. Yaxud Naxçı+van, yəni Naxçı+ban, yəni qədim naxçı tayfalarının məskəni, evi. İrəvan, yəni Ər+van, ər+ban, yəni döyüşçü, sərhədçi evi, sərhəd postunda qurulmuş bina,

döyüşçü əsgər evi və s. (Ər qədim türkcədə döyüşçü, əsgər deməkdir. Elə əsgər sözü də ər sonluğu ilə bitir). Göründüyü kimi türk dünyasında şorlarla bağlı istənilən qədər iz tapmaq mümkündür. Məsələn, Türkiyədə Çorum şəhəri. Bu şəhər Amasiya şəhəri ilə həmsərhəddir. Bundan başqa Anadolunun Mərmərə bölgəsinin Tekirdağ əyalətində də Çorlu yaşayış məntəqəsi var və s. Azərbaycanda şorlarla bağlı başqa bir toponim isə Naxçıvan MR-in Şərur rayonudur. Bu rayonun yerli əhalisi rayonlarının adını Şərur kimi deyil, Şəril kimi tələffüz edirlər. Nə qədər doğrudur. Yeni şoril, şor+il, burada şor yenə etnonim il isə oba, el mənasındadır. Yeni şor eli, şor mahalı. Şərur çökəkliyində yaşayan insanların böyük əksəriyyətinin antropoloji quruluşu hələ də Orta Asiya türklərini xatırlatmaqdadır. Almacıq sümükləri azca qabarıq, alınları geniş, gözləri isə qıyıqlığa meyllidir. Bu onların şor mənşəli olmalarını təsdiq edən canlı sübutdur. Şöreil və Şəril mahallarından çoxlu sayda insanlar tanıyıram. Coğrafi baxımdan bu iki mahal həmsərhəd deyil. Heç yaxınlıqları da yoxdur. Amma hər iki mahalın insanları eyni ləhcədə, yaxud olduqca oxşar ləhcədə danışirlar. Bu isə onların eyni etnik kökdən gəldiklərinə işarədir.

Ağbaba toponiminin izahına gəldikdə isə ilk baxışda bunu iki müstəqil sözün birləşməsindən əmələ gəlmiş, çağdaş dilimizdə tam mənasında başa düşülən ağ və baba sözlərinin birləşməsi kimi qəbul edərək nüfuzlu bir ağsaqqalın adı ilə bağlamaq olar. Əlbəttə bu mövcud versiyalardan biridir. Lakin daha dəqiq izah etməyə çalışsaq, bu sözün Əxi və baba sözlərinin birləşməsindən meydana çıxmış olduğunu və orta əsrlərdə Azərbaycan və Türkiyədə fəaliyyət göstərən əxi qardaşlıq cəmiyyətinin adı ilə bağlı olduğunu da söyləyə bilərik. Tarixi mənbələrdən bəlli ol-

duğu kimi əxilər hərəkatı XII-XV əsrlərdə yerli feodal-lara qarşı yönəlmiş bir hərəkat idi. Bundan başqa əxilər həm də ictimai asayişin qoruyucusu kimi tanınmış ədalət mücahidləri idilər. Əxilər həm də öz dövrünün savadlı və dini fəlsəfəni dərinədən mənimsəmiş züm-rəsi kimi qəbul edilir və eyni zamanda şeyx adlandırılırdılar (Nizami Gəncəvinin də əxi, islam qardaşlığı cəmiyyətinin üzvü olduğu və şeyx rütbəsinə qədər yüksəldiyi haqqında məlumatlar var). Hətta görkəmli türk tarixçisi Faruk Sumer əxilərin müstəqil siyasi bir zümre olduqlarını qeyd edir. Ona görə də həmin dövrdə Türkiyə və Azərbaycanda yerli feodallar əxilərlə yaxşı münasibət saxlamaq naminə onlara torpaqlar bağışlayırdılar. Belə güman etmək olar ki, Ağbaba yaylası da əxilərə verilmiş torpaq (yaylaq) sahəsi olmuş və onların şərəfinə Əxibaba adlandırılmış, sonralar Ağbaba kimi tələffüz edilmişdir. Heç şübhəsiz ki, adı bəlli olmayan həmin əxi olduqca nüfuzlu bir şeyx olmuşdur və Ağbaba dağının zirvəsində (hazırda Türkiyə ərazisindədir) onun şərəfinə qurbanlar kəsilmiş, Ağbaba piri də mövcud olmuşdur.

Yerli əhali 1934-35-ci illərdə, SSRİ ilə Türkiyə arasında sərhəd xətti çəkilənə qədər vaxtaşırı Ağbaba "ocağında" müxtəlif niyyətlərlə qurbanlar kəsməyə davam etmişlər. Sərhədlər bağlandıqdan sonra isə həmin Əxi babanın qardaşları hesab edilən Hacıxəlil baba və (Qaraxaç dağında Lori nahiyyəsi indiki Kalinin, köhnə Varantsov məntəqəsi, Dağ Borçalı) Qazax mahalının İncə dərəsində yerləşən Hacı Əfəndi baba (Qazax rayonunun Qaymaqlı kəndi) piri-ndə qurbanlar kəsməyə davam etmişlər. Əxi qardaşlarının yerləşmə bucaqları və bu bucaqlar arasındakı traektoriya XII-XV əsr Azərbaycan və Türkiyə (Anadolu) əxilərinin əlaqə məntəqələri kimi qəbul edilə bilər. El arasında Ağbaba, Hacıxəlil baba və

Hacı Əfəndi baba üç doğma qardaş olması rəvayəti söylənilir. Ancaq böyük ehtimalla onların sadəcə əqidə qardaşları (əxi qardaşlıq cəmiyyətinin nüfuzlu üzvləri kimi) olmasını da iddia etmək mümkündür.

Ancaq Ağbaba və ona bitişik ərazilərdə çoxlu sayda ağ-ak tərkibi ilə başlayan toponimlər olduğu üçün hesab edirik ki, araşdırmamızı bir qədər daha dərinləşdirməyə ehtiyac var. Ağbabanın bitişik olduğu ancaq inzibati baxımdan Gürcüstan Respublikasının sərhədləri içərisində yer alan mahalların adları da Ağ, Ak sözü ilə başlayır. Məsələn, Akalkalaki, Aksıka, Aakalsixi və s. Elə buradaca uyğun ardıcılıqla bu sözlərin etimologiyasını izah etməyə çalışaq.

Akalkalaki toponimini komponentlər üzrə parçalayaq. Ak+Al+Kala və +ki əlavəsi. Bir anın içərisində mürəkkəb və anlaşılmaz görünən sözün nə qədər aydın və saf türkcə olduğu meydana çıxır. Ak yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi uca, ali, yüksək deməkdir. Al – qırmızı anlamındadır. Kala isə daş divarla əhatə edilmiş yaşayış məntəqəsidir. Cəm belə alınır. Qırmızı daşlarla hörülmüş, uca divarlı qala. Doğrudan da həmin coğrafiyada olan mərmərqarışıq qırmızı daşlardan evlər tikilirdi. Ki əlavəsi isə sonradan iber-qafqazların gətirdiyi söz sonluğudur. İndi isə Aksıka sözünə gələk. Burada isə doğru oxunuş belədir. Ak+Saka. Yeni Ak+saqlar (Bir vaxtlar Azərbaycanda Sakasena adlı vilayət olduğu bilinməkdədir. Sak tərkibi Şeki və Zaqatala yer adlarının da kök hissəsini təşkil edir. Saki, Sak+tala şəklində. Türkiyə Respublikasında Sakarya vilayəti və çayı, Naxçıvan MR Ordubad rayonunda Saqqarsu çayı mövcuddur ki, bunlar da saklarla bağlı toponimdir), yəni ucaboy, yüksək saqlar. Fikrimizi qüvvətləndirmək üçün başqa bir türk coğrafiyasında da ak+al birləşməsi ilə yaranan bir sözə diqqət edək. Türkmənistanda axaltəkə cinsli məşhur

atlar var və dünyanın ən saf qanlı, iti qaçan atları hesab edirlər. Söz yenə eyni şəkildə düzəldilib və uyğun məna kəsb edir. Ak-Al-Təkə. Artıq qeyd edildiyi kimi, Ak-ali, uca, yüksək, hündür, Al – qırmızı rəng, Təkə isə öndə gedən, qabaq çəkən deməkdir. Deməli, burada Ak tərkibi atın ucaboylu və safqanlı olmasını, al rəngini, təkə isə həmişə öndə getməsinə, iti qaçmasını göstərir.

İndi isə yenidən Akbaba sözünə qayıdaq. Akbaba adlı quş həm də türklərin onqonu olan və şərqə Sibirin dağlarında, o cümlədən Kanada və s. kimi dağlıq ölkələrdə yaşayan qartaldır. Ağbaba dağına uzaqdan baxdıqda bu qartalın baş nahiyyəsi kimi başı ağ, ətəkləri isə tünd boz qonur rəngdə görünür. Deməli, ya burada yaşayan qədim türklər əraziyə öz onqonlarının adını vermişlər, ya da ərazini onqonlarına bənzətdikləri üçün Akbaba demişlər. Ak sözünün yüksəklik, ucalıq kimi məna ifadə etdiyini qeyd etmişdik. Deməli, Ak həm də bu dağın ucalığına (dəniz səviyyəsindən təqribən 3500 m) işarə ola bilər. Baba tərkibi isə burada himayə edən, atalıq edən kimi yozula bilər və s. Beləliklə, bunların hansının daha doğru olduğunu dəqiq söyləmək olduqca çətindir. Ancaq hər halda Akbaba sözünün izahı baxımından fikrimizcə yetərli və kifayət qədər əsaslandırılmışdır.

Toponimin izahından sonra həmin ərazidə türklərin məskunlaşma tarixini dəqiqləşdirməyə çalışacağıq.

Ağbaba Kars, Axalkalak və Axıska (Ak+saka) məntəqələri ilə əhatə olunmuş bir ərazidir. Cənubdan isə Şorəli düzü vasitəsi ilə İqdir və Şirakel vadisi ilə kəşisir. Cənubi qərb sərhədləri Lori nahiyyəsi vasitəsi ilə dağ Borçalıya bitişikdir. Ağbabada da Şorəildə olduğu kimi türklərin məskunlaşmasının ilkin orta əsrlərdən başlamasını iddia etmək olar. Daha doğrusu

türklərin ilk dəfə Ağbabaya gəlişinin III əsrdə Çin Bakur adlı sərkərdənin rəhbərliyi ilə Şərqi Sibirdən gələn və böyük ehtimalla Oğuzların "Üç ox" boyuna mənsub olan tayfaların həmin ərazidə məskunlaşması ilə bağlamaq olar. Hərçənd ki, onların böyük bir hissəsi Kür-Araz hövzəsində məskunlaşsa da Çin Bakurun özü və yaxın ətrafı Şimali Gürcüstana (indiki Cavaxetiya bölgəsi) qədər gəlib çıxdı. Axalxalaki və Axıska (mexseti türklərinin vətəni) nahiyəsində məskunlaşdılar. Axalxalaki və Axıska nahiyəsi ilə Ağbabanın bitişik coğrafi ərazi olduğunu nəzərə alsaq yerli əhalinin Çin-Cavax, (Çin deyimi Monqolustanın şimalından və Sibirdən gələn türklərin hələ deformasiyaya uğramamış antropoloji quruluşları ilə əlaqədardır) Çinçavat kimi adlandırdığı həmin tayfanın Ağbabada da məskunlaşdıqlarını iddia etmək olar. Bu ehtimalı qüvvətləndirmək üçün son zamanlara qədər Ağbabada nadinc, şiltaq, ipə-sapa yatmayan adamlara hələ də "çinçavat oğlu çinçavat" deyilməsini diqqətə təqdim etmək gerəkdir. Göründüyü kimi Çin Bakurun Ağbaba ilə mütləq əlaqədə olması "çinçavat" sözü-nün bu günə qədər canlı dildə yaşaması faktı ilə öz təsdiqini tapmış olur. Qeyd etdik ki, Çin Bakur oğuzların "üç ok" boyuna mənsub olmuşdur. Ağbabada üç oklarla bağlı bir sıra toponimlər günümüzədək yaşamışdır. Bunlardan mənşəyi ilə ən dürüst səslənəni "Oxçuoğlu" toponimidir (Amasiya rayonu, Şörəil nahiyəsi, Oxçuoğlu kəndi). Bu toponim Türkiyədə Oxçu, Oxçular, şimali və cənubi Azərbaycanda Oxçular, Bolqarıstanda Üçoxçular, Oxçulu, Kafan rayonunda Oxtar kimi geniş yayılmaqdadır. Çin Bakurla Oxçu toponiminin uzlaşmasına əsaslanaraq bir daha Ağbabada türklərin ilkin orta əsrlərdə yaşamağa başladığını düşünə bilərik.

Söylədiyimiz bu ehtimallar Ağbabada türklərin III

əsrdə məskunlaşdığını iddia etməyə əsas verir. Lakin əlavə faktlar olmadığına və çinçavatların VII-VIII əsrlərdə birdən-birə Dvində meydana çıxmalarını və ərəblərə qarşı vuruşmalarını nəzərə alsaq (bundan bir qədər sonra çinçavatlar islamı qəbul edərək Qazax və Qarabağ ellərinə qarışırlar. Hər iki mahalda çinçavatlarla bağlı kifayət qədər toponim indi də qalmaqdadır.) onların Ağbabada daimi məskunlaşma ehtimalı bir qədər azalır.

Beləliklə Ağbabada türklərin məskunlaşmasının bir ehtimalla b.e.ə. VIII-VII əsrdən, başqa bir ehtimalla III əsrdən başladığını söyləmək olar.

Ağbabanın yaxın tarixinə gəldikdə isə bu mahal zaman-zaman Osmanlı imperiyası və çar Rusiyasının idarəçiliyində olmuşdur. İrəvan xanlığı işğal edildikdən sonra rusların Qafqazda mövqeləri möhkəmləndikcə Ağbabada da ermənilərin məskunlaşması prosesi başlamışdır. Karsın ruslar tərəfindən işğalı bu prosesi daha da sürətləndirir. Nəhayət I dünya müharibəsindən sonra Türkiyə ilə Rusiya arasında 1921-ci ildə bağlanmış məşhur "Kars" müqaviləsi Ağbabanın taleyini birdəfəlik Rusiya ilə bağladı. Ruslar Türkiyənin təzyiqi ilə Naxçıvana Ermənistanın deyil, Azərbaycanın tərkibində muxtariyyət verilməsinə, eyni zamanda gələcəkdə Naxçıvanın statusunun müəyyənləşdirilməsi zamanı Türkiyənin tərəf kimi hüquqlarının tanınması şərti ilə razı olaraq əvəzində Ağbabanın Karsdan ayrılıb Ermənistanı verilməsinə razı oldular. Həm də Acariyaya Gürcüstanın tərkibində muxtariyyət verilməsini istəyən Türkiyə coğrafi cəhətdən o qədər də əlverişli olmayan, yalnız yayla kimi istifadə edilən Ağbabanı Rusiyaya güzəştə getdi. Beləliklə Ağbaba qapalı yaşayış məntəqəsinə çevrildi. Bütün bunlara baxmayaraq sonrakı dövrlərdə erməni və rus sovinizmi basqısı nə qədər güclü olsa da Ağbabanın

erməniləşdirilməsi mümkün olmadı.

Ağbaba eyni zamanda aşiq Şenlik, aşiq Nəsim, aşiq İsgəndər Ağbabalı, aşiq Ziyəddin Ağbabalı və bu kimi onlarca böyük el sənətkarlarının vətənidir. Ağbaba elati həm də qəhrəmanlar diyarı hesab edilir. Rus-Türk müharibələrində Qars qalasının ruslardan müdafiəsində ağbabalıları böyük şücaətlər göstərmişlər. Ruslara qarşı uzun müddət vuruşmuş və "Qaçaq" ləqəbi qazanmış tarixi şəxsiyyət olan Qaçax Usuf da Ağbabanın Göllü kəndindəndir. Sonralar atasının qəhrəmanlıqlarını davam etdirən Qaçax Usufun oğlu Hacı Vəli Karsın müdafiəsi zamanı sinəsini rus topunun ağzına verib onu susdurmaqla böyük fərdi qəhrəmanlıq nümayiş etdirib (II Dünya müharibəsində Gəray Əsədov eyni qəhrəmanlığı təkrar etdiyinə görə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdü). Çox təəssüf ki, 1988-ci ildə tarixi torpaqları olan indiki Ermənistanda yaşayan türklərin taleyi ağbabalılardan da yan keçmədi. Rus-erməni şovinizminin tə'siri altında ağbabalıları da tarixi vətənlərini tərk etmək məcburiyyətində qaldılar.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısı

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 2002. 100 səh.
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin BMT-nin Baş Məclisinin 49-cu sessiyasında nitqi. "Azərbaycan" qəzeti, 1994. 30 sentyabr
3. «Azərbaycan Respublikasında söz, fikir və məlumat azadlığının təmin edilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 avqust 1998-ci il tarixli Fərmanı.
4. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin «İnsan hüquqlarının müdafiəsinə dair Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında» 1998-ci il tarixli Sərəncamı.
5. «Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə Müvəkkili (ombudsman) haqqında» Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya Qanunu. 28 dekabr 2001-ci il. «Azərbaycan» qəzeti, 5 mart 2002-ci il.
6. Azərbaycanda BMT-nin Ümumdünya İnsan hüquqları Bəyannaməsinin 50 illik yubileyini keçirən Dövlət komissiyasının iclasında ölkə Prezidenti Heydər Əliyevin yekun nitqi. «Xalq» qəzeti. 4 dekabr 1998-ci il.
7. «Azərbaycan Respublikası regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008) təsdiq edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. «Respublika» qəzeti, 12 fevral 2004.
8. Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi. Azərbaycan Respublikasının Torpaq qanunvericiliyi. Bakı, Qanun, 2000, 468 s.
9. Azərbaycan tarixi sənədlər və nəşrlər üzrə. Bakı. Elm. 1990.s.384.
10. Ağasioğlu Firudin. Azər xalqı. Çıraq. 2005.
11. Алиев Ш. Научно-практический комментарий к Конституции Азербайджанской Республики. Баку, "Юридическая литература". 2000. 262 с.
12. Арон Р.Эссе о свободах: универсальной и единственной формулы свободы не существует. По-

литические исследования. 1996 № 1. с.128-137.

13. Arı, Önder. Uluslararası ilişkiler. İstanbul; Der Yay.1987

14. Arı, Tayyar. «Morton A.Karlan və Uluslararası Politikada sistem yanlaşımı». İktisadi və İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt XI, sayı 12 (mart kasım 1990).

15. Arı, Tayyar. Uluslararası ilişkiler teorileri. Çatışma, Hegimoniya, İşbirliyi. İstanbul. ALFA 2002.

16.Arı Tayyar. Uluslararası ilişkiler və dış politika. ALFA 1996.

17. Ataöv, Türkkaya. «Milletlerarası Münasibetlerde Küvvət Müvazenesi». Ankara Universitesi. SBF.Dergisi № 4 (aralık 1960).

18. Anıl Çeçen. Türkiye və Avrasiya. Ankara. Fark yayınları. 2006

19. Ali Karacam. Osmanlı cihan dövləti yapan 150 sir. İstanbul. Çağaloğlu. 2002.

20. Bayramov A. Qədim Oğuz ellərinin – Ağbaba, Şorəyel və Pəmbək bölgələrinin yer-yurd adları. Sumqayıt, 1996

21. Beynəlxalq Müqavilələr Toplusu. Bakı, «Azərbaycan» nəşriyyatı. 1998. 269 səh.

22. Brown, Seyom. International Relations in a Changing Global Sistem.

Toward a Theory of the World Polity. Boulder. CO. Westview Press 1992.

23. Burton, Yohn W. International Relations or World Societu. New York. 1993.

24. Cəmişidov Şamil. «Kitabi Dədəm Qorqud». Bakı. Elm.1999

25. Cəfərov N. Azərbaycanlılar: Etnokulturoloji birliyin siyasi-ideoloji üfəqləri. Bakı. 2001. s.176.

26. Çəmənzəminli Y.V. Tarixi, coğrafi və iqtisadi Azərbaycan. Bakı, 1993

27. Diamond L. Developing Democracy: Toward Consolidation. Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1999.

28. Əbu Bəkr əl-Hütbi əl-Əhəri. Tarix-e şeyx Ubeys.

Bakı. 1984.

29. Ələsgərov F. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və insan hüquqları. İnsan hüquqları. Bülliten. Bakı, 1998. №1. səh. 29-31.

30. Əhmədov Ə. Heydər Əliyev və Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu. Dövlət müdriklik məktəbi. Bakı: «Çaş-oğlu» nəşriyyatı. 2000. Səh.73-80.

31. Əlibəyzadə E. Ana kitabələr. Bakı. Azərnəşr. 1996.

32. Əlisa Nicat. Nağıllara dönən tarix. Bakı. 1993

33. Fəzullah Rəşidəddin. Oğuznamə. Bakı. Azərnəşr. 1992. s.72

34. F.Sümər, Oğuzlar. Bakı, 1993

35. Fərzəli Əjdər. Dədə Qorqud yolu.Bakı. Azərnəşr.1995.

36.Homer. İliada. Bakı. Azərnəşr. 1978. s.560.

37.Heredot. Tarix. Bakı. Azərnəşr. 1998. s.329.

38.Həsənov Ə. Heydər Əliyev və Azərbaycanın icimai-siyasi həyatı 1993-2001-ci illərdə. «Suverenlik, demokratiya, Dövlət idarəçiliyi». Elmi sessiyanın materialları (10 oktyabr 2001-ci il). Bakı, 2002. səh. 7-24

39. İnsan hüquqları haqqında Beynəlxalq Bill. Bakı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, 1998, 54 səh. səh.5-12.

40. İzəddin İbn əl Əsir. Əl-Kamil. Fi-t-tarix. Bakı.1996

41. Qeybullayev Q. Qədim türklər və Ermənistan. Bakı. 1992. s.140

42. Qeybullayev Q. Azərbaysan türklərinin təşəkkülü tarixindən. Bakı. 1994

43. Гурuleв С.А. Что в имени твоём Байкал? Новосибирск. Наука. 1982

44. Личность и государство на рубеже веков. Барнаул, 2000.

45. Mehdiyev R. XXI əsrdə milli dövlətçilik. Bakı, «Yeni Nəşrlər Evi», 2003. 248 səh.

46. Məmmədov Q.Ş. Azərbaycanda torpaq islahatı: hüquqi və elmi-ekoloji məsələlər. Bakı, «Elm», 2002, 421s.

47.Məmmədov Q.Ş. «İlham Əliyevin iqtisadi inkişaf

konsepsiyası torpaq əkinçi münasibətlərində yeni dövrün başlanğıcını qoydu». «Respublika» qəzeti, 31 oktyabr 2006.

48. Məmmədov Q.Ş. «Azərbaycan Respublikasının Dövlət Torpaq Kadastrı: hüquqi, elmi və praktik məsələləri». Bakı, «Elm», 2003, 448 s.

49. Məmmədov İ. Tariximiz, torpağımız, taleyimiz. Bakı, 2003

50. Məmmədov H.B. Ağbaba türklərinin tarixi coğrafiyası haqqında. «Respublika» qəzeti, 1 may 2002-ci il

51. Məmmədov Altay. Oğuz səltənəti. Bakı. Azərneşr. 1992. s.300.

52. Məmmədova F. Azərbaycan siyasi tarixi və tarixi coğrafiyası. Bakı. 1993. s.262.

53. Murad Adcı. Qıpçaq çölünün yovşanı. Bakı. 1997

54. Mumtaz Türköne. Siyasət Lotus Yayın evi – 7. Ankara 2005.

55. Paskal Loro, Fransua Tüal. Bakı. 2001

56. Rowat D.C. The Ombudsman, Citizens Defender: Preface to Second Edition L., 1968. S. (XXIV); The Ombudsman in Sweden. The Ombudsmen Plan: Essays on the Worldwide Spread of an idea 2, H., 1973.

57. Raul R.Viotti Kauppi. International Relations Theory. Realism Pluralism, Qlobalism. New York. Macmillan Publishing Co. 1993.

58. Sədi Kosaş. Tarixdə ermənilər və türk-erməni münasibətləri. Bakı, 1988

59. Seyidov Mireli. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən. Bakı. Yazıçı. 1989. s.496.

60. Сумбатзаде А.С. Азербайджанцы – этногенез и формирование народа. Баку. Элм. 1990. с.304.

61. Süleymanov M. İrəvan xanlığının Rusiyaya birləşdirilməsi tarixindən. Bakı, 1997

62. Су перанская А.В. Что такое Топономика? Москва. Наука. 1985.

63. Суразаков С.С. Алтайский героический эпос. Ленинград. Наука. 1985

64. Şirəliyev H, Əhmədov Ə. Politologiya. Dərslik.

Bakı, 1997

65. Şirəliyev H, Əhmədov Ə. Politologiya. Dərslik. Bakı, 1997

66. «Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanunu. «Xalq qəzeti», 19 iyul 1996.

67. «Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikası qanun layihəsinin müzakirəsinə həsr edilmiş müşavirədə Heydər Əliyevin giriş nitqi, «Azərbaycan» qəzeti, 18 iyul 1996.

68. «Torpaq islahatı haqqında» Azərbaycan Respublikası qanun layihəsinin müzakirəsinə həsr edilmiş müşavirədə Heydər Əliyevin yekun nitqi. «Azərbaycan» qəzeti, 18 iyul 1996.

69. Torpaq bazarı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. «Azərbaycan» qəzeti, 7 may 1999.

70. Torpaq icarəsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. «Azərbaycan» qəzeti, 11 dekabr 1998.

71. Tokulu Vefa. Uluslararası ilişkiler. Ankara. 2004. s.580.

72. Трошкин Ю.В. Права человека. М., 1997. 472с.

73. The International Dimensions of Human Rights. Vol. 2. P. 651-670.

74. Uluslararası ilişkiler. «Giriş, Kavram ve Teoriler». Çınar Özen. İmperializm. Barış Kitab evi. LTD. ŞTİ. Ankara 2007

75. Vəlixanlı Nailə. Ərəb xilafəti və Azərbaycan . Bakı. Azərneşr. 1993. s.157.

76. Yunus Oğuz. Türkün tarixinə yeni bir baxış. Bakı. «Olaylar». 2007.

Hikmət Babaoğlu

**Azərbaycan beynəlxalq münasibətlərin aktoru kimi
(siyasi, ideoloji və diplomatik məsələlər)**

Bakı – «Elm» – 2007

«Elm» Redaksiya-Nəşriyyat və Poliqrafiya Mərkəzi

Direktor: Ş.Alişanlı

Baş redaktor: T.Kərimli

Mətbəənin direktoru: Ə.Məmmədov

Kompüter tərtibi: Ə.Kərimov

Texniki redaktor: T.Ağayev

Formatı 84x108 ¹/₃₂.

Həcmi 32,25 ç.v.

Tirajı 300. Sifariş № 53

Qiyməti müqavilə ilə.

Kitab «Elm» RNPM-nin mətbəəsində çap edilmişdir.
(Bakı, İstiqlaliyyət, 8).